293
3275
329.50
SPS

स्कैन्ड/ Scanned

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

काशीवर्णने गणेशप्रेषणवर्णनम्

स्कन्द उवाच

अन्येपियेगणास्तत्रकाश्यांलिङ्गानिचक्रिरे । तांश्चतेकथयिष्यामिकुम्भयोनेनिशामय
गणेनपिङ्गलाख्येनपिङ्गलाख्येशसञ्ज्ञितम् । लिङ्गंप्रतिष्ठितंशम्भोःकपर्दीशादुदग्दिशि
तस्य दर्शनमात्रेण पापानां जायते क्षयः । वीरभद्रो महाप्रीतो देवदेवस्य शूलिनः
वीरभद्रेश्वरं लिङ्गंध्यायेदद्यापि निश्चलः । तस्यदर्शनमात्रेण वीरसिद्धिः प्रजायते
अविमुक्तेश्वरात्पश्चाद्वीरभद्रेश्वरं नरः । समर्च्य नरणेभङ्गं कदाचिदपि चाप्नुयात्
वीरभद्रः स्वयं साक्षाद्वीरमूर्तिधरो मुने !। संहरेद्विघ्नसंघातमविमुक्तनिवासिनाम्
भद्रयाभद्रकाल्या स्वभार्ययाशुभयायुतम् । वीरभद्रं नरोऽभ्यर्च्य काशीवासफलंलभेत्
किरातेनकिरातेशं लिङ्गंकाश्यांप्रतिष्ठितम् । केदाराद्दक्षिणे भागे भक्तानामभयप्रदम्
चतुर्मुखोगणः श्रीमान्वृद्धकालेशसन्निधौ । चतुर्मुखेश्वरं लिङ्गंध्यायेदद्यापिनिश्चलः
भक्ताश्चतुर्मुखेशस्य चतुराननवद्दिवि । पूज्यन्ते सुरसङ्घातैः सर्वभोगसमन्विताः

निकुम्भेश्वरमालोक्य निकुम्भगणपूजितम् ।
पूजयित्वा व्रजन् ग्रामं कार्यसिद्धिमवाप्नुयात् ।
कुबेरेशसमीपे तु शिवलोके महीयते ॥ ११ ॥
पञ्चाक्षेशं महालिङ्गं महादेवस्य दक्षिणे ।
समभ्यर्च्य नरः काश्यां जातिस्मृतिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥

SPS
891.431 M 20 CH
30077

भारभूतेश्वरं लिङ्गं भारभूतगणार्चितम् । अन्तर्गृहोत्तरद्वारिध्यात्वाशिवपुरे वसेत्
भारभूतेश्वरंलिङ्गंयैः काश्यांनविलोकितम् । भारभूताःपृथिव्यास्तेऽवकेशिनइवद्रुमाः
गणेन त्र्यक्षसञ्ज्ञेन लिङ्गं त्र्यक्षेश्वरं परम् । त्रिलोचनपुरोभागेशील्येताद्यापिकुम्भज
तस्य लिङ्गस्ययेभक्तास्तेतुदेहावसानतः । त्र्यक्षा एव प्रजायन्तेनात्र कार्याविचारणा

क्षेमकोनामगणपः काश्यांमूर्त्तिधरःस्वयम् । विश्वेश्वरंसर्वगतं ध्ययेद्द्यापि निश्चलः
क्षेमकंपूजयेद्यस्तुवाराणस्यां महागणम् । विघ्नास्तस्य प्रलीयन्ते क्षेमं स्याच्च पदेपदे
देशान्तरंगतोयस्तु तस्यागमनकाम्यया । क्षेमकः पूजनीयोऽत्रक्षेमेणाशु स आव्रजेत्
लाङ्गलीश्वरमालोक्यलिङ्गंलाङ्गलिनार्चितम् । विश्वेशादुत्तरेभागे न नरोरोगभाग्भवेत्
लाङ्गलीशंसकृत्पूज्यपञ्चलाङ्गलदानजम् । फलं प्राप्नोत्यविकलं सर्वसम्पत्करं परम्
विराधेश्वरमाराध्य विराधगणपूजितम् । सर्वापराधयुक्तोऽपि नापराध्यतिकुत्रचित्
दिनेदिनेपराधोयः क्रियतेकाशिवासिभिः । स याति संक्षयं क्षिप्रं विराधेशसमर्चनात्
नैर्ऋते दण्डपाणेस्तु विराधेशं प्रयत्नतः । नत्वा सर्वापराधेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः
सुमुखेशंमहालिङ्गंसुमुखाख्यगणार्जितम् । पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं दृष्ट्वापापैः प्रमुच्यते

स्नात्वा पिलिपिलातीर्थे सुमुखेशं विलोक्य च ।
सदैव सुमुखं पश्येद्धर्मराजं न दुर्मुखम् ॥ २६ ॥
आषाढिनाऽर्चितं लिङ्गमाषाढीश्वरसञ्ज्ञिकम् ।
दृष्ट्वाऽऽषाढ्यां नरो भक्त्या सर्वैः पापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥

उदीच्यांभारभूतेशादाषाढीशं समर्चयन् । आषाढ्यां पञ्चदश्यांवै न पापैः परितप्यते
शुचिशुक्लचतुर्दश्यां पञ्चदश्यामथापिवा । कृत्वा सांवत्सरीं यात्रामनेना जायतेनरः

स्कन्द उवाच

मुने! गणेषु चैतेषु वाराणस्यां स्थितेष्विति ।
स्वनाम्ना स्थाप्य लिङ्गानि विश्वेशपरितुष्टये ॥ ३० ॥

विश्वेशश्चिन्तयाञ्चक्रे पुनः काशीप्रवृत्तये । कं वाहितं प्रहित्याद्य निर्वृतिं परमाम्भजे

योगिन्यस्तिग्मगुर्वेधाः शङ्कुकर्णमुखा गणाः ।
व्यावृत्य नागताः काश्याः सिन्धुगा इव सिन्धवः ॥ ३२ ॥

ध्रुवंकाश्यांप्रविष्टाये तेप्रविष्टाममोदरे । तेषांविनिर्गमो नास्ति दीप्तेऽग्नौ हविषामिव
येषांहिसंस्थितिःकाश्यां लिङ्गार्चनरतात्मनाम् । तएवममलिङ्गानिजङ्गमानिनसंशयः
स्थावराजङ्गमाःकाश्यामचेतनसचेतनाः । सर्वेममैव लिङ्गानितेभ्यो द्रुह्यन्ति दुर्धियः

वाग्विवाराणसीयेषां श्रुतौवैश्वेश्वरीकथा । तएवकाशीलिङ्गानिवराण्यचर्यान्यहंयथा
वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावास इतिस्फुटम् । मुखाद्विनिर्गतं येषां तेषां न प्रभवेद्यमः
आनन्दकाननंप्राप्ययेनिरानन्दभूमिकाम् । अन्यांहृदापिवाञ्छन्तिनिरानन्दाःसदात्रते
अद्यैववान्तुमरणंबहुकालान्तरेपिवा । कलिकालभियापुंसांकाशीत्याज्यानकर्हिचित्
अवश्यंभाविनोभावाभविष्यन्तिपदेपदे । सलक्ष्मीनिलयांकाशींतेत्यजन्तिकुतोधियः
वरंविघ्नसहस्राणिसोढव्यानिपदेपदे । काश्यांनान्यत्रनिर्विघ्नंवाञ्छेद्राज्यमपिक्वचित्
कियन्तिमेनसम्भोग्याःसन्तिलक्ष्म्यःपदेपदे । परंनिरन्तरसुखाऽमुत्राप्यत्रापिकाशिका

विश्वनाथो ह्यहं नाथः काशिकामुक्तिकाशिका ।
सुधातरङ्गा स्वर्गङ्गा त्र्यचैषा किन्न यच्छति ॥ ४३ ॥

पञ्चक्रोश्यापरिमिता तनुरेषा पुरी मम । अविच्छिन्नप्रमाणर्धिर्भक्तनिर्वाणकारणम्
संसारभारखिन्नानां यातायातकृतां सदा । एकैव मे पुरी काशी ध्रुवं विश्रामभूमिका
मण्डपःकल्पवल्लीनांमनोरथफलैरलम् । फलितःकाशिकाख्योयं संसाराध्वजुषां सदा
चक्रवर्तेरियं छत्रं विचित्रं सर्वतापहृत् । काशीनिर्वाणराजस्य मम शूलोच्चदण्डवत्

निर्वाणलक्ष्मीं ये पुण्याः परिवाञ्छन्ति लीलया ।
निरन्तरसुखप्राप्त्यै काशी त्याज्या न तैर्नृभिः ॥ ४८ ॥

ममानन्दवने ये वै निरन्तरवनौकसः । मोक्षलक्ष्मीफलान्यत्र सुस्वादूनि लभन्ति ते

निर्ममञ्चापि निर्मोहं या मामपि विमोहयेत् ।
कैर्न संस्मरणीया सा काशी विश्वविमोहिनी ॥ ५० ॥
नामाऽपि मधुरं यस्याः परानन्दप्रकाशकम् ।
काश्याः काशीति काशीति सा कैः पुण्यैर्न जप्यते ॥ ५१ ॥

काशीनामसुधापानं ये कुर्वन्तिनिरन्तरम् । तेषां वर्त्मभवत्येव सुधामवसुधामयम्
ममतारहितस्यापिममसर्वात्मनो ध्रुवम् । तएवमामकालोके ये काशीनामजापकाः
रहस्यमितिविज्ञायवाराणस्या गणेश्वरैः । सब्रह्मयोगिनीब्रध्नैः स्थितंतत्रैव नान्यथा
अन्यथाताश्चयोगिन्यःसरविःसपितामहः । तेगणा मां परित्यज्य कथंतिष्ठेयुरन्यतः

अतीवभद्रं सञ्जातं काश्यां तिष्ठत्सुतेषुहि । एकोपिभेदेप्रभवेद्राज्येराज्यान्तरं विना
लब्धप्रवेशास्तावन्तस्ते सर्वे मत्स्वरूपिणः । यतिष्यन्ति यतोऽवश्यंमदागमनहेतवे
अन्यानपिप्रेषयामिमत्पार्श्वपरिवर्तिनः । येतेतत्रस्थिताःश्रेष्ठाअपिगन्ताऽस्म्यहं ततः
विचार्येतिमहादेवःसमाहूयगजाननम् । प्राहिणोत्कथयित्वेति गच्छ काशीमितःसुतः
तत्र स्थितोऽपि संसिद्ध्यै यतस्व सहितो गणैः ।
निर्विघ्नं कुरु चास्माकं नृपे विघ्नं समाचर ॥ ६० ॥
आधायशाननंमूर्ध्निगणाधीशोथधूर्जटेः । प्रतस्थेत्वरितःकाशींस्थितिज्ञःस्थितिहेतवे

इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखण्डे-
उत्तरार्धे काशीवर्णनगणेशप्रेषणं नामपञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

—:※:—

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

गणेशमायाप्रपञ्चवर्णनम्

स्कन्द उवाच

अथेशाज्ञां समादाय गजवक्त्रः प्रतस्थिवान् ।
शम्भोः काश्यागमोपायं चिन्तयन्मन्दराद्रितः ॥ १ ॥
प्राप्य वाराणसीं तूर्णमाखुस्यन्दनगो विभुः ।
वाडवीं मूर्तिमालम्ब्य प्राविशच्छकुनैस्तु सः ॥ २ ॥
नक्षत्रपाठकोभूत्वावृद्धः प्रत्यवरोधगः । चचार मध्ये नगरं पौराणां प्रीतिमावहन्
स्वयमेवनिशाभागेस्वप्नं सन्दर्शयन्नृणाम् । प्रातस्तेषांगृहान्गत्वातेषांवक्तिबलाबलम्
भवद्भिरद्यरात्रौयद्दृष्टं स्वप्नविचेष्टितम् । भवत्कौतूहलोत्पत्त्यै तदेव कथयाम्यहम्
स्वपताभवता रात्रौ तुर्ये यामेमहाह्रदः । अदर्शि तत्र च भवान् मज्जन्मज्जंस्तटंगतः
तदम्बुपिच्छिले पङ्के मग्नोन्मग्नोऽसि भूरिशः ।

दुःस्वप्नस्यास्य च महान्विपाकोऽतिभयप्रदः ॥ ७ ॥
काषायवसनो मुण्डः प्रैक्ष्यहोभवतापियः । परितापं महानेष जनयिष्यति दारुणम्
रात्रौ सूर्यग्रहो दृष्टो महानिष्टकरो ध्रुवम् । ऐन्द्रं धनुर्द्वयं रात्रौ यदलोकि नतच्छुभम्
प्रतीच्यांरविरागत्यप्रोद्यन्तंव्योम्नि शीतगुम् । पातयामास भूपृष्ठे तद्राज्यभयसूचकम्
युगपत्केतुयुगलं युध्यमानं परस्परम् । यदर्शि नतद्भद्रं राष्ट्रभङ्गाय केवलम् ॥ ११॥
विशीर्यत्केशदशनंनीयमानञ्च दक्षिणे । आत्मानंयत्समद्राक्षीःकुटुम्बस्यापिभीषणम्
प्रासादध्वजभङ्गोयस्त्वयैक्षतनिशाक्षये । राज्यक्षयकरंविद्धिमहोत्पाताय निश्चितम्
नगरीप्लाविताःस्वप्ने तरङ्गैः क्षीरनीरधेः । पक्षैस्त्रिचतुरैः शङ्के महाशङ्कां पुरौकसाम्
स्वप्ने वानरयानेन यत्त्वमूढोऽसि दक्षिणाम् । अतस्तद्भञ्जनोपायःपुरत्यागो महामते
रुदतीयात्वयादृष्टा महिलैका निशात्यये । मुक्तकेशी विवसना सा नारी श्रीरिवोद्गता
देवालयस्यकलशोयत्त्वयावीक्षितः पतन् । दिनैः कतिपयैरेव राज्यभङ्गो भविष्यति
पुरीपरिवृतास्वप्ने मृगयूथैः समन्ततः । रोरूयमाणैरत्यर्थं मासेनैवोद्वसी भवेत्

आतायियूकगृध्राद्यैः पुरीमुपरिचारिभिः ।
सूचयतेत्याहितं किञ्चिद्ध्रुवमत्र निवासिनाम् ॥ १६ ॥
स्वप्नोत्पातानिति बहूञ्छंसञ्छंसन्नितस्ततः ।
बहूनुच्चाटयाञ्चक्रे सविघ्नेशः पुरौकसः ॥ २० ॥

केषांचित्पुरतोवादीद्ग्रहचारंप्रदर्शयन् । एकराशिस्थिताः सौरिसितभौमानशोभनाः

योऽयं धूमग्रहो व्योम्नि भित्त्वा सप्तर्षिमण्डलम् ।
प्रयातः पश्चिमामाशां स नाशाय विशाम्पतेः ॥ २२ ॥

अतिचारगतो मन्दः पुनर्वक्राध्वसंस्थितः । पापग्रहसमायुक्तो न युक्तो यमिहेष्यते
व्यतीते वासरे योऽयं भूकम्पः समपद्यत । कम्पं जनयतेऽतीव हृदो मेपिपुरौकसः

उदीच्यां दक्षिणाशायां ये यमुल्का प्रधाविता ।
विलीना च वियत्येव स निर्घातं न सा शुभा ॥ २५ ॥

उन्मूलितो महामूलो महानिलरयेण यः । चत्वरे चैत्यवृक्षोऽयं महोत्पातं प्रशंसति

सूर्योदयमनुप्राप्य प्राच्यां शुष्कतरूपरि । करटो रारटीत्येष कटूत्कटभयप्रदः
मध्ये विपणि यत्तूर्णं कौचिच्चारण्यचारिणौ ।
मृगौ मृगयतां यातौ पौराणां पुरतोऽहितौ ॥ २८ ॥
रसालशालमुकुलं वीक्ष्यते यच्छरद्यदः । महाकालभयं मन्येऽप्यकालेपि पुरौकसाम्
साध्वसंजनयित्वेति केचिदुच्चाटिताः पुरः । तेन विघ्नकृता पौराःकपटद्विजरूपिणा
अथ मध्येऽवरोधं स प्रविश्य निजमायया । दृष्टार्थमेवकथयंस्त्रीणांविस्रम्भभूरभूत्
तव पुत्रशतं जज्ञे सप्तोनं शुभलक्षणे । तेष्वेकस्तुरगारूढो बाह्याल्यां पतितो मृतः
अन्तर्वत्नीत्वियं कन्यां जनयिष्यति शोभनाम् ।
एषा हि दुर्भगा पूर्वं साम्प्रतं सुभगाऽभवत् ॥ ३३ ॥
असौ हि राज्ञोराज्ञीनामत्यन्तमिहवल्लभा । मुक्तालङ्कृतिरेतस्यैराज्ञादत्तानिजोरसः
पञ्चसप्तदिनान्येव जातानीतीह तर्क्यते । अस्यै राज्ञा प्रसादेन ग्रामौ दातुमुदीरितौ
इतिदृष्टार्थकथनैराज्ञीमान्योऽभवद्द्विजः । वर्णयन्ति चताराज्ञःपरोक्षेऽपिगुणान्बहून्
अहोयादृगसौ विप्रःसर्वत्रातिविचक्षणः । सुशीलश्च सुरूपश्चसत्यवाङ्मितभाषणः
अलोलुप उदारश्च सदाचारो जितेन्द्रियः । अपिस्वल्पेन संतुष्टः प्रतिग्रहपराङ्मुखः
जितक्रोधः प्रसन्नास्यस्त्वनसूयुरवञ्चकः । कृतज्ञः प्रीतिसुमुखः परिवादपराङ्मुखः
पुण्योपदेष्टा पुण्यात्मा सर्वव्रतपरायणः । शुचिः शुचिचरित्रश्चश्रुतिस्मृतिविशारदः
धीरः पुण्येतिहासज्ञः सर्वदृक् सर्वसम्मतः ।
कलाकलापकुशलो ज्योतिःशास्त्रविदुत्तमः ॥ ४१ ॥
क्षमी कुलीनोऽकृपणो भोक्ता निर्मलमानसः ।
इत्यादिगुणसम्पन्नः कोऽपि क्वापि न दृग्गतः ॥ ४२ ॥
इत्थं तास्तद्गुणग्रामंवर्णयन्त्यः पदे पदे । कालंविनोदयन्तिस्मअन्तःपुरचराःस्त्रियः
एकदावसरं प्राप्य दिवोदासस्य भूभुजः । राज्ञी लीलावती नामराज्ञेतंविन्यवेदयत्
राजन् !वृद्धोगुणैर्वृद्धो ब्राह्मणः सुविचक्षणः ।
एकोऽस्ति स तु द्रष्टव्यो मूर्ता ब्रह्मनिधिः परः ॥ ४५ ॥

राज्ञी राज्ञा कृतानुज्ञा सखीं प्रेष्य विचक्षणाम् ।
आनिनाय च तं विप्रं ब्राह्मं तेज इवाङ्गवत् ॥ ४६ ॥
राजापि दूरादायान्तं तं विलोक्य महीसुरम् ।
यत्राकृतिर्गुणास्तत्र जहर्षेति वदन् हृदि ॥ ४७ ॥

पदैर्द्वित्रैर्नृपतिना कृताभ्युत्थानसत्कृतिः । चतुर्निगमजाभिः स तमाशीर्भिरनन्दयत्
कृतप्रणामो राज्ञा ससादरं दत्तमासनम् । भेजेऽथ कुशलं पृष्टः स राज्ञा तेन भूपतिः
परस्परं कुशलिनौ कुशलौ च कथागमे । प्रश्नोत्तराभ्यां संतुष्टौ द्विजवर्यक्ष्माभृतौ
कथावसाने राज्ञाथ गेहं विससृजे द्विजः । लब्धमानमहापूजः सस्वमाश्रममाविशत्
गतेऽथस्वाश्रमं विप्रेदिवोदासोनरेश्वरः । लीलावत्याः पुरोविप्रं वर्णयामासभूरिशः
महादेवि!महाप्राज्ञे! लीलावति! गुणप्रिये !। यथाशंसितथाविप्रस्ततोऽपिगुणवत्तरः
अतीतं वेत्ति सकलं वर्त्तमानमवैति च । प्रष्टव्यः प्रातराहूय भविष्यं किञ्चिदेष वै
महाविभवसम्भारैर्महाभोगैरनेकधा । व्युष्टायां सनृपो रात्र्यांप्रातराहूतवान्द्विजम्

सत्कृत्य तं द्विजं भक्त्या दुकूलादिप्रदानतः ।
एकान्ते तं द्विजं राजा पप्रच्छ निजहृत्स्थितम् ॥ ५६ ॥

राजोवाच

द्विजवर्यो भवानेकः प्रतिभातीति निश्चितम् ।
यथा तत्त्ववतीते धीर्नतथा न्यस्य मे मतिः ॥ ५७ ॥
दृष्ट्वा त्वां तु महाप्राज्ञं शान्तं दान्तं तपोनिधिम् ।
किञ्चित्प्रष्टुमना विप्र! तदाख्याहि यथार्थवत् ॥ ५८ ॥
शासितेयं मया पृथ्वी न तथान्यैस्तु पार्थिवैः ।
यावद्भूतिमया भुक्ता दिव्या भोगा अनेकधा ॥ ५९ ॥

निर्जौरसेभ्योप्यधिकंरात्रिंदिवमतन्द्रितम् । विनिर्जित्यहठाद्दुष्टान्प्रजेयंपरिपालिता
द्विजपादार्चनात्किञ्चित्सुकृतं वेद्मि नापरम् । अनेनापरिकथ्येन कथितेनेहकिंमम
निर्विस्मयमिव मे चेतःसाम्प्रतंसर्वकर्मसु । विचार्यार्य! शुभोदर्कमतआख्याहिसत्तम!

द्विज उवाच

अपि स्वल्पतरं कृत्यं यद्भवेद्भूभुजामिह । एकान्ते तत्तु पृष्टेन वक्तव्यं सुधियासदा
अमात्येनाप्यपृष्टेन न वक्तव्यं नृपाग्रतः । महापमानभीतेन स्तोकमप्यत्र किञ्चन ॥
पृष्टश्चेत्कथयामीह मा तत्र कुरु संशयम् । तत्कृते तव गन्तावै मनो निर्वेदकारणम्
श्रृणु राजन् ! महाबुद्धे! नायथार्थं ब्रवीम्यहम् ।
विक्रान्तोऽस्यतिशूरोऽसि भाग्यवानसि सर्वदा ॥ ६६ ॥
पुण्येन यशसा बुद्ध्या सम्पन्नोऽस्ति भवान् यथा ।
मन्ये तथामरावत्यां त्रिदशेशोऽपि नैव हि ॥ ६७ ॥
सुधिया त्वां गुरुं मन्ये प्रसादेनसुधाकरम् । तेजसास्तिभवानर्कःप्रतापेनाशुशुक्षणिः
प्रभञ्जनो बलेनासिश्रीदोऽसिश्रासमर्पणैः । शासनेनभवान्रुद्रोनिर्ऋतिस्त्वंरणाङ्गणे
दुष्टपा शयिता पाशी यमो नियमने सताम् ।
इन्दनात्त्वं महेन्द्रोऽसि क्षमया त्वमसि क्षमा ॥ ७० ॥
मर्यादया भवानब्धिर्महत्त्वे हिमवानसि । भार्गवो राजनीत्यासिराज्येनमनुनासमः
सन्तापहर्ताम्बुदवत्पवित्रो गाङ्गनामवत् । सर्वेषामेव जन्तूनां काशीव सुगतिप्रदः
रुद्रः संहाररूपेण पालनेन चतुर्भुजः । विधिवत्त्वं विधातासि भारती ते मुखाम्बुजे
त्वत्पाणिपद्मे कमला त्वत्क्रोधेऽस्ति हलाहलः ।
अमृतं तव वागेव त्वद्भुजावश्विनीसुतौ ॥ ७४ ॥
तत्कियत्त्वयि भूजानौ सर्वदेवमयो ह्यसि ।
तस्मात्तव शुभोदर्को मया ज्ञातोऽस्ति तत्त्वतः ॥ ७५ ॥
आरभ्याद्यदिनाद्भूपब्राह्मणोऽष्टादशेऽहनि । उदीच्यःकश्चिदागत्यध्रुवंत्वामुपदेक्ष्यति
तस्य वाक्यं त्वया राजन्कर्तव्यमविचारितम् ।
ततस्ते हृत्स्थितं सर्वं सेत्स्यत्येव महामते !॥ ७७ ॥
इत्युक्त्वा पृच्छ्य राजानं लब्धानुज्ञो द्विजोत्तमः ।
विवेश स्वाश्रमं तुष्टो नृपोऽप्याश्चर्यवानभूत् ॥ ७८ ॥

इत्थं विघ्नजिता सर्वा पुरी स्वात्मवशीकृता ।
स पौरा सावरोधा च सनृपा निजमायया ॥ ७९ ॥
कृतकृत्यमिवात्मानं ततो मत्वा स विघ्नजित् ।
विधाय बहुधात्मानं काश्यां स्थितिमवाप च ॥ ८० ॥

यदासनदिवोदासः प्रागासीत्कुम्भसम्भव । तदातनंनिजं स्थानमलञ्चक्रे गणाधिपः
दिवोदासे नरपतौ विष्णुनोच्चाटिते सति । पुनर्नवीकृतायाञ्च नगर्यां विश्वकर्मणा
स्वयमागत्य देवेन मन्दरात्सुन्दरांपुरीम् । वाराणसीं प्रथमतस्तुष्टुवे गणनायकम्

अगस्त्य उवाच

कथंस्तुतोभगवता देवदेवेन विघ्नजित् । कथं च बहुधात्मानं स चकार विनायकः
केनकेनसवैनाम्ना काशिपुर्यां व्यवस्थितः । इति सर्वं समासेन कथयस्व षडानन
इत्युदीरितमाकर्ण्यकुम्भयोनेः षडाननः । यथावत्कथयामास गणराजकथां शुभाम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये काशीखण्डे
उत्तरार्धे गणेशमायाप्रपञ्चोनाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

—:※:—

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ढुण्ढिविनायकप्रादुर्भाववर्णनम्

स्कन्द उवाच

विश्वेशोविश्वयासार्धंमयाच मुनिसत्तम !। महाशाखविशाखाभ्यांनन्दिभृङ्गिपुरोगमः
नैगमेयेन सहितो रुद्रैः सर्वत्र सम्वृतः । देवर्षिभिः समायुक्तः सनकाद्यैरभिष्टुतः
समस्तायतनाधीशैर्दिक्पालैरभिनन्दितः । तीर्थैर्दर्शिततीर्थश्च गन्धर्वैर्गीतमङ्गलः ॥
कृतपूजोऽप्सरोभिश्च नृत्यहस्तकपल्लवैः । वियत्यनाहतैर्वाद्यैः समन्तादनुमोदितः
ऋषीणां ब्रह्मनिर्घोषैर्बधिरीकृतदिङ्मुखः । कृतस्तुतिश्चारणौघैर्विमानैरभितो वृतः

त्रिविष्टपवधूमुष्टिभ्रष्टैर्लाजैरितस्ततः । अभिवृष्टो महादेवः सम्प्रहृष्टतनूरुहः ॥ ६ ॥
दत्तमाल्योपहारश्च ।बहुविद्याधरीगणैः । यक्षगुह्यकसिद्धैश्च खेचरैरभिनन्दितः ॥
कृतप्रवेशशकुनो मृगैः शकुनिभिः पुरः । किन्नरीभिः प्रहृष्टास्यैः किन्नरैरुपवर्णितः
विष्णुनाचमहालक्ष्म्याब्रह्मणाविश्वकर्मणा । नन्दिनाऽथगणेशेनआविष्कृतमहोत्सवः
नागाङ्गनाभिः परितः कृतनीराजनाविधिः । प्रविवेशमहादेवःपुरीं वाराणसीं शुभाम्
पश्यतां सर्वदेवानामवरुह्य वृषेन्द्रतः । परिष्वज्य गणाधीशं प्रोवाच वृषभध्वजः
यदहंप्राप्तवानस्मिपुरींवाराणसींशुभाम् । मयाप्यतीवदुष्प्राप्यांसप्रसादोस्यवैशिशोः
यद्दुष्प्रसाध्यंहिपितुरपित्रिजगतीतले । तत्सूनुना सुसाध्यं स्यादत्र दृष्टान्तता मयि
अनेन गजवक्त्रेण स्वबुद्धिविभवैरिह । काशीप्राप्तिर्यथामेस्यात्तथाकिञ्चिदनुष्ठितम्
पुत्रवानहमेवास्मियच्चमे चिरचिन्तितम् । स्वपौरुषेण कृतवानभिलाषं करस्थितम्
इत्युक्त्वात्रिपुरीहर्त्ता पुरुहूतादिभिः स्तुतः । परितुष्टाव संहृष्टः स्पष्टगीर्भिर्गजाननम्

श्रीकण्ठ उवाच

जयविघ्नकृतामाद्य!भक्तनिर्विघ्नकारक !। अविघ्न!विघ्नशमन!महाविघ्नैकविघ्नकृत्
जय सर्वगणाधीश! जय सर्वगणाग्रणीः !। गणप्रणतपादाब्जगणनातीतसद्गुण!
जय सर्वग! सर्वेश सर्वबुद्ध्येकशेवधे । सर्वमायाप्रपञ्चज्ञ सर्वकर्माग्रपूजित ॥ १६ ॥
सर्वमङ्गलमाङ्गल्य! जय त्वं सर्वमङ्गल !। अमङ्गलोपशमन ! महामङ्गलहेतुक !॥ २० ॥
जय सृष्टिकृतां वन्द्य!जयस्थितिकृतानत !। जयसंहृतिकृत्स्तुत्य!जयसत्कर्मसिद्धिद!
सिद्धवन्द्यपदाम्भोज! जयसिद्धिविधायक !।
सर्वसिद्ध्येकनिलयमहासिद्ध्यृद्धिसूचक !॥ २३ ॥
अशेषगुणनिर्माणगुणातीतगुणाग्रणीः !। परिपूर्णचरित्रार्थ ! जय त्वं गुणवर्णित ॥
जय सर्वबलाधीश! बलारातिबलप्रद ! । बलाकोज्ज्वलदन्ताग्रबालाबालपराक्रम !॥
अनन्तमहिमाधार ! धराधरविदारण ! । दन्ताग्रप्रोतदिङ्नाग ! जयनागविभूषण !॥
ये त्वां नमन्ति करुणामयदिव्यमूर्ते! सर्वैनसामपि भुवो भुवि मुक्तिभाजः
तेषां सदैव हरसीह महोपसर्गान्स्वर्गापवर्गमपि संप्रददासि तेभ्यः ॥ २६ ॥

ये विघ्नराज भवता करुणाकटाक्षैः सम्प्रेक्षिताःक्षितितले क्षणमात्रमत्र ।
तेषां क्षयान्त सकलान्यपि किल्बिषाणि लक्ष्मीः कटाक्षयति तान्पुरुषोत्तमान्हि ।
ये त्वां स्तुवन्ति नतविघ्नविघातदक्ष दाक्षायणीहृदयपङ्कजतिग्मरश्मे !।
श्रूयन्त एव त इह प्रथिता न चित्रं चित्रं तदत्र गणपा यदहोत एव ॥ २८॥
येशीलयन्तिसततं भवतोऽङ्घ्रियुग्मं ते पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिभाजः ।
संशीलिताङ्घ्रिकमलाबहुभृत्यवर्गैर्भूपालभोग्यकमलां विमलां लभन्ते ॥२९
त्वं कारणं परमकारणकारणानां वेद्योऽसि वेदविदुषां सततं त्वमेकः ।
त्वंमार्गणीयमसिकिञ्चनमूलवाचां वाचामगोचरचराचरदिव्यमूर्ते !॥ ३० ॥
वेदा विदन्ति न यथार्थतया भवन्तं ब्रह्मादयोऽपि न चराचरसूत्रधार !।
त्वं हंसि पासि विदधासि समस्तमेकः कस्तेस्तुतिव्यतिकरोमनसाप्यगम्य!
त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैर्निहतान्निहन्मि दैत्यान्पुरान्धकजलन्धरमुख्यकांश्च ।
कस्यास्ति शक्तिरिहयस्त्वदृतेपितुच्छं वाञ्छेद्विधातुमिह सिद्धिद! कार्यजातम् ।
अन्वेषणे ढुढिरयंप्रथितोऽस्ति धातुःसर्वार्थढुण्ढिततया तव ढुण्ढिनाम ।
काशीप्रवेशमपि कोलभतेऽत्रदेही तोषं विनातव विनायक ढुण्ढिराज !॥ ३३
ढुण्ढे! प्रणम्य पुरतस्तव पादपद्मं यो मां नमस्यति पुमानिह काशिवासी ।
तत्कर्णमूलमधिगम्य पुरा दिशामि तत्किञ्चिदत्र न पुनर्भवताऽस्ति येन ॥ ३४ ॥
स्नात्वा नरःप्रथमतोमणिकर्णिकायामुद्धूलिताङ्घ्रियुगलस्तुसचैलमाशु ।
देवर्षिमानवपितॄनपि तर्पयित्वा ज्ञानोदतीर्थमभिलभ्य भजेत्ततस्त्वाम् ॥३५॥
सामोदमोदकभरैर्वरधूपदीपैर्माल्यैः सुगन्धबहुलैरनुलेपनैश्च ।
सम्प्रीण्य काशिनगरीफलदानदक्षं प्रोक्त्वाऽथमांकइहसिध्यतिनैवढुण्ढे !॥
तीर्थान्तराणि च ततः क्रमवर्जितोऽपिसंसाधयन्निह भवत्करुणाकटाक्षैः ।
दूरीकृतस्वहितघात्युपसर्गवर्गो ढुण्ढे ! लभेदविकलं फलमत्र काश्याम् ॥ ३७
यःप्रत्यहं नमति ढुण्ढविनायकं त्वांकाश्यां प्रगे प्रतिहताखिलविघ्नसङ्घः ।
नो तस्य जातुजगतीतलवर्तिवस्तु दुष्प्रापमत्र च परत्र च किञ्चनापि ॥ ३८

यो नाम ते जपति ढुण्ढिविनायकस्यतं वैजपन्त्यनुदिनं हृदि सिद्धयोऽष्टौ ।
भोगान्विभुज्य विविधान्विबुधोपभोग्यान्निर्वाणया कमलया व्रियते स चान्ते ।
दूरेस्थितोऽप्यहरहस्तव पादपीठं यः संस्मरेत्सकलसिद्धिद! ढुण्ढिराज !।
काशीस्थितेरविकलं सफलं लभेत नैवान्यथा न वितथा मम वाक्कदाचित् ॥ ४० ॥
जानेविघ्नानसंख्यातान्विनिहन्तुमनेकधा । क्षेत्रस्यास्यमहाभागनानारूपैरिहस्थितः
यानियानिचरूपाणि यत्र यत्र च तेऽनघ । तानितत्रप्रवक्ष्यामिश्रृण्वन्त्वेतेदिवौकसः
प्रथमं ढुण्ढिराजोऽसि मम दक्षिणतोमनाक् ।
आढुण्ढ्यसर्वभक्तेभ्यः सर्वार्थान्सम्प्रयच्छसि ॥ ४३ ॥
अङ्गारवासरवतीमिह यैश्चतुर्थीं सम्प्राप्य मोदकभरैःपरिमोदवद्भिः ।
पूजा व्यधायि विविधा तव गन्धमाल्यैस्तानत्रपुत्रविदधामिगणान्गणेश ॥
ये त्वामिह प्रतिचतुर्थिसमर्चयन्ति ढुण्ढे! विगाढमतयःकृतिनस्तएव ।
सर्वापदां शिरसि वामपदं निधाय सम्यगगजानन! गजाननतां लभन्ते ॥ ४५
माघशुक्लचतुर्थ्यांतुनक्तव्रतपरायणाः । येत्वांढुण्ढेऽर्चयिष्यन्तितेऽर्च्याःस्युरसुरद्रुहाम्
विधाय वार्षिकीं यात्रां चतुर्थीं प्राप्य तापसीम् ।
शुक्लां शुक्लतिलैर्बद्ध्वा प्राश्नीयाल्लड्डुकान्व्रती ॥ ४७ ॥
कार्या यात्रा प्रयत्नेन क्षेत्रसिद्धिमभीप्सुभिः ।
तस्यां चतुर्थ्यां त्वत्प्रीत्यै ढुण्ढे! सर्वोपसर्गहृत् ॥ ४८ ॥
तां यात्रां नात्र यः कुर्यान्नैवेद्यंतिललड्डुकैः । उपसर्गसहस्रैस्तु सहन्तव्योममाज्ञया
होमं तिलाज्यद्रव्येण यः करिष्यति भक्तितः ।
तस्यां चतुर्थ्यां मन्त्रज्ञस्तस्य मन्त्रःप्रसेत्स्यति ॥ ५० ॥
वैदिकोऽवैदिको वापि यो मन्त्रस्ते गजानन !।
जप्तस्त्वत्सन्निधौ ढुण्ढे! सिद्धिं दास्यति वाञ्छिताम् ॥ ५१ ॥

ईश्वर उवाच

इमां स्तुतिं मम कृतिं यः पठिष्यति सन्मतिः

न जातु तं तुविघ्नौघाःपीडयिष्यन्तिनिश्चितम् ॥ ५२ ॥
ढौण्ढीं स्तुतिमिमां पुण्यां यः पठेद्ढुण्ढिसन्निधौ ।
सान्निध्यं तस्य सततं भजेयुः सर्वसिद्धयः ॥ ५३ ॥
इमां स्तुतिंनरो जप्त्वा परंनियतमानसः । मानसैरपि पापैस्तैर्नाभिभूयेत कर्हिचित्
पुत्रान्कलत्रं क्षेत्राणिवराश्वान्वरमन्दिरम् । प्राप्नुयाच्च धनंधान्यंढुण्ढिस्तोत्रंजपन्नरः
सर्वसम्पत्करं नाम स्तोत्रमेतन्मयेरितम् । प्रजप्तव्यं प्रयत्नेन मुक्तिकामेन सर्वदा
जप्त्वा स्तोत्रमिदं पुण्यं क्वापि कार्ये गमिष्यतः ।
पुंसःपुरःसमेष्यन्ति नियतं सर्वसिद्धयः ॥ ५७ ॥
अन्यच्च कथयाम्यत्र शृण्वन्त्वेते दिवौकसः ।
ढुण्ढिना क्षेत्ररक्षार्थं यत्र यत्र स्थितिःकृता ॥ ५८ ॥
काश्यां गङ्गासिसम्भेदेनामतोऽर्कविनायकः । दृष्टोऽर्कवासरेपुम्भिःसर्वतापप्रशान्तये
दुर्गो नाम गणाध्यक्षः सर्वदुर्गतिनाशनः । क्षेत्रस्य दक्षिणे भागे पूजनीयः प्रयत्नतः
भीमचण्डीसमीपे तु भीमचण्डविनायकः । क्षेत्रनैर्ऋतदेशस्थो दृष्टोहन्तिमहाभयम्
क्षेत्रस्य पश्चिमे भागे सदेहलिविनायकः । सर्वान्निवारयेद्विघ्नान्भक्तानांनात्रसंशयः
क्षेत्रवायव्यदिग्भागे उद्दण्डाख्यो गजाननः ।
उद्दण्डानपि विघ्नौघान् भक्तानां दण्डयेत्सदा ॥ ६३ ॥
काश्याः सदोत्तराशायां पाशपाणिविनायकः ।
विनायकान्पाशयन्ति भक्त्या काशीनिवासिनाम् ॥ ६४ ॥
गङ्गावरणयोः सङ्गेरम्यःखर्वविनायकः । अखर्वानपिविघ्नौघान्भक्तानांखर्वयेत्सताम्
प्राच्यां तु क्षेत्ररक्षार्थं सिद्धः सिद्धिविनायकः ।
पश्चिमे यमतीर्थस्य साधकक्षिप्रसिद्धिदः ॥ ६६ ॥
बाह्यावरणगाश्चैतेकाश्यामष्टौविनायकाः । उच्चाटयन्त्यभक्तांश्चभक्तानांसर्वसिद्धिदाः
द्वितीयावरणे चैव ये रक्षन्ति विनायकाः । अविमुक्तमिदंक्षेत्रं तानहं कथयाम्यतः
स्वर्धुन्याः पश्चिमे कूले उत्तरेऽर्कविनायकात् ।

लम्बोदरो गणाध्यक्षः क्षालयेद्विघ्नकर्दमम् ॥ ६६ ॥
तत्पश्चिमे कूटदन्त उदग्दुर्गविनायकात् । दुर्गोपसर्गसंहर्ता रक्षेत्क्षेत्रमिदं सदा
भीमचण्डगणाध्यक्षात्किञ्चिदीशानदिग्गतः ।
क्षेत्ररक्षोगणाध्यक्षः पूज्यः शालकटङ्कटः ॥ ७१ ॥
प्राच्यां देहलिविघ्नेशात्कूश्माण्डाख्यो विनायकः ।
पूजनीयः सदाभक्तैर्महोत्पातप्रशान्तये ॥ ७२ ॥
उद्दण्डाख्याद्गणपतेराशुशुक्षणिदिक्स्थितः ।
महाप्रसिद्धः सम्पूज्योभक्तैर्मुण्डविनायकः ॥ ७३ ॥
पाताले तस्य देहोऽस्ति मुण्डं काश्यां व्यवस्थितम् ।
अतः सङ्गीयते काश्यां देवो मुण्डविनायकः ॥ ७४ ॥
पाशपाणेर्गणेशानाद्दक्षिणे विकटद्विजम् । पूजयित्वा गणपतिंगाणपत्यपदं लभेत्
खर्वाख्यान्नैर्ऋते भागे राजपुत्रोविनायकः । भ्रष्टराज्यश्च राजानंराजानं कुरुतेऽर्चितः
गङ्गायाः पश्चिमे कूले प्रणवाख्योगणाधिपः । अवाच्यांराजपुत्राच्चप्रणतःप्रणयेद्दिवम्
द्वितीयावरणे काश्यामष्टावेते विनायकाः ।
उत्सादयेयुर्विघ्नौघान्काशीस्थितिनिवासिनाम् ॥ ७८ ॥
क्षेत्रे तृतीयावरणे क्षेत्ररक्षाकृतः सदा । ये विघ्नराजाः सन्तीह ते वक्तव्या मयाधुना
उदग्वहायाः स्वर्धुन्या रम्ये रोधसि विघ्नराट् ।
लम्बोदरादुदीच्यान्तु वक्रतुण्डोऽवसद्बृहत् ॥ ८० ॥
कूटदन्ताद्गणपतेरुदीच्यामेकदन्तकः । सदोपसर्गसंसर्गात्पायादानन्दकाननम् ॥
काशीभयहरो नित्यमैश्यांशालकटङ्कटात् । त्रिमुखोनामविघ्नेशःकपिसिंहद्विपाननः
कूश्माण्डात्पूर्वदिग्भागे पञ्चास्यो नाम विघ्नराट् ।
पञ्चास्यस्यन्दनवरः पाति वाराणसीं पुरीम् ॥ ८३ ॥
हेरम्बाख्यः सदाग्नेय्यां पूज्यो मुण्डविनायकात् ।
अम्बावत्पूरयेत्कामान्सर्वेषां काशिवासिनाम् ॥ ८४ ॥

अवाच्यामर्चयेद्धीमान्सिद्ध्यै विकटदन्ततः। विघ्नराजंगणपति सर्वविघ्नविनाशनम्
विनायकाद्राजपुत्रात्किञ्चिद्रक्षोदिशिस्थितः।
वरदाख्यो गणाध्यक्षः पूज्यो भक्तवरप्रदः॥ ८६ ॥
याम्यां प्रणवविघ्नेशाद्गणेशो मोदकप्रियः। पूज्यः पिशङ्गिलातीर्थे देवनद्यास्तटेशुभे
चतुर्थावरणे काश्यां भक्तविघ्नविनाशकाः। द्रष्टव्या हृष्टचेतोभिःस्पष्टमष्टौविनायकाः
वक्रतुण्डादुदग्दिक्स्थः स्वः सिन्ध्वो रोधसि स्थितः।
विनायकोऽस्त्यभयदः सर्वेषां भयनाशनः॥ ८९ ॥
कौबेर्यामेकदशनात्सिंहतुण्डोविनायकः। उपसर्गगजान्हन्तिवाराणसिनिवासिनाम्
कूणिताक्षो गणाध्यक्षस्त्रितुण्डादीशदिक्स्थितः।
महाश्मशानं सततं पायाद्दुष्टकुदृष्टितः॥ ९१ ॥
प्राच्यां पञ्चास्यतः पायात्पुरीं क्षिप्रप्रसादनः।
क्षिप्रप्रसादनार्चातः क्षिप्रं सिध्यन्ति सिद्धयः॥ ९२ ॥
हेरम्बाद्वह्निदिग्भागे चिन्तामणिविनायकः।
भक्तचिन्तामणिः साक्षाच्चिन्तितार्थसमर्पकः॥ ९३ ॥
विघ्नराजादवाच्यान्तुदन्तहस्तोगणेश्वरः। लिखेद्विघ्नसहस्राणिनृणांवाराणसीद्रुहाम्
वरदाद्या तुधान्यां चयातुधानगणावृतः। देवः पिचिण्डिलो नाम पुरींरक्षेदहर्निशम्
दृष्टःपिलिपिलापीर्थेदक्षिणेमोदकप्रियात। उद्दण्डमुण्डोहेरम्बोभक्तेभ्यःकिंनयच्छति
प्राचारे पञ्चमे काश्यां द्विचतुष्कविनायकाः। कुर्वन्तिरक्षांक्षेत्रस्ययेतानत्रब्रवीम्यहम
तीरे स्वर्गतरङ्गिण्या उत्तरे चाभयप्रदात्।
स्थूलदन्तो गणेशानःस्थूलाःसिद्धीर्दिशेत्सताम्॥ ९८ ॥
सिंहतुण्डादुदग्भागेकलिप्रियविनायकः। कलहंकारयेन्नित्यमन्योन्यंतैर्थिकद्रुहाम्
कूणिताक्षात्तथैशान्याश्चतुर्दन्तोविनायकः। यस्यदर्शनमात्रेणविघ्नसङ्घःक्षयेत्स्वयम्
क्षिप्रप्रसादनादैन्द्र्यां द्वितुण्डोगणनायकः। अग्रतःपृष्ठतश्चापिबिभर्तिसदृशींश्रियम्
तस्यसन्दर्शनात्पुंसांभवेच्छ्रीःसर्वतोमुखी। ज्येष्ठोनामगणाध्यक्षोज्येष्ठोमेपुत्रसम्पदि

ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां सम्पूज्यो ज्येष्ठतातये ।
स्थितो वह्निदिशोभागे चिन्तामणिविनायकात् ॥ १०३ ॥
दन्तहस्ताद्यमाशायांपूज्योगजविनायकः ।तस्यसम्पूजनाद्भक्त्यागजान्ताश्रीरवाप्यते
पिचिण्डिलाद्गणपतेर्याम्यांकालविनायकः । भयंनकालकलितंतस्यसंसेवनान्नृणाम्
उद्दण्डमुण्डाद्गणपात्कीनाशदिशिसंस्थितम् । नागेशंगणपं दृष्ट्वा नागलोके महीयते
अथषष्ठावरणगाः प्रोच्यन्ते विघ्ननायकाः । तेषांनामश्रवादेत्र पुंसां सिद्धिः प्रजायते
मणिकर्णो गणपतिः प्राच्यां विघ्नविघातकृत् ।
आशाविनायको वह्न्यां भक्ताशां पूरयन् स्थितः ॥ १०८ ॥
याम्यां सृष्टिगणेशश्च सृष्टिसंहारसूचकः । नैर्ऋत्यांयक्षविघ्नेशः सर्वविघ्नहरः परः
प्रतीच्यां गजकर्णश्च सर्वेषांक्षेमकारकः । चित्रघण्टो गणपतिर्वायव्यांपालयेत्पुरीम्
स्थूलजङ्घ उदीच्यां च शमयेच्छमिनामघम् ।
ऐश्यामैशीं पुरीं पायात्समङ्गलविनायकः ॥ १११ ॥
यमतीर्थादुदीच्यांच पूज्योमित्रविनायकः । सप्तमावरणे येचतांश्चवक्ष्येविनायकान्
मोदाद्याः पञ्चविघ्नेशाः षष्ठो ज्ञानविनायकः । सप्तमो द्वारविघ्नेशो महाद्वारपुरश्चरः
अष्टमः सर्वकष्टौघानविमुक्तविनायकः । अविमुक्ते मम क्षेत्रे हरेत्प्रणतचेतसाम्
षट्पञ्चाशद्गजमुखानेतान्यःसंस्मरिष्यति । दूरदेशान्तरस्थोऽपिसमृतोज्ञानमाप्नुयात्
ढुण्ढिस्तुति महापुण्यां षट्पञ्चाशद्गजाननाम ।
यः पठिष्यति पुण्यात्मा तस्य सिद्धिः पदे पदे ॥ ११६ ॥
इमे गणेश्वराः सर्वेस्मर्तव्यायत्रकुत्रचित् । महाविपत्समुद्रान्तःपतन्तंपान्तिमानवम्
इति स्तुतिं महापुण्यां श्रुत्वा चैतान्विनायकान् ।
जातु विघ्नैर्नबाध्येत पापेभ्योऽपि प्रहीयते ॥ ११८ ॥
इत्युक्त्वा देवदेवोऽपि महोत्सवितमानसः ।
कृताभिषेको ब्रह्माद्यैस्तेभ्योदत्त्वाऽभिवाञ्छितम् ॥ ११९ ॥
सम्प्रसाद्य यथायोगं सर्वानुचितचक्षुरः । अविशद्राजसदनं विश्वकर्मविनिर्मितम्

स्कन्द उवाच

एवं स्तुतो भगवतादेवदेवेन विघ्नजित् । इत्थञ्च बहुधात्मानं स चकार विनायकः
एतानि तस्य नामानि ढुण्ढिराजस्य कुम्भज !।
जपित्वा यानि मनुजो लप्स्यते निजवाञ्छितम् ॥ १२२ ॥
अन्येऽपिस्तत्रवैभेदातस्यढुण्ढेर्गणेशितुः । भक्तैःसमर्चिताभक्तयाह्यसंख्याताःसहस्रशः
भगीरथगणाध्यक्षो हरिश्चन्द्रविनायकः । कपर्दाख्यो गणपतिस्तथाबिन्दुविनायकः
इत्याद्यास्तत्र विघ्नेशाः प्रतिभक्तप्रतिष्ठिताः ।
तेषामप्यर्चनात्पुंसां जायन्ते सर्वसम्पदः ॥ १२५ ॥
श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंनरःश्रद्धासमन्वितः ।सर्वविघ्नान्समुत्सृज्यलभतेवाञ्छितम्पदम्

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्रयांसंहितायां चतुर्थे काशीखण्डे
उत्तरार्धे ढुण्ढिविनायकप्रादुर्भावोनामसप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

दिवोदासनिर्वाणप्राप्तिवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

किं चकार हरःस्कन्द!मन्दराद्रिगतस्तदा । विलम्बमालम्बयति तस्मिन्नपि गजानने

स्कन्द उवाच

शृण्वगस्त्य! कथाम्पुण्यां कथ्यमानां मयाधुना
वाराणस्येकविषयामशेषाघौघनाशिनीम् ॥ २ ॥
करीन्द्रवदने तत्र क्षेत्रवर्येऽविमुक्तके । विलम्बभाजि त्र्यक्षेण प्रोक्षि क्षिप्रमधोक्षजः
प्रोक्तोऽथ बहुशश्चेति बहुमानपुरःसरम् ।
तथा त्वमपि माकार्षीर्यथाप्राक्प्रस्थितैः कृतम् ॥ ४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

उद्यमः प्राणिभिःकार्यो यथाबुद्धिबलाबलम् । परंफलन्तिकर्माणित्वदर्धानानिशङ्कर!
अचेतनानि कर्माणि स्वतन्त्राः प्राणिनोऽपि न ।
त्वञ्च तत्कर्मणां साक्षी त्वञ्च प्राणिप्रवर्तकः ॥ ६ ॥
किन्तु त्वत्पादभक्तानां तादृशीजायतेमतिः । ययात्वमेवकथयेःसाध्वनेनत्वनुष्ठितम्
यत्किञ्चिदिह वै कर्म स्तोकम्वास्तोकमेववा ।
तत्सिद्ध्यत्येव गिरिश! त्वत्पादस्मृत्यनुष्ठितम् ॥ ८ ॥
सुसिद्धमपि वै कार्यं सुबुद्ध्याऽपि स्वनुष्ठितम् ।
अत्वत्पदस्मृतिकृतं विनश्यत्येव तत्क्षणात् ॥ ९ ॥
शम्भुना प्रेषितेनाद्य सूद्यमः क्रियते मया ।
त्वद्भक्तिसम्पत्तिमतां सम्पन्नप्राय एव एव नः ॥ १० ॥
अतीव यदसाध्यं स्यात्स्वबुद्धिबलपौरुषैः ।
तत्कार्यं हि सुसिद्धं स्यात्त्वदनुध्यानतः शिव !॥ ११ ॥
यान्तिप्रदक्षिणीकृत्ययेभवन्तंभवंविभो !। भवन्ति तेषांकार्याणिपुरोभूतानितेभयात्
जातंविद्धिमहादेवकार्यमेतत्सुनिश्चितम् । काशीप्रावेशिकश्चिन्त्यःशुभलग्नोदयःपरम्
अथवाकाशिसम्प्राप्तौनचिन्त्यंहिशुभाशुभम् । तदैवहिशुभःकालोयदैवाप्येत काशिका
शम्भुम्प्रदक्षिणीकृत्यप्रणम्य च पुनः पुनः । प्रतस्थेऽथसलक्ष्मीको मन्दराद्गरुडध्वजः
दृशोरतिथितां नीत्वा विष्णुर्वाराणसीं ततः ।
पुण्डरीकाक्ष इत्याख्यां सफलीकृतवान्मुदा ॥ १६ ॥
गङ्गावरणयोर्विष्णुः सम्भेदेस्वच्छमानसः । प्रक्षाल्यपाणिचरणंसचैलः स्नातवानथ
तदाप्रभृति तत्तीर्थं पादोदकमितीरितम् । पादौयदादौ शुभदौक्षालितौपीतवाससा
तत्रपादोदकेतीर्थे ये स्नास्यन्तीह मानवाः । तेषां विनश्यतिक्षिप्रंपापंसप्तभवार्जितम्
तत्रश्राद्धंनरः कृत्वादत्त्वाचैव तिलोदकम् । सप्तसप्ततथा सप्तस्ववंश्यांस्तारयिष्यति
गयायांयादृशीतृप्तिर्लभ्यते प्रपितामहैः । तीर्थेपादोदके काश्यांतादृशी लभ्यते ध्रुवम्

कृतपादोदकस्नानं पीतपादोदकोदकम् । दत्तपादोदपानीयं नरं न निरयः स्पृशेत्
विष्णुपादोदके तीर्थे प्राश्य पादोदकं सकृत् ।
जातुचिज्जननीस्तन्यं न पिबेदिति निश्चितम् ॥ २३ ॥
सचक्रशालग्रामस्यशङ्खेनस्नापितस्यच । अद्भिःपादोदकस्याम्बुपिबन्नमृततांव्रजेत्
विष्णुपादोदकेतीर्थेविष्णुपादोदकंपिबेत् । यदितत्सुधया किं नुबहुकालीनया तया
काश्याम्पादोदकेतीर्थेयैःकृतानोदकक्रियाः । जन्मैवविफलं तेषांजलबुद्बुदसश्रियाम्
कृतनित्यक्रियो विष्णुः सलक्ष्मीकः सकाश्यपिः ।
उपसंहृत्य ताम्मूर्तिं त्रैलोक्यव्यापिनीं तथा ॥ २७ ॥
विधायदार्षदींमूर्तिं स्वहस्तेनादिकेशवः । स्वयंसम्पूजयामाससर्वसिद्धिसमृद्धिदाम्
आदिकेशवनाम्नींतांश्रीमूर्तिंपारमेश्वरीम् । सम्पूज्यमर्त्योवैकुण्ठंमन्यतेस्वगृहाङ्गणम्
श्वेतद्वीपइतिख्यातंतत्स्थानंकाशिसीमनि । श्वेतद्वीपेवसन्त्येवनरास्तन्मूर्तिसेवकाः
क्षीराब्धिसञ्ज्ञंतत्रान्यत्तीर्थंकेशवतोऽग्रतः । कृतोदकक्रियस्तत्रवसेत्क्षीराब्धिरोधसि
तत्रश्राद्धंनरः कृत्वागांदत्वाचपयस्विनीम् । यथोक्तसर्वाभरणांक्षीरोदेवासयेत्पितृन्
एकोत्तरशतं वंश्यान्नयेत्पायसकर्दमम् । क्षीरोदरोधः पुण्यात्मा भक्त्या तत्रैकधेनुदः
बह्वीश्चनैचिकीर्दत्वाश्रद्धयात्र सदक्षिणाः । शय्योत्तरांश्चप्रत्येकंपितृंस्तत्रसुवासयेत्
क्षीरोदाद्दक्षिणे तत्र शङ्खतीर्थमनुत्तमम् । तत्रापिसन्तर्प्यपितृन् विष्णुलोके महीयते
तद्याम्याञ्चक्रतीर्थंचपितृणामपिदुर्लभम् । तत्रापिविहितश्राद्धो मुच्यते पैतृकादृणात्
तत्सन्निधौ गदातीर्थं विषवगाधिनिबर्हणम् ।
तारणञ्च पितृणां वै कारणं चैनसां क्षये ॥ ३७ ॥
पद्मतीर्थं तदग्रे तुतत्रस्नात्वा नरोत्तमः । पितॄन्सन्तर्प्य विधिना पद्मया नैव हीयते
तत्रैव च महालक्ष्म्यास्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
स्वयं यत्र महालक्ष्मीः स्नाता त्रैलोक्यहर्षदा ॥ ३९ ॥
तत्रतीर्थं कृतस्नानोदत्वारत्नानिकाञ्चनम् । पट्टाम्बराणिविप्रेभ्योनलक्ष्म्यापरिहीयते
यत्रयत्रहिजायेततत्रतत्रसमृद्धिमान् । पितरोपिहिसश्रीकास्तस्यस्युस्तीर्थगौरवात्

तत्रास्ति हि महालक्ष्म्या मूर्तिस्त्रैलोक्यवन्दिता।
ताम्प्रणम्य नरो भक्त्या न रोगी जायते क्वचित् ॥ ४२ ॥
नभस्यबहुलाष्टम्यांकृत्वाजागरणंनिशि। समर्च्य च महालक्ष्मीं व्रती व्रतफलं लभेत्
तार्क्ष्यतीर्थं हि तत्रास्ति तार्क्ष्यकेशवसन्निधौ।
तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या संसाराहिं न पश्यति ॥ ४४ ॥
तदग्रे नारदं तीर्थं महापातकनाशनम्। ब्रह्मविद्योपदेशञ्च प्राप्तवान्यत्र नारदः ॥ ४५
तत्रस्नातोनरः सम्यग्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात्। केशवात्तेनतत्रोक्तः काश्यांनारदकेशवः
अर्चयित्वा नरो भक्त्या देवंनारदकेशवम्। जनन्या जठरं पीठमध्यास्ते न कदाचन
प्रह्लादतीर्थं तस्याग्रे यत्र प्रह्लादकेशवः। तत्र श्राद्धादिकं कृत्वा विष्णुलोके महीयते
आम्बरीषमहातीर्थमघघ्नंतस्य सन्निधौ। तत्रौदकींक्रियां कुर्वन्निष्कालुष्यं लभेन्नरः
आदित्यकेशवः पूज्य आदिकेशवपूर्वतः। तस्य संदर्शनादेव मुच्यते चोच्चपातकैः
दत्तात्रेयेश्वरं तीर्थं तत्रैवादिगदाधरः। पितॄन्सन्तर्प्य तत्रैव ज्ञानयोगमवाप्नुयात्
भृगुकेशवपूर्वेण तीर्थं वै भार्गवं परम्। तत्रस्नातो नरः प्राज्ञो भवेद्भार्गववत्सुधीः
तत्रवामनतीर्थंचप्राच्यां वामनकेशवात्। पूजयित्वा च तं विष्णु वसेद्वामनसन्निधौ
नरनारायणं तीर्थं नरनारायणात्पुरः। तत्र तीर्थे कृतस्नानो नरो नारायणो भवेत्
यज्ञवाराहतीर्थं च तदग्रे पापनाशनम्। प्रतिमज्जनतस्तत्र राजसूयक्रतोः फलम्
विदारनारसिंहाख्यं तत्रतीर्थंसुनिर्मलम्। स्नातो विदारयेत्तत्र पापं जन्मशतार्जितम्
गोपिगोविन्दतीर्थं च गोपिगोविन्दपूर्वतः।
स्नात्वा तत्र समभ्यर्च्य विष्णुं विष्णुप्रियो भवेत् ॥ ५७ ॥
तीर्थं लक्ष्मीनृसिंहाख्यं गोपिगोविन्ददक्षिणे।
न लक्ष्म्या त्यज्यते क्वापि तत्तीर्थपरिमज्जनात् ॥ ५८ ॥
तदग्रे शेषतीर्थं च शेषमाधवसन्निधौ। तर्पितानां पितॄणां च यत्र तृप्तिर्नशिष्यते
शङ्खमाधवतीर्थं चतदवाच्यां सुनिर्मलम्। कृतोदकोनरस्तत्र भवेत्पापोऽपि निर्मलः
तदग्रे च हयग्रीवं तीर्थं परमपावनम्। तत्र स्नात्वा हयग्रीवं केशवं परिपूज्य च

पिण्डंच तत्र निर्वाप्य हयग्रीवस्यसन्निधौ । हायग्रीवींश्रियम्प्राप्यसमुच्येत सपूर्वजः

स्कन्द उवाच

प्रसङ्गतोमयैतानितीर्थानि कथितानिते । भूमौ तिलान्तरायां यत्तत्र तीर्थान्यनेकशः
उद्दिष्टानां तु तीर्थानामेतेषां कलशोद्भव !। नाममात्रमपि श्रुत्वा निष्पापोजायते नरः
इदानींप्रस्तुतं विप्रश्शृणुवक्ष्यामि तेऽग्रतः । वैकुण्ठनाथो यच्चक्रे शङ्खचक्रगदाधरः
तस्यांमूर्तौसमावेश्यकैशव्यामथ केशवः । शम्भोः कार्यकृतमनाअंशांशांशेन निर्गतः

अगस्त्य उवाच

अंशांशांशेननिश्चक्रे कुतोभो!चक्रपाणिना । कनिर्गतं च हरिणाप्राप्यकाशीं षडानन!

स्कन्द उवाच

सामस्त्येन यदर्थं न निर्गतं विष्णुना मुने !। ब्रुवे तत्कारणमितिक्षणमात्रं निशामय
सम्प्राप्य पुण्यसम्भारैः प्राज्ञोवाराणसीं पुरीम् । नत्यजेत्सर्वभावेनमहालाभैरपीरितः
अतः प्रतिकृतिः स्वीया तत्र काश्यां मुरारिणा ।
प्रतितस्थे कलशज! स्तोकांशेन च निर्गतम् ॥ ७० ॥
किञ्चित्काश्या उदीच्याञ्च गत्वा देवेन चक्रिणा ।
स्वस्थित्यै कल्पितं स्थानं धर्मक्षेत्रमितीरितम् ॥ ७१ ॥
ततस्तु सौगतंरूपं शिश्रायश्रीपतिःस्वयम् । अतीवसुन्दरतरंत्रैलोक्यस्यापिमोहनम्
श्रीः परिव्राजिका जाता नितरां सुभगाकृतिः ।
यामालोक्य जगत्सर्वं चित्रन्यस्तमिवास्थितम् ॥ ७३ ॥
विश्वयोनिं जगद्धात्रीं न्यस्तहस्ताग्रपुस्तकाम् ।
गरुत्मानपि तच्छिष्यो जातो लोकोत्तराकृतिः ॥ ७४ ॥
अत्यद्भुतमहाप्राज्ञो निः स्पृहः सर्ववस्तुषु । गुरुशुश्रूषणपरो न्यस्तहस्ताग्रपुस्तकः
अपृच्छत्परमंधर्मं संसारविनिमोचकम् । आचार्यवर्यंसौम्यास्यंप्रसन्नात्मानमुत्तमम्
धर्मार्थशास्त्रकुशलं ज्ञानविज्ञानशालिनम् । सुस्वरंसुपदव्यक्तिसुस्निग्धमृदुभाषिणम्
स्तम्भनोच्चाटनाकृष्टिवशीकर्मादिकोविदम् ।

व्याख्यानसमयाकृष्टपक्षिरोमाञ्चकारिणम् ॥ ७८ ॥
पीततद्गीतपीयूषमृगपूगैरुपासितम् । महामोदभराक्रान्तवातचाञ्चल्यहारिणम् ॥
वृक्षैरपि पतत्पुष्पच्छलैःकृतसमर्चनम् । ततः प्रोवाचपुण्यात्मापुण्यकीर्तिःससौगतः
शिष्यं विनयकीर्ति तं महाविनयभूषणम् ॥ ८१ ॥

पुण्यकीर्तिरुवाच

त्वया विनयकीर्त्तेयो धर्मः कृष्टः सनातनः । वक्ष्याम्यहमशेषेणशृणुष्व त्वं महामते!
अनादिसिद्धः संसारः कर्तृकर्मविवर्जितः । स्वयं प्रादुर्भवेदेष स्वयमेव विलीयते
ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं यावद्देहनिबन्धनम् । आत्मैवैकेश्वरस्तत्र नद्वितीयस्तदीशितः
यद्ब्रह्मविष्णुरुद्राद्यास्तथाख्या देहिनामिमाः ।
आख्या यथाऽस्मदादीनां पुण्यकीर्त्यादिरुच्यते ॥ ८५ ॥
देहोयथाऽस्मदादीनां स्वकालेन विलीयते ।
ब्रह्मादिमशकान्तानां स्वकालाल्लीयते तथा ॥ ८६ ॥
विचार्यमाणेदेहेऽस्मिन्नकिञ्चिदधिकं क्वचित् । आहारोमैथुनंनिद्राभयंसर्वत्रयत्समम्
निजाहारपरीमाणं प्राप्यसर्वोपि देहभृत् । सदृशीमेव संतृप्तिं प्राप्नुयान्नाधिकेतराम्
यथा वितृषिताः स्याम पीत्वा पेयं मुदावयम् ।
तृषितास्तु तथाऽन्येपि न विशेषोऽल्पकोधिकः ॥ ८९ ॥
सन्तु नार्यः सहस्राणि रूपलावण्यभूमयः । परन्निधुवने कालेह्येकैवेहोपयुज्यते
अश्वाःपरःशताःसन्तुसन्त्वनेकेऽप्यनेकपाः । अधिरोहेतथाप्येकोनद्वितीयस्तथात्मनः
पर्यङ्कशायिनां स्वापे सुखं यदुपपद्यते । तदेव सौख्यंनिद्रायामिह भूशायिनामपि
यथैव मरणाद्भीतिरस्मदादिवपुष्मताम् । ब्रह्मादिकीटकान्तानां तथा मरणतो भयम्
सर्वै तनुभृतस्तुल्या यदि बुद्ध्या विचार्यते ।
इदं निश्चित्य केनाऽपि नो हिंस्यः कोऽपि कुत्रचित् ॥ ९४ ॥
धर्मो जीवदयातुल्यो न क्वापि जगतीतले । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकार्याजीवदयानृभिः
एकस्मिन् रक्षिते जीवे त्रैलोक्यं रक्षितं भवेत् ।

घातिते घातितं तद्वत्तस्माद्रक्षेन्न घातयेत् ॥ ९९ ॥
अहिंसापरमो धर्म इहोक्तः पूर्वसूरिभिः । तस्मान्न हिंसा कर्तव्यानरैर्नरकभीरुभिः
नहिंसासदृशम्पापं त्रैलोक्ये सचराचरे । हिंसको नरकंगच्छेत्स्वर्गंगच्छेदहिंसकः
सन्ति दानान्यनेकानि किं तैस्तुच्छफलप्रदैः । अभीतिदानसदृशं परमेकमपीहन
इह चत्वारि दानानि प्रोक्तानि परमर्षिभिः ! विचार्य नानाशास्त्राणि शर्मणेऽत्रपरत्रच
भीतेभ्यश्चाभयं देयंव्याधितेभ्यस्तथौषधम् । देयाविद्यार्थिनांविद्यादेयमन्नंक्षुधातुरे
अविचिन्त्यप्रभावं हिमणिमन्त्रौषधीबलम् । तदभ्यस्यम्प्रयत्नेननानार्थोपार्जनायवै
अर्थानुपार्ज्य बहुशो द्वादशायतनानि वै । परितः परिपूज्यानिकिमन्यैरिह पूजितैः

पञ्च कर्मन्द्रियाण्येव पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि च ।
मनोबुद्धिरिह प्रोक्तं द्वादशायतनं शुभम् ॥ १०४ ॥

इहैव स्वर्गनरकौ प्राणिनांनान्यतःक्वचित् । सुखंस्वर्गः समाख्यातोदुःखंनरकएवहि
सुखेषु भुज्यमानेषुयत्स्याद्देहविसर्जनम् । अयमेवपरोमोक्षो न मोक्षोऽन्यःक्वचित्पुनः
वासनासहितक्लेशसमुच्छेदेसतिध्रुवम् । विज्ञानोपरमोमोक्षोविज्ञेयस्तत्त्वचिन्तकैः

प्रामाणिकी श्रुतिरियम्प्रोच्यते वेदवादिभिः ।
न हिंस्यात्सर्वभूतानि नान्या हिंसा प्रवर्तिका ॥ १०८ ॥
अग्नीषोमीयमिति या भ्रामिका साऽसतामिह ।
न सा प्रमाणं ज्ञातृणाम्पश्वालम्भनकारिका ॥ १०९ ॥
वृक्षांश्छित्त्वा पशून् हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम् ।
दग्ध्वा वह्नौ तिलाज्यादिचित्रं स्वर्गोऽभिलष्यते ॥ ११० ॥

इत्येवं धर्मजिज्ञासाम्पुण्यकीर्तौ प्रकुर्वति । पारम्पर्येण तच्छ्रुत्वापौरायात्राम्प्रचक्रिरे
परिव्राजिकयाप्येवं समाकृष्टाः पुराङ्गनाः । तयाविज्ञानकौमुद्यासर्वविद्याविदग्धया
ततस्तासाम्पुरस्तात्साबौद्धधर्मानवीवदत् । दृष्टार्थप्रत्ययकरान्देहसौख्यैकसाधनान्

विज्ञानकौमुद्युवाच

आनन्दं ब्रह्मणो रूपं श्रुत्यैवं यन्निगद्यते । तत्तथैवेह मन्तव्यं मिथ्यानानात्वकल्पना

यावत्स्वस्थमिदं वर्ष्म यावन्नेन्द्रियविक्लवः ।
यावज्जरा च दूरेऽस्ति तावत्सौख्यं प्रसाधयेत् ॥ ११५
अस्वास्थ्येन्द्रियवैकल्येवार्धकेतुकुतःसुखम् ।शरीरमपिदातव्यमर्थिभ्योतःसुखेप्सुभिः
याचमानमनोवृत्तिप्रीणने यस्य नोजनिः । तेन भूर्भारवत्येषा समुद्रागद्रुमैर्नहि
सत्वरो गत्वरो देहः सञ्चयाःसपरिक्षयाः । इति विज्ञायविज्ञातादेहेसौख्यंप्रसाधयेत्
श्ववायसकृमीणांच प्रान्ते भोज्यमिदं वपुः । भस्मान्तंतच्छरीरं च वेदे सत्यंप्रपद्यते
मुधा जातिविकल्पोऽयं लोकेषु परिकल्प्यते ।
मानुष्ये सति सामान्ये कोऽधमः कोऽथ चोत्तमः ॥ १२० ॥
ब्रह्मादिसृष्टिरेषेति प्रोच्यते वृद्धपूरुषैः ।तस्य स्रष्टुः सुतौ दक्षमरीची चेति विश्रुतौ
मारीचिनाकश्यपेनदक्षकन्याः सुलोचनाः । धर्मेण किलमार्गेण परिणीतास्त्रयोदश
अपीदानीन्तनैर्मर्त्यैरल्पबुद्धिपराक्रमैः । अयंगम्यस्त्वगम्योऽयं विचारः क्रियतेमुधा
मुखबाहूरुपज्जातश्चातुर्वर्ण्यमिहोदितम् । कल्पनेयं कृता पूर्वैर्नघटेत विचारतः
एकस्याश्च तनौ जाता एकस्माद्यदि वा क्वचित् ।
चत्वारस्तनयास्तत्किं भिन्नवर्णत्वमाप्नुयुः ॥ १२५ ॥
वर्णावर्णविवेकोयं तस्मान्नप्रतिभासते । अतोभेदोनमन्तव्योमानुष्ये केनचित्क्वचित्
विज्ञानकौमुदीवाणीमित्याकर्ण्य पुराङ्गनाः । भर्त्तृशुश्रूषणवतीं विजहुर्मतिमुत्तमाम्
अभ्यस्याकर्षणीं विद्यां वशीकृतिमतीमपि । पुरुषाःसफलीचक्रुः परदारेषु मोहिताः
अन्तःपुरचरानार्यस्तथाराजकुमारकाः । पौराः ।पुराङ्गनाश्चापिसर्वैताभ्यांविमोहिताः
वन्ध्यानाञ्चापि वन्ध्यात्वं सा परिव्राजिकाऽहरत् ।
तैस्तैश्च कार्मणोपायैरसौभाग्यवतीः स्त्रियः ॥१३० ॥
सौभाग्यभाग्यसम्पन्ना व्यधाद्विज्ञानकौमुदी ।
कस्यैचिदञ्जनं दत्तं कस्यैचित्तिलकौषधम् ॥ १३१ ॥
वशीकरणमन्त्रैश्च तथा वह्व्योपदीक्षिताः ।
मन्त्राञ्जपेयुः काश्चिच्च यन्त्राण्यन्यालिखन्ति च ॥ १३२ ॥

काश्चिज्जुह्वतिकुण्डाग्नौनानाद्रव्याणिनिश्चलाः । एवंसर्वेषुपौरेषुनिजधर्मेषुसर्वथा
पराङ्मुखेषु जातेषु प्रोल्ललास वृषेतरः ॥ १३३ ॥
सिद्धयोऽकृष्टपच्याद्या नष्टा पुनःप्रवेशनात् ।
आसीत्कुण्ठितसामर्थ्यो नृपोऽपि स मनाङ्मनाक् ॥ १३४ ॥
दूरस्थितोपिविघ्नेशोनृपंनिर्विण्णमानसम् । चकारराज्यकरणेढुण्ढिराजो रिपुञ्जयम्
अजीगणद्दिवोदासोह्यष्टादशदिनावधिम् । कदागन्तासवैविप्रो योमांसमुपदेक्ष्यति
इत्थमष्टादशे प्राप्ते दिवसे दिवसेश्वरे । प्राप्ते मध्यंनभोभागं द्वारम्प्राप्तो द्विजोत्तमः
सएवपुण्यकीर्त्याख्योधर्मक्षेत्रादधोक्षजः । द्विजवेषंसमालम्ब्यसमायातोनृपान्तिकम्
द्वित्रैः पवित्रैर्बहुधाजयजीवेतिवादिभिः । समेतः स इतो विप्रो मूर्तिमानिव पावकः
विलोक्य तं समायान्तं दूरादुत्कण्ठितो नृपः । मेने भवेद्गुरुरयं युक्तो मदुपदेशने
अभिगम्य च तंराजाप्रणम्यच पुनः पुनः । गृहीतस्वस्तिवचनोनिनायान्तःपुरंद्विजम्
मधुपर्केणविधिनातंसम्पूज्यजनाधिपः । व्यपेताध्वश्रमं स्वस्थम्प्रोल्लसन्मुखपङ्कजम्
निवेद्यखाद्यवस्तूनिकृतकृत्यक्रियाविधिम । परितृप्तं सुखासीनं पप्रच्छ ब्राह्मणं नृपः

राजोवाच

खिन्नोऽस्मिविप्रवर्याहंराज्यभारं समुद्वहन् । खेदो नास्त्येवहिपरंवैराग्यमिव जायते
किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेनिर्वृतिर्भवेत् । पक्षद्वयेव यातेति मम चिन्तयतो द्विज!
असीमसुखसन्तानं भुक्तंराज्यं मया द्विज !। परिक्षीणविपक्षंयत्र्यक्षैश्वर्यमिवस्फुटम्
स्वसामर्थ्यादहं जातः पर्जन्याग्न्यनिलात्मकः ।
प्रजाश्च पालिताः सम्यक् पुत्रा इव निजौरसाः ॥ १४७ ॥
तर्पिताश्चापिभूदेवावसुभिश्च दिनेदिने । एकमेवापराद्धं च मया राज्यं प्रशासता
देवास्तृणीकृताः सर्वे स्वतपोबलदर्पतः । तच्च प्रजोपकारार्थं न स्वार्थं भवताशपे
अधुनागुरुरेधि त्वं मम भाग्योदयागतः । राज्यंतुप्रकरोम्येवंन्यक्कृतान्तकसाध्वसम्
अकालकालकलनंमम राज्ये न कुत्रचित् । जराव्याधिदरिद्रेभ्योममराज्येपि नोभयम्
कोप धर्मेतरां वृत्तिनश्रयेन्मयि शासति । धर्मोदयाजनाःसर्वेसर्वेसन्ति सुखोदयाः

सद्विद्याव्यसनाः सर्वे सर्वे सन्मार्गचञ्चुराः ।
अथवा यदि कल्पान्तं तिष्ठेदायुस्ततोऽपि किम् ॥ १५३ ॥
सर्वेभोग्यास्तथाभान्ति यथा चर्वितचर्वणम । किंपिष्टपेषणेनाऽत्र राज्येन द्विजपुङ्गव!
किमप्युपदिश प्राज्ञ! गर्भवासोपशान्तये । अथवा त्वां प्रपन्नस्य ममकिञ्चिन्तनैरिमैः
यदेवकथयस्यद्यतत्करिष्याम्यसंशयम् । त्वद्विलोकनमात्रेण सर्व एव मनोरथाः
अन्येषामपि जायन्ते जातप्राया ममैव तु । जाने देवविरोधेन के के न प्रलयंगताः
अवन्तोऽपिप्रजाः स्वीयानिजधर्ममनुव्रताः । पुरा ते त्रिपुराःशूराःशिवभक्तिपराअपि
धरामयं रथं कृत्वा धनुः कृत्वा हिमाचलम् ।
वेदांश्च वाजिनः कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ॥ १५६ ॥
विरिञ्चिं सारथिं कृत्वा कृत्वा विष्णुञ्च पत्त्रिणम् ।
रथचक्रे पुष्पवन्तौ प्रतोदं प्रणवात्मकम् ॥ १६० ॥
ताराग्रहमयान्कीलान् वरूथंगगनात्मकम् । ध्वजदण्डंसुमेरुञ्च प्रांशुकल्पतरुंध्वजम्
योक्त्राणि चक्षुःश्रवसश्छन्दांस्यङ्गानि रक्षकान् ।
भल्लं कालाग्निरुद्राख्यं पुङ्खीकृत्य प्रभञ्जनम् ॥ १६२ ॥
हरेणैकेषुपातेन लीलया भस्मसात्कृताः । बलिर्यज्ञकृतांश्रेष्ठः कृत्वा कपटखर्वताम्
पातालंगमितः पूर्वं हरिणाविक्रमैस्त्रिभिः । वृत्तवानपिवै वृत्रः सुत्राम्णाविनिसूदितः
दधीचिरपिविप्रेन्द्रोदेवैरस्थिकृते हतः । पूर्ववैरमनुस्मृत्य जयार्थं युध्यतो हरेः
कुशास्त्रैर्विजितस्याजौ तेनैव च दधीचिना ॥ १६५ ॥
शिवभक्तस्यबाणस्यदोःसहस्रंपुराहरिः । चिच्छेदसंख्ये किन्तेनापराद्धं साधुवर्तिना
तस्माद्विरोधो भद्राय नभवेद्दैवतैः सह । देवेभ्योमद्भयंनास्तिसत्पथीनस्यवै मनाक्
यज्ञैर्देवत्वमापन्ना गीर्वाणा वासवादयः ।
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च तेभ्योऽप्याधिक्यमस्ति मे ॥ १६८ ॥
अस्तुन्यूनत्वमाधिक्यं किमनेनाधुनामम । इन्द्रियोपरमः प्राप्तः सुखदस्तव दर्शनात्
इदानींदिश मे तात कर्मनिर्मूलनक्षमम् । उपायं त्वमुपायज्ञ येननिर्वृतिमाप्नुयाम्

स्कन्द उवाच

गणेशावेशवशतो राज्ञेतियदुदीरितम् । तदाकर्ण्य हृषीकेशः प्राह ब्राह्मणवेषभृत्

श्रीविष्णुरुवाच

साधु साधु महाप्राज्ञ! नृपचूडामणेऽनघ !। मया यदुपदेष्टव्यंतत्त्वयैव निरूपितम्
त्वमादावेवनिर्वृत्तःपरस्मैमानदोह्यसि । क्षालितेन्द्रियपङ्कश्चसुतपः स्वच्छवारिभिः
यदुक्तंभवता भूप! तत्सर्वं तथ्यमेव हि । तवशक्तिश्च जानामि विरक्तिं च महामते
नभवत्सदृशोराजा भुविभूतोभविष्यति । राज्यम्भोक्तुंत्वयाज्ञायियुक्तुंयत्तुमुमुक्षसि
विरोधेऽपि हि देवानां त्वया नापकृतं भवेत् ।
धर्मेतरप्रवेशश्च तव राष्ट्रेऽपि नोऽभवत् ॥ १७६ ॥
प्रवर्तिताभिर्भवता प्रजाभिर्यदनुष्ठितम् । धर्मे धर्मं स्वधर्मज्ञ! तेन तृप्तादिवौकसः
एक एव हि ते दोषो हृदि मे प्रतिभासते । काश्याविश्वेश्वरोदूरंयत्कृतोभवताकिल
महान्तमपराधं ते जाने भूजानिसत्तम !। इमं तत्पापशान्त्यै च वच्म्युपायम्महत्तरम्
सङ्ख्यास्तियावतीदेहेदेहिनोरोमसम्भवा । तावन्तोऽप्यपराधावैयान्तिलिङ्गप्रतिष्ठया
एकं प्रतिष्ठितं येन लिङ्गमत्रेशभक्तितः । तेनात्मना समं विश्वं जगदेतत्प्रतिष्ठितम्
रत्नाकरे रत्नसङ्ख्या सङ्ख्याविद्भिरपीष्यते ।
लिङ्गप्रतिष्ठा पुण्यस्य न तु सङ्ख्येति लिख्यते ॥ १८२ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकुरुलिङ्गप्रतिष्ठितिम् । तयालिङ्गप्रतिष्ठित्याकृतकृत्योभविष्यसि
इत्युक्त्वा ब्राह्मणो दध्यौ क्षणं निश्चलमानसः ।
उवाच च प्रहृष्टास्यो राजानं पाणिना स्पृशन् ॥ १८४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

अन्यच्च किञ्चित्पश्यामिभूपाल! ज्ञानचक्षुषा । शृणुष्वावहितो भूत्वातदपिप्राज्ञसत्तम
धन्योऽसिकृतकृत्योसिमान्योऽसि महतामपि । जप्यश्चतवनामेहप्रातःशुभफलेप्सुना
दिवोदासत्वदभ्याशादपिधन्यतरावयम् । तेऽपि धन्यतरामर्त्यैयेत्वदाख्याम्प्रचक्षते
स्मायं स्मायञ्जगौ विप्रो मौलिमान्दोलयन्मुहुः । हृद्येवबहुशोहृष्टःसम्प्रहृष्टतनूरुहः

अहोभाग्योदयश्चास्य अहो नैर्मल्यमस्य वै ।
यदेनमनिशं ध्यायेद्धृत्ये यो विश्वेश्वोऽखिलैः ॥ १८९ ॥
अहो उदर्क एतस्य न कैश्चित्प्रतिपद्यते । अस्माकमपि यद्दूरमदवीयस्तदस्ययत्
हृद्यालोच्येति विप्रोऽथ वर्णयित्वा क्षितीश्वरम् ।
आविश्चकार तत्सर्वं यत्समाधावलोकयत ॥ १९१ ॥

ब्राह्मण उवाच

राजंस्तवाद्यफलितोमनोरथमहाद्रुमः । अनेननैव शरीरेण त्वंगन्तासि परम्पदम्
यथा विश्वेश्वरो नित्यं त्वामेव हृदि शीलयेत ।
तथाऽस्मदादीनपि न द्विजांस्तत्पादलोचनान् ॥ १९३ ॥
कृतलिङ्गप्रतिष्ठं त्वां सप्तमेह्यवासरात् । दिव्यं विमानमागत्य नेतुमेष्यतिशाम्भवम्
राजंस्त्वं वेत्सि कस्यायंविपाकःसुकृतस्य ते ।
वाराणस्याः पुरः सम्यक् सेवनादित्यवैम्यहम् ॥ १९५ ॥
एकमप्यत्रयःपायाद्वाराणस्यांस्थितञ्जनम् ।तस्याप्येवंविपाकोस्तिदेहान्तेराजसत्तम
इति श्रुत्वा स राजर्षिर्दिवोदासः प्रतापवान् ।
ब्राह्मणाय सशिष्याय प्रादात्प्रीतोऽभिवाञ्छितम् ॥ १९७ ॥
अथ सम्प्रीणितं विप्रंप्रणम्यचमुहुर्मुहुः । प्रोवाचराजासंहृष्टस्तारितोस्मिभवार्णवात्
ब्राह्मणोऽपि प्रहृष्टात्मापरिपूर्णमनोरथः । समापृच्छ्य महीनाथंस्वेष्टंदेशंजगामह
विलोक्यकाशींपरितोमायाद्विजवपुर्हरिः । भूयोभूयोविचार्यापिकिमत्रातीवपावनम्
स्थानं यच्चाहमध्यास्यनिजभक्तानशेषतः । नेष्यामिपरमंधामविश्वेशानुग्रहात्परात्
सम्प्रधार्येतिभगवान् दृष्ट्वापाञ्चनदंहृदम् । तत्रकृत्वाविधिस्नानं ततस्तत्रैवसंस्थितः
प्रतीक्षमाणो लक्ष्मीशो मङ्क्षुत्र्यक्षसमागमम् ।
तार्क्ष्यम्प्रस्थापयाञ्चक्रे राजवृत्तान्तवेदिनम् ॥ २०३ ॥
दिवोदासोऽपि राजेन्द्रो! विप्रेन्द्रं परिवर्णयन् ।
आहूय प्रकृतीः सर्वाः सामात्यान्मण्डलेश्वरान् ॥ २०४ ॥

अध्यक्षानपिसर्वांश्चकोशाश्वेभादिदेशितान् । पुत्रान्पञ्चशतंप्राग्र्यं सुतंचसमरञ्जयम्
पुरोहितं प्रतीहारमृत्विजो गणकान् द्विजान् ।
सामन्तान् राजपुत्रांश्च सूपकारांश्चिकित्सकान् ॥ २०६ ॥
वैदेशिकानपि बहून्नानाकार्यसमागतान् । सान्तःपुराञ्च महिषींवृद्धगोपालबालकान्
सर्वान्प्रोवाच हृष्टात्मा प्रबद्धकरसम्पुटः ।
यथा स ब्राह्मणः प्राह दिनसप्तावधिस्थितिम् ॥ २०८ ॥
आश्चर्यं तेषु शृण्वत्सु विषण्णवदनेषुच । स्वयं राजगृहंनीत्वा कुमारं समरञ्जयम्
अभिषिच्य महाबुद्धिःपौराञ्जानपदानपि । प्रसादीकृत्यपुण्यात्मापुनःकाशीमगान्नृपः
आगत्य काशीं मेधावी स भूपालो रिपुञ्जयः ।
प्रासादं कारयामास स्वधुन्याः पश्चिमेतटे ॥ २११ ॥
रिपून्प्रमथ्यसमरेयावतीश्रीरुपार्जिता । तावत्यासहि भूपालःशिवालयमचीक्लृपत्
भूपाललक्ष्मीरखिला यत्तत्र विनियोजिता ।
भूपालश्रीरिति ख्याता ततः सा भूरभूच्छुभा ॥ २१३ ॥
दिवोदासेश्वरं लिङ्गं प्रतिष्ठाप्य रिपुञ्जयः । कृतकृत्यमिवात्मानममन्यत नरेश्वरः
अथैकस्मिन् दिने राजा तल्लिङ्गं विधिपूर्वकम् ।
समभ्यर्च्य नमस्कृत्य यावत्तुष्टाव तुष्टिदम् ॥ २१५ ॥
तावन्नभोङ्गणादाशु दिव्यं यानमवातरत् । पार्षदैः परितःकीर्णंशूलखट्वाङ्गपाणिभिः
अत्यादित्याग्नितेजोभिर्भालनेत्रैः कपर्दिभिः । शुद्धस्फटिकसङ्काशैरङ्गैर्दीप्तनभोङ्गणैः
विभूषाहिफणारत्नज्योतिःपूजितविग्रहैः । नित्यप्रकाशसन्त्रस्ततमःश्रितशिरोधरैः
चामरव्यग्रहस्ताग्ररुद्रकन्याशतावृतम् । अथ पारिषदैराजा दिव्यस्रगनुलेपनैः ॥३१६
दिव्यैर्दुकूलनेपथ्यैरलञ्चक्रे मुदान्वितैः । त्रिनेत्रीकृतसद्भालं श्यामीकृतशिरोधरम्
सुगौरीकृतसर्वाङ्गं कपर्दीकृतमौलिजम् । चतुर्भुजीकृततनुं भूषणीकृतपन्नगम्
चन्द्रार्धीकृतमूर्धानं निन्युस्तं पार्षदा दिवम् ॥ २२२ ॥
तदाप्रभृतितत्तीर्थंभूपालश्रीरितिश्रुतम् । तत्र श्राद्धादिकंकृत्वादानं दत्त्वास्वशक्तितः

दिवोदासेश्वरं दृष्ट्वा समभ्यर्च्य च भक्तितः ।
राज्ञश्चाख्यायिकां श्रुत्वा न नरो गर्भमाविशेत् ॥ २२४ ॥
आख्यानमेतन्नृपतेर्दिवोदासस्य पावनम् । पठित्वापाठयित्वापि नरःपापैःप्रमुच्यते
दिवोदासशुभाख्यानं श्रुत्वा यः समरं विशेत् ।
न जातु जायते तस्य भयं वैरिकृतं क्वचित् ॥ २२५ ॥
दिवोदासकथा पुण्या महोत्पातनिकृन्तनी । पठनीयाप्रयत्नेन सर्वविघ्नोपशान्तये
नावृष्टिर्जायते तत्र नाकालमरणाद्भयम् । दैवोदासी कथा यत्र सर्वपातकनाशिनी
अस्याख्यानस्य पठनाद्विष्णोरिव मनोरथाः ।
सम्पूर्णतां गमिष्यन्ति शम्भोश्चिन्तितकारिणः ॥ २२६ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे काशीखण्डे
पूर्वार्धे दिवोदासनिर्वाणप्राप्तिर्नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

पञ्चनदाविर्भाववर्णनम्

अगस्त्य उवाच

सर्वज्ञहृदयानन्द! गौरीचुम्बितमूर्धज !। तारकान्तक!षड्वक्त्र तारिणे भद्रकारिणे
सर्वज्ञाननिधे! तुभ्यंनमः सर्वज्ञसूनवे । सर्वथाजितमाराय कुमाराय महात्मने ॥ २ ॥
कामारिमर्धनारीशंवीक्ष्यकामकृतंकिल । योजिगायकुमारोऽपिमारंतस्मैनमोऽस्तुते
यदुक्तं भवता स्कन्दमायाद्विजवपुर्हरिः । काश्यां पञ्चनदं तीर्थमध्यासातीवपावनम्
भूर्भुवः स्वः प्रदेशेषु काशीपरमपावनम् । तत्रापि हरिणाऽज्ञायितीर्थंपञ्चनदम्परम्
कुतः पञ्चनदं नामतस्य तीर्थस्यषण्मुख !। कुतश्चसर्वतीर्थेभ्यस्तदासीत्पावनम्परम्
कथञ्च भगवान्विष्णुरन्तरात्माजगत्पतिः सर्वेषाञ्जगताम्पाताकर्ता हर्ता च लीलया

अरूपोरूपमापन्नोह्यव्यक्तोऽव्यक्ततांगतः । निराकारोपिसाकारोनिष्प्रपञ्चः प्रपञ्चभाक्
अजन्मानेकजन्मा च त्वनामास्फुटनामभृत् ।
निरालम्बोऽखिलालम्बो निर्गुणोऽपि गुणास्पदम् ॥ ९ ॥
अहृषीको हृषीकेशोऽप्यनङ्घ्रिरपिसर्वगः । उपसंहृत्य रूपं स्वंसर्वव्यापी जनार्दनः
स्थितः सर्वात्मभावेन तीर्थे पञ्चनदेपरे ।
एतदाख्याहि षड्वक्त्र! पञ्चवक्त्राद्यथाश्रुतम् ॥ ११ ॥

स्कन्द उवाच

कथयामि कथामेतांनमस्कृत्य महेश्वरम् । सर्वाघौघप्रशमनीं सर्वश्रेयोविधायिनीम्
यथा पञ्चनदं तीर्थं काश्याम्प्रथितिमागतम् । यन्नामग्रहणादेव पापं याति सहस्रधा
प्रयागोऽपि च तीर्थेशो यत्र साक्षात्स्वयं स्थितः ।
पापिनाम्पापसङ्घातं प्रसह्य निजतेजसा ॥ १४ ॥
हरन्ति सर्वतीर्थानि प्रयागस्यबलेनहि । तानि सर्वाणि तीर्थानि माघेमकरगेरवौ
प्रत्यब्दं निर्मलानि स्युस्तीर्थराजसमागमात् ।
प्रयागश्चापि तीर्थेन्द्रः सर्वतीर्थार्पितम्मलम् ॥ १६ ॥
महाघिनां महाघञ्च हरेत्पाञ्चनदाद्बलात् । यं सञ्चयति पापौघमावर्षंतीर्थनायकः
तमेकमज्जनादूर्जे त्यजेत्पञ्चनदे ध्रुवम् ॥ १७ ॥
यथा पञ्चनदोत्पत्तिस्तथा च कथयाम्यहम् । निशामय महाभागमित्रावरुणनन्दन
पुरा वेदशिरा नाम मुनिरासीन्महातपाः । भृगुवंशसमुत्पन्नो मूर्तो वेद इवापरः
तपस्यतस्तस्य मुनेः पुरोदृग्गोचरंगता । शुचिरप्सरसां श्रेष्ठा रूपलावण्यशालिनी
तस्या दर्शनमात्रेण परिक्षुब्धम्मुनेर्मनः । चस्कन्दस मुनिस्तूर्णंसाथ भीतावराप्सरा
दूरादेव नमस्कृत्य तमृषिं साभ्यभाषत । अतीववेपमानाङ्गी शुचिस्तच्छापभीतितः
नापराध्नोम्यहंकिञ्चिन्महोग्रतपसांनिधे !। क्षन्तव्यंमेक्षमाधार क्षमारूपास्तपस्विनः
मुनीनाम्मानसम्प्रायो हृत्पद्मादपि तन्मृदु । स्त्रियः कठोरहृदयाः स्वरूपेणैव सत्तम
इतिश्रुत्वावचस्तस्याःशुचेरप्सरसोमुनिः । विवेकसेतुनाऽस्तम्भीन्महारोषनदीरयम्

उवाचचप्रसन्नात्माशुचेशुचिरसिध्रुवम् । नमेऽल्पोपिहिदोषोत्रनतेदोषोस्तिसुन्दरि!
वह्निस्वरूपाललना नवनीतसमः पुमान् । अनभिज्ञा वदन्तीति विचारान्महदन्तरम्
स्निह्येदुद्धृतसारोऽपि वह्नेः संस्पर्शमाप्य वै ।
चित्रं स्त्र्याख्या समादानात्पुमान् स्निह्यति दूरतः ॥ २८ ॥
अतःशुचे!न भेतव्यं त्वया शुचिमनोगते । अतर्कितोपस्थितयात्वयाचस्खलितम्मया
स्खलनान्न तथाहानिरकामात्तपसोमुनेः । यथा क्षणान्धीकरणाद्धानिः को पत्यादरेः
कोपात्ततः क्षयंयातिसञ्चितंयत्सुकृच्छ्रतः । यथाभ्रपटलम्प्राप्यप्रकाशःपुष्पवन्तयोः
अनर्थकारिणः क्रोधात्कार्थानाम्परिजृम्भणम् ।
क्व वा खलजनोत्सेधात्साधूनाम्परिवर्धनम् ॥ ३२ ॥
अमर्षे कर्षतिमनो मनोभूसम्भवः कुतः । विधुन्तुदेतुदत्युच्चैर्विधुंकुत्रास्तिकौमुदी
ज्वलतो रोषदावाग्नेः क्व वा शान्तितरोः स्थितिः ।
दृष्टा केनापि किं क्वापि सिंहात्कलभसुस्थता ॥ ३४ ॥
तस्यात्सर्वप्रयत्नेन प्रदीपः प्रतिघातुकः । चतुर्वर्गस्यदेहस्य परिहेयोविपश्चिता
इदानींश्रृणु कल्याणि! कर्तव्यं यत्त्वया शुचे !। अमोघवीजा हि वयंतद्वीजमुररीकुरु
एतस्मिन् रक्षितेवीर्येपरिस्कन्ने त्वदीक्षणात् । त्वयातवभवित्रेकंकन्यारत्नंमहाशुचि
इत्युक्तातेनमुनिना पुनर्जातेव साप्सरा । महाप्रसाद इत्युक्त्वा मुनेः शुक्रमजीगिलत्
अथकालेनदिव्यश्रीकन्यारत्नमजीजनत् । अतीवनयानानन्दि निधानंरूपसम्पदाम्
तस्यैव वेदशिरसआश्रमेतांनिधाय सा । शुचिरप्सरसांश्रेष्ठा जगाम च यथेप्सितम्
तां च वेदशिराः कन्यां स्नेहेन समवर्धयत् ।
क्षीरेण स्वाश्रमस्थाया हरिण्या हरिणीक्षणाम् ॥ ४१ ॥
मुनिर्नामददौ तस्यै धूतपापेति चार्थवत् । यन्नामोच्चारणेनापि कम्पते पातकावली
सर्वलक्षणशोभाढ्यां सर्वावयवसुन्दरीम् ।
मुनिस्तस्या जनोत्सङ्गात्क्षणमात्रमपि क्वचित् ॥ ४३ ॥
दिनेदिनेवर्धमानांताम्पश्यन्मुमुदे भृशम् । क्षीरनीरधिवद्रम्यांनिशिचान्द्रमसींकलाम्

अथाष्टवार्षिकींदृष्ट्वातांकन्यांस मुनीश्वरः । कस्मैदेयेति सञ्चिन्त्य तामेव समपृच्छत

वेदशिरा उवाच

अयिपुत्रि! महाभागे! धूतपापे शुभेक्षणे ! । कस्मैदद्यांवरायत्वान्त्वमेवाख्याहितंवरम्
अतिस्नेहार्दचित्तस्य जनेतुश्चेतिभाषितम् । निशम्य धूतपापासा प्रोवाच विनतानना

धूतपापोवाच

जनेतर्यद्यहं देया सुन्दराय वराय ते । तदा तस्मै प्रयच्छ त्वं यमहं कथयामि ते॥४८
तुभ्यश्चरोचतेतातशृणोत्ववहितोभवान् । सर्वेभ्योऽतिपवित्रोयोयः सर्वेषांनमस्कृतः
सर्वेयमभिलष्यन्ति यस्मात्सर्वसुखोदयः । कदाचिद्यो न नश्येत यः सदैवानुवर्तते
इहामुत्रापि यो रक्षेन्महापदुदयाद्ध्रुवम् । सर्वे मनोरथा यस्मात्परिपूर्णा भवन्तिहि
दिनेदिने चसौभाग्यंवर्धते यस्यसन्निधौ । नैरन्तर्येण यत्सेवांकुर्वतोन भयं क्वचित्
यन्नामग्रहणादेव केऽपि बाधां न कुर्वते । यदाधारेण तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ॥
एवमाद्यागुणायस्य वरस्यवरचेष्टितम् । तस्मै प्रयच्छ मां तात मम तेऽपीह शर्मणे
एतच्छ्रुत्वापितातस्या भृशम्मुदमवापह । धन्योऽस्मिधन्यामे पूर्वे येषामेषासुतान्वये
भुवाहिधूतपापाऽसौयस्याईदृग्विधामतिः । ईदृग्विधैर्गुणगणैर्गरिम्णाकोऽत्रवैभवेत्
अथवा स कथं लभ्योविनापुण्यभरोदयम् । इति क्षणं समाधाय मनः समुनिपुङ्गवः
ज्ञानेनतंसमालोच्यवरमीदृग्गुणोदयम् । धन्यांकन्यांबभाषेऽथ शृणु वत्सेशुभैषिणि!

पितोवाच

वरस्य ये त्वया प्रोक्ता गुणा एते विचक्षणे ।
एषां गुणानामाधारो वरोऽस्तीति विनिश्चितम् ॥ ५६ ॥

परंससुखलभ्यो ननितरां शुभगाकृतिः । तपः पणेनसक्रय्यः सुतीर्थविपणौ क्वचित्
नार्थभारैः स सुलभो न कौलीन्येन कन्यके । न वेदशास्त्राभ्यसनैर्नचैश्वर्यबलेन वै
न सौन्दर्येण वपुषा न बुद्ध्या न पराक्रमैः । एकयैव मनः शुद्ध्या करणानांजये न च
महातपःसहायेन दमदानदयायुजा । लभ्यते स महाप्राज्ञो नान्यथा सदृशः पतिः
इति श्रुत्वाथ सा कन्यापितरं प्रणिपत्यच । अनुज्ञाम्प्रार्थयामास तपसे कृतनिश्चया

स्कन्द उवाच

कृतानुज्ञा जनेत्रासाक्षेत्रे परमपावने । तपस्ततापपरमं यदसाध्यं तपस्विभिः ॥ ६५॥
कसाबालातिमृद्वङ्गी क च तत्तादृशंतपः । कठोरवर्ष्मसंसाध्यमहो सच्चेतसोधृतिः
धारासारासुवर्षासुमहावातवतीष्वलम् । शिलासुसावकाशासुसा वह्वीरनयन्निशाः
श्रुत्वागर्जरवं घोरं दृष्ट्वाविद्युच्चमत्कृतीः । आसारशीकरैः क्लिन्नानचकम्पेमनाक् च सा
तडित्स्फुरन्ती त्वसकृत्तमिस्रासु तपोवने ।
यातायातं करोतीव द्रष्टुं तत्तपसः स्थितिम् ॥ ६६ ॥
तपर्तुरेवसाक्षाच्च कुमारी कैतवात्किल । पञ्चाग्नीन्परिधायात्र तपस्यतितपोवने
जलाभिलाषिणीबालानमनागपि साऽपिबत् । कुशाग्रतोयपृषतं पञ्चाग्निपरितापिता
रोमाञ्चकञ्चुकवती वेपमानतनुच्छदा । पर्यक्षिपत्क्षपाः क्षामा तपसा हैमनीश्वसा
निशीथिनीषु शिशिरे श्रयन्ती सारसंरसम् । मेनेसासारसैः केयमुद्यताद्येतिपद्मिनी
मनस्विनामपि मनो रागतां सृजते मधौ ।
तदोष्ठपल्लवाद्रागो जह्रे माकन्दपल्लवैः ॥ ७४ ॥
वसन्तेनिवसन्तीसावनेबालाचलंमनः । चक्रेतपस्यपिश्रुत्वा कोकिलाकाकलीरवम्
बन्धुजीवेऽधररुचिं कलहंसे कलागतीः । निक्षेपमिव साक्षिप्त्वाशरद्यासीत्तपोरता
अपास्तभोगसंपर्काभोगिनांवृत्तिमाश्रिता । क्षुदुद्बोधनिरोधाय धूतपापातपस्विनी
शाणेनमणिवल्लीढाकृशाऽप्यायादनर्घताम् । तथापितपसाक्षामादिदीपेतत्तनुस्तराम्
निरीक्ष्य तां तपस्यन्तीं विधिः संशुद्धमानसाम् ।
उपेत्योवाच सुप्रज्ञे! प्रसन्नोऽस्मि वरं वृणु ॥ ७६ ॥
सा चतुर्वक्त्रमालोक्य हंसयानोपरि स्थितम् ।
प्रणम्य प्राञ्जलिः प्रीता प्रोवाचाथ प्रजापतिम् ॥ ८० ॥

धूतपापोवाच

पितामह! वरो मह्यं यदि देयो वरप्रद !। सर्वेभ्यः पावनेभ्योऽपिकुरुमामतिपावनीम्
स्रष्टा तदिष्टमाकर्ण्यनितरांतुष्टमानसः । प्रत्युवाचाथताम्बालांविमलांविमलैषिणीम्

ब्रह्मोवाच

धूतपापे! पवित्राणि यानि सन्त्यत्र सर्वतः । तेभ्यः पवित्रमतुलं त्वमेधि वरतो मम
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च सन्ति तीर्थानि कन्यके !।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च पावनान्युत्तरोत्तरम् ॥ ८४ ॥
तानि सर्वाणितीर्थानि त्वत्तनौ प्रतिलोमवै । वसन्तु ममवाक्येनभवसर्वातिपावनी
इत्युक्तवान्तर्दधे वेधाः सापि निर्धूतकल्मषा । धूतपापोटजंप्राप्ताथोवेदशिरसःपितुः
कदाचित्तां समालोक्य खेलन्ती मुटजाजिरे ।
धर्मस्तत्तपसाकृष्टः प्रार्थयामास कन्यकाम् ॥ ८७ ॥

धर्म उवाच

पृथुश्रोणि विशालाक्षिक्षामोदरि शुभानने । क्रीतःस्वरूपसम्पत्त्यात्वयाऽहंदेहिमेरहः
नितराम्बाधते कामस्त्वत्कृते मां सुलोचने । अज्ञातनाम्नासातेनप्रार्थितेत्यसकृद्ग्रहः
उवाच सा पिता दाता तं प्रार्थय सुदुर्मते !।
पितृप्रदेया यत्कन्या श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ९० ॥
निशम्येति वचो धर्मो भाविनोऽर्थस्य गौरवात् ।
पुनर्निर्बन्धयाञ्चक्रेऽपधृतिर्धृतिशालिनीम् ॥ ९१ ॥

धर्म उवाच

न प्रार्थयेहं सुभगेपितरं तव सुन्दरि !। गान्धर्वेण विवाहेन कुरु मे त्वंसमीहितम्
इतिनिर्बन्धवद्वाक्यंसानिशम्यकुमारिका । पितुःकन्याफलंदित्सुःपुनराहेतितंद्विजम्
अरे जडमते मात्वं पुनर्ब्रूहीति याह्यतः । इत्युक्तोऽपि कुमार्या स नातिष्ठन्मदनातुरः
ततः शशाप तं बालाप्रबलातपसोबलात् । जडोऽसिनितरांयस्माज्जलाधारोनदोभव
इति शप्तस्तया सोऽथतां शशाप क्रुधान्वितः । कठोरहृदये! त्वं तुशिलाभवसुदुर्मते

स्कन्द उवाच

इत्यन्योन्यस्य शापेन मुने!धर्मोनदोऽभवत् । अविमुक्तेमहाक्षेत्रेख्यातोधर्मनदोमहान्
साप्याह पितरं त्रस्ता स्वशिलात्वस्य कारणम् ।

ध्यानेन धर्मं विज्ञाय मुनिः कन्यामथाब्रवीत् ॥ ९८ ॥
माभैःपुत्र! करिष्यामितवसर्वंशुभोदयम् । तच्छापोनान्यथाभूयाच्चन्द्रकान्तशिलाभव
चन्द्रोदयमनुप्राप्यद्रवीभूततनुस्ततः । धुनी भव सुते! साध्वि! धूतपापेति विश्रुता
स च धर्मनदः कन्ये तवभर्तासुशोभनः । तैर्गुणैःपरिपूर्णाङ्गोयेगुणाःप्रार्थितास्त्वया
अन्यच्च शृणु सद्बुद्धे ममापि तपसो बलात् । द्वैरूप्यं भवतोर्भावि प्राकृतंचद्रवश्चवै
इत्याश्वास्य पिताकन्यांधूतपापांपरन्तप !। चन्द्रकान्तशिलाभूतामनुजग्राहबुद्धिमान्
तदारभ्यमुनेकाश्यां ख्यातो धर्मनदोह्रदः । धर्मो द्रवस्वरूपेण महापातकनाशनः
धुनी च धूतपापा सा सर्वतीर्थमयी शुभा । हरेन्महाघसंघातान् कूलजानिवपादपान्
तत्र धर्मनदे तीर्थे धूतपापासमन्विते । यदा न स्वर्धुनी तत्र तदाब्रध्नस्तपोऽव्यधात्
गभस्तिमालीभगवान्गभस्तीश्वरसन्निधौ । शीलयन्मङ्गलांगौरींतपउग्रंचचारह
नाम्नामयूखादित्यस्य तीर्थे तत्र तपस्यतः । किरणेभ्यःप्रववृते महास्वेदोऽतिखेदतः
किरणेभ्यःप्रवृत्तायामहास्वेदस्यसन्ततिः । ततःसाकिरणानामजातापुण्यातरङ्गिणी
महापापान्धतमसंकिरणाख्यातरङ्गिणी । ध्वंसयेत्स्नानमात्रेणमिलिताधूतपापया
आदौ धर्मनदः पुण्यो मिश्रितो धूतपापया । ययाधूतानिपापानिसर्वतीर्थीकृतात्मना
ततोऽपि।मिलितागत्यकिरणारविणैधिता । यन्नाम स्मरणादेवमहामोहोन्धतांव्रजेत्
किरणाधूतपापेच तस्मिन् धर्मनदे शुभे । स्रवन्त्यौ पापसंहर्त्र्यौ वाराणस्यांशुभद्रवे
ततो।भागीरथी प्राप्तातेन दैलीपिना सह । भागीरथी समायातायमुना च सरस्वती
किरणा धूतपापा च पुण्यतोयासरस्वती । गङ्गा च यमुनाचैव पञ्चनद्योऽत्रकीर्तिताः
अतः पञ्चनदं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
तत्राप्लुतो न गृह्णीयाद्देहं ना पाञ्चभौतिकम् ॥ ११६ ॥
अस्मिन् पञ्चनदीनाञ्च सम्भेदेऽघौघभेदिनि ।
स्नानमात्रात्प्रयात्येव भित्त्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् ॥ ११७ ॥
तीर्थानि सन्ति भूयांसिकाश्यामत्रपदे पदे । नपञ्चनदतीर्थस्यकोट्यंशेनसमान्यपि
प्रयागे माघमासे तु सम्यक स्नातस्य यत्फलम् ।

तत्फलं स्याद्दिनैकेन काश्यां पञ्चनदे ध्रुवम् ॥ ११९ ॥
स्नात्वा पञ्चनदेतीर्थेकृत्वाचपितृतर्पणम् । बिन्दुमाधवमभ्यर्च्यनभूयोजन्मभाग्भवेत्
यावत्सङ्ख्यास्तिला दत्ताः पितृभ्यो जलतर्पणे ।
पुण्ये पञ्चनदे तीर्थे तृप्तिः स्यात्तावदाब्दिकी ॥ १२१ ॥
श्रद्धया यैः कृतं श्राद्धं तीर्थे पञ्चनदे शुभे । तेषांपितामहामुक्ता नानायोनिगता अपि
यमलोके पितृगणैर्गाथेयं परिगीयते । महिमानं पाञ्चनदं दृष्ट्वा श्राद्धविधानतः
अस्माकमपि वंश्योऽत्र कश्चिच्छ्राद्धं करिष्यति ।
काश्यां पञ्चनदं प्राप्य येन मुच्यामहे वयम् ॥ १२४ ॥
इयं गाथा प्रतिदिनं श्राद्धदेवस्य सन्निधौ । पितृभिः परिगीयेत काश्यांपञ्चनदंप्रति
तत्र पञ्चनदे तीर्थे यत्किञ्चिद्दीयते वसु । कल्पक्षयेऽपि न भवेत्तस्यपुण्यस्य संक्षयः
वन्ध्यापि वर्षपर्यन्तं स्नात्वा पञ्चनदे ह्रदे । समर्च्य मङ्गलां गौरीं पुत्रं जनयतिध्रुवम्
जलैः पाञ्चनदैः पुण्यैर्वाससापरिशोधितैः । महाफलमवाप्नोतिस्नपयित्वेष्टदेवताम्
पञ्चामृतानां कलशैरष्टोत्तरशतोन्मितैः ।
तुलितोऽधिकतां यातो बिन्दुः पाञ्चनदाम्भसः ॥ १२९ ॥
पञ्चकूर्चेनपीतेनयाऽत्र शुद्धिरुदाहृता । साशुद्धिः श्रद्धया प्राश्यबिन्दुं पाञ्चनदाम्भसः
भवेदवभृथस्नानाद्राजसूयाश्वमेधयोः । यत्फलं तच्छतगुणं स्नानात्पाञ्चनदाम्भसा
राजसूयाश्वमेधौ चभवेतांस्वर्गसाधनम् । आब्रह्मघटिकाद्वन्द्वं मुक्त्यै पाञ्चनदाप्लुतिः
स्वर्गराज्याभिषेकोऽपिनतथासम्मतःसताम् । अभिषेकःपाञ्चनदोयथाऽनल्पसुखप्रदः
वरं वाराणसीं प्राप्यभृत्यः पञ्चनदोक्षिणाम् । नान्यत्र सेवकीभूतभूपकोटिर्नरेश्वरः
यैर्नपञ्चनदे स्नातं कार्त्तिके पापहारिणि । तेऽद्यापि गर्भे तिष्ठन्तिपुनस्तेगर्भवासिनः
कृतेधर्मनदंनाम त्रेतायां धूतपापकम् । द्वापरे बिन्दुतीर्थञ्च कलौ पञ्चनदं स्मृतम्
शतंसमास्तपस्तप्त्वा कृतेयत्प्राप्यतेफलम् । तत्कार्त्तिकेपञ्चनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते
इष्टापूर्तेषु धर्मेषु यावज्जन्मकृतेषु यत् । अन्यत्र स्यात्फलंतत् स्यादूर्जेधर्मनदाप्लवात्
न धूतपापसदृशं तीर्थं क्वापि महीतले । यदेकस्नानतो नश्येदघं जन्मत्रयार्जितम्

बिन्दुतीर्थेनरोदत्त्वा काञ्चनं कृष्णलोन्मितम् । नदरिद्रोभवेत्कापिनस्वर्णेनवियुज्यते
गोभूतिलहिरण्याश्ववासोन्नस्रग्विभूषणम् ।
यत्किञ्चिद्बिन्दुतीर्थेऽत्रदत्त्वाक्षयमवाप्नुयात् ॥ १४१ ॥
एकामप्याहुतिंदत्त्वा समिद्धेऽग्नौ विधानतः । पुण्येधर्मनदेतीर्थेकोटिहोमफलं लभेत्
न पञ्चनदतीर्थस्य महिमानमनन्तकम् । कोऽपिवर्णयितुं शक्तश्चतुर्वर्गशुभौकसः
श्रुत्वाख्यानमिदं पुण्यं श्रावयित्वाऽपि भक्तितः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ १४४ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखण्डे
उत्तरार्धे पञ्चनदाविर्भावो नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

* * *

षष्टितमोऽध्यायः

बिन्दुमाधवाविर्भाववर्णनम्

स्कन्द उवाच

उक्ता पञ्चनदोत्पत्तिर्मित्रावरुणनन्दन !। इदानीं कथयिष्यामिमाधवाविष्कृतिपराम्
यांश्रुत्वा श्रद्धयाधीमान्पापेभ्योमुच्यतेक्षणात् । नचश्रियावियुज्येतसंयुज्येतवृषेणच
आगत्यमन्दरादद्रे रुपेन्द्रश्चन्द्रशेखरम् । आपृच्छ्यतार्क्ष्यरथगः क्षणाद्वाराणसींपुरीम्
दिवोदासंमहीपालं समुच्चाट्यस्वमायया । स्थित्वापादोदकेतीर्थेकेशवाख्यस्वरूपतः
महिमानं परं काश्यां विचार्य सुविचार्य च । दृष्ट्वा पञ्चनदं तीर्थं परां मुदमवापह
उवाचच प्रसन्नात्मा पुण्डरीकविलोचनः । अगण्याअपिवैकुण्ठगुणाविगणिता मया
क्षीरनीरधौसन्ति तावन्तो निर्मलागुणाः । यावन्तोविजयन्तेऽत्रकाश्यांपञ्चनदेहृदे
श्वेतद्वीपेऽपि सामग्रीकगुणानांगरीयसी । ईदृशीयादृशीकाश्यांधूतपापेऽस्तिपावनी
मुदे कौमोदकी स्पर्शस्तथान मम जायते । धूतपापाम्बुसम्पर्को यथाभवति सर्वथा

नक्षीरनीरधिजया सुखंमे श्लिष्टगात्रया । तथा भवेद्यथाऽत्रस्यात्स्पष्टयाधूतपापया
इत्थं पञ्चनदे तीर्थेक्षीरनीरधिजाधवः । संप्रेष्यताक्ष्र्यं त्र्यक्षाग्रे वृत्तान्तंविनिवेदितुम्
आनन्दकाननभवं दिवोदासक्ष्मापतेः । सम्वर्णयन्गुणग्रामं पुण्यं पाञ्चनदोद्भवम् १२
सुखोपविष्टः संहृष्टः सुदृष्टिर्विष्टरश्रवाः । दृष्टवांस्तपसाजुष्टमपुष्टाङ्गं तपोधनम् ॥ १३
सऋषिस्तंसमभ्येत्यपुण्डरीकाक्षमच्युतम् । उपोपविश्रकमलं वनमालाविराजितम्
शङ्खपद्मगदाचक्रचञ्चत्करचतुष्टयम् । कौस्तुभोद्भासितोरस्कं पीतकौशेयवाससम्
सुनीलेन्दीवररुचिं सुस्निग्धमधुराकृतिम् । नाभीह्रदलसत्पद्मं सुपाटलरदच्छदम्
दाडिमीबीजदशनं किरीटद्योतिताम्बरम् । देवेन्द्रवन्दितपदं सनकादिपरिष्टुतम्
दिव्यर्षिभिर्नारदाद्यैः परिगीतमहोदयम् । प्रह्लादाद्यैर्भागवतैः परिनन्दितमानसम्
धृतशार्ङ्गधनुर्दण्डं दण्डिताखिलदानवम् । मधुकैटभहन्तारं कंसविध्वंससूचकम्
कैवल्यं यत्परंब्रह्म निराकारमगोचरम् । तत्पुंमूर्त्या परिणतंभक्तानां भक्तिहेतुतः ॥
वेदा विदुर्यदाकारंनैवोपनिषदोदितम् । ब्रह्माद्या नच गीर्वाणाश्चक्रे नेत्रातिथिंसतम्
प्रणनाम मुदायुक्तःक्षितिविन्यस्तमस्तकः । सऋषिस्तंहृषीकेशमग्निबिन्दुर्महातपाः

तुष्टाव परया भक्त्या मौलिबद्धकराञ्जलिः ।
अध्यस्तविस्तीर्णशिलं बलिध्वंसनमच्युतम् ॥ २३ ॥
तत्र पञ्चनदाभ्याशे मार्कण्डेयादिसेविते ।
गोविन्दमग्निबिन्दुः स स्तुतवांस्तुष्टमानसः ॥ २४ ॥

अग्निबिन्दुरुवाच

ॐनमः पुण्डरीकाक्ष बाह्यान्तःशौचदायिने । सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात्
नमामितेपदद्वन्द्वं सर्वद्वन्द्वनिवारकम् । निर्द्वन्द्वयाधियाविष्णोजिष्णवादिसुरवन्दित
यंस्तोतुंनाधिगच्छन्तिवाचो वाचस्पतेरपि । तमीष्टे क इहस्तोतुंभक्तिरत्रबलीयसी
अपियो भगवानीशो मनः प्राचामगोचरः । समाद्दृशैरल्पधीभिःकथंस्तुत्यो वचःपरः
यं वाचोनविशन्तीशं मनतीहमनोनयम् । मनोगिरामतीतं तंकःस्तोतुंशक्तिमान्भवेत्
यस्य निःश्वसितं वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः । तस्य देवस्य महिमामहान् कैरवगम्यते

अतन्द्रितमनोबुद्धीन्द्रियायं सनकादयः। ध्यायन्तोपिहृदाकाशेन विन्दन्तियथार्थतः
नारदाद्यैर्मुनिवरैराबालब्रह्मचारिभिः । गीयमानचरित्रोऽपि न सम्यग्योऽधिगम्यते

तं सूक्ष्मरूपमजमव्ययमेकमाद्यं ब्रह्माद्यगोचरमजेयमनन्तशक्तिम् ।
नित्यंनिरामयममूर्तमचिन्त्यमूर्तिं कस्त्वां चराचर!चराचरभिन्न! वेत्ति ॥ ३३ ॥
एकैकमेव तव नाम हरेन्मुरारे! जन्मार्जिताघमघिनां च महापदाढ्यम् ।
दद्यात्फलं च महितं महतो मखस्य जप्तं मुकुन्दमधुसूदनमाधवेति ॥ ३४ ॥
नारायणेति नरकार्णवतारणेति दामोदरेति मधुहेति चतुर्भुजेति ।
विश्वम्भरेति विरजेति जनार्दनेति क्वास्तीह जन्मजपतां क्व कृतान्तभीतिः ॥
ये त्वां त्रिविक्रम! सदाहृदि शीलयन्ति कादम्बिनीरुचिररोचिषमम्बुजाक्षम् ।
सौदामनीविलसितांशुकवीतमूर्ते! तेऽपि स्पृशन्ति तव कान्तिमचिन्त्यरूपाम्
श्रीवत्सलाञ्छन! हरेऽच्युतकैटभारे! गोविन्द! ताक्ष्यरथ! केशव! चक्रपाणे !।
लक्ष्मीपते! दनुजसूदन! शार्ङ्गपाणे! त्वद्भक्तिभाजि नभयं क्वचिदस्ति पुंसि ॥ ३७ ॥
यैरर्चितोऽसि भगवंस्तुलसीप्रसूनैर्दूरीकृतैणमदसौरभदिव्यगन्धैः ।
तानर्चयन्ति दिवि देवगणाः समस्ता मन्दारदामभिरलं विमलस्वभावान् ॥ ३८ ॥
यद्वाचि नाम तव कामदमब्जनेत्र यच्छ्रोत्रयोस्तवकथा मधुराक्षराणि ।
यच्चित्तभित्तिलिखितं भवतोऽस्ति रूपं नीरूपभूपपदवी नहितैर्दुरापा ॥ ३९ ॥
ये त्वां भजन्ति सततं भुवि शेषशायिंस्ताञ्छ्रीपते पितृपतीन्द्रकुबेरमुख्याः ।
वृन्दारका दिवि सदैव सभाजयन्ति स्वर्गापवर्गसुखसन्ततिदानदक्ष ॥ ४० ॥
ये त्वां स्तुवन्ति सततं दिवि तांस्तुवन्ति सिद्धाप्सरोमरगणालसदब्जपाणे !।
विश्राणयत्यखिलसिद्धिद को विना त्वां निर्वाणचारुकमलां कमलायताक्ष !॥ ४१
त्वं हंसि पासि सृजसि क्षणतः स्वलीला लीलावपुर्धरविरिञ्चिनताङ्घ्रियुग्म !।
विश्वं त्वमेव परविश्वपतिस्त्वमेव विश्वस्यबीजमसितत्प्रणतोऽस्मिनित्यम् ॥ ४२
स्तोता त्वमेव दनुजेन्द्ररिपोस्तुति स्त्वंस्तुत्यस्त्वमेव सकलं हि भवानिहैकः ।
त्वत्तो न किञ्चिदपि भिन्नमवैमि विष्णो तृष्णां सदा कृणुहि मे भवजाम्भवारे !॥

इति स्तुत्वा हृषीकेशमग्निविन्दुर्महातपाः ।
तस्थौ तूष्णीं ततो विष्णुरुवाच वरदो मुनिम् ॥ ४४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

अग्निविन्दो! महाप्राज्ञ! महतां तपसां निधे !। वरंवरय सुप्रीतस्तवादेयं नकिञ्चन

अग्निविन्दुरुवाच

यदिप्रीतोऽसि भगवन्वैकुण्ठेश! जगत्पते । कमलाकान्त! तद्देहियदिहप्रार्थयाम्यहम्
कृतानुज्ञोऽथ हरिणा भ्रूभङ्गेन स तापसः । कृतप्रणामो हृष्टात्मा वरयामास केशवम्
भगवन्सर्वगोऽपीह तिष्ठ पञ्चनदे हृदे। हिताय सर्वजन्तूनां मुमुक्षूणां विशेषतः
लक्ष्मीशेन वरो मह्यमेष देयोऽविचारतः । नान्यं वरं समीहेऽहं भक्तिश्चत्वत्पदाम्बुजे
इति श्रुत्वावरं तस्याग्निविन्दोर्मधुसूदनः । प्रीतःपरोपकारार्थंतथेत्याहाब्धिजापतिः

श्रीविष्णुरुवाच

अग्निविन्दो! मुनिश्रेष्ठ! स्थास्याम्यहमिहध्रुवम ।
काशीभक्तिमताम्पुंसां मुक्तिमार्गं समादिशन ॥ ५१ ॥

मुने! पुनः प्रसन्नोऽस्मिवरम्ब्रूहिददामिते । अतीवममभक्तोऽस्मिभक्तिस्तेस्तुदृढामयि
आदावेव हि तिष्ठासुरहमत्रतपोनिधे !। ततस्त्वयासमभ्यर्थिस्थास्याम्यत्रसदैवहि

प्राप्य काशीं सुदुर्मेधाः कस्त्यजेज्ज्ञानवान्यदि ।
अनर्घ्यम्प्राप्य माणिक्यं हित्वा काचं क ईहते ॥ ५४ ॥

अल्पीयसा श्रमेणेह वपुषो व्ययमात्रतः । अवश्यंगत्वरस्याशु यथामुक्तिस्तथाक्कहि
विनिमाय जराजीर्णं देहं पार्थिवमत्र वै । प्राज्ञाः किमु न गृह्णीयुरमृतन्नैर्जरं वपुः
न तपोभिर्नवादानैर्नयज्ञैर्बहुदक्षिणैः । अन्यत्रलभ्यतेमोक्षोयथाकाश्यांतनुव्ययात

अपि योगं हि युञ्जाना योगिनो यतमानसाः ।
नैकेन जन्मना मुक्ताः काश्यां मुक्ता वपुर्व्ययात् ॥ ५८ ॥

इदमेव महादानमिदमेव महत्तपः इदमेव व्रतं श्रेष्ठं यत्काश्यां म्रियते तनुः ॥ ५६॥

स एव विद्वाञ्जगति स एव विजितेन्द्रियः

स एव पुण्यवान् धन्यो लब्ध्वा काशीं न यस्त्यजेत् ॥ ६० ॥
तावत्स्थास्याम्यहं चात्र यावत्काशीमुने त्विह ।
प्रलयेऽपि न नाशोऽस्याः शिवशूलाग्रसुस्थितेः ॥ ६१ ॥
इत्याकर्ण्य गिरं विष्णोरग्निबिन्दुर्म्महामुनिः ।
प्रहृष्टरोमा प्रोवाच पुनरन्यं वरं वृणे ॥ ६२ ॥
मापते मम नाम्नात्रतीर्थे पञ्चनदे शुभे । अभक्तेभ्योऽपिभक्तेभ्यःस्थितोमुक्तिसदादिश
येऽत्र पञ्चनदेस्नात्वागत्वादेशान्तरेष्वपि । नराः पञ्चत्वमापन्नामुक्तितेभ्योऽपिवैदिश
ये तु पञ्चनदे स्नात्वा त्वाम्भजिष्यन्ति मानवाः ।
चलाचलापि द्वैरूपामात्याक्षीच्छ्रीश्चतान्नरान् ॥ ६५ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

एवमस्त्वग्निबिन्दोऽत्र भवता यद्वृतम्मुने । त्वन्नाम्नोऽर्द्धेनमेनाममयासहभविष्यति
बिन्दुमाधवइत्याख्या मम त्रैलोक्यविश्रुता ।
काश्याम्भविष्यति मुने! महापापौघघातिनी ॥ ६७ ॥
ये मामत्र नराः पुण्याः पुण्ये पञ्चनदे ह्रदे । सदासपर्ययिष्यन्तितेषांसंसारभीःकुतः
वसुस्वरूपिणी लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्निर्वाणसञ्ज्ञिका । तत्पार्श्वगासदायेषांहृदिपञ्चनदेह्यहम्
यैर्नपञ्चनदम्प्राप्य वसुभिः प्रीणिताद्द्विजाः । आशुलभ्यविपत्तीनांतेषांतद्वसुरोदिति
त एव धन्या लोकेऽस्मिन्कृतकृत्यास्त एव हि ।
प्राप्य यैर्मम सान्निध्यं वसवो मम सात्कृताः ॥ ७१ ॥
बिन्दुतीर्थमिदं नाम तव नाम्नाभविष्यति । अग्निबिन्दोमुनिश्रेष्ठसर्वपातकनाशनम्
कार्त्तिकेबिन्दुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः । स्नास्यत्यनुदितेभानौभानुजात्तस्यभीःकुतः
अपि पापसहस्राणिकृत्वामोहेनमानवः । ऊर्जे धर्मनदेस्नातोनिष्पापोजायतेक्षणात्
यावत्स्वस्थोऽस्ति देहोऽयं यावन्नेन्द्रियविक्लवः ।
तावद्व्रतानि कुर्वीत यतो देहफलं व्रतम् ॥ ७५ ॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च । उपवासेन देहोऽयं संशोध्योऽशुचिभाजनम्

कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि कर्तव्यानि प्रयत्नतः ।
अशुचिः शुचितामेति कायो यद्व्रतधारणात् ॥ ९७ ॥
व्रतैः संशोधिते देहे धर्मोवसतिनिश्चलः । अर्थकामौसनिर्वाणौतत्रयत्रवृषस्थितिः
तस्माद्व्रतानि सततंचरितव्यानिमानवैः । धर्मसान्निध्यकर्तृणिचतुर्वर्गफलेप्सुभिः
सदा कर्तुं नशक्नोति व्रतानि यदि मानवः । चातुर्मास्यमनुप्राप्य तदा कुर्यात्प्रयत्नतः
भूशय्या ब्रह्मचर्यञ्चकिञ्चिद्वस्यनिषेधनम् । एकभक्तादिनियमोनित्यदानं स्वशक्तितः
पुराणश्रवणं चैव तदर्थाचरणम्पुनः । अखण्डदीपोद्बोधश्च महापूजेष्टदैवते ॥
प्रभूताङ्कुरबीजाढ्ये देशे चापिगतागतम् । यत्नेनवर्जयेद्धीमान् महाधर्मविवृद्धये ॥
असम्भाष्या न सम्भाष्याश्चातुर्मास्यव्रतस्थितैः ।
मौनञ्चापि सदा कार्यं तथ्यं वक्तव्यमेव वा ॥ ८४ ॥
निष्पावांश्च मसूरांश्च कोद्रवान्वर्जयेद्व्रती ।
सदा शुचिभिरास्थेयं स्प्रष्टव्यो नाव्रतीजनः ॥ ८५ ॥
दन्तकेशाम्बरादीनि नित्यं शोध्यानि यत्नतः ।
अनिष्टचिन्ता नो कार्या व्रतिना हृद्यपि क्वचित् ॥ ८६ ॥
द्वादशस्वपिमासेषुव्रतिनोयत्फलंभवेत् । चातुर्मास्यव्रतभृतांतत्फलंस्यादखण्डितम्
चतुर्ष्वपि च मासेषु नसामर्थ्यं व्रतेयदि । तदोर्जे व्रतिनाभाव्यमप्यब्दफलमिच्छता
अव्रतः कार्त्तिकोयेषांगतोमूढधियामिह । तेषाम्पुण्यस्यलेशोपिनभवेत्सूकरात्मनाम्
कृच्छ्रं वाचातिकृच्छ्रं वा प्राजापत्यमथापि वा ।
सम्प्राप्ते कार्त्तिके मासि कुर्याच्छक्त्याऽति पुण्यवान् ॥ ९० ॥
एकान्तरं व्रतं कुर्यात्त्रिरात्रव्रतमेव वा । पञ्चरात्रं सप्तरात्रं सम्प्राप्ते कार्त्तिके व्रती॥
पक्षव्रतंवाकुर्वीतमासोपोषणमेव वा । नोर्जोवन्ध्योविधातव्योव्रतिनाकेनचित्क्वचित्
शाकाहारं पयोहारं फलाहारमथापिवा । चरेद्यवान्नाहारं वासम्प्राप्ते कार्त्तिके व्रती
नित्यंनैमित्तिकं स्नानं कुर्यादूर्जे व्रती नरः । ब्रह्मचर्यं चरेदूर्जे महाव्रतफलार्थवान्
बाहुलं ब्रह्मचर्येण यः क्षिपेच्छुचिमानसः । समस्तं हायनंतेन ब्रह्मचर्यकृतम्भवेत्

यस्तु कार्त्तिकिकम्मासमुपवासैःसमापयेत् । अप्यब्दमपि तेनेहभवेत्सम्यगुपोषितम्
शाकाहारपयोहारैरूर्जो यैरतिवाहितः । अखण्डिताशरत्तेन तदाहारेण यापिता ॥
पत्रभोजी भवेदूर्जे कांस्यं त्याज्यं प्रयत्नतः ।
यो व्रती कांस्यभोजी स्यान्न तद्व्रतफलं लभेत् ॥ ९८ ॥
कांस्यस्य नियमे दद्यात्कांस्यंसर्पिःप्रपूरितम् । ऊर्जेनभक्षयेत्क्षौद्रमतिक्षुद्रगतिप्रदम्
मधुत्यागे घृतं दद्यात्पायसञ्च सशर्करम् । अभ्यङ्गेऽभ्यवहारे चतैलमूर्जे विवर्जयेत्
भूयात्स नारकी देही तत्राभ्यङ्गाद्यतोऽनघ ॥
तैलत्यागे तिलान्दद्याद्द्रोणमात्रान्सकाञ्चनान् ॥ १०१ ॥
कार्त्तिके मत्स्यभोजी यः स तैमीं योनिमृच्छति ।
बाहुले मांसभोजी यः स कृमिः पूयशोणिते ॥ १०२ ॥
मांसाशिनोऽपि ये भूपास्त्यजेयुस्तेऽपि कार्त्तिके ।
मत्स्यमांसानि सन्त्यज्य कार्त्तिके व्रततत्परः ॥ १०३ ॥
मत्स्यमांसादनाद्दोषाद्बहिर्भवति निश्चितम् ।
नियमे मत्स्यमांसानां दद्यात्कार्त्तिकिके व्रती ॥
कूश्माण्डानि समाषाणि दशस्वर्णयुतान्यपि ॥ १०४ ॥
कार्त्तिके मौनभोजी यः सोऽश्नात्यमृतमेव हि ।
सुवर्णटां सतिलाम्मौनी सहिरण्याम्प्रदापयेत ॥ १०५ ॥
कार्तिके लवणंत्यक्तं येन व्रतभृता सता । त्यक्ताःसर्वेरसास्तेनतत्त्यागीगाम्प्रदापयेत्
भूशय्यांकार्त्तिके कुर्वन्नभुवं संस्पृशेद्व्रती । पर्यङ्कं भूशयोदद्यात्सतूलं सोपधानकम्
दीपंयः कार्त्तिकेदद्यादखण्डंघृतवर्तिकम् । मोहान्धतमसम्प्राप्यसन गच्छतिदुर्गतिम्
यः कुर्यात्कार्त्तिके मासे रजन्यां दीपकौमुदीम् ।
तामिस्रं चान्धतामिस्रं न स पश्येत्कदाचन ॥ १०६ ॥
पापान्धकारसंक्रुद्धः कार्त्तिके दीपदानतः । क्रोधान्धकारितमुखम्भास्करिंसनवीक्षते
सउद्योतमयम्पश्येत्त्रैलोक्यंसचराचरम् । प्रबोधयेन्ममाग्रे योदीपंसोज्ज्वलवर्तिकम्

पञ्चामृतानाङ्कलशैरूर्जेमां स्नापयेन्नरः । क्षीराब्धितटमासाद्य वसेत्कल्पंसपुण्यवान्

प्रतिक्षपं कार्त्तिकिके कुर्वञ्ज्योत्स्नाम्प्रदीपजाम् ।

ममाग्रे भक्तिसंयुक्तो गर्भध्वान्तं न सम्विशेत् ॥ ११३ ॥

आज्यवर्त्तिकमूर्जेयो दीपंमेऽग्रे प्रबोधयेत् । बुद्धिभ्रंशंनचाप्नोतिमहामृत्युभयेसति
कार्त्तिके मासिमेयात्रा यैःकृताभक्तितत्परैः । बिन्दुतीर्थेकृतस्नानैस्तेषांमुक्तिर्नदूरतः
व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम । दामोदरगृहाणार्घ्यं दनुजेन्द्रनिषूदन
स्नानेनैमित्तिके कृष्णकार्त्तिकेपापशोषणे । गृह्णात्वर्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोभवान्
इमौमन्त्रौसमुच्चार्ययोऽर्घ्यंमह्यं प्रयच्छति । सुवर्णरत्नपुष्पाम्बुयुजा शङ्खेनपुण्यवान्
सुवर्णपूर्णपृथिवीं सङ्कल्पोदकपूर्वकम् । तेन दत्ता भवेत्सम्यक्सुपात्राय सुपर्वणि
एकादशींसमासाद्य प्रबोधकरणीं मम । बिन्दुतीर्थकृतस्नानो रात्रौ जागरणान्वितः
दीपान्प्रबोध्यबहुशोममालङ्कृत्य शक्तितः । तौर्यत्रिकविनोदेनपुराणश्रवणादिभिः
महामहोत्सवं कृत्वायावत्पूर्णातिथिर्भवेत् । तत्रान्नदानं बहुशः कृत्वा मत्प्रीतये नरः
महापातकयुक्तोऽपि न विशेत्प्रमदोदरम् । बिन्दुमाधवनामानं यो मामत्र समर्चयेत्
बिन्दुतीर्थकृतस्नानो निर्वाणंसहिविन्दति । आदिमाधवनामाहं पूज्यः सत्ययुगेमुने
अनन्तमाधवो ज्ञेयस्त्रेतायां सर्वसिद्धिदः । श्रीदमाधवसञ्ज्ञोऽहं द्वापरे परमार्थकृत्
कलौकलिमलध्वंसीज्ञेयोहंबिन्दुमाधवः । कलौकल्मषसम्पन्ना नमांविन्दन्तिमानवाः
ममैव मायया मूढा भेदवादपरायणाः । ममभक्तिं प्रकुर्वाणा ये विश्वेशं द्विषन्ति वै
विद्विषो ममतेज्ञेयाःपिशाचपदगामिनः । पैशाचींयोनिमाप्यापि कालभैरवशासनात्
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि उषित्वा दुःखसागरे । विश्वेशानुग्रहादेव ततो मोक्षमवाप्नुयुः
तस्माद्द्वेषोनकर्तव्योविश्वेशेपरमात्मनि । विश्वेशद्वेषिणांपुंसांप्रायश्चित्तंयतोनहि

मनसाऽपि हि विश्वेशं विद्विषन्तीह येऽधमाः ।

अध्यासतेऽन्धतामिस्रं मृतास्तेऽन्यत्र सन्ततम् ॥ १३१ ॥

शिवनिन्दापराये चयेपाशुपतनिन्दकाः । विद्विषो मम ते ज्ञेयाः पतन्तो नरकेऽशुचौ
अष्टाविंशतिकोटीषु नरकेषु क्रमेण हि । कल्पंकल्पं वसेयुस्ते ये विश्वेश्वरनिन्दकाः

विश्वेशानुग्रहंप्राप्यमुनेऽहमपिमुक्तिदः । मद्भक्तैस्तद्विशेषेणसेव्योविश्वेश्वरोऽनिशम्
इयं वाराणसी ज्ञेया मुने! पाशुपतस्थली ।
तस्मात्पशुपतिः सेव्यः काश्यां निःश्रेयसार्थिभिः ॥ १३५ ॥
अत्रपञ्चनदे तीर्थेस्नातिविश्वेश्वरःस्वयम् । ऊर्जे सदैवसगणःसस्कन्दःसपरिच्छदः
ब्रह्मासवेदः समखोब्रह्माण्याद्याश्च मातरः । सप्ताब्धयःससरितःस्नान्त्यूर्जे धूतपापके
सचेतनाहि यावन्तस्त्रैलोक्ये देहधारिणः । तावन्तःस्नातुमायान्तिकार्त्तिकेधूतपापके
यैर्नपञ्चनदेस्नातं प्राप्यकार्त्तिकिकं शुभम् । जलबुद्बुदवत्तेषां वृथा जन्मशरीरिणाम्
आनन्दकाननं पुण्यं पुण्यं पाञ्चनदं ततः । ततोऽपिममसान्निध्यमग्निबिन्दोमहामुने!
अनेनैवानुमानेन विद्धि पञ्चनदस्य वै । महिमानं महाप्राज्ञ! सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम्
श्रुत्वाऽपि यं महाप्राज्ञो महापापैः प्रमुच्यते ।
विष्णोर्मुखादिति श्रुत्वा सोऽग्निबिन्दुर्महामुनिः ॥ १४२ ॥
पुनः प्रणम्य पप्रच्छ बिन्दुमाधवमच्युतम् ॥ १४३ ॥

अग्निबिन्दुरुवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिबिन्दुमाधव! तद्वद । कतिधातवरूपाणि काश्यांसन्तिजनार्दन
भविष्याण्यपि कानाह तानि मे कथयाच्युत ।
यानि सम्पूज्य ते भक्ताः प्राप्स्यन्ति कृतकृत्यताम् ॥ १४५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखण्डे
बिन्दुमाधवाविर्भाववर्णनंनामषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

——:o:——

एकषष्टितमोऽध्यायः

बिन्दुमाधवाविर्भावोमाधवाग्निबिन्दुसम्वादोवैष्णवतीर्थमाहात्म्यवर्णनञ्च

अगस्त्य उवाच

षडास्यमाधवाख्यानं श्रुतं मे पापनाशनम् । महिमापिश्रुतःश्रेयान्सम्यक्पञ्चनदस्यवै
यदग्निबिन्दुनाऽऽपृच्छिमाधवोदैत्यसूदनः। तस्योत्तरंसमाख्याहियथाख्यातंमधुद्विषा

स्कन्द उवाच

शृण्वगस्त्य महर्षे! त्वं कथ्यमानंमयाऽधुना । माधवेनयथाचक्षिमुनयेचाग्निविन्दवे

बिन्दुमाधव उवाच

आदौ पादोदके तीर्थे विद्धि मामादिकेशवम् ।
अग्निबिन्दो महाप्राज्ञ! भक्तानां मुक्तिदायकम् ॥ ४ ॥

अविमुक्तेऽमृते क्षेत्रे येऽर्चयन्त्यादिकेशवम् । तेऽमृतत्वंभजन्त्येवसर्वदुःखविवर्जिता
सङ्गमेशं महालिङ्गं प्रतिष्ठाप्यादिकेशवः । दर्शनादवहं नृणां भुक्ति मुक्ति दिशेत्सदा
याम्यां पादोदकाच्छ्वेतद्वीपतीर्थंमहत्तरम् । तत्राहंज्ञानदोनृणां ज्ञानकेशवसञ्ज्ञकः
श्वेतद्वीपे नरःस्नात्वा ज्ञानकेशवसन्निधौ । न ज्ञानाद्भ्रश्यते क्वापिज्ञानकेशवपूजनात्
ताक्ष्र्यकेशवनामाहं ताक्ष्र्यतीर्थेनरोत्तमैः । पूजनीयः सदाभक्तयाताक्ष्र्यवत्तो प्रिया मम
तत्रैव नारदे तीर्थेऽस्म्यहं नारद केशवः । ब्रह्मविद्योपदेष्टा च तत्तीर्थाप्लुतवर्ष्मणाम्
प्रह्लादतीर्थे तत्रैव नाम्नाप्रह्लादकेशवः । भक्तैः समर्चनीयोऽहं महाभक्तिसमृद्धये ॥
तीर्थेऽम्बरीषे तत्राहं नाम्नैवादित्यकेशवः । पातकध्वान्तनिचयं ध्वंसयामीक्षणादपि
दत्तात्रेयेश्वराद्याम्यामहमादिगदाधरः । हरामि तत्र भक्तानां संसारगदसञ्चयम्
तत्रैवभार्गवे तीर्थे भृगुकेशवनामतः । काशीनिवासिनः पुंसो बिभर्मि च मनोरथैः
वामनाख्ये महातीर्थे मनःप्रार्थितदे शुभे । पूज्योऽहंशुभमिच्छद्भिर्नाम्ना वामनकेशवः
नरनारायणे तीर्थे नरनारायणात्मकम् । भक्ताः समर्च्य मांस्युर्वै नरनारायणात्मकाः

तीर्थेयज्ञवराहाख्ये यज्ञवाराहसञ्ज्ञकः । नरैः समर्चनीयोऽहं सर्वयज्ञफलेप्सुभिः ॥
विदारनरसिंहोहं काशीविघ्नविदारणः । तन्नाम्नितीर्थे संसेव्यस्तीर्थोपद्रवशान्तये

गोपीगोविन्दतीर्थे तु गोपीगोविन्दसञ्ज्ञकम् ।
समर्च्य मां नरो भक्त्या मम मायां न संस्पृशेत् ॥ १९ ॥
मुने! लक्ष्मीनृसिंहोऽस्मि तीर्थे तं नाम्नि पावने ।
दिशामि भक्तियुक्तेभ्यः सदा नैःश्रेयसीं श्रियम् ॥ २० ॥

शेषमाधवनामाहंशेषतीर्थेऽघहारिणि । विश्राणयाम्यशेषांश्चविशेषान्भक्तचिन्तितान्
शङ्खमाधवतीर्थे च स्नात्वामांशङ्खमाधवम् । शङ्खोदकेनसंस्नाप्यभवेच्छङ्खनिधेःपतिः
हयग्रीवे महातीर्थे मां हयग्रीवकेशवम् । प्रणम्यप्राप्नुयान्नूनं तद्विष्णोःपरमम्पदम्
भीष्मकेशवनामाहं वृद्धकालेशपश्चिमे । उपसर्गान्हरेभीष्मान्सेवितोभक्तियुक्तितः
निर्वाणकेशवश्चाहम्भक्तनिर्वाणसूचकः । लोलार्कादुत्तरेभागे लोलत्वं चेतसो हरे

वन्द्यास्त्रिलोकसुन्दर्या याम्यां यो मां समर्चयेत् ।
काश्यां ख्यातं त्रिभुवनकेशवं न स गर्भभाक् ॥ २६ ॥
ज्ञानवाप्याः पुरो भागे विद्धि मां ज्ञानमाधवम् ।
तत्र मां भक्तितोऽभ्यर्च्य ज्ञानं प्राप्नोति शाश्वतम् ॥ २७ ॥

श्वेतमाधवसञ्ज्ञोहंविशालाक्ष्याःसमीपतः । श्वेतद्वीपेश्वरंरूपंकुर्याम्भक्त्यासमर्चितः
उदग्दशाश्वमेधान्माम्प्रयागाख्यञ्चमाधवम् । प्रयागतीर्थे सुस्नातोदृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते
प्रयागगमने,पुंसां यत्फलं तपसिश्रुतम् । तत्फलंस्याद्दशगुणमत्रस्नात्वाममाऽग्रतः

गङ्गायमुनयोःसङ्गे यत्पुण्यं स्नानकारिणाम् ।
काश्याम्मत्सन्निधावत्र तत्पुण्यं स्याद्दशोत्तरम् ॥ ३१ ॥

दानानिराहुग्रस्तेऽर्केददतांयत्फलम्भवेत् । कुरुक्षेत्रेहितत्काश्यामत्रैवस्याद्दशाधिकम्
गङ्गोत्तरवहा यत्र यमुना पूर्ववाहिनी । तत्सम्भेदं नरःप्राप्यमुच्यते ब्रह्महत्यया ॥
वपनं तत्र कर्तव्यं पिण्डदानं च भावतः । देयानि तत्र दानानि महाफलमभीप्सुना
गुणाः प्रजापतिक्षेत्रेयेसर्वेसमुदीरिताः । अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽसङ्ख्याताश्चभवन्तिहि

प्रयागेशं महालिङ्गं तत्र तिष्ठति कामदम् ।
तत्सान्निध्याच्च तत्तीर्थं कामदम्परिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥
काश्यांमाघः प्रयागे यैर्नस्नातो मकरार्कगः । अरुणोदयमासाद्यतेषां निःश्रेयसंकुतः
काश्युद्भवे प्रयागे ये तपसि स्नान्ति संयुताः ।
दशाश्वमेधजनितं फलं तेषाम्भवेद्ध्रुवम् ॥ ३८ ॥
प्रयागमाधवम्भक्तयाप्रयागेशञ्च कामदम् । प्रयागे तपसिस्नात्वायेऽर्चयन्त्यन्वहंसदा
धनधान्यसुतर्द्धीस्तेलब्ध्वाभोगान्मनोरमान् । भुक्त्वेहपरमानन्दंपरम्मोक्षमवाप्नुयुः
माघेसर्वाणि तीर्थानि प्रयागमधियान्ति हि ।
प्राच्युदीचीप्रतीचीतोदक्षिणाधस्तथोर्ध्वतः ॥ ४१ ॥
काशीस्थितानि तीर्थानि मुने ! यान्ति न कुत्रचित् ।
यदि यान्ति तदा यान्ति तीर्थत्रयमनुत्तमम् ॥ ४२ ॥
आयान्त्यूर्जं पञ्चनदं प्रातःप्रातर्ममान्तिकम् । महाघौघप्रशमने महाश्रेयोविधायिनि
प्राप्यमामघारिञ्च प्रयागेशसमीपतः । प्रातः प्रयागे संस्नान्ति सर्वतीर्थानिमामनु
समासाद्य च मध्याह्नमभियान्ति च नित्यशः ।
संस्नातुं सर्वतीर्थानि मुक्तिदां मणिकर्णिकाम् ॥ ४५ ॥
काश्यांरहस्यंपरममेतत्ते कथितम्मुने । यथा तीर्थत्रयीश्रेष्ठा स्वस्वकाले विशेषतः
अन्यद्रहस्यंवक्ष्यामिन वाच्यं यत्र कुत्रचित् । अभक्तेषुसदागोप्यंनगोप्यंभक्तिमज्जने
काश्यां सर्वाणि तीर्थानि एकैकादुत्तरोत्तरम् । महैनांसिप्रहन्त्येवप्रसह्यनिजतेजसा
एतदेवरहस्यं ते वाराणस्या उदीर्यते । उत्क्षिप्यैकाङ्गुलिं तथ्यंश्रेष्ठैकामणिकर्णिका
गर्जन्ति सर्वतीर्थानि स्वस्वधिष्ण्यगतान्यहो ।
केवलम्बलमासाद्य सुमहन्माणिकर्णिकम् ॥ ५० ॥
पापानि पापिनां हत्वा महान्त्यपि बह्न्यपि ।
काशीतीर्थानि मध्याह्ने प्रायश्चित्तचिकीर्षया ॥ ५१ ॥
पर्वस्वपर्वस्वपि वा नित्यं नियमवन्त्यहो ।

निर्मलानि भवन्त्येव विगाह्य मणिकर्णिकाम् ॥ ५२ ॥
विश्वेशो विश्वया सार्धं सदोपमणिकर्णिकम् ।
मध्यन्दिनं समासाद्य संस्नाति प्रतिवासरम् ॥ ५३ ॥
वैकुण्ठादप्यहं नित्यं मध्याह्नेमणिकर्णिकाम् । विगाहेपद्मयासार्धं मुदापरमया मुने!
सकृन्ममाख्यां गृणतां निर्हरन्यदघान्यहम् ।
हरिनामसमापन्नस्तद्‌बलान्माणिकर्णिकात् ॥ ५५ ॥
सत्यलोकात्प्रतिदिनं हंसयानः पितामहः ।
माध्याह्निकविधानाय समायान्मणिकर्णिकाम् ॥ ५६ ॥
इन्द्राद्यालोकपालाश्च मरीचाद्या महर्षयः ।
माध्याह्निकीं क्रियां कर्तुं समीयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ ५७ ॥
शेषवासुकिमुख्याश्च नागा वै नागलोकतः ।
समायान्तीह मध्याह्ने संस्नातुं मणिकर्णिकाम् ॥ ५८ ॥
चराचरेषु सर्वेषु यावन्तश्चसचेतनाः । तावन्तःस्नान्तिमध्याह्ने मणिकर्णिजलेऽमले
के माणिकर्णिकेयानां गुणानां सुगरीयसाम् ।
शक्ता वर्णयितुं विप्रा ऽसङ्ख्येयानां मदादिभिः ॥ ६० ॥
चीर्णान्युग्राण्यरण्येषुतैस्तपांसितपोधनैः । यैरियंहिसमासादिमुक्तिभूर्मणिकर्णिका
विश्राणितमहादानास्त एव नरपुङ्गवाः । चरमे वयसि प्राप्तायैरेषामणिकर्णिका ॥
चीर्णसर्वव्रतास्ते तु यथोक्तविधिना ध्रुवम् ।
यैः स्वतल्पीकृता माणिकर्णिकेयीस्थली मृदुः ॥ ६३ ॥
त एव धन्या मर्त्येऽस्मिन् सर्वक्रतुषु दीक्षिताः ।
त्यक्त्वा पुण्यार्जितां लक्ष्मीमैक्षि यैर्मणिकर्णिका ॥ ६४ ॥
कृतानानाविधाधर्मा इष्टापूर्तास्तु तैर्नृभिः । वार्धकंसमनुप्राप्यप्रापियैर्मणिकर्णिका
रत्नानिसद्दुकूलानि काञ्चनं गजवाजिनः । देयाः प्राज्ञेन यत्नेन सदोपमणिकर्णिकम्
पुण्येनोपार्जितं द्रव्यमत्यल्पमपियैर्नरैः । दत्तं तदक्षयं नित्यं मुनेऽधिमणिकर्णिकम्

कुर्याद्यथोक्तमप्येकं प्राणायामं नरोत्तमः । यस्तेन विहितो नूनं षडङ्गो योग उत्तमः
जप्त्वैकामपिगायत्रीं संप्राप्यमणिकर्णिकाम् । लभेदयुतगायत्रीजपनस्य फलंस्फुटम्
एकामप्याहुतिं प्राज्ञो दत्त्वोपमणिकर्णिकम् ।
यावज्जीवाग्निहोत्रस्य लभेदविकलं फलम् ॥ ७० ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यमग्निबिन्दुर्महातपाः । प्रणिपत्य महाभक्त्यापुनःपप्रच्छमाधवम्

अग्निबिन्दुरुवाच

विष्णो!कियत्परीमाणा पुण्यैषा मणिकर्णिका ।
ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष!न त्वत्तस्तत्त्ववित्परः ॥ ७२ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

आगङ्गाकेशवादाच हश्चिन्द्रस्यमण्डपात् । आमध्याद्देवसरितःस्वर्द्वारान्मणिकर्णिका
स्थूलमेतत्परीमाणं सूक्ष्मं च प्रवदामिते । हरिश्चन्द्रस्यतीर्थाग्रे हरिश्चन्द्रविनायकः
सीमाविनायकश्चात्रमणिकर्णिह्रदोत्तरे । सीमाविनायकं भक्त्यापूजयित्वानरोत्तमः
मोदकैःसोपचारैश्चप्राप्नुयान्मणिकर्णिकाम । हरिश्चन्द्रेमहातीर्थे तर्पयेयुःपितामहान्
शतंसमाःसुतृप्ताः स्युःप्रयच्छन्ति च वाञ्छितम् ।
हरिश्चन्द्रे महातीर्थे स्नात्वा श्रद्धान्वितो नरः ॥ ७७ ॥
हरिश्चन्द्रेश्वरं नत्वानसत्यात्परिहीयते । ततः पर्वततीर्थञ्च पर्वतेश्वरसन्निधौ ॥
अधिष्ठानं महामेरोर्महापातकनाशनम् । तत्रस्नात्वार्चयित्वेशंकिञ्चिद्दत्त्वास्वशक्तितः
अध्यास्यमेरुशिखरं दिव्यान्भोगान्समश्नुते । कम्बलाश्वतरंतीर्थं पर्वतेश्वरदक्षिणे
कम्बलाश्वतरेशं च तत्तीर्थात्पश्चिमे शुभम् ।
तस्मिंस्तीर्थे कृतस्नानस्तल्लिङ्गं यः समर्चयेत् ॥ ८१ ॥
अपि तस्य कुले जाता गीतज्ञाः स्युः श्रियान्विताः ।
चक्रपुष्परिणी तत्र योनिचक्रनिवारिणी ॥ ८२ ॥
संसारचक्रेगहने यत्रस्नातो विशेन्न ना । चक्रपुष्करिणीतीर्थं ममाधिष्ठानमुत्तमम् ॥
समाःपरार्धसङ्ख्यातास्तत्रतप्तं महत्तपः । तत्र प्रत्यक्षतां यातोमम विश्वेश्वरः परः

तत्रलब्धंमयैश्वर्यमविनाशि महत्तरम् । चक्रपुष्करिणी चैव ख्याताऽभून्मणिकर्णिका
द्रवरूपं परित्यज्य ललना रूपधारिणीं । प्रत्यक्षरूपिणी तत्र मयैक्षिमणिकर्णिका
तस्या रूपंप्रवक्ष्यामिभक्तानांशुभदं परम् । यद्रूपध्यानतःपुम्भिराषण्मासंत्रिसन्ध्यतः
प्रत्यक्षरूपिणी देवीदृश्यतेमणिकर्णिका । चतुर्भुजाविशालाक्षीस्फुरद्भालविलोचना
पश्चिमाभिमुखी नित्यं प्रबद्धकरसम्पुटा । इन्दीवरवतीं मालां दधती दक्षिणेकरे
वरोद्यतेकरे सव्ये मातुलुङ्गफलं शुभम् । कुमारीरूपिणी नित्यंनित्यंद्वादशवार्षिकी
शुद्धस्फटिककान्तिश्च सुनीलस्निग्धमूर्द्धजा । जितप्रवालमाणिक्यरमणीयरदच्छदा
प्रत्यग्रकेतकीपुष्पलसद्धम्मिल्लमस्तका । सर्वाङ्गमुक्ताभरणा चन्द्रकान्त्यंशुकावृता
पुण्डरीकमयीं मालां सश्रीकांविभ्रतीहृदि । ध्यातव्याऽनेनरूपेण मुमुक्षुभिरहर्निशम्

निर्वाणलक्ष्मीभवनं श्रीमती मणिकर्णिका ।
मन्त्रं तस्याश्च वक्ष्यामि भक्तकल्पद्रुमाभिधम् ॥
यस्यावर्तनतः सिद्ध्येदपि सिद्ध्यष्टकं नृणाम् ॥ ६४ ॥
वाग्भवमायालक्ष्मीमदनप्रणवान्वदेत्पूर्वम् ।
भान्त्यं बिन्दूपेतं मणिपदमथकर्णिके सहृत्प्रणवपुटः ॥ ६५ ॥
मन्त्रः सुरद्रुमसमः समस्तसुखसन्ततिप्रदो जप्यः। ।
तिथिभिः परिमितवर्णः परमपदं दिशति निशितधियाम् ॥ ६६ ॥
तारस्तारतृतीयो बिन्द्वन्तो मणिपदं ततः कर्णिके ।
प्रणवात्मिपदं केन म इति मनुसङ्ख्यवर्णमनुः ॥ ६७ ॥
अयं मन्त्रोऽनिशं जप्यः पुम्भिर्मुक्तिमभीप्सुभिः ।
होमोदशांशकः कार्यः श्रद्धावद्धादरैर्नृभिः ॥ ६८ ॥

:परिप्लुतैः पुण्डरीकैर्गव्येनहविषा स्फुटैः । सशर्करेणमेधावीसक्षौद्रेणसदा शुचिः
त्रिलक्षमन्त्रजप्येन मृतोदेशान्तरेष्वपि । अवश्यंमुक्तिमाप्नोतिमन्त्रस्यास्यप्रभावतः
सौवर्णीप्रतिमा कार्यानवरत्नसमन्विता । पूर्वोक्तरूपसम्पन्ना सम्पूज्या साप्रयत्नतः
सम्पूज्या।वासदागेहे नरैर्मोक्षैककाङ्क्षिभिः । मणिकर्ण्यामथाक्षेप्यासमभ्यर्च्यप्रयत्नतः

संसारभीरुभिःपुम्भिः श्रद्धाबद्धादरैरिह । उपायः समनुष्ठेयो ह्यपिदूरनिवासिभिः ॥
मणिकर्ण्यां कृतस्नानोमणिकर्णीशवीक्षणात् । जननीजठरावासे वसतिं न लभेन्नरः
मणिकर्णीश्वरं लिङ्गं पुरा संस्थापितम्मया ।
प्राग्द्वारेऽन्तर्गृहस्याऽत्र समर्च्यो मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ १०५ ॥
ततःपाशुपतंतीर्थमवाच्यां मणिकर्णितः । कृतोदकक्रियस्तत्र पश्येत्पशुपतीश्वरम्
यत्र पाशुपतो योग उपदिष्टःपिनाकिना । ममापिविधिमुख्यानांसुराणाम्पशुपाशहृत्
अतः पशुपतिर्यत्र लिङ्गरूपधरः स्वयम् । पशुपाशविमोक्षाय नित्यं काश्यां प्रकाशते
तत्र चैत्रचतुर्दश्यां शुक्लायांशुचिमानसैः । कार्यायात्रा प्रयत्नेन रात्रौ जागरणं तथा
पूजयित्वा पशुपतिमुपोषणपरायणाः ।
पशुपाशैर्न वध्यन्ते दर्शे विहितपारणाः ॥ ११० ॥
रुद्रावासस्ततस्तीर्थं तीर्थात्पाशुपतात्पुरः । तत्रस्नात्वा नरैरर्च्योरुद्रावासेश्वरोहरः
मणिकर्णीश्वराद्याम्यां रुद्रावासेश्वरं नरः । समाराध्य वसेल्लोके रुद्रावासे न संशयः
विश्वतीर्थं ततो याम्यां विश्वैस्तीर्थैरधिष्ठितम् ।
तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या विश्वनाथं विलोकयेत् ॥ ११३ ॥
विश्वां गौरीञ्च तदनु पूजयित्वाऽतिभक्तितः ।
विश्वस्य पूज्यो भवति ततो विश्वमयोभवेत् ॥ ११४ ॥
मुक्तितीर्थंच तदनुतत्रापि कृतमज्जनः । मोक्षेश्वरंततोऽभ्यर्च्यमोक्षमाप्नोत्यसंशयम्
अविमुक्तेश्वरात्पश्चान्मोक्षेशं वीक्ष्य मानवः । नपुनर्मानवेलोके यातायातङ्करोत्यहो
अविमुक्तेश्वरं तीर्थंमुक्तितीर्थान्मनाक्परे । तत्राप्लुत्याविमुक्तेशमर्चयित्वाविमुच्यते
तत्परे तारकं तीर्थं यत्र विश्वेश्वरः स्वयम् । आचष्टे तारकं ब्रह्ममृतकर्णेमृतात्मकम्
सुस्नातस्तारके तीर्थे तारकेश्वरदर्शनात् । संसारसागरं तीर्त्वा तारयेत्स्वपितॄनपि
तत्राभ्याशे स्कन्दतीर्थं तत्राप्लुत्य नरोत्तमः ।
दृष्ट्वा षडाननं चैव जह्यात्षाट्कौशिकीं तनुम् ॥ १२० ॥
तारकेश्वरपूर्वेण दृष्ट्वा देवं षडाननम् । वसेत्षडानने लोके कौमारं वपुरुद्वहन् ॥

दुण्ढितीर्थं ततः पुण्यंनरस्तत्र कृतोदकः । दुण्ढिगणपतिस्तुत्वा नविघ्नैरभिभूयते
भवानीतीर्थमतुलंदुण्ढितीर्थस्य दक्षिणे । तत्र स्नात्वाविधानेनभवानीं परिपूज्यच
दुकूलैरत्ननेपथ्यैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः । पुष्पैर्धूपैः प्रदीपैश्च भवानीशौ प्रपूज्यच ॥ १२४
समस्तमर्चितं तेनत्रैलोक्यं सचराचरम् । भवानीशङ्करौ काश्यामर्चितौ श्रद्धयातुयैः
चैत्राष्टम्यां महायात्राम्भवान्याः कारयेत्सुधीः ।
अष्टाधिकाः प्रकर्तव्याः शतकृत्वः प्रदक्षिणाः ॥ १२६ ॥
प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपवती मही । सशैला ससमुद्रा च साश्रमा च सकानना
अष्टौ प्रदक्षिणादेयाः प्रत्यहं भक्तितत्परैः । नमनीयौ प्रयत्नेन भवानीशङ्करौ सदा
भक्तानां कामदा नित्यं भवानी वाससाम्प्रदा ।
अतो भवानी सम्पूज्या काश्यां तीर्थनिवासिभिः ॥ १२९ ॥
योगक्षेमं सदा कुर्याद्भवानीकाशिवासिनाम् ।
तस्माद्भवानी संसेव्या सततं काशिवासिभिः ॥ १३० ॥
भिक्षणीया सदा भिक्षा भिक्षुणा मोक्षकाङ्क्षिणा ।
यतो भिक्षाप्रदा काश्यां विश्वेशस्य कुटुम्बिनी ॥ १३१ ॥
गृहमेध्यत्र विश्वेशो भवानी तत्कुटुम्बिनी ।
सर्वेभ्यः काशिसंस्थेभ्यो मोक्षशिक्षां प्रयच्छति ॥ १३२ ॥
दुष्प्रापमपि यत्किञ्चित्काशीक्षेत्रनिवासिनाम् ।
तत्सुप्राप्यं करोत्येव भवानी पूजिता नृभिः ॥ १३३ ॥
कुर्याज्जागरणंरात्रौमहाष्टम्यांव्रतीनरः । प्रातर्भवानीमभ्यर्च्यप्राप्नुयाद्वाञ्छितंफलम्
शुक्रेशात्पश्चिमाशायां भवानीं योऽभिवीक्षते ।
सर्वेमनोरथास्तस्य सिद्ध्यन्तीह न संशयः ॥ १३५ ॥
काश्यां सदैव वस्तव्यं स्नातव्योत्तरवाहिनी ।
भवानीशङ्करौ सेव्यौ प्राप्तव्ये भुक्तिमुक्तिके ॥ १३६ ॥
मातर्भवानि! तव पादरजोभवानि मातर्भवानि! तव दासतरो भवानि ।

मातर्भवानि न भवानि यथा भवेऽस्मिंस्त्वद्भाग्भवान्यनुदिनं न पुनर्भवानि ॥ १३७ ॥

तिष्ठता गच्छता वापि स्वपता जाग्रताऽपि वा ।
अयंमन्त्रः सदा जप्यः सुखाप्त्यै काशिवासिना ॥ १३८ ॥

ईशानतीर्थं तत्रैव भवानीतीर्थसन्निधौ । तत्रस्नातो य ईशानमर्चयेन्न सजन्मभाक्
ज्ञानतीर्थञ्च तत्रैव ज्ञानदं सर्वदानृणाम् । कृताभिषेकस्तत्तीर्थे दृष्ट्वा ज्ञानेश्वरं शिवम्
ज्ञानवापीसमीपस्थो ज्ञानेशो यैः समर्चितः ।
ज्ञानभ्रंशो न तेषां स्यादपि पञ्चत्वमृच्छताम् ॥ १४१ ॥

शैलादितीर्थं तत्रैव परमर्द्धिप्रकाशकम् । तत्र श्राद्धादिकं कृत्वादत्त्वादानंस्वशक्तितः
शैलादीश्वरमालोक्य ज्ञानवाप्याउदग्दिशि । लभेद्गणत्वपदवीं नात्रकार्याविचारणा
नन्दितीर्थादवाच्यां तु विष्णुतीर्थं परं मम ।
तत्र पिण्डान्विनिर्वाप्य पितृणामनृणो भवेत् ॥ १४४ ॥
विष्णुतीर्थे कृतस्नानो यो मां विष्णुं विलोकयेत् ।
विश्वेशाद्दक्षिणे पार्श्वे विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १४५ ॥

यः प्रत्येकादशीम्प्राप्यशयनीम्बोधिनीं तथा । कुर्याज्जागरणं रात्रौ मममूर्तिसमीपतः
प्रातः समचर्य माम्भक्त्या भोजयित्वा द्विजानपि ॥
दत्त्वा गाः काञ्चनम्भूमिं न भूयोभूमिभाग्भवेत् ॥ १४७ ॥
कृत्वा तत्र व्रतोत्सर्गं वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
सम्यग्व्रतफलं धीमान् प्राप्नोत्येवममाज्ञया ॥ १४८ ॥

ममतीर्थादवाच्यां तु तीर्थम्पैतामहंशुभम् । तत्र श्राद्धविधानेनतर्पयित्वापितामहान्
पितामहेश्वरंलिङ्गंब्रह्मनालोपरिस्थितम् । पूजयित्वानरोभक्त्याब्रह्मलोकमवाप्नुयात्
ब्रह्मस्रोतःसमीपे तु कृतंकर्मशुभाशुभम् । परामक्षयतामेऽति शुभमेव ततश्चरेत् ॥
अत्यल्पमपियत्कर्म कृतमत्र शुभाशुभम् । प्रलयेऽपि न तस्यास्तिप्रलयो मुनिसत्तम
नाभितीर्थमिदम्प्रोक्तं नाभिभूतंयतःक्षितेः । अपिब्रह्माण्डगोलस्यनाभिरेषाशुभोदया
सामाणिकर्णिकेयीयं नाभिगाम्भीर्यभूमिका ।

ब्रह्माण्डगोलकं सर्वं यस्यामेति लयोदयम् ॥ १५४ ॥
ब्रह्मनालम्परंतीर्थं त्रिषुलोकेषु विश्रुतम् । तत्सङ्गमे नरः स्नात्वाकोटिजन्ममलंहरेत्
ब्रह्मनाले पतेद्येषामपि कीकसमात्रकम् । ब्रह्माण्डमण्डपान्तस्ते नविशन्तिकदाचन
ततो भागीरथेस्तीर्थंब्रह्मनालाच्चदक्षिणे । तत्रस्नात्वानरःसम्यङ्मुच्यतेब्रह्महत्यया
भागीरथीश्वरं लिङ्गंस्वर्गद्वारस्य सन्निधौ । दर्शनाद्द् ब्रह्महत्यायाः पुरश्चरणमुच्यते
अशुभांगतिमापन्ना यस्य पूर्वेपितामहाः । तेनभागीरथीतीर्थे तर्पणीयाः प्रयत्नतः
तत्र भागीरथे तीर्थे श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु ब्रह्मलोके नयेत्पितॄन् ॥ १६० ॥
तद्दक्षिणेमहातीर्थं खुरकर्तरिसञ्ज्ञितम् । गोलोकादागताभिश्चगोभिर्यत्खुरकोटिभिः
स्थपुटीकृतभूभागं ततस्तत्खुरकर्तरि । तस्मिंस्तीर्थेकृतस्नानः कृतपिण्डोदकक्रियः
खुरकर्तरीशं लिङ्गं दृष्ट्वा गोलोकमाप्नुयात् । गोघ्नैर्नविमुच्येततल्लिङ्गस्यसमर्चनात्
दक्षिणे खुरकर्तर्यांमार्कण्डंतीर्थमुत्तमम् । कृतश्राद्धविधानश्चतस्मिंस्तीर्थेऽघहारिणि
मार्कण्डेयेश्वरंलिङ्गंदृष्ट्वायुर्दीर्घमाप्नुयात् । ब्रह्मतेजोऽभिवृद्धिश्च कीर्तिश्च परमाम्भुवि
वसिष्ठतीर्थम्परमं महापातकनाशनम् । तर्पयित्वा पितॄंस्तत्रवसिष्ठेशं विलोक्यच
नरो न लिप्यतेपापैर्जन्मत्रयसमर्जितैः । वसिष्ठलोके वसति ब्रह्मतेजःसमन्वितः
तत्रैवारुन्धतीतीर्थं स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् । पतिव्रताभिस्तत्तीर्थंगाहनीयंविशेषतः
पौंश्चल्यजनितो दोषस्तत्तीर्थपरिमज्जनात् ।
क्षणाद्द् विनाशमागच्छेदरुन्धत्याः प्रभावतः ॥ १६६ ॥
मार्कण्डेयेश्वरात्प्राच्यां वसिष्ठेश्वरपूजनात् ।
निष्पापो जायते मर्त्यो महत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १७० ॥
मूर्ती वसिष्ठारुन्धत्योस्तत्र पूज्ये प्रयत्नतः ।
न स्त्रीवैधव्यमाप्नोति न पुमांस्त्रीवियोगिताम् ॥ १७१ ॥
वसिष्ठतीर्थतोयाम्यां नर्मदातीर्थमुत्तमम् । विधायश्राद्धं मेधावीनर्मदेशं विलोक्यच
तत्रदत्त्वा महादानं पञ्चया न विमुच्यते । ततस्त्रिसन्ध्यं वै तीर्थं त्रिसन्ध्येश्वरपूर्वतः

तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कृत्वा सन्ध्यां विधानतः ।
सन्ध्याकालविलोपोत्थपातकैर्नाऽभिभूयते ॥ १७४ ॥
त्रिसन्ध्येश्वरमालोक्य कृतसन्ध्यस्त्रिकालतः ।
त्रिवेदावर्तजम्पुण्यं प्राप्नुयाच्छ्रद्धया द्विजः ॥ १७५ ॥
ततोऽन्ययोगिनीतीर्थं नरस्तत्रकृताप्लवः । दृष्ट्वातुयोगिनीपीठंयोगसिद्धिमवाप्नुयात्
अगस्तितीर्थंतत्रास्तिमहाघौघविघातकृत् । तत्रस्नात्वाप्रयत्नेनदृष्ट्वागस्तीश्वरंविभुम्
अगस्तिकुण्डे च ततः सन्तर्प्य च पितामहान् ।
अगस्तिना समेताञ्च लोपामुद्रां प्रणम्य च ॥ १७८ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वक्लेशविवर्जितः । गच्छेत्सपूर्वजैः सार्धं शिवलोकं नरोत्तमः
दक्षिणेऽगस्त्यतीर्थाच्च तीर्थमस्त्यतिपावनम् । गङ्गाकेशवसञ्ज्ञञ्चसर्वपातकनाशनम्
तत्र मे शुभदां मूर्ति मुने! तत्तीर्थसञ्ज्ञिकाम् ।
सम्पूज्य श्रद्धया धीमान् मम लोके महीयते ॥ १८१ ॥
तत्रपिण्डान्विनिर्वाप्यदत्त्वादानंस्वशक्तितः । शतसाम्वत्सरींतृप्तिपितॄणांससमर्पयेत्
मणिकर्णीपरीमाणमेतत्तेकीर्तितंमहत् । सीमाविनायकाद्याम्यांसर्वविघ्नविघातनात्
वैरोचनेश्वरात्प्राच्यामहं वैकुण्ठमाधवः ।
तत्र मां भक्तितोऽभ्यर्च्य वैकुण्ठार्चामवाप्नुयात् ॥ १८४ ॥
वीरमाधवसञ्ज्ञोऽहं वीरेशात्पश्चिमे मुने । तत्र व्रतीसमभ्यर्च्यनयामीं यातनां लभेत्
कालमाधवनामाहं कालभैरवसन्निधौ । कलिःकालो नकलयेन्मद्भक्तमितिनिश्चितम्
मार्गशीर्षस्य शुक्लायामेकादश्यामुपोषितः । तत्रजागरणंकृत्वा यमं नालोकयेत्क्वचित्
निर्वाणनरसिंहोऽहं पुलस्तीश्वरदक्षिणे । भक्तोनिर्वाणमाप्नोति तन्मूर्तिनमनादपि
महाबलनृसिंहोऽहमोङ्कारात्पूर्वतोमुने ! । दूतान्महाबलान्याम्यां नपश्येत्तु तदर्चकः
प्रचण्डनरसिंहोऽहं चण्डभैरवपूर्वतः । प्रचण्डमप्यघंकृत्वानिष्पाप्मास्यात्तदर्चनात् ॥
अहंगिरिनृसिंहोस्मितद्देहलिविनायकात् । प्राच्याम्प्रबलपापौघगजनानाम्प्रविदारणः
महाभयहरश्चाहं नरसिंहो महामुने !। पितामहेश्वरात्पश्चाद्भक्तसाध्वससाध्वसः

अत्युग्रनरसिंहोऽहं कलशेश्वरपश्चिमे । अत्युग्रमपिपापौघं हरामि श्रद्धयार्चितः
ज्वालामालीनृसिंहोऽहं ज्वालामुख्याः समीपतः ।
संज्वालयामि पापौघतृणानि परिपूजितः ॥ १६४ ॥
कोलाहलनृसिंहोऽस्मि दैत्यदानवमर्दनः । मम नाम समुच्चारादघकोलाहलोयतः
कङ्कालभैरवो यत्र काशीरक्षणदक्षधीः । तत्रमाम्भक्तितोऽभ्यर्च्यनोपसर्गैर्निरुध्यते
विटङ्कनरसिंहोऽस्मि नीलकण्ठेश्वरादनु । तत्र मां श्रद्धयापूज्य नरो भवति निर्भयः
अनन्तवामनश्चाहमनन्तेश्वरसन्निधौ । अनन्तान्यपि भक्तस्य कलुषाणि हरेऽर्चितः
दधिवामनसञ्ज्ञोऽहं भक्तानां दधिभक्तिदः । यन्नामस्मरणादेव न दरिद्रो नरोभवेत्
त्रिविक्रमोऽस्म्यहं काश्यामुदीच्यां च त्रिलोचनात् ।
ददामि पूजितो लक्ष्मीं हरामि वृजिनान्यपि ॥ २०० ॥
बलिवामननामाऽहं बलिना परिपूजितः । बलिभद्रेश्वरात्प्राच्याम्भक्तानाम्बलवर्धनः
दक्षिणे भवतीर्थाच्च ताम्रद्वीपादिहागतः ।
नाम्ना ताम्रवराहोऽस्मि भक्तानां चिन्तितार्थदः ॥ २०२ ॥
मुने! धरणिवाराहःप्रयागेश्वरसन्निधौ । स्नात्वावाराहतीर्थेऽत्रद्रष्ट्वामांकिटिरूपिणीम्
सम्पूज्य बहुभावेन न विशेद्योनिसङ्कटम् । तत्राल्पमपि दत्त्वाऽन्नंधरादानफलंलभेत्
महाकलुषगम्भीरसागरेनिपतञ्जनः । ममभक्त्युडुपं प्राप्य प्रलयेऽपि न मज्जति ॥
अहंकोकावराहोऽस्मिकिटीश्वरसमीपतः । तत्रमाम्पूजयन्मर्त्यो लभतेचिन्तितंफलम्
नारायणाःशतम्पञ्चशतञ्चजलशायिनः । त्रिंशत्कमठरूपाणि मत्स्यरूपाणि विंशतिः
गोपालाश्च शतं साग्रं बुद्धाःसन्ति सहस्रशः । त्रिंशत्परशुरामाश्चरामाएकोत्तरंशतम्
विष्णुरूपोऽस्म्यहं चैको मुक्तिमण्डपमध्यतः ।
मुने! कृतप्रसादेन विश्वेशेन श्रितः स्वयम् ॥ २०६ ॥
नारायणस्वरूपेणगणाश्चक्रगदोद्यताः । कुर्वन्तिरक्षांक्षेत्रस्य परितोनियुतानि षट्
सोऽग्निबिन्दुरितिश्रुत्वा सम्प्रहृष्टतनूरुहः । पुनः पप्रच्छमेधावी मूर्तिभेदान्वद प्रभो
हिताय निजभक्तानां ममसन्देहशान्तये । कति ते मूर्तयोऽनन्त कथंज्ञेयास्तथा वद

इत्याकर्ण्य वचस्तस्याऽग्निबिन्दोस्तपसां निधेः ।
उवाच भगवान्विष्णुर्मूर्तिभेदाननुक्रमात् ॥ २१३ ॥
याञ्छ्रुत्वाऽपि हि नो मर्त्यो यमगोचरतां व्रजेत् ।
केशवादींश्चतुर्विंशद्भेदानाह प्रजापतिः ॥ २१४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

अग्निबिन्दो! महाप्राज्ञ! शृणु ते कथयाम्यहम् ।
आद्यदक्षिणहस्ताच्च विद्धि सृष्टिक्रमान्मुने !॥ २१५ ॥
शङ्खचक्रगदापद्मैर्मूर्तिं जानीहिकेशवीम् । पूजितायान्नृणांकुर्याच्चिन्तितार्थमसंशयम्
मधुहा परिचेतव्यः शङ्खपद्मगदारिभिः । वैरिणोनाशमायान्ति तन्मूर्तिपरिसेवनात्
सङ्कर्षणः समर्च्योऽत्रशङ्खाब्जारिगदायुधः । तन्मूर्तिपूजनाज्जातुजन्तुर्नस्यात्पुनर्भवी
शङ्खकौमोदकीचक्रपद्मैर्दामोदरोर्च्यते । ददाति वित्तम्पुत्रांश्चगोधनंधान्यमेव हि ॥
वामनःशङ्खचक्राब्जगदाभिरुपलक्षितः । लक्ष्मीवन्तं जनं कुर्याद्गृहेऽपि परिधारितः
पाञ्चजन्यं गदां पद्मं चित्रमूर्तिसुदर्शनम् । प्रद्युम्नः पूज्यते मर्त्यैर्बहुद्युम्नम्प्रयच्छति
ऊर्ध्ववामकरात्सृष्ट्या विष्णवाद्यं षट्कमुच्यते ।
यस्य स्मरणमात्रेण विलीयन्तेऽघराशयः ॥ २२२ ॥
शङ्खारिभ्यांगदाब्जाभ्यां पूज्यो विष्णुःश्रियेनरैः । शङ्खपद्मगदाचक्रैर्माधवःपरमर्द्धिदः
ध्येयोऽनिरुद्धःसंसिद्ध्यै शङ्खाब्जारिगदोद्यतः ।
शङ्खेन गदया चक्राम्बुजाभ्याम्पुरुषोत्तमः ॥ २२४ ॥
अधोक्षजोजनिहरः शङ्खार्यब्जगदो मुने !। शङ्खकौमोदकी पद्मचक्रेर्ध्येयोजनार्दनः॥
अधो वामकरात्सृष्ट्या षड्गोविन्दादिमूर्तयः ।
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं गोविन्दोबिभृयात्सदा ॥ २२६ ॥
शङ्खपद्मगदाचक्रैरर्च्योलक्ष्म्यैत्रिविक्रमः । शङ्खाब्जचक्रंबिभ्राणोगदावाञ्छ्रीधरःश्रिये
हृषीकेशश्च शङ्खेन गदाचक्राम्बुजैर्मतः । नृसिंहः शङ्खचक्राभ्यां पद्मेन गदयोह्यते ॥
अच्युतः शङ्खभृन्नित्यं गदापद्मरथाङ्गवान् । दक्षिणाधः करादूह्यावासुदेवादयश्चषट्

वासुदेवश्च शङ्खारिगदाजलजभृत्सदा । शङ्खाम्बुजगदाचक्रीध्येयो नारायणो नृभिः
शङ्खी पद्मी पद्मनाभोज्ञेयश्चक्रागदी .मुने । उपेन्द्रः शङ्खयान्नित्यं गदारिकमलायुधः
हरिर्हरेद्घंशङ्खी चक्री पद्मी गदी नृणाम् । शङ्खेनगदयापद्मचक्राभ्यांकृष्णउच्यते
एते भेदामयाख्याताःस्वमूर्तीनांमहामुने । यान्विज्ञायध्रुवंमर्त्योभुक्तिमुक्तिंचविन्दति
एवं वदतिगोविन्देमुनये चाग्निविन्दवे । पक्षीन्द्रः पक्षविक्षिप्तविपक्षोऽक्षिपथंगतः
प्राह च प्रणिपत्याऽऽशुत्र्यक्षस्यागमनम्मुदा । सम्भ्रमेण हृषीकेशः क्व श इत्यवदत्ततः

गरुड उवाच

प्रत्यक्षः क्रियतामेष महावृषभकेतनः । यस्य ध्वजस्य रत्नार्चिः पूरयेद्रोदसीमिमाम्
लोकलोचननिर्माणसफलीकरणक्षमम् । कोटिमार्तण्डविद्योतप्रद्योतितदिगाननम्

निरीक्ष्य पुण्डरीकाक्षस्त्र्यक्षस्य वृषभध्वजम् ।
विमानिनां विमानौघैः परीतगगनाङ्गणम् ॥ २३८ ॥
महावाद्यनिनादौघैःप्रतिस्वानितकन्दरम् ।
विद्याधरीपरिक्षिप्तपुष्पाञ्जलिसुगन्धितम् ॥ २३९ ॥

प्रणम्य दूरादपि च सम्प्रहृष्टतनूरुहः । अभ्युत्थातुं मनश्चक्रेशङ्खचक्रगदाधरः ॥
अग्निबिन्दुमथ प्राह मुक्तिदस्तु मुदान्निधिः । इदं सुदर्शनंचक्रं स्पृशासव्येनपाणिना

अग्निबिन्दुरिति प्रोक्तः स्पृशेद्यावत्सुदर्शनम् ।
तावत्सुदर्शनो जातः परमानुग्रहाद्धरेः ॥ २४२ ॥

स्कन्द उवाच

ज्योतीरूपोऽथ समुनिः कौस्तुभे ज्योतिषां तनौ ।
एकीभूतः कलशज! बिन्दुमाधवसेवनात् ॥ २४३ ॥

बिन्दुमाधवपादाब्जभ्रमरीकृतमानसाः । अग्निबिन्दूपमांयान्तिकलशोद्भवनिश्चितम्

काश्यां सदैव वस्तव्यं द्रष्टव्यो बिन्दुमाधवः ।
श्रोतव्यमिदमाख्यानं जेतव्या जगतां गतिः ॥ २४५ ॥
पुण्या पञ्चनदोत्पत्तिः पुण्यामाधवसङ्कथा ।

पुण्यो वाराणसीवासः सम्भवेत्पुण्यजन्मनाम् ॥ २४६ ॥
अग्निबिन्दोः स्तुतिं योऽत्र माधवाऽग्रे पठिष्यति ।
समृद्धसर्वकामः स मोक्षलक्ष्मीपतिर्भवेत् ॥ २४७ ॥

श्राद्धकाले सदा जप्यमिदमाख्यानमुत्तमम् । द्विजानाम्भुञ्जमानानाम्पुरस्तात्परतृप्तये
जप्तव्यमिदमाख्यानं पर्वकाले विशेषतः । पुण्ये पञ्चनदाभ्याशे पुण्यलक्ष्मीविवृद्धये
पठितव्यः प्रयत्नेन बिन्दुमाधवसम्भवः । श्रोतव्यः परयाभक्त्याभुक्तिमुक्तिसमृद्धये

सम्प्राप्ते वासरे विष्णो रात्रौ जागरणान्वितः
श्रुत्वाऽऽख्यानमिदम्पुण्यं वैकुण्ठे वसतिं लभेत् ॥ २५१ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां चतुर्थे [काशीखण्डे
बिन्दुमाधवाविर्भावोमाधवाग्निबिन्दुसम्वादोवैष्णवतीर्थ-
माहात्म्यञ्चनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः

वृषभध्वजप्रादुर्भाववर्णनम्

अगस्त्य उवाच

श्रुत्वा स्कन्द! न तृप्तोऽस्मि तव वक्त्रेरितां कथाम् ।
अत्याश्चर्यकरम्प्रोक्तमाख्यानम्बैन्दुमाधवम् ॥ १ ॥
इदानीं श्रोतुमिच्छामि देवदेवसमागमम् ।
तार्क्ष्यात्त्र्यक्षः समाकर्ण्य दिवोदासस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥

विष्णुमायाप्रपञ्चं च किमाह गरुडध्वजम् । के के चशम्भुनासार्धंसमीयुर्मन्दराद्रिरेः
ब्रह्मणेशः कथं दृष्टस्त्रपाकुलितचक्षुषा । किमाह देवो ब्रह्माणं किमुक्तम्भास्वतापि च
योगिनीभिः किमाख्यायि गणा हीणाः किमब्रुवन् ।

एतदाख्याहि मे स्कन्द! महत्कौतूहलं मयि ॥ ५ ॥
इमं प्रश्नं निशम्यैशिर्मुनेः कलशजन्मनः । प्रत्युवाच नमस्कृत्यशिवौप्रणतसिद्धिदौ

स्कन्द उवाच

मुने श्रृणु!कथामेतां सर्वपातकनाशिनीम् । अशेषविघ्नशमनीम्महाश्रेयोभिवर्धिनीम्
अथद्देवोऽसुररिपुःश्रुत्वा शम्भुसमागमम् । द्विजराजायसमुदासमदात्पारितोषिकम्
आयानं शंसते शम्भोरुपवाराणसिप्रियम् । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वाततश्चाभ्युद्ययौहरिः
विवस्वता समेतश्च तैर्गणैः परितोवृतः । योगिनीभिरनूद्यातो गणेशमुपसंस्थितः
अथनेत्रातिथीकृत्य देवदेवं वृषध्वजम् । मङ्क्षुताक्ष्यादवारुह्य प्रणनाम श्रियः पतिः
पितामहोऽपि स्थविरो भृशं नम्रशिरोधरः । प्रणतेन मृडेनैव प्रणमन्विनिवारितः॥
स्वस्त्यभ्युदितपाणिश्चरुद्रसूक्तैरमन्त्रयत । अक्षतान्यथसार्द्राणिदर्शयन्सफलान्यजः
मौलिम्पादाब्जयोः कृत्वा गणेशः सत्वरो नतः ।
मूर्ध्न्युपाजिघ्रयाश्चक्रे हरोहर्षाद्गजाननम् । ॥ १४ ॥
अभ्युपावेशयच्चापि परिष्वज्यनिजासने । सोमनन्दिप्रभृतयः प्रणेमुर्दण्डवद्गणाः
योगिन्योऽपिप्रणम्येशञ्चक्रुर्मङ्गलगायनम् । तरणिः प्रणनामाऽथ प्रमथाधिपतिंहरम्
खण्डेन्दुशेखरश्चाथउपसिंहासनं हरिम् । समुपावेशयद्वामपार्श्वे मानपुरःसरम्
ब्रह्माणं दक्षिणे भागेपरिविश्राणितासनम् । दृष्ट्वा सम्भावितः सर्वेशर्वेणप्रणतागणाः
मौलिचालनमात्रेण योगिन्योऽपि प्रसादिताः ।
सन्तोषितो रविश्चापि विशेति करसञ्ज्ञया ॥ १६ ॥
अथ शम्भुं शतधृतिः प्रबद्धकरसम्पुटः । परिविज्ञापयाञ्चक्रे प्रसन्नवदनाम्बुजम् ॥

ब्रह्मोवाच

भगवन्देवदेवेश क्षन्तव्यं गिरिजापते !। वाराणसीं समासाद्य यदहंनागतः पुनः ॥
प्रसक्तोऽपि कः काशीं प्राप्य चन्द्रविभूषण !।
किञ्चिद्विधातुं शक्तोऽपि त्यज्येत्स्थविरतां दधत् ॥ २२ ॥
स्वरूपतो ब्राह्मणत्वादपाकर्तुन्न शक्यते । अथ शक्तोऽप्यपाकर्तुंकःपुण्येसञ्चिकीर्षति

विभोरपि समाज्ञेयंधर्मवर्त्मानुसारिणि । न किञ्चिदपकर्तव्यंजानताकेनचित्कचित्
कस्तादृशि महीजानौ पुण्यवर्त्मन्यतन्द्रिते ।
काशीपाले दिवोदासे मनागपि विरुद्धधीः ॥ २५ ॥
निशम्येति वचस्तुष्टः श्रीकण्ठोऽतिविशुद्धधीः ।
हसन्प्रोवाच धातारम्ब्रह्मन्सर्वमवैम्यहम् ॥ २६ ॥

देवदेव उवाच

आदौतावददोषं हि ब्रह्मत्वम्ब्राह्मणस्यते । वाजिमेधाध्वराणाञ्च ततोऽपिदशकंकृतम्
ततोऽपिविहितम्ब्रह्मन्भवता परमं हितम् । अपराधसहस्राणियल्लिङ्गं स्थापितम्मम
येनैकमपिमेलिङ्गं स्थापितं यत्रकुत्रचित् । तस्यापराधलेशोपिनास्तिसर्वापराधिनः
अपराधसहस्रेऽपिब्राह्मणंयोऽपराध्नुयात् । दिनैः कतिपयैरेव तस्यैश्वर्यं विनश्यति
इति ब्रुवति देवेशेऽप्यन्तरुच्छ्वसितंगणैः ।
स मातृभिः समन्ताच्च विलोक्यास्यंपरस्परम ॥ ३१ ॥
अर्कोऽप्यवसरं ज्ञात्वानत्वाशम्भुं व्यजिज्ञपत् । प्रसन्नास्यमुमाकान्तं दृष्ट्वादृष्टचराचरः

अर्क उवाच

नाथकाशीमितो गत्वायथाशक्ति कृतोपधिः । अकिञ्चित्करताम्प्राप्तःसहस्रकरवानपि
स्वधर्मपालके तस्मिन्दिवोदासेधरापतौ । निश्चितागमनंज्ञात्वादेवस्याहमिहस्थितः
प्रतीक्षमाणो देवेशत्वदागमनमुत्तमम् । विभज्य बहुधात्मानं त्वदाराधनतत्परः
मनोरथद्रुमश्चाद्य फलितःश्रीमदीक्षणात् ।
किञ्चिद्भक्तिलवाम्भोभिः सिक्तो ध्यानेन पुष्पितः ॥ ३६ ॥
इत्युदीरितमाकर्ण्य रवेर्वैरविलोचनः । प्रोवाच देवदेवेशो नापराध्यसि भास्कर !॥
ममैवकार्यंविहितंत्वं यदत्रव्यवस्थितः । यस्यां सुरप्रवेशोनतस्मिन्राजनिशासति
इति सूरं समाश्वास्य देवदेवःकृपानिधिः । गणानाश्वासयामासव्रीडानम्रशिरोधरान्
योगिन्योऽपि सुदृष्ट्वाथशम्भुनासम्प्रसादिताः । त्रपाभरसमाक्रान्तकन्धराइवसङ्गताः
ततो व्यापारयाञ्चक्रे त्र्यक्षो नेत्राणिचक्रिणि । हरिर्नकिञ्चिदप्यूचेसर्वज्ञाग्रे महामनाः

एतदाख्याहि मे स्कन्द! महत्कौतूहलं मयि ॥ ५ ॥
इमं प्रश्नं निशम्यैशिर्मुनेः कलशजन्मनः । प्रत्युवाच नमस्कृत्यशिवौप्रणतसिद्धिदौ

स्कन्द उवाच

मुने शृणु!कथामेतां सर्वपातकनाशिनीम् । अशेषविघ्नशमनीम्महाश्रेयोभिवर्धिनीम्
अथदेवोऽसुररिपुःश्रुत्वा शम्भुसमागमम् । द्विजराजायसमुदासमदात्पारितोषिकम्
आयानं शंसते शम्भोरुपवाराणसिप्रियम् । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वाततश्चाभ्युद्ययौहरिः
विवस्वता समेतश्च तैर्गणैः परितोवृतः । योगिनीभिरनूद्यातो गणेशमुपसंस्थितः
अथनेत्रातिथीकृत्य देवदेवं वृषध्वजम् । मङ्क्षुतार्क्ष्यादवारुह्य प्रणनाम श्रियः पतिः
पितामहोऽपि स्थविरो भृशं नम्रशिरोधरः । प्रणतेन मृडेनैव प्रणमन्विनिवारितः॥
स्वस्त्यभ्युदितपाणिश्चरुद्रसूक्तैरमन्त्रयत् । अक्षतान्यथसार्द्राणिदर्शयन्सफलान्यजः
मौलिम्पादाब्जयोः कृत्वा गणेशः सत्वरो नतः ।
मूर्ध्न्युपाजिघ्रयाञ्चक्रे हरोहर्षाद्गजाननम् । ॥ १४ ॥
अभ्युपावेशयच्चापि परिष्वज्यनिजासने । सोमनन्दिप्रभृतयः प्रणेमुर्दण्डवद्गणाः
योगिन्योऽपिप्रणम्येशञ्चक्रुर्मङ्गलगायनम् । तरणिः प्रणनामाऽथ प्रमथाधिपतिंहरम्
खण्डेन्दुशेखरश्चाथउपसिंहासनं हरिम् । समुपावेशयद्वामपार्श्वे मानपुरःसरम्
ब्रह्माणं दक्षिणे भागेपरिविश्राणितासनम् । दृष्ट्वा सम्भावितः सर्वैशर्वेणप्रणतागणाः
मौलिचालनमात्रेण योगिन्योऽपि प्रसादिताः ।
सन्तोषितो रविश्चापि विशेति करसञ्ज्ञया ॥ १६ ॥
अथ शम्भुं शतधृतिः प्रबद्धकरसम्पुटः । परिविज्ञापयाञ्चक्रे प्रसन्नवदनाम्बुजम् ॥

ब्रह्मोवाच

भगवन्देवदेवेश क्षन्तव्यं गिरिजापते !। वाराणसीं समासाद्य यदहंनागतः पुनः ॥
प्रसङ्गतोऽपि कः काशीं प्राप्य चन्द्रविभूषण !।
किञ्चिद्विधातुं शक्तोऽपि त्यज्येत्स्थविरतां दधत् ॥ २२ ॥
स्वरूपतो ब्राह्मणत्वादपाकर्तुन्न शक्यते । अथ शक्तोऽप्यपाकर्तुंकःपुण्येसञ्चिकीर्षति

विभोरपि समाज्ञेयंधर्मवर्त्मानुसारिणि । न किञ्चिदपकर्तव्यंजानताकेनचित्कचित्

कस्तादृशि महीजानौ पुण्यवर्त्मन्यतन्द्रिते ।
काशीपाले दिवोदासे मनागपि विरुद्धधीः ॥ २५ ॥
निशम्येति वचस्तुष्टः श्रीकण्ठोऽतिविशुद्धधीः ।
हसन्प्रोवाच धातारम्ब्रह्मन्सर्वमवैम्यहम् ॥ २६ ॥

देवदेव उवाच

आदौतावददोषं हि ब्रह्मत्वम्ब्राह्मणस्यते । वाजिमेधाध्वराणाञ्च ततोऽपिदशकंकृतम्
ततोऽपिविहितम्ब्रह्मन्भवता परमं हितम् । अपराधसहस्राणियल्लिङ्गं स्थापितम्मम
येनैकमपिमेलिङ्गं स्थापितं यत्रकुत्रचित् । तस्यापराधलेशोपिनास्तिसर्वापराधिनः
अपराधसहस्रेऽपिब्राह्मणंयोऽपराध्नुयात् । दिनैः कतिपयैरेव तस्यैश्वर्यं विनश्यति

इति ब्रुवति देवेशेऽप्यन्तरुच्छ्वसितंगणैः ।
स मातृभिः समन्ताच्च विलोक्यास्यपरस्परम् ॥ ३१ ॥

अर्कोऽप्यवसरं ज्ञात्वानत्वाशम्भुं व्यजिज्ञपत् । प्रसन्नास्यमुमाकान्तं दृष्ट्वादृष्टचराचरः

अर्क उवाच

नाथकाशीमितो गत्वायथाशक्ति कृतोपधिः । अकिञ्चित्करताम्प्राप्तःसहस्रकरवानपि
स्वधर्मपालके तस्मिन्दिवोदासेधरापतौ । निश्चितागमनंज्ञात्वादेवस्याहमिहस्थितः
प्रतीक्षमाणो देवेशत्वदागमनमुत्तमम्   । विभज्य बहुधात्मानं त्वदाराधनतत्परः

मनोरथद्रुमश्चाद्य फलितःश्रीमदीक्षणात् ।
किञ्चिद्भक्तिलवाम्भोभिः सिक्तो ध्यानेन पुष्पितः ॥ ३६ ॥

इत्युदीरितमाकर्ण्य रवेर्वैरचिलोचनः । प्रोवाच देवदेवेशो नापराध्यसि भास्कर !॥
ममैवकार्यंविहितंत्वं यदत्रव्यवस्थितः । यस्यां सुरप्रवेशोनतस्मिन्राजनिशासति
इति सूरं समाश्वास्य देवदेवःकृपानिधिः । गणानाश्वासयामासव्रीडानम्रशिरोधरान्
योगिन्योऽपि सुदृष्ट्वाथशम्भुनासम्प्रसादिताः । त्रपाभरसमाक्रान्तकन्धराइवसङ्गताः
ततो व्यापारयाञ्चक्रे त्र्यक्षो नेत्राणिचक्रिणि । हरिर्नकिञ्चिदप्यूचेसर्वज्ञाग्रे महामनाः

ईशोऽपिश्रुतवृत्तान्तस्ताक्ष्र्याद्गणपशार्ङ्गिणोः। मनसैवप्रसन्नोऽभून्नकिञ्चित्पर्यभाषत
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तागोलोकात्पञ्चधेनवः। सुनन्दासुमनाश्चापिसुशीला सुरभिस्तथा
पञ्चमी कपिला चापि सर्वाघौघविघट्टिनी।
वात्सल्यदृष्ट्या भर्गस्य तासामूधांसि सुस्रवुः॥ ४४॥
ववर्षुः पयसाम्पूरैस्तदूधांसि पयोधराः।
धारासारैरविच्छिन्नैस्तावद्यावद्ध्रदोऽभवत्॥ ४५॥
पयःपयोधिरिव सद्वितीयः प्रैक्षि पार्षदैः। देवेशसमधिष्ठानात्तत्तीर्थमभवत्परम्॥
कपिलाह्रद इत्याख्यांचक्रे तस्य महेश्वरः। ततोदेवाज्ञया सर्वेस्नातास्तत्रदिवौकसः
आविरासुस्ततस्तीर्थादथदिव्यपितामहाः। तान् दृष्ट्वातेसुराःसर्वेतर्पयाञ्चक्रिरेमुदा
अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाःसोमपास्तथा।
इत्याद्या दिव्यपितरस्तृप्ताः शम्भुं व्यजिज्ञपन्॥ ४६॥
देवदेव! जगन्नाथ! भक्तानामभयप्रद!। अस्मिंस्तीर्थे त्वदभ्याशाज्जातानस्तृप्तिरक्षया
तस्माच्छम्भो! वरं देहि प्रसन्नेनान्तरात्मना।
इति दिव्यपितृणां स श्रुत्वा वाक्यं वृषध्वजः॥ ५१॥
शृण्वतां सर्वदेवानामिदं वचनमब्रवीत्। सर्वः सर्वपितृणां वै परतृप्तिकरम्परम्॥

श्रीदेवदेव उवाच

शृणु विष्णो!महाबाहोशृणुत्वञ्चपितामह!। एतस्मिन्कापिलेतीर्थेकापिलेयपयोभृते
येपिण्डान्निर्वपिष्यन्तिश्रद्धयाश्राद्धदानतः। तेषाम्पितृणांसन्तृप्तिर्भविष्यतिममाज्ञया
अन्यं विशेषंवक्ष्यामि महातृप्तिकरम्परम्। कुहूसोमसमागोगे दत्तं श्राद्धमिहाक्षयम्
संवर्तकाले सम्प्राप्ते जलराशिर्जलान्यपि। क्षीयन्ते न क्षयत्यत्र श्राद्धं सोमकुहूकृतम्
अमासोमसमायोगेश्राद्धंयद्यत्रलभ्यते। तीर्थेकपिलधारेऽस्मिन् गययापुष्करेणकिम्
गदाधरभवान्यत्र यत्रत्वं च पितामह। वृषध्वजोऽस्म्यहं यत्र फल्गुस्तत्र न संशयः
दिव्यान्तरिक्षभौमानि यानि तीर्थानि सर्वतः।
तान्यत्र निवसिष्यन्ति दर्शे सोमदिनान्विते॥ ५६॥

वीणावेणुमृदङ्गैः कीर्तनकाव्यादिसरससङ्गीतैः ।
उत्सव आरब्धव्यो हरिरतलोकान्समानाय्य ॥ २६ ॥
तत्रोद्धवावलोको भविता नियतं महोत्सवे वितते ।
यौष्माकीणामभिमतसिद्धिं सविता स एव सवितानाम् ॥ २७ ॥

श्रीसूत उवाच

इति श्रुत्वा प्रसन्नास्ताः कालिन्दीमभिवन्द्य तत् ।
कथयामासुरागत्य वज्रम्प्रति परीक्षितम् ॥ २८ ॥

विष्णुरातस्तु तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तद्युतस्तदा । तत्रैवागत्य तत्सर्वं कारयामासत्वरम्
गोवर्धनाददूरेण वृन्दारण्ये सखीस्थले । प्रवृत्तः कुसुमाम्भोधौ कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवः
वृषभानुसुताकान्तविहारे कीर्तनश्रिया । साक्षादिव समावृत्ते सर्वेऽनन्यदृशोऽभवन्

ततः पश्यत्सु सर्वेषु तृणगुल्मलताचयात् ।
आजगामोद्धवः स्रग्वी श्यामः पीताम्बरावृतः ॥ ३२ ॥

गुञ्जामालाधरो गायन्वल्लवीवल्लभं मुहुः । तदागनमतो रेजे भृशं सङ्कीर्तनोत्सवः
चन्द्रिकामगतोयद्वत्स्फाटिकाट्टालभूमणिः। अथसर्वेसुखाम्भोधौमग्नाःसर्वंविसस्मरुः
क्षणेनागतविज्ञानाद्दृष्ट्वा श्रीकृष्णरूपिणम् । उद्धवं पूजयाञ्चक्रुः प्रतिलब्धमनोरथाः ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोवर्द्धनपर्वतसमीपे परीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतमाहात्म्येपरीक्षिदुद्धवसम्वादवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथोद्धवस्तु तान्दृष्ट्वा कृष्णकीर्तनतत्परान् । सत्कृत्याथ परिष्वज्यपरीक्षितमुवाचह

उद्धव उवाच

धन्योऽसि राजन्कृष्णैकभक्त्या पूर्णोऽसि नित्यदा ।
यस्त्वं निमग्नचित्तोऽसि कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवे ॥ २ ॥

कृष्णपत्नीषु वज्रे च दिष्ट्या प्रीतिः प्रवर्तिता । तवोचितमिदंतातकृष्णदत्ताङ्गवैभव
द्वारकास्थेषु सर्वेषु धन्या एते न संशयः । येषां व्रजनिवासाय पार्थमादिष्टवान्प्रभुः
श्रीकृष्णस्य मनश्चन्द्रो राधास्यप्रभयान्वितः । तद्विहारवनं गोभिर्मण्डयत्रोचतेसदा

कृष्णचन्द्रः सदा पूर्णस्तस्य षोडश याः कलाः ।
चित्सहस्रप्रभाभिन्ना अत्रास्ते तत्स्वरूपता ॥ ६ ॥

एवं वज्रस्तु राजेन्द्र! प्रपन्नभयभञ्जकः । श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते
अवतारेऽत्रकृष्णेनयोगमायाऽतिभाविता । तद्बलेनात्मविस्मृत्यासीदन्त्येतेनसंशयः

ऋते कृष्णप्रकाशं तु स्वात्मबोधोन कस्यचित् ।
तत्प्रकाशस्तु जीवानां मायया पिहितः सदा ॥ ९ ॥

अष्टाविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरिः । उत्सारयेन्निजां मायां तत्प्रकाशोभवेत्तदा
सतुकालो व्यतिक्रान्तस्तेनेदमपरं शृणु । अन्यदातत्प्रकाशस्तुश्रीमद्भागवताद्भवेत्
श्रीमद्भागवतं शास्त्रं यत्रभागवतैर्यदा । कीर्त्यतेश्रूयतेचापिश्रीकृष्णस्तत्रनिश्चितम्
श्रीमद्भागतं यत्र श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च । तत्रापि भगवान्कृष्णो वल्लवीभिर्विराजते
भारतेमानवं जन्म प्राप्य भागवतं न यैः । श्रुतं पापपराधीनैरात्मघातस्तु तैः कृतः ॥
श्रीमद्भागवतंशास्त्रंनित्यंयैपरिसेवितम् । पितुर्मातुश्चभार्यायाःकुलपङ्क्तिःसुतारिता

विद्याप्रकाशो विप्राणां राज्ञां शत्रुजयो विशाम् ।
धनं स्वास्थ्यञ्च शूद्राणां श्रीमद्भागवताद्भवेत् ॥ १६ ॥
योषितामपरेषाञ्च सर्ववाञ्छितपूरणम् । अतोभागवतं नित्यं कोन सेवेत भाग्यवान्
अनेकजन्मसंसिद्धः श्रीमद्भागवतं लभेत् । प्रकाशो भगवद्भक्तेरुद्भवस्तत्र जायते
साङ्ख्यायनप्रसादाप्तं श्रीमद्भागवतं पुरा । बृहस्पतिर्दत्तवान्मे तेनाऽहं कृष्णवल्लभः
आख्यायिकाञ्चतेनोक्तां विष्णुरात! निबोधताम् । ज्ञायतेसम्प्रदायोऽपियत्रभागवतश्रुतेः

श्रीबृहस्पतिरुवाच

ईक्षाञ्चक्रे यदा कृष्णो माया पुरुषरूपधृक् । ब्रह्माविष्णुःशिवश्चापिरजःसत्त्वतमोगुणैः
पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरधिकारांस्तदादिशत् । उत्पत्तौ पालने चैव संहारे प्रक्रमेण तान्
ब्रह्मा तु नाभिकमलादुत्पन्नस्तं व्यजिज्ञपत् ।

श्रीब्रह्मोवाच

नारायणादिपुरुष! परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
त्वया सर्गे नियुक्तोऽस्मि पापीयान्मां रजोगुणः ।
त्वत्स्मृतौ नैव बाधेत तथैव कृपया प्रभो ! ॥ २४ ॥

श्रीबृहस्पतिरुवाच

यदातु भगवांस्तस्मैश्रीमद्भागवतं पुरा । उपदिश्याऽब्रवीद्ब्रह्मन्सेवस्वैनत्स्वसिद्धये
ब्रह्मातु परमप्रीतस्तेन कृष्णाप्तयेऽनिशम् । सप्तावरणभङ्गाय सप्ताहं समवर्तयत् ॥२६॥
श्रीभागवतसप्ताहसेवनाप्तमनोरथः । सृष्टिं वितनुते नित्यं ससप्ताहः पुनःपुनः ॥ २७॥
विष्णुरप्यर्थयामास पुमांसं स्वार्थसिद्धये । प्रजानां पालनेपुंसा यदनेनापिकल्पितः

श्रीविष्णुरुवाच

प्रजानां पालनं देव! करिष्यामियथोचितम् । प्रवृत्त्याचनिवृत्त्याचकर्मज्ञानप्रयोजनात्
यदायदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति । धर्मं संस्थापयिष्यामि ह्यवतारैस्तदा तदा
भोगार्थिभ्यस्तु यज्ञादिफलं दास्यामि निश्चितम् ।
मोक्षार्थिभ्यो विरक्तेभ्यो मुक्तिं पञ्चविधां तथा ॥ ३१ ॥

येऽपि मोक्षं न वाञ्छन्ति तान्कथं पालयाम्यहम् ।
आत्मानञ्च श्रियञ्चाऽपि पालयामि कथं वद ॥ ३२ ॥
तस्माअपि पुमानाद्यः श्रीभागवतमादिशत् । उवाच च पठस्वैनत्तव सर्वार्थसिद्धये
ततो विष्णुःप्रसन्नात्मापरमार्थकपालने । समर्थोऽभूच्छ्रियामासिमासिभागवतंस्मरन्
यदा विष्णुः स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता । तदा भागवतश्रावोमासेनैवपुनःपुनः
यदा लक्ष्मीः स्वयंवक्त्रीविष्णुश्चश्रवणेरतः । मासद्वयंरसास्वादस्तदातीवसुशोभते
अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चिन्तमानसा ।
तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते ॥ ३७ ॥
अथ रुद्रोऽपि तं देवं संहाराधिकृतः पुरा । पुमांसं प्रार्थयामासस्वसामर्थ्यविवृद्धये

श्रीरुद्र उवाच

नित्ये नैमित्तिके चैव संहारे प्राकृते तथा । शक्तयो मम विद्यन्ते देवदेव मम प्रभो
आत्यन्तिके तु संहारे मम शक्तिर्न विद्यते । महद्दुःखंममैतत्तु तेनत्वाम्प्रार्थयाम्यहम्

श्रीबृहस्पतिरुवाच

श्रीमद्भागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ । स तुसंसेवनादस्यजिग्येचापितमोगुणम्
कथा भागवती तेन सेविता वर्षमात्रतः । लये त्वात्यन्तिकेतेनाऽवापशक्तिंसदाशिवः

उद्धव उवाच

श्रीभागवतमहात्म्य इमामाख्यायिकांगुरोः । श्रुत्वाभागवतंलब्ध्वामुमुदेऽहंप्रणम्यतम्
ततस्तुवैष्णवींरीतिंगृहीत्वामासमात्रतः । श्रीमद्भागवतास्वादोमयासम्यङ्निषेवितः
तावतैव बभूवाऽहं कृष्णस्यदयितःसखा । कृष्णेनाथ नियुक्तोऽहं व्रजे स्वप्रेयसीगणे
विरहार्त्तासु गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणा । श्रीभागवतसन्देशोमन्मुखेनप्रयोजितः
तं यथामति लब्ध्वाताआसन्विरहवर्जिताः । नाज्ञासिषंरहस्यंतच्चमत्कारस्तुलोकितः
स्ववार्सं प्रार्थ्य कृष्णश्च ब्रह्माद्येषु गतेषु मे । श्रीमद्भागवते कृष्णस्तद्रहस्यंस्वयंददौ
पुरतोऽश्वत्थमूलस्य चकार मयि तद्दृढम् । तेनाऽत्र व्रजवल्लीषु वसामि वदरींगतः
तस्मान्नारदकुण्डेऽत्रतिष्ठामिस्वेच्छयासदा । कृष्णप्रकाशोभक्तानांश्रीमद्भागवताद्भवेत्

तदेषामपिकार्य्यार्थंश्रीमद्भागवतंत्वहम् । प्रवक्ष्यामिसहायोऽत्रत्वयैवानुष्ठितोभवेत्

श्रीसूत उवाच

विष्णुरातस्तु श्रुत्वा तदुद्धवं प्रणतोऽब्रवीत् ।

श्रीपरीक्षिदुवाच

हरिदास! त्वया कार्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥ ५२ ॥
आज्ञाप्योऽहं यथा कार्य्यं सहायोऽत्र मया तथा ।

श्रीसूत उवाच

श्रुत्वैतदुद्धवो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥ ५३ ॥

उद्धव उवाच

श्रीकृष्णेन परित्यक्ते भूतले बलवान्कलिः । करिष्यति परंविघ्नंसत्कार्येसमुपस्थिते
तस्माद्दिग्विजयं याहि कलिनिग्रहमाचर । अहंतुमासमात्रेणवैष्णवींरीतिमास्थितः
श्रीमद्भागवतास्वादं प्रचार्य त्वत्साहायतः ।
एतान्सम्प्रापयिष्यामि नित्यधाम्नि मधुद्विषः ॥ ५४ ॥

श्रीसूत उवाच

श्रुत्वैवं तद्वचो राजा मुदितश्चिन्तयातुरः । तदाविज्ञापयामास स्वाभिप्रायं तमुद्धवम्

श्रीपरीक्षिदुवाच

कलिं तुनिग्रहीष्यामितात! तेवचसिस्थितः । श्रीभागवतसम्प्राप्तिकथंममभविष्यति
अहं तु समनुग्राह्यस्तव पादतले श्रितः ।

श्रीसूत उवाच

श्रुत्वैतद्वचनं भूयोऽप्युद्धवस्तमुवाच ह ॥ ५६ ॥

उद्धव उवाच

राजंश्चिन्ता तुतेकाऽपिनैवकार्य्याकथञ्चन । तवैवभगवच्छास्त्रेयतोमुख्याधिकारिता
एतावत्कालपर्य्यन्तं प्रायो भागवतश्रुतेः । वार्तामपि न जानन्तिमनुष्याःकर्मतत्पराः
त्वत्प्रसादेनबहवोमनुष्याभारताजिरे । श्रीमद्भागवतप्राप्तौसुखम्प्राप्स्यन्तिशाश्वतम्

नन्दनन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवानृषिः। श्रीमद्भागवतं तुभ्यं श्रावयिष्यत्यसंशयः
तेनप्राप्स्यसिराजंस्त्वंनित्यंधामव्रजेशितुः। श्रीभागवतसञ्चारस्ततोभुविभविष्यति
तस्मात्त्वं गच्छ राजेन्द्र! कलिनिग्रहमाचर।

श्रीसूत उवाच

इत्युक्तस्तं परिक्रम्य गतो राजा दिशां जये ॥ ६५ ॥
वज्रस्तु निजराज्येशं प्रतिबाहुं विधाय च। तत्रैव मातृभिः साकंतस्थौभागवताशया
अथ वृन्दावने मासं गोवर्द्धनसमीपतः। श्रीमद्भागवतास्वादस्तूद्धवेन प्रवर्तितः ॥६७
तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्चिदानन्दरूपिणी। प्रचकाशे हरेर्लीला सर्वतः कृष्णएवच
आत्मानञ्च तदन्तःस्थं सर्वेऽपि ददृशुस्तदा। वज्रस्तु दक्षिणे दृष्ट्वा कृष्णपादसरोरुहे
स्वात्मानं कृष्णवैधुर्य्यान्मुक्तस्तद्भुव्यशोभत।
ताश्चतन्मातरः कृष्णे रासरात्रिप्रकाशिनि ॥ ७० ॥
चन्द्रेकलाप्रभारूपमात्मानंवीक्ष्यविस्मिताः। स्वप्रेष्ठविरहव्याधिविमुक्ताःस्वपदंययुः
येऽन्ये च तत्रतेसर्वेंनित्यलीलान्तरंगताः। व्यावहारिकलोकेभ्यःसद्योऽदर्शनमागताः
गोवर्द्धननिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु। नित्यं कृष्णेन मोदन्ते दृश्यन्ते प्रेमतत्परैः

श्रीसूत उवाच

य एतां भगवत्प्राप्तिं शृणुयाच्चाऽपि कीर्तयेत्। तस्यवैभगवत्प्राप्तिर्दुःखहानिश्चजायते

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीभागवतमाहात्म्ये परीक्षिदुद्धवसम्वादे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये वक्तृश्रोतृश्रद्धावर्णनम्

श्रीऋषय ऊचुः

साधुसूत! चिरञ्जीवञ्चिरमेवं प्रशाधि नः । श्रीभागवतमाहात्म्यमपूर्वं त्वन्मुखाच्छ्रुतम
तत्स्वरूपप्रमाणञ्च विधिञ्च श्रवणे वद । तद्वक्तुर्लक्षणं सूतश्रोतुश्चापि वदाऽधुना ॥ २

श्रीसूत उवाच

श्रीमद्भागवतस्याऽथश्रीमद्भगवतः सदा । स्वरूपमेकमेवास्तिसच्चिदानन्दलक्षणम
श्रीकृष्णासक्तभक्तानां तन्माधुर्य्यप्रकाशकम् ।
समुज्जृम्भति यद्वाक्यं विद्धि भागवतं हि तत् ॥ ४ ॥
ज्ञानविज्ञानभक्त्यङ्गचतुष्टयपरं वचः । मायामर्दनदक्षञ्च विद्धिभागवतं च तत् ॥ ५
प्रमाणं तस्य को वेदह्यनन्तस्याक्षरात्मनः । ब्रह्मणेहरिणातद्दिक्चतुःश्लोक्याप्रदर्शिता
तदानन्त्यावगाहेन स्वेप्सितावहनक्षमाः । त एव सन्तिभोविप्राब्रह्मविष्णुशिवादय
मितबुद्ध्यादिवृत्तीनां मनुष्याणां हिताय च ।
परीक्षिच्छुकसम्वादो योऽसौ व्यासेन कीर्तितः ॥ ८ ॥
ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो योऽसौ भागवताभिधः । कलिग्राहगृहीतानां सएवपरमाश्रय
श्रोतारोऽथनिरूप्यन्तेश्रीमद्विष्णुकथाश्रयाः । प्रवराअवराश्चेतिश्रोतारोद्विविधामता
प्रवराश्चातकोहंसःशुकोमीनादयस्तथा । अवरावृकभूरुण्डवृषोष्ट्राद्याः प्रकीर्तिताः ।
अखिलोपेक्षया यस्तुकृष्णशास्त्रश्रुतौव्रती । सचातकोयथाऽम्भोदमुक्तेपाथसिचातक
हंसः स्यात्सारमादत्ते यः श्रोता विविधाच्छ्रुतात् ।
दुग्धेनैक्यङ्गतात्तोयाद्यथा हंसोऽमलं पयः ॥ १२ ॥
शुकःसुष्ठुमितंव्यक्तिंव्यासंश्रोतृंश्चहर्षयन् । सुपाठितःशुकोयद्वच्छिक्षकंपार्श्वगानपि
शब्दं नानिमिषो जातु करोत्यास्वादयन्रसम् ।

श्रोता स्निग्धो भवेन्मीनो मीनः क्षीरनिधौ यथा ॥ १५ ॥
यस्तुदत्रसिकाञ्छ्रोतृन्विरौत्यज्ञो वृको हि सः ।
वेणुस्वनरसासक्तान्वृकोऽरण्ये मृगान्यथा ॥ १६ ॥
भूरुण्डःशिक्षयेदन्याञ्छ्रुत्वानस्वयमाचरेत् । यथाहिमवतःशृङ्गेभूरुण्डाख्योविहङ्गमः
सर्वं श्रुतमुपादत्ते सारासारान्धधीर्वृषः । स्वादुद्राक्षां खलिञ्चापि निर्विशेषंयथावृषः
स उष्ट्रो मधुरं मुञ्चन्विपरीते रमेत यः । यथानिम्बंचरत्युष्ट्रोहित्वाऽऽम्रमपितद्युतम्
अन्येऽपिबहवो भेदा द्वयोर्भृङ्गखरादयः । विज्ञेयास्तत्तदाचारैस्तत्तत्प्रकृतिसम्भवैः

यः स्थित्वाऽभिमुखम्प्रणम्य विधिवत्त्यक्तान्यवादो हरे-
र्लीलाः श्रोतुमभीप्सतेऽतिनिपुणो नम्रोऽथ क्लृप्ताञ्जलिः ।
शिष्यो विश्वसितोऽनुचिन्तनपरः प्रश्नेऽनुरक्तः शुचि-
र्नित्यं कृष्णजनप्रियो निगदितः श्रोता स वै वक्तृभिः ॥ २१ ॥
भगवन्मतिरनपेक्षः सुहृदो दीनेषु सानुकम्पो यः ।
बहुधा बोधनचतुरो वक्ता सम्मानितो मुनिभिः ॥ २२ ॥

अथ भारतभूस्थाने श्रीभागवतसेवने । विधिं श्रृणुत भोविप्रा येनस्यात्सुखसन्ततिः
राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा । चतुर्विधं तु विज्ञेयं श्रीभागवतसेवनम्
सप्ताहं यज्ञवद्यत्तु सश्रमं सत्वरं मुदा । सेवितं राजसंतत्तु बहुपूजादिशोभनम् ॥ २५
मासेन ऋतुना वापि श्रवणं स्वादसंयुतम् । सात्त्विकं यदनायासंसमस्तानन्दवर्द्धनम्
तामसं यत्तुवर्षेणसालसंश्रद्धयाऽयुतम् । विस्मृतिस्मृतिसंयुक्तंसेवनंतच्चसौख्यदम्
वर्षमासदिनानां तु विमुच्य नियमाग्रहम् । सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं मतम् ॥
पारीक्षितेऽपि सम्वादे निर्गुणंतत्प्रकीर्तितम् । तत्रसप्तदिनाख्यानंतदायुर्दिनसङ्ख्यया
अन्यत्र त्रिगुणं चापि निर्गुणं च यथेच्छया । यथा कथञ्चित्कर्तव्यंसेवनंभगवच्छ्रुतेः
येश्रीकृष्णविहारैकभजनास्वादलोलुपाः । मुक्तावपिनिराकाङ्क्षास्तेषांभागवतंधनम्
येऽपि संसारसन्तापनिर्विण्णा मोक्षकाङ्क्षिणः । तेषां भवौषधंचैत्कलौसेव्यंप्रयत्नतः
ये चाऽपि विषयारामाः संसारिकसुखस्पृहाः ।

तेषां तु कर्ममार्गेण या सिद्धिः साऽधुनाकलौ ॥ ३३ ॥
सामर्थ्यधनविज्ञानाभावादत्यन्तदुर्ल्लभा । तस्मात्तैरपिसं सेव्या श्रीमद्भागवती कथा
धनं पुत्रांस्तथादारान्वाहनादियशोगृहान् । असापत्न्यञ्च राज्यञ्च दद्याद्भागवती कथा
इह लोके वरान्भुक्त्वा भोगान्वैमनसेप्सितान् । श्रीभागवतसङ्गेनयात्यन्तेश्रीहरेःपदम्
यत्र भागवती वार्ता ये च तच्छ्रवणे रताः । तेषां संसेवनं कुर्याद्देहेन च धनेन च ३७
तदनुग्रहतोऽस्यापि श्रीभागवतसेवनम् । श्रीकृष्णव्यतिरिक्तंयत्तत्सर्वंधनसञ्ज्ञितम्

कृष्णार्थीति धनार्थीति श्रोता वक्ता द्विधा मतः ।
यथा वक्ता तथा श्रोता तत्र सौख्यं विवर्द्धते ॥ ३६ ॥

उभयोर्वैपरीत्येतु रसाभासेफलच्युतिः । किन्तुकृष्णार्थिनांसिद्धिर्विलम्बेनापिजायते

धनार्थिनस्तु संसिद्धिर्विधिसम्पूर्णतावशात् ।
कृष्णार्थिनोऽगुणस्यापि प्रेमैव विधिरुत्तमः ॥ ४१ ॥
आसमाप्ति सकामेन कर्तव्यो हि विधिः स्वयम् ।
स्नातो नित्य क्रियां कृत्वा प्राश्य पादोदकं हरेः ॥ ४२ ॥

पुस्तकञ्च गुरुञ्चैव पूजयित्वोपचारतः । ब्रूयाद्वा शृणुयाद्वापि श्रीमद्भागवतं मुदा ॥
पयसा वा हविष्येण मौनम्भोजनमाचरेत् । ब्रह्मचर्य्यमधःसुप्तिंक्रोधलोभादिवर्ज्जनम्

कथान्ते कीर्तनं नित्यं समाप्तौ जागरं चरेत् ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोषयेत् ॥ ४३ ॥

गुरवे वस्त्रभूषादि दत्त्वा गाञ्च समर्पयेत् । एवं कृते विधाने तु लभतेवाञ्छितं फलम्
दारागारसुतान्राज्यं धनादि च यदीप्सितम् । परन्तुशोभतेनात्रसकामत्वंविडम्बनम्
कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत्प्रेमानन्दफलप्रदम् । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये वक्तृश्रोतृश्रद्धा निरूपणंनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम् ।

——:०:——

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अथवैशाखमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

सवैशाखमासप्रशंसनं तन्मासस्नानमाहात्म्यवणनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत्

सूत उवाच

भूयोऽप्यङ्गभुवं राजा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । पुण्यं माधवमाहात्म्यं नारदं पर्यपृच्छत

अम्बरीष उवाच

सर्वेषामपि मासानांत्वत्तो माहात्म्यमञ्जसा । श्रुतं मया पुरा ब्रह्मन्यदाचोक्तंतदात्वया
वैशाखः प्रवरो मासो मासेष्वेतेषु निश्चितम् ।
इति तस्माद्विस्तरेण माहात्म्यं माधवस्य च ॥ ३ ॥
श्रोतुं कौतूहलं ब्रह्मन्कथं विष्णुप्रियोह्यसौ । के च विष्णुप्रियाधर्मामासेमाधवल्लभे
तत्राऽप्यस्य तु कर्तव्याः के धर्मा विष्णुवल्लभाः ।
किं दानं किं फलं तस्य कमुद्दिश्याऽऽचरेदिमान् ॥ ५ ॥
कैर्द्रव्यैः पूजनीयोऽसौ माधवो माधवागमे । एतन्नारद! विस्तार्य मह्यंश्रद्धावतेवद ॥

श्रीनारद उवाच

मया पृष्टः पुरा ब्रह्मामासधर्मान्पुरातनान् । व्याजहारपुराप्रोक्तं यच्छ्रियै परमात्मना
ततो मासा विशिष्योक्ताः कार्त्तिको माघ एव च ।
माधवस्तेषु वैशाखं मासानामुत्तमं व्यधात् ॥ ८ ॥

मातेव सर्वजीवानां सदैवेष्ट प्रदायकः । दानयज्ञव्रतस्नानैः सर्वपापविनाशनः ॥ ६ ॥
धर्मयज्ञक्रियासारस्तपःसारःसुरार्चितः । विद्यानां वेदविद्येव मन्त्राणां प्रणवोयथा
भूरुहाणां सुरतरुर्धेनूनां कामधेनुवत् । शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ॥
देवानां तु यथाविष्णुर्वर्णानांब्राह्मणो यथा । प्राणवत्प्रियवस्तूनां भार्यैवसुहृदांयथा
आपगानां यथा गङ्गा तेजसांतुरविर्यथा । आयुधानां यथा चक्रं धातूनांकाञ्चनंयथा
वैष्णवानांयथारुद्रोरत्नानांकौस्तुभोयथा । मासानां धर्महेतूनां वैशाखश्चोत्तमस्तथा

नाऽनेन सदृशो लोके विष्णुप्रीतिविधायकः ।
वैशाखस्नाननिरते मेषे प्रागर्यमोदयात् ॥ १५ ॥

लक्ष्मीसहायो भगवान्प्रीतिं तस्मिन्करोत्यलम् । जन्तूनांप्रीणनंयद्वदन्नेनैवहिजायते
तद्वद्वैशाखस्नानेन विष्णुः प्रीणात्यसंशयम् । वैशाखस्नाननिरताञ्जनान्दृष्ट्वाऽनुमोदते ॥
तावतापिविमुक्तोऽघैर्विष्णुलोकेमहीयते । सकृत्स्नात्वामेषसंस्थेसूर्येप्रातःकृताह्निकः

महापापैर्विमुक्तोऽसौ विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ।
स्नानार्थं मासि वैशाखे पादमेकं चरेद्यदि ॥ १६ ॥
सोऽश्वमेधायुतानाञ्चफलमाप्नोत्यसंशयम् ।
अथवाकूटचित्तस्तुकुर्यात्सङ्कल्पमात्रकम् ॥ २० ॥

सोऽपिक्रतुशतंपुण्यं लभेदेव न संशयः । यो गच्छेद्धनुरायामं स्नातुं मेषगते रवौ ॥

सर्वबन्धविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात ।
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि ब्रह्माण्डान्तर्गतानि च ॥ २२ ॥
तानि सर्वाणि राजेन्द्र! सन्ति बाह्येऽल्पके जले ।
तावल्लिखितपापानि गर्जन्ति यमशासने ॥ २३ ॥

यावन्न कुरुते जन्तुर्वैशाखे स्नानमम्भसि । तीर्थादिदेवताःसर्वा वैशाखेमासिभूमिप!
बहिर्जलं समाश्रित्यसदासन्निहितानृप । सूर्योदयं समारभ्य यावत्षड्घटिकावधि ॥

तिष्ठन्ति चाऽऽज्ञया विष्णोर्नराणां हितकाम्यया ।
तावन्नागच्छतां पुंसां शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

स्वस्थानं यान्ति राजेन्द्र! तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखमासप्रशंसापूर्वक-
वैशाखस्नानमाहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

वैशाखेनानादानफलमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

न माधवसमोमासो न कृतेन युगं समम् । न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गयासमम्
न जलेन समं दानं नसुखंभार्ययासमम् । न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभोजीवितात्परः
न तपोऽनशनात्तुल्यंनदानात्परमंसुखम् । न धर्मस्तु दयातुल्यो नज्योतिश्चक्षुषासमम्
न तृप्तिरशनात्तुल्या न वाणिज्यं कृषेः समम् । न धर्मेणसमं मित्रं न सत्येन समंयशः
नारोग्यसममुत्थानं न त्राता केशवात्परः । न माधवसमं लोके पवित्रं कवयोविदुः ॥
माधवः परमो मासः शेषशायिप्रियःसदा । अव्रतेन क्षिपेद्यस्तु मासं माधववल्लभम्
तिर्यग्योनिं स यात्याशुसर्वधर्मबहिष्कृतः । अव्रतेनगतो येषां माधवोमर्त्यधर्मिणाम्
इष्टापूर्तं वृथा तेषां धर्मो धर्मभृताम्वरः । प्रवृत्तानांतुभक्ष्याणां माधवेऽनियमेकृते ॥
अवश्यंविष्णुसायुज्यंप्राप्नोत्येवनसंशयः । सन्तीहबहुवित्तानि व्रतानिविविधानिच
देहाऽऽयासकराण्येव पुनर्जन्मप्रदानि च । वैशाखस्नानमात्रेण न पुनर्जायते भुवि ॥
सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति माधवे जलदानतः ॥
जलदानासमर्थेन परस्याऽपि प्रबोधनम् । कर्तव्यं भूतिकामेन सर्वदानाधिकं हितम्
एकतः सर्वदानानि जलदानं हि चैकतः । तुलामारोपितं पूर्वं जलदानं विशिष्यते ॥
मार्गेऽध्वगानां यो मर्त्यः प्रपादानंकरोतिहि । सकोटिकुलमुद्धृत्यविष्णुलोकेमहीते

देवानां च पितृणाञ्च ऋषीणां राजसत्तम! । अत्यन्तप्रीतिदं सत्यं प्रपादानंन संशयः
प्रपादानेन सन्तुष्टा येनाऽध्वश्रमकर्षिताः । तोषितास्तेनदेवाश्चब्रह्मविष्णुशिवादयः
सलिलं सलिलेच्छूनां छत्रं छायामपीच्छताम् ।
व्यजनं व्यजनेच्छूनां वैशाखे मासि भूमिप! ॥ १७ ॥
जलं छत्रं च व्यजनं दानं येषां विशिष्यते । माधवे मासि सम्प्राप्तेब्राह्मणायकुटुम्बिने
अदत्त्वोदककुम्भञ्च चातको जायते भुवि ॥ १९ ॥
योदद्याच्छीतलं तोयं तृषार्ताय महात्मने । तावन्मात्रेण राजेन्द्र! राजसूयायुतं लभेत्
घर्मश्रमार्तविप्राय वीजयेद्व्यजनेन यः । तावन्मात्रेण निष्पापो विहगाधिपतिर्भवेत्
अदत्त्वा व्यजनं भूप ! वैशाखे तु द्विजातये । वातरोगशताकीर्णा नरकानेव विन्दति
यो वीजयेत्पटेनाऽपि पथि श्रान्तं द्विजोत्तमम् ।
तावताऽथ विमुक्तोऽसौ विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २३ ॥
यस्तालव्यजनं वाऽपि दत्त्वा शुद्धेन चेतसा । विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकंसगच्छति
सद्यः श्रमहरं पुण्यं न दद्याद्व्यजनं नरः । नारकीं यातनां भुक्त्वाकश्मलोजायतेभुवि
आध्यात्मिकादिदुःखानांशान्तयेमनुजेश्वर । छत्रं दद्यात्प्रयत्नेनवैशाखेमासिवासकृत्
अच्छत्रदो नरो यस्तु वैशाखे माधवप्रिये । छायाहीनो महाक्रूरः पिशाचोभुविजायते
यो यद्यात्पादुके दिव्ये माधवेमाधवप्रिये । यमदूतौतिरस्कृत्यविष्णुलोकंसगच्छति
पादत्राणं तु यो दद्याद्वैशाखे माधवागमे । न तस्यनारको लोको नक्लेशाऐहिकाश्चये
पादुके याचमानाययोदद्याद्ब्राह्मणाय च । सभूपालोभवेद्भूमौकोटिजन्मस्वसंशयम्
अनाथमण्डपं मार्गे श्रमहारि करोति यः । तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपिन शक्यते
मध्याह्ने ब्राह्मणं प्राप्तमतिथिंभोजयेद्यदि । न तस्यफलविश्रान्तिर्ब्रह्मणाऽपिनिरूपिता
सद्यः स्वाप्यायनं नृणामन्नदानं नराधिप! ।
तस्मान्नान्नेन सदृशं दानं लोकेषु विद्यते ॥ ३२ ॥
मार्गश्रान्ताय विप्राय प्रश्रयं प्रददाति यः । तस्यपुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि नशक्यते
दारापत्यगृहादीनि वासोऽलङ्कारभूषणम् । असह्यं नाऽश्नतः पुंसःसह्यंभुक्तवतोध्रुवम्

तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति । वैशाखे येन चादत्तं मार्गश्रान्ते च भूसुरे
सपिशाचोभवेद्भूमौस्वमांसान्येव खादति । यथाविभूतिदातव्यंतस्मादन्नंद्विजातये
अन्नदो मातृपित्रादीन्विस्मारयतिभूमिप । तस्मादन्नंप्रशंसन्तिलोकास्त्रैलोक्यवर्तिनः
मातरः पितरश्चापि केवलं जन्महेतवः । आनन्दं पितरं लोके वदन्ति च मनीषिणः ॥
अन्नदेसर्वतीर्थानि अन्नदे सर्वदेवताः । अन्नदे सर्वधर्माश्चतिष्ठन्त्यरिध्नराजय ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाननिरूपणंनाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

विविधदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

योमर्त्यो द्विजवर्यायपर्यङ्कंतु ददाति हि । यत्रस्वस्थःसुखंशेतेशीतानिलनिषेवितः
धर्मसाधनभूते हि देहे नैरुज्यमाप्नुते । तं दत्त्वा सकलं तापं निरस्य गतकल्मषः ॥२
अखण्डपदवीं याति योगिनामपिदुर्लभाम् । वैशाखेघर्मतप्तानांश्रान्तानांतुद्विजन्मनाम्
दत्त्वा श्रमापहं दिव्यं पर्यङ्कं मनुजेश्वर । न जातु सीदते लोकेजन्ममृत्युजरादिभिः ॥
गृहीत्वा ब्राह्मणोयत्रशेतेचाजीवमास्थितः । आसीनेसकलंपापं ज्ञानतोऽज्ञानतःकृतम्
विलयं याति राजेन्द्र! कर्पूर इव चाऽग्निना । शयने ब्रह्मनिर्वाणंसनरोयातिनिश्चितम्
यो दद्यात्कशिपुंमासे वैशाखे स्नानवल्लभे । सर्वभोगसमायुक्तस्तस्मिन्नेव हि जन्मनि
सान्वयो वर्तते नूनं रोगादिभिरनाहतः । आयुष्यं परमारोग्यं यशोधैर्यञ्च विन्दति
नाऽधार्मिकः कुले तस्य जायते शतपौरुषम् ।
भुक्त्वा तु सकलन्भोगांस्ततः पञ्चत्वमेष्यति ॥ ६ ॥

निर्धूताखिलपापस्तु ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति । श्रोत्रियाय द्विजेन्द्राय यो दद्यादुपबर्हणम्
सुखं निद्रा विनायेनन नृणांजायतेक्कचित् । सर्वेषामाश्रयोभूत्वाभुविसाम्राज्यमश्नुते
पुनः सुखी पुनर्भोगी पुनर्धर्मपरायणः । आसप्तजन्म राजेन्द्र! जायते सर्वतो जयी ॥
पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते । तार्णं कटं तु यो दद्यात्कटमन्यदथापि वा
तत्र शेते स्वयं विष्णुर्यत्रस्थः परमेश्वरः । यथा जलगताचोर्णा नजलैर्भिद्यतेक्कचित्
तथा संसारगो जन्तुः संसारे न च बध्यते । आसने शयने सक्तः कटदः सर्वतःसुखी
प्रश्रये शयनार्थाय योदद्यात्कटकम्बलम् । तावन्मात्रेणमुक्तःस्यान्नात्रकार्याविचारणा
निद्रया हीयते दुःखं निद्रया हीयते श्रमः । सा निद्राकटसंस्थस्यसुखंसञ्जायतेध्रुवम्
योदद्यात्कम्बलंराजन्वैशाखेमाधवाऽऽगमे । अपमृत्योःकालमृत्योर्मुक्तोजीवतिवैशतम्
दद्याद्वस्त्रं सूक्ष्मतरं द्विजेन्द्रे वर्मकर्शिते । पूर्णमायुः समाप्नोति परत्र च परां गतिम्
अन्तस्तापहरं दिव्यंकर्पूरं तु द्विजातये । दत्त्वा मोक्षमवाप्नोतिदुःखशान्तिञ्चविन्दति
कुसुमानि च यो दद्यात्कुङ्कुमञ्च द्विजातये ।
सार्वभौमो भवेद्राजा सर्वलोकवशङ्करः ॥ २१ ॥
पुत्रपौत्रादिभोगांश्चभुक्त्वामोक्षमवाप्नुयात् । त्वगस्थिगतसन्तापंसद्योहरतिचन्दनम्
तापत्रयविनिर्मुक्तस्तद्दत्त्वा मोक्षमाप्नुयात् । औशीरंचाम्रकंकौशंयोदद्याज्जलवासितम्
सर्वभोगेषु राजेन्द्र! स तुदेवसहायवान् । पापहानिं दुःखहानिंप्राप्यनिर्वृतिमाप्नुयात्
गोरोचं मृगनाभिञ्च दद्याद्वैशाखधर्मवित् । तापत्रयविनिर्मुक्तः परंनिर्वाणमृच्छति ॥
ताम्बूलञ्च सकर्पूरं यो दद्यान्मेषगे रवौ । सार्वभौमसुखं भुक्त्वा परं निर्वाणमृच्छति
शतपत्रीञ्च यूथीञ्च मेषमासे ददन्नरः । स सार्वभौमो भवति पश्चान्मोक्षञ्च विन्दति
केतकीं मल्लिकां वाऽपि यो दद्यान्माधवाऽऽगमे ।
सतु मोक्षमवाप्नोति मधुशासनशासनात् ॥ २८ ॥
पूगीफलं तु यो दद्यात्सुगन्धन्तु द्विजातये । नारिकेलफलं राजंस्तस्य पुण्यफलंश्रृणु
सप्त जन्म भवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः । पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो विष्णुलोकंसगच्छति
विश्राममण्डपं यस्तु कृत्वा दद्याद् द्विजन्मने ।

तस्य पुण्यं फलं वक्तुं नाऽहं शक्नोमि भूपते! ॥ ३१ ॥
सुच्छायामण्डपंयस्तुसिकताऽऽकीर्णमञ्जसा । सप्रपंकारयेद्यस्तुसतुलोकाधिपोभवेत्
मार्गोद्यानं तडागं वाकूपंमण्डपमेव च । यः करोति सधर्मात्मातस्यपुत्रैस्तुकिंफलम्
कूपस्तडाग मुद्यानं मण्डपश्च प्रपा तथा । सद्धर्मकरणं पुत्रः सन्तानं सप्तधोच्यते ॥
एतेष्वन्यतमाभावे नोर्ध्वं गच्छन्तिमानवाः । सच्छास्त्रश्रवणंतीर्थयात्रासज्जनसङ्गतिः
जलदानं चान्नदानमश्वत्थारोपणं तथा । पुत्रश्चेति च सन्तानं सप्तेमेऽतिविदो विदुः
नासन्ततिर्लभेल्लोकान्कृत्वा धर्मशतान्यपि ।
तस्मात्सन्तानमन्विच्छेत्सन्तानेष्वेकतो व्रजेत् ॥ ३७ ॥
पशूनां पक्षिणाञ्चैव मृगाणाञ्चैव भूरुहाम् ।
नोर्ध्वलोकं सुखं याति मनुष्याणां तु का कथा ॥ ३८ ॥
पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम् । कर्पूरागुरुसंयुक्तं ददत्ताम्बूलमुत्तमम् ॥३६
शारीरैः सकलैः पापैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः ।
ताम्बूलदो यशो धैर्यं श्रियमाप्नोति निश्चितम् ॥ ४० ॥
रोगी दत्त्वा विरोगः स्याद्रोगी मोक्षमाप्नुयात् ।
वैशाखे मासि दद्यात्तक्रं तापविनाशनम् ॥ ४१ ॥
विद्यावान्धनवान्भूमौ जायते नात्र संशयः । न तक्रसदृशंदानं घर्मकालेषु विद्यते ॥
तस्मात्तक्रं प्रदातव्यमध्वश्रान्तद्विजातये । जम्बीरसुरसोपेतं लसल्लवणमिश्रितम् ॥
यस्तक्रमरुचिघ्नन्तुदत्त्वामोक्षमवाप्नुयात् । यो दद्याद्दधिखण्डं तु वैशाखेघर्मशान्तये
तस्य पुण्याफलंवक्तुंनाऽहंशक्नोमिभूमिप । यो दद्यात्तण्डुलान्दिव्यान्मधुसूदनवल्लभे
स लभेत्पूर्णमायुष्यं सर्वयज्ञफलं लभेत् । यो घृतं तेजसो रूपं गव्यंदद्याद्द्विजातये
सोऽश्वमेधफलम्प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ४६ ॥
उर्वारुगुडसंमिश्रं वैशाखे मेषगे रवौ । सर्वपापविनिर्मुक्तः श्वेतद्वीपे वसेद्ध्रुवम् ॥
यश्चेक्षुदण्डं सायाह्ने दिवा तापोपशान्तये ।
ब्राह्मणाय च यो दद्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४८ ॥

वैशाखेपानकंदत्त्वासायाह्ने श्रमशान्तये । सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णोःसायुज्यमाप्नुयात्
सफलं पानकं मेषमासे सायंद्विजातये । दद्यात्तेन पितृणां तु सुधापानं न संशयः ॥
वैशाखेपानकंचूतसुपक्वफलसंयुतम् । तस्य सर्वाणि पापानि विनाशंयान्तिनिश्चितम्
यो दद्याच्चैत्रदर्शे तु कुम्भं पूर्णन्तु पानकैः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव न संशयः ॥
कस्तूरीकर्पुरोपेतं मल्लिकोशिरसंयुतम् । कलशं पानकैः पूर्णं चैत्रदर्शे तुमानवः ॥
दद्यात्पितृन्समुद्दिश्य स षण्णवतिदो भवेत् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाननिरूपणंनाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

वैशाखधर्मप्रशंसनवर्णनम्

नारद उवाच

तैलाभ्यङ्गं दिवा स्वापं तथा वै कांस्यभोजनम् ।
खट्वानिद्रां गृहे स्नानं निषिद्धस्य च भक्षणम् ॥ १ ॥
वैशाखे वर्जयेदष्टौ द्विभुक्तं नक्तभोजनम् । पद्मपत्रे तु यो भुङ्क्ते वैशाखे व्रतसंस्थितः
स तु पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकञ्च गच्छति ।
वैशाखे मासि मध्याह्ने श्रान्तानां तु द्विजन्मनाम् ॥
पादावनेजनं कुर्यात्तद्व्रतं सुव्रतोत्तमम् ॥ ३ ॥
अध्वश्रान्तंद्विजं यस्तुमध्याह्नेस्वगृहागतम् । उपवेश्याऽऽसनेरम्येकृत्वापादावनेजनम्
धृत्वा शिरसि ताश्चापो विध्वस्ताखिलबन्धनः ।
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातो भवति निश्चितम् ॥ ६ ॥

अस्नायी वाऽप्यपत्राशी वैशाखंतु नयेद्यदि ।
रासभीं योनिमासाद्य पश्चादश्वतरो भवेत् ॥ ७ ॥
दृढाङ्गो रोगहीनश्च तथा स्वस्थोऽपि मानवः ।
वैशाखे तु गृहे स्नात्वा चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥ ८ ॥
वैशाखेमासिराजेन्द्रमेषसंस्थे दिवाकरे । न करोति वहिःस्नानं श्वानयोनिशतम्व्रजेत्
अस्नात्वा वाऽप्यदत्त्वा च वैशाखोयेननीयते । सपिशाचोभवेन्नूनमवैशाखोदधोव्रजेत्
यो न दद्याज्जलं चान्नं वैशाखे लोभमानसः । पापहानिं दुःखहानिं नैवाप्नोतिन संशयः
नदीस्नानं तु यः कुर्याद्वैशाखे विष्णुतत्परः ।
जन्मत्रयार्जितात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥
समुद्रगनदीस्नानं कुर्यात्प्रातर्भगोदये । सप्तजन्मार्जितैः पापैस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥
कुर्यादुषसि यः स्नानं सप्तगङ्गासुमानवः । कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः
जाह्नवी वृद्धगङ्गा च कालिन्दी च सरस्वती ।
कावेरी नर्मदा वेणी सप्तगङ्गाः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
देवखातेषु यः कुर्यात्प्रातर्वैशाखमज्जनम् । जन्मारभ्य कृतात्पापान्मुच्यते नात्रसंशयः
वैशाखे मासिसम्प्राप्ते योवापीष्ववगाहनम् । प्रातःकुर्यान्महाराज! महापातकनाशनम्
अपिगोष्पदमात्रेषु वहिःस्थेषु जलेषु च । तिष्ठन्ति सरितः सर्वा गङ्गाद्याइतिनिश्चयः
इति जानन्समाप्नोति सर्वतीर्थाधिकं फलम् ॥ १८ ॥
क्षीरं रसाधिकंक्षीराद्धिकंदधिभूमिप! । दध्नोऽधिकंघृतंयद्वदूर्जो मासोऽधिकस्तथा
कार्त्तिकादधिकोमाघो माघाद्वैशाख उत्तमः ।
तस्मिन्मासे कृतो धर्मो वर्द्धते वटवीजवत् ॥ २० ॥
आढ्यो वाऽतिदरिद्रोवा परतन्त्रोऽथ वा नरः । यद्वस्तुलभतेतेन तद्दातव्यं द्विजातये
कन्दमूलफलं शाकं लवणं गुडमेव च । कोलं पत्रं जलं तक्रमानन्त्यायोपकल्पते २२
नाऽदत्तं लभते काऽपि ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ॥ २३ ॥
दानेन हीनो हि भवेदकिञ्चनो निष्किञ्चनत्वाच्च करोति पापम् ।

पापादवश्यं नरकम्प्रयाति दातव्यमस्मात्सुखमिच्छता तदा ॥ २४ ॥
यथा गृहं सर्वगुणोपपन्नं परिच्छदैर्हीनमशोभनं तथा ।
मासेषु धर्मः सकलेष्वनुष्ठितो वैशाखहीनस्तु वृथैव याति ॥ २५ ॥
यथैव कन्या सकलैश्च लक्षणैर्युक्ताऽपि जीवत्पतिलक्षणा न हि ।
क्रियाऽपि साङ्गा सकलाऽपि राजन्वैशाखहीना तु वृथैव तां विदुः ॥ २६ ॥
दयाविहीनास्तु यथा गुणा वृथा वैशाखधर्मेण विना तथा क्रियाः ।
शाकं तु यद्वल्लवणेन हीनं न रोचते सर्वगुणोपपन्नम् ॥ २७ ॥
वैशाखहीनं तु तथैव पुण्यं न साधुसेव्यं न फलाप्तिहेतुः ।
यद्वन्न भूषासहिताऽपि शोभते वस्त्रेण हीना ललना सुरूपा ।
क्रियाकलापः सुकृतोऽपि पुम्भिर्न भासते तन्मधुमासहीनम् ॥ २८ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन येन केनाऽपि जन्तुना । धर्मो वैशाखमासे तु कर्तव्य इति निश्चयः
मधुसूदनमुद्दिश्य मेषसंस्थे दिवाकरे । प्रातःस्नात्वाऽर्चयेद्विष्णुमन्यथा नरकम्व्रजेत्
कश्चिन्महीरथोराजाकामासक्तोजितेन्द्रियः । वैशाखस्नानयोगेनवैकुण्ठंगतवान्स्वयम्
वैशाखः सफलो मासो मधुसूदनदैवतः । तीर्थयात्रातपोयज्ञदानहोमफलाधिकः ॥३२

प्रार्थनामन्त्रः ।

मधुसूदन देवेश! वैशाखे मेषगे रवौ । प्रातः स्नानं करिष्यामि निर्विघ्नं कुरुमाधव! ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

वैशाखे मेषगे भानौ प्रातः स्नानपरायणः । अर्घ्यं तेऽहं प्रदास्यामिगृहाण मधुसूदन !
गङ्गाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि च ह्रदाश्च ये । प्रगृह्णीतमयादत्तमर्घ्यंसम्यक्प्रसीदथ
ऋषभः पापिनां शास्ता त्वं यमः समदर्शनः । गृहाणाऽर्घ्यंमयादत्तंयथोक्तफलदोभव
इतिचार्घ्यंसमर्प्याथपश्चात्स्नानंसमाचरेत् ।वाससीपरिधायाऽथकृत्वाकर्माणिसर्वशः
मधुसूदनमभ्यर्च्य प्रसूनैर्माधवोद्भवैः । श्रुत्वाविष्णुकथां दिव्यामेतन्मासप्रशंसिनीम्
कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुक्तो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥
न जातु खिद्यते भूमौ न स्वर्गे न रसातले । न गर्भे जायते क्वापिनभूयःस्तनपोभवेत्

वैशाखेकांस्यभोजीयस्तथाचाश्रुतसत्कथः । नस्नातो नापि दाताचनरकानेवगच्छति
ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथञ्चन । वैशाखे येन न स्नातं तत्पापं नैव गच्छति
स्वाधीनेन स्वकायेनजलेस्वातन्त्र्यवर्तिनि । स्वाधीनजिह्वयोच्चार्यंहरिरित्यक्षरद्वयम्
नकुर्याद्यदिवैशाखे प्रातःस्नानं नराधमः । जीवन्नैव स पञ्चत्वमागतो नाऽत्र संशयः
येन केनाप्युपायेन माधवे मधुसूदनम् । नार्चयेद्यदि मूढात्मा शौकरीं योनिमाप्नुयात्
योऽर्चयेत्तुलसीपत्रैवैशाखे मधुसूदनम् । नृपो भूत्वा सार्वभौमःकोटिजन्मसुभोगवान्
पश्चात्कोटिकुलैर्युक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४६ ॥
विविधैर्भक्तिमार्गैश्चविष्णुं सेवेतयोव्रतैः । सगुणंनिर्गुणंवाऽपिनित्यंध्यायेदनन्यधीः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमाससमाहात्म्येनारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखधर्मप्रशंसानाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणम्

अम्बरीष उवाच

वैशाखःसर्वधर्मेभ्यस्तपोधर्मेभ्यएवच । सकथंसर्वमासेभ्योदानेभ्योऽप्यधिकोऽभवत्

नारद उवाच

तद्वक्ष्यामि महाप्राज्ञ! शृणु चैकमना भव । कल्पान्तेदेवराड्विष्णुःशेषशायीमहाप्रभुः
कुक्षिस्थलोकसङ्घोऽयं स शेते प्रलयार्णवे । अनेको ह्येकतांप्राप्यभूतिभिर्योगमायया
निमेषस्यावसानेतु श्रुतिभिर्बोधितस्ततः । कुक्षिस्थजीवसङ्घानांरक्षांचक्रेदयानिधिः
तत्तत्कर्मफलप्राप्त्यै सृष्टिं स्रष्टुं मनो दधे । तस्य नाभेरभूत्पद्मं सौवर्णं भुवनाश्रयम्
ब्रह्माणं जनयामास वैराजं पुरुषाह्वयम् । तस्मिन्ससर्ज भगवान्भुवनानि चतुर्दश ॥ ६

भिन्नकर्माशयान्प्राणिसङ्घांश्च विविधान्बहून् ।
त्रिगुणान्प्रकृतिं लोके मर्यादाश्चाधिपांस्तथा ॥७॥
वर्णाश्रमविभागांश्च धर्मक्लृप्तिञ्च सोऽकरोत् ।
वेदैश्चतुर्भिस्तन्त्रैश्चसहितान्स्मृतिभिस्तथा ॥ ८ ॥
पुराणैरितिहासैश्च स्वाज्ञारूपैर्महेश्वरः । ऋषीन्प्रवर्तकांश्चक्रे धर्मगुप्त्यै महाप्रभुः ॥
तैःप्रवर्तितधर्मास्तुवर्णाश्रमविभागजाः ।प्रजाःश्रद्दधिरेसर्वाःस्वोचितान्विष्णुतोषदान्
तांस्तु प्रवर्तमानांस्तु स्वाश्रमान्द्रष्टुमीश्वरः ।
हृदिस्थोऽप्यव्ययः साक्षाद्विभीषार्थं परीक्षया ॥ ११ ॥
अनूनान्कुशलान्यत्रधर्मान्कुर्वन्तिवैप्रजाः । सकालःकोभवेद्विद्वानितिसञ्चिन्तयत्प्रभुः
वर्षाकालोमयासृष्टःसीदन्त्यस्ताइमाः प्रजाः । तत्रानूनान्नकुर्वन्तिधर्मान्पङ्काद्युपद्रुताः
तान्दृष्ट्वा कोप एव स्यात्तेषु तुष्टिर्नमे भवेत् । मयेक्षिता न सीदन्तुतस्मात्तानवलोकये
शरद्यपि तथा पूर्तिः कर्षणान्नैव जायते । केचित्पक्वफलासक्ताः केचिद्वृष्टिभिरर्दिताः
केचिच्छीतार्दिताश्चैव तान्दृष्ट्वा रोष एव मे । वैगुण्यं पश्यतश्चैव न मेतोषोऽभिजायते
उत्थापनं तुनेच्छन्ति प्रातर्हेमन्त आगते । कोपो मेऽनुत्थितान्दृष्ट्वाप्रातः सूर्योदयेसति
शिशिरेऽपि तथैवार्ताः प्रातःकालइमाःप्रजाः । तथापक्वफलादानाशक्ताह्यनिशमञ्जसा
पुनःशीतार्दिताःप्रातःस्नानार्थमितिचिन्तिताः । तेषांतुकर्मलोपःस्यान्नैवपूर्तिःकथञ्चन
प्रेक्षायाः समयो नाऽयमिति चिन्ताऽऽकुलो विभुः ।
वसन्तसमयं मेने सर्वापत्तिनिवारकम् ॥ २० ॥
स्नाने दाने तथा यागे क्रियायां भोगएव च । नानाधर्मविधाने चह्यनुकूलस्त्वयंह्यृतुः
अप्रयासेनलभ्यानिद्रव्याण्यसुभृतां ध्रुवम् । येन केनापि द्रव्येणतुष्टिस्तनुभृतां भवेत्
विष्णोराधारभूतानां तद्द्रव्यं धर्मसाधनम् । वसन्तेसकलंद्रव्यंप्राणिनांतुसुखावहम्
दानयोग्यं धर्मयोग्यंभोगयोग्यंतुसर्वशः । निर्धनानांतुपङ्ग्वादि विकलानांमहात्मनाम्
द्रव्याणिच सुलभ्यानिजलादीनिनसंशयः । द्रव्यैरेतैःस्वात्महितंधर्मंकुर्वन्तिमत्प्रियाः
पत्रैः पुष्पैः फलैरन्यैः शाकैश्चापि प्रियोक्तिभिः ।

स्रक्ताम्बूलैश्चन्दनाद्यैःपादप्रक्षालनादिभिः ॥ २६ ॥
प्रश्रयाद्यैरहो तेषां वरदोऽहमितीरयन् । सञ्चिन्त्य भगवान्विष्णुः प्रतस्थे रमयासह
वनानि सर्वतः पश्यन्विकसत्कुसुमानि च । हृष्टपुष्टजनाकीर्णंमत्तालिद्विजसेवितम् ॥
आश्रमाणां महार्हाणां वनग्रामनिवासिनाम् ।
प्राङ्गणादीनि रम्याणि ह्युद्यानानि स्थलानि च ॥ २९ ॥
रमायै दर्शयन्विष्णुः सह देवैर्मुनीश्वरैः । सिद्धचारणगन्धर्वकिन्नरोरगराक्षसैः ॥
स्तूयमानोऽभ्यगाद्गेहान्वर्णाश्रमनिवासिनाम् ।
मीनादिकर्कटान्तं वै सतिष्ठन्रमया सुरैः ॥ ३१ ॥
सार्द्धं प्रतीक्ष्यपुरुषान्कृताकृतसपर्यया । तत्र धर्मवतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान्
मत्तान्न सहते पुंसो हरत्यायुर्धनादिकम् । यदि कुर्वन्ति वैशाखे सपर्यां स्परमात्मनः
तत्रापि चलमूर्तीनां साधूनांयत्र वै विभुः । मासेष्वन्येषु यज्जातं कर्मलोपंसहिष्यति
यथा देशागतं भूपं दृष्ट्वा जानपदाःप्रजाः । यदि तं चोपतिष्ठन्ति प्रश्रयाद्यैर्महार्हणैः ॥
तदा करादिकं न्यूनं पूर्णंजानाति पार्थिवः । पुनरप्यधिकं चेष्टंतुष्टोदास्यतिनिश्चितम्
तदा त्वकृतपूजानां दण्डं तेषां करोतिच । तथाविष्णुःस्वकीयानांवैशाखेमाधवागमे
सपर्यां कुर्वतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान् । अकुर्वतां तथा पुंसां धनादीनिहरत्यलम्
धर्मगोप्तुर्महाविष्णोर्देवदेवस्यशार्ङ्गिणः । परीक्षाकालएवाऽयंतस्मान्मासोत्तमोह्ययम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणंनाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

जलदानमाहात्म्येगृहगोधिकाख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

वैशाखेऽध्वगतप्तानां तृषार्तानां महीपते! । जलदानमकुर्वाणस्तिर्यग्योनिमवाप्नुयात्
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विप्रस्य गृहगोधायाः सम्वादं परमाद्भुतम् ॥
पुरा चेक्ष्वाकुवंशेऽभूद्धेमाङ्ग इति भूमिपः । ब्रह्मण्यश्चवदान्यश्चजितामित्रोजितेन्द्रियः
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तोजलबिन्दवः । यावन्त्युडूनिगगनेतावतीरददात्सगाः
येनेष्ट्रेयज्ञदर्भैश्च भूमिर्बर्हिष्मती शुभा । गोभूतिलहिरण्याद्यैस्तोषिता बहवो द्विजाः ॥
तेनादत्तानि दानानि न विद्यन्त इति श्रुतम् । तेनादत्तं जलं चैकं सुखलभ्यधियानृप
बोधितोब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन महात्मना । अमौल्यं सर्वतो लभ्यं तद्दाताकिंफलं लभेत्

दुर्बुद्धया हेतुवादैश्च न जलं दत्तवान्द्विजे ।
अलभ्यदाने पुण्यं स्यादिति वाक्यं सुयुक्तिमत् ॥ ८ ॥
स आनर्च द्विजान्व्यङ्गान्दरिद्रान्वृत्तिकर्शितान् ।
नार्चयच्छ्रोत्रियान्विप्रांस्तत्त्वज्ञान्ब्रह्मवादिनः ॥ ९ ॥
प्रख्यातान्पूजयिष्यन्ति सर्वे लोका महार्हणाः ।
अनाथानामविद्यानां व्यङ्गानां च द्विजन्मनाम् ॥ १० ॥
दरिद्राणां गतिः का वा तस्मात्ते मे दयास्पदम् ।
इति दुर्धीरपात्रेषु दत्तवान्किमपि स्वयम् ॥ ११ ॥

तेन दोषेण महता चातकत्वं त्रिजन्मसु । एकजन्मनि गृध्रत्वं श्वाऽभवत्सप्तजन्मसु
पश्चान्नृपगृहे जातो भूपोऽयंगृहगोधिका । श्रुतकीर्त्याख्यभूपस्यमिथिलाधिपतेर्नृप
गृहद्वारप्रतोल्याञ्च वर्ततेकीटकाशनता । सप्ताशीतिषु वर्षेषु स्थितं तेन दुरात्मना ॥

विदेहाधिपतेर्गेहे कदाचिद्दृषिसत्तमः ।

श्रुतदेव इति ख्यातः श्रौतो मध्याह्न आगतः ॥ १५ ॥
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय जातहर्षो नराधिपः । मधुपर्कादिभिःपूज्यतस्यपादावनेजनीः ॥
अपो मूर्ध्ना वहन्क्षिप्रंतदोत्सिक्तैश्चबिन्दुभिः । दैवोपदिष्टकालेनप्रोक्षितागृहगोधिका
सद्यो जातस्मृतिरभूत्स्मृतकर्मादिदुःखिता । त्राहित्राहीतिचुक्रोशब्राह्मणंगृहमागतम्

तिर्यग्जन्तुरवं श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मितोऽवदत् ।
कुतः क्रोशसि गोधे! त्वं दशेयं केन कर्मणा ॥ १६ ॥
त्वं देवः पुरुषः कश्चिन्नृपो वाऽथ द्विजोऽथ वा ।
कस्त्वं ब्रूहि महाभाग! त्वामद्याऽहं समुद्धरे ॥ २० ॥

इत्युक्तः स नृपः प्राह श्रुतदेवं महामतिम् । अहमिक्ष्वाकुकुलजो वेदशास्त्रविशारदः ॥
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिन्दवः । यावन्त्युडूनिगगनेतावतीरददंस्मगाः
सर्वे यज्ञा मयाचेष्टाःपूर्तान्याचरितानि मे । दानान्यपिचदत्तानिधर्मराजस्त्वनुष्ठितः ॥
तथापि दुर्गतिर्जाता मम चोर्ध्वगतिं विना । त्रिवारंचातकत्वंमेगृध्रत्वंचैकजन्मनि ॥
सप्तजन्मस्वलर्कत्वं प्राप्तं पूर्वं मया द्विज ! । सिञ्चताऽनेन भूपेन त्वपः पादावनेजनीः
बिन्दवो दूरमुत्क्षिप्तास्तैः सिक्तोऽहंऽकथञ्चन । तेनजन्मस्मृतिरभूत्सर्वपाप्माहतश्चमे

गोधाजन्मानि भाव्यानि ह्यष्टाविंशतिकानि मे ।
दृश्यन्ते दैवसृष्टानि विस्म्ये तैर्जन्मभिर्भृशम् ॥ २७ ॥

न कारणं प्रपश्यामि तन्मे विस्तरतोवद । इत्युक्तःसऋषिःप्राहज्ञात्वाविज्ञानचक्षुषा ॥
शृणु भूप ! प्रवक्ष्यामि तव दुर्योनिकारणम् । न जलं तु त्वयादत्तंवैशाखेमाधवप्रिये

तज्जलं सुलभं मत्वा ह्यमूल्यमिति निश्चितम् ।
नाध्वगानां द्विजातीनां घर्मकालेऽप्यजानता ॥ ३० ॥

तथा पात्रं समुत्सृज्य ह्यपात्रेप्रतिदत्तवान् । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयते ॥

बहुधा वर्णितस्याऽपि सौगन्ध्यादियुतस्य च ।
कण्टकान्वितवृक्षस्य न कुर्वन्ति समर्चनम् ॥ ३२॥

विशिष्टानां पादपानामश्वत्थःसेव्यतांगतः । तुलसींतुसमुत्सृज्यबृहतीपूज्यतेनुकिम्

अनाथत्वं पूज्यतायां न प्रयोजकतामियात् ।
पङ्ग्वाद्या येऽप्यनाथा हि दयापात्रं हि केवलम् ॥ ३४ ॥
तपोनिष्ठा ज्ञाननिष्ठाः श्रुतिशास्त्रविशारदाः । विष्णुरूपाः सदा पूज्या नेतरेतुकदाचन
तत्रापि ज्ञानिनोऽत्यर्थं विप्रा विष्णोः सदैव हि ।
ज्ञानिनामपि भूपाल! विष्णुरेव सदा प्रियः ॥
तस्माज्ज्ञानी सदा पूज्यः पूज्यात्पूज्यतरः स्मृतः ॥ ३६ ॥
अवज्ञा साधुवृत्तानामिहाऽमुत्र चदुःखदा । सेवावै महतां पुंसां पुमर्थानांहिकारणम्
कोट्योऽप्यन्धजातीनां न पश्यन्ति यथाऽयथम् ।
एवं मन्दायुतानां तु सङ्गतिर्नार्थदा भवेत् ॥ ३८ ॥
नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेवसाधवः
न साधुसेवनात्क्काऽपि सीदन्ते तैः सुशिक्षिताः ।
जन्ममृत्युजराद्यैर्वा सुधयाऽऽप्यायिता यथा ॥ ४० ॥
न जलं तु त्वया दत्तं साधवो वा न सेविताः । तेनतेदुर्गतिश्चेयम्प्राप्ताचेक्ष्वाकुनन्दन!
वैशाखे मत्कृतं पुण्यं तुभ्यं दास्यामिश्रान्तये । भूतम्भव्यंभवद्येनकर्मजातं विजेष्यसि
इत्युक्त्वाऽप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥
यदा दत्तम्ब्राह्मणेन स्नानञ्चैकदिने कृतम् ।
तेनध्वस्ताऽखिलाघस्तु त्यक्त्वातां गृहगोधिकाम् ॥ ४४ ॥
दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्रग्वस्त्रभूषणः । पश्यतामेव भूतानां मैथिलस्य गृहान्तरे
बद्धाञ्जलिपुटोभूत्वा परिक्रम्यप्रणम्यच । अनुज्ञातो ययौराजा स्तूयमानोऽमरैर्दिवम्
तत्र भुक्त्वामहाभोगान्वर्षायुतमतन्द्रितः । सएवचेक्ष्वाकुकुलेकाकुत्स्थोऽभून्महाप्रभुः
सप्तद्वीपवतीपालो ब्रह्मण्यःसाधुसम्मतः । देवेन्द्रस्य सखा विष्णोरंश एव महाप्रभुः
बोधितस्तु वसिष्ठेन वैशाखोक्तान्मनोरमान् ।
अनुष्ठायाऽखिलान्धर्मांस्तेन ध्वस्ताखिलाऽशुभः ॥ ४६ ॥
दिव्यं ज्ञानं समासाद्य विष्णोः सायुज्यमाप्तवान् ।

वैशाखः शुभदस्तस्मात्पुम्भिः सर्वैरनुष्ठितः ॥ ५० ॥
आयुर्यशः पुष्टिदोऽयं महापापौघनाशनः । पुमर्थानां निदानश्च विष्णुः प्रीणात्यनेनतु
चातुर्वर्ण्यनरैः सर्वैश्चतुराश्रमवर्तिभिः । अनुष्ठेयो महाधर्मो वैशाखे माधवागमे ॥५२॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे गृहगोधिकाख्यानं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

सभागव्रतधर्मनिरूपणंपिशाचमोक्षवर्णनम्

नारद उवाच

राजा तदद्भुतंदृष्ट्वामैथिलोधर्मवित्तमः । कृताञ्जलिः सुखासीनंविस्मितोवाक्यमब्रवीत्

मैथिल उवाच

दृष्टमेतन्महाश्चर्यं साधूनां चरितंतथा । येन धर्मेण मुक्तोऽभूद्राजा चेक्ष्वाकुनन्दनः ॥
तं धर्मं विस्तरेणैव श्रोतुं कौतूहलं हि मे । मह्यं श्रद्धावते विद्वन्कृपया विस्तराद्वद
इतिराज्ञासुसम्पृष्टःश्रुतदेवो महामनाः । साधुसाध्विवतिसम्भाष्य व्याजहारनृपोत्तमम्

श्रुतदेव उवाच

सम्यग्व्यवसितावुद्धिस्तवराजर्षिसत्तम।वासुदेवप्रियान्धर्माञ्छ्रोतुंयस्मान्मतिस्तव
बहुजन्मार्जितं पुण्यं विना कस्यापि देहिनः । वासुदेवकथालापे मतिर्नैवोपजायते ॥
यूने राजाधिराजाय जातेयं मतिरीदृशी । शुद्धं भागवतं मन्ये तेनत्वां साधुसत्तमम्
तस्मात्तुभ्यं ब्रुवे सौम्य! धर्मान्भागवताञ्छुभान् ।
याञ्ज्ञात्वा मुच्यतेजन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ८ ॥
यथा शौचं यथा स्नानं यथा सन्ध्या च तर्पणम् ।

अग्निहोत्रं यथा श्राद्धं तथा वैशाखसत्क्रियाः ॥ ६ ॥
वैशाखे माधवे धर्मानकृत्वा नोर्ध्वगो भवेत् । न वैशाखसमोधर्मो धर्मजातेषु विद्यते
सन्त्येव बहवो धर्माः प्रजाश्चाराजका इव । उपद्रवैश्च लुप्यन्ति नात्रकार्याविचारणा
सुलभाः सकलाधर्माःकर्तुंवैशाखचोदिताः । उदकुम्भंप्रपादानंपथिच्छायादिनिर्मितिः
उपानत्पादुकादानं छत्रव्यजनयोस्तथा । तिलयुक्तमधोर्दानं गोरसानां श्रमापहम्
वापीकूपतडागादिकरणं पथिकाश्रयम् । नारिकेलेक्षुकर्पूरकस्तूरीदानमेव च ॥ १४॥
गन्धानुलेपनं शय्याखट्वादानं तथैव च । तथा चूतफलं रम्यमुर्वारुकरसायनम् ॥
दानं दमनपुष्पाणां तथा सायं गुडोदकम् । चित्राण्यन्नानिपूर्णायांदध्यन्नंप्रत्यहंतथा
ताम्बूलस्य सदा दानं चैत्रदर्शे करीरकम् । रवावनुदिते सूर्ये प्रातः स्नानं दिनेदिने
मधुसूदनपूजा च कथायाः श्रवणं तथा । अभ्यङ्गवर्जने चैव तथा वै पत्रभोजनम् ॥
मध्येमध्ये श्रमार्तानां वीजनं व्यजनेन च । सुगन्धैः कोमलैः पुष्पैःप्रत्यहं पूजनं हरेः
फलं दध्यन्ननैवेद्यं धूपदीपौ दिनेदिने । नो ग्रासं वृषपत्नीनां द्विजपादावनेजनम् ॥

गुडनागरदानं च धात्रीपिष्टप्रदापनम् ।
पथिकानां प्रश्रयं च दानं तन्दुलशाकयोः
एते धर्माः प्रशस्ता हि वैशाखे माधवप्रिये ॥ २१ ॥
तथा च विष्णोः कुसुमार्पणं हरेः पूजाचकालोचितपल्लवाद्यैः ।
दध्यन्ननैववेद्यनिवेदनञ्च समस्तपापौघविनाशहेतुः ॥ २२ ॥
नारी पुष्पैर्माधवं नाऽर्चयेद्या कालोत्पन्नैर्मन्दिरे वा गृहे वा ।
पुत्रं सौख्यं काऽपि नाऽऽप्नोति हन्ति चायुर्भर्तुः स्वात्मनो वा महात्मन् ॥
रमासहाये माधवे मासि विष्णौ परीक्षायै धर्मसेतोः प्रजानाम् ।
गृहं याते मुनिभिर्दैवतैश्च काले पुष्पैर्नार्चयेद्यस्तु मूढः ॥ २४ ॥
समूढात्मा रौरवम्प्राप्य पश्चाद्यायाद्योनिं राक्षसीं पञ्चवारम् ।
जलं चान्नं सर्वदा देयमस्मिन्क्षुधार्तानां प्राणिनां प्राणहेतुः ॥ २५ ॥
तिर्यग्जन्तुर्जायते वार्यदानादन्नादानाज्जायते वै पिशाचः ।

अन्नादाने चाऽनुभूतां कथान्ते ह्यहं वक्ष्ये चाद्भुताम्भूमिपाल! ॥ २६ ॥
रेवातीरे मत्पिताऽभूत्पिशाचः स्वमांसाशा क्षुत्तृषाश्रान्तगात्रः ।
छायाहीने शाल्मलीवृक्षमूले ह्यन्नाभावान्नष्टचैतन्य एषः ॥ २७ ॥
क्षुधा तृषा कर्मणा यस्य वह्नी सूक्ष्मं छिद्रं कण्ठनालस्य चाऽऽसीत् ।
मांसं चान्तः कण्ठमध्ये निषण्णं कुर्यात्पीडां प्राणपर्यन्तमेव ॥ २८ ॥
जलं दृष्ट्वा कालकूटप्रकल्पं कौप्यं शीतं वाऽपि कासारसंस्थम् ।
तस्यास्तीरे चागतं दैवयोगाद्गङ्गायात्राकारणान्मार्गमध्ये ॥ २९ ॥
दृष्ट्वाऽद्भुतं शाल्मलीवृक्षमूले त्रुट्वा त्रुट्वा भक्षयन्तं स्वमांसम् ।
क्रोशन्तं तं बहुधा शोचमानं क्षुधातृषाव्याधितं कर्मभिः स्वैः ॥ ३० ॥
स मां हन्तुं प्राद्रवत्पापकर्मा मत्तेजसा निहतो दुद्रुवे च ।
तं चाऽब्रवं कृपया क्लिन्नचित्तो मा भैष्ट त्वं ह्यभयं मे हि दत्तम् ॥ ३१ ॥
कस्त्वं तात! ब्रूहि सद्योऽत्र हेतुं कृच्छ्रादस्मान्मोचये मा विषीद ।
इत्युक्तो मां प्राह पुत्रं त्वजानन्पुरानर्ते भूवराख्ये पुरे च ॥ ३२ ॥
नाम्ना मैत्रः साङ्कृतेर्गोत्रजोऽहं तपोविद्यादानयज्ञादिनिष्ठः ।
मयाऽधीताध्यापिताः सर्वविद्याः कृतो मया सर्वतीर्थाऽवगाहः ॥ ३३ ॥
दत्तं नाऽन्नं मासि वैशाखसञ्ज्ञे लोभाद्भिक्षामात्रमप्येव काले ।
शोचे चाऽहं प्राप्य पैशाचयोनिं नाऽन्यो हेतुः सत्यमेवोक्तमङ्ग! ॥ ३४ ॥
पुत्रोऽधुना वर्तते मद्गृहे च भूरिख्यातिः श्रुतदेवाऽभिधानः ।
वाच्या तस्मै मद्दशा चाऽऽत्मजाय वैशाखान्नादानतोऽभूत्पिशाचः ॥ ३५
दृष्टस्तीरे ते पिता नर्मदाया नोर्ध्वं गतो वर्तते वृक्षमूले ।
खादन्मांसं स्वीयमेवाऽन्वखिद्यत्पितुर्मुक्त्यै मासि वैशाखसञ्ज्ञे ॥ ३६ ॥
प्रातः स्नात्वा पूजयित्वा च विष्णुं निर्व्याजान्मां तर्पयित्वा जलैश्च ।
देयं चान्नं द्विजवर्ये गुणाढ्ये मुक्तो यो वै याति विष्णोः पदञ्च ॥ ३७॥
इत्थं चोक्तं त्वत्पुरस्ताद्वदेति दया चैषा मत्कृते नाऽत्र शङ्का ।

भद्रं भूयात्सर्वतो मङ्गलं ते श्रुत्वा चाऽहं भाषितं मे पितुश्च ॥ ३८ ॥
दुःखात्कायं दण्डवत्पातयित्वा भृशार्तोऽहं पादयोर्भूरिकालम् ।
निन्दन्निन्दन्भूर्यहं बाष्पनेत्रः पुत्रोऽहं ते तात! दैवागतोऽहम् ॥ ३६ ॥
कर्मभ्रष्टो भूसुराणां विनिन्द्यो नाऽभूद्यस्मात्क्लेशमोक्षः पितॄणाम् ।
आख्याहि त्वं कर्मणा केन मुक्तोभविता वै तत्करोमि द्विजेन्द्र! ॥ ४० ॥
ततः प्राह प्रीतसर्वान्तरात्मा यात्रां कृत्वा शीघ्रमागत्य गेहम् ।
प्राप्ते मासे मेषसंस्थे च भानौ निवेद्याऽन्नं विष्णवे त्वं गुणाढ्यम् ॥४१॥
दानं देहि द्विजवर्ये महात्मंस्तस्मान्मोक्षो भविता सान्वयस्य ।
पित्राऽऽदिष्टः कृतयात्रः स्वगेहे प्राप्याऽकरं माधवे चाऽन्नदानम् ॥ ४२ ॥
तस्मान्मुक्तो मत्पिता मां समेत्य यानारूढो ह्यभिनन्द्याऽऽशिषा च ।
गतो लोकं श्रीपतेर्दुर्विभाव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ॥ ४३ ॥
तस्माद्दानं सर्वशास्त्रेषु चोक्तं तुभ्यं प्रोक्तं धर्मसारं सुधर्म्यम् ।
किमन्यत्ते श्रोतुमिच्छा वदस्व श्रुत्वा सर्वं ते वदामीति सत्यम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पिशाचमोक्षप्राप्तिर्नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

दाक्षायण्यपमानेदक्षयज्ञविध्वंसपूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनम्

मैथिल उवाच

ब्रह्मन्निक्ष्वाकुतनयो जलाऽदानाच्चचातकः । त्रिवारमभवत्पश्चान्मद्गृहेगोधिका तथा
कर्मानुगुणमेतद्धियुक्तं तस्याऽकृतात्मनः । सतामसेवनात्तस्य गृध्रत्वं सारमेयता ॥ २

सप्तवारमिति प्रोक्तं तन्मे भाति च नोचितम् । सन्तोनदूषितास्तेननतथाकृपणाअपि
तस्मादसेविनस्तस्य फलाऽभावोभवेद्ध्रुवम् । नानर्थकरणाभावादिदं हिपरपीडनम्
अनिमित्तमिदं कस्मात्कुयोनित्वमवाप्तवान् ।
तदेतं संशयं छिन्धि शिष्यस्याऽऽत्मप्रियस्य च ॥ ५ ॥
इति राज्ञा सुसम्पृष्टःश्रुतदेवो महायशाः । साधुसाध्विति सम्भाष्यवचोव्याहर्तुमादधे

श्रुतदेव उवाच

शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ! । शिवायै चशिवेनोक्तंकैलासशिखरेऽमले
सृष्ट्वेमान्सकलाँल्लोकान्पश्चात्तेषामवस्थितिम् ।
आमुष्मिकीमैहिकीञ्च द्विविधां पर्यकल्पयत् ॥ ८ ॥
हेतुत्रयञ्च प्रत्येकं हेतुस्थित्यै महाप्रभुः । जलसेवा चान्नसेवा सेवा चैवौषधस्य च ॥
यत्र चैते महाभाग! ह्यैहिकस्थितिहेतवः । एवमामुष्मिके राजंस्त्रयएवेरिताः श्रुतौ ॥
साधुसेवा विष्णुसेवा सेवाधर्मपथस्य च । पुरा सम्पादिता ह्येते परलोकस्य हेतवः
गृहे सम्पादितं यद्वत्पाथेयं पद्धतौ यथा । ऐहिका हेतवो राजन्सद्यः सम्पादितार्थदाः
किं चेष्टमपिसाधूनांमनसोयदिदुस्सहम् । कुतश्चित्कारणाद्राजंस्तच्चानर्थायकल्पते
अप्रियं किमु वक्तव्यं दुःखहेतुरिति स्फुटम् । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासंपुरातनम्
पापघ्नं महदाश्चर्यं शृण्वतां रोमहर्षणम् । यज्ञदीक्षामुपगतः पुरा दक्षः प्रजापतिः ॥
आह्वानार्थं भूतपतेरगमद्रजताचलम् । तं दृष्ट्वा नोत्थितः शम्भुस्तस्यैव हितकाम्यया

सर्वामरगुरुश्चाऽहं छन्दोगस्यः सनातनः । भृत्या ह्येतेबलिहराश्चन्द्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः
स्वामी भृत्याय नोत्तिष्ठेत्स्वभार्यायै पतिस्तथा ।
गुरुः शिष्याय नोत्तिष्ठेदिति शास्त्रविदां मतम् ॥ १८ ॥
नसम्बन्धो गुरुत्वेचकारणंत्वितिवैश्रुतिः । बलंज्ञानंतपःशान्तिर्यत्रचैवाऽधिकम्भवेत्
स गुरुश्चेतरेषां च नीचा ईयुश्च प्रेष्यताम् ।
उत्तिष्ठन्ति च स्वाम्याद्या भृत्यादीन्यदि चाऽऽग्रहात् ॥ २० ॥
आयुर्वित्तं यशस्तेषां सद्यो नश्यतिसन्ततिः । तस्मादहंतुनोत्तिष्ठेप्रियोऽयंश्वशुरोमम
इति तस्य हितान्वेषी नोच्चचालाऽऽसनाद्विभुः ।
नोत्थितं तु मृडं दृष्ट्वा कुपितोऽभूत्प्रजापतिः ॥ २२ ॥
अनिन्दद्बहुधा तस्मै पुरतो गिरिजापतेः । अहो दर्पमहो दर्पं दरिद्रस्याऽकृतात्मनः ॥
यस्यवित्तं बहुवया वृषश्चर्मावशेषितः । अत एव कपालास्थिधरः पाखण्डगोचरः ॥
वृथाऽहङ्कारिणोदैवंकुतोदास्यतिमङ्गलम् । लोकेकृत्येनकर्माणिशुचीनीतिविदोविदुः
धत्ते दरिद्रः शीतार्तःपवित्रंचगजाजिनम् । वेश्मश्मशानंयस्यस्याद्भुजङ्गःकिलभूषणम्
न धीरताऽपिच ज्ञानंवृकात्तस्मात्पलायिते । भूतप्रेतपिशाचादिदुर्जनैःसङ्गतोऽनिशम्
न कुलं श्रूयते क्वाऽपि नाऽसौ वैसाधुसम्मतः । वृथाविश्रम्भितः पूर्वंनारदेनदुरात्मना
येनाऽहं बोधितः प्रादां कन्यां चैतांसतीं मम । पृथग्धर्मगता चैषा सुखंवसतुतद्गृहे
नास्माभिःश्लघनीयोऽसौमत्सुताऽपिकथञ्चन । यथाकुलालकलशश्चण्डालस्यवशंगतः
इति दक्षो विमूढात्मा ह्युमांनाहूय तंमृडम् । बहुधा तंविनिर्भर्त्स्यतूष्णीमेवगृहंययौ
यज्ञवाटं ततो गत्वा ऋत्विग्भिर्मुनिभिः सह । ईजे यज्ञविधानेन निन्दन्नेव महाप्रभुम्
ब्रह्मविष्णू विहायैव सर्वे देवाः समागताः । सिद्धचारणगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः
तदा देवी सती पुण्या स्त्रीचाञ्चल्यात्प्रलोभिता ।
उत्सुका चोत्सवं द्रष्टुं बन्धूंस्तत्र समागतान् ॥ ३४ ॥
निवार्यमाणारुद्रेणतरलास्त्रीस्वभावतः । प्रत्युक्ताऽपिपुनश्चैवगन्तव्यमितिनिश्चितम्
स निन्दति सभामध्येसदामांवरवर्णिनि! । तच्चासह्यञ्चत्वंश्रुत्वाकायंसत्यंप्रहास्यसि

असह्यमपि सोढव्यं मयाऽपि गृहमिच्छता । मयायथा कृतंदेवि तथा त्वं नैववर्तसे
तस्मान्मा गच्छशालांवैनशुभं तु भवेद्ध्रुवम् । इत्येवं बोधितादेवीचापल्यंपुनरागमत्
निश्चक्रामसती गेहादेकाकी पादचारिणी । तां दृष्ट्वा वृषभस्तूर्ष्णीं पृष्ठेदेवीमुवाहसः
कोटिशो भूतसङ्घाश्चह्यनुजग्मुः सतीं तदा । यज्ञवाटं तु सागत्वापत्नीशालां ययौपुरा
तूर्ष्णीमास सतीं दृष्ट्वा खेदात्तस्माद्विनिर्गता ।
पतिवाक्यं तु संस्मृत्य जगामोत्तरवेदिकाम् ॥ ४१ ॥
पिता सस्याश्च तां दृष्ट्वा स्थितास्तूर्ष्णीं हताशिषः ।
सारुद्राहुतिपर्यन्तंपश्यन्तीपितृचेष्टितम् ।
त्यक्त्वा रुद्रश्च जुह्वन्तमुवाचाऽश्रुकुलेक्षणा ॥ ४२ ॥

देव्युवाच

महदुल्लङ्घनं पुंसां नप्रायः श्रेयसे भवेत् । लोककर्ता लोकभर्ता सर्वेषां प्रभुरव्ययः ॥
एवम्भूतस्य रुद्रस्य कथं नो दीयतेहविः । जातांनकिन्तेदुर्बुद्धिहरन्त्यन्येसमागताः
न चेदृशा महात्मानः किमेषां विमुखोविधिः ॥ ४५ ॥
इत्येवं भाषमाणां तां पूषा देवो जहास ह । श्मश्रूणां चालनं चक्रे भृगुर्हतशुभस्तथा
भुजपादोरुकक्षाणां स्फालनं चक्रिरे परे । बहुधा निन्दनं चक्रे तत्पिताहतभाग्यवान्
तच्छ्रुत्वा रुद्रभार्या सा कोपाकुलितमानसा । प्रायश्चित्तंश्रुतेःकर्तुं देहंतत्याजसासती
होमाग्नौ वेदिकामध्ये सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ४८ ॥
हाहाकारो महानासीद्दुद्रुवुः प्रमथा द्रुतम् । आचख्युर्देवदेवाय वृत्तान्तमखिलं तदा
तच्छ्रुत्वा सहसोत्थाय रुद्रःकालान्तकोपमः । जटामुत्पाट्यहस्तेनभूतलेतामताडयत्
ततोऽभवन्महाकायो वीरभद्रो महाबलः । सहस्रबाहुरभवत्कालान्तकसमप्रभः ॥ ५१
बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा व्याजहारहरं तदा । मत्सृष्टिस्तु यदर्थंते तदर्थंमां नियोजय ॥
इत्युक्तः प्राह तं क्रुद्धो धूर्जटिश्च पुरःस्थितम् ॥ ५३ ॥
हन त्वं निन्दकं दक्षं यदर्थे मत्प्रिया हता । भूतसङ्घास्तु गच्छन्तु सहैतेन महाबलाः
इत्यादिष्टा भगवता ययुर्यज्ञसभां तदा । जघ्नुः सर्वान्महावीरान्देवासुरनरादिकान्

पूष्णश्च हसतो दन्ताञ्टाभूश्च बभञ्ज ह । श्मश्रूण्युत्पाटयाञ्चक्रे भृगोतस्यस्दुरात्मनः
यद्यदास्फालितं पूर्वं तत्तच्चिच्छेद वीर्यवान् । ततो दक्षशिरो हर्तुं बहूद्योगं चकार ह
मुनिमन्त्रप्रगुप्तं तु नैवं कृन्तति तद्बलात् । हरो ज्ञात्वातुचिच्छेदस्वयमेत्यदुरात्मनः
एवं मखगतान्हत्वा साऽनुगः स्वालयं ययौ । हतावशिष्टाः केचित्तुब्रह्माणं शरणंययुः
तैरन्वितो ययौ ब्रह्माकैलासंतुशिवालयम् । ततोरुद्रंसान्त्वयित्वावचोभिर्विविधैरपि
तेनैव सहितः प्रागाद्यज्ञवाटं महाप्रभुः । तेनैवोज्जीवयामास सर्वान्यज्ञसमागतान् ॥
ख्यात्यै प्रादादजमुखं दक्षस्य तुतदा शिवः । अजश्मश्रूण्यदाच्छम्भुर्भृगवेतुमहात्मने

पूष्णश्च दन्तान्स प्रादात्पिष्टादश्च चकार ह ।
तदङ्गानां व्यतिकरं केषाञ्चिदपि वै शिरः ॥ ६३ ॥

शिवमापुश्च ते सर्वे ब्रह्मणा च शिवेन च । पुनः प्रवर्तितो यज्ञो यथापूर्वं महात्मनः ॥
यज्ञान्तेसर्वदेवाश्च जग्मुस्ते स्वंस्वमालयम् । नैष्ठिकं ब्रह्मचर्यं तु कृत्वा रुद्रोमहातपाः
तेपे गङ्गातटे रुद्रः पुन्नागतरुमूलगः । दक्षात्मजासती देवी त्यक्तदेहा पतिव्रता ॥६६॥
जज्ञे हिमाद्रेर्मेनक्यां ववृधे तस्य वेश्मनि । एतस्मिन्नेव काले तु तारकाख्योमहासुरः
स तीव्रतपसाऽऽराध्य ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । अवध्यत्वं वरं वव्रे देवासुरनरोरगैः ॥
आयुधैरस्त्रसङ्घैश्च सर्वैरेव महाबलैः । रुद्रपुत्रं विना दैत्यो ह्यवध्यः सकलैरपि ॥ ६९
इति तस्मैवरंप्रादाद्ब्रह्मालोकपितामहः । अस्त्रीकत्वादपुत्रत्वाद्रुद्रस्येतितथास्त्विति

वरं गृहीत्वा स्वगृहं प्राप्य लोकान्बबाध ह ।
दासा देवा मार्जनादौ दास्यो देव्यश्च तद्गृहे ॥ ७१ ॥

ततस्तत्पीडिता देवा ब्रह्माणं शरणंययुः । तैःपीडांवर्णितांश्रुत्वावेधाःप्राहसुरानिदम्
वरप्रदानकालेऽहं रुद्रपुत्रं विना सुराः । नान्यैर्वध्य इति प्रादां वरं तस्मै दुरात्मने ॥
पुरा सती रुद्रपत्नी सत्रे त्यक्तकलेवरा । जाता हिमवतः पुत्री पार्वतीति चयांविदुः
रुद्रो हिमवतः पृष्ठे तपश्चरति दुश्चरम् । योजयध्वं च पार्वत्या रुद्रं लोकेश्वरं प्रभुम्
पुनर्देवेन्द्रसदने सङ्गतैरमरेश्वरैः । धिषणेनाऽपि सम्मन्त्र्य देवेन्द्रः पाकशासनः ॥७६
सस्मार च स कार्यार्थं नारदं स्मरमेवच । तत्राऽऽगतौततस्तौतुबलभिद्वाक्यमब्रवीत्

हिमवन्तं भवान्गत्वा वचसा तं निबोधय । पुत्री तव प्राग्दक्षस्य हरपत्नी सुतासती
तपश्चरति ते शृङ्गे वियुक्ता दशकन्यया । मृडस्तस्य सपर्यायैविनियोजयतत्प्रियाम्
तस्यैव पत्नी भविता स एव भविता पतिः ।
इत्याऽऽदिष्टो मघोना च नारदोपेत्य तं गिरिम् ॥ ८० ॥
तथैव कारयामास देवेन्द्रेणोदितं यथा । पश्चात्कामं समाहूय मघवानिदमाह च ॥
देवानां च हितार्थाय तथा मृडहिताय च । वसन्तेन समायुक्तो गत्वा रुद्रतपोवनम्
गुणान्विजृम्भयित्वा तु वासं तान्हृच्छयावहान् ।
यदा सन्निहिता देवी पार्वती तु मृडस्य च ॥ ८३ ॥
तदा प्रयुज्यत्वंबाणान्मोहयस्वमहाप्रभुम् । तयोस्तुसङ्गमेजातेकार्यंनोऽद्धाभविष्यति
इत्यादिष्टः स्मरस्तूर्णं प्रतस्थे बाढमित्यथ । सवसन्तः सरतिकः सानुगस्तद्वनंययौ
अकाले तु वसन्तर्तुं जृम्भयित्वा स्वशक्तितः । तद्वने सर्वतोरम्येमन्दाऽनिलनिषेविते
कदाचिद्देवदेवोऽपि पार्वत्याश्च सपर्यया ।
प्रीतः स्वाङ्कं समारोप्य किञ्चिद्व्याहर्तुमारभत् ॥ ८७॥
प्राणप्रियासङ्गमस्य कालोऽयमिति निश्चितः । पेशलं धनुरादाय स तस्थौहरपृष्ठतः
कृत्वा जवनिकां वृक्षं बाणमेकं मुमोच ह । द्वितीयमपि संधाय चक्रे मोक्तुं महोद्यमम्
अथ क्षुब्धमना भूत्वामृडश्चिन्तामवाप ह । न मे मनश्चलेत्क्वापि केनवाकश्मलीकृतम्
इतिचिन्ताकुलोवामेपार्श्वेकामंददर्श ह । क्रुद्धोन्मील्य ललाटाक्षंस्वाङ्काद्देवीमपास्यच
तस्याक्ष्णः समभूदग्निस्तीक्ष्णो लोकविभीषणः ।
तेनदग्धोऽभवत्सद्यो मन्मथः सशरासनः ॥ ९२ ॥
कार्यसिद्धिश्च पश्यन्तो दुद्रुवुश्चामरादिवम् । शङ्कमानाः स्वदण्डश्चवसन्तोरतिरेवच
निमील्य लोचने भीता देवी दूरं प्रदुद्रुवे । सन्निधानं स्त्रियोहर्तुं मृडोऽप्यन्तरधीयत
रुद्रस्येष्टं प्रकुर्वाणो देवश्च मनसो हितम् । लेभेऽनर्थमनिर्वृत्तं विप्रियंकुर्वतस्तुकिम्
तस्मादिक्ष्वाकुतनयः साधूनामप्रियः सदा ।
तस्मादात्महितां सेवां नाकरोन्मन्दधीः सताम् ॥ ९६ ॥

ममर्द दैत्यसेनां तद्धर्ममर्थवचो यथा । निमिं विव्याध विंशत्या बाणैरनलवर्चसैः
मथनंदशभिश्चैव शुम्भं पञ्चभिरेव च । शतेन महिषं क्रुद्धो विव्याधोरसिमाधवः ॥
जम्भं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वादानवाः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ १३ ॥
चक्रुर्गाढतरं यत्नमावृण्वानाहरिंशरैः । चिच्छेदाऽथधनुर्ज्यां चनिमिर्भल्लेनदानवः
हस्ताच्चापं च संरम्भाच्चिच्छेद महिषासुरः ।
पीडयामास गरुडं जम्भो बाणायुतैस्त्रिभिः ॥ १५ ॥
भुजावस्य च विव्याध शुम्भो बाणायुतेन वै ।
ततो विस्मितचित्तस्तु गदां जग्राह माधवः ॥ १६ ॥
तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे ।
तामप्राप्तां निमिर्बाणैर्मुशलाभैः सहस्रशः ॥ १७ ॥
आहत्य पातयामासविनदन्कालमेघवत् । ततोऽन्तरिक्षेहाहेतिभूतानांजज्ञिरेकथाः
नैतदस्तिबलंव्यक्तं यत्राऽशीर्यत सा गदा ।
तां हरिःपतितां दृष्ट्वा अस्थाने प्रार्थनामिव ॥ १९ ॥
जग्राह मुद्गरंघोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् । तंमुमोचाऽतिवेगेन निमिमुद्दिश्यदानवम्
तमायान्तंवियत्येव त्रयोदैत्या ह्यवारयन् । गदया जम्भदैत्यस्तुग्रसनः पट्टिशेन तु
शक्त्या च महिषोदैत्योविनदन्तोमहारवम् ।
निराकृतं तमालोक्य दुर्जनैः सुजनं यथा ॥ २२ ॥
जग्राह शक्तिमुग्रोग्रां शतघण्टामहास्वनाम् ।
जम्भाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्भीषणे रणे ॥ २३ ॥
तामायन्तीमथालोक्य जम्भोऽन्यस्य रथात्त्वरात् ।
आप्लुत्य लीलया गृह्णन्कामिनीं कामुको यथा ॥ २४ ॥
तथैवगरुडं मूर्ध्नि जघ्ने स प्रहसन्बली । ततो भूयो रथं प्राप्य धनुर्गृह्याऽभ्ययोजयत्
विचेताश्चाऽभवद्युद्धे गरुडः शक्तिपीडितः ।

ततः प्रहस्यतं विष्णुः साधुसाध्विवति भारत ! ॥ २६ ॥
करस्पर्शेन कृतवान्विमोहं विनतात्मजम् ।
समाश्वास्यचतं वाग्भिः शक्तिं दृष्ट्वा च निष्फलाम् ॥ २७ ॥
कुभार्यस्य यथा पुंसः सर्वं स्याच्चिन्तितं वृथा ।
दृढसारमहामौर्वीमन्यां संयोजयत्ततः ॥ २८ ॥
कृत्वा च तिलनिर्घोषंरौद्रमस्त्रंमुमोच सः । ततोऽस्त्रतेजसासर्वमाकाशं नैव दृश्यते
भूमिर्दिशश्च विदिशो बाणजालमया बभुः ।
दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोऽसुरः ॥ ३० ॥
ब्राह्ममस्त्रं चकाराशु सर्वास्त्रविनिवारणम् ।
तेनतत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकभीषणम् ॥ ३१ ॥
अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन्वष्णुर्दानवसूदनः । कालदण्डास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयङ्करम्
सन्धीयमानेऽस्त्रे तस्मिन्मारुतः परुषोववौ ।
चकम्पे च महीदेवी भिन्नाश्चाम्बुधयोऽभवन् ॥ ३३ ॥
तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वातुदानवायुद्धदुर्मदाः । चक्रुरस्त्राणिदिव्मानिनानारूपाणिसंयुगे
नारायणास्त्रं ग्रसनस्तु चक्रे त्वाष्ट्रं निमिश्चाऽस्त्रवरं मुमोच ।
ऐषीकमस्त्रं च चकार जम्भो युद्धस्य दण्डास्त्रनिवारणाय ॥ ३५ ॥
यावच्च सन्धानवशं प्रयान्ति नारायणादीनि निवारणाय ।
तावत्क्षणेनैव जघान कोटीं दैत्येश्वराणां किल कालदण्डः ॥ ३६ ॥
अनन्तरं शान्तभयं तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेन च कालदण्डम् ।
शान्तं तदालोक्य हरिः स्वमस्त्रं कोपेन कालानलतुल्यमूर्तिः ॥ ३७ ॥
जग्राह चक्रं तपनायुतप्रभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् ।
चिक्षेप सेनापतये ज्वलन्तं चतुर्भुजः संयति सम्प्रगृह्य ॥ ३८ ॥
तदात्रजच्चक्रमथो विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवराः स्ववीर्यात् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचण्डं दैवं यथा पूर्वमिवोपपन्नम् ॥ ३६ ॥

तदप्रतर्क्यं नवहेतितुल्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ।
तद्रक्तधारारुणघोरनाभि जगाम भूयोऽपि करं मुरारेः ॥ ४० ॥
चक्राहतः संयति दानवश्च पपात भूमौ प्रममार चाऽपि ।
दैत्याश्च शेषा भृशशोकमापुः क्रोधं च केचित्पिपिषुर्भुजांश्च ॥ ४१ ॥

ततो विनिहते दैत्ये ग्रसने बलनायके । निर्मर्यादमयुध्यन्त हरिणा सहदानवाः
पट्टिशैर्मुशलैः प्रासैर्गदाभिःकणपैरपि । तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रैः शक्तिभिरेव च
तदस्त्रजालं तैर्मुक्तं लब्धलक्षो जनार्दनः । एकैकं शतधा चक्रे बाणैरग्निशिखोपमैः

जघान तेषां संक्रुद्धः कोटिकोटिं जनार्दनः ।
ततस्ते सहसा भूत्वा न्यपतन्केशवोपरि ॥ ४५ ॥
गरुडं जगृहुः केचित्पादयोःशतशोऽसुराः ।
ललम्बिरे च पक्षाभ्यां मुखे चान्ये ललम्बिरे ॥ ४६ ॥
केशवस्याऽपि धनुषि भुजयोः शीर्ष एव च ।
ललम्बिरे महादैत्या निनदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥

तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा सिद्धचारणवार्त्तिकाः । हाहेति मुमुचुर्नादमम्बरे चाऽस्तुवन्हरिम्
ततो हरिर्विनिर्धूयपातयामासतान्भुवि । यथाप्रबुद्धःपुरुषोदोषान्संसारसम्भवान्
विकोशश्च ततःकृत्वानन्दकंखड्गमुत्तमम् । चर्मचाप्यमलंविष्णुःपदातिस्तानधावत

ततो मुहूर्तमात्रेण पद्मानि दश केशवः ।
चकर्त्त मार्गे बहुभिर्विचरन्दैत्यसत्तमान् ॥ ५१ ॥

ततो निमिप्रभृतयो विनद्याऽसुरसत्तमाः। अधावन्तमहेष्वासाःकेशवंपादचारिणम्
गरुत्मांश्चाऽभ्ययात्तूर्णमारुरोह च तं हरिः । उवाच च गरुत्मन्तं तस्मिंश्चतुमुलेरणे
अश्रान्तो यदि तार्क्ष्यासिमथनंप्रति तद्व्रज । श्रान्तश्चेच्च मुहूर्त्तंत्वं रणादपसृतोभव

तार्क्ष्य उवाच

नमेश्रमोऽस्तिलोकेशकिञ्चित्संस्मरतश्चमे ।यन्मेसुतान्वाहनत्वेकल्पयामासतारकः
इति ब्रुवन्रणे दैत्यं मथनं प्रति सोऽगमत् । दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वाशङ्खचक्रगदाधरम्

जघानभिण्डिपालेनशितधारेणवक्षसि । तंप्रहारमचिन्त्यैवविष्णुस्तस्मिन्महाहवे
जघान पञ्चभिर्बाणैर्गिरीन्द्रस्यापि भेदकैः ।
आकर्णकृष्टैर्दशभिः पुनर्विद्धः स्तनान्तरे ॥ ५८ ॥
विचेतनो मुहूर्तात्स संस्तभ्य मथनः पुनः । गृहीत्वापरिघंमूर्ध्निजनार्दनमताडयत्
विष्णुस्तेन प्रहारेण किञ्चिदाघूर्णितोऽभवत् ।
ततः कोपविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः ॥ ६० ॥
तया सन्ताडयामास मथनंहृदये दृढम् । स पपात तथा भूमौचूर्णिताङ्गोममार च
तस्मिन्निपतिते भूमौ मथने मथिते भृशम् । अवसादंययुर्दैत्याःसर्वे तेयुद्धमण्डले
ततस्तेषु विषण्णेषुदानवेष्वतिमानिषु । चुकोप रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः ॥
प्रत्युद्ययौ हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमाश्रितः । तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषोहरिमर्दयन्
शक्त्या च गरुडं वीरो हृदयेऽभ्यहनद् दृढम् ।
ततो विवृत्य वदनं महाचलगुहानिभम् ॥ ६५ ॥
ग्रस्तुमैच्छन्रणे दैत्यः सगरुत्मन्तमच्युतम् ।
अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ॥ ६६ ॥
वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः । स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसन्निभः ॥
परिवर्तितकायार्धः पपाताऽथममार च । महिषं पतितंदृष्ट्वाजीवयित्वापुनर्हरिः
महिषं प्राह मत्तस्त्वं वधं नाऽर्हसि दानव ! ।
योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षात्कमलयोनिना ॥ ६९ ॥
उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्महारणात् ।
इत्युक्तो हरिणा तस्माद्देशादपगतोऽसुरः ॥ ७० ॥
तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्येमहिषेशुम्भदानवः । सन्दष्टौष्ठपुटाटोपो भृकुटीकुटिलाननः
निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् ।
सज्जीकृत्य महाघोरान्मुमोच शतशः शरान् ॥ ७२ ॥
स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्ततश्च विष्णुं गरुडं च दैत्यः ।

बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्तैरसङ्ख्यैः प्रतिघातहीनैः ॥ ७३ ॥
विष्णुश्च दैत्येन्द्रशरार्दितो भृशं भुशुण्डिमादाय कृतान्ततुल्याम् ।
तया मुखं चाऽस्य पिपेष सङ्ख्ये शुम्भस्य जत्रुं च धराधराभम् ॥ ७४ ॥
ततस्त्रिभिःशुम्भभुजं द्विषष्ट्या सूतस्य शीर्षं दशभिश्च केतुम् ।
विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य बाणैर्ज्वलनार्कवर्णैः ॥ ७५ ॥
स तैश्च विद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो विस्रुतशोणिताक्तः ।
ततोऽस्य किञ्चिच्चलितस्य धैर्यादुवाच शङ्खाम्बुजशार्ङ्गपाणिः ॥ ७६ ॥
योषित्सुवध्योऽसि रणं विमुञ्च शुम्भाऽसुरस्वल्पतरैरहोभिः ।
मत्तोऽर्हसि त्वं न वृथैव मूढ! ततोऽपयातः स च शुम्भदानवः ॥ ७७ ॥
जम्भोऽथ तद्विष्णुमुखान्निशम्य जगर्ज चोच्चैः कृतसिंहनादः ।
प्रोवाच वाक्यं च सलीलमाजौ महाट्टहासेन जगद्विकम्प्य ॥ ७८ ॥

किमेभिस्ते जलावास दैत्यैर्हीनपराक्रमैः ।
मामासादययुद्धेऽस्मिन्यदि ते पौरुषं क्वचित् ॥ ७९ ॥
यत्तेपूर्वं हतादैत्या हिरण्याक्षमुखाःकिल । जम्भस्तदाभवन्नैवपश्यमामद्यसंस्थितम्
पश्य तालप्रतीकाशौ भुजावेतौ हरे! मम ।
वक्षो वा वज्रकठिनं मयि प्रहर तत्सुखम् ॥ ८१ ॥
इत्युक्तः केशवस्तेन सृक्कि (क्क) णी स लिहन्रुषा ।
मुमोच परिघं घोरं गिरीणामपिदारणम् ॥ ८२ ॥
ततस्तस्याऽप्यनुपदं कालायसमयं दृढम् । मुमोच मुद्गरंविष्णुर्द्वितीयं पर्वतं यथा
तदायुधद्वयं दृष्ट्वा जम्भोन्यस्यरथेधनुः । आप्लुत्यपरिघं गृह्य गरुडंतेनजघ्निवान्
द्वितीयंमुद्गरंचाऽनुगृहीत्वा विनदन्रणे । सर्वप्राणेन गोविन्दं तेन मूर्ध्निजघानसः
ताभ्यां चाऽतिप्रहाराभ्यामुभोगरुडकेशवौ ।
मोहाविष्टौविचेतस्कौमृतकल्पाविवासताम् ॥ ८६ ॥
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा जगर्जुर्दैत्यसत्तमाः । नैतान्हर्षमदोद्धूतानिदं सेहे जगत्तदा

सिंहनादैस्तलोन्नादैर्धनुर्नादैश्च बाणजैः । जम्भन्ते हर्षयामासुर्वासांस्याधुधुवुश्च ते
शङ्खांश्च पूरयामासुश्चिक्षिपुर्दैवताभृशम् ॥ ८९ ॥
सञ्ज्ञामवाप्याऽथ महारणे हरिः सवैनतेयः परिरभ्य जम्भम् ।
पराङ्मुखः संयुगादप्रधृष्यात्पलायनं वेगपरश्चकार ॥ ९० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे दैत्यैः सह विष्णोर्युद्धवर्णनंनामविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

—:*:—

एकविंशोऽध्यायः

देवासुरसङ्ग्रामे तारकविजयवर्णनम्

नारद उवाच

तमालोक्य पलायन्तं विध्वस्तध्वजकार्मुकम् ।
दैत्यांश्च मुदितानिन्द्रः कर्तव्यं नाऽध्यगच्छत ॥ १ ॥
अथाऽऽयान्निकटं विष्णोः सुरेशस्त्वरयान्वितः ।
उवाच चैनं मधुरमुत्साहपरिबृंहितम् ॥ २ ॥
किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः । दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्यकुतःक्रियाः
शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः । तस्मान्न नीचं मतिमानुपेक्षेत कथञ्चन
अथाग्रेसरसम्पत्त्यारथिनोजयमाययुः । कस्तेसखाऽभवत्पूर्वं हिरण्याक्षवधेविभो!
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशालीमदोद्धतः । प्राप्यत्वां तृणवन्नष्टस्तत्रकोऽग्रेसरस्तव
पूर्वं प्रतिबला दैत्यामधुकैटभसन्निभाः ।
निविष्टास्त्वान्तुसम्प्राप्य शलभा इव पावकम् ॥ ७ ॥
युगे युगे च दैत्यानां त्वत्तो नाशोऽभवद्धरे! ।
तथैवाऽद्येह भीतानां त्वं हि विष्णो ! सुराश्रयः ॥ ८ ॥

एवंसन्नोदितो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः । बलेनतेजसाऋद्ध्यासर्वभूताश्रयोऽरिहा
अथोवाच सहस्राक्षं केशवः प्रहसन्निव । एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः
त्रैलोक्यदानवान्सर्वान्दग्धुं शक्तः क्षणादहम् ।
दुर्जयस्तारकः किंतु मुक्त्वा सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥
महिषश्चैव शुम्भश्च उभौ वध्यौ च योषिता ।
जम्भोदुर्वाससा शप्तः शक्रवध्यो भवानिति ॥
तस्मात्त्वं दिव्यवीर्येण जहि जम्भं मदोत्कटम् ॥ १२ ॥
अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते स तु दानवः ॥ १३ ॥
मयागुप्तो रणेजम्भं जगत्कण्टकमुद्धर । तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा
समादिशत्सुराध्यक्षान्सैन्यस्य रचनाम्प्रति ।
ततश्चाऽभ्यर्थितो देवैर्विष्णुःसैन्यमकल्पयत् ॥ १५ ॥
यत्सारं सर्वलोकस्य वीर्यस्यतपसोऽपि च । तदैकादशरुद्रांश्चचकाराग्रेसरान्हरिः
व्यालीढाङ्गामहादेवा बलिनो नीलकन्धराः ।
चन्द्रखण्डत्रिपुण्ड्राश्च पिङ्गाक्षाः शूलपाणयः ॥ १७ ॥
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मावसायिनः ।
भस्मोद्धूलितगात्राश्च भुजमण्डलभैरवाः ॥ १८ ॥
कपालीशादयो रुद्राविद्रावितमहासुराः ।
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १६ ॥
अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चन्द्रो भवस्तथा ।
एतएकादशानन्त बलारुद्राः प्रभाविनः ॥ २० ॥
अपालयन्त त्रिदशान्विगर्जन्त इवाम्बुदाः । हिमाचलाभेमहतिकाञ्चनाम्बुरुहस्रजि
प्रचञ्चलमहाहेमघण्टासंहतिमण्डिते । ऐरावते चतुर्दन्ते मत्तमातङ्ग आस्थितः ॥
महामदजलस्रावे कामरूपेशतक्रतुः । तस्थौ हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिवदीप्तिमान्
तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः ॥ २३ ॥

जुगोपाऽपरमग्निश्च ज्वालापूरितदिङ्मुखः । पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुःसमरेशःशतक्रतोः
आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाऽश्विनावपि ।
गन्धर्वा राक्षसायक्षाः स किन्नरमहोरगाः ॥ २५ ॥
कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम् ।
विश्रावयन्तः स्वां कीर्तिं बन्दिवृन्दैः पुरःसरैः ॥ २६ ॥
चेलुर्दैत्यवधे दृप्ता नानावर्णायुधध्वजाः ॥ २७ ॥
शतक्रतोरमरनिकायपालिता पताकिनी याननिनादनादिता ।
सितोन्नतध्वजपटकोटिमण्डिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्द्धिनी ॥
आयान्तीं तां विलोक्याऽथ सुरसेनां गजासुरः ।
गजरूपी महांश्चैव संहाराम्भोधिविक्रमः ॥ २६ ॥
परश्वधायुधो दैत्यो दशनौष्ठकसम्पुटः । ममर्द चरणेदेवांश्चिक्षेपाऽन्यान्करेण च
परान्परशुना जघ्ने दैत्येन्द्रोरौद्रविक्रमः । तस्यैवं निघ्नतःक्रुद्धा देवगन्धर्वकिन्नराः
मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहितम् ।
परश्वधांश्च चक्राणि भिन्दिपालान्समुद्गरान् ॥ ३२ ॥
कुन्तान्प्रासाञ्छरांस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चाऽपि दुःसहान् ।
तान्सर्वान्सोऽग्रसद्दैत्यो यूथपः कवलानिव ॥ ३३ ॥
कोपस्फुरितदंष्ट्राग्रः करस्फोटेन नादयन् ।
सुरान्निघ्नंश्चचाराऽऽजौ दुष्प्रेक्ष्यः सोऽथदानवः ॥ ३४ ॥
यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुरवृन्देगजासुरः ।
तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारोव्यजायत ॥ ३५ ॥
अथ विद्रवमानं तद्बलं प्रेक्ष्य समन्ततः । रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थितार्चिषः
भोभो गृह्णत दैत्येन्द्रं भिन्दतैनं महाबलाः । कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं हि मर्मसु
कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं सितशितं मुखे ।
सम्मार्ज्य वामहस्तेन संरम्भाद्विवृतेक्षणः ॥ ३८ ॥

प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंहतिः सर्वतो दिशः ।
अथागाद् भ्रुकुटीवक्रो दैत्येन्द्राभिमुखोरणे ॥ ३६ ॥

दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलंविष्टभ्य निर्मलः । जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम्
ततो दशाऽपि ते रुद्रा निर्मलायोमयै रणे । जघ्नुःशूलैस्तुदैत्येन्द्रंशैलवर्ष्माणमाहवे
सुस्राव शोणितं पश्चात्सर्वस्रोतस्सु तस्य वै । शूलरक्तेन रुद्रस्य शुशुभे गजदानवः

प्रोत्फुल्लामलनीलाब्जं शरदीवाऽमलंसरः ।
भस्मशुभ्रतनुच्छायै रुद्रैर्हंसैरिवाऽऽवृतम् ॥ ४३ ॥

क्रुद्धं कपालिनं दैत्यः प्रचलत्कर्णपल्लवः । भवं च दन्तैर्विभिदे नाभिदेशे गजासुरः
दृष्ट्वाऽनुरक्तं रुद्राभ्यांनवरुद्रास्ततोद्रुतम् । विव्यधुर्विशिखैःशूलैःशरीरममरद्विषः
ततः कपालिनं त्यक्त्वा भवंचासुरपुङ्गवः । वेगेनकुपितोदैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत्
ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चाऽपि करेण च ॥ ४६ ॥

ततोऽसौशूलयुद्धेनश्रममासादितोयदा । तदाकपाली जग्राह करमस्याऽमरद्विषः
भ्रामयामास चाऽतीव वेगेन च गजासुरम् ।
दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किञ्चिच्च्यावितजीवितम् ॥ ४८ ॥
निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोऽभवत् ।
ततो भ्रमतएवाऽस्य चर्मउत्कृत्य भैरवम् ॥ ४६ ॥

स्रवत्सर्वाङ्गरक्तौघं चकाराऽम्बरमात्मनः । तुष्टुवुस्तंतदादेवाबहुधाबहुभिःस्तवैः
ऊचुश्चैनं च योहन्यात्स म्रियेत ततस्त्वसौ । दृष्ट्वाकपालिनोरूपंगजचर्माम्बरावृतम्
वृत्रेसुदुद्रुवुर्जघ्नुर्निपेतुश्च [सहस्रशः । एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥

गजं मत्तमथाऽऽरुह्य शतदुन्दुभिनादितम् ।
निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ॥ ५३ ॥

यांयां निमिगजोयातिदिशंतांतांसवाहनाः । दुद्रुवुश्चुक्रुशुर्देवा भयेनाकम्पितामुहुः
गन्धेन सुरमातङ्गा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः । पलायितेषुसैन्येषुसुराणांपाकशासनः
तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ।

सम्प्राप्तस्तस्यमातङ्गो यावच्छक्रगजम्प्रति ॥ ५६ ॥
तावच्छक्रगजो भीतो मुक्त्वा नादं सुभैरवम् ।
ध्रियमाणोऽपि यत्नेन चकोर इव तिष्ठति ॥ ५७ ॥
पलायति गजेतस्मिन्नारूढः पाकशासनः । विपरीतमुखंयुद्धंदानवेन्द्रेणसोऽकरोत्
शतक्रतुस्तु शूलेन निमिं वक्षस्यताडयत् । गदयादन्तिनं तस्यगल्लदेशेऽहनद्भृशम्
तंप्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः । ऐरावतं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् ॥
स हतो मुद्गरेणाऽथ शक्रकुञ्जर आहवे । जगामपश्चात्पद्भ्यांचपृथिवींभूधराकृतिः
लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ।
रणादपससर्पाऽथ भीषितो निमिहस्तिना ॥ ६२ ॥
ततो वायुर्ववौरूक्षोवहुशर्करपांशुलः । सम्मुखोनिमिमातङ्गोऽकम्पनोऽचलकम्पनः
सुतरक्तो वभौ शैलो वनधातुहृदो यथा ॥ ६३ ॥
धनेशोऽपि गदांगुर्वीं तस्यदानवहस्तिनः ।
मुमोच वेगान्न्यपतत्सागदा तस्य मूर्धनि ॥ ६४ ॥
गजो गदानिपातेन स तेनपरिमूर्छितः । दन्तैर्भित्वाधरांवेगात्पपाताऽचलसन्निभः
पतिते च गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ।
सर्वतः सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितः ॥ ६६ ॥
हेषारवेणचाऽश्वानां रणास्फोटैश्च धन्विनाम् ।
गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिंचाऽपि पराङ्मुखम् ॥ ६७ ॥
सुराणां सिंहनादं च सन्नादितदिगन्तरम् ।
जम्भो जज्वाल कोपेन सन्दीप्त इव पावकः ॥ ६८ ॥
ततः सकोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ।
तिष्ठेतिचाब्रवीत्तारं सारथिं चाप्यनन्दयत् ॥ ६९ ॥
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकम् ।
शतक्रतुरदीनात्मा दृढमादत्त कार्मुकम् ॥ ७० ॥

वाणं च तैलधौताग्रमर्धचन्द्रमजिह्मगम् ॥ ७१ ॥
तेनाऽस्य सशरं चापं चिच्छेद वलवृत्रहा । अपास्यतद्धनुश्छिन्नंजम्भोदानवनन्दन
अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् ।
शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् ॥ ७३ ॥
शक्रं विव्याधदशभिर्जत्रुदेशेच पत्रिभिः । हृदयेचत्रिभिश्चैवद्वाभ्यांचस्कन्धयोर्द्वयोः
शक्रोऽपि दानवेन्द्राय वाणजालमभीरयन् ।
अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शरांश्छक्रभुजेरितान् ॥ ७५ ॥
चिच्छेद शतधाऽऽकाशे शरैरग्निशिखोपमैः । ततश्च शरजालेन देवेन्द्रोदानवेश्वरम्
आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः ।
दैत्योऽपि वाणजालेन विव्याध सायकैः शितैः ॥ ७७ ॥
यथा वायुर्वनाटोपं यदवार्यं दिशां मुखे । शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्नविशेषयते यदा
दानवेन्द्रं तदाचक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम् । ततोऽस्यतेजसाव्याप्तमभूद्गगनगोचरम्
गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः । मुञ्चद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं समन्ततः
तयाऽस्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमानामहाचमूः ।
जम्भं शरणमागच्छ त्राहित्राहीति भारत ।! ।८१ ॥
ततोजम्भो महावीर्योविनद्य प्रहसन्मुहुः । स्मरन्साधुसमाचारं दैत्यानामभयंददौ
ततोऽस्त्रं मौशलंनाम मुमोच सुमहाभयम् । अथोग्रमुसलैःसर्वमभवत्पूरितं जगत्
तैश्चभग्नानि सर्वाणि गन्धर्वनगराणि च । अथोग्रैकप्रहारेण रथमश्वं गजं सुरम्
चूर्णयामास तत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततः सुराधिपः शक्रस्त्वाष्ट्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ ८५ ॥
सन्ध्यमाने ततश्चास्त्रे निश्चेरुः पावकार्चिषः ।
ततो यन्त्रमया विद्याः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥ ८६ ॥
तैर्यन्त्रैरभवद्युद्धमन्तरिक्षं वितारकम् । तर्यन्त्रैर्मौशलं भग्नं हन्यन्ते चासुरास्तदा ॥
शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो यन्त्रसंघातचूर्णनम् । व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षःप्रवर्तते

त्वाष्ट्रेण निर्मितान्याशु यानि तन्त्राणि भारत ।
तेनोपलनिपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥ ८९ ॥
ततः शिरस्सु देवानां शिलाः पेतुर्महाजवाः ।
दारयन्तश्च वसुधां चतुरङ्गबलं च तत् ॥ ९० ॥
ततोवज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
ततः शिलामहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ९१ ॥
ततः प्रशान्तैःशैलास्त्रैर्जम्भोभूधरसन्निभः । ऐषीकमस्त्रमकरोच्चूर्णितान्यपराक्रमः
ऐषीकेणाऽगमन्नाशंवज्रास्त्रंगिरिदारणम् । विजृम्भत्यथचैषीकेपरमास्त्रेऽतिदारुणे
जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यंदनगजानि च । दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसाऽस्त्रस्य सर्वतः
आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलहा पाकशासनः । तेनाऽस्त्रेण च तन्नाशमैषीकमगमत्तदा ॥
तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत ।
जज्वाल सेना जम्भस्य रथः सारथिरेव च ॥ ९६ ॥
ततः प्रतिहतास्त्रोऽसौ दैत्येन्द्रःप्रतिभानवान् ।
वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्चिषाम् ॥ ९७ ॥
ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः । गम्भीराक्षसमाधारैश्चाभ्यपूर्यत मेदिनी
करीन्द्रकरतुल्याभिर्धाराभिः पूरितं जगत् ।
शान्तमाग्नेयमस्त्रंच विलोक्येन्द्रश्चकारह ॥ ९९ ॥
वायव्यमस्त्रमतुलं तेन मेघा ययुःक्षयम् ।
वायव्यास्त्रबलेनाऽथ निर्धूते मेघमण्डले ॥ १०० ॥
बभूवाऽनाविलंव्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ।
वायुनाचाऽतिरूपेण कम्पिताश्चैवदानवाः ॥ १०१ ॥
न शेकुस्तत्रतेस्थातुं रणेऽपिबलिनोऽपि ये ।
जम्भस्ततोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ॥ १०२ ॥
मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां बलाधिपः ।

नानाश्चर्यसमायुक्तो नानाद्रुमलतावृतः ॥ १०३ ॥
ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ।
महाशनिं वज्रमयीं मुमोचाऽऽशु शतक्रतुः ॥ १०४ ॥
तयाऽशन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ।
कन्दराणि व्यशीर्यन्त समन्तान्निर्झराणि च ॥ १०५ ॥
ततः सादानवेन्द्रस्यशैलमायान्यवर्तत । निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः
बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलमयाकृतिः । ममर्द च सुरानीकंदन्तैश्चाऽभ्यहनत्सुरान्
बभञ्जपृष्ठतःकश्चित्करेणाऽऽकृष्य दानवः । ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानिवृत्रहा
अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ।
ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मन्त्रतेजसा ॥ १०९ ॥
हृष्टदंष्ट्राट्टहासानि क्रकचाभनखानि च ।
तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोहयत् ॥ ११० ॥
ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणसमाकुलः । विषनिःश्वासनिर्दग्धसुरसैन्यमहारथः
ततोऽस्त्रं गारुडंचक्रेशक्रःसम्प्रहरन्रणे । ततस्तस्माद्गरुत्मन्तः सहस्राणिविनिर्ययुः
तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जम्भं भुजगरूपिणम् ।
कृतस्तु खण्डशो दैत्यः साऽस्य माया व्यनश्यत ॥ ११३ ॥
मायायां चप्रणष्टायांततोजम्भोमहासुरः । चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपदानुगम्
विवृत्तनयनो ग्रस्तुमिमेष सुरपुङ्गवान् । ततोऽस्य प्राविशद्वक्त्रंसमहारथकुञ्जरा ॥
सुरसेनाऽविशद्भीमं पातालोत्तालतालुकम् । सैन्येषुग्रस्यमानेषुदानवेनबलीयसा ॥
शक्रो दीनत्वमापन्नःश्रान्तवाहनवाहनः । कर्तव्यतांनाध्यगच्छत्प्रोवाचेदंजनार्दनम्
किमनन्तरमेवाऽस्ति कर्तव्यं नो विशेषतः ।
तदादिश घटामोऽस्यदानवस्य युयुत्सतः ॥ ११८ ॥
ततोहरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ।
न साम्प्रतं रणं त्याज्यं शत्रुकातरभैरवम् ॥ ११९ ॥

मा गच्छमोहंमागच्छक्षिप्रमस्त्रंस्मर प्रभो । नारायणास्त्रंप्रयतःश्रुत्वेतिमुमुचेसच

एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् ।
त्रीणि त्रीणि च लक्षाणि किन्नरोरगरक्षसाम् ॥ १२१ ॥

ततोनारायणास्त्रं चनिपपाताऽस्यवक्षसि । महास्त्रभिन्नहृदयःसुस्रावरुधिरंचसः

ततःस्वतेजसा रूपंतस्य दैत्यस्यनाशितम् ।
ततश्चाऽन्तर्दधेदैत्यःकृत्वा हासं महोत्कटम् ॥ १२३ ॥
गगनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्राशनिमतीन्द्रियः ।
मुमोच सुरसैन्यानां संहारकरणीं पराम् ॥ १२४ ॥
तथा परश्वधांश्चक्रवज्रबाणान्समुद्गरान् ।
कुन्तान्खड्गान्भिण्डिपालानयोमुखगुडांस्तथा ॥ १२५ ॥
ववर्ष दानवो रोषादवध्यानक्षयानपि ।
तैरस्त्रैर्दानवोन्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः ॥ १२६ ॥
वाहुभिर्धरणी पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैश्चाचलोपमैः ॥ १२७ ॥
भग्नेषा दण्डचक्राक्षै रथैश्च रथिभिः सह ।
दुःसंचाराऽभवत्पृथ्वीमांसशोणितकर्दमा ॥ १२८ ॥

रुधिरौवह्रदावर्त्ता गजदेहशिलोच्चया । कवन्धनृत्यबहुला महासुरप्रवाहिणी ॥

शृगालगृध्रध्वांक्षाणां परमानन्दकारिणी ।
पिशाचजातिभिः कीर्णं पीत्वाऽऽमिषं सशोणितम् ॥ १३० ॥

असंभ्रमाभिर्भार्याभिःसहनृत्यद्भिरुद्धता।काचित्पत्नीप्रकुपितागजकुम्भान्तमौक्तिकैः
पिशाचोयत्रचाश्वानांखुरानेकत्रचाऽकरोत् ।कर्णपूरेषुमोदन्तेपश्यन्त्यन्याःसरोषतः

प्रसादयन्ति बहुधा महाकर्णार्थकोविदाः ।
केचिद्वदन्ति भो देवा भोदैत्याःप्रार्थयामहे ॥ १३३ ॥
आकल्पमेवं योद्धव्यमस्माकं तृप्तिहेतवे ।

केचिदूचुरयं दैत्यो देवोऽयमतिमांसलः ॥ १३४ ॥
म्रियते यदि सङ्ग्रामेधातुर्दद्मोऽपयाचितम् ।
केचिद्युध्यत्सुवीरेषुसृक्किणीसंलिहन्तिच ॥ १३५ ॥
एतेन पयसा घिह्मोदुर्जनःसुजनोयथा । केचिद्रक्तनदीनां च तीरेष्वास्तिक्यबुद्धयः
पितॄन्देवांस्तर्पयन्तिशोणितैश्चाऽऽमिषैःशुभैः ।
केचिवामिषराशिस्था दृष्ट्वाऽन्यस्यकरामिषम् ॥ १३७ ॥
देहिदेहीतिवाशान्तोधनिनःकृपणायथा ।केचित्स्वयंप्रतृप्ताश्चदृष्ट्वावैखादतःपरान्
सरोषमोष्ठौ निर्भुज्यपश्यन्त्येवात्यसूयया ।
केचित्स्वमुदरंक्रुद्ध्वानिंदन्ति ताडयन्ति च ॥ १३९ ॥
सर्वभक्षमभीप्संतस्तृप्ताः परधनं यथा ।
केचिदाहुरद्य एव श्लाघ्यासृष्टिस्तु वेधसः ॥ १४० ॥
सुप्रभातं सुनक्षत्रं पूर्वमासीद्वृथैव तत् ।
एवं बहुविधालापे पलादानां ततस्ततः ॥ १४१ ॥
अदृश्यः समरेजम्भो देवाञ्छस्त्रैरचूर्णयत् । ततःशक्रोधनेशश्चावरुणःपवनोऽनलः
यमोऽथ निर्ऋतिश्चाऽपि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ।
आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवायाऽभिसन्धय तु ॥ १४३ ॥
व्यर्थतांजग्मुरस्त्राणिदेवानांदानवम्प्रति । यथातिक्रूरचित्तानामार्यैकृत्यशतान्यपि
गतिंनविविदुश्चाऽपि श्रान्तादैत्याश्चदेवताः ।
दैत्यास्त्रभिन्नसर्वांगा गावःशीतार्दिताइव ॥ १४५ ॥
परस्परं व्यलीयन्तहाहाकिम्भाविवादिनः ।
तामवस्थां हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच ह ॥ १४६ ॥
अघोरमन्त्रं स्मरन्देवराज ! अस्त्रं हि यत्पाशुपतप्रभावम् ।
रुद्रेण तुष्टेन तव प्रदत्तमव्याहतं वीरवराभिधाति ॥ १४७ ॥
एवं स शक्रो हरिबोधितस्तदा प्रणम्य देवं वृषकेतुमीश्वरम् ।

समाददे वाणममित्रघातनं सम्पूजितं देवरणेऽर्द्धचन्द्रम् ॥ १४८ ॥
धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमान्न्ययोजयत्तत्र अघोरमन्त्रम् ॥ १४६ ॥
ततो वधायाऽऽशु मुमोच तस्य वा आकृष्य कर्णान्तमकुण्टदीधितिम् ।
अथाऽसुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमापतद्विसृज्य मायां सहसा ऽग्रवस्थितः ॥
प्रवेपमानेन मुखेन शुज्यताचलेन गात्रेण च सम्भ्रमाकुलः ।
ततस्तु तस्याऽस्त्रवराभिमन्त्रितः शरोऽर्धचन्द्रः प्रसभं महारणे ॥१५१॥
पुरन्दरस्येष्वसनप्रमुक्तो मध्यार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ।
किरीटकूटस्फुरकान्तिसङ्कुलं सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम् ।
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं न्यपातयज्जम्भशिरः सकुण्डलम् ॥ १५३ ॥
तस्मिन्निन्द्रहते जम्भे प्रशशंसुः सुरा बहु ।
वासुदेवोऽपि भगवान्साधुसाध्विति चाऽब्रवीत् ॥ १५४ ॥
ततोजम्भंहतंदृष्ट्वादानवेन्द्राःपराङ्मुखाः । सर्वेतेभग्नसङ्कल्पा दुद्रुवस्तारकम्प्रति
तांश्च त्रस्तान्समालोक्यश्रुत्वा स चतुरो हतान् ।
सारथिं प्रेरयामास याहीन्द्रंलघुसङ्गरे ॥ १५६ ॥
तथेत्युक्त्वा स च प्रायात्तारके रथमास्थिते ।
सावलेपं च सक्रोधं सगर्वं सपराक्रमम् ॥ १५७ ॥
साविष्कारं सधिक्कारं प्रयातो दानवेश्वरः ।
स युक्तं रथमास्थाय सहस्रेणगरुत्मताम् ॥ १५८ ॥
सर्वायुधपरिष्कारं सर्वास्त्रपरिरक्षितम् ।
त्रैलोक्यऋद्धिसम्पन्नंकल्पान्तान्तकनादितम् ॥ १५६ ॥
सैन्येन महता युक्तो नादयन्विदिशो दिशः ।
सहस्राक्षश्च तं दृष्ट्वा त्यक्त्वा वाहनदन्तिनम् ॥ १६० ॥
थं मातलिना युक्तं तप्तहेमप्ररिष्कृतम् । चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसङ्घपरिष्कृतम्
गन्धर्वकिन्नरोद्गीतमप्सरोनृत्यसङ्कुलम् ॥ १६२ ॥

सर्वायुधमहाबाधं महारत्नसमाचितम् । अध्यतिष्ठत्तं रथं च परिवार्य समन्ततः ॥
दंशिता लोकपालाश्चतस्थुःसगरुडध्वजाः । ततश्चचालवसुधाववौ रक्षोमरुद्गणैः
चेलुश्च सागराः सप्त तथाऽनश्यद्रवेः प्रभा ।
ततोजज्वलुरस्त्राणिततोऽकम्पन्तवाहनाः ॥ १६५ ॥
ततः समस्तमुद्वृत्तं ततोऽदृश्यत तारकः ।
एकतस्तारको दैत्यः सुरसङ्घास्तथैकतः ॥ १६६ ॥
लोकावसादमेकत्र लोकोद्धरणमेकतः । चराचराणि भूतानिभयस्मियवन्ति च ॥
प्रशशंसुः सुराः पार्थ ! तदा तस्मिन्समागमे ॥ १६८ ॥
अस्त्राणि तजांसि धनांनि योधा यशो बलंवीरपराक्रमाश्च ।
सत्त्वौजसान्यङ्ग वभूवुरेषां देवासुराणां तपसः परन्तु नः ॥ १६९ ॥
अथाभिमुखमायान्तं देवा विनतपर्वभिः । बाणैरनलकल्पाग्रैर्विभ्यधुस्तारकं प्रति
स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रो देवबाणक्षतान्हृदि ।
बाणैर्व्योम दिशःपृथ्वींपूरयामासदानवः ॥ १७१ ॥
नारायणं च सप्तया नवत्या च हुताशनम् ।
दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च ॥ १७२ ॥
धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाऽष्टभिः ।
विंशत्या निर्ऋतिं दैत्यःपुनश्चाऽष्टभिरेवच ॥ १७३ ॥
विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
तथा च मातलिं दैत्यो विव्याधत्रिभिराशुगैः ॥ १७४ ॥
गरुडं दशभिश्चैव महिषं नवभिस्तथा ।
पुनर्दैत्योऽथ देवानां तिलशो नतपर्वभिः ॥ १७५ ॥
चकारवर्मजालानिचिच्छेदचधनूंषिच । ततोविकवचादेवाविधनुष्माःप्रपीडिताः
चापान्यन्यानि संगृह्य यावन्मुञ्चन्ति सायकान् ।
.तावद्बाणं समाधाय कालानलसमप्रभम् ॥ १७७ ॥

ताडयामास शक्रं स हृदि सोऽपि मुमोच ह ।
ततोऽन्तरिक्षमालोक्यदृष्ट्वा सूर्यशताकृती ॥ १७८ ॥
तार्क्ष्यविष्णू समाजघ्ने शराभ्यां तावमुह्यताम् ।
प्रेतनाथस्य वह्नेश्च वरुणस्यशितैःशरैः ॥ १७१ ॥
निर्ऋतेश्चाऽकरोत्कार्यं भीतभीतं विमोहयन् ।
निरुच्छ्वासं समाहृत्य चक्रे वाणैः समीरणम् ॥ १८० ॥
ततः प्राप्य हरिः सञ्ज्ञां प्रोत्साह्य च दिशां पतीन् ।
वाणेन सारथेः कायाच्छिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ॥ १८१ ॥
धूमकेतोर्ज्वलत्क्रुद्धस्तस्यच्छित्त्वा न्यपातयत् ।
दैत्यराजकिरीटंचचिच्छेदवासवस्ततः ॥ १८२ ॥
धनेशश्च धनुः क्रुद्धो विभेद वहुधा शरैः ।
वायुश्चक्रे च तिलशो रथम्वा क्षोणिकूवरम् ॥ १८३ ॥
निर्ऋतिस्तिलशो वर्म चक्रे वाणैस्तो रणे ।
कृत्वैतदतुलं कर्मतिष्ठतिष्ठेति चाऽब्रुवन् ॥ १८४ ॥
लिहन्तः सृक्किणीं देवा वासुदेवादयस्तदा ।
दृष्ट्वा तत्कर्म देवानां तारकोऽतुलविक्रमः ॥ १८५ ॥

मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय सङ्गरे । दृष्ट्वा मुद्गरमायान्तमनिवार्यं रणाजिरे
रथादाप्लुप्य धरणीमगमत्पाकशासनः । मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः

स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः ।
गृहीत्वा पट्टिशंदैत्यो जघानोरसिकेशवम् ॥ १८८ ॥

स्कन्धेगरुत्मतःसोऽपिनिष्प्रसादविचेतनः । खड्गेनराक्षसेन्द्रश्चभित्वाभूमावपातत्

यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो मुखे हतम् ।
वह्निं च भिण्डिपालेन चक्रे हत्वा विचेतनम् ॥ १६० ॥
वायुं पदा तदाऽऽक्षिप्य पातयामास भूतले ।

धनेशं तद्धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः ॥ १६१ ॥
ततो देवनिकायानामेकैकं क्षणमात्रतः ।
तेषामेव जघानाऽसौ शस्त्रैर्बालान्यथा गुरुः ॥ १६२ ॥
लब्धसञ्ज्ञस्ततोविष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् ।
दानवेन्द्रवसामेदोरुधिरेणाऽभिरञ्जितम् ॥ १६३ ॥
मुमोच दानवेन्द्रस्य दृढं वक्षसि केशवः ।
पपात चक्रं दैत्यस्य पतितं भास्करद्युति ॥ १६४ ॥
व्यशीर्यताऽथकायेऽस्यनीलोत्पलमिवाश्मनि ।
ततोवज्रंमहेन्द्रोऽपिप्रमुमोचार्चितंचिरम् ॥ १६५ ॥
तस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्राय संयुगे ।
तारकस्य च सम्प्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥ १६६ ॥
व्यशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डशो गतम् ।
ततो वायुरदीनात्मा वेगेन महता नदन् ॥ १६७ ॥
ज्वलितज्वलनाभासमङ्कुशं प्रमुमोच ह ।
विशीर्णं तस्य तच्चाऽङ्गे दृष्ट्वा वायुर्महारुषा ॥ १६८ ॥
ततः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकन्दरम् ।
चिक्षेप दानवेन्द्राय दशयोजनविस्तृतम् ॥ १६९ ॥
महीधरं तमायान्तं सस्मितं दैत्यपुङ्गवः । जग्राह वामहस्तेन बालःकन्दुकलीलया
ततस्तेनैव चाऽऽहत्य पातयामास चाऽन्तकम् ।
दण्डं ततः समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्च्छितः ॥ २०१ ॥
दैत्येन्द्रमूर्ध्निचिक्षेपभ्राम्यवेगेनदुर्जयम्।सोऽसुरस्याऽपतन्मूर्ध्निदैत्यस्तंजगृहेस्मयन्
कल्पान्तलोकदहनो ज्वलनो रोषसंज्वलन् ।
शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय संयुगे ॥ २०३ ॥
ततः शिरीषमालेवसाऽस्य वक्षस्यराजत ।

ततः खड्गं समाकृष्यकोशादाकाशनिर्मलम् ॥ २०४ ॥
द्युतिभासितत्रैलोक्यं लोकपालोऽपि निर्ऋतिः ।
चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात ह ॥ २०५ ॥
पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ।
जलेशश्च ततः क्रुद्धो महाभैरवरूपिणम् ॥ २०६ ॥
मुमोच पाशं दैत्येन्द्रभुजबन्धाभिलाषुकः ।
स दैत्यभुजमासाद्य पाशः सद्यो व्यपद्यत ॥ २०७ ॥
स्फुटितः क्रकचक्रूरदशनालिरहीश्वरः ।
ततोऽश्विनौ सचन्द्रार्कौ साध्याश्चवसवश्च ये ॥ २०८ ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वाः सर्पाश्चास्त्रैः पृथग्विधैः ।
जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे भूयशस्ते महाबलाः ॥ २०९ ॥
न चास्त्राण्यस्यासज्जन्त गात्रे वज्राचलोपमे ।
ततो देवानवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ॥ २१० ॥
जघान कोटिशः क्रुद्धोमुष्टिपार्ष्णिभिरेव च ।
तथाविधंतस्यवीर्यंमालोक्य भगवान्हरिः ॥ २११ ॥
पलायध्वमहो देवा वदन्नन्तर्हितोऽभवत् ।
शक्रादयस्ततो देवाः पलायनकृतादराः ॥ २१२ ॥
कालनेमिमुखैर्दैत्यैरुपरुद्धा मदोत्कटैः ।
मुष्टिभिः पादघातैश्च केशेष्वाकृष्य तैर्मुदा ॥ २१३ ॥
तारिताः शुष्कसरितं देवमार्गाश्च दंशिताः ।
बहुधा चाऽपकृष्यन्तलोकपालामहासुरैः ॥ २१४ ॥
ततो निनादः सञ्जज्ञे दैत्यानां बलशालिनाम् ।
कम्पयन्पृथिवीं द्यांच पातालानि च भारत ॥ २१५ ॥
जयेति मुदिता दैत्यास्तुष्टुवुस्तारकं तदा ।

शङ्खांश्च पूरयामासुः कुन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ २१६ ॥
धनुर्बाणरवांश्चोग्रान्कराघातांश्च चक्रिरे ।
भृशं हर्षान्विता दैत्या नेदुश्च ननृतुर्मुहुः ॥ २१७॥
ततोदेवान्पुरस्कृत्यपशुपालःपशूनिव । दैत्येन्द्रोरथमास्थाय जगाम सहितोऽसुरैः
महीसागरकूलस्थं तारकः स पुरं बली ।
योजनद्वादशायामं ताम्रप्राकारशोभितम् ॥ २१९ ॥
प्रासादैर्बहुभिःकीर्णंदिव्याश्चर्यौपशोभितम् । यत्रशब्दास्त्रयोनैवजीर्यंतेवानिशंपुरे
गीतघोषश्चव्याघोषोभुज्यन्तांविषयास्त्विति ।
तत्प्रविश्य पुरं राजा जगाम स्वकमालयम् ॥ २२१ ॥
महोत्सवेन महता पुत्रस्त्रीप्रतिनन्दितः ।
तत्र दिव्यां सभां राजा प्राप्य सिंहासनस्थितः ॥ २२२ ॥
स्तूयमानोदितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः। दिव्यासनस्थैर्दैत्येन्द्रैर्वृतःसिंहैरिवप्रभुः
एतस्मिन्नन्तरे काचिद्दिव्यस्त्री तत्पुरेऽभवत् ।
विस्मितस्तैर्वृतो दैत्यैः प्रोवाचेदं स्मयन्निव ॥ २२४ ॥
रूपेणानुपमापार्थ!नानाभरणभूषिता। तांदृष्ट्वातारकोराजाभृशंवैविस्मितोऽभवत्
काऽसि देवि ममब्रूहि किंमायारूपसुन्दरि।त्वत्समांयोषितंनैवदृष्टवन्तःपुराघयम्

स्त्र्युवाच

अहंत्रैलोक्यलक्ष्मीतिविद्धिमांदैत्यसत्तमअर्जितातपसाचास्मित्वयावीर्येणवाविभो
वीर्यवन्तं त्वनलसं तपस्विनमकातरम् ।
दातारं चाऽपि भोक्तारं युक्त्या सेवामि तं नरम् ॥ २२८ ॥
भीरुं निर्विण्णमत्यर्थं साध्वीपीडाकरं नरम् ।
सर्वातिशंकिनंसद्यस्त्यजामि दितिनन्दन ! ॥ २२९ ॥
महेन्द्रेण च माता ते यदा सा व्यपमानिता ।
तदैवत्यक्तप्रायोऽसाचिदानीं तव सम्वशे ॥ २३० ॥

तारकश्च ततः प्राह परमं चेति तां तदा ।
सा चाऽऽविवेश तं देवी त्रिजगत्पूजिता रमा ॥ २३१ ॥
ततो दैत्याधिपं नार्यो दानवानां विभूषिताः ।
वीरकांस्यमुपादाय वर्धयांचक्रिरे मुदा ॥ २३२ ॥
देवाश्च द्वारि तिष्ठन्ति बद्धा दैत्यैर्भृशातुराः ।
उपहास्यमानानारीभिर्दैत्यैरन्यैश्चनागरैः ॥ २३३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्दैत्यरूपं समास्थितः ।
उपहासकमध्यस्थो गाथे द्वे प्राहबुद्धिमान् ॥ २३४ ॥
इदमल्पतरं नाम यदमी षां च दृश्यते ।
मातृक्रोधं स्मरन्राजा किं किं यन्न करिष्यति ॥ २३५ ॥
बलीयांसंसमासाद्यननेमेद्योचकास्तिसःमर्कवच्छ्वेतबाकीयैरुपायैःस्थीयतांसुराः
उपहासमुखेनाऽमी उपदेशं हरेर्मुखात् ।
समाकर्ण्यं ततो देवा मर्क्करूपेण संस्थिताः ॥ २३७ ॥
नृत्यन्तस्ते च बहुधा दैत्याश्चासुरयोषितःभृशंचनोदयामासुर्मुदाभोज्यानितेददुः
विष्णुर्दैत्यप्रतीहारं ततः प्रोवाच बुद्धिमान् ।
विनोदाय महाराज्ञो मर्कामेतान्प्रकीर्तय ॥ २३६ ॥
प्रतीहारस्ततो हृष्टः सभामध्येविवेश सः ।
जानुभ्यांधरणींगत्वाबद्ध्वाचकरसम्पुटम् ॥ २४० ॥
उवाचाऽनाविलंवाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् ।
दैत्येन्द्रंमर्कवृन्दानि द्वारि तिष्ठंति ते प्रभो ॥ २४१ ॥
भृशं विनोदकारीणि स्पृहा चेद्द्रष्टुमर्हसि ।
तन्निशम्याऽब्रवीद्राजार्किचिरंक्रियतेत्वया ॥ २४२ ॥
क्षत्ताचेतिवचः श्रुत्वाकालनेमिंतदाब्रवीत् ।
मर्कानेतान्महाराजो द्रष्टुमिच्छतिशीघ्रतः ॥ २४३ ॥

रक्षपाल सहैभिस्त्वं राजानमनुकूलय ।
कालनेमिरुपादाय मर्कान्यातो नृपं ततः ॥ २४४ ॥
मर्कमध्ये विष्णुमर्को यतस्त्यक्त्वा च दैत्यताम् ।
ततस्तारकदैत्यस्यपुरतोननृतुर्भृशम् ॥ १४५ ॥

मर्कादैत्यकरोत्तालैर्हर्षनादविनोदितैः । तत्रोऽतिमुदितोराजातेषांनृत्येनसोऽब्रवीत्

अभयं वो मर्कदेवास्तुष्टो यच्छाम्यहं त्विदम् ।
मद्गृहे स्थीयतामेव न च कार्यं भयं हृदि ॥ २४७ ॥

इतिश्रुत्वाविष्णुमर्कःप्रनृत्यन्निदमब्रवीत्।राजान्विज्ञातुमिच्छामस्तवगेहावधिंवयम्

एवमुक्तो प्रहस्याऽऽह तारको दैत्यसत्तमः ।
त्रिभूमिकं हि मे गेहमिदं यद्भुवनत्रयम् ॥ २४६ ॥
हरिमर्कस्ततः प्राह यद्येवं स्वं वचः स्मर ।
त्रैलोक्ये विचरन्त्वेते मर्काराजन्सुनिर्भयाः ॥ २५० ॥
अश्वमेधशतस्यापिसत्यंराजन्विशिष्यते ।
धर्ममेनं स्मरन्सत्यं वचनं कुरु दैत्यप ॥ २५१ ॥

ततःसुविस्मितोदैत्यःप्राहेदंवचनंतदा । मर्कटाऽहोप्रवुद्धोऽसिसत्यंब्रहिवकोभवान्

श्रीभगवानुवाच

अहं नारायणोनाम यदि श्रोत्रमुपागतः देवानां रक्षणार्थाय मर्करूपमुपाश्रितः ॥

तच्चेन्मान्यतमोधर्मस्तव तद्वचनं स्वकम् ।
परिपालय ते गेहं विचरन्तु सुरास्त्वमी ॥ १५४ ॥
अवलेपश्च राजेन्द्र न कर्तव्यस्त्वया हृदि ।
वीरोऽहमितिसञ्चिन्त्य पश्यतां कालजं बलम् ॥ २५५ ॥

पर्यायैर्हन्यमानामभिहन्ता न विद्यते । मौढ्यमेतत्तुयद्द्वेष्टा कर्ताहमितिमन्यते ॥

ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च ।
कं वाऽऽपदो नोपनमन्ति काले कालस्य वीर्यं न तु कर्तुरेतत् ॥ २५७॥

न मन्त्रबलवीर्येण प्रज्ञयापौरुषेणवा । अलभ्यंलभ्यतेकालेकाले सुप्तोऽपिविन्दति

न मातृपितृशूश्रूषा न च दैवतपूजनम् ।
नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखावहः ॥ २५९ ॥
न विद्या न तपोदानं न मित्राणि न वान्धवाः ।
शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ २६० ॥
नागामिगमनार्थं हि प्रतिवातशतैरपि ।
शक्नुवन्ति प्रतिव्योढुमृतेकालवलं नराः ॥ २६२ ॥
देहवत्पुण्यकर्माणि जीववत्कालउच्यते ।
द्वयोः समागमेदैत्य ! कार्याणां सिद्धिरिष्यते ॥ २६३ ॥
अहो दैत्य त्वद्विशिष्टादैत्यानांकोटयःपुरा ।
शाल्मलेस्तूलवत्क्षिप्ताः कालवातेनदुर्दशाः ॥ २६४ ॥
इदं तु लब्ध्वा त्वं स्थानमात्मानंवहु मन्यसे ।
सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥ २६५ ॥

नचेदमचलंस्थानमनन्तंचाऽपिकस्यचित्। त्वंतुवालिशदावुद्ध्याममेदमितिमन्यसे

अविश्वास्ये विश्वसिषि मन्यसे चाऽध्रुवं ध्रुवम् ।
ममेदमिति मोहात्त्वं त्रिलोकीश्रियमीप्ससि ॥ १६६ ॥
नेयं तवनचास्माकंनचान्येषांस्थिरामता ।
अतिक्रम्य वहूनन्यांस्त्वयितावदियंस्थिता ॥ २६७ ॥
कश्चित्कालमियं स्थित्वा त्वयि तारक चञ्चला ।
पुंश्चलीवाऽतिचपलापुनरन्यं गमिष्यति ॥ २६८ ॥
सरत्नौषधिसम्पन्नं ससरित्पर्वताकरम् ।
तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तं भुवनत्रयम् ॥ २६९ ॥
हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षश्च दुर्जयः ।
प्रह्लादोनमुचिर्वीरो विप्रचित्तिर्विरोचनः ॥ २७० ॥

कीर्तिः शूरश्च वीरश्च वातापिरिल्वलस्तथा ।
अश्वग्रीवः शम्बरश्च पुलोमा मधुकैटभौ ॥ २७१ ॥
विश्वजितत्प्रमुखाश्चाऽन्येदानवेन्द्रामहाबलाः ।
कालेन निहताःसर्वे कालोहिबलवत्तरः ॥ २७२ ॥
सर्वे यथार्हदातारः सर्वे दाक्षायणीसुताः ।
ज्वलन्तः प्रजयन्तश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥ २७३ ॥
मुञ्चेच्छांकालभोगेषुमुञ्चेमंश्रीभवंमदम् ।एतदैश्वर्यनाशेत्वांशोकःसम्पीडयिष्यति
शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हृषः ।
अतीतानागते हि त्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्तय ॥ २७५ ॥
इन्द्रं चेदागतःकालःसदायुक्तमतन्द्रितम् । क्षमस्वनचिराद्दैत्यत्वामप्युपगमिष्यति
को हि स्थातुमलं लोके ममक्रुद्धस्य संयुगे ।
कालस्तुबलवान्प्राप्तस्तेनतिष्ठामि तारक ॥ २७७ ॥
त्वमेव वेत्सि मांदैत्ययोऽहंयादृक्पराक्रमः ।
कल्पे कल्पे महादैत्याः कोटिशोऽर्बुदशोहताः ॥ २७८ ॥
येषां त्वंकोटिभागेऽपिपरिपूर्णोनतारक ! कल्पेकल्पेसृजामीदंब्रह्मादिसकलंजगत्
इच्छयासञ्जीवयाम्येतदनिच्छन्नाशये क्षणात् ।
न हि त्वां नोत्सहे हन्तुं सर्वदैत्यसमायुतम् ॥ २८१ ॥
अङ्गुल्यग्रेण दैत्येन्द्र पुनर्धर्मं न लोपये । यद्यहं प्रवरो भूत्वा धर्मं ब्रह्मवरात्मकम् ॥
लोपयामि ततः कं च धर्मोऽयं शरणं व्रजेत् ।
अहंकर्तेतिमा मंस्थाःकर्ता यस्तु सदाप्रभुः ॥ २८३ ॥
सोऽयं कालः पचेद्विश्वंवृक्षेफलमिवागतम् ।
यैरेव कर्मभिः सौख्यंदुखं तैरेवकर्मभिः ॥ २८४ ॥
प्राप्नोति पुरुषो दैत्य पश्य कालस्य चित्रताम् ।
सर्वं कालवशादेवबोद्धव्यंधीयुतैर्नरैः ॥ २८५ ॥

स्वकर्मपरिपाकस्यफलदं वै विदुर्बुधाः ।
तस्मात्कर्मशुभं कार्यंपुण्यात्पुण्यात्मकंचयत् ॥ २८६ ॥
पुण्येनतत्रसौख्यंस्याद्दुःखंपापेननिश्चितम्।इतिनिश्चित्यदैन्येन्द्रस्त्वंवचःपरिपालय
मदुक्तं वचनं सर्वं यदि मन्तुमिहाऽर्हसि ॥ २८७ ॥

तारक उवाच

मामत्र संस्थितं दृष्ट्वा कालनेमिमुखैर्युतम् ॥ २८८ ॥
कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपिजिघांसतः सातेनव्यथतेबुद्धिरचलातत्त्वदर्शिनी
ब्रवीषि वाक्यंयद्यत्त्वंतत्तथैव न संशयः ।
को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ॥ २९० ॥
कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् ।
अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशाश्वतम् ॥ २९१ ॥
कालाग्नावाहितं घोरे गुह्ये सततगत्वरे ।
इदमद्यकरिष्यामि श्वः कर्ताऽस्मीतिवादिनः ॥ २९२ ॥
कालो हरति संप्राप्ते नदीवेग इवोन्मुखान् ।
इदानीं तावदेवासौमया दृष्टोनविस्मृतः ॥ २९३ ॥
कालेनह्रियमाणानां प्रलापः श्रूयते नृणाम् ।
ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रोधभयेषु च ॥ २९४ ॥
स्पृहामोहातिवादेषुलोकः सक्तो न बुध्यते ।
गुरुर्वाऽप्यगुरुर्वापिकृत्याकृत्यं च केशव ॥ २९५ ॥
जानामित्वामहंविष्णोसर्वभूतवरंप्रभुम्। किंकुर्मःस्वस्वभावेनबलिनात्वांनमन्महे
केचिद्व्रजन्ति त्वां भक्त्या वैरेण हेलया परे ।
सर्वेऽनुकम्प्यास्तेतुभ्यमन्तरात्माऽसि देहिनाम् ॥ २९७ ॥
पुराणःशाश्वतोधर्मःसर्वप्राणभृतांसमः। मामालम्ब्यमयामुक्तायान्तुसर्वेदिवौकस
पुनर्मर्कस्वरूपेण भ्रान्तव्यं भुवनत्रयम् ।

स्पृहाऽपि यज्ञभागानां न कार्या समयस्त्वयम् ॥ २९८ ॥
एवमुक्ते तारकेण देवा हर्षं प्रपेदिरे ।
मुच्यते हृतलोमाऽपि मेषो लाभो हि सैनिकात् ॥ २९९ ॥

श्रीभगवानुवाच

दैत्येन्द्र भवतत्त्वज्ञोविद्याज्ञानतपोन्वितः कालंपश्यसिसुव्यक्तंपाणावामलकंयथा
कालचारित्रतत्त्वज्ञ शिवभक्तमहामते ।
वज्राङ्गसुत धन्योऽसि स्पृहणीयोऽसि धीमताम् ॥ ३०१ ॥
यावत्ते तपसो वीर्यंतावद्भुङ्क्ष्वजगत्त्रयम् ।
एतेन समयेनैते चरिष्यन्ति सुरा जगत् ॥ ३०२ ॥
इत्युक्त्वामर्कयूथेन वृतो नारायणः प्रभुः ।
स्थानादस्मादपाक्रम्य मेरुम्प्रति ययौ तदा ॥ ३०३ ॥
ततो मेरुं समागम्य प्रोवाच वचनंहरिः ।
भवन्तो यान्तु ब्रह्माणं स धास्यति च वो हितम् ॥ ३०४ ॥
अप्रमत्तैःसदाभाव्यंपालयश्चसमयस्तथाइत्युक्त्वाभगवान्विष्णुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत
प्रणतः संस्तुतो देवैर्ब्रह्माणं च सुरा ययुः ॥ ३७ ॥
दिव्योत्तमैस्तत्रगतैरभिष्टुतो विदीप्ततेजा भुवनत्रयेऽपि ।
वज्राङ्गपुत्रोऽपि मुमोद वीरः शिवप्रसादेन महर्द्धिमाप्य ॥ ३०८ ॥
स्वयमिन्द्रोनिमिर्वह्निःकालनेमिर्यमोऽपिच ।
स्तम्भश्चनिर्ऋतिस्थानेमहिषोवरुणस्तथा ॥ ३०९ ॥
मेषो वाताधिकारी च कुजम्भो धनदोऽभवत् ।
अन्येषां चाऽधिकारांश्च दैत्यानां तारको ददौ ॥ ३१० ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डेदेवासुरसङ्ग्रामेतारकविजयवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः २१

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्येपार्वतीजन्मवर्णनम्

नारद उवाच

एवं विप्रकृता देवामहेन्द्रसहितास्तदा । ययुःस्वायम्भुवंधाम मर्करूपमुपाश्रिताः
ततश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुङ्गवान् ।
स्वरूपेणेह तिष्ठध्वं नात्रवस्तारकाद्भयम् ॥ २ ॥
ततोदेवाः स्वरूपस्थाः प्रम्लानवदनाम्बुजाः ।
तुष्टुवुः प्रणताःसर्वे पितरं पुत्रका यथा ॥ ३ ॥
नमो जगत्प्रसूत्यै ते हेतवे पालकाय च ।
संहर्त्रे च नमस्तुभ्यं तिस्रोऽवस्थास्तवप्रभो ॥ ४ ॥
त्वमपः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः ।
तदण्डमभवद्धैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः ॥ ५ ॥
वेदेष्वाहुर्विराड्रूपं त्वामेकरूपमीदृशम् ।
पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादे रसातलम् ॥ ६ ॥
महातलं चाऽस्य गुल्फौ जंघेचाऽपितलातलम् ।
सुतलं जानुनी चास्य ऊरूचवितलातले ॥ ७ ॥
महीतलं च जघनं नाभिश्चास्यनभस्तलम् ।
ज्योतिःपदमुरःस्थानंस्वर्लोकोबाहुरुच्यते ॥ ८ ॥

ग्रीवा महश्चवदनं जनलोकः प्रकीर्त्यते । ललाटं च तपोलोकः शीर्षःसत्यमुदाहृतम्
चन्द्रसूर्यौ च नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ ।
आत्मानं ब्रह्मरन्ध्रस्थमाहुस्त्वां वेदवादिनः ॥ १० ॥
एवं येतेविराड्रूपंसंस्मरन्तउपासते । जन्मबन्धविनिर्मुक्ता यान्तित्वांपरमंपदम्
एवं स्थूलं प्राणिमध्यं च सूक्ष्मं भावेभावे भावितं त्वां गृणन्ति ।
सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं पद्मज ! इद्विधेम ॥ १२ ॥
एवं स्तुतो विरञ्चिस्तु कृपयाऽभिपरिप्लुतः जानन्नपितदाप्राह तेषामाश्वासहेतवे
सर्वेभवन्तोदुःखार्ताःपरिम्लानमुखाम्बुजाः ।
भ्रष्टायुधास्तथाऽकस्माद्भ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४ ॥
ममैवेयं कृतिर्देवा भवतां यद्विडम्बना ।
यद्वैराजशरीरे मे भवन्तो बाहुसञ्ज्ञकाः ॥ १५ ॥
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं धार्मिकं चोर्जितं महत् ।
तत्रासीद्बाहुनाशो मे बाहुस्थाने च ते मम ॥ १६ ॥
तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना ।
येन चोपहृतं देवास्तन्ममाख्यातुमर्हथ ॥ १७ ॥

देवा ऊचुः

योऽसौवज्राङ्गतनयस्त्वयादत्तवरःप्रभो । भृशंविप्रकृतास्तेन तत्त्वंजानासितत्त्वतः
यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं शार्विकतीर्थकम् ।
तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ॥ १९ ॥
ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः ।
महाभूतस्वरूपेण स एव च जगत्पतिः ॥ २० ॥
चन्द्रसूर्यौ ग्रहास्तारा यच्चान्यद्दैवपक्षतः ।
तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापितो दैत्यपक्षकः ॥ २१ ॥
वयं च विधृतास्तेन बहूपहसितास्तथा ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्येपार्वतीजन्मवर्णनम्

नारद उवाच

एवं विप्रकृता देवामहेन्द्रसहितास्तदा । ययुःस्वायम्भुवंधाम मर्करूपमुपाश्रिताः
ततश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुङ्गवान् ।
स्वरूपेणेह तिष्ठध्वं नात्रवस्तारकाद्भयम् ॥ २ ॥
ततोदेवाः स्वरूपस्थाः प्रम्लानवदनाम्बुजाः ।
तुष्टुवुः प्रणताःसर्वे पितरं पुत्रका यथा ॥ ३ ॥
नमो जगत्प्रसूत्यै ते हेतवे पालकाय च ।
संहर्त्रे च नमस्तुभ्यं तिस्रोऽवस्थास्तवप्रभो ॥ ४ ॥
त्वमपः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः ।
तदण्डमभवद्धैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः ॥ ५ ॥
वेदेष्वाहुर्विराड्रूपं त्वामेकरूपमीदृशम् ।
पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादे रसातलम् ॥ ६ ॥
महातलं चाऽस्य गुल्फौ जंघेचाऽपितलातलम् ।
सुतलं जानुनी चास्य ऊरूचवितलातले ॥ ७ ॥
महीतलं च जघनं नाभिश्चास्यनभस्तलम् ।
ज्योतिःपदमुरःस्थानंस्वर्लोकोबाहुरुच्यते ॥ ८ ॥

ग्रीवा महश्चवदनं जनलोकः प्रकीर्त्यते । ललाटं च तपोलोकः शीर्षःसत्यमुदाहृतम्
चन्द्रसूर्यौ च नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ ।
आत्मानं ब्रह्मरन्ध्रस्थमाहुस्त्वां वेदवादिनः ॥ १० ॥
एवं येतेविराड्रूपंसंस्मरन्तउपासते । जन्मबन्धविनिर्मुक्ता यान्तित्वांपरमंपदम्
एवं स्थूलं प्राणिमध्यं च सूक्ष्मं भावेभावे भावितं त्वां गृणन्ति ।
सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं पद्मज ! इद्धिधेम ॥ १२ ॥
एवं स्तुतो विरञ्चिस्तु कृपयाऽभिपरिप्लुतः जानन्नपितदाप्राह तेषामाश्वासहेतवे
सर्वेभवन्तोदुःखार्ताःपरिम्लानमुखाम्बुजाः ।
भ्रष्टायुधास्तथाऽकस्माद्भ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४ ॥
ममैवेयं कृतिर्देवा भवतां यद्विडम्बना ।
यद्वैराजशरीरे मे भवन्तो बाहुसञ्ज्ञकाः ॥ १५ ॥
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं धार्मिकं चोर्जितं महत् ।
तत्रासीद्बाहुनाशो मे बाहुस्थाने च ते मम ॥ १६ ॥
तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना ।
येन चोपहृतं देवास्तन्ममाख्यातुमर्हथ ॥ १७ ॥

देवा ऊचुः

योऽसौवज्राङ्गतनयस्त्वयादत्तवरःप्रभो । भृशंविप्रकृतास्तेन तत्त्वंजानासितत्त्वतः
यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं शार्विकतीर्थकम् ।
तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ॥ १६ ॥
ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः ।
महाभूतस्वरूपेण स एव च जगत्पतिः ॥ २० ॥
चन्द्रसूर्यौ ग्रहास्तारा यच्चान्यद्देवपक्षतः ।
तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापितो दैत्यपक्षकः ॥ २१ ॥
वयं च विधृतास्तेन बहूपहसितास्तथा ।

विष्णोः प्रसादान्मुक्ताश्च कथञ्चिदिव कष्टतः ॥ २२ ॥
तद्वयं शरणं प्राप्ताः पीडिताः क्षुत्तृषार्दिताः ।
धर्मरक्षाकराश्चेति सञ्चिन्त्य त्रातुमर्हसि ॥ २३ ॥
इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम् ।
सुरानुवाच भगवानतः सञ्चिन्त्य तत्त्वतः ॥ २४ ॥
अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैःयस्यवध्यश्चनाद्यापिसजातोभगवान्पुनः
मया च वरदानेन च्छन्दयित्वा निवारितः ॥ २६ ॥
तपसासहि दीप्तोऽभूत्त्रैलोक्यदहनात्मकः । सचवव्रेवधंदैत्यःशिशुतःसप्तवासरात्
स च सप्तदिनो बालः शङ्कराद्यो भविष्यति ।
तारकस्य च वीरस्यवधकर्ताभविष्यति ॥ २८ ॥
सतीनामा तु या देवी विनष्टा दक्षहेलया ।
सा भविष्यति कल्याणीहिमाचलशरीरजा ॥ २९ ॥
शङ्करस्य च तस्याश्च यतः कार्य समागमे ।
अहमप्यस्य कार्यस्य शेषंकर्त्ता न संशयः ॥ ३० ॥
इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलयोनिना ।
जग्मुर्मेरुं प्रणम्येशं मर्करूपेण सम्वृताः ॥ ३१ ॥
ततोगतेषुदेवेषुब्रह्मालोकपितामहः । निशां सस्मारभगवान्स्वां तनुं पूर्वसम्भवाम्
ततो भयवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ।
तां चिविक्ते समालोक्य तथोवाच विभावरीम् ॥ ३३ ॥
विभावरि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ।
तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥ ३४ ॥
तारकोनाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्ज्जितः ।
तस्याभावाय भगवाञ्जनयिष्यति यं शिवः ॥ ३५ ॥
सुतः स भविता तस्य तारकस्यान्तकारकः ।

अहं त्वादौ यदाजातस्तदापश्यंपुरःस्थितम् ॥ ३६ ॥
अर्धनारीश्वरं देवं व्याप्य विश्वमवस्थितम् ।
दृष्ट्वा तमब्रुवं देवं भजस्वेति च भक्तितः ॥ ३७ ॥
ततो नारी पृथग्जाता पुरुषश्च तथा पृथक् ।
तस्याश्चैवांशजाःसर्वाःस्त्रियस्त्रिभुवनेस्मृताः ॥ ३८ ॥
एकादश च रुद्राश्च पुरुषास्तस्य चांशजाः ।
तां नारीमहमालोक्य पुत्रं दक्षमथाब्रवम् ॥ ३९ ॥
भजस्व पुत्रीं जगती ममापि च तवापि च ।
पुं दुःखनरकात्त्रात्रीपुत्रीतेभाविनीत्वियम् ॥ ४० ॥
एवमुक्तो मया दक्षःपुत्रीत्वेपरिकल्पिताम् ।
रुद्राय दत्तवान्भक्त्यानामदत्त्वासतीतियत् ॥ ४१ ॥
ततः काले च कस्मिंश्चिदवमेने च तां पिता ।
मुमूर्षुः पापसङ्कल्पो दुरात्माकुलकज्जलः ॥ ४२ ॥
ये रुद्रंनैवमन्यन्तेतेस्फुटंकुलकज्जलाः । पिशाचास्तेदुरात्मानोभवन्तिब्रह्मराक्षसाः
अवमानेन तस्याऽपि यथा देवी जहौ तनुम् ।
यथा यज्ञः स च ध्वस्तो भवेन विदितं हि ते ॥ ४४ ॥
अधुनाहिमशैलस्यभवित्रीदुहिताचसा । महेश्वरंपतिंसाचपुनःप्राप्स्यतिनिश्चितम्
तदिदं च त्वया कार्यं मेनागर्भे प्रविश्यच ।
तस्याश्छर्वि कुरुकृष्णांयथाकाली भवेत्तु सा ॥ ४६ ॥
तदा रुद्रोपहसिता तपस्तप्स्यति सा महत् ।
समाप्तनियमा देवी यदावोग्रा भविष्यति ॥ ४७ ॥
स्वयमेव यदा रूपं सुगौरं प्रतिपत्स्यते ।
विरहेण हरश्चास्य मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ॥ ४८ ॥
तस्यैव हिमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ।

प्रतीक्षमाणस्तां देवीमुग्रं सन्तप्स्यते तपः ॥ ४६
योः सुतस्तपसोर्भविता यो महासुतः भविष्यतिसदैतस्यतारकस्यनिवारकः ॥
तपसो हि विना नास्ति सिद्धिः कुत्राऽपि शोभने ! ।
सर्वासां कर्मसिद्धीनां मूलं हि तप उच्यते ॥ ५१ ॥
वयाऽपिदानवोदेविदेहनिर्गतयातदा । चण्डमुण्डपुरोगाश्चहन्तव्यालोकदुर्जयाः
यस्माच्चण्डश्च मुण्डंच त्वं देवि निहनिष्यसि ।
चामुण्डेतितथालोकेख्यातादेविभविष्यसि ॥ ५२ ॥
ततस्त्वांवरदेदेविलोकःसम्पूजयिष्यति।भेदैर्बहुविधाकारैःसर्वांगांकामसाधनीम्
ॐकारवक्त्रां गायत्रीं त्वामर्चन्ति द्विजोत्तमाः ।
ऊर्जितां बलदां वाऽपि राजानः सुमहाबलाः ॥ ५५ ॥
श्याश्चभूतिमित्येवशिवांशूद्रास्तथाशुभेक्षान्तिर्मुनीनामक्षोभ्यादयानियमिनामपि
त्वं महोपायसन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ।
परिस्थितिस्त्वमर्थानां त्वमहो प्राणिकामता ॥ ५७ ॥
त्वंयुक्तिः सर्वभूतानांत्वंगतिःसर्वदेहिनाम् ।
रतिस्त्वंरतिचित्तानांप्रीतिस्त्वंहृद्यदर्शिनाम् ॥ ५८ ॥
त्वं कान्तिः शुभरूपाणां त्वं शान्तिः शुभकर्मिणाम् ।
त्वं भ्रान्तिर्मूढचित्तानां त्वं फलं क्रतुयाजिनाम् ॥ ५६ ॥
जलधीनां महावेला त्वं च लीलाविलासिनाम् !
सम्भूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ॥ ६० ॥
वंकालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी । प्रियकण्ठग्रहानन्ददायिनीत्वंविभावरी
प्रसीद प्रणतानस्मान्सौम्यदृष्ट्या विलोकय ॥ ६२ ॥
तिस्तुवन्तोयेदेविपूजयिष्यन्तित्वांशुभेतेसर्वकामानाप्स्यन्तिनियतानात्रसंशयः
इत्युक्तातु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः ।
जगाम त्वरितापूर्वं गृहं हिमगिरेर्महत् ॥ ६३ ॥

तत्राऽऽसीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रये ।
ददर्शमेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥ ६४ ॥
किञ्चिच्छ्याममुखोदग्रस्तनभागावनामिताम् ।
महौषधिगणाबद्धमन्त्रराजनिषेविताम् ॥ ६५ ॥
ततः किञ्चित्प्रमिलिते मेनानेत्राम्बुजद्वये ।
आविवेश मुखं रात्रिर्ब्रह्मणो वचनात्तदा ॥ ६६ ॥
जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेणजठरान्तरम् ।
अरञ्जयच्छविं देव्या गुहमातुर्विभावरी ॥ ६७ ॥
ततो जगन्मङ्गला मेना हिमगिरेः प्रिया ।
ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे प्रासूयत शुभाननाम् ॥ ६८ ॥
तस्यां तु जायमानायां जन्तवःस्थाणुजङ्गमाः ।
अभवन्सुखिनःसर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ६९ ॥
अभवत्क्रूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम् ।
ज्योतिषामपितेजस्त्वमभवत्सुतरांतदा ॥ ७० ॥
वानाश्रिताश्चोषधयः स्वादुवन्तिफलानिच ।
गन्धवन्ति च माल्यानि विमलंचनभोऽभवत् ॥ ७१ ॥
मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहराः ।
विस्मृतानि च शास्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे ॥ ७२ ॥
प्रभावस्तीर्थमुख्यानांतदा पुण्यतमोऽभत् ।
सर्वेषामभवच्छ्रद्धा जन्मकाले गुहारणेः ।
अन्तरिक्षेऽमराश्चापि प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७४ ॥
हरिब्रह्ममहेन्द्रार्कवायुवह्निपुरोगमाः ।
मेरुप्रभृतयश्चाऽपिमूर्तिमन्तोमहानगाःतस्मिन्महोत्सवेप्राप्तावीरकांस्योपशोभिवा
सागराः सरितश्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः ॥ ७८ ॥

हिमशैलोऽभवल्लोके तदा सर्वैश्चराचरैः । सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च पूजनीयश्च भारतः!
अनुभूयोत्सवं ते च जग्मुः स्वानालयांस्तदा ॥ ८० ॥

ति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
ौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये पार्वतीजन्मवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

कुमारेशमाहाम्ये नारदेन पर्वतपुत्रींदृष्ट्वा सामुद्रिकशास्त्रदृष्ट्याभविष्यकथनं पश्चाच्चहिमवतेआश्वासनवर्णनम्

नारद उवाच

ततश्च शैलजा देवी चिक्रीड सुभगा तदा । देवगन्धर्वकन्याभिर्नगकिन्नरसम्भवाः
मुनीनां चापि याः कन्यास्ताभिः सार्धं च शोभना ॥ १ ॥
कदाचिदथमेरुस्थो वासवःपाण्डुनन्दन! सस्मारमांययौचाहंसंस्मृतोवासवंतदा
मां दृष्ट्वा च सहस्राक्षःसमुत्थायाऽतिहर्षितः ।
पूजयामास तां पूजां प्रतिगृह्याऽहमब्रवम् ॥ ३ ॥
महासुरमहोन्मादकालानल दिवस्पते !
कुशलं विद्यते कश्चित्तव कच्चिच्च नन्दसि ॥ ४ ॥
पृष्टस्त्वेवं मया शक्रः प्रोवाच वचनंस्मयन् ।
कुशलस्याङ्कुरस्तावत्सम्भूतो भुवनत्रये ॥ ५ ॥

तत्फलोदयसम्पत्तौ तद्भावान्संस्मृतोमुनेवेत्सिसर्वमतं त्वंचै तथापिपरिनोदकः ॥
निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने ॥ ७ ॥
तद्वचाञ्छैलजां देवीं शैलेन्द्रं शैलवल्लभाम् । हरंसम्भावयवरं यन्नान्यं रोचयन्तिते
ततस्तद्वाक्यमाकर्ण्य गतोऽहं शैलसत्तमम् ।
ओषधिप्रस्थनिलयंसाक्षादिव दिवस्पतिम् ॥ ९ ॥
तत्र हैमे स्वयं तेन महाभक्त्या निवेदिते ।
महासने पूजितोऽहमुपविष्टो महासुखम् ॥ १० ॥
गृहीतार्घ्यं ततो मां च पप्रच्छ श्लक्ष्णया गिराकुशलंतपसःशैलःशनैःफुल्लाननाम्बुजः
अहमप्यस्य तत्प्रोच्य प्रत्यवोचं गिरीश्वरम् ।
त्वया शैलेन्द्र पूर्वां चाऽप्यपरां च दिशं तथा ॥ १२ ॥
अवगाह्यस्थितवता क्रियतेप्राणिपालना।अहोधन्योऽसिविप्रेन्द्राःसाहाय्येनतवाचल
तपोजपव्रतस्नानैः साधयन्त्यात्मनः परम् ।
यज्ञाङ्गसाधनैःकांश्चित्कन्दादिफलदानतः ॥ १४ ॥
त्वं समुद्धरसि विप्रान्किमतः प्रोच्यते तव ।
अन्येऽपिजीवा बहुधात्वामुपाश्रित्य भूधर ! ॥ १५ ॥
मुदिताः प्रतिवर्तन्ते गृहस्थमिव प्राणिनः ।
शीतमातपवर्षांश्चक्लेशान्नानाविधान्सहन् ॥ १६ ॥
उपाकरोषि जन्तूनामेवंरूपा हि साधवः ।
किमतः प्रोच्यते तुभ्यं धन्यस्त्वं पृथिवीधर ! ॥ १७ ॥
कन्दरं यस्य चाऽध्यास्ते स्वयंतव महेश्वरः ।
इत्युक्तवति वाक्यं च यथार्थं मयि फाल्गुन ॥ १८ ॥
हिमशैलस्य महिषीमेना आगाद्दिदृक्षया ।
अनुयाता दुहित्री च स्वल्पाश्च परिचारिकाः ॥ १९ ॥
लज्जयानतसर्वाङ्गी प्रविवेश सदो महत् ।

ततो मां शैलमहिषी ववन्दे प्रणिपत्य सा ॥ २० ॥
वस्त्रनिगूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः ।
तामहं सत्यरूपाभिराशीर्भिः समवर्धयम् ॥ २१ ॥
पतिव्रता शुभाचारा सुभगा वीरसूः शुभे !
सदा वीरवती चाऽपि भव वंशोन्नतिप्रदे ! ॥ २२ ॥
ततोऽहं विस्मिताक्षीं च हिमवद्गिरिपुत्रिकाम् ।
मृदुवाण्या प्रत्यवोचमेहि बाले ! ममाऽन्तिकम् ॥ २३ ॥
ततोदेवीजगन्मातावालभावंस्वकंमयि । दर्शयन्तीस्वपितरंकण्ठेगृह्याङ्कमाविशत्
उवाच वाचं तां मन्दं मुनिं वन्दय पुत्रिके ! ।
मुनेः प्रसादतोऽवश्यं पतिमाप्स्यसि सम्मतम् ॥ २५ ॥
इत्युक्ता सा ततोबाला वस्त्रान्तपिहितानना ।
किञ्चित्सहुंकृतोत्कम्पं प्रोच्य नोवाच किञ्चन ॥ २६ ॥
ततो विस्मितचित्तोऽहमुपचारविदाम्वरः ।
प्रत्यवोचं पुनर्देवीमेहि दास्यामि ते शुभे ॥ २७ ॥
रत्नकीडनकं रम्यं स्थापितं सुचिरं मया ।
इत्युक्ता सा तदोत्थाय पितुरङ्कात्सवेगतः ॥ २८ ॥
वन्दमानाचमेपादौमयानीताङ्कमात्मनः। मन्यतातांजगत्पूज्यामुक्तंबालेतवोचितम्
न तत्पश्यामि तत्तुभ्यं दद्म्याशीः का तवोचिता ।
इत्युक्ते मातृवात्सल्याच्छैलेन्द्रमहिषी तदा ॥ ३० ॥
नोदयामास मां मन्दमनाशीः शङ्कितातदा। भगवन्वेत्सिसर्वंत्वमतीतानागतंप्रभो
तदहं ज्ञातुमिच्छामि कीदृशोऽस्याःपतिर्भवेत् ।
श्रुत्वेति सस्मितमुखःप्रावोचं नर्मवल्लभः ॥ ३२ ॥
न जातोऽस्याःपतिर्भद्रेवर्ततेचकुलक्षणः । नग्नोऽतिनिर्धनःक्रोधीवृतःक्रूरैश्चसर्वदा
श्रुत्वेति सम्भ्रमाविष्टो ध्वस्तवीर्यो हिमाचलः ।

मां तदा प्रत्युवाचेदं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥ ३४ ॥
अहोविचित्रः संसारोदुर्वेद्यो महतामपि । प्रवरस्त्वपि शक्त्या यो नरेषु कृपायते
यत्नेन महता तावत्पुण्यैर्बहुविधैरपि ।
साधयत्यात्मनो लोको मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ३६ ॥
अध्रुवं तद्ध्रुवत्वे च कथञ्चित्परिकल्प्यते ।
तत्राऽपि दुर्लभानाम समानव्रतचारिणी ॥ ३७ ॥
साध्वी महाकुलोत्पन्ना भार्या या स्यात्पतिव्रता ।
तत्रापि दुर्लभं यच्च तया धर्मनिषेवणम् ॥ ३८ ॥
सह वेदपुराणोक्तं जगत्त्रयहितावहम् ।
एतत्सुदुर्लभं यच्च तस्यां चैव प्रजायते ॥ ३९ ॥
तदपत्यमपत्यार्थं संसारे किल ! नारद ।
एतेषां दुर्लभानां हि किञ्चित्प्राप्नोति पुण्यवान् ॥ ४० ॥
सर्वमेतदवाप्नोति स कोऽपि यदि वा न वा ।
किञ्चित्केनाऽपिहिन्यूनंसंसारःकुरुतेनरम् ॥ ४१ ॥
अथ सांसारिको दोषःस्वकृतं यत्र भुज्यते ।
गार्हस्थ्यं च प्रशंसन्ति वेदाःसर्वेऽपि नारद ! ॥ ४२ ॥
नेति केचित्तत्र पुनः कथन्ते यदि नोगृही
अतो धात्रा च शास्त्रेषु सुतलाभःप्रशंसितः ॥ ४३ ॥
पुनश्च सृष्टिवृद्ध्यर्थं नरकत्राणनाय च ।
तत्र स्त्रीणां समुत्पत्ति विना सृष्टिर्न जायते ॥ ४४ ॥
सा चजातिप्रकृत्यैवकृपणादैन्यभागिनी । तासामुपरिमाऽवज्ञाभवेदितिचवेधसा
शास्त्रेषूक्तमसन्दिग्धं वाक्यमेतन्महत्फलम् ॥ ४६ ॥
दशपुत्रसमा कन्या दशपुत्रान्प्रवर्द्धयन् । यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभ्यं कन्ययैकया
तस्मात्कन्या पितुः शोच्या सदा दुःखविवर्धिनी ॥ ४७ ॥

याऽपि स्यात्पूर्णसर्वार्था पतिपुत्रधनान्विता ।
त्वयोक्तं च कृते ह्यस्यास्तद्वाक्यं मम शोकदम् ॥ ४८ ॥
केनदोषेणमेपुत्रीनयोग्माआशिषामता नजातोऽस्याःपतिःकस्माद्वर्ततेचाकुलक्षणः
निर्धनश्च मुने कस्मात्सर्वेषां सर्वदः कुतः । इति दुर्घटवाक्यं ते मनोमोहयतीव मे
इति तं पुत्रवात्सल्यात्सभार्यं शोकसम्प्लुतम् ।
अहमाश्वासयं वाग्भिः सत्याभिः पाण्डुनन्दन ! ॥ ५१ ॥
माशुचःशैलराज त्वंहर्षस्थानेऽतिपुण्यभाक् । शृणुतद्वचनंमह्यं यन्मयोक्तंचह्यर्थवत्
जगन्माता त्वियं बाला पुत्री ते सर्वसिद्धिदा ।
पुराभवेऽभवद्भार्या सतीनाम्नाभवस्य या ॥ ५३ ॥
तदस्याःकिमहं दद्मि रवेर्दीपमिवाऽल्पकः ।
सञ्चिन्त्येति महादेव्यानाऽऽशिषंदत्तवानहम् ॥ ५४ ॥
न जातोऽस्याःपतिश्चेतिवर्ततेचभवोहिसः । नसजातोमहादेवोभूतभव्यभवोद्भवः
शरण्यः शाश्वतः शास्ता शङ्करः परमेश्वरः ॥ ५६ ॥
सर्वे देवा यत्पदमामनन्ति वेदैश्च सर्वैरपि यो न लभ्यः ।
ब्रह्मादिविश्वं ननु यस्य शैल ! बालस्य वा क्रीडनकं बदन्ति ॥ ५७ ॥
स चामङ्गल्यशीलोऽपि मङ्गलायतनोहरः । निर्धनःसर्वदश्चाऽसौवेदस्वंस्वयमेवसः
स च देवोऽचलःस्थाणुर्महादेवोऽजरोहरः ।
भविष्यतिपतिःसोऽस्यास्तत्किमर्थं तु शोचसि ॥ ५६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हिमवदाश्वासनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्ये शिवद्वारा कामदहनवर्णनम्

नारद उवाच

एवं श्रुत्वा सभार्यः स प्रमोदप्लुतमानसः । प्रणम्यमामितिप्राहयद्येवंपुण्यवानहम्
पुनः किञ्चित्प्रवक्ष्यामि पुत्र्या मे दक्षिणःकरः ।
उत्तानःकारणंकितच्छ्रोतुमिच्छामि नारद ! ॥ २ ॥
इतिपृष्टोऽस्मि शैलेन प्रोवाचं कारणं तदा ।
सर्वदैव करो ह्यस्याःसर्वेषांप्राणिनांप्रति ॥ ३ ॥
अभयस्य प्रदाताऽसावुत्तानस्तु करस्ततः ।
एषा भार्या जगद्भर्तुर्वृषाङ्कस्य महीधर ! ॥ ४ ॥
जननी सर्वलोकस्य भाविनी भूतभाविनी ।
तद्यथाशीघ्रमेवैषा योगं यातु पिनाकिना ॥ ५ ॥
त्वया विधेयं विधिवत्तथा शैलेन्द्रसत्तम ! ।
अस्त्यत्र सुमहत्कार्यं देवानां हिमभूधर ! ॥ ६ ॥
इति प्रोच्य तमापृच्छ्य प्रावोचं वासवाय तत् ।
मम भूयस्तु कर्तव्यं तन्मयाकृतमेवहि ॥ ७ ॥
किं तु पञ्चशरः प्रेर्यः कार्यशेषेऽत्र वासव ।
इत्यादिश्य गतश्चाऽहं तारकं प्रतिफाल्गुन ॥ ८ ॥
कलिप्रियत्वात्तस्यैनमर्थं कथयितुं स्फुटम् ।
हिमाद्रिरपि मे वाक्यप्रेरितः पार्वतीम्प्रति ॥ ९ ॥
भवस्याऽऽराधनांकर्तुं ससखीमादिशत्तदा ।
सा तं परिचचारेशं तस्या दृष्ट्वासुशीलताम् ॥ १० ॥
पुष्पतोयफलाद्यानि नियुक्ता पार्वतीव्यधात् ।

महेन्द्रोऽपि च मद्वाक्यात्स्मरं सस्मार भारत ॥ ११ ॥
स च तत्स्मरणं ज्ञात्वा वसन्तरतिसंयुतः ।
चूताङ्कुरास्त्रः सहसा प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १२ ॥
तमाह च वचो धीमान्स्मयन्निव च तं स्पृशन् ।
उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति रतिप्रिय ! ॥ १३ ॥
चित्ते वससि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ।
तथापि त्वां वदिष्यामि स्वकार्यपरतांस्मरन् ॥ १४ ॥
ममैकं सुमहत्कार्यं कर्तु मर्हसि मन्मथ ! ।
महेश्वरं कृपानाथं सतीभार्यावियोजितम् ॥ १५ ॥
संयोजय पुनर्देव्या हिमाद्रिगृहजातया । देवी देवश्च तुष्टौ ते करिष्यत इहेप्सितम्

मदन उवाच

अलीकमेतद्देवेन्द्रस हिदेवस्तपोरतिः । नान्यासादयितव्यानि तेजांसिमनुरब्रवीत्
वेदान्तेषु च मां विप्रा गर्हयन्ति पुनःपुनः ।
महाशनो महापाप्मा कामोऽयमनलोमहान् ॥ १८ ॥
आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनां नित्यवैरिणा ।
तस्मादयं सदा त्याज्यः कामोऽहिरिव सत्तमैः ॥ १९ ॥
एवं शीलस्य मे कस्मात्प्रतुष्यतिमहेश्वरः। मद्यपस्येव पापस्य वासुदेवोजगद्गुरुः

इन्द्र उवाच

मैवंब्रूहि महाभाग ! त्वां विना कः पुमान्भुवि ।
धर्ममर्थंतथाकामं मोक्षम्वा प्राप्तमीश्वरः ॥ २१ ॥
यत्किञ्चित्साध्यते लोके मूलं तस्य च कामना ।
कथं कामं विनिन्दन्ति तस्मात्ते मोक्षसाधकाः ॥ २२ ॥
सत्यं चाऽपि श्रुतेर्वाक्यं तव रूपं त्रिधागतम् ।
तामसं राजसं चैव सात्त्विकं चापि मन्मथ ! ॥ २३ ॥

अमुक्तितः कामनया रूपं तत्तामसं तव ।
तत्ते रूपत्रयमिदं ब्रूहि नोपासते हि के ॥ २५ ॥
त्वंसाक्षात्परमःपूज्यःकुरुकार्यमिदंहिनःअथवापीडितान्दृष्ट्वासामान्यानपिपण्डिताः
स्वप्राणैरपि त्रायन्ति परमेतन्महाफलम् ॥ २६ ॥
इति सञ्चिन्त्य कार्यं त्वं सर्वथा कुरु तत्स्फुटम् ॥ २७ ॥
इत्याकर्ण्य तथेत्युक्त्वावसन्तरतिसंयुतःपिकादिसैन्यसम्पन्नोहिमाद्रिंप्रययौस्मरः
तत्राऽपश्यत शम्भोः सपुण्यमाश्रममण्डलम् ।
नानावृक्षसमाकीर्णं शान्तसत्त्वसमाकुलम् ॥ २८ ॥
तत्राऽपश्यत्त्रिनेत्रस्य वीरकंनाम द्वारपम् ।
यथासाक्षान्महेशानंगणांश्चायुतशोऽस्यच ॥ ३० ॥
ददर्श च महेशानंनासाग्रकृतलोचनम् । देवदारुद्रुमच्छायावेदिकामध्यमाश्रितम् ॥
समकायं सुखासीनं समाधिस्थं महेश्वरम् ॥ ३१ ॥
निस्तरङ्गविनिर्गृह्य स्थितमिन्द्रियगोचरान् ।
आत्मानमात्मनादेवप्रविष्टंतपसोनिधिम् ॥ ३२ ॥
तं तथाविधमालोक्य सोऽन्तर्भेदाय यत्नवान् ।
भ्रमरध्वनिव्याजेन विवेश मदनो मनः ॥ ३३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवो विकासितविलोचनः ।
सस्मार नगराजस्य तनयां रक्तमानसः ॥ ३४ ॥
निवेदिता वीरकेण विवेश च गिरेः सुता ।
तस्मिन्काले महाभागा सदा यद्वदुपैति सा ॥ ३५ ॥
ततस्तस्यां मनः स्वीयमनुरक्तमवेक्ष्य च । निगृह्य लीलया देवः स्वकं पृष्ठमवैक्षतः
तावदापूर्णधनुषमपश्यत रतिप्रियम् ॥ ३६ ॥
तन्नाशकृपया देवो नानास्थानेषु सोऽगमत् ।
तावत्पश्यति पृष्ठस्थमाकृष्य धनुषःशरम् ॥ ३७ ॥

स नदीः पर्वतांश्चैव आश्रमान्सरसीस्तथा ।
परिभ्रमन्महादेवः पृष्ठस्थं तमवैक्षत ॥ ३८ ॥
जगत्त्रयं परिभ्रम्य पुनरागात्स्वमाश्रमम् ।
पृष्ठस्थमेव तं वीक्ष्य निःश्वासं मुमुचे हरः ॥ ३९ ॥
ततस्तृतीयनेत्रोत्थवह्निना नाकवासिनाम् ।
क्रोशतांगमितःकामोभस्मत्वंपाण्डुनन्दन ॥ ४० ॥
स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः ।
व्यजृम्भतजगद्दग्धुं ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ ४१ ॥
ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसम् । स्त्राहङ्कारे जने चन्द्रे सुमनस्सु च गीतके
भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विहारेषु स्मरानलम् ।
तत्प्राप्तौ स्नेहसंयुक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ ४३ ॥
ज्वालयत्यनिशं सोऽग्निर्दुश्चिकित्स्योऽसुखावहः ॥
विलोक्य हरनिःश्वासज्वालाभस्मीकृतं स्मरम् ॥ ४४ ॥
विललाप रतिर्दीना मधुनाबन्धुनासह । विक्रन्तीसुबहुशोमधुनापरिसान्त्विता
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषध्वजः ।
कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च ॥ ४६ ॥
अमूर्तोऽपि ह्ययं भद्रे! कार्यंसर्वंपतिस्तव । रतिकालेध्रुवं बाले करिष्यतिनसंशयः
यदा विष्णुश्च भविता वासुदेवात्मजो विभुः ।
तदा तस्य सुतो यः स्यात्स पतिस्ते भविष्यति ॥ ४८ ॥
साप्रणम्यततोरुद्रमितिप्रोक्तारतिस्ततःजगामस्वेच्छयागत्यावसन्तादिभिरन्विता

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कामदहनोनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे महादेवतपःकरणं पार्वत्याऽपिस्वेष्टसाधनायहिमाद्रेरधित्यकायांतपस्याकृतातत्रमुनीनांतपःकरणायविरोधः षश्चाच्छङ्करद्वारा ब्रह्मचारिछद्मवेषेणपर्वतपुत्र्याःपरीक्षाशिवपार्वत्युद्वाहकविषयकउत्साहः

अर्जुन उवाच

देवर्षे ! वर्ण्यते चेयं कथा पीयूससोदरा । पुनरेतन्मुने ! ब्रूहि यदा वेत्ति महेश्वरः

भगवान्स्वांसतींभार्यांवधार्थंचापितारकम् ।
सत्याश्चविरहात्तप्यन्ददाहकिमसौस्मरम् ॥ २ ॥
त्वयैवोक्तं सविरहात्सत्यास्तप्यति वैतपः ।
हिमाद्रिमास्थितोदेवस्तस्याःसङ्गमवाञ्छया ॥ ३ ॥

नारद उवाच

सत्यमेतत्पुरा पार्थ भवस्येदं मनीषितम् । अतप्ततपसायोगो न कर्तव्योमयाऽनया

तपो विना शुद्धदेहो न कथञ्चन जायते ।
अशुद्धदेहेन समं संयोगो नैव दैहिकः ॥ ५ ॥
महत्कर्माणि यानीह तेषां मूलं सदा तपः ।
नातप्ततपसां सिद्धिर्महत्कर्माणि यान्ति वै ॥ ६ ॥
एतस्मात्कारणाद्देवो दर्पितं तं ददाह तु ।
ततोदग्धे स्मरे चाऽपि पार्वतीमपि व्रीडिताम् ॥ ७ ॥

विहाय सगणो देवः कैलासं समपद्यत । देवी च परमोद्विग्ना प्रस्खलन्ती पदेपदे

जीवितं स्वं विनिन्दन्ती बभ्रामेतस्ततश्च सा ।

हिमाद्रिरपि स्वे श्रृङ्गे रुदन्तीं पृष्टवान्रतिम् ॥ ९ ॥
काऽसि कस्याऽसि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि ।
पृष्टा सा च रतिःसर्वंयथावृत्तं न्यवेदयत् ! ॥ १० ॥
निवेदिते तथा रत्याशैलःसम्भ्रान्तमानसः ।
प्राप्यस्वांतनयांपाणावादायागात्स्वकंपुरम् ॥ ११ ॥
सा तत्र पितरौ प्राह सखीनां वदनेन च ।
दुर्भगेन शरीरेण किमनेन हि कारणम् ॥ १२ ॥
देहवासंपरित्यक्ष्ये प्राप्स्येवाभिमतंपतिम् ।
असाध्यं चाप्यभीष्टं च कथंप्राप्यंतपोविना ॥ १३ ॥
नियमैर्विविधैस्तस्माच्छोषयिष्येकलेवरम् ।
अनुजानीत मां तत्र यदि वः करुणामयि ॥ १४ ॥
श्रुत्वेति वचनं मातापिता च प्राहतांशुभाम् ।
उमेतिचपले पुत्रि ! न क्षमं तावकं वपुः ॥ १५ ॥
सोढुं क्लेशात्मरूपस्यतपसःसौम्यदर्शने । भावीन्यप्यनिवार्याणिवस्तूनिचसदैवतु
भाविनोऽर्था भवन्त्येव नरस्याऽनिच्छतोऽपि हि ।
तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले ! किञ्चित्प्रयोजनम् ॥ १७ ॥

श्रीदेव्युवाच

यदिदं भवतोवाक्यंनसम्यगिति मे मतिः । केवलं न हि दैवेनप्राप्तुमर्थोहिशक्यते
किञ्चिद्दैवाद्धठात्किञ्चित्किञ्चिदेव स्वभावतः ।
पुरुषःफलमाप्नोति चतुर्थंनाऽत्रकारणम् ॥ १९ ॥
ब्रह्मणा चाऽपि ब्रह्मत्वं प्राप्तं किल तपोबलात् ।
अन्यैरपि च यल्लब्धं तन्न संख्यातुमुत्सहे ॥ २० ॥
अध्रुवेणशरीरेणयद्यभीष्टंन साध्यते । पश्चात्स शोच्यतेमन्दःपतितेऽस्मिञ्छरीरके
यस्य देहस्य धर्मोऽयं क्वचिज्जायेत्क्वचिन्म्रियेत् ।

कश्चिद्गर्भगतंनश्येज्जातमात्रं क्वचित्तथा ॥ २२ ॥
बाल्ये च यौवनेवाऽपि वार्धक्येऽपि विनश्यति ।
तेन चञ्चलदेहेनकोऽर्थःस्वार्थोनचेद्भवेत् ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वा स्वसखीयुक्ता पितृभ्यां साश्रुवीक्षिता ।
शृङ्गंहिमवतःपुण्यंनानाश्चर्यं जगाम सा ॥ २४ ॥
तत्राम्बराणि सन्त्यज्यभूषणानिचशैलजा ।
सम्वीतावल्कलैर्दिव्यैस्तपोऽतप्यतसंयता ॥ २५ ॥
ईश्वरं हृदि संस्थाप्य प्रणवाभ्यसनादृता ।
मुनीनामप्यभून्मान्या तदानीं पार्थ पार्वती ॥ २६ ॥
त्रिस्नाता पाटलापत्रभक्षकाऽभूच्छतं समाः ।
शतं च बिल्वपत्रेण शीर्णेन कृतभोजना ॥ २७ ॥
जलभक्षाशतं चाभूच्छतं वै वायुभोजना ।
ततो नियममादाय पादाङ्गुष्ठस्थिताऽभवत् ॥ २८ ॥
निराहारा ततस्तापं प्रापुस्तत्तपसो जनाः ।
ततो जगत्समालोक्य तदीयतपसोर्जितम् ॥ २९ ॥
हरस्तत्राऽऽययौसाक्षाद्ब्रह्मचारिवपुर्द्धरः ।
वसानोवल्कलं दिव्यं रौरवाजिनसम्भृतः ॥ ३० ॥
सुलक्षणाषाढधरः सद्वृत्तः प्रतिभानवान् ।
ततस्तं पूजयामासुस्तत्सख्यो बहुमानतः ॥ ३१ ॥
वक्तुमिच्छुः शैलपुत्रीं सखीभिरितिचोदितःब्रह्मन्नियंमहाभागागृहीतनियमा शुभा
मुहूर्तपञ्चमात्रेण नियमोऽस्याः समाप्यते ।
तत्प्रतीक्षस्व तं कालं पश्चादस्मत्सखीसमम् ॥ ३२ ॥
नानाविधाधर्मवार्ताःप्रकरिष्यसिब्राह्मण!इत्युक्त्वाविजयाद्यास्तादेवीचरितवर्णनै
अश्रुमुख्योद्विजस्याऽग्रे निन्युः कालंचतंतदा ।

ततः काले किञ्चिदूने ब्रह्मचारीमहामतिः ॥ ३५ ॥
विलोकनमिषेणाऽगादाश्रमोपस्थितं ह्रदम् ।
निपपात च तत्राऽसौ चुक्रोशाऽतितरांततः ॥ ३६ ॥
अहमत्र निमज्जामि कोऽपि मामुद्धरेत भोः ।
इति तारेण क्रोशन्तंश्रुत्वा तंविजयादिकाः ॥ ३७ ॥
आजग्मुस्त्वरया युक्ता ददुस्तस्मै करं च ताः ।
स चुक्रोश ततो गाढं दूरेदूरे पुनःपुनः ॥ ३८ ॥
नाहं स्पृशाम्यसंसिद्धां म्रियेवा नानृतंत्विदम् ।
ततःसमाप्तनियमापार्वतीस्वयमाययौ ॥ ३९ ॥
सव्यं करं ददावस्य तंवाऽसौ नाभ्यनन्दत ।
भद्रे यच्छुचिनैवस्याचच्चैवाऽवज्ञयाकृतम् ॥ ४० ॥
सदोषेणकृतंयच्चतदादद्यान्नकर्हिचित्सव्यं चाऽशुचिते हस्तंनावलम्बामिकर्हिचित्
इत्युक्ता पार्वती प्राह नाहं दत्तं च दक्षिणम् ।
ददामि कस्यचिद्विप्र ! देवदेवाय कल्पितम् ॥ ४२ ॥
दक्षिणं मे करं देवो ग्रहीता भव एव च । शीर्यते चोग्रतपसा सत्यमेतन्मयोदितम्

विप्र उवाच

यद्येवमवलेपस्ते गमनं केन वार्यते । यथा तव प्रतिज्ञेयं ममाऽपीयं तथाऽचला ॥
रुद्रस्यापि वयं मान्याः कीदृशं ते तपो वद ।
विषमस्थं यत्र विप्रं म्रियमाणमुपेक्षसि ॥ ४५ ॥
अवजानासिविप्रांस्त्वंतच्छीघ्रं व्रज दर्शनात् ।
यदिवामन्यसेपूज्यांस्ततोऽभ्युद्धरनान्यथा ॥ ४६ ॥
ततो विचार्य बहुधा इतिचेतिचसाशुभा ।
विप्रस्योद्धरणं सर्वधर्मेभ्योऽमन्यताऽधिकम् ॥ ४७ ॥
ततः सा दक्षिणं दत्त्वा करं तं प्रोज्जहार च ।

नरं नारी प्रोद्धरति मज्जन्तं भववारिधौ ॥
एतत्सन्दर्शनार्थाय तथा चक्रे भवोद्भवः ॥ ४८ ॥
प्रोद्धृत्य च ततः स्नात्वा बद्ध्वा योगासनं स्थिता ॥ ४९ ॥
ब्रह्मचारीततःप्राहप्रहसन्किमिदं शुभे ! कर्तुं कामाऽसितन्वङ्गिदृढयोगासनस्थिता
देवी प्राह ज्वालयिष्ये शरीरं योगवह्निना ।
महादेवकृतमतिरुच्छिष्टाऽहं यतोऽवभवम् ॥ ५१ ॥
ब्रह्मचारी ततः प्राह काश्चिद्ब्राह्मणकाम्यया ।
कृत्वा वार्तास्ततःस्वीयमभीष्टं कुरुपार्वति ! ॥ ५२ ॥
नोपहन्या कदाचिद्धि साधुभिर्विप्र कामना ।
धर्ममेनं मन्यसे चेन्मुहूर्त्तं ब्रूहि पार्वति ॥ ५३ ॥
देवी प्राह ब्रूहि विप्र ! मुहूर्तंसंस्थिता त्वहम् ।
ततःस्वयं व्रती प्राहदेवीतांस्वसखीयुताम् ॥ ५४ ॥
किमर्थमिति रम्भोरु नवे वयसिदुश्चरम् ।
तपस्त्वया समारब्धं नाऽनुरूपं विभाति मे ॥ ५५ ॥
दुर्लभंप्राप्य मानुष्यं गिरिराजगृहेऽधुना ।
भोगांश्चदुर्लभान्देवित्यक्त्वाकिंक्लिश्यतेवपुः ॥ ५६ ॥
अतीव दूये वीक्ष्य त्वां सुकुमारतराकृतिम् ।
अत्युग्रतपसा क्लिष्टा पद्मिमनीव हिमार्दिता ॥ ५७ ॥
इदं चान्यत्तव शुभे ! शिरसो रोगदं मम ।
यद्देहं त्यक्तुकामा त्वं प्रवुद्धा नासिबालिके ॥ ५८ ॥
वामः कामो मनुष्येषु सत्यमेतद्वचो यतः ।
स्पृहणीयाऽसि सर्वेषामेवं पीडयसे वपुः ॥ ५९ ॥
अविज्ञातान्वयो नग्नः शूलीभूतगणाधिपः श्मशाननिलयोभस्मोद्धूलनोवृषवाहनः
गजाजिनो द्विजिह्वाद्यलङ्कृताङ्गो जटाधरः ।

विरूपाक्षः कथङ्कारं निर्गुणः स्यात्तवोचितः ॥ ६१ ॥
गुणा ये कुलशीलाद्यावराणामुदिता बुधैः ।
तेषामेकोऽपि नैवास्ति तस्मिंस्तन्नोचितःसते ॥ ६२ ॥
शोचनीयतमा पूर्वमासीत्पार्वति कौमुदी ।
त्वंसम्वृत्ताद्वितीयासितस्यास्तत्सङ्गमाशया ॥ ६३ ॥
तपोधनाः सर्वसमा वयं यद्यपि पार्वति !
दुनोत्येव तवारम्भः शूलायां यूपसत्क्रिया ॥ ६४ ॥
वृषभारोहणंवासःश्मशाने पाणिसङ्ग्रहः ।
सव्यालपाणिनाक्षौमगजत्वम्वन्धनःकथम् ॥ ६५ ॥
जनहास्यकरंसर्वंत्वयाऽऽरब्धमसाम्प्रतम् ।
स्त्रीभावाद्भूतिसम्पर्क्कःकथंचाभिमतस्तव ॥ ६६ ॥
निवर्तय मनस्तस्मादस्मात्सर्वविरोधिनः ।
मृगाक्षि मदनारातेर्मर्कटाक्षस्य प्रार्थनात् ॥ ६७ ॥
विरुद्धवादिनं चैवं ब्रह्मचारिणमीश्वरम् । निशम्यकुपितादेवीप्राहवाचा सगद्गदम्
मा मा ब्राह्मण ! भाषिष्ठा विरुद्धमिति शङ्करे ।
महत्तमो याति पुमान्देवदेवस्य निन्दया ॥ ६९ ॥
नसम्यगभिजानासितस्यदेवस्यचेष्टितम्शृणुब्राह्मणत्वंपापाद्यथास्मात्परिमुच्यसे
स आदिः सर्वजगतां कोऽस्य वेदान्वयंततः ।
सर्वं जगद्यस्यरूपंदिग्वासाःकीर्त्यतेततः ॥ ७१ ॥
गुणत्रयमयं शूलं शूली यस्माद्बिभातसः ।
अवद्धाः सर्वतो मुक्ता भूता एवचतत्पतः ॥ ७२ ॥
श्मशानंचापिसंसारस्तद्वासीकृपयार्थिनाम् ।
भूतयःकथिताभूतिस्तांबिभर्तिसभूतिभृत् ॥ ७३ ॥
वृषो धर्म इति प्रोक्तस्तमारूढस्ततोवृषी ।

सर्पाश्चदोषाःक्रोधाद्यास्तान्बिभर्तिजगन्मयः ॥ ७४ ॥
नानाविधाःकर्मयोगा जटारूपा बिभर्ति सः ।
वेदत्रयी त्रिनेत्राणि त्रिपुरं त्रिगुणंवपुः ॥ ७५ ॥
भस्मीकरोति तद्देवस्त्रिपुरघ्नस्ततः स्मृतः ।
एवम्विधं महादेवं विदुर्ये सूक्ष्मदर्शिनः ॥ ७६ ॥
कथङ्कारं हि ते नाम भजन्ते नैव तं हरम् । अथवाभीतसंसाराःसर्वेविप्रयतोजनाः
विमृश्य कुर्वते सर्वं विमृश्यैतन्मयाकृतम् । शुभंवाऽप्यशुभंवाऽस्तुत्वमप्येनंप्रपूजय
इति ब्रुवन्त्यां तस्यां तु किञ्चित्प्रस्फुरिताधरम् ।
विज्ञाय तां सखीमाह किमप्येष विवक्षुकः ॥ ७९ ॥
वार्यातामितिविप्रोऽयं महद्दूषणभाषकः न केवलंपापभागीश्रोतावै स्यान्नसंशयः
अथवा किञ्चनःकार्यंवादेनसहब्राह्मणैः ।
कर्णौ पिधाय यास्यामो यथायःस्यात्तथाऽस्तुसः ॥ ८१ ॥
इत्युक्त्वोत्थाय गच्छन्त्यां पिधाय श्रवणावुभौ ।
स्वरूपं समुपाश्रित्य जगृहेवसनंहरः ॥ ८२ ॥
ततो निरीक्ष्य तं देवं सम्भ्रान्ता परमेश्वरी ।
प्रणिपत्य महेशानं तुष्टावाऽवनता उमा ॥ ८३ ॥
प्राह तां च महादेवो दासोऽस्मि तव शोभने ! ।
तपोद्रव्येणक्रीतश्च समादिशयथेप्सितम् ॥ ८४ ॥

देव्युवाच

मनसस्त्वं प्रभुः शम्भो ! दत्तं तच्च मया तव ।
वपुषः पितरावीशौ तौसम्मानयितुमर्हसि ॥ ८५ ॥

महादेव उवाच

पित्राहिते परिज्ञातं दृष्ट्वात्वांरूपशालिनीम् ।
बालां स्वयम्वरंपुत्रीमहंदास्यामि नान्यथा ॥ ८६ ॥

तत्तस्य सर्वमेवाऽस्तु वचनं त्वं हिमाचलम् ।
स्वयम्वरार्थं सुश्रोणि ! प्रेरय त्वां वृणेततः ॥ ८७ ॥
इत्युक्त्वा तां महादेवःशुचिःशुचिषदोविभुः । जगामेष्टंतदादेशंस्वपुरंप्रययौचसा
दृष्ट्वा देवीं तदा हृष्टौ मेनया सहितोऽचलः ॥ ८६ ॥
आलिङ्ग्याऽऽघ्रायपप्रच्छसर्वंसाचन्यवेदयत्। दुहितुर्देवदेवेननआज्ञप्तंतु हिमाचलः
स्वयम्वरं प्रमुदितः सर्वलोकेष्वघोषयत् । अश्विनौद्वादशादित्यागन्धर्वगरुडोरगाः
यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या दैत्याः किम्पुरुषा नगाः ।
समुद्राद्याश्च ये केचित्त्रैलोक्यप्रवराश्च ये ॥ ६२ ॥
त्रतस्त्रिशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिशच्छतानि च त्रयस्त्रिशच्च ये देवास्त्रयस्त्रिंशच्चकोटयः
जग्मुर्गिरीन्द्रपुत्र्यास्तु स्वयम्वरमनुत्तमम् ।
आमन्त्रितस्तथा विष्णुर्मेरुमाह हसन्निव ॥ ६४ ॥
तातास्माकंच सा देवी मेरो गच्छ नमामिताम् ।
अथशैलसुतादेवीहैममारुह्यशोभनम् ॥ ६५ ॥
विमानं सर्वतोभद्रं सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।
अप्सरोभिः प्रनृत्यद्भिः सर्वाभरणभूषिता ॥ ६६ ॥
गन्धर्वसंघैर्विविधैःकिन्नरैश्चसुशोभनैः ।
वन्दिभिःस्तूयमाना च वीरकांस्यधरास्थिता ॥ ६७ ॥
सितातपत्ररत्नांशुमिश्रितं चाऽवहत्तदा ।
शालिनीनामपार्वत्याः संध्यापूर्णेन्दुमण्डला ॥ ६८ ॥
चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीभिश्चसम्वृता ।
मालां प्रगृह्य सा तस्थौसुरद्रुमसमुद्भवाम् ॥ ६६ ॥
एवं तस्यां स्थितायां तु स्थितेलोकत्रयेतदा ।
शिशुर्भूत्वामहादेवःक्रीडार्थंवृषभध्वजः ॥ १०० ॥
उत्सङ्गतलसंगुप्तो वभूव भगवान्भवः जयेति यत्पदं ख्यातं तस्य सत्यार्थमीश्वरम्

अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्य उत्सङ्गवर्त्तिनः।
कोऽयमत्रेति सम्मन्त्र्य चुक्रुशुर्भृशरोषिताः ॥ १०२ ॥
वज्रमाहारयत्तस्य बाहुमुमुद्यम्य वृत्रहा। स बाहुरुद्यतस्तस्य तथैव समतिष्ठत ॥
स्तम्भितः शिशुरूपेण देवदेवेन लीलया।
वज्रं क्षेप्तुं न शक्नोति बाहुं चालयितुं तदा ॥ १०४ ॥
वह्निःशक्तिं तदाक्षेप्तुं न शशाक तथोत्थितः।
यमोऽपि दण्डं खड्गंवनिर्ऋतिस्तंशिशुंप्रति ॥ १०५ ॥
पाशं च वरुणो राजा ध्वजयष्टिं समीरणः।
सोमो गुडं (इषुं सोमो) धनेशश्चगदां सुमहतीं दृढाम् ॥ १०६ ॥
नानायुधानि चादित्या मुसलंवसवस्तथा।
महाघोराणि शस्त्राणि तारकाद्याश्च दानवाः ॥ १०७ ॥
स्तम्भिता देवदेवेन तथाऽन्ये भुवनेषु ये।
पूषा दन्तान्दशन्दन्तैर्बालमैक्षत मोहितः ॥ १०८ ॥
तस्याऽपिदशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शम्भुना।
भगश्चनेत्रे विकृते चकार स्फुटिते च ते ॥ १०९ ॥
बलं तेजश्च योगांश्च सर्वेषां, जगृहे प्रभुः।
अथ तेषु स्थितेष्वेव मन्युमत्सु सुरेष्वपि ॥ ११० ॥
ब्रह्माध्यानमुपाश्रित्यबुबोध हरचेष्टितम्। सोऽभिगम्य महादेवंतुष्टाव प्रयतोविधिः
पौराणैः सामसङ्गीतैर्वैदिकैर्गुह्यनामभिः।
नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमोनमः ॥ ११२ ॥
प्रसादात्तव बुद्ध्यादिर्जगदेतत्प्रवर्तते। मूढाश्च देवताः सर्वा नैनं बुध्यत शङ्करम्
महादेवमिहायातं सर्वदेवनमस्कृतम्।
गच्छध्वं शरणं शीघ्रं यदि जीवतुमिच्छथ ॥ ११४ ॥
ततः सम्भ्रमसम्पन्नास्तुष्टुवुःप्रणताः सुराः।

नमोनमोमहादेव पाहिपाहि जगत्पते ! ॥ ११५ ॥
दुराचारान्भवानस्मानात्मद्रोहपरायणान् ।
अहोपश्यतनोमौढ्यंजानन्तस्तवभाविनीम् ॥ ११६ ॥
भार्यामुमां महादेवीं तथाऽप्यत्र समागताः ।
युक्तमेतद्यदस्माकं राज्यं गृह्येत चासुरैः ॥ ११७ ॥
येषामेवंविधाबुद्धिरस्माभिः किंकृतं त्विदम् ।
अथवानोनदोषोऽस्तिपशवोहिवयंयतः ॥ ११८ ॥
त्वयैव पतिना सर्वे प्रेरिताः कुर्महे विभो ।
ईश्वरः सर्वभूतानां पतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ ११९ ॥
भ्रामयस्यखिलंविश्वंयन्त्रारूढंस्वमायया ।
येनविभ्रामितामूढाःसमायाताः स्वयम्वरम् ॥ १२० ॥
तस्मै पशूनां पतये नमस्तुभ्यं प्रसीद नः ।
अथ तेषां प्रसन्नोऽभूद्देवदेवस्त्रियम्बकः ॥ १२१ ॥
यथापूर्वंचकारैतान्संस्तवाद्ब्रह्मणःप्रभुः । तारकप्रमुखादैत्याःसंक्रुद्धास्तत्रप्रोचिरे
कोऽयमङ्ग महादेवो न मन्यामो वयं च तम् ।
ततः प्रहस्य बालोऽसौ हुङ्कारं लीलया व्यधात् ॥ १२३ ॥
हुङ्कारेणैव ते दैत्याः स्वमेव नगरंगताः । विस्मृतंसकलंतेषांस्वयम्वरमुखं च तत्
महादेवप्रभावेण दैत्यानां घोरकर्मणाम् ।
एवं यस्य प्रभावो हि देवदैत्येषु फाल्गुन ! ॥ १२५ ॥
कथमीश्वरवाक्यार्थस्तस्मादन्यत्र मुच्यते ।
असंशयं विमूढास्ते पश्चात्तापः पुरा महान् ॥ १२६ ॥
ईश्वरं भुवनस्याऽस्य ये भजन्ते न त्र्यम्बकम् ।
ततःसंस्तूयमानःस सुरैःपद्मभुवादिभिः ॥ १२७ ॥
वपुश्चकार देवेशस्त्र्यम्बकःपरमाद्भुतम् ।

तेजसा तस्य देवास्ते सेन्द्रचन्द्रदिवाकराः ॥ १२८ ॥
सब्रह्मकाः ससाध्याश्च वसुर्विश्वेच देवताः ।
सयमाश्च सरुद्राश्चचक्षुरप्रार्थयन्प्रभुम् ॥ १२९ ॥
तेभ्यः परतमं चक्षुः स्ववपुर्द्रष्टुमुत्तमम् ।
ददावम्बापतिः शर्वो भवान्याश्चाऽचलस्यच ॥ १३० ॥
लब्ध्वा रुद्रप्रसादेन दिव्यं चक्षुरनुत्तमम् ।
सब्रह्मकास्तदा देवास्तमपश्यन्महेश्वरम् ॥ १३१ ॥
ततो जगुश्च मुनयः पुष्पवृष्टिं च खेचराः । मुमुचुश्च तदा नेदुर्देवदुन्दुभयो भृशम् ॥
जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः ।
मुमुदुर्गणपाः सर्वे मुमोदाऽम्बा च पार्वती ॥ १३३ ॥
ब्रह्माद्यामेनिरेपूर्णां भवानींचनिरीश्वरम् । तस्यदेवीततोहृष्टासमक्षंत्रिदिवौकसाम्
पादयोः स्थापयामास मालां दिव्यां सुगन्धिनीम् ।
साधुसाध्विति सम्प्रोच्य तया तं तत्र चर्चितम् ॥ १३५ ॥
सह देव्या नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः सर्वे सब्रह्मका देवा जयेतिचमुदा जगुः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये श्रीमहादेववैवाहिकोत्साहवर्णनं नाम
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

शिवपार्वत्युद्वाहेसमेषांकृतेनिमन्त्रणं तत्र विवाहमण्डपे कन्यादानसङ्कल्पावसरे शिवपूर्वजत्वकृतेप्रश्नोविष्णुनासमाधानेसानन्दं शिवगौरीविवाहः

नारद उवाच

अथ ब्रह्मा महादेवमभिवाद्य कृताञ्जलिः । उद्वाहः क्रियतां देवइत्युवाच महेश्वरम्

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राहेदं भगवान्हरः ।
पराधीना वयं ब्रह्मन्हिमाद्रेस्तव चाऽपि यत् ॥
यद्युक्तं क्रियतां तद्धि वयं युष्मद्वशेऽधुना ।
ततो ब्रह्मा स्वयं पुरं रत्नमयं शुभम् ॥३॥
उद्वाहार्थं महेशस्य तत्क्षणात्समकल्पयत् ।
शतयोजनविस्तीर्णं प्रासादशतशोभितम् ॥ ४ ॥
पुरे तस्मिन्महादेवः स्वयमेव व्यतिष्ठत ।
ततः सप्तमुनीन्देवश्चिन्तिताभ्यागतान्पुरः ॥ ५ ॥
प्राहिणोदम्बिकायाश्चस्थिरपत्रार्थमीश्वरः ।
सारुन्धतीकास्ते तत्रहलादयन्तो हिमाचलम् ॥ ६ ॥
सभार्यमीश्वरगुणैः स्थिरपत्राणिचादधुः ।
ततःसम्पूजितास्तेनपुनरागम्यतेऽचलात् ॥ ७ ॥
न्यवेदयंस्त्र्यम्बकाय सच तानभ्यनन्दत ।
उद्वाहार्थं ततो देवो विश्वं सर्वं न्यमन्त्रयत् ॥ ८ ॥
समागतंचयत्सर्वंविनादैत्यैर्दुरात्मभिः । स्थावरं जङ्गमंयच्च विश्वंविष्णुपुरोगमम्
सग्रहाकं पुरारातेर्महिमानमवर्धयत् । ततस्तं विधिराहेदं गन्धमादनपर्वते ॥१० ॥
पुरे स्थितं विवाहस्य देव ! कालः प्रवर्तते ।
ततस्तस्य जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ११ ॥
बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः ।
कपर्द्दं शोभनं विष्णुः स्वयंचक्रेऽस्य हर्षतः ॥ १२ ॥
कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्ध्न्यबन्धत ।
उवाच चापि गिरिशंपुत्रं जनय शङ्कर ॥ १३ ॥
योदैत्येन्द्रकुलंहत्वा मां रक्तैस्तर्पयिष्यति ।
सूर्योज्वलच्छिखारक्तंभाभासितजगत्त्रयम् ॥ १४ ॥
बबन्ध देव देवस्यस्वयमेवप्रमोदतः शेषवासुकिमुख्याश्चज्वलन्तस्तेजसा शुभाः ॥

आत्मानं भूषणस्थाने स्वयं ते चक्रुरीश्वरे।
वायवश्च ततस्तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् ॥ १६ ॥
वृषं विभूषयामासुर्नानारत्नोपपत्तिभिः शक्रो गजाजिनंगृह्यस्वयमग्रे व्यवस्थितः
विना भस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् ॥ १६ ॥
मनुजास्थिमयीं मालां प्रेतनाथश्चचन्नम् ॥ १८ ॥
वह्निस्तेजोमयं दिव्यमजिनं प्रददौ स्थितः।
एवं विभूषितःसर्वैर्भृत्यैरीशो बभौ भृशम् ॥ १६ ॥
ततो हिमाद्रेः पुरुषा वीरकं प्रोचिरे वचः।
मा भूत्कालात्ययः शीघ्रं भवस्यैतन्निवेद्यताम् ॥ २० ॥
ततो देवं प्रणम्याऽऽह वीरकः करसम्पुटी।
त्वरयन्ति महेशानं हिमाद्रेःपुरुषास्त्वमी ॥ २१ ॥
इति श्रुत्वा वचो देवः शीघ्रयित्येव चाऽब्रवीत्।
सप्त वारिधयस्तस्य चक्रुर्दर्पणदर्शनम् ॥ २२ ॥
तत्रैक्षत महादेवः स्वरूपं स जगन्मयम्।
ततो बद्धाञ्जलिर्धीमान्स्थाणुं प्रोवाच केशवः ॥ २३ ॥
देवदेवमहादेव त्रिपुरान्तक शङ्कर !।
शोभसेऽनेन रूपेण जगदानन्ददायिना ॥ २४ ॥
महेश्वर यथा साक्षादपरस्त्वं महेश्वरः।
ततः स्मयन्महादेवो जयेति भुवने श्रुतः ॥ २५ ॥
करमालम्ब्य विष्णोश्चवृषभं रुरुहे शनैः।
ततश्च वसवो देवाः शूलं तस्य न्यवेदयन् ॥ २६ ॥
धनदोनिधिभिर्युक्तःसमीपस्थस्ततोऽभवत्सशूलपाणिर्विश्वात्मासञ्चवालततोद्ततः
देवदुन्दुभिनादैश्च पुष्पासारैश्च गीतकैः।
नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च जयेति च महास्वनः ॥ २८ ॥

सव्यदक्षिणसंस्थानौ ब्रह्मविष्णू तु जग्मतुः।
हंसं च गरुडं चैव समारुह्य महाप्रभौ ॥ २९ ॥
अथादितिर्दितिःसाचदनुःकद्रूःसुपर्णजा। पोलोमीसुरसाचैवसिंहिकासुरभिर्मुनिः
सिद्धिर्माया क्षमा दुर्गा देवी स्वाहा स्वधा सुधा।
सावित्री चैव गायत्री लक्ष्मीः सा दक्षिणा द्युतिः ॥ ३१ ॥
स्पृहा मतिर्धृतिर्बुद्धिर्मन्थिर्ऋद्धिःसरस्वती।
राकाकुहूः सिनीवालीदेवीभानुमतीतया ॥ ३२ ॥
धरणीधारणी वेला राज्ञी घाऽपिचरोहिणी।
इत्येताश्चान्यदेवानामातरःपत्नयस्तया ॥ ३३ ॥
उद्वाहं देवदेवस्य जग्मुःसर्वामुदान्विता। उरगागरुडायक्षा गन्धर्वाःकिन्नरानराः
सागरा गिरयो मेघा मासाः सम्वत्सरास्तथा।
वेदा मन्त्रास्तथायज्ञाः श्रौता धर्माश्च सर्वशः ॥ ३५ ॥
हुङ्कारोः प्रणवाश्चैव इतिहासाःसहस्रशः। कोटिशश्चतदादेवार्घ्यन्ताद्याःसवाहन
अनुजग्मुर्महादेवं कोटिशोऽर्बुदशश्च हि।
गणाश्च पृष्ठतो जग्मुः शङ्खवर्णाश्च कोटिशः ॥ ३७ ॥
दशभिःकेकराख्याश्चविद्युतोऽष्टाभिरेवच।
चतुःषष्ट्याविशाखाश्च नवभिःपरियात्रिकाः ॥ ३८ ॥
षड्भिः सर्वान्तकः श्रीमांस्तथैव विकृताननः।
ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिः सम्वृतो ययौ ॥ ३९ ॥
सप्तभिः समदःश्रीमान्दुन्दुभोऽष्टाभिरेव च।
पञ्चभिश्चकपालीशःषड्भिः संह्रदकःशुभः ॥ ४० ॥
कोटिकोटिभिरेवैकः कुण्डकः कुम्भकस्तथा।
विष्टम्भोऽष्टाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः ॥ ४१ ॥
पिप्पलश्च सहस्रेण सन्नादश्च तथा बली।

आवेशनस्तथाऽष्टाभिः सप्तभिश्चन्द्रतापनः ॥ ४२ ॥
महाकेशः सहस्रेण नन्दिर्द्वादशभिस्तथा ।
नगः कालः करालश्च महाकालः शतेन च ॥ ४३ ॥
अग्निकःशतकोट्यावैकोट्याऽग्निमुख एव च ।
आदित्यमूर्धाकोट्याचकोट्याश्चैवधनावहः ॥ ४४ ॥
सन्नागश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्त्रिभिः ।
अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमन्त्रकः ॥ ४५ ॥
काकपादस्तथा षष्ट्या षष्ट्यासन्तानको गणःमहाबलश्चनवभिर्मधुपिङ्गश्च पिङ्गला
नीलो नवत्या सप्तत्या चतुर्वक्त्रश्च पूर्वपात् ।
वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या करणो बालकस्तथा ॥ ४७ ॥
पञ्चाक्षः शतमन्युश्च मेघमन्युश्चविंशतिःकाष्ठकोटिश्चतुःषष्ट्यासुकोशोवृषभस्तथा
विश्वरूपस्तालकेतुः पञ्चाशच्चसिताननः ।
ईशानोवृद्धदेवश्चदीप्तात्मा मृत्युहा तथा ॥ ४९ ॥
विषादो यमहा चैव गणो भृङ्गिरिटिस्तथा ।
अशनी हासकश्चैवचतुःषष्ट्या सहस्रपात् ॥ ५० ॥
एते चाऽन्ये च गणपा असंख्यातामहाबलाः ।
सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ ५१ ॥
चन्द्रलेखावतंसाश्च नीलकण्ठास्त्रिलोचनाः ।
हारकुण्डलकेयूरमुकुटाद्यैरलङ्कृताः ॥ ५२ ॥
अणिमादिगुणैर्युक्ताःशक्ताःशापप्रसादयोः ।
सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राऽऽजग्मुर्गणेश्वराः ॥ ५३ ॥
पातालाम्बरभूमिस्थाः सर्वलोकनिवासिनः ।
तुम्बुरुर्नारदो हाहाहूहूश्चैव तु सामगाः ॥ ५४ ॥
तन्त्रीमादाय वाद्यांश्चाऽवादयञ्छङ्करोत्सवे ।

ऋषयः कृत्स्नशश्चैव वेदगीतांस्तपोधनाः ॥ ५५ ॥
पुण्यान्वैवाहिकान्मन्त्राञ्जेपुः संहृष्टमानसाः ।
एवं प्रतस्थेगिरिशोवीज्यमानश्चगङ्गया ॥ ५६ ॥
तथा यमुनयाचापाम्पतिनाधृतच्छत्रया ।
स्त्रीभिर्नानाविधालापैर्लाजाभिश्चानुमोदितः ॥ ५७ ॥
महोत्सवेन देवेशो गिरिस्थानं विवेश सः ।
प्रभासत्स्वर्णकलशं तोरणानां शतैर्युतम् ॥ ५८ ॥
वैडूर्यबद्धभूमिस्थं रत्नजैश्च गृहैर्युतम् ।
तत्प्रविश्य स्तूयमानो द्वारमभ्याससाद ह ॥ ५९ ॥
ततो हिमाचलस्तत्र दृश्यते व्याकुलाकुलः ।
आदिशदात्मभृत्यानां महादेव उपस्थिते ॥ ६० ॥
ततो ब्रह्माणमचलो गुरुत्वे प्रार्थयत्तदा । कृत्यानांसर्वभारेषुवासुदेवं च बुद्धिमान्
प्रत्याह च विवाहेऽस्मिन्कुमारीभ्रातरम्विना ।
भविष्यति कथं विष्णो ! लाजहोमादिकर्मसु ॥ ६२ ॥
सुतोहिमममैनाकःसप्रविष्टोऽर्णवेस्थितः।इतिचिन्ताविषण्णंतंविष्णुराहमहामतिः
अत्र चिन्ता न कर्तव्या गिरिराज ! कथञ्चन ।
अहं भ्राता जगन्मातुरेतदेवं च नान्यथा ॥ ६४ ॥
ततः प्रमुदितःशैलःपार्वतीं च स्वलङ्कृताम् ।
सखीभिःकोटिसंख्याभिर्वृतांप्रावेशयत्सदः ॥ ६५ ॥
ततो नीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ।
मुक्ताजालपरिष्कारंज्वलितौषधिदीपितम् ॥ ६६ ॥
रत्नासनसहस्राढ्यं शतयोजनविस्तृतम् ।
विवाहमण्डपं शर्वो विवेशाऽनुचरावृतः ॥ ६७ ॥
ततः शैलः सपत्नीकः पादौ प्रक्षाल्य हर्षितः ।

भवस्य तेन तोयेनसिषिचे स्वं जगत्तथा ॥ ६८ ॥
पाद्यमाचमनंदत्त्वामधुपर्कंच गां तथा। प्रदानस्य प्रयोगं च सञ्चिन्तयन्तिब्राह्मणा
दौहित्रीं कव्यवाहानां दक्ष पुत्रीं स्वकामहम्।
इत्युक्त्वा तस्थिवाञ्छैलो न जानाति हरस्य सः ॥ ७० ॥
ततःसर्वानपृच्छत्सकुलं कोऽपिनवेदतत्।ततोविष्णुरिदंप्राहपृच्छ्यन्तेऽन्येकिमर्थत
अज्ञातकुलतां तस्यपृच्छ्यतामयमेव च।अहिरेव अहेःपादान्वेत्तिनान्योहिमाचल !
स्वगोत्रं यदि न ब्रूते न देया भगिनी मम।
ततो हासस्तदा जज्ञे सर्वेषां सुमहास्वनः ॥ ७३ ॥
निवृत्तश्च क्षणाद्भूयः किंवक्ष्यति हरस्त्विति।
ततो विमृश्यबहुधाकिञ्चिद्व्रीताननो यथा ॥ ७४ ॥
लज्जाजडः स्मितं चक्रे ततः पार्थ ! स वै हरः।
ततो विशिष्टा ब्रुवति शीघ्रं कालोऽतिवर्तते ॥ ७५ ॥
हरिः प्राह महेशानं बिभ्यदावेदम्यहं तव। मातामहं च पितरंप्रयोगंश्शृणुभूधर!॥७६॥
आत्मपुत्रायतेशम्भोआत्मदौहित्रकायते।इत्युक्तेविष्णुनासर्वेसाधुसाध्वितितेजगुः
देवोऽप्युदाहरेद्बुद्धिं सर्वेभ्योऽप्यधिकां वराम्।
ततः शैलस्तथा चोक्त्वा दत्त्वा देवीं च सोदकम् ॥ ७८ ॥
आत्मानंचापिदेवायप्रददौसोदकंनगः। ततःसर्वेतुष्टुवुस्तं विवाहंविस्मयान्विताः
दातामहीभृतांनाथोहोतादेवश्चतुर्मुखः।वरःपशुपतिःसाक्षात्कन्याविश्वारणिस्तथ
ततः स्तुवत्सु मुनिषु पुष्पवर्षे महत्यपि।
नदत्सु देवतूर्येषु करं जग्राह त्र्यम्बकः ॥ ८१ ॥
देवो देवीं समालोक्य सलज्जां हिमशैलजाम्।
न तृप्यति नचाह्लादत्साचदेवंवृषध्वजम् ॥ ८२ ॥
तत्र ब्रह्मादिमुनयो देवीमद्भुतरूपिणीम्।
पश्यन्तः शरणं जग्मुर्मनसा परमेश्वरम् ॥ ८३ ॥

मा मुह्याम पार्वतीं च यथा नारदपर्वतौ ।
ततस्तथैव तच्चक्रे सर्वेषामीप्सितं वचः ॥ ८४ ॥
ततो देवैश्च मुनिभिः संस्तुतः परमेश्वरः ।
प्रविवेश शुभां वेदिं मूर्तिमज्ज्वलनाश्रिताम् ॥ ८५ ॥
वेधाः श्रुतीरितैर्मन्त्रैर्मूर्तिं मद्भिरुपस्थितैः ।
मूर्तमग्निं जुहाव त्रिः परिक्रम्य च तं हरः ॥ ८६ ॥

लाजाहोमाउभ्राताप्राहतंसस्मितंहरिः । वहवोमिलिताःसन्तिलोकाःसम्मर्दईश्वर सविधानेनरक्ष्याणिभूषणानित्वया हर । ततो हरश्चतं प्राह स्वजनेमाऽतिगोपय

किञ्चित्प्रार्थय दास्यामि प्राह विष्णुस्ततो वरम् ।
त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु स च तद्दुर्लभं ददौ ॥ ८९ ॥

ददतुः सृष्टिसंरक्षां ब्रह्मणे दक्षिणामुभौ । अग्नये यज्ञभागांश्च प्रीतौ हरजनार्दनौ ॥ भृग्वादीनांततोदत्त्वाश्रुतिरक्षणदक्षिणाम् । ततोगीतैश्चनृत्यैश्चभोजनैश्चयथेप्सितैः महोत्सवैरनेकैश्च विस्मयं समपद्यत । विसृज्य लोकं तं सर्वकिमिच्छादानकैर्भवः

सरस्वत्या च पितरौ देव्याश्चाऽऽश्वास्य दुःखितौ ।
आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं ब्रह्माणं च सकेशवम् ॥ ९३ ॥
जगम मन्दिरगिरिं गिरिणा सानुगोऽर्चितः ॥ ९४ ॥
ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया गिरिममलं हि भूधरः ।
सबान्धवो रोदति कस्य नो मनो विसंष्ठुलंजगति हि कन्यकापितुः
इमं विवाहं गिरिराजपुत्र्याः शृणोति चाऽध्येति च यो नरः शुचिः
विशेषतश्चाऽपि विवाहमङ्गले स मङ्गले वृद्धिमवाप्नुते चिरम् ॥ ९६ ।

इति श्रीस्कन्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हरगौरीविवाहवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः

सप्तविंशोऽध्यायः

कुमारेश माहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनम्

नारद उवाच

ततो निरुपमं दिव्यंसर्वरत्नमयंशुभम् । ईशाननिर्मितंसाक्षात्सहदेव्याऽऽविशद्गृहम्
तत्राऽसौ मन्दरगिरौ सह देव्या भगाक्षहा । प्रासादेतत्र चोद्यानेरैमेसंहृष्टमानसः
एतस्मिन्नन्तरे देवास्ताहकेणाऽतिपीडिताः ।
प्रोत्साहितेनचात्यर्थमयाकलिचिकीर्षुणा ॥ ३ ॥
आसाद्य ते भवं देवं तुष्टुवुर्बहुधा स्तवैः ।
एतस्मिन्नन्तरे देवी प्रोद्वर्तयत गात्रकम् ॥ ४ ॥
उद्वर्तनमलेनाऽथ नरं चक्रे गजाननम् ।
देवानां सस्तवैः पुण्यैः कृपयाऽभिपरिप्लुता ॥ ५ ॥
पुत्रेत्युवाच तं देवी ततः संहृष्टमानसा ।
एतस्मिन्नन्तरे शर्वस्तत्रागत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥
पुत्रस्तवाऽयं गिरिजे ! श्रृणु यादृग्भविष्यति ।
विक्रमेण च वीर्येण कृपया सदृशो मया ॥ ७ ॥
यथाऽहं तादृशश्चाऽसौ पुत्रस्तेभवितागुणैःयेचपापादुराचारावेदान्धर्मंद्विषन्तिच
तेषामामरणान्तानि विघ्नान्येष करिष्यति ।
ये च मां नैव मन्यन्ते विष्णुं वाऽपि जगद्गुरुम् ॥ ६ ॥
विघ्निता विघ्नराजेन ते यास्यन्ति महत्तमः । तेषां गृहेषु कलहःसदानैवोपशाम्यति
पुत्रस्य तवविघ्नेनसमूलंतस्य नश्यति । येषांनपूज्याःपज्यन्ते क्रोधासत्यपराश्चये

रौद्रसाहसिका ये च तेषां विघ्नं करिष्यति ।
श्रुतिधर्मान्ज्ञातातिधर्मान्पालयन्तिगुरूंश्चये ॥ १२ ॥
कृपालवो गतक्रोधास्तेषां विघ्नं हरिष्यति ।
सर्वेधर्माश्चकर्माणितथानानाविधानिच ॥ १३ ॥
सविघ्नानि भविष्यन्तिपूजयाऽस्यविना शुभे ।
एवं श्रुत्वाउमाप्राहएवमस्तिशङ्करम् ॥ १४ ॥
ततो वृहत्तनुः सोऽभूत्तेजसा द्योतयन्दिशः।ततो गणैःसमंशर्वःसुराणाप्रददौच तम्
यावत्तारकहन्ता वो भवेत्तावदयं प्रभुः ॥ १५ ॥
ततोविघ्नपतिर्देवैःसंस्तुतः प्रणतार्तिहा।चकारतेषां कृत्यानिविघ्नानिदितजन्मनाम्
पार्वती च पुनर्देवी पुत्रत्वे परिकल्प्य च। अशोकस्याऽङ्कुरंवार्भिरवर्द्धयतस्वाहृतैः
सप्तर्षीनथ चाऽऽहूय संस्कारमङ्गलं तरोः ।
कारयामास तन्वङ्गी ततस्तांमुनयोऽब्रुवन् ॥ १८ ॥
त्वयैव दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि।किं फलं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः

देव्युवाच

यो वै निरुदके ग्रामे कूपं कारयते बुधः। यावत्तोयं भवेत्कूपे तावत्स्वर्गे स मोदते
दशकूपसमा वापी दशवापीसमं सरः। दशसरःसमा कन्या दशकन्यासमः क्रतुः॥
दशक्रतुसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः ॥ २२ ॥
एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी।जीर्णोद्धारेकृतेवापि भलंतद्द्विगुणंमतम्
॥ इति श्रीगणेशोत्पत्तिः ॥

ततः कदाचिद्भगवानुमया सह मन्दरे। मन्दिरे हर्षजनने कलधौतमये शुभे ॥२४॥
प्रकीर्णकुसुनामोदमहालिकुलकूजिते। किन्नरोद्गीतसङ्गीतप्रतिशब्दितमध्यके ॥
क्रीडामयूरैर्हंसैश्चश्रुतैश्चैवाऽभिनादिते ।
मौक्तिकैर्विविधै रत्नैर्विनिर्मितगवाक्षके ॥ २६ ॥
तत्र पुण्यकथाभिश्च क्रीडतोरुभयोस्तयोः

प्रादुरभून्महाञ्छब्दः पूरिताम्बरगोचरः ॥ २७
श्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शङ्करम् । पर्यपृच्छच्छुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वकम् ।
तामाह देवीं गिरिशो दृष्टपूर्वास्तु ते त्वया ।
एते गणा मे क्रीडन्ति शैलेऽस्मिंस्त्वत्प्रियाः शुभे ! ॥ २९ ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण क्लेशेन क्षेत्रसाधनैः । यैरहं तोषितः पृथ्व्यां त एते मनुजोत्तमाः
मत्समीपमनुप्राप्ता मम लोकं वरानने ! ।
धराधरस्य जगतः सृष्टिसंहारणक्षमाः ॥ ३१ ॥
विनैतान्नैव मे प्रीतिर्नैभिर्विरहितो रमे ।
एते अहमहं चैते तानेतान्पश्य पार्वति ! ॥ ३२ ॥
इत्युक्ता विस्मिता देवी ददृशे तान्गवाक्षके ।
स्थिता पद्मपलाशाक्षीमहादेवेनभाषिता ॥ ३३ ॥
केचित्कृशाह्रस्वदीर्घाःकेचित्स्थूलमहोदराः ।
व्याघ्रेभमेषाजमुखानानाप्राणिमहामुखाः ॥ ३४ ॥
व्याघ्रचर्मपरीधाना नग्ना ज्वालामुखाः परे ।
गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुपादमुखेक्षणाः ॥ ३५ ॥
विचित्रवाहनाश्चैवनानायुधधरास्तथा । गीतवादित्रतत्त्वज्ञाःसत्त्वगीतरसप्रियाः
तान्दृष्ट्वा पार्वती प्राह कतिसंख्याभिधास्त्वमी ॥ ३७ ॥

श्रीशङ्कर उवाच

असंख्येयास्त्वमी देविअसंख्येयाभिधास्तथा । जगदापूरितंसर्वमेतैर्भीमैर्महाबलैः
सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु । दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च
एते विशन्ति मुदिता नानाहारविहारिणः ।
ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूम्रपा मधुपायिनः ॥
मदाहाराः सर्वभक्ष्यास्तथाऽन्ये चाऽप्यभोजनाः ॥ ४० ॥
गीतनृत्योपहाराश्चनानावाद्यरवप्रियाः । अनन्तत्वादमीषां च वक्तुं शक्यानवैगुणाः

श्रीदेव्युवाच

मनःकिलेन कल्केन य एष च्छुरिताननः। तेजसा भास्कराकारो रूपेण सदृशस्तव

आकर्ण्याऽऽकर्ण्यते देव गणैर्गीतान्महागुणान्।

मुहुर्नृत्यतिहास्यञ्चविदधाति मुहुर्मुहुः ॥ ४३ ॥

सदाशिवशिवेत्येवंविह्वलो वक्ति यो मुहुः।

धन्योऽयमी दृशीयस्य भक्तिस्त्वयिमहेश्वरे ॥ ४४ ॥

एनं विज्ञातुमिच्छामि किन्नामाऽसौ गणस्तव।

श्रीशङ्कर उवाच

स एष वीरको देवि सदा मेऽद्रिसुते! प्रियः ॥ ४५ ॥

नानाश्चर्यगुणाधारः प्रतीहारो मतोऽम्बिके!।

देव्युवाच

ईदृशस्य सुतस्याऽपि ममोत्कण्ठा पुरान्तक! ॥ ४६ ॥

कदाऽहमीदृशं पुत्रं लप्स्याम्यानन्ददायकम्।

शर्व उवाच

एष एव सुतस्तेऽस्तु यावदीदृक्परो भवेत् ॥ ४७ ॥

इत्युक्त्वा विजयां प्राह शीघ्रमानय वीरकम्।

विजया च ततो गत्वा वीरकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥

एहि वीरक! ते देवीगिरिजातोषिता शुभा।

त्वामाह्वयति सा देवी भवस्याऽनुमते स्वयम् ॥ ४९ ॥

इत्युक्तः सम्भ्रमयुतो मुखं सम्मार्ज्यपाणिना।

देव्याःसमीपमागच्छज्जययाऽनुगतःशनैः ॥ ५० ॥

तं दृष्ट्वा गिरिजा प्राह गिरा मधुरवर्णया।

एह्येहि पुत्र दत्तस्त्वं भवेन मम पुत्रकः ॥ ५१ ॥

इत्युक्तोदण्डवद्देवींप्रणम्याऽवस्थितःपुरः।

माता ततस्तमालिङ्ग्यकृत्वोत्सङ्गेचवीरकम् ॥ ५२ ॥
चुचुम्ब च कपोले तं गात्राणि च प्रमार्जयत् ।
भूषयामास दिव्यंस्तंस्वयं नानाविभूषणैः ॥ ५३ ॥
एवं सङ्कल्प्य तं पुत्रंलालयित्वा उमा चिरम् ।
उवाच पुत्रक्रीडेति गच्छसार्धं गणैरिति ॥ ५४ ॥
ततश्चिक्रीड मध्ये स गणानां पार्वतासुतः ।
मुहुर्मुहुःस्वमनसिस्तुवन्भक्तिं सशाङ्करीम् ॥ ५५ ॥
प्रणम्य सर्वभूतानि प्रार्थयाम्यस्मिदुष्करम् ।
भक्त्याभजध्वमीशानंयस्याभक्तेरिदंफलम् ॥ ५६ ॥
क्रीडितुं वीरके याते ततो देवी च पार्वती ।
नानाकथाभिश्चिक्रीड पुनरेव जटाभृता ॥ ५७ ॥
ततो गिरिसुताकण्ठे क्षिप्तबाहुर्महेश्वरः ।
तपसस्तु विशेषार्थं नर्म देवीं किलाऽब्रवीत् ॥ ५८ ॥
सहिगौरतनुःशर्वोविशेषाच्छशिशोभितःरञ्जिताचविभावर्यादेवीनीलोत्पलच्छविः

शर्व उवाच

शरीरे ममतन्वङ्गीसितेभास्यसितद्युतिः भुजङ्गीवासितशुभ्रेसश्लिष्टा चन्दनेतरौ
चन्द्रज्योत्स्नाभिसम्पृक्तातामसी रजनी यथा ।
रजनी वा सिते पक्षेद्दृष्टिदोषं ददासि मे ॥ ६१ ॥
इत्युक्ता गिरिजा तेन कण्ठं शर्वाद्विमुच्यसा ।
उवाच कोपरक्ताक्षीभृकुटीविकृतानना ॥ ६२ ॥
स्वकृतेन जनः सर्वो जनेन परिभूयते ।
अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डनां शशिखण्डभृत् ।
तपोभिर्दीप्त च रितैर्यत्त्वां प्रार्थितवत्यहम् ।
तस्य मे नियमस्यैवमवमानः पदे पदे ।

नैवाऽहं कुटिला शर्व विषमा नच धूर्जटे ! ।
स्वदोषैस्त्वं गतः क्षान्ति तथादोषाकरश्रियः ॥ ६५ ॥
नाहं मुष्णामि नयने नेत्रहन्ता भवान्भव ! ।
भगस्तत्ते विजानाति तथैवेदं जगत्त्रयम् ॥ ६६ ॥
मूर्ध्नि शूलं जनयसे स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन् ।
यत्त्वं ममाहकृष्णेति महाकालोऽसि विश्रुतः ॥ ६७ ॥
यास्याम्यहंपरित्यक्तुमात्मानं तपसा गिरिम्
जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ६८॥
निशम्य तस्या वचनं कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः ।
उवाचाऽथ च सम्भ्रान्तो दुर्ज्ञेयचरितो हरः ॥ ६९ ॥
न तत्त्वज्ञाऽसिगिरिजे नाऽहंनिन्दापरस्तव ।
चाटूक्तिबुद्ध्याकृतवान्स्तवाहंनर्मकीर्तनम् ॥ ७० ॥
विकल्पःस्वच्छचित्तेतिगिरिजैषाममप्रिया ।
प्रायेणभूतिलिप्तानामन्यथाचिन्तिताहृदि ॥ ७१ ॥
अस्मादृशानां कृष्णाङ्गि ! प्रवर्तन्तेऽन्यथा गिरः ।
यद्येवं कुपिता भीरु ! न ते वक्ष्याम्यहंपुनः ॥ ७२ ॥
नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते ! ।
शिरसा प्रणतस्तेऽहंरचितस्तेमयाऽञ्जलिः ॥ ७३ ॥
दीनेनाऽप्यपमानेननिन्दितोनैमिविक्रियाम् ।
वरमस्मिविनम्रोऽपिनत्वंदेविगुणान्विता ॥ ७४ ॥
इत्यनेकैश्चाटुवाक्यैः सूक्तैर्देवेनबोधिता ।
कोपं तीव्रं न तत्याज सतीमर्मणि वट्टिता ॥ ७५ ॥
अवष्टभ्याचथ क्षिप्त्वा पादौ शङ्करपाणिना ।
विपर्यस्तालका वेगाद्गन्तुमैच्छत शैलजा ॥ ७६ ॥

तस्यां व्रजन्त्यां कोपेन पुनराह पुरान्तकः ।
सत्यं सर्वैरवयवैः सुतेति सदृशी पितुः ॥७७॥
हिमाचलस्य शृङ्गैस्तैर्मेघमालाकुलैर्मनः ।
तथा दुरवगाह्योऽसौ हृदयेभ्यस्तवाऽऽशयः ॥७८॥
काठिन्यं कष्टमस्मिंस्ते वनेभ्योबहुधा गतम् ।
कुटिलत्वं नदीभ्यस्ते दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥७९॥
सङ्क्रान्तं सर्वमेवैतत्तव देवि! हिमाचलात् ।
इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा ॥८०॥
कोपकम्पितधूम्रास्या प्रस्फुरद्दशनच्छदा ।
माशर्वात्मापमानेन निन्दत्वं गुणिनोजनान् ॥८१॥
तवापि दुष्टसम्पर्कात्सङ्क्रान्तंसर्वमेवहि ।
व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मनःस्नेहवन्ध्यता ॥ ८२ ॥
हृत्कालुष्यं शशाङ्कात्ते दुर्बोधत्वं वृषादपि ।
अथवा बहुनोक्तेन अलं वाचा श्रमेण मे ॥८३ ॥
श्मशानवास आसीस्त्वं नग्नत्वान्न तव त्रपा ।
निर्घृणत्वं कपालित्वादेवं कः शक्नुयात्तव ॥८४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डेकुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

पार्वत्यातपःकरणार्थं हिमालयेगमनवर्णनम्

नारद उवाच

इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ।

तस्यां व्रजन्त्यां चक्रुश्च गणाः किलकिलध्वनिम् ॥ १ ॥
क्वमातर्गच्छसीत्युक्त्वारुदन्तोधाविताःपुरःविष्टभ्यचरणौदेव्यावीरकोबाष्पगद्गदम्
प्रोवाच मातःकिन्त्वेतत्कयासि कुपिता त्वरा।
अहंत्वामनुयास्यामि मातरं स्नेहवत्सलाम् ॥ ३ ॥
नाहं सहिष्ये परुषं गिरीशस्य त्वयोज्झितः।
पुत्रः पारुष्यपात्रंहि भवेन्मात्राविनापितुः ॥ ४ ॥
उन्नाम्य वदनं पश्चाद्दक्षिणेन तु पाणिना।
उवाच वीरकं माता मा शोकम्पुत्र भावय ॥ ५ ॥
शैलाग्रात्पतितुं नैव न्याय्यं गन्तुं मया सह।
वक्ष्यामि पुत्र ! ते योग्यं तत्तु कार्यं त्वया शृणु ॥ ६ ॥
कृष्णेत्युक्ता हरेणाहं निन्दिता च तृणायिता।
साहंतपःकरिष्यामि यथा गौरीत्वमाप्नुयाम् ॥ ७ ॥
गौराङ्गीलम्पटोह्यत्र यातायां मय्यनन्तरम्।
द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रन्ध्राण्यवेक्षिणा ॥ ८ ॥
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरान्तिके।
दृष्ट्वा परां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक ! ॥९ ॥
शीघ्रमेव करिष्यामि ततो युक्तमनन्तरम्।
एवमस्त्विवति तां देवीं वीरकःप्राह साम्प्रतम् ॥ १० ॥
मातुराज्ञामृतह्रदे प्लाविताङ्गो गतज्वरः।
जगाम त्र्यक्षं सन्द्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ११ ॥
गजवक्त्रं ततः प्राह प्रणम्य समवस्थितम्।
साश्रुकण्ठं प्रयाचन्तं नय मामपि पार्वति ! ॥ १२ ॥
गजवक्त्रं हि त्वां बाल मामिवोपहसिष्यति।
तदागच्छ मया सार्धं या गतिर्मे तवाऽपि सा ॥ १३ ॥

पराभवाद्धि धूर्तानां मरणं साधु पुत्रक ! ।
एवमुक्त्वा समादाय हिमाद्रिं प्रति सा ययौ ॥ १४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वत्यास्तपोऽर्थं गमनवर्णनं नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य सर्वदेवसैन्याधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनम्

नारद उवाच

व्रजन्ती गिरिजाऽपश्यत्सखीं मातुर्महाप्रभाम् ।
कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥
साऽपि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्लवमानसा ।
क्व पुनर्गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २ ॥
साऽथास्यै सर्वमाचख्यौ शङ्करात्कोपकारणम् ।
पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसम्मताम् ॥ ३ ॥
नित्यं शैलाधिराजस्य देवतात्वमनिन्दिते ! ।
सर्वं च सन्निधानं च मयि चातीव वत्सला ॥ ४ ॥
तदहं सम्प्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तवाऽधुना। अथाऽन्यस्त्रीप्रवेशे तु समीपे तु पिनाकिनः

त्वयाऽऽख्येयं मम शुभे ! युक्तं पश्चात्करोम्यहम् ।
तथेत्युक्ते तथा देव्या ययौ देवी गिरिं प्रति ॥ ६ ॥
रम्ये तत्र महाशृङ्गे नानाश्चर्योपशोभिते। विभूषणादिसंन्यस्यवृक्षवल्कलधारिणी
तपस्तेपे गिरिसुता पुत्रेण परिपालिता ।
ग्रीष्मे पञ्चाग्निसन्तप्ता वर्षासु च जलोषिता ॥ ८ ॥
स्थण्डिलस्था च हेमन्ते निराहारा तताप सा ।
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धकस्य सुतोबली ॥ ९ ॥
ज्ञात्वा गतां गिरिसुतां पितुर्वैरमनुस्मरन् ।
आडिर्नाम बकभ्राता रहस्यान्तरप्रेक्षकः ॥ १० ॥
जिते किलान्धके दैत्ये गिरिशेनाऽमरद्विषि ।
आडिश्चकार विपुलं तपो हरजिगीषया ॥ ११ ॥
तमागत्याऽब्रवीद्ब्रह्मातपसापरितोषितः। ब्रूहिकिंवाऽसुरश्रेष्ठ!तपसाप्राप्तुमिच्छसि
ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृत्युत्वमहं वृणे ।

ब्रह्मोवाच

न कश्चिच्च विना मृत्युं जन्तुरासुर ! विद्यते ॥ १३ ॥
यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र ! मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ।
इत्युक्तो दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचाऽम्बुजसम्भवम् ॥ १४ ॥
रूपस्य परिवर्तोऽमे यदा स्यात्पद्मसम्भव! । तदामृत्युर्मंमभवेदन्यथात्वमरोह्यहम्
इत्युक्तस्तं तथेत्याह तुष्टः कमलसम्भवः ।
इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यराज्यस्थितोऽसुरः ॥ १६ ॥
आजगाम स च स्थानं तदा त्रिपुरघातिनः ।
आगतो ददृशे तं च वीरकं द्वार्यवस्थितम् ॥ १७ ॥
तं चासौ वञ्चयित्वा च आडिःसर्पशरीरभृत् ।
अवारितो वीरकेण प्रविवेश हरान्तिकम् ॥ १८ ॥

भुजङ्गरूपं सन्त्यज्य बभूवाऽथ महासुरः ।
उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ १९ ॥
कृत्वोमायास्ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् ।
सर्वावयवसम्पूर्णं सर्वाभिज्ञानसम्वृतम् ॥ २० ॥
चक्रे भगान्तरे दैत्यो दन्तान्वज्रोपमान्दृढान् ।
तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेनगिरिशं हन्तुमुद्यतः ॥२१ ॥
कृत्वोमारूपमेवंस स्थितो दैत्यो हरान्तिके ।
तां दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टःसमालिङ्ग्यमहासुरम् ॥२२ ॥
मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तरैः ।
अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्री ह्यकृत्रिमा ॥ २३ ॥
या त्वं मदाशयंज्ञात्वाप्राप्तेहवरवर्णिनि!। त्वयाविरहितःशून्यंमन्येऽस्मिन्भुवनत्रये
प्राप्ता प्रसन्ना या त्वं मां युक्तमेवम्विधं त्वयि ।
इत्युक्ते गूहयंश्चेष्टामुमारूप्यसुरोऽब्रवीत् ॥२५ ॥
याताऽस्मितपसश्चर्तुं कालीवाक्यात्तवाऽतुलम् ।
रतिश्च तत्र मे नाऽभूत्ततः प्राप्ता तवान्तिकम् ॥ २६ ॥
इत्युक्तः शङ्करः शङ्कां किञ्चित्प्राप्यावधारयत् ।
कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रत्यक्षा च दृढव्रता ॥२७ ॥
अप्राप्तकामा सम्प्राप्ता किमेतत्संशयो मम ।
रहसीति विचिन्त्याऽथ अभिज्ञानाद्विचारयन् ॥२८ ॥
नापश्यद्वामपार्श्वे तु तस्याङ्कं पद्मलक्षणम् ।
लोम्नामावर्तचरितं ततो देवः पिनाकधृक् ॥२९ ॥
बुद्ध्वा तां दानवीं मायां किञ्चित्प्रहसिताननः ।
मेढ् रौद्रास्त्रमाधाय चक्रे दैत्यमनोरथम् ॥ ३० ॥
स रुदन्भैरवान्रावानवसादं गतोऽसुरः ।

अबुध्यद्वीरको नैतदसुरेन्द्रनिषूदनम् ॥ ३१ ॥
हते च मारुतेनाऽऽशुगामिना नगदेवता ।
अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्र्यां न्यवेदयत् ॥ ३२
श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्ताऽतिलोचना । अशपद्वीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता
मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविह्वलाम् ।
विहितावसरः स्त्रीणां शङ्करस्य रहोविधौ ॥ ३४ ॥
तस्मात्ते परुषा रूक्षाजडा हृदयवर्जिता। गणेशाक्षरसदृशाशिलामाताभविष्यति
एवमुत्सृष्टशापाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम् ।
निर्जगाम मुखात्क्रोधःसिंहरूपी महाबलः ॥ ३६ ॥
पश्चात्तापं समाश्रित्य तया देव्याविसर्जितः ।
सतु सिंहःकरालास्यो महाकेसरकन्धरः ॥ ३७ ॥
प्रोद्धूतबललांगूलदंष्ट्रोत्कटगुहामुखः ।
व्यावृतास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुक्षिश्चिखादिषुः ॥ ३८ ॥
तस्याऽऽस्ये वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती सदा ।
ज्ञात्वा मनोगतं तस्याभगवांश्चतुराननः ॥ ३९ ॥
आजगामाऽऽश्रमपदं सम्पदामाश्रयं ततः ।
आगम्योवाच तां ब्रह्मा गिरिजां मृष्टया गिरा ॥ ४० ॥
किंदेवि प्राप्तुकामाऽसि किमलभ्यं ददामि ते ।
तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुगौरवगर्भितम् ॥ ४१ ॥
तपसा दुष्करेणाऽऽप्तःपतित्वेशङ्करो मया। समांश्यामलवर्णेतिवहुशःप्रोक्तवान्भवः
स्यामहं काञ्चनाकारा वाल्लभ्येन च संयुता ।
भर्तुर्भूतपतेरङ्गे ह्येकतो निर्विशङ्किता ॥ ४३ ॥
तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच जलजासनः एवंभवतुभूयस्त्वंभर्तुर्देहार्धधारिणी
ततस्तस्याःशरीरात्तु स्त्री सुनीलाम्बुजत्विषा ।

निर्गता साभवद्भीमा घण्टाहस्ता त्रिलोचना ॥ ४६ ॥
नानाभरणपूर्णाङ्गी पीतकौशेयवासिनी ।
तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम् ॥ ४६ ॥
अस्माद्भूधरजादेहसम्पर्कात्त्वं ममाऽऽज्ञया ।
सम्प्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशापुराकृतिः ॥ ४७ ॥
य एव सिंहः प्रोद्भूतोदेव्याःक्रोधाद्वरानने ।
स तेऽस्तुवाहनोदेवि !केतौचास्तुमहाबलः ॥ ४८ ॥
गच्छ विन्ध्याचले तत्र सुरकार्यं करिष्यति ।
अत्र शुम्भनिशुम्भौ चहत्वातारकसैन्यपौ ॥ ४९ ॥
पाञ्चालोनाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः । दत्तस्तेकिङ्करोदेवि महामायाशतैर्युतः
इत्युक्ताकौशिकी देवी तथेत्याह पितामहम् ।
निर्गतायां च कौशिक्यां जाता स्वैराश्रिता गुणैः॥ ५१ ॥
सर्वैः पूर्वभवोपात्तैस्तदास्वयमुपस्थितैः।उमाऽपिप्राप्तसङ्कल्पापश्चात्तापपरायणा
मुहुःस्वं परिनिन्दन्ती जगाम गिरिशान्तिकम् ।
सम्प्रयान्तींच तां द्वारि अपवार्य समाहितः ॥५३॥
रुरोध वीको देवीं हेमवेत्रलताधरः ।
तामुवाच च कोपेन तिष्ठतिष्ठ क यासि च ॥५४॥
प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भर्त्स्यसे ।
देव्या रूपधरोदैत्यो देवंवञ्चयितुं त्विह ॥५५॥
प्रविष्टोनच दृष्टोऽसौ स च देवेनघातितः। घातितेचाऽहमाक्षिप्तोनीलकण्ठेनधीमता
काऽपि स्त्री नाऽपि मोक्तव्या त्वया पुत्रेति सादरम् ।
तस्मात्त्वमत्र द्वारिस्था वर्षपूगान्यनेकशः ॥ ५७ ॥
भविष्यसि न चांऽप्यत्र प्रवेशंलप्स्यसेव्रज । एकामेप्रविशेदत्रमातायास्नेहवत्सला
नगाधिराजतनया पार्वती रुद्रवल्लभा ।

इत्युक्ता तु ततो देवी चिन्तयामास चेतसा ॥ ५९ ॥
न सा नारी तु दैत्योऽसौ वायोर्नैवाऽवभासत ।
वृथैव वीरकः शप्तो मयाक्रोधपरीतया ॥ ६० ॥
अकार्यंक्रियतेमूढैःप्राप्य क्रोधसमन्वितैः ।
क्रोधेननश्यतेकीर्तिःक्रोधोहन्तिस्थिरांश्रियम् ॥ ६१ ॥
अपरिच्छिन्नसर्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम् ।
विपरीतार्थबोद्धॄणां सुलभा विपदो यतः ॥ ६२ ॥
सञ्चिन्त्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा ।
अधो लज्जाविकारेण वदनेनाम्बुजत्विषा ॥ ६३ ॥
अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसोभ्रमः ।
शङ्करस्याऽस्मिदयितासुतातुहिमभूभृतः ॥ ६४ ॥
मम गात्रस्थितिभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र ! भावय ।
तुष्टेन गौरता दत्ता मयेयं पद्मयोनिना ॥ ६५ ॥
मयाशप्तोऽस्यविदिते वृत्तान्ते दैत्यनिर्मिते।ज्ञात्वा नारीप्रवेशंतुशङ्करेरहसिस्थिते
न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि ते ।
मानुष्यां तु शिलायां त्वं शिलादात्सम्भविष्यसि ॥ ६७ ॥
पुण्ये चाऽप्यर्बुदारण्ये स्वर्गमोक्षप्रदेनृणाम् । अचलेश्वरलिङ्गंतुवर्तते यत्र वीरक।
वाराणस्यां विश्वनाथसमं तत्फलदं नृणाम् ।
प्रभासस्य च यात्राभिर्दशभिर्यत्फलंनृणाम् ॥ ६९ ॥
तदेकयात्रयाप्रोक्तमर्बुदस्य महागिरेः ।
यत्र तप्त्वा तपो मर्त्या देहधातून्विहाय च ॥ ७० ॥
संसारी न पुनर्भूयान्महेश्वरवचो यथा ।
अर्बुदोयदि लभ्येत सेवितुं जन्मदुःखितैः ॥ ७१ ॥
वाराणसीं च केदारं किं स्मरन्ति वृथैव ते ।

तत्राराध्य भवंदेवं भवान्नन्दीतिनामभृत् ॥ ७२ ॥
शीघ्रमेष्यसि चाऽत्रैव प्रतीहारत्वमाप्स्यसि ।
एवमुक्ते हृष्टरोमा वीरकः प्रणिपत्य ताम् ॥ ७३ ॥
संस्तूय विविधैर्वाक्यैर्मातरं समभाषत ।
धन्योऽहं देवि यो लप्स्ये मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥७४ ॥
शापोऽनुग्रहरूपोऽयं विशेषादर्बुदाचले ।
समीपे यस्य पुण्योऽस्ति महीसागरसङ्गमः ॥ ७५ ॥
ऊधः पृथिव्या देशोऽयं यो गिरेश्चार्णवान्तरे ।
तत्र गत्वा महत्पुण्यमवाप्य भवभक्तितः ॥ ७६ ॥
पुनरेष्यामिभोमातरित्युक्त्वाऽभूच्छिलासुतः ।
देवी च प्रविवेशाऽथ भवनं शशिमौलिनः ॥ ७७ ॥

॥ इत्यर्बुदाख्यानम् ॥

ततो दृष्ट्वा च तां प्राह धिङ्नार्य इति त्र्यम्बकः ॥ ७८ ॥
साचप्रणम्यतंप्राहसत्यमेतन्नमिथ्यया। जडःप्रकृतिभागोऽयंनार्यश्चार्हन्तिनिन्दनाम्
पुरुषाणां प्रसादेन मुच्यन्ते भवसागरात्। ततःप्रहृष्टस्तामाह हरोयोग्याऽधुनाशुभे
पुत्रं दास्यामियेन त्वं ख्यातिमाप्स्यसि शोभने ।
ततो रेमेहि देव्या स न नाश्चर्यालयो हरः ॥ ८१ ॥
ततो वर्ष सहस्रेषुदेवास्त्वरितमानसाः। ज्वलनं नोदयामासुर्ज्ञातुं शङ्करचेष्टितम्
द्वारि स्थितं प्रतीहारं वञ्चयित्वा च पावकः ।
पारावतस्य रूपेण प्रविवेश हरान्तिकम् ॥ ८३ ॥
ददृशे तं च देवेशो विनतां प्रेक्ष्य पार्वतीम् ।
ततस्तं ज्वलनंप्राह नैतद्योग्यं त्वयाकृतम् ॥ ८४ ॥
यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजोह्यनुत्तमम् ।

गृहाण त्वंसुदुर्बुद्धे नोवा धक्ष्यामि त्वां रुषा ॥ ८५ ॥
भीतस्ततोऽसौ जग्राह सर्वदेवमुखं च सः ।
तेन ते वह्निसहिता विह्वलाश्च सुराःकृताः ॥ ८६ ॥
विपाट्य जठराण्येषां वीर्यंमाहेश्वरंततः । निष्क्रान्तंतत्सरोजातंपारदंशतयोजनम्
वह्निश्च व्याकुलीभूतो गङ्गायां मुमुचे सकृत् ।
दह्यमाना च सा देवी तरङ्गैर्वहिरुत्सृजत् ॥ ८८ ॥
जातस्त्रिभुवनख्यातस्तेन च श्वेतपर्वतः । एतस्मिन्नन्तरे वह्निराहूतश्च हिमालये ॥
सप्तर्षिभिर्वह्निहोमं कुर्वद्भिर्मन्त्रवीर्यतः । आगत्य तत्र जग्राह वह्निर्भागं च तं हुतम्
गतेऽह्नयस्मिश्चतत्रस्थःपत्नीस्तेषामपश्यत ।
सुपर्णकदलीस्तम्भनिभास्ताश्चन्द्रलेखया ॥ ९१ ॥
पश्यमानः प्रफुल्लाक्षो वह्निः कामवशं गतः ।
स भूयश्चिन्तयामास न न्याय्यं क्षुभितोऽस्मि यत् ॥ ९२ ॥
साध्वीः पत्नीर्द्विजेन्द्राणामकामाः कामयाम्यहम् ।
पापमेतत्कर्म चोग्रं नश्यामि तृणवत्स्फुटम् ॥ ९३ ॥
कृत्वैतन्नश्यतेकीर्तिर्यावदाचन्द्रतारकम् । एवं सञ्चिन्त्यवहुधागत्वाचैववनान्तरम्
संयन्तुं नाऽभवच्छक्त उपायैर्वहुभिर्मनः ।
ततः स कामसन्तप्तो मूर्च्छितः समपद्यत ॥ ९५ ॥
ततः स्वाहा च भार्याऽस्य बुबुधे तद्विचेष्टितम् ।
ज्ञात्वा च चिन्तयामास प्रहृष्टा मनसि स्वयम् ॥ ९६ ॥
स्वां भार्यामथ मां त्यक्त्वा वहुवासादवज्ञया ।
भार्याः कामयतेनूनंसप्तर्षीणांमहात्मनाम् ॥ ९७ ॥
तदासां रूपमाश्रित्य रमिष्ये तेन चाप्यहम् ।
ततस्त्वङ्गिरसोभार्या शिवानामेतिशोभना ॥ ९८ ॥
तस्या रूपं समाधाय पावकंप्राप्यसाऽब्रवीत् ।

मामग्ने कामसन्तप्तां त्वंकामयितुमर्हसि ॥ ९९ ॥
न चेत्कारिष्यसे देव मृतां मामुपधारय । अहमङ्गिरसो भार्या शिवानाम हुताशन
सर्वाभिः सहिता प्राप्ता ताश्च यास्यन्त्यनुक्रमात् ।
अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं त्वच्चित्ताश्च वयं तथा ॥ १०१ ॥
ततः स कामसन्तप्तः सम्बभूवतया सह । प्रीतेप्रीताचसादेवीनिर्जगामवनान्तरात्
चिन्तयन्ती ममेदं चेद्रूपं द्रक्ष्यन्ति कानने ।
ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यन्ति पावकात् ॥ १०३ ॥
तस्मादेतद्रक्षमाणा गरुडी सम्भवाम्यहम् ।
सुपर्णा सा ततो भूत्वा ददृशे श्वेतपर्वतम् ॥ १०४ ॥
शरस्तम्बैः सुसम्पृक्तं रक्षोभिश्च पिशाचकैः ।
सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् ॥ १०५ ॥
प्राक्षिपत्काञ्चनेकुण्डे शुक्रं तद्धारणेऽक्षमा ।
शिष्टानामपिदेवीनां सप्तर्षीणांमहात्मनाम् ।
पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् ॥ १०६ ॥
दिव्यं रूपमरुन्धत्याःकर्तुं न शकितं तया ॥ १०७ ॥
तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तुः शुश्रूषणेन च । षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्निरेतः कुरुद्वह
कुण्डेऽस्मिंश्चैवबहुले प्रतिपद्येव स्वाहया।ततश्च पावकोदुःखाच्छशोचच मुमोहच
आः पापं कृतमित्येव देहन्यासेऽकरोन्मतिम् ।
ततस्तं खेचरी वाणी प्राह मा मरणं कुरु ॥ ११० ॥
भाव्यमेतच्च भाव्यर्थात्को हि पावकमुच्यते। भाव्यर्थेनापियत्तेचपरदारोपसेवनम्
कृतं तच्चेतसा तेन त्वामजीर्णं प्रवेक्ष्यति। श्वेतकेतोर्महायज्ञे घृतधाराभितर्पितम्
शोकं च त्यज नैतास्ताः स्वाहैवेयंतवप्रिया। श्वेतपर्वतकुण्डस्थंपुत्रंत्वंद्रष्टुमर्हसि
ततो वह्निस्तत्र गत्वा ददृशे तनयं प्रभुम् ॥ ११२ ॥

अर्जुन उवाच

कस्मात्स्वाहाऽकरोद्रूपं षण्णां तासां महामुने ! ॥ ११४ ॥
यत्ताभर्तृपराः साध्व्यस्तपस्विन्योऽग्निसन्निभाः ।
न बिभेति च किं ताभ्यः षड्भ्यः स्वाहाऽपराधिनी ॥
भर्तृभक्त्या जगद्दग्धुं यतः शक्ताश्च ता मुने ! ॥ ११५ ॥

नारद उवाच

सत्यमेतत्कुरुश्रेष्ठ ! शृणु तच्चाऽपि कारणम् ।येनतासांकृतंरूपंन वा शापंददुश्चताः
यत्र तद्वह्निनाक्षिप्तं रुद्रतेजः सकृत्पुरा ।
गङ्गायां तत्र सस्नुस्ताः षट्पत्न्योऽज्ञानभावतः ॥ ११७ ॥
ततस्ता विह्वलीभूतास्तेजसा तेन मोहिताः ।
लज्जया च स्वभर्तृणां गङ्गातीरस्थिता रहः ॥ ११८ ॥
एतदन्तरमालोक्यचिकीर्षन्तीमनीषितम् ।स्वाहाशरीरमाविश्यतासांतेजोजहारत
चिक्रीड वह्निजायाऽपियथा ते कथितं मया ॥ १२० ॥
उपकारमिमंताभिःस्मरन्तीभिश्चभारत । न शप्तासायतःशापोनदेयश्चापकारिणि
ततः सप्तर्षयो ज्ञात्वा ज्ञानेनाऽशुम्भितां गताः ।
तत्यजुःषट्तदापत्नीर्विनादेवीमरुन्धतीम् ॥ १२२ ॥
विश्वामित्रस्तु भगवान्कुमारं शरणं गतः ।
स्तवं दिव्यंसम्प्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ॥ १२३ ॥
अष्टोत्तरशतं नाम्नां शृणु त्वं तानि फाल्गुन ! ।
जपेन येषां पापानि यान्ति ज्ञानमवाप्नुयात् ॥ १२४ ॥
त्वं ब्रह्मवादी त्वं ब्रह्मा ब्रह्म ब्राह्मणवत्सलः ।
ब्रह्मण्यो ब्रह्मदेवश्च ब्रह्मदो ब्रह्मसंग्रहः ॥ १२५ ॥
त्वं परं परमं तेजो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
अप्रमेयगुणश्चैव मन्त्राणां मन्त्रगोभवान् ॥ १२६ ॥

त्वं सावित्रीमयो देव! सर्वत्रैवाऽपराजितः। मन्त्रः शर्वात्मको देवःषडक्षरवतांवरः
माली मौली पताकी च जटी मुण्डी शिखण्ड्यपि ।
कुण्डली लाङ्गली बालः कुमारः प्रवरो वरः ॥ १२८ ॥
गवाम्पुत्रःसुरारिघ्नःसम्भवोभवभावनः।पिनाकीशत्रुहाश्वेतोगूढःस्कन्दःकराग्रणीः
द्वादशो भूर्भुवो भावी भुवः पुत्रो नमस्कृतः ।
नागराजः सुधर्मात्मा नाकपृष्ठःसनातनः ॥ १३० ॥
त्वं भर्ता सर्वभूतात्मा त्वंत्राता त्वंसुखावहः ।
शरदक्षःशिखी जेता षड्वक्त्रोभयनाशनः ॥ १३१ ॥
हेमगर्भो महागर्भो जयश्च विजयेश्वरः ।
त्वं कर्ता त्वं विधाता चनित्योनित्यारिमर्दनः ॥ १३२ ॥
महासेनो महातेजा वीरसेनश्च भूपतिः ।
सिद्धासनः सुराध्यक्षो भीमसेनो निरामयः ॥ १३३ ॥
शौरिर्यदुर्महातेजा वीर्यवान्सत्यविक्रमः ।
तेजोगर्भोऽसुररिपुः सुरमूर्तिः सुरोर्जितः ॥ १३४ ॥
कृतज्ञो वरदः सत्यः शरण्यः साधुवत्सलः ।
सुव्रतः सूर्यसङ्काशो वह्निगर्भः कणोभुवः ॥ १३५ ॥
पिप्पली शीघ्रगो रौद्रो गाङ्गेयो रिपुदारणः ।
कार्त्तिकेयःप्रभुःक्षन्ता नीलदंष्ट्रोमहामनाः ॥ १३६ ॥
निग्रहो निग्रहाणां च नेता त्वं सुरनन्दनःप्रग्रहःपरमानन्दः क्रोधघ्नस्तार उच्छ्रितः
कुक्कुटी बहुली दिव्यः कामदो भूरिवर्धनः ।
अमोघोऽमृतदो ह्यग्निः शत्रुघ्नः सर्वमोदनः ॥ १३८ ॥
अव्ययोह्यमरःश्रीमानुन्नतोह्यग्निसम्भवः। पिशाचराजःसूर्याभःशिवात्माशिवनन्दनः
अपारपारो दुर्ज्ञेयः सर्वभूतहिते रतः ।
अग्राह्यः कारणं कर्ता परमेष्ठी परं पदम् ॥ १४० ॥

अचिन्त्यः सर्वभूतात्मा सर्वात्मा त्वं सनातनः ।
एवं स सर्वभूतानां संस्तुतः परमेश्वरः ॥ १४१ ॥
नाम्नामष्टशतेनाऽयं विश्वामित्रमहर्षिणा ।
प्रसन्नमूर्तिराहेदं मुनीन्द्रं व्रियतामिति ॥ १४२ ॥
मम त्वया द्विजश्रेष्ठ ! स्तुतिरेषा निरूपिता ।
भविष्यति मनोऽभीष्टप्राप्तये प्राणिनांभुवि ॥ १४३ ॥
विवर्धते कुले लक्ष्मीस्तस्य यःप्रपठेदिदम् ।
न राक्षसाःपिशाचा वा न भूतानि नचापदः ॥ १४४ ॥
विघ्नकारीणितद्गेहेयत्रैवसंस्तुवन्तिमाम्।दुःस्वप्नंचनपश्येत्सबद्धोमुच्येतबन्धनात्
स्तवस्याऽस्य प्रभावेण दिव्यभावः पुमान्भवेत् ।
त्वं च मां श्रुतिसंस्कारैः सर्वैः संस्कर्तुमर्हसि ॥ १४६ ॥
संस्काररहितं जन्म यतश्च पशुवत्स्मृतम्। त्वं च मद्वरदानेन ब्रह्मर्षिश्च भविष्यसि
ततोमुनिस्तस्य चक्रे जातकर्मादिकाःक्रियाः ।
पौरोहित्यं तथा भेजे स्कन्दस्यैवाऽऽज्ञयाप्रभुः ॥ १४८ ॥
ततस्तं वह्निरभ्यागाद्ददर्श च सुतं गुहम् ।
षट्छीर्षं द्विगुणश्रोत्रं द्वादशाक्षिभुजक्रमम् ॥ १४९ ॥
एकग्रीवं चैककायं कुमारं सव्यलोकयत् ।
कलिलं प्रथमे चाह्नि द्वितीये व्यक्तितां गतम् ॥ १५० ॥
तृतीयायां शिशुर्जातश्चतुर्थ्यां पूर्ण एव च ।
पञ्चम्यां संस्कृतःसोऽभूत्पावकं चाप्यपश्यत ॥ १५१ ॥
ततस्तं पावकःपार्थ! आलिलिङ्ग चुचुम्ब च ।
पुत्रेति चोक्त्वातस्मै स शक्त्यस्त्रमददात्स्वयम् ॥ १५२ ॥
स च शक्तिं समादाय नमस्कृत्य च पावकम् ।
श्वेतशृङ्गं समारूढो मुखैः पश्यन्दिशो दश ॥ १५३ ॥

व्यनदद्भैरवं नादं त्रासयन्सासुरं जगत्॥ ततः श्वेतगिरेः शृङ्गं रक्षः पञ्चदशावृतम् ॥
विभेद तरसा शक्त्या शतयोजनविस्तृतम् ।
तदेकेन प्रहारेण खण्डशः पतितं भुवि ॥ १५५ ॥
चूर्णीकृता राक्षसास्ते सततं धर्मशत्रवः ।
ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समन्ततः ॥ १५६ ॥
भीताश्च पर्वताः सर्वे चुक्रुशुः प्रलयाद्यथा ।
भूतानि तत्र सुभृशं त्राहित्राहीतिचोज्जगुः ॥ १५७ ॥
एवं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सह तेऽब्रुवन् ।
येनैकेन प्रहारेण त्रैलोक्यं व्याकुलीकृतम् ॥ १५८ ॥
स सङ्क्रुद्धः क्षणाद्विश्वं संहरिष्यति वासव !।
वयं च पालनार्थाय सृष्टा देवेन वेधसा ॥ १५६ ॥
तच्च त्राणं सदा कार्यं प्राणैःकण्ठगतैरपि।अस्माकंपश्यतामेवंयदिसंक्षोभ्यतेजगत्
धिक्ततो जन्म वीराणां श्लाघ्यं हि मरणं क्षणात् ।
तदस्माभिः सहैनं त्वं क्षन्तुमर्हसि वासव ! ॥ १६१ ॥
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा देवैः सार्धं तमभ्ययात् ।
विधित्सुस्तस्यवीर्यंस शक्रस्तूर्णतरंतदा ॥ १६२ ॥
उग्रं तच्च महावेगं देवानीकं दुरासदम् ।
नर्दमानं गुहः प्रेक्ष्य ननाद जलधिर्यथा ॥ १६३ ॥
तस्य नादेन महता समुद्भूतोदधिप्रभम् । बभ्राम तत्रतत्रैव देवसैन्यमचेतनम् ॥
जिघांसूनुपसम्प्राप्तान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः ।
विससर्ज्ज मुखात्तत्रप्रवृद्धाःपावकार्चिषः ॥ १६५ ॥
अदहद्देवसैन्यानि चेष्टमानानि भूतले । ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः ॥
प्रच्युताः सहसा भान्ति दिवस्तारागणाइव ।
दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्मजम् ॥ १६७ ॥

देवावज्रधरंप्रोचुस्त्यजवज्रं शतक्रतो ! । उक्तो देवैस्तदाशक्रःस्कन्दे वज्रमवासृजत्
तद्विसृष्टं जघानाऽऽशु पार्श्वं स्कन्दस्य दक्षिणम् ।
बिभेद च कुरुश्रेष्ठ ! तदा तस्य महात्मनः ॥ १६९ ॥
वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य सञ्जातः पुरुषोऽपरः ।
युवा काञ्चनसन्नाहः शक्तिधृग्दिव्यकुण्डलः ॥ १७० ॥
शाख इत्यभिविख्यातः सोऽपि व्यनदद्द्भुतम् ।
ततश्चेन्द्रःपुनःक्रुद्धोहृदिस्कन्दं व्यदारयत् ॥ १७१ ॥
तत्रापि तादृशो जज्ञे नैगमेय इति श्रुतः ।
ततो विनद्य स्कन्दाद्याश्चत्वारस्तंतदाभ्ययुः ॥ १७२ ॥
तदेन्द्रो वज्रमुत्सृज्य प्राञ्जलिः शरणं ययौ ।
तस्याभयं ददौस्कन्दःसहसैन्यस्य सत्तमः ॥ १७३ ॥
ततःप्रहृष्टास्त्रिदशावादित्राण्यभ्यवादयन्।वज्रप्रहारात्कन्याश्चजज्ञिरेऽस्यमहाबलाः
या हरन्ति शिशूञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ।
काकी च हिलिमा चैव रुद्रा च वृषभा तथा ॥ १७५ ॥
आयापलालामित्राचसप्तैताःशिशुमातरःएतासांवीर्यसम्पन्नःशिशुश्चाऽभूत्सुदारुणः
स्कन्दप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयङ्करः ।
एषवीराष्टकःप्रोक्तःस्कन्दमातृगणोऽद्भुतः ॥ १७७ ॥
पूजनीयः सदा भक्त्या सर्वापस्मारशान्तिदः ।
उपातिष्ठत्ततःस्कन्दं हिरण्यकवचस्रजम् ॥ १७८ ॥
लोहितांबरसम्वीतंत्रैलोक्यस्याऽपिसुप्रभम् ।
युवानं श्रीःस्वयम्भेजेतंप्रणम्यशरीरिणी ॥ १७९ ॥
श्रिया जुष्टश्च तम्प्राहुः सर्वेदेवाः प्रणम्य वै। हिरण्यवर्ण! भद्रं तेलोकानांशङ्करोभव
भवानिन्द्रोऽस्तु नो नाथ त्रैलोक्यस्य हितायवै ॥ १८१ ॥

स्कन्द उवाच

किमिन्द्रः सर्वलोकानां करोतीहसुरोत्तमाःकथं देवगणांश्चैवपातिनित्यंसुरेश्वरः

देवा ऊचुः

इन्द्रो दिशति भूतानांबलंतेजःप्रजासुखम्।प्रज्ञांप्रयच्छतितथासर्वान्दायान्सुरेश्वरः
दुर्वृत्तानां स हरति वृत्तस्थानं प्रयच्छति।
अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलवत्तरः॥ १८४॥
असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाऽचन्द्रे च चन्द्रमाः।
भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथिव्यां जीवकारणम्॥ १८५॥
एतदिन्द्रेण कर्तव्यमिन्द्रो हि विपुलं बलम्। त्वंचेन्द्रोभवनोवीरतारकंजहितेनमः

इन्द्र उवाच

त्वं भवेन्द्रोमहाबाहो! सर्वेषां नः सुखावहः।
प्रणम्य प्रार्थये स्कन्द! तारकं जहि रक्ष नः॥ १८७॥

स्कन्द उवाच

शाधि त्वमेव त्रैलोक्यं भवानिद्रोऽस्तु सर्वदा।
करिष्ये चेन्द्रकर्माणि न ममेन्द्रत्वमीप्सितम्॥ १८८॥
त्वमेव राजा भद्रन्ते त्रैलोकस्य ममैव व। करोमिकिंचतेशक्र! शासनं ब्रूहितन्मम

इन्द्र उवाच

यदिसत्यमिदंवाक्यंनिश्चयाद्भाषितंत्वया।अभिषिच्यस्व देवानांसैना पत्येमहाबल
अहमिन्द्रो भविष्यामि तव वाक्याद्यशोऽस्तु ते॥ १९०॥

स्कन्द उवाच

दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये। गोब्राह्मणस्यचार्थाय एवमस्तुवचस्तव
इत्युक्ते सुमहानादः सुराणामभ्यजायत।
भूतानां चापि सर्वेषां त्रैलोक्याकम्पकारकः॥ १९२॥
जयेति तुष्टुवुश्चैनं वादित्राण्यस्यवादयन्।
ननृतुस्तुष्टुवुश्चैनं कराघातांश्च चक्रिरे॥ १९३॥

तेन शब्देन महता विस्मितानगनन्दिनी ।शङ्करं ग्राहको देव ! नादोऽयमतिवर्तते

रुद्र उवाच

अद्य नूतं प्रहृष्टानांसुराणांविविधा गिरः। श्रयन्तेचतथादेवि!यथा जातःसुतस्तव
गवां च ब्राह्मणानां च साध्वीनां च दिवौकसाम् ॥
मार्जयिष्यति चाऽश्रूणि पुत्रस्ते पुण्यवत्यपि ॥ १९६ ॥
एवं वदति सादेवीद्रष्टुं तमुत्सुकाऽभवत् । शङ्करश्चमहातेजाःपुत्रस्नेहाधिकोयतः
वृषभं तत आरुह्य देव्या सह सत्सुकः ।
सगणो भव आगच्छत्पुत्रदर्शनलालसः ॥ १९८ ॥
ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाऽब्रवीत् ।
अभिगच्छ महादेवं पितरं मातरं प्रभो ! ॥ १९९ ॥
अनयोर्वीर्यसंयोगात्तवोत्पत्तिस्तु प्राथमी ।
एवमस्त्वितिचाप्युक्त्वामहासेनोमहेश्वरम् ॥ २०० ॥
अपूजयदमेयात्मा पितरं मातरं च ताम् ।
ततस्तमालिङ्ग्य सुतं चिरं संयोज्य चाशिषः ॥ २०१ ॥
चिरं जहृषतुश्चोभौ पार्वतीपरमेश्वरौ ।
सिद्धसारस्य तत्वं च ददौ तुष्टोऽस्य शङ्करः ॥ २०२ ॥
देवी प्रकृतिमोक्षं च तुष्टाहर्षपरिप्लुता । एतस्मिन्नेवकालेतु षड्देव्यस्तं समागमन्
ऋषिभिस्ताः परित्यक्तास्तं पुत्रेति जगुस्तदा ।
पार्वती च ततः प्राह मम पुत्रो न वस्त्वयम् ॥ २०४ ॥
स्वाहा ममेति च प्राह पावकश्च ममेति च । रुद्रो ममेति च प्राहममदेवनदीतिच
चक्रुस्ते कलहं घोरं विवदन्तः परस्परम् ॥
पुत्रस्नेहो हि बलवान्पार्थकिंकिंन कारयेत् ॥ २०६ ॥
ततस्तान्प्रहसन्नाह विवादो युज्यते न च ।
सर्वेषां वो गुहः पुत्रो मत्तो वै क्रियतां वरः ॥ २०७ ॥

ततःप्राहुश्चषड्देव्यःस्वर्गोनोह्यक्षयोभवेत्। तथेतिताग्गुहःप्राहशक्रस्तत्रान्तरेऽब्रवीत्
रोहिण्याश्चानुजा स्कन्दः स्पर्धमानाभिजित्स्वसा ।
इच्छन्ती ज्येष्ठतां देवी पृथक्त्वं च तपोरता ॥ २०९ ॥
ततः प्रभृति मूढोऽस्मि तत्स्थाने स्थापय प्रभो ! ।
ततस्तथेतिच प्रोक्ते कृत्तिकास्ता दिवंगताः ॥२१० ॥
नक्षत्रं सप्तशीर्षाभं भाति तद्वह्निदैवतम् ।
अथैनब्रवीत्स्वाहा प्रिया नाहं महार्चिषः ॥
तदग्रे प्रियतां देहि सहवासं सदैव च ॥ २११ ॥

स्कन्द उवाच

हव्यं कव्यं च यत्किञ्चिद्द्विजा होष्यन्ति पावके ॥ २१२ ॥
सत्तेनाम्नाप्रदास्यन्तिवासःसार्धंभवेत्तव।पावकःप्रार्थयामासयज्ञभागान्पुनःसुतान्
स चाप्याहाऽद्यप्रभृति यज्ञभागानवाप्नुहि ।
इतरे प्रार्थयामासुःख्यातोनस्त्वं सुतो भवः ॥ २१४ ॥
एवमेवेति तानाह स्कन्दस्तद्धि सुदुर्लभम् । ततस्तंयोगिनःसर्वे सम्भूयसनकादयः
अभ्यषिञ्चन्गिरौ तस्मिन्योगिनामाधिपत्यके ॥ २१५ ॥
योगीश्वरमिति प्राहुस्ततस्तं योगिनस्तथा। जहृषुर्देवताश्चैवनानावाद्यान्यवादयन्
अभिषिक्तेन तेनाऽसौ शुशुभे श्वेतपर्वतः ।
आदित्येनेवांशुमता सुरम्य उदयाचलः ॥ २१७ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा। हृष्टानांसर्वभूतानांश्रूयतेनिनदोमहान्
एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम्। प्रहृष्टं प्रेक्ष्य तं स्कन्दंनच तृप्यतिदर्शनात्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये स्कन्दकुमारस्य सर्वदेवसैनाधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

कार्त्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनम्

नारद उवाच

ततःस्कन्दःसुरैः सार्धं श्वेतपर्वतमस्तकात् ।
उत्तीर्य तारकं हन्तुं दक्षिणां स दिशं ययौ ॥ १ ॥
ततः सरस्वतीतीरे यानिभूतानिनारद! ग्रहाश्चोपग्रहाश्चैववेतालाःशाकिनीगणाः
उन्मादा ये ह्यपस्माराः पलादाश्च पिशाचकाः ।
देवैस्तेषामाधिपत्ये सोऽभ्यषिच्यत पावकिः ॥ ३ ॥
यथातेनैवमर्यादांसन्त्यजन्तिदुराशयाः।एतैस्तस्मात्समाक्रान्तःशरण्यंपावकिंव्रजेत्
अप्रकीर्णेन्द्रियं दान्तं शुचिं नित्यमतन्द्रितम् ।
आस्तिकं स्कन्दभक्तं च वर्जयन्ति ग्रहादिकाः ॥ ५ ॥
महेश्वरं (स्य) च ये भक्ता भक्ता नारायणं (स्य) च ये ।
तेषां दर्शनमात्रेण नश्यन्ते ते (ऽति) विदूरतः ॥ ६ ॥
ततः सर्वैः सुरैः सार्धं महातीरं ययौ गुहः। तत्रदेवैःप्रकथितंमहीमाहात्म्यमुत्तमम्
श्रृण्वन्विसिष्मिये स्कन्दः प्रणनाम च तां नदीम् ।
ततो महीदक्षिणतस्तीरमाश्रित्य धिष्ठितम् ॥ ८ ॥
प्रणम्य शक्रप्रमुखा गुहं वचनमब्रुवन् ।
अभिषिक्तं विना स्कन्द ! सेनापतिमकल्मषम् ॥ ९ ॥
न शर्म लभते सेना तस्मात्त्वमभिषेचय ।
महीसागरसम्भूतैः पुण्यैश्चापि शिवैर्जलैः ॥ १० ॥

अभिषेक्ष्यामहे त्वां च तत्र नो द्रष्टुमर्हसि ।
यथा हस्तिपदे सर्वपदान्तर्भाव इष्यते ॥ ११ ॥
सर्वतीर्थान्तरस्थानं तथाऽर्णवमहीजले ।
सर्वभूतमयो यद्वत्त्र्यम्बकः परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥
सर्वतीर्थमयस्तद्वन्महीसागरसङ्गमः ।
अर्धनारीश्वरं रूपं यथा रुद्रस्य सर्वदम् ॥ १३ ॥
तथा महीसमुद्रस्य स्नानं सर्वफलप्रदम् ।
येनाऽत्र पितरः स्कन्द तर्पिता भक्तिभावतः ॥ १४ ॥
तेन सर्वेषु तीर्थेषु तर्पिता नाऽत्र संशयः ।
न चैतद्धृदि मन्तव्यं क्षारमेतज्जलं हि यत् ॥ १५ ॥
यथा हि कटुतिक्तादि गवा ग्रस्तं हि क्षीरदम् ।
एवमेतत्त्विदं तोयं पितृणां तृप्तिदायकम् ॥ १६ ॥
एवं ब्रुवत्सु देवेषु कपिलोऽपि मुनिर्जगौ । सत्यमेतदुमापुत्र! सर्वतीर्थमयी मही ॥
कर्दमो यस्त्वहमपि ज्ञात्वा तीर्थमहागुणान् ।
सर्वां भुवं परित्यज्य कृत्वा ह्याश्रममास्थितः ॥ १८ ॥
ततो महेश्वरः प्राह सत्यमेतत्सुरोदितम्। ब्रह्माद्यास्तंतथाप्राहुरत्रभूयोऽप्यथोगुरुः
अत्राभिषेकंतेवीर ! करिष्यामः समादिश ।
ततःसुविस्मितस्तत्र स्नात्वा स्कन्दोमहामनाः ॥ २० ॥
अभिषिञ्चन्तु मां देवा इतितानब्रवीद्वचः ।
ततोऽभिषेकसम्भारान्ससर्वान्सम्भृत्यशास्त्रतः ॥ २१ ॥
जुहुवुर्मन्त्रपूतेऽग्नौ चत्वारो मुख्यऋत्विजः ।
ब्रह्माच कपिलोजीवोविश्वामित्रश्चतुर्थकः ॥ २२ ॥
अन्ये च शतशस्तत्र मुनयो वेदपारगाः ।
तत्राऽद्भुतं महादेवो दर्शयामास भारत ! ॥ २३ ॥

यदग्निकुण्डमध्यस्थो लिङ्गमूर्तिर्व्यदृश्यत ।
अहमेवाऽग्निमध्यस्थो हविर्गृह्णामिनित्यशः ॥ २४ ॥
एतत्संदर्शनार्थाय लिङ्गमूर्तिरभूद्विभुः ।
तल्लिङ्गमतुलं देवा नमश्चक्रुर्मुदान्विताः ॥ २५ ॥
सर्वपापापहं पार्थ ! सर्वकामफलप्रदम् ।
तत्र होमावसाने च दत्ते हिमवताशुभे ! ॥ २६ ॥
दिव्यरत्नान्विते स्कन्दोनिषण्णःपरमासने। सर्वमङ्गलसम्भारैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम्
अभ्यषिंचंस्ततो देवा ! कुमारं शङ्करात्मजम् ।
इन्द्रो विष्णुर्महावीर्यो ब्रह्मरुद्रौ च फाल्गुन ! ॥ २८ ॥
आदित्याद्याग्रहाःसर्वे तथोभावनिलानलौ ।
आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याश्चैवाश्विनावुभौ ॥ २९ ॥
विश्वेदेवाश्च मरुतो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
देवब्रह्मर्षयश्चैव वालखिल्या मरीचिपाः ॥ ३० ॥
विद्याधरा योगसिद्धाः पुलस्त्यपुलहादयः ।
पितरः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरङ्गिराः ॥ ३१ ॥
दक्षोऽथ मनवो ये च ज्योतींषि ऋतवस्तथा ।
मूर्तिमत्यश्च सरितो महीप्रभृतिकास्तथा ॥ ३२ ॥
लवणाद्याः समुद्राश्च प्रभासाद्याश्च तीर्थकाः ।
पृथिवीद्यौर्दिशश्चैवपादपाःपर्वतास्तथा ॥ ३३ ॥
अदित्याद्या मातरश्च कुर्वन्त्यो गुहमङ्गलम् ।
वासुकिप्रमुखा नागास्तथोभौ गरुडारुणौ ॥ ३४ ॥
वरुणो धनदश्चैव यमः सानुचरस्तथा । राक्षसो निर्ऋतिश्चैवभूतानिचपलाशनाः
धर्मो बृहस्पतिश्चैव कपिलो गाधिनन्दनः ।
बहुलत्वाच्च ये नोक्ताविविधादेवतागणाः ॥ ३६ ॥

ते च सर्वे महीकूले ह्यभ्यषिञ्चन्मुदागुहम् ।
ततो महास्वनामुग्रां देवदैत्यादिदर्पहाम् ॥ ३७ ॥
ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ।
विष्णुर्ददौ वैजयन्तीं मालां बलविवर्धिनीम् ॥ ३८ ॥
उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभा ।
गङ्गा कमण्डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
मही महानदी तस्य चाऽक्षमालां ससागरा ।
ददौ मुदा कुमाराय दण्डंचैव वृहस्पतिः ॥ ४० ॥
गरुडो दयितं पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणम् ।
अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम् ॥ ४१ ॥
छागं व वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ।
कृष्णाजिनं तथा ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौजयम् ॥ ४२ ॥
चतुरोऽनुचरांश्चैव महावीर्यान्बलोत्कटान् ।
नन्दिसेनं लोहिताक्षं घण्टाकर्णंचमानसान् ॥ ४३ ॥
चतुर्थं चाप्यतिबलंख्यातंकुसुममालिनम् । ततःस्थाणुर्ददौदेवोमहापारिषदंक्रतुम्
स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्मणाम् ।
जघान दोर्भ्यां सङ्क्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥ ४५ ॥
यमः प्रादादनुचरौयमकालोपमौतदा। उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती
सुभ्राजौ भास्करस्यैव यौ सदाचानुयायिनौ ।
तौसूर्यः कार्तिकेयाय ददौ पार्थ मुदान्वितः ॥ ४७ ॥
कैलासशृङ्गसङ्काशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ।
सोमोऽप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेवच ॥ ४८ ॥
ज्वालाजिह्वं ज्योतिषं च ददावग्निर्महाबलौ ।
परिघं च बलंचैव भीमं च सुमहाबलम् ॥ ४९ ॥

स्कन्दाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुरुरुक्रमः ।
उत्क्रोशं पञ्चजं चैव वज्रदण्डधरावुभौ ॥ ५० ॥
ददौ महेशपुत्राय वासवः परवीरहा ।
तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य जघ्नतुः समरे बहून् ॥ ५१ ॥
वर्धनं बन्धनं चैव आयुर्वेदविशारदौ ।
स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥ ५२ ॥
बलं चाऽतिबलं चैव महावक्त्रौ महाबलौ ।
प्रददौ कार्तिकेयाय वायुश्चानुचरावुभौ ॥ ५३ ॥
वसं चाऽतिवसं वीरौ वरुणश्च ददौ प्रभुः। सुवर्चसंमहात्मानंतथैवाप्यतिवर्चसम्
हिमवान्प्रददौ पार्थ साक्षाद्दौहित्रकाय वै ।
काञ्चनं च ददौ मेरुर्मेघमालिनमेव च ॥ ५५ ॥
उच्छ्रितंचातिशृङ्गंचमहापाषाणयोधिनौ।स्वाहेयायददौप्रीतःसविन्ध्यःपार्षदौशुभौ
संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ।
प्रददौ पार्षदौ वीरौ महीनद्या समन्वितः ॥ ५७ ॥
उन्मादं पुष्पदन्तं च शङ्कुकर्णं तथैव च ।
प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥ ५८ ॥
जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे ।
प्रददुर्बलिनां श्रेष्ठौ सुपर्णः पार्षदावुभौ ॥ ५९ ॥
एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ।
सर्वेजगति ये मुख्याददुःस्कन्दायपार्षदान् ॥ ६० ॥
नानावीर्यान्महावीर्यान्नानायुधविभूषणान्।बहुलत्वान्नशक्यन्तेसंख्यातुंतेचफाल्गुन
मातरश्च ददुस्तस्मै तदा मातृगणान्प्रभो ! ।
याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीभिश्चराचराः ॥ ६२ ॥
प्रभावती विशालाक्षी गोपाला गोनसा तथा ।

अप्सुजाताबृहद्दण्डीकालिकाबहुपुत्रका ॥ ६३ ॥
भयङ्करी च चक्राङ्गीतीर्थनेमिश्चमाधवी। गीतप्रियाअलाताक्षी चटुलाशलभामुखी
विद्युज्जिह्वा रुद्रकाली शतोलूखलमेखला ।
शतघण्टाकिङ्किणिकाचक्राक्षी चत्वरालया ॥ ६५ ॥
पूतना रोदना त्वामा कोटरामेघवाहिनी ।
ऊर्ध्ववेणीधरा चैव जरायुर्जर्जरानना ॥ ६६ ॥
खटखेटी दहदहा तथा धमधमाजया । बहुवेणी बहुशिरा बहुपादा बहुस्तनी ॥
शतोलूकमुखी कृष्णा कर्णप्रावरणा तथा ।
शून्यालया धान्यवासा पशुदा धान्यदा सदा ॥ ६८ ॥
एताश्चान्याश्च बह्व्यश्चमातरो भरतर्षभ ! ।
बहुलत्वादहं तासां न संख्यातुमिहोत्सहे ॥ ६९ ॥
वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिवेशनाः ।
गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ॥ ७० ॥
नानाभरणवेषास्ता नानामूर्तिधरास्तथा ।
नानाभाषायुधधराः परिवव्रुस्तदा गुहम् ॥ ७१ ॥
ततः स शुशुभे श्रीमान्गुहो गुह इवाऽपरः ।
सैनापत्ये चाभिषिक्तो देवैर्नानामुनीश्वरैः ॥ ७२ ॥
ततः प्रणम्य सर्वांस्तानेकैकत्वेन पावकिः ।
व्रियतां वर इत्याह भवब्रह्मपुरोगमान् ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कार्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

स्कन्दस्यतारकासुरनगरम्प्रतिविजयाभियानवर्णनम्

नारद उवाच

ते चैनं योज्य चाशीर्भिरयाचन्तंवरं गुहम् । एषएववरोऽस्माकंयत्पापंतारकंजहि
एवमस्त्विति तानुक्त्वा योगोयोग इतिब्रुवन् ।
तारकारिर्महातेजा मयूरं चाध्यरोहत ॥ २ ॥
शक्तिहस्तो विनयाऽथ गुहो देवांस्तदाऽब्रवीत् ।
यद्यतारकं पापं नाहं हन्मि सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥
गोब्राह्मणावमन्तॄणां ततो यामि गतिं स्फुटम् ।
एवं तेन प्रतिज्ञाते शब्दोऽतिसुमहानभूत् ॥ ४ ॥
योगोयोग इति प्राहुराज्ञया शरजन्मनः ।
अरजोवाससी रक्ते वसानः पार्वतीसुतः ॥ ५ ॥
अथाऽग्रे सर्वदेवनांस्थितो वीरोययौ मुदा ।
तस्य केतुरलं भाति चरणायुधशोभितः ॥ ६ ॥
चरणाभ्यांगिरीञ्छक्तोयोविदारयितुंरणे। याचेष्टासर्वभूतानांप्रभाशान्तिर्बलंयथा
तन्मया गुहशक्तिः सा भृशं हस्ते व्यरोचत ।
यद्दाढ्यं सर्वलोकेषु तन्मयं कवचं तथा ॥ ८ ॥
योत्स्यमानस्यवीरस्यदेहेप्रादुरभूत्स्वयम्।धर्मःसत्यमसंमोहस्तेजःकान्तत्वमक्षतिः
बलमोजः कृपाचैव बद्ध्वा करयुगं तथा ।

आदेशकारीण्यग्रेऽस्य स्वयंतस्थुर्महात्मनः ॥ १० ॥
तमग्रे चापि गच्छन्तं पृष्ठतोऽनुययौ हरः ।
यथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः ॥ ११ ॥
निर्मितेन हरेणैव स्वयमीशेनलीलया ।
सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तंरथोत्तमे ॥ १२ ॥
अभीषून्पुरुषव्याघ्र ब्रह्मा च जगृहे स्वयम् ।
ते पिवन्त इवाकाशं त्रासयन्तश्चराचरम् ॥ १३ ॥
सिंहा रथस्य गच्छन्तोनदन्तश्चारुकेसराः ।
तस्मिन्नथे पशुपतिः स्थितो भात्युमयासह ॥ १४ ॥
विद्युता मण्डितः सूर्यः सेन्द्रचापघनो यथा ।
अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह ॥ १५ ॥
आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ।
ऐरावणं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैःसह ॥ १६ ॥
पृष्ठतोऽनुययौ यान्तं वरदं वृषभध्वजम् ।
तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः ॥ १७ ॥
गच्छन्तिवसुभिःसार्धंरुद्रैश्च सह सङ्गताः ।
यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतःपरिवारितः ॥ १८ ॥
घोरैर्व्याधिशतैश्चापिसव्यतोयातिकोपितःयमस्यपृष्ठतश्चापिघोरस्त्रिशिखरःसितः
विजयोनाम रुद्रस्य याति शूलः स्वयं कृतः ।
तमुग्रपाशो भगवान्वरुणः सलिलेश्वरः ॥ २० ॥
परिवार्य शतैर्यातियादोभिर्विविधैर्वृतः । पृष्ठतोविजयस्यापियातिरुद्रस्यपट्टिशः
गदामुशलक्त्याद्यैर्वरप्रहरणैर्वृतः । पट्टिशंचान्वगात्पार्थ अस्त्रं पाशुपतं महत् ॥
बहुशीर्षं महाघोरमेकपादं बहूदरम् । कमण्डलुश्चाऽस्य पश्चान्महर्षिगणसेवितः ॥
तस्य दक्षिणतोभातिदण्डोगच्छञ्छ्रिया वृतः ।

भृग्वंगिरोभिःसहितोदेवैरप्यभिपूजितः ॥ २४ ॥
राक्षसाश्चान्यदेवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तदा ।
नद्योनदाःसमुद्राश्चमुनयोऽप्सरसांगणाः ॥ २५ ॥
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव जङ्गमं स्थावरं तथा ।
मातरश्च महादेवमनुजग्मुः क्षुधान्विताः ॥ २६ ॥
सर्वेषां पृष्ठतश्चासीत्ताक्ष्र्यस्थोबुद्धिमान्हरिः ।
पालयन्पृतनां सर्वां स्वपरिवारसम्वृतः ॥ २७ ॥
एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटमागतः ।
ताम्रप्राकारमाश्रित्य तस्थौ त्र्यम्बकनन्दनः ॥ २८ ॥
स तारकपुरस्यापिपश्यन्नृद्धिमनुत्तमाम् । विसिष्मियेमहासेनःप्रशशंसतपोऽस्यच
स्थितःपश्यन्सशुशुभे मयूरस्थोगुहस्तदा। छत्रेणध्रियमाणेनस्वयंसोमसमस्त्विषा
वीज्यमानश्चामराभ्यां वाय्वग्निभ्यां महाद्युतिः ।
मातृभिश्च सुरैर्दत्तैः स्वैर्गणैरपि सम्वृतः ॥ ३१ ॥
ततः प्रणम्य तंशक्रोदेवमध्येवचोऽब्रवीत्। पश्यपश्यमहासेनदैत्यानांबलशालिनाम्
ये त्वां कालं न जानन्ति मर्त्या गृहरताश्च ।
एतेषां च गृहे दूतोयस्त्वांशंसतुतारकम् ॥ ३३ ॥
वीराणामुचितं त्वेतत्कीर्तिदं च महाजने ।
अनुज्ञया ततः स्कन्दभक्तं शक्रो धनञ्जय ! ॥ ३४ ॥
ममादिश्यासुरेन्द्रायप्राहिणोद्दौत्ययोग्यकम् ।
अहं स्वयं गन्तुकामःशक्रेणापिचप्रेषितः ॥ ३५ ॥
प्रासादे स्त्रीसहस्राणां प्रावोचं मध्यतोऽप्यहम् ।
असुराधमदुर्बुद्धे शक्रस्त्वामाह तच्छृणु ॥ ३६ ॥
यज्जगद्दलनादाप्तं किल्बिषं दानव त्वया ।
तस्याऽहं नाशकस्तेऽद्यपुरुषश्चेद्भविष्यसि ॥ ३७ ॥

शीघ्रं निःसर पापिष्ठ निःसरिष्यसि चेन्नहि ।
क्षणात्तवपुरं क्षेप्स्ये पावित्र्यायैव सागरे ॥ ३८ ॥
इति श्रुत्वा रूक्षवाचं क्रुद्धः स्त्रीगणसंवृतः ।
मुष्टिमुद्यम्यमाऽधावद्भीतश्चाहं पलायितः ॥ ३९ ॥
व्याकुलस्तत्र वृत्तान्तं कुमारायन्यवेदयम् ।
मयि चाप्यागतेदैत्यश्चिन्तयामासचेतसि ॥ ४० ॥
नालब्धसंश्रयः शक्रो वक्तुमेतदिहार्हति ।
निमित्तानि च घोराणि सन्त्रासं जनयन्ति मे ॥ ४१ ॥
एवं विचिन्त्य चोत्थाय गवाक्षंसोऽध्यरोहत ।
सहस्रभौमिकावासशृङ्गवातायनस्थितः ॥ ४२ ॥
अपश्यद्देवसैन्यं स दिवं भूमिं च सम्वृतम् ।
रथैर्गजैर्हयैश्चापि नादिताश्च दिशो दश ॥ ४३ ॥
विमानैश्चाद्भुताकारैःविन्नरोद्गीतनादितैः ।
दुन्दुभिभिर्गोविषाणैस्तालैःशंखैश्चनादितैः ॥ ४४ ॥
अक्षोभ्यामिव तां सेनां दृष्ट्वा सोऽचिन्तयत्तदा ।
एते मया जिताः पूर्वं कस्माद्भूयः समागताः ॥ ४५ ॥

इति चिन्तापरो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम्। देवबन्दिभिरुद्घुष्टंघोरंहृदयदारुणम् जयाऽतुलशक्तिदीधितिपिञ्जररुचारुणमण्डलभुजोद्भासितदेवसैन्यपुरवदनकुमुदकानन विकासनेन्दो कुमारनाथ जय दितिकुलमहोदधिवडवानल मधुररवमयूररवासुर मुकुटकूटकुट्टितचरणनखाङ्कुर महासेन तारकवंशशुष्कतृणदावानलयोगीश्वर योगिजन हृदयगगनविततचिन्तासन्तानसन्तमसनोदनखरकिरणकल्पनखनिकरविराजितचरणकमलस्कन्दजयबालसप्तवासर भुवनावलिशोकसन्दहन!

नमो नमस्तेऽस्तु मनोरमाय नमोऽस्तु ते साधुभयापहाय ।
नमोऽस्तु ते बालकृताचलाय नमोनमो नाशय देवशत्रून् ॥ ४८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य तारकासुरनगरं प्रति गमनवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कुमारेशमाहाम्ये कुमारकृततारकवधवर्णनम्

नारद उवाच

श्रुत्वैतं संस्तवं दैत्यः संघुष्टं देवबन्दिभिः ।
सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् ॥ १ ॥
श्रुत्वा स क्लिन्नसर्वाङ्गो द्वाःस्थं राजा वचोऽब्रवीत् ।
अमात्यान्द्रष्टुमिच्छामि शीघ्रमानय मा चिरम् ॥ २ ॥
ततस्ते राजवचनात्कालनेमिमुखागताः ।
प्राहः तांस्तारको दैत्यः किमिदं वो विचेष्टितम् ॥ ३ ॥
यैःशत्रुसंभवावार्ताकाऽपिनश्रावितस्त्वहम् ।
मदिराकाममत्तानांमन्त्रित्वंवोन युज्यते ॥ ४ ॥
हितं मन्त्रयते राज्ञस्तेन मन्त्री निगद्यते ॥

अमात्या ऊचुः

को जानाति सुरान्दीनान्दैत्यानामिति नो मतिः ॥ ५ ॥

मा विषीद महाराज ! वयंजेष्यामहेसुरान् ।
बालादपि भयंकिम्बालज्ञायैश्चिन्तितंत्विदम् ॥ ६ ॥
सर्वमेतत्सुसाध्यं च भेरी सन्ताड्यतां दृढम् ।
ततो दैत्येन्द्रवचनात्संनाहजननी तदा ॥ ७ ॥
भृशं संताडिता भेरी कम्पयामास साजगत् ।
स्मरणाद्दैत्यराजस्यपर्वतेभ्योमहासुराः ॥ ८ ॥
निम्नगाभ्यः समुद्रेभ्यःपातालेभ्योऽम्बरादपि ।
सहसा समनुप्राप्ता युगान्तानलसप्रभाः ॥ ९ ॥
कोटिकोटिसहस्रैस्तु परार्धैर्दशभिः शतैः ।
सेनापतिः कालनेमिः शीघ्रं देवानुपाययौ ॥ १० ॥
चतुर्योजनविस्तीर्णे नानाश्चर्यसमन्विते ।
रथे स्थितो मनाग्दीनस्तारकः समदृश्यत ॥ ११ ॥
एतस्मिन्नन्तरे पार्थ क्रुद्धैः स्कन्दस्य पार्षदैः ।
प्राकारःपातितः सर्वो भग्नान्युपवनानि च ॥ १२ ॥
ततश्चचाल वसुधा देवी सवनकानना ।
जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम् ॥ १३ ॥
तमोभूतं जगच्चाऽऽसीद्गृध्रैर्व्याप्तं नभोऽभवत् ।
ततो नानाप्रहरणं प्रलयाम्बुदसन्निभम् ॥ १४ ॥
कालनेमिमुखं पार्थ अदृश्यत महद्बलम् ।
तद्धिघोरमसंख्येयं जगर्ज विविधा गिरः ॥ १५ ॥
अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवन्तं च शङ्करम् ।
विनदद्भिस्ततो दैत्यैर्देवानीकं महायुधैः ॥ १६ ॥
पर्वतैश्च शतघ्नीभिरायसैः परिघैरपि ।
क्षणेन द्रावितं सर्वं विमुखं चाऽप्यदृश्यत ॥ १७ ॥

असुरैर्वध्यमाने तु पावकैरिव काननम् ।
अपतद्दानवभूमिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ॥ १८ ॥
ते भिन्नास्थिशिरोदेहाः प्राद्रवन्त दिवौकसः ।
न नाथमध्यगच्छन्तवध्यमानामहासुरैः ॥ १९ ॥
अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा देवः पुरन्दरः ।
आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितम् ॥ २० ॥
भयंत्यजतभद्रंवःशूराःशस्त्राणिगृह्णत। कुरुध्वंविक्रमेबुद्धिंमाचकाचिद्व्यथाऽस्तुवः
एष कालानलप्रख्यो मयूरं समुपस्थितः ।
रक्षिता वो महासेनः कथं भीतिस्तथापि वः ॥ २२ ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः ।
दानवान्प्रत्ययुध्यन्त शक्रं कृत्वा व्यपाश्रयम् ॥ २३ ॥
कालनेमिर्महेन्द्रेण संयुगे समयुज्यत । सहस्राक्षौहिणीयुक्तोजम्भकःशङ्करेण च ॥
कुजम्भो विष्णुना चैव तावत्यक्षौहिणीवृतः ।
अन्ये च त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः ॥ २५ ॥
प्रत्ययुध्यन्तदैत्येन्द्रैः साध्याश्च वसुभिः सह ।
ततो बहुविधं युद्धं कालनेमिर्विधाय च ॥ २६ ॥
उत्सृज्य सहसा पार्थ ऐरावणशिरःस्थितः ।
स तु पादप्रहारेण मुष्टिना चैव तं गजम् ॥ २७ ॥
शक्रं च जघ्ने विनदन्पेततुस्तावुभौ भुवि । ततःशक्रंसमादायकालनेमिर्विचेतसम्
रथमाश्रित्य भूयोऽपि तारकाभिमुखो ययौ ।
अथ कुष्टं तदा देवैः सहसा चान्तकादिभिः ॥ २९ ॥
ह्रियते ह्रियते राजा त्राता कोऽपि न विद्यते ।
एतस्मिन्नन्तरे शर्वः पिनाकधनुषश्च्युतैः ॥ ३० ॥
बाणैः ससैन्यं कृत्वा चजम्भकंगृध्रमोदनम् ।

कालनेमिं समागम्य रथस्थो वाक्यमब्रवीत् । ३१ ॥
किमेतेन महेन्द्रेण मया युध्यस्व दानव ! ।
वीरंमन्य सुदुर्बुद्धे ततो ज्ञास्यसि वीरताम् ॥ ३२ ॥

कालनेमिरुवाच

नग्नेन सह को युद्धेद्धतेनाऽपि च येन वा ।
शंसत्सु दैत्यवीराणामुपहासः प्रजायते ॥ ३३ ॥
आत्मतस्तु समं किञ्चिद्विलोकय सुदुर्मते ! ।
तदाकर्ण्य च सावज्ञं वचः शर्वो विलिष्मिये ॥ ३४ ॥
ततः कुमारः सहसा मयूरस्थोऽभ्यधावत ।
कुजम्भं सानुगं हत्वा वासुदेवोऽप्यधावत ॥ ३५ ॥
ततो हरिः स्कन्दमाह किमेतेन तव प्रभो ।
दैत्याधमेन पापेन मुहूर्तं पश्य मे बलम् ॥ ३६ ॥
एवमुक्त्वा निवार्यैनं केशवो गरुडस्थितः ।
शार्ङ्गकोदण्डनिर्मुक्तैर्बाणैर्दैत्यमवाकिरत् ॥ ३७ ॥
स तैर्बाणैस्ताड्यमानो वज्रैरिव महासुरः ।
विमुच्य वासवं क्रुद्धो बाणांस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ ३८ ॥
यान्यान्बाणान्हरिर्दिव्यानस्त्राणि च मुमोच ह ।
निवारयति दैत्यस्तान्प्रहसँल्लीलयैव च ॥ ३९ ॥
ततः कौमोदकीं गृह्य क्षिप्रकारी जनार्दनः ।
मुमोच सैन्यनाथाय सारथिं च व्यघूर्णयत् ॥ ४० ॥
ततो रथादवप्लुत्य विवृत्य वदनं महत् ।
गरुडं चञ्चुनाऽऽदाय स विष्णुं क्षिप्तवान्मुखे ॥ ४१ ॥
ततोऽभूत्सर्वदेवानां विमोहोजगतामपि ।
चचाल वसुधा चेलुः पर्वताः सप्तचाऽर्णवाः ॥ ४२ ॥

कालनेमिर्नदंश्चैव प्रानृत्यत महारणे ।
असंमूढस्ततो विष्णुस्त्वराकाल उपस्थिते ॥ ४३ ॥
कुक्षिं विदार्य चक्रेण भास्करोऽभादिवोदितः ।
बहिर्भूतो हरिश्चैनं मोहयित्वा स्वनिन्दया ॥ ४४ ॥
पातालस्य तलं निन्येतत्र शिश्ये सकाष्ठवत् ।
ततश्चक्रेण दैत्यानां निहतादशकोटयः ॥ ४५ ॥
प्रमोदितास्तथा देवाविमोहास्तत्क्षणाद्बभुः ।
ततः शर्वस्तमालिंग्यसाधुसाधु जनार्दन ॥ ४६ ॥
त्वया यद्विहितंकर्म तत्कर्ताऽन्यो न विद्यते ।
महिषाद्याःसुदुर्जैया देव्या ये विनिपातिताः ॥ ४७ ॥
तेषामतिवलो ह्येष त्वया विष्णो!विनिर्जितः ।
तारकामयङ्ग्रामे वध्यस्तेऽसौ उनार्दन ॥ ४८ ॥
कंसरूपः पुनस्तेऽयं हन्तव्योऽष्टमजन्मनि ।
एवं प्रशंसमानास्ते वासुदेवं जगद्गुरुम्॥ ४९ ॥
शस्त्रजालैर्लब्धसंज्ञान्दैत्यसैन्याननाशयत् ।
तानि दैत्यशरीराणि जर्जराणि महायुधैः ॥ ५० ॥
अपतन्भूतले पार्थ च्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ।
ततस्तद्दानवं सैन्यं हतनाथमभूत्तदा ॥ ५१ ॥
देवैः स्कन्दानुगैश्चैव कृतं शास्त्रैः पराङ्मुखम् ।
अथो कृष्टं तदा हृष्टैः सर्वैर्देवैर्मुदायुतैः ॥ ५२ ॥
संहतानि च सर्वाणि तदा तूर्याण्यवादयन् ।
अथ भग्नं बलं प्रेक्ष्य हतवीरं महारणे ॥ ५३ ।
देवानां च महामोदं तारकः प्राह सारथिम् ।
सारथे पश्य सैन्यानि द्राव्यमाणानि मे सुरैः ॥ ५४ ॥

येऽस्माभिस्तृणवद्दृष्टाः पश्य कालस्य चित्रताम् ।
तन्मे वाहय शीघ्रं त्वं रथमेनं सुरान्प्रति ॥ ५५ ॥
पश्यन्तु मे बलं बाह्वोर्द्रवन्तु च सुराधमाः । ब्रुवन्नेवं सारथिं स विधुन्वन्सुमहद्धनुः
क्रोधरक्तेक्षणो राजा देवसैन्यं समाविशत् ।
आगच्छमानं तं दृष्ट्वा हरिः स्कन्दमथाऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
कुमारपश्य दैत्येन्द्रं कालंयद्वद्युगात्यये ।
अयं स येन तपसाघोरेणाऽऽराधितःशिवः ॥ ५८ ॥
अयं स येन शक्राद्याः कृता मर्काः समार्बुदम् ।
अयं स सर्वशस्त्रौघैर्योऽस्माभिर्न जितो रणे ॥ ५९ ॥
नावज्ञया प्रद्रष्टव्यस्तारकोऽयं महासुरः। सप्तमं हिदिनं तेऽद्य मध्याह्नोऽयं च वर्तते
अर्वागस्तमनादेनं जहि वध्योऽन्यथा नहि ।
एवमुक्त्वासशक्रादींस्त्वरितःकेशवोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥
आयासयत दैत्येन्द्रं सुखवध्यो यथा भवेत् ।
ततस्ते विष्णुवचनाद्धिनदन्तोदिवौकसः ॥ ६२ ॥
तमासाद्य शरव्रातैर्मुदिताः समवाकिरन् ।
प्रहसन्निव देवांस्तान्द्रावयामासतारकः ॥ ६३ ॥
यथा नास्तिकदुर्वृत्तो नानाशास्त्रोपदेशकान् ।
सोढुं शक्ता न ते वीरं महति स्यन्दने स्थितम् ॥ ६४ ॥
महापस्मारसङ्क्रान्तंयथैवाऽप्रियवादिनम् ।
विधूयसकलान्देवान्क्षणमात्रेण तारकः ॥ ६५ ॥
आजगाम कुमाराय विधुवन्समहाधनुः ।
आगच्छमानं तं दृष्ट्वा स्कन्दं प्रत्युद्ययौ ततः ॥ ६६ ॥
तस्यारक्षद्भवःपार्श्वं दक्षिणंचैव तं हरिः ।
पृष्ठे च पार्षदास्तस्यकोटिशोऽर्बुदशस्तथा ॥७६॥

ततस्तौ सुमहायुद्धे संसक्तौ देवदैत्ययोः। धर्माधर्माविवोदग्रौ जगदाश्चर्यकारकौ ॥
ततः कुमारमासाद्य लीलया तारकोऽब्रवीत्।
अहो बालातिबालस्त्वं यत्त्वं गीर्वाणवाक्यतः ॥ ६९ ॥
आसादयसि मां युद्धे पतङ्ग इव पावकम्।
वधेन तव को लाभो मम मुक्तोऽसि बालक ! ॥ ७० ॥
पिब क्षीरं गृहाणेमं कन्दुकं क्रीड लीलया।
एवमुक्तःप्रहस्याऽऽह तारकं योगिनांगुरुः ॥ ७१ ॥
शिशुत्वं माऽवमंस्था मे शिशुः कष्टो भुजङ्गमः।
दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालो दुःस्पर्शोऽल्पोऽपि पावकः ॥ ७२ ॥
अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं सस्फुरो दैत्य दृश्यते।
एवमुक्त्वा दैत्यमुक्तं गृहीत्वा कन्दुकं च तम् ॥ ७३ ॥
तस्मिञ्छत्तयस्त्रमादाय दैत्याय प्रमुमोच ह।
तस्य तेन प्रहारेण रथश्चूर्णीकृतोऽभवत् ॥ ७४ ॥
चतुर्योजनमात्रो यो नानाश्चर्यसमन्वितः।
गरुडस्य सुता ये च शीर्यमाणे रथोत्तमे ॥ ७५ ॥
मुक्ताः कथञ्चिदुत्पत्य सागरान्तरमाविशन्।
ततः क्रुद्धस्तारकश्च मुद्गरं क्षिप्तवान्गुहे ॥ ७६ ॥
विन्ध्याद्रिमिव तं स्कन्दो गृहीत्वा तं व्यताडयत्।
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे मुद्गरः शतधाऽगमत् ॥ ७७ ॥
मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे।
चिन्तयामास बुद्ध्या च प्राप्तंतद्ब्रह्मणोवचः ॥ ७८ ॥
तंभीतमिवचाऽऽलक्ष्यदैत्यवीराश्चकोटिशः।
नदन्तोऽतिमहासेनंनानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ ७९ ॥
क्रुद्धस्तेषु ततः स्कन्दः शक्तिं घोरामथाऽऽददे।

अभ्यस्यमाने शक्तयस्त्रे स्कन्देनाऽमिततेजसा ॥ ८० ॥
उल्काजालं महाघोरं पपात वसुधातले ।
चाल्यमाना तथा शक्तिः सुघोरा भवसूनुना ॥ ८१ ॥
ततःकोट्योविनिष्पेतुःशक्तीनांभरतर्षभ!।
स शक्तयस्त्रेणबलवान्करस्थेनाऽहनत्प्रभुः ॥ ८२ ॥
अष्टौ पद्मानि दैत्यानां दशकोटिशतानि च ।
तथा नियुतसाहस्रं वाहनं कोटिरेवच ॥ ८३ ॥
ह्रदोदरं च दैत्येन्द्रं निखर्वैर्दशभिर्वृतम् । तत्राऽकुर्वन्सुतुमुलं नादं वध्येषु शत्रुषु
कुमारानुचराः पार्थ ! पूरयन्तो दिशो दश ।
शक्तयस्त्रस्यार्चिः सम्भूतशक्तिभिः केऽपि सूदिताः ॥ ८५ ॥
पताकयाऽवधूताश्चहताःकेचित्सहस्रशः।
केचिद्घण्टारवत्रस्ताश्छिन्नभिन्नहृदोऽपतन् ॥ ८६ ॥
केचिन्मयूरपक्षाभ्यां चरणाभ्यां च सूदिताः ।
कोटिशस्ताम्रचूडेनविदार्यैव च भक्षिताः ॥ ८७ ॥
पार्षदैर्मातृभिः सार्धं पद्मशो निहताः परे ।
एवं निहन्यमानेषु दानवेषु गुहादिभिः ॥ ८८ ॥
अभाग्यैरिवलोकेषु तारकःस्कन्दमाययौ ।
जग्राह च गदां दिव्यां लक्षघण्टादुरासदाम् ॥ ८९ ॥
तथा मयूरमाजघ्ने मयूरो विमुखोऽभवत् ।
दृष्ट्वा पराङ्मुखं स्कन्दं वासुदेवोऽब्रवीत्त्वरन् ॥ ९० ॥
देवसेनापते ! शीघ्रं शक्तिं मुञ्च महासुरे । प्रतिज्ञामात्मनःपाहिलम्बतेरविमण्डलम्

स्कन्द उवाच

त्वयैष रुद्रभक्तोऽयं जनार्दन! ममेरितम् ।वधार्थं रुद्रभक्तस्य बाहुः शक्तिं न मुञ्चति॥
नारुद्रः पूजयेद्रुद्रं भक्तरूपस्य यो हरः । रुद्ररूपममुं हत्वा कीदृशं जन्मनो भवेत् ॥

तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ताः प्रपीडिताः।
रुद्रभक्ताः कुलं सर्वं निर्दहन्तिहताः किमु ॥ ९४ ॥
एष चेद्धन्ति तद्भद्रं हन्यतामेष मां रणे।
रुद्रभक्ते पुनर्विष्णो! नाऽहं शस्त्रमुपाददे ॥ ९५ ॥

श्रीभगवानुवाच

नैतत्तवोचितं स्कन्द! रुद्रभक्तो यथा शृणु।
द्वे तनू गिरिजाभर्तुर्वेदज्ञा मुनयो विदुः ॥ ९६ ॥
एका जीवात्मिका तत्र प्रत्यक्षा च तथापरा।
द्रोग्धा भूतेषु भक्तश्च रुद्रभक्तो न स स्मृतः ॥ ९७ ॥
भक्तो रुद्रे कृपावांश्च जन्तुष्वेव हरव्रतः।
तदेनं भूतमर्त्येषु द्रोग्धारं त्वं पिनाकिनः ॥ ९८ ॥
जहि नैवाऽत्र पश्यामि दोषं कञ्चन ते प्रभो।
श्रुत्वेतिवाचं गोविन्दात्सत्यार्थामपि भारत ॥ ९९ ॥
हन्तुं न कुरुते बुद्धिं रुद्रभक्त इति स्मरन्।
तारकस्तु ततः क्रुद्धो ययौ वेगेन केशवम् ॥ १०० ॥
प्राह चैवं सुदुर्बुद्धे!हन्मि त्वां पश्यमेबलम्।देवानां चापिधर्माणांमूलंमतिमतां तथा
हत्वा त्वामद्य सर्वांस्तांश्छेत्स्ये पश्याऽद्य मे बलम् ॥ १०१ ॥

विष्णुरुवाच

दैत्येन्द्र! तव चाऽऽस्माभिः किमहो शृणु सत्यताम् ॥ १०२ ॥
रथे य एष शर्वोऽयं हतेऽस्मिन्सकलं हतम्।
श्रुत्वेति तारकः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ ॥ १०३ ॥
अभिसृत्य स जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम्।
यदा स कूबरं क्रुद्धस्तारकः सहसाऽग्रहीत् ॥ १०४ ॥
रेजतू रोदसी तूर्णं मुमुहुश्च महर्षयः।

व्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः ॥ १०५ ॥
आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत।
तारकस्याऽप्यभिप्रायं भगवान्वीक्ष्य शङ्करः ॥ १०६ ॥
उमया सह सन्त्यक्त्वा रथं वृषभमावहत्।
ओमित्यथ जपन्ब्रह्माआकाशंसहसाश्रितः ॥ १०७ ॥
ततस्तं शतसिंहं च रथं रुद्रेणनिर्मितम्।
उत्क्षिप्य पृथ्व्यामास्फोट्यचूर्णयामास तारकः॥ १०८ ॥
शूलपाशुपतादीनि सहसोपस्थितानि च।
वारयामासगिरिशो भवःसाध्य इति ब्रुवन् ॥ १०९ ॥
ततः स्ववञ्चितं ज्ञात्वा रुद्रेणाऽऽत्मानमीर्ष्यया।
विनदन्सहसाऽधावद्वृषभस्थं महेश्वरम् ॥ ११० ॥
ततो जनार्दनोऽधावच्चक्रमुद्यम्य वेगतः।
वज्रमिन्द्रस्तथोद्यस्य दण्डं चापि यमो नदन् ॥ १११ ॥
गदां धनेश्वरः क्रुद्धः पाशं च वरुणोनदन्।
वायुर्महाङ्कुशं घोरं शक्ति वह्निर्महाप्रभाम् ॥ ११२ ॥
निर्ऋतिर्निशितंखड्गंरुद्राःशूलानि कोपिताः।
धनूंषि साध्यादेवाश्चपरिघान्वसवस्तथा ॥ ११३ ॥
विश्वेदेवाश्चमुसलंचन्द्रार्कौ स्वप्रभामपि।
ओषधीश्चाश्विनौदेवौ नागाश्चज्वलितंविषम् ॥ ११४ ॥
हिमाद्रिप्रमुखाश्चाऽपि समुद्यम्य महीधरान्।
भृशमुन्नदतोदेवान्धावतो वीक्ष्य तारकाः ॥ ११५ ॥
निवृत्तः सहसा पार्थ महागज इवोन्नदन्।
स वज्रमुष्टिनाहत्य भुजे शक्रमपातयत् ॥ ११६ ॥
दण्डं यमादुपादाय मूर्ध्न्याहत्य न्यपातयत्।

उरसाहत्यसगदं धनदं भुव्यपातयत् ॥ ॥ ११७ ॥
वरुणात्पाशमादाय तेन बद्ध्वा न्यपातयत् ।
महाङ्कुशेन वायुश्च चिरं मूर्ध्नि जघान सः ॥ ११८ ॥
फूत्कारैरुद्धतं वह्निं शमयामास तारकः ।
निर्ऋतिं खड्गमादाय हत्वा तेन न्यपातयत् ॥ ११९ ॥
शूलैरेव तथा रुद्राःसाध्याश्च धनुषार्दिताः। परिघैरेव वसवो मुशलैरेव विश्वकाः ॥
रेणुनाऽऽच्छा चन्द्राकौ वल्मीकस्थाविवेक्षितौ ।
महोग्राश्चौषधीस्तालैरभ्रिभ्यां सोऽभ्यवर्तयत् ॥१२१ ॥
सविषाश्च कृता नागा निर्विषाःपादकुट्टनैः ।
पार्वताः पर्वतैरेवनिरुच्छ्वासाभृशंकृताः ॥ १२२ ॥
एवं तद्देवसैन्यं च हाहाभूतमचेतनम् ।
कृत्वा मुहूर्तादाधावच्चक्रपाणिं तमुन्नदन् ॥ १२३ ॥
ततश्चाऽन्तर्दधे सद्यः प्रहसन्निव केशवः ।
कुयोगिन इव स्वामी सदा बुद्धिमताम्वरः ॥ १२४ ॥
अपश्यंस्तारको विष्णुं पुनर्वृषभवाहनम् ।
अधावत्कुपितो दैत्यो मुष्टिमुद्यम्य वेगतः ॥ १२५ ॥
अचिरांशुरिवाऽलक्ष्योलक्ष्योऽथ भगवान्हरिः ।
आबभाषे ततो देवान्बाहुमुद्यम्य चोच्चकैः ॥ १२६ ॥
पलायध्वमहो देवाः शक्तिश्चेद्वः पलायितुम् ।
विमूढा हि वयं सर्वे ये बालवचसा गताः ॥ १२७ ॥
किं न श्रुतः पुरा गीतः श्लोकः स्वायम्भुवेन यः ।
यथा बालेषु निक्षिप्ताः स्त्रीषु पण्डितकेषु च ।
अपस्मारिषु चैवाऽपि सर्वे ते संशयं गताः ॥ १२८ ॥
प्रत्यक्षं तदिदं सर्वमधुना चात्र दृश्यते ॥ १२९ ॥

अज्ञासिष्म पुरैवैतद्रुद्रभक्तं न हन्त्यसौ ।
यत्प्रतिज्ञां नाऽकरिष्यन्नस्यान्नः कदनं महत् ॥ १३० ॥
अथैष यदि दैत्येन्द्रं न निहन्ति कुबुद्धिमान् ।
मा भयंवोमहाभागा निहनिष्यामि वो रिपून् ॥ १३१ ॥
अद्य मे विपुलं बाह्वोर्बलं पश्यत देवताः ।
दैत्याधमं नाशयामि मुष्टिनैकेन पश्यत ॥ १३२ ॥
मया हि दक्षिणो बाहुर्दत्तश्च भवतां सदा ।
रिपून्वा निहनिष्यामि सत्यं तत्परिपालये ॥ १३३ ॥
येऽम्बरे ये च पाताले भुवियेच महासुराः।
क्षणात्तान्नाशयिष्यामि महावातो वनानिव ॥ १३४ ॥
एवमुक्त्वा जगन्नाथोमुष्टिमुद्यम्यदक्षिणम् ।
निरायुधस्तार्क्ष्यपृष्ठादवप्लुत्याऽभ्यधावत ॥ १३५
तस्मिन्धावति गोविन्दे चचाल भुवनत्रयम् ।
विमूर्च्छितमभूद्विश्वं देवाभीतिं परांययुः ॥ १३६ ॥
धावतश्चाऽपि कल्पान्तं रुद्रकल्पस्य तस्य याः ।
मुखात्समुद्ययुर्ज्वालास्ताभिः खर्वशतं हतम् ॥ १३७ ॥
ततोऽन्तरिक्षे वाचश्च प्रोचुःसिद्धाःस्वयंतदा ।
जहि कोपं वासुदेव ! त्वयि क्रुद्धे क वै जगत् ॥ १३८ ॥
अनादृत्येव तद्वाक्यं ब्रुवन्नान्यत्करोम्यहम् ।
आह्वयंश्च महादैत्यं क्रुद्धो हरिरधावत ॥ १३६ ॥
उवाच वाचं साधूंश्च यत्नात्पालयतां फलम् ।
दुष्टान्विनिघ्नतांचैवतत्फलं मम जायताम् ॥ १४० ॥
अथापश्यन्महासेनो रुद्रं यान्तं च तारकम् ।
तारकं चान्वधावन्तं पुराणपुरुषं हरिम् ॥ १४१ ॥

जगच्च क्षुब्धमत्यर्थं स्वां प्रतिज्ञां पुरा कृताम् ।
पश्चिमां प्रतिलम्बन्तं भास्करं चापि लोहितम् ॥ १४२ ॥
आकाशवाणीं शृण्वंश्च किं स्कन्द! त्वं विषीदसि ।
पश्चात्तापो यदि भवेत्कृत्वा ब्रह्मवधंत्वयि ॥ १४३ ॥
स्थापयेल्लिङ्गमीशस्य मोक्षोहत्याशतैरपि ।
आविवेश महाक्रोधं दिधक्षुरिव मेदिनीम् ॥ १४४ ॥
अथोत्प्लुत्य मयूरात्स प्रहसन्निव केशवम् ।
बाहुभ्यामभ्युपादाय प्रोवाच भवनन्दनः ॥ १४५ ॥
जानामि त्वामहं विष्णोमहाबुद्धिपराक्रमम् ।
भूतभव्यभविष्यांश्च दैत्यान्हंस्यपिहुंकृतैः ॥ १४६ ॥
त्वमेव हन्ता दैत्यानांदेवानां परिपालकः ।
धर्मसंस्थापकश्च त्वमेष ते रचितोऽञ्जलिः ॥ १४७ ॥
क्षणार्धं पश्य मे वीर्यं भास्करो लोहितायते ।
एवं प्रणम्य स्कन्देन वासुदेवः प्रसादितः॥ १४८ ॥
विरोधोऽभूत्तमालिङ्ग्य वचनं केशवोऽब्रवीत् ।
सनाथस्त्वद्य धर्मोऽयं सुराश्चैव त्वया गुह॥ १४९ ॥
स्मरात्मानं यदर्थं त्वमुत्पन्नोऽसि महेश्वरात् ।
साधूनां पालनार्थाय दुष्टसंहरणाय च
सुरविप्रकृते जन्म जीवितं च महात्मनाम् ॥ १५० ॥
रुद्रस्य देव्या गङ्गायाः कृत्तिकानां च तेजसा ।
स्वाहा वह्नेश्च जातस्त्वं तत्तेजःसफलीकुरु ।
साधूनां च कृते यस्य धनं वीर्यं च सम्पदः ॥ १५१ ॥
सफलं तस्य तत्सर्वं नान्यथा रुद्रनन्दन ! ॥ १५२ ॥
अद्य धर्मश्चदेवाश्च गावः साध्याश्च ब्राह्मणाः ।

नन्दन्तु तव वीर्येण प्रदर्शय निजं बलम् ॥ १५३ ॥

स्कन्द उवाच

या गतिः शिवत्यागेन त्वत्त्यागेन च केशव ! ।
तां गतिं प्राप्नुयां क्षिप्रं हन्मि चेन्नहि तारकम् ॥ १५४ ॥
या गतिः श्रुतित्यागेन साध्वीभार्यातिपीडनात् ।
साधूनां च परित्यागद्वृथा जीवितसाधनात् ॥
निष्ठुरस्य गतिर्या च तां गतिं यामि केशव ! ॥ १५५ ॥
इत्युक्ते सुमहान्नादः सम्प्रजज्ञे दिवौकसाम् ।
प्रशशंसुर्गुहं केचित्केचिन्नारायणं प्रभुम् ।॥ १५६ ॥
ततस्तार्क्ष्यं समारुह्य हरिस्तस्मिन्महारणे ।
ताम्रचूडं महासेनस्तारकं चाप्यधावताम् ॥ १५७ ॥
लोहिताम्बरसम्वीतो लोहितस्रग्विभूषणः ।
लोहिताक्षो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ॥ १५८ ॥
भुजेन तोलयञ्छक्तिं सर्वभूतानि कम्पयन् ।
प्राप्य तं तारकंप्राह महासेनो हसन्निव॥ ॥ १५९ ॥
तिष्ठतिष्ठ सुदुर्बुद्धे! जीवितन्तेमयि स्थितम् ।
सुदृष्टः क्रियतांलोकोदुर्लभःसर्वसिद्धिदः ॥ १६० ॥
यत्ते सुनिष्ठुरत्वं च धर्मदेवेषु गोषु च ।
तस्य ते प्रहमराम्यद्य स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम् ॥ १६१ ॥
एवमुक्ते गुहेनाऽथनिवृत्तस्याऽस्यभारत ! ।
तारकस्य शिरोदेशात्काऽपि नारीविनिर्ययौ ॥ १६२ ॥
तेजसा भासयन्ती तमधऊर्ध्वंदिशोदश ।
दृष्ट्वा तारींगुहःप्राह काऽसिकस्माच्च निर्गता ॥ १६३ ॥

नार्युवाच

अहंशक्तिर्गुहाख्याता भूतलेषुसदास्थिता ।अनेन दैत्यराजेन महता तपसार्ज्जिता॥
सुरेषु सर्वेषु वसामि चाऽहं बिप्रेषु शास्त्रार्थरतेषु चाऽहम् ।
साध्वीषु नारीषु तथा वसामि विना गुणान्नाऽस्मि वसामि कुत्रचित्॥
तदस्यपुण्यसंवस्य सम्प्राप्तोऽद्यावधिर्गुह!।
तदेनं त्यज्ययास्यामि जह्येनं विश्वहेतवे ॥ १६६ ॥
तस्यां ततो निर्गतायां दैत्यशीर्षं व्यकम्पयत् ।
कम्पितं चाऽस्यतद्देहं गतवीर्योऽभवत्तत्क्षणात् ॥ १६७ ॥
एतस्मिन्नन्तरे शक्तिं सोऽक्षिपद्गिरिजात्मजः ।
उल्काज्वालाविमुञ्चन्तीमतिसूर्याग्निसप्रभाम् ॥ १६८ ॥
कल्पाम्भोधिसमुन्नादां दिधक्षन्तीं जगद्यथा ।
तारकस्यान्तकालाय अभाग्यस्य दशामिव ॥ १६९ ॥
दारणीं पर्वतानाञ्च सर्वसत्त्ववलाधिकाम् ।
उत्क्षिप्य तां विनद्योच्चैरमुञ्चत्कुपितोगुहः॥ १७० ॥
धर्मश्चेद्बलवाँल्लोके धर्मो जयति चेत्सदा ।
तेन सत्येन दैत्योऽयं प्रलयं यात्वितीरयन् ॥ १७१ ॥
सा कुमारभुजोत्सृष्टा दुर्निवार्या दुरासदा ।
बिभेद हृदयं चाऽस्य भित्त्वा च धरणिं गता ॥ १७२ ॥
निःसृत्य जलकल्लोलपूर्विकास्कन्दमाययौ ।
स च सन्ताडितःशक्त्या विभिन्नहृदयोऽसुरः
नादयन्वसुधां सर्वां पपाताऽधोमुखो मृतः ॥ १७३ ॥
एवं प्रताप्य त्रैलोक्यं निर्जित्य बहुशः सुरान् ।
महारणे कुमारेण निहितः पार्थ तारकः
एतस्मिन्निहते दैत्ये प्रहर्षं विश्वमाययौ ॥ १७५ ॥

ववुर्वातास्तथापुण्याः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ।
जज्वलुश्चाऽग्नयःशान्ताः शान्तदिग्जनितस्वनाः ॥ १७६ ॥
ततः पुनः स्कन्दमाह प्रहृष्टःकेशवोऽरिहा ।
स्कन्दस्कन्दमहाबाहोबाणोनामबलात्मजः ॥ १७७ ॥
क्रौञ्चपर्वतमादाय देवसङ्घान्प्रबाधते। सोऽधुना ते भयाद्वीर पलायित्वा नगं गतः॥
जहि तं पापसङ्कल्पं क्रौञ्चस्थं शक्तिवेगतः ॥ १७८ ॥
ततः क्रौञ्चं महातेजा नानाव्यालविनादितम् ।
शक्त्या बिभेद बहुभिर्वृक्षैर्जीवैश्च सङ्कुलम् ॥ १७९ ॥
तत्र व्यालसहस्राणि दैत्यकोट्ययुतं तथा ।
ददाह बाणं च गिरिं भित्त्वा शक्तिर्महारवा ॥ १८० ॥
अद्याऽपि छिद्रं तत्पार्थ ! क्रौञ्चस्य परिवर्तते ॥ १८१ ॥
येन हंसाश्च क्रौञ्चाश्च मानसाय प्रयान्ति च ।
हत्वा बाणं महाशक्तिःपुनःस्कन्दंसमागता
प्रत्यायाति मनः साधोराहृतं प्रहितं तथा ॥ १८२ ॥
ततो हरीन्द्रप्रमुखा प्रतुष्टुवुर्ननृतुश्च रम्भाप्रमुखा वराङ्गनाः ।
वाद्यानि सर्वाणि च वादयन्तस्तंसाधुसाध्वित्यमराजगुर्भृशम् ॥१८३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनं
नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

रुद्रस्यांशस्तारकइतितारकवधखेदखिन्नो गुहःप्रायश्चित्तं कर्तुमुद्युक्तस्तत्पाप प्रशमनायाऽपृच्छद्विष्णुकृतं कार्त्तिकेयकृतसान्त्वनं प्रतिज्ञेश्वर-शक्तिच्छिद्रेश्वरज्योतिर्लिङ्गयोःप्रतिष्ठावर्णनम्

नारद उवाच

ततस्तं गिरिवर्ष्माणं पतितं वसुधोपरि। अलिङ्गितमिवपृथ्व्या गुणिन्यागुणिनंयथा
दृष्ट्वा देवा विस्मितास्ते जयंजगुस्तथामुहुः ।
केचित्समीपमागन्तुं बिभ्यति त्रिदिवौकसः ॥ २ ॥
उत्थाय तारको दैत्यः कदाचिन्नो निहन्तिचेत् ।
तं तथापतितं दृष्ट्वा वसुधामण्डलेगुहः ॥ ३ ॥
आसीद्दीनमनाः पार्थ शुशोच च महामतिः ।
स्तवनं चापिदेवानां वारयित्वावचोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥
शोच्यं पातकिनं मां च संस्तुवध्वं कथं सुराः ।
पञ्चानामपियोभर्ताप्राकृतोऽसौन कीर्त्यते ॥ ५ ॥
स तु रुद्रांशजःप्रोक्तस्तस्य द्रुह्यन्न रुद्रवत् ।
स्वायम्भुवेन गीतश्च श्लोकः संश्रूयते तथा ॥ ६ ॥
वीरं हि पुरुषं हत्वा गोसहस्रेण मुच्यते। यथाकथञ्चित्पुरुषो न हन्तव्यस्ततो बुधैः
पापशीलस्य हनने दोषो यद्यपिनास्ति च ।
तथापि रुद्रभक्तोऽयं संस्मरन्नितिशोचिमि ॥ ८ ॥
तदहं श्रोतुमिच्छामि प्रायश्चित्तं न किञ्चन ।

प्रायश्चित्तैरपैत्यैनो यतोऽपि महदर्जितम् ॥ ९ ॥
इति संशोचतस्तस्य शिवपुत्रस्य धीमतः ।
वासुदेवोगुरुः पुंसांदेवमध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ १० ॥
श्रुतिःस्मृतिश्चेतिहासाःपुराणं च शिवात्मजः ।
प्रमाणं चेत्ततो दुष्टवधे दोषो न विद्यते ॥ ११ ॥
स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः पुमान् ।
तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान ॥ १२ ॥
अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्याऽप्रचारिणी ।
गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ १३ ॥
पापिनं पुरुषं यो हि समर्थो न निहन्ति च ।
तस्य तान्घन्ति पापानि तदर्धं सोऽप्यवाश्नुते ॥ १४ ॥
पापिनो यदि वध्यन्ते नैव पालनसंस्थितैः ।
ततोऽयमक्षमो लोकः कं याति शरणं गुह ॥ १५ ॥
कथं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्तन्ते विश्वधारकाः ।
तस्मात्त्वया पुण्यमाप्तं न च पापं कथञ्चन ॥ १६ ॥
अथ चेद्रुद्रभक्तेषु बहुमानस्तव प्रभो ।
तत्र ते कीर्तयिष्यामि प्रायश्चित्तंमहोत्तमम् ॥ १७ ॥
आजन्म सम्भवैः पापैः पुमान्येन विमुच्यते ।
आकल्पान्तं च वा येन रुद्रलोके प्रमोदते ॥ १८ ॥
कृते पापेऽनुतापो वै यस्य स्कन्द ! प्रजायते ।
रुद्राराधनतोऽन्यच्च प्रायश्चित्तं परं न हि ॥ १९ ॥
न यस्याऽलमपि ब्रह्मा महिमानं विवर्णितुम् ।
श्रुतिश्च भीता यं वक्ति किं तस्मात्परमं भवेत् ॥ २० ॥
अकाण्डे यश्च ब्रह्माण्डक्षयोद्युक्तं हलाहलम् ।

कण्ठे दधार श्रीकण्ठःकस्तस्मात्परमोभवेत् ॥ २१ ॥
दुःखताण्डवदीनोऽभूदण्डसङ्कीर्णमानसः ।
मारमारश्च यो देवः कस्तस्मात्परमोभवेत् ॥ २२ ॥
विपद्व्यापी सुरसरित्प्रवाहोविप्रुषाकृतिः ।
बभूव यस्यशिरसिकस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २३ ॥
यज्ञादिकाश्च ये धर्मा विना यस्याऽर्चनं वृथा ।
दक्षोऽत्र सत्यदृष्टान्तः कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २४ ॥
क्षोणी रथो विधिर्यन्ता शरोऽहं मन्दरो धनुः ।
रथाङ्गे चापिचन्द्रार्कौ युद्धे यस्य च त्रैपुरे ॥ २५ ॥
आराधनं तस्यकेचिद्योगमार्गेण कुर्वते ।
दुःखसाध्यं हि तत्तेषां नित्यं शून्यमुपासताम् ॥ २६ ॥
तस्मात्तस्यार्चयेल्लिङ्गंभुक्तिमुक्ती य इच्छति ।
सृष्ट्यादौ लिङ्गरूपी सविवादोममब्रह्मणः ॥ २७ ॥
अभूद्यस्य परिच्छेदे नालमावां बभूविव ।
चराचरं जगत्सर्वं यतो लीनं सदाऽत्र च ॥ २८ ॥
तस्माल्लिङ्गमिति प्रोक्तं देवै रुद्रस्यधीमतः ।
तोयेन स्नापयेल्लिङ्गं श्रद्धया शुचिना च यः ॥ २९ ॥
ब्रह्मादितृणपर्यन्तं तेनेदं तर्पितं जगत् ।
पञ्चामृतेन तल्लिंगं स्नापयेद्यश्च बुद्धिमान् ॥ ३० ॥
तर्पितं तेन विश्वंस्यात्सुधया पितृभिःसमम् ।
पुष्पैरभ्यर्चयेल्लिङ्गंयथाकालोद्भवैश्च यः ॥ ३१ ॥
तेन सम्पूजितं विश्वं सकलं नात्र संशयः ।
नैवेद्यं तत्र यो दद्याल्लिङ्गस्याग्रे विचक्षणः ॥ ३२ ॥
भोजितं तेन विश्वं स्याल्लिङ्गस्यैवंफलंमहत् ।

किमत्र बहुनोक्तेन स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३३ ॥
लिङ्गस्य क्रियते यच्च तत्सर्वंविश्वप्रीतिदम् ।
तच्च लिङ्गं स्थापयेद्यःशुचौ देशे सुभक्तितः ॥ ३४ ॥
स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोके प्रमोदते ।
यन्नित्यं यजतो यज्ञैः फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥
तच्च स्थापयतो लिङ्गं शिवस्य शुभलक्षणम् ।
यथाग्निःसर्वदेवानां मुखं स्कन्द! प्रकीर्त्यते ॥ ३६ ॥
तथैव सर्वजगतां मुखं लिङ्गं न संशयः ।
प्रारम्भान्मुच्यते पापैः सर्वजन्मकृतैरपि ॥ ३७ ॥
अतीतं च तथाऽऽगामि कुलानां तारयेच्छतम् ।
मृण्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेवच॥ ३८ ॥
कृतमायतनं दद्यात्क्रमाच्छतगुणं फलम् ।
कलशं तत्र चारोप्य एकविंशत्कुलैर्युतः ॥ ३९ ॥
आकल्पान्तं रुद्रलोके मोदते रुद्रवत्सुखी ।
एवंविधफलं लिङ्गमतोभूयोऽप्यधो न हि ॥ ४० ॥
तस्मादत्र महासेन ! लिङ्गं स्थापितुमर्हसि ।
यदुक्तमेतदश्लीलं यदि किञ्चन चाऽत्र चेत् ॥ ४१ ॥
तद्ब्रवीतु महासेन! स्वयं साक्षी महेश्वरः ।
एवं वदति गोविन्दे साधुवादो महानभूत् ॥ ४२ ॥
महादेवो ह्यथालिङ्ग्य स्कन्दं वचनमब्रवीत् ।
यद्भवान्मम भक्तेषु प्रकरोति कृपां पराम् ॥ ४३ ॥
तेनाऽपि परमा प्रीतिर्मम जाता तवोपरि ।
किन्तु यद्भगवानाह वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ ४४ ॥
तत्तथा नान्यथा किञ्चिदत्र प्रोक्तं हि विष्णुना ।

यो ह्यहं स हरिर्ज्ञेयो यो हरिः सोऽहमित्युत ॥ ४५ ॥
नावयोरन्तरं किञ्चिद्दीपयोरिव सुव्रत ! एनं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि योऽन्वेत्येनंसमाऽनुग
इति स्कन्द ! विजानाति स मद्भक्तोऽन्यथा न हि ॥ ४७ ॥

स्कन्द उवाच

एवमेवाऽस्मि जानामि त्वां च विष्णुं च शङ्कर ! ॥ ४८ ॥
यच्च लिङ्गकृते प्राह हरिर्मां धर्मवत्सलः ।
खे वाणी तारकवधे एवमेव पुराऽऽह माम्
लिङ्गं संस्थापयिष्यामि सर्वपापापहं ततः ।
एकं यत्र प्रतिज्ञा मे गृहीताऽस्यवधायच ।
द्वितीयं यत्र निःसत्त्वस्त्यक्तः शक्तयाऽसुरोऽभवत् ।
तृतीयं निहतो हत्यापापोपशान्तिदम् ॥५१॥
इत्युक्त्वाविश्वकर्माणमाहूय प्राह पावकिः ।
त्रीणि लिङ्गानि शुद्धानि शीघ्रं त्वं कर्तुमर्हसि ।
वचनाद्बाहुलेयस्य निर्ममे देववर्द्धकिः ।
त्रीणि लिङ्गानि शुद्धानि न्यवेदयति तानि च ।
ततो ब्रह्मादिभिः सार्धं विष्णुना शङ्करेण च ।
पूर्वंसंस्थापयामास पश्चिमायामदूरतः ।
प्रतिज्ञेश्वरमित्येव लिङ्गं परमशोभनम् ।
अष्टम्यां बहुले चात्र चैत्रे स्नात्वा उपोष्य च ।
पूजां च जागरं कृत्वा मुच्येत्पारुष्यपापतः ।
इत्याहस्कन्दप्रीत्यर्थं स्वयं तत्र महेश्वरः ।
ततो द्वितीयं लिङ्गं तु वह्निकोणाश्रितं तथा ।
स्थापयामाससरसो यत्र शक्तिर्विनिर्ययौ ।
कपालेश्वरमित्येव लिङ्गं पापापहं शुभम् ।

शक्तिं च तामभिष्टूय स्नापयामास तत्र च ।
कपालेश्वरसानिध्यं देवीं कापालिकेश्वरीम् ।
तत्र चोत्तरदिग्भागे शक्तिच्छिद्रं प्रचक्षते ॥
पातालगङ्गा यत्राऽस्ति सर्वपापहरा शिवा ।
तत्र स्नात्वा ददौ स्कन्दः कृपयाऽभिपरिप्लुतः ॥६०॥
तदा तोयं तारकाय सहितः सर्वदैवतैः ॥६१॥

काश्यपेयाय वज्राङ्गतनयाय महात्मने । रुद्रभक्ताय सतिलमक्षय्योदकमस्त्विति ॥

ततो महेश्वरः प्रीतः प्राह स्कन्दस्य शृण्वतः ।
चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे मधौ चैवाऽत्र यो नरः ।
स्नात्वोपोष्य समभ्यर्च्य कपालेश्वरमीश्वरीम् ॥६३॥
तेजोवधसमुद्भूतपातकेन स मुच्यते ॥६४॥
अस्यामेव तिथौ सोमः त्रिशयोगश्चतैतिलम् ।
षड्योगः शक्तिच्छिद्रे यो दिनं रुद्रं जपन्निशि ।
स्नात्वाऽत्र सशरीरो वै रुद्रलोकं व्रजिष्यति ॥६५॥
कपालेशस्यसान्निध्येशक्तिच्छिद्रं हि कीर्त्यते ।
तस्य तुल्यं परं तीर्थं पृथिव्यां नैव विद्यते ।
इति श्रुत्वा रुद्रवाक्यं स्कन्दः प्रीतोऽभवद्भृशम् ॥६६॥
देवाश्च मुदिताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥६७॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारस्थापितप्रतिज्ञेश्वरशक्तिच्छिद्रेश्वर-
माहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

शिवमंदिरप्रतिष्ठापुण्येनसहकुमारेशस्थापनवर्णनंमाहात्म्यञ्च

नारद उवाच

ततस्तृतीयलिङ्गस्य चिकीर्षुं स्थापनं गुहम् ।
ब्रह्मा प्राहास्य प्रीत्यर्थंस्वयमन्यं प्रकुर्महे ॥ १ ॥
यद्यप्येतच्छुभं लिङ्गं सर्वदोषविवर्जितम् ।
तथाप्यन्यत्करिष्येऽहं सर्वश्रेष्ठतमं हि यत् ॥ २ ॥
ततो ब्रह्मा सर्वदोषविमुक्तं निर्ममे स्वयम् ।
दृष्टिकान्तं मनःकान्तं फलकान्तं सुलिङ्गकम् ॥ ३ ॥
तत्र स्कन्दस्य प्रीत्यर्थं सर्वदेवैर्विनिर्मितम् ।
सरः सुरम्यं तीर्थानि तत्र ते निदधुस्तथा ॥ ४ ॥
गंगादिकानि तीर्थानि यानिप्रोचुर्दिवौकसः ।
इदं यावत्सरस्तावत्सर्वैरत्रसमुष्यताम् ॥ ५ ॥
एवमस्त्विति तान्युचुः प्रीत्यर्थं शरजन्मनः ।
ततो ब्रह्मा स्वयं तत्र रौद्रैर्मन्त्रैर्हुताशनम् ॥
गाधिपुत्रादिभिर्विप्रैस्तर्पयामास संयुतः ॥६॥
ततो वैशाखमासस्य चतुर्द्दश्यां शुभे दिने ।
प्रतिष्ठां चक्रिरे लिङ्गे विरंचिप्रमुखाद्विजाः ॥ ७ ॥
जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
ततः स्कन्दः प्रीतियुक्तः स्नात्वासरसिशोभने ॥ ८ ॥
सर्वतीर्थोदकैः स्नाप्य तल्लिङ्गं भक्तिसंयुक्तः ।

विविधैः पूजयामासपुष्पैर्मन्त्रैश्च पञ्चभिः ॥ ९ ॥
पूजाकाले स्वयं तत्र लिङ्ग मध्ये स्थितो हरः ।
जङ्गमाजङ्गमैः सार्धं स्वयं जग्राह पूजनम् ॥१०॥
ततस्तं पूजयन्प्राह स्कन्दो भक्तिपरिप्लुतः ।
केन केनोपहारेण त्वयिदत्तेन किम्फलम् ॥ ११ ॥

श्री महादेव उवाच

मम यः स्थापयेल्लिङ्गंशुभं सद्म च कारयेत् ।
मल्लोके वसतेऽसौ च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ १२ ॥
मप सद्म सुधाशुभ्रं यावत्संख्यं करोति यः ।
न्त्येवच जन्मानियशसाऽसौविराजते ॥ १३ ॥
त्रजभूतो ध्वजं दत्वा विपापः स्यात्पताकया ।
विधाय चित्रविन्यासगन्धर्वैः सहमोदते ॥१४॥
रजः शंसोधनं कृत्वा नरो रोगैः प्रमुच्यते ।
प्राप्नोति देहं हार्दं च सुरसद्मानुलेपनात् ॥ १५ ॥
पुष्पक्षीरादिभिर्दत्त स्तिलाम्भोऽक्षतद र्भ कैः ।
शम्भोः शिरसि दत्त्वार्घ्यं दिवि वर्षायुतंवसेत् ॥ १६ ॥
घृतेन हतपापः स्यान्मधुना सुभगो भवेत् ।
विरोगो दधिदुग्धाभ्यां लिङ्गं संस्नाप्य जायते ॥१७॥
पानीयदधिदुग्धाद्यैः क्रमाद्दशगुणंफलम् ।
मासं संस्नाप्य वै भक्त्यापिष्टाद्यैश्चविरूक्षयेत् ॥ १८ ॥
कपिला पञ्चगव्येन सुरसिन्धुजलेन वा ।
मां च संस्नाप्य चाभ्यर्च्यमल्लोकमधिगच्छति ॥ १९ ॥
कुशोदकाद्गन्धजलं तस्मात्तीर्थोदकं वरम् ।
तीर्थेभ्यश्च जलं दर्शे महीसागरसम्भवम् ॥ २० ॥

कपिलां दत्त्वायदाप्नोतितत्फलं कलशेपृथक् ।
मृत्ताम्ररौप्यसौवर्णैः क्रमाच्छतगुणंफलम् ॥ २१ ॥
श्री खण्डागरूकाश्मीरशशिनः क्रमशोऽधिकाः ।
मां च तैश्च समालभ्य स्याच्छ्रीमान्सुभगः सुखी ॥२२॥
प्रशस्तोतुग्गुलो धूपस्तमाच्चन्द्रो ऽगरुर्वरः ।
धूपानेतान्नरोदत्वा सुखं स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
दीपदः कीर्तिमाप्नोति चक्षुरुत्तममेव च ।
नैवेद्यस्य प्रदानेन नरोमृष्टा शनो भवेत् ॥ २४ ॥
पुष्पेण हेमकर्णस्य प्रवद्धेन द्विसंगुणम् ।
फलमाप्मोति पुरुषः सत्यसंधश्च जायते ॥ २५ ॥
अखण्डैर्बिल्वपत्रैश्च पुष्पैर्वा विविधैरपि ।
लिङ्गं प्रपूरणं कृत्वा लक्षमेकं वसेद्दिवि ॥ २६ ॥
यस्तु पुष्पगृहं कुर्यान्नरः शुद्धाशयो भवेत् !
पुष्पकेण विमानेन दिवि संक्रीडते चिरम् ॥ २७ ॥
भूषणाम्बरदानेन नरो भवति भोगभाक् ।
सच्चामरप्रदानेन जायते पार्थिवो नरः ॥ २८ ॥
रम्यं वितानं यो दद्याच्छत्रुभिर्नाऽभिभूयते ।
गीतं वाद्यंप्रनृत्यं चकृत्वाशुद्धो व्रजेत्समाम् ॥ २९ ॥
शङ्खघण्टा प्रदानेन विद्वान्भवति शब्दवान् ।
विधाय रथयात्रां च चिरं शोकैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥
नमस्कारं प्रणामं च कृत्वा जायेन्महाकुले ।
वाचयंश्चाग्रतः शास्त्रं मम ज्ञानी प्रजायते॥ ३१ ॥
विमुच्यते मनोमोहैर्भक्त्या स्तुत्वा च मां नरः ।
गोदानफलमाप्नोति निर्माल्यस्फेटनान्मम ॥ ३२ ॥

आरार्तिकं भ्रामयित्वाआर्तिहीनः प्रजायते ।
कृत्वा शीतलिकां तापैर्मुच्यतेदोषसम्भवैः॥ ३३ ॥
नत्वा दत्वाऽथ शक्त्या च दानं लिंगस्य सन्निधौ ।
फलं शतगुणं प्राप्य इहचामुत्र मोदते ॥ ३४ ॥
प्रणामात्पञ्चदश च स्नानाद्विंशतिं पूजया ।
शतं यथाप्रोक्तविधेरपराधानहं क्षमे ॥ ३५ ॥
एतत्सर्वं यथोद्दिष्टं कुमाराऽत्रभविष्यति ।
ये मां प्रपूजयिष्यन्ति कुमारेश्वरसंस्थितम् ॥ ३६ ॥
वाराणस्यां यथा वत्स ! विश्वनाथोऽस्मि संस्थितः ॥ ३७ ॥
गुप्तक्षेत्रे तथा स्थास्ये कुमारेश्वरमध्यतः ॥ ३८ ॥
श्रुत्वेति वचनं रुद्राद्देवानां शृण्वतांगुहः ।
विस्मितः प्रणिपत्यैनं तुष्टाव गिरिजापतिम् ॥ ३९ ॥
नमः शिवायाऽस्तु, निरामयाय नमः शिवायाऽस्तु मनोमयाय ।
नमः शिवायाऽस्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥४०॥
नमो भवायाऽस्तु भवोद्भवाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ।
नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ ४१ ॥
नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ।
नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय ॥ ४२ ॥
नमो निसर्गात्मकभूतिकाय नमोऽस्त्वमेयोक्षमहर्द्धिकाय ।
नमः शरण्याय नमोऽगुणाय नमोऽस्तु ते भीमगुणानुगाय ॥४३ ॥
नमोऽस्तु नानाभुवनाधिकर्त्रे नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे ।
नमोऽस्तु कर्मप्रसवाय धात्रे नमः सदा ते भगवन्सुकर्त्रे ॥ ४४ ॥
अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय सदैव तुभ्यम् ।
अमेयमानाय नमोऽस्तु तुभ्यं वृषेन्द्रयानाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ ४५ ॥

नमः प्रसिद्धाय महौषधाय नमोऽस्तु ते व्याधिगणापहाय ।
चराचरायाऽथ विचारदाय कुमारनाथाय नमः शिवाय ॥४६॥
ममेश भूतेश! महेश्वरोऽसि कामेश वागीश बलेश धीश ।
क्रोधेश मोहेश परापरेश नमोऽस्तु मोक्षेश गुहाशयेश ! ॥ ४७ ॥
इति संस्तूय वरदं शूलपाणिमुमापतिम् ।
प्राणिपत्य उमापुत्रो नमोनम उवाच ह ॥ ४८ ॥
एवं भक्तिपराक्रान्तमात्मयोग्यं स्तवं शिवः ।
अभिनन्द्य चिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥
त्वयादुःखंनसचिन्त्यं ममभक्तवधात्मकम् ।
कर्मणाऽनेनश्लाघ्यो ऽसि मुनीनामपि पुत्रक! ॥ ५० ॥
ये च सायं तथाप्रातस्त्वत्कृतेनस्तवेनमाम् ।
स्तोष्यन्तिपरयाभक्त्याशृणु तेषां च यत्फलम् ॥ ५१ ॥
न व्याधिर्नच दारिद्र्यं नचैवेष्टवियोजनम् ।
भूत्वाभोगान्दुर्लभांश्चममयास्यन्तिसद्म ते ॥ ५२ ॥
तथान्यानपि दास्यामि वरान्परमदुर्लभान् ।
भक्त्या तवाऽतितुष्टोऽहंप्रीत्यर्थंतवपुत्रक ॥ ५३ ॥
महीसागरकूले तु ये मां स्तोष्यन्ति पूजया ।
तेषां तदक्षयं सर्वं वैशाख्यां दानपूजनम् ॥ ५४ ॥
सरस्यत्र च ये स्नानं प्रकरिष्यन्ति च मानवाः ।
सर्व तीर्थफलावाप्तिर्वैशाख्यां प्रभविष्यति ॥ ५५ ॥
कुमारेशं तु मां भक्त्या महीसागरसङ्गमे ।
स्नात्वा सम्पूजयेन्नित्यं तस्य जातिस्मृतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥
जातिस्मृतिरियं पुत्र ! यस्यां जातौ प्रजायते ।
स्मरतेऽस्याः प्रकर्तव्यं श्रेयोरूपं सुदुर्लभम् ॥ ५७ ॥

यस्मिन्काले ह्यनावृष्टिर्जायते कृत्तिकासुत ।
स्नापयेद्विधिवन्मां च कलशैर्विविधैःशुभैः ॥ ५८ ॥
एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रं च सप्त वा ।
स्नापयेद्गन्धतोयेन कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥ ५९ ॥
करवीरै रक्तपुष्पैर्जपापुष्पैस्तथैव च ।
अर्चयेत्पुष्पमालाभिः परिधायाऽरुणवाससी ॥ ६० ॥
भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव तापसाञ्छंसितव्रतान् ।
लक्षहोमं प्रकुर्वीत शिवहोमं ग्रहादिकम् ॥ ६१ ॥
भूमिदानं ततः कुर्यात्ततोदद्याद्गवाह्निकम् ।
आघोषयेच्छिवांशान्तिरुद्रजाप्यंहि कारयेत् ॥ ६२ ॥
अनेनैव विधानेन कृतेन तु द्विजोत्तमैः ।
[illegible]गर्भितास्तदा मेघा वर्षन्ते नाऽत्र संशयः ॥ ६३ ॥
[illegible]घैः पूर्यते धान्यैः शाद्वलैश्च वसुन्धरा ।
आरोग्यं हि भवेच्चैव जने गोपकुले तथा ॥ ६४ ॥
धर्मयुक्तो भवेद्राजा परचक्रैर्न पीड्यते ।
घृतेन स्नापयेन्मां च अर्कक्रान्तौ नरोऽत्र यः ॥ ६५ ॥
कन्यादानफलं तस्य नाऽत्र कार्या विचारणा ।
क्षीरेण स्नापयेद्देवं तथा पञ्चामृतेन यः ॥ ६६ ॥
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं तस्योपजायते ।
कुमारेश्वरतीर्थे यः प्राणत्यागं करोति हि ॥ ६७ ॥
रूद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ।
अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ६८ ॥
पौर्णमास्याममावास्यां सङ्क्रान्तौ वैधृते तथा ।
कुमारेशं नरः स्नात्वा महीसागरसङ्गमे ॥ ६९ ॥

भक्त्या योऽभ्यर्चयेन्मां च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
यन्महीतलतीर्थेषु स्नाने स्यात्तुमहत्फलम् ॥ ७० ॥
यच्चार्चितेषु लिङ्गेषु सर्वेषु स्यात्फलं च तत् ।
आरोग्यं पुत्रलाभं च धनलाभं सुखं सुतम् ॥ ७१ ॥
निश्चितं लभते मर्त्यः कुमारेश्वरसेवया ।
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा यस्तिष्ठेदत्र तापसः ॥ ७२ ॥
परं पाशुपतं योगं प्राप्य याति लयं मयि ।
पापात्मनांचमर्त्यानांसद्यो ऽस्मिफलदर्शकः ॥ ७३ ॥
दिव्येनाऽष्टविधेनाऽत्र कोशः साधारणोऽत्र च ।
अघोराद्यैः पञ्चमन्त्रैः स्नाप्य लिङ्गं महोज्ज्वलम् ॥ ७४ ॥
अघोरेणैव तत्तोयं दद्याद्दिव्यस्य कारणे ।
पिबेदेतदुदीर्यादौ प्रसृतित्रयमेव च ॥ ७५ ॥
यदिधर्मस्तथासत्यमीश्वरोऽत्र जगत्त्रये ।
कोशपानात्फलं सद्योद्रक्ष्याम्यस्मिशुभाशुभम् ॥ ७६ ॥
यास्येचेतिकुलं हन्याद्गमने च कुटुम्बकम् ।
दर्शने च शुभं पाने हन्याद्देहं च मिथ्यया ॥ ७७ ॥
त्रिभिर्दिनैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रीभिःसमैः ।
अत्युग्रपुण्यपापानां मानेन फलमश्नुते ॥ ७८ ॥
एते वरा मया लिङ्गे दत्ताऽत्र स्थापितेत्वया ।
तवप्रीत्यभिवृद्ध्यर्थंब्रूहिभूयोऽप्युमात्मज ॥ ७९ ॥

स्कन्द उवाच

कृतकृत्यो वरैर्दत्तैस्त्वया चैतैर्महेश्वर ! ।
नमोनमोनमस्तेऽस्तु नात्रत्याज्यं त्वयाविभो ॥ ८० ॥
एवं प्रणम्य देवं स मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ।

त्वयाऽपि मातर्नैवात्र त्याज्यं मम प्रियेप्सया ॥ ८१ ॥
त्वामप्यत्र स्थापयिष्ये वरदा भव पार्वति ! ॥ ८२ ॥

श्री देव्युवाच

यत्र शर्वः स्वभावेन तत्र तिष्ठाम्यहं सुत ! ॥ ८३ ॥
तव भक्त्या विशेषेण स्थास्ये स्त्रीणां वरप्रदा ।
युद्धेषु तव कर्माणि रुद्रभक्तेषु ते कृपाम् ॥ ८४ ॥
पश्यन्ती पुत्रिणांमुख्याप्रीणिताचभृशंत्वया ।
गर्भक्लेशः स्त्रियोमन्येसाफल्यंभजते तदा ॥ ८५ ॥
सुतो यदा रुद्रभक्तः सानन्दं सद्भिरीर्यते ।
भव तस्मात्प्रियार्थाय तिष्ठाम्यत्र षडानन ! ॥ ८६ ॥
स्त्रीभिराराधिता दास्ये सौभाग्यं सुपतिं सुतान् ।
चैत्रेवाऽपि तृतीया यां स्नात्वा शीतेन वारिणा ॥ ८७ ॥
अर्चयिष्यन्ति मां याश्चपुष्पैर्धूपैर्विलेपनैः ।
दास्यामिचाष्टसौभाग्यं या नारीभक्तितत्परा ॥ ८८ ॥
पितरौ श्वशुरौ पुत्रान्पतिं सौभाग्यसम्पदः ।
कुङ्कुमं पुष्पश्रीखण्डं ताम्बूलाञ्जनमिक्षवः ॥ ८९ ॥
सप्तमं लवणं प्रोक्तमष्टमं च सुजीरकम् ।
तोलयेत्तुलया वापि साङ्घ्रिश्च तुलिताभवेत् ॥ ९० ॥
सुवर्णेनाऽथसौगन्ध्यद्रव्यैः शुभफलैरपि ।
भुङ्क्ते वा लवणं पश्चान्नासौ वै विधवाभवेत् ॥ ९१ ॥
माघे वा कार्तिके वाऽपि चैत्रे स्नात्वाऽर्चयेत माम् ।
दौर्भाग्यदुःखदारिद्र्यै र्न सा संयोगमाप्नुयात् ॥ ९२ ॥
श्रुत्वेति गिरिजावाचं सानन्दः पार्वतीसुतः ।
स्थापयित्वा गिरिसुतां कपर्दिनमथाऽब्रवीत् ॥ ९३ ॥

पुष्पैर्धूपैर्मोदकैश्च पूर्वमभ्यर्च्य त्वां प्रभो ।
पूजयन्ति कुमारेशं तेषां विघ्नहरो भव ॥ ९४ ॥

कपर्द्युवाच

भ्रातस्त्वया स्थापितेऽस्मिंल्लिङ्गे भक्ताश्च ये नराः ।
न तेषां मम विघ्नानि मम वागनुगामिनी ॥ ९५ ॥
एवमुक्ते विघ्नराज्ञाप्रतीतेऽस्थापयच्चतम् ।
तस्मादसौसदाभ्यर्च्यश्चतुर्थ्यां च विशेषतः ॥ ९६ ॥
एवं स्थाप्य कुमारेशं लब्ध्वा चैतान्वराञ्छिवात् ।
मनसा कृतकृत्यं चाऽऽत्मानं मेने षडाननः ॥ ९७ ॥
तस्थावंशेन तत्रैव कुमारेश्वरसन्निधौ ।
अत्र स्थितं कुमारं ये पश्यन्तिस्वामियात्रिणः ॥ ९८ ॥
सफलास्वामियात्रा च तेषां भवति भारत ।
कार्तिक्यां च विशेषेणकार्तिकेयंसमर्चयेत् ॥ ९९ ॥
यत्फलं स्वामियात्रायांतत्फलं समवाप्नुयात् ।
एवं विधमिदंपार्थ महीसागरसंगमम् ॥ १०० ॥
निमित्तीकृत्यचात्मानंसाध्वर्थे लिङ्गमर्चितम् ।
रोगाभिभूतो रोगैर्वानाम्नामष्टोत्तरंशतम् ॥ १०१ ॥
जप्त्वा शुचिर्ब्रह्मचारी मासं मुच्येत पातकात् ।
एतदाराध्यसञ्जातारजिरामादयः पुरा ॥ १०२ ॥
शतसंख्यावलं राज्यं रुद्रलोकं च भेजिरे ।
जामदग्न्यस्त्विदं लिङ्गमाराध्य च समायुतम् ॥ १०३ ॥
लेभे कुठारमुज्जहं येनार्जुनभुजान्युधि ।
अग्रतो देवदेवस्य ज्ञात्वा तीर्थे महागुणान् ॥ १०४ ॥
रामेश्वरमिति ख्यातं स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् ।

तञ्च योऽभ्यर्चयेद्भक्त्या रुद्र लोकं स गच्छति ॥ १०५ ॥
प्रीतः स्यात्तस्य रामश्च कुमारेशश्च फाल्गुन ! ।
इति संक्षेपतः प्रोक्तं कुमारेशस्यवर्णनम्
कुमारेशस्य माहात्म्यं कीर्त्तयेद्यस्तदग्रतः ।
ये च शृण्वन्त्यनुदिनं रुद्रलोके वसन्ति ते ॥ १०६ ॥
अस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं श्राद्धकाले तु यः पठेत् ।
पितृणामक्षयं श्राद्धं जायतेनाऽत्रसंशयः
अस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं गुर्विणीं श्रावयेद्यदि ।
गुणवाञ्जायते पुत्रः कन्या चाऽपि पतिव्रता ॥ १०६ ॥
एतत्पुण्यं पापहरं धर्म्यं चाह्लादकारकम् ।
पठतां शृण्वतां चापि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर खण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशस्थापनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

कुमारेण स्थापितोऽत्र कुमारेशस्ततः सुराः ।

प्रणम्य गुहमूचुश्च प्रबद्धकरसम्पुटाः ॥ १ ॥
किञ्चिद्विज्ञापयिष्यामो वयंत्वां शृणुतत्वतः ।
पूर्वप्रसिद्ध आचारः प्रोच्यतेजयिनामयम् ॥ २ ॥
जयन्ति ये रणे शत्रूंस्तैः कार्यः स्तम्भचिन्हकः ।
तस्मात्तव जयोद्द्योतनिमित्तं स्तम्भमुत्तमम् ॥ ३ ॥
निक्षिपाम वयं यावत्त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
विश्वकर्मकृतं यच्च तृतीयं लिंगमुत्तमम् ॥ ४ ॥
तस्यस्तम्भाग्रतस्तं च संस्थापयशिवात्मज ।
एवमुक्ते सुरैः स्कन्दस्तथेत्याह महामनाः ॥ ५ ॥
ततो हृष्टाः सुरगणाः शक्राद्याः स्तम्भमुत्तमम् ।
जाम्बूनदमयं शुभ्रं रणभूमौविनिक्षिपुः ॥ ६ ॥
परितः स्थण्डिलं दिक्षु सर्वरत्नमयन्तु ते ।
तत्र हृष्टाश्चाप्सरसो ननृतुर्दशधा शुभाः ॥ ७ ॥
मातरोमङ्गलान्यस्य जगुः स्कन्दस्य नन्दिताः ।
इन्द्राद्या ननृतुस्तत्र स्वयं विष्णुश्चवादकः ॥ ८ ॥
पेतुः खात्पुष्पवर्गाणि देववाद्यानि सस्वनुः ।
एवं स्तम्भं समारोप्यजयाख्यं विश्वनन्दकः ॥ ९ ॥
स्तम्भेश्वरस्ततो देवः स्थापितस्त्र्यक्षसूनुना ।
विरिञ्चिप्रमुखैर्देवैर्जातानन्दैः समं तदा ॥ १० ॥
हरिहरादित्ययुक्तैस्तैः सेन्द्रैर्मुनिगणैरपि ।
तस्यैव पश्चिमे भागे शक्त्यग्रेण महात्मना ॥ ११ ॥
गुहेन निर्मितः कूपो गङ्गा तत्रतलोद्भवा ।
माघस्य च चतुर्दश्यां कृष्णायां पितृतर्पणम् ॥ १२ ॥
कूपे स्नानं नरः कृत्वा भक्त्या यः पाण्डुनन्दन ! ।

गयाश्राद्धेन यत्पुण्यं तत्फलं लभते स्फुटम् ॥ १३ ॥
स्तम्भेश्वरं ततो देवं गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
वाजपेयफलं प्राप्य मोदते रुद्रसद्मनि ॥ १४ ॥
पौर्णमास्याममावास्यां महीसागरसङ्गमे ।
श्राद्धं कृत्वा च योऽभ्यर्च्चेत्स्तम्भेश्वरमकल्मषः ॥ १५ ॥
पितरस्तस्यतृप्यन्तितृप्ता यच्छन्ति चाऽऽशिषः ।
स भित्वा सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते ॥ १६ ॥
इत्याह भगवान्रुद्रः स्कन्दस्य प्रीतये पुरा ।
एवमेव चतुर्थं च स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् ॥ १७ ॥
प्रणेमुर्देवताः सर्वे साधु साध्वति ते जगुः ॥ १८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

पञ्चलिंगोपाख्याने सिद्धेश्वरलिङ्गस्थापनम्

नारद उवाच

एवं दृष्ट्वा क्षितौ तानि लिङ्गानि हरसूनुना ।
हरिब्रह्मेन्द्रप्रमुखा देवाः प्रोचुः परस्परम् ॥ १ ॥
अहो धन्यः कुमारोऽयं महीसागरसङ्गमे ।
येन चत्वारि लिङ्गानि स्थापितानि सुदुर्लभे ॥ २ ॥

पश्येद्वा स्मरते वाऽपि सर्वदोषैर्विमुच्यते ।
सिद्धेश्वरः सिद्धवटश्च साक्षात्सिद्धाम्बिका सिद्धविनायकश्च ।
सिद्धेयक्षेत्राधिपतिश्च सिद्धसरस्तथा सिद्धकूपश्च सप्त ॥ ३५ ॥
अत्र तुष्टो ददौ रुद्रः सुराणांदुर्लभान्वरान् । वैशाखमासस्याष्टम्यांकृष्णायांसिद्धकूपके
स्नात्वा पिण्डान्वटे कृत्वा पूजयन्मां च सिद्धभाक् ।
सदा योऽभ्यर्चयेन्मां च ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ३७ ॥
अष्टाविष्टकरा नित्यं भवेयुस्तस्य सिद्धयः । मन्त्रजाप्यं बलि होममत्र यः कुरुते नरः
एकचित्तः शुचिर्भूत्वा सोऽभीष्टां सिद्धिमाप्नुयात् ।
समाहितमनाश्चाऽथ सिद्धेशं यस्तु पश्यति ॥ ३६ ॥
तस्य सिद्धिर्भवत्येवविघ्नैर्यदि न हन्यते । सिद्धाम्बिकामहादेवीह्यत्रसंनिहिताऽस्तिया
सिद्धिदासाधकेन्द्राणांमहाविद्यांजपन्ति ये । धीरेभ्योब्रह्मचारिभ्यःसत्यचित्तेभ्यएवच
मन्त्रजाप्याद्ददात्येषासर्वसिद्धीर्यथेप्सिताः । पातालस्य बिलंचैतद्गुहशक्त्याकृतंमहत्
सिद्धाम्बिकाप्रसादेन विघ्नक्षेत्रपयोर्मम । प्रत्यक्षं भविता यत्र नानाश्चर्याणि भूरिशः ॥
अत्रसिद्धिं प्रयास्यन्ति कोटिशःपुरुषाःसुराः । विद्याधरत्वंदेवत्वंगन्धर्वत्वंचनागताः ॥
यक्षत्वंचामरत्वंचप्राप्स्यन्त्यत्रचसाधकाः । अत्र वै विजयोनामस्थण्डिलस्यप्रभावतः
सिद्धाम्बिकां समाराध्य सिद्धिमाप्स्यति दुर्लभाम् ।
यो मां द्रक्ष्यति चाऽत्रस्थं यच्च मां पूजयिष्यति ।
वादप्रचारतो वाऽपि पुण्यावाप्तिर्भविष्यति ॥ ४६ ॥

नारद उवाच

त्र्यम्बकेण वरेष्वेवं दत्तेष्वपि सुरोत्तमाः ॥ ४७ ॥
प्रहृष्टाः समपद्यन्त गाथां चेमां जगुस्तदा । तेनयज्ञैर्जपैस्तोत्रैस्तपोभिस्तोषितावयम्
सर्वेदेवाः सिद्धलिङ्गं यो नरः पूजयिष्यति । सर्वकामफलावाप्तिरित्येवंशङ्करोऽब्रवीत्
इत्युक्त्वातेजयंप्राप्ताःस्कन्देनसहिताःसुराः । काराय्यरम्यप्रासादान्म्यैस्तारकसम्भवैः
चतुर्वर्गफलावाप्तिं दत्त्वा क्षेत्रस्य संययुः । केचित्स्कन्दं प्रशंसन्तस्तीर्थमन्ये हरिं परे

केचिल्लिङ्गानिपश्चाऽपियुद्धंकेचिद्दिवंययुः । ततोऽन्तरिक्षेचालिङ्ग्यमहासेनंहरोऽब्रवीत्
सप्तमे मारुतस्कन्धे वस नित्यं प्रियात्मज । कार्येष्वहं त्वयापुत्रसम्प्रष्टव्यः सदैव हि
दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमवाप्स्यसि।स्तम्भतीर्थेचवत्स्येऽहंनविमोक्ष्यामिकर्हिचित्
इत्युक्त्वा विससर्जैनं परिष्वज्य महेश्वरः । ब्रह्मविष्णुमुखांश्चैव भक्त्यातैरभिनन्दितः
विसर्जिताःसुराजग्मुःस्वानिस्वान्यालयानि च । शर्वोजगामकैलासंस्कन्धंवैसप्तमं गुहः
इत्येतत्कथितं पार्थ ! लिङ्गपञ्चकसम्भवाम् ।
यः पठेत्स्कन्दसम्बद्धां कथां मर्त्यो महामतिः ॥ ५७ ॥
शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपिसभवेत्कीर्तिमान्नरः । बह्वायुःसुभगःश्रीमान्कान्तिमाञ्छुभदर्शनः
भूतेभ्यो निर्भयश्चाऽपि सर्वदुःखविवर्जितः । शुचिर्भूत्वा पुमान्यश्च कुमारेश्वरसन्निधौ
शृणुयात्स्कन्दचरितंमहाधनपतिर्भवेत् । बालानां व्याधिदुष्टानांराजद्वारोपसेविनाम्
इदं तत्परमं धन्यं सर्वदोषहरं सदा । तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेन्नरः ॥६१॥
वरमेनं ददुर्देवाः स्कन्दस्याऽथ गता दिवम् ।

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे पञ्चलिङ्गोपाख्यानसमाप्तिवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

वर्करीतीर्थापरनामककुमारिकातीर्थवर्णनम्

श्रीनारद उवाच

वर्करीतीर्थमाहात्म्यमथो वक्ष्यामितेऽर्जुन !। यथा वर्करिका जाता शतशृङ्गनृपात्मजा
कुमारिकेतिविख्याता तस्या नाम्नाप्रकथ्यते । इदंकौमारिकाखण्डंचतुर्वर्गफलप्रदम्
ययाकृता पृथिव्यांच नानाग्रामादिकल्पना । इदं भरतखण्डं चययासम्यक्प्रकल्पितम्

धनञ्जय उवाच

महदेतन्ममाश्चर्यं श्रोतव्यं परमं मुने !। कुमारी चरितं सर्वं ब्रूहि मह्यं सविस्तरम् ॥
कथं विश्वमिदं जातं कर्मजातिप्रकल्पितम् कथं वा भारतं खण्डं शुश्रूषेय सदामम

नारद उवाच

अव्यक्तेऽस्मिन्निरालोके प्रधानपुरुषावुभौ। अजौसमागतावेकौ केवलंश्रृणुमो वयम्
ततः स्वभावकालाभ्यां स्वरूपाभ्यां सामीरितम्। ईक्षणेनैव प्रकृतेर्महत्तत्त्वमजायत ॥
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहन्तत्त्वं व्यजायत। त्रिधा तन्मुनिभिःप्रोक्तंसत्त्वराजसतामसम्
तामसात्पञ्चजातानितन्त्रमात्राणिविदुर्बुधाः। तन्मात्रेभ्यश्चभूतानिविशेषाःपञ्चतद्भवाः
सात्त्विकाच्चाप्यहङ्काराद्विद्विकर्मेन्द्रियाणि च। एकादशंमनश्चैव राजसंच द्वयोर्विदुः
चतुर्विंशतितत्त्वानि जातानीति पुरा विदुः। सदाशिवेन वै पुंसातानि दृष्टानि भारत
बुद्बुदाकारतां जग्मुरण्डं जातं ततः शुभम्। शतकोटिप्रमाणं च ब्रह्माण्डमिदमुच्यते
आत्माऽस्य कथितो ब्रह्मा व्यभजत्स त्रिधा त्विदम्।
ऊर्ध्वं तत्र स्थिता देवा मध्ये चैव च मानवाः १३॥
नागादैत्याश्च पाताले त्रिधैतत्परिकल्पितम्। एकैकं सप्तधाभूयततस्तेनप्रकल्पितम्॥
पातालानिचद्वीपानिस्वर्लोकाः सप्तसप्तच। सप्त द्वीपानि वक्ष्यामिश्रृणुतेषांप्रकल्पनाम्
लक्षयोजनविस्तारं जम्बूद्वीपं प्रकीर्त्यते। सूर्यविम्वसमाकारं तावत्क्षारार्णवावृतम्॥
शाकद्वीपं द्विगुणतो जम्बूद्वीपात्ततः परम्। तावताक्षीरतोयेन समुद्रेण परीवृतम्॥
सुरातोयेन दैत्यानां मोहकार्यर्णवेन हि। पुष्करं तु ततो द्वीपं द्विगुणंतावता वृतम्॥
कुशद्वीपंद्विगुणतस्ततस्तत्परतः स्मृतम्। दधितोयेन परितस्तावदर्णवसम्भृतम्॥
ततः परं क्रौञ्चसञ्ज्ञंद्विगुणं हि घृताब्धिना। ततः शाल्मलिद्वीपं च द्विगुणंतावतैव च
इक्षुसारस्वरूपेण समुद्रेण परीवृतम्। गोमेदं तस्य परितो द्विगुणं तावता वृतम्॥
स्वादुतोयेन रम्येण समुद्रेण समन्ततः। एवं कोटिद्वयं पार्थ! लक्षपञ्चाशतत्रयम्॥
पञ्चाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाः ससागराः। दशोत्तराणि पञ्चैवअङ्गुलानां शतानि च
अपांवृद्धिक्षयो दृष्टः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः। ततो हेममयी भूमिर्दशकोट्यःकुरूद्वह!॥

देवानां क्रीडनस्थानं लोकालोकस्ततः परम्। पर्वतो वलयाकारोयोजनायुतविस्तृतः
अस्य वाह्ये तमो घोरं दुष्प्रेक्ष्यं जीववर्जितम्।
पञ्चत्रिंशत्स्मृताः कोट्यो लक्षाण्येकोनविंशतिः ॥ २६ ॥
चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां च फाल्गुन। सप्तसागरमानस्तु गर्भोदस्तदनन्तरम्
कोटियोजनविस्तारः कटाहः सम्व्यवस्थितः। ब्रह्मणोऽण्डंकटाहेनसंयुक्तंमेरुमध्यतः
पञ्चाशत्कोट्यो ज्ञेया दशदिक्षु समन्ततः। जम्बूद्वीपस्य मध्ये तु मेरुनामास्तिपर्वतः
स लक्षयोजनो ज्ञेयोह्यधश्चोर्ध्वं प्रमाणतः। षोडशैवसहस्राणि योजनानामधःस्थितः
उच्छ्रयश्चतुराशीतिर्द्वात्रिंशन्मूर्ध्निविस्तृतः। त्रिभिःशृङ्गैःसमायुक्तःशरावाकृतिमस्तकः
मध्यशृङ्गे ब्रह्मवास ऐशान्यां त्र्यम्बकस्य च। नैर्ऋत्ये वासुदेवस्य हेमशृङ्गं च ब्रह्मणः
रत्नजं शङ्करस्याऽपि राजतं केशवस्य च। मेरुदिक्षु चतसृषु विष्कम्भा गिरयः स्मृताः
पूर्वेण मन्दरोनाम दक्षिणे गन्धमादनः। विपुलः पश्चिमो ज्ञेयः सुपार्श्वस्तु तथोत्तरे
कदम्बो मन्दरे ज्ञेयो जम्बुर्वै गन्धमादने। अश्वत्थो विपुलेचैव सुपार्श्वे च वटो मतः
एकादशशतायामाश्चत्वारो गिरिकेतवः। एतेषां सन्ति चत्वारि वनानि जयमूर्धसु
पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे गन्धमादनम्। वैभ्राजं पश्चिमे ज्ञेयमुदक्चित्ररथं वनम् ॥
सरांसिचापि चत्वारि चतुर्दिक्षु निबोधमे। प्राच्येऽरुणोदसञ्ज्ञन्तु मानसंदक्षिणेसरः
प्रत्यक्छीतोदकंनाम उत्तरे च महाह्रदः। विष्कंभगिरयो ह्येत उच्छ्रितः पञ्चविंशतिः
योजनानां सहस्राणि सहस्रं पिण्डतः स्मृतम्।
अन्ये च सन्ति बहुशस्तत्र वै केसराचलाः ॥ ४० ॥
मेरोर्दक्षिणतश्चैव त्रयो मर्यादपर्वताः। निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः ॥
लक्षयोजनदीर्घाश्च विस्तार्णाद्विसहस्रकम्। त्रयश्चोत्तरतोमेरोर्नीलःश्वेतोऽथशृङ्गवान्
माल्यवान्पूर्वतो मेरोर्गन्धाख्यः पश्चिमे तथा। इत्येते गिरयःप्रोक्ताजम्बूद्वीपेसमन्ततः
गन्धमादनसंस्थाया महागजप्रमाणतः। फलानिजम्ब्वास्तन्नाम्नाजम्बूद्वीपमितिस्मृतम्
आसीत्स्वायम्भुवोनाममनुराद्यःप्रजापतिः। आसीत्स्त्रीशतरूपा तामुदुवोढप्रजापतिः
प्रियव्रतोत्तानपादौ तस्याऽऽस्तां तनयावुभौ ॥ ४५ ॥

ध्रुवश्चोत्तानपादस्यपुत्रः परमधार्मिकः। भक्त्यासविष्णुमाराध्यस्थानंचैवाऽक्षयंगतः
प्रियव्रतस्य राजर्षेरुत्पन्ना दश सूनवः। त्रयः प्रव्रजितास्तत्र परम्ब्रह्म समाश्रिताः ॥
सप्त सप्तसु द्वीपेषु तेन पुत्राः प्रतिष्ठिताः। जम्बूद्वीपाधिपो ज्येष्ठआग्नीध्र इति विश्रुतः

तस्यासन्नव सुताः पार्थ ! नववर्षेश्वराः स्मृताः।
तेषां नाम्ना च ते वर्षास्तिष्ठन्त्यद्याऽपि चाङ्किताः ॥ ४६ ॥

योजनानां सहस्राणि नवप्रत्येकशः स्मृताः। मेरोश्चतुर्दशं खण्डं गन्धमाल्यवतोर्द्वयोः
अन्तरे हेमभूमिष्ठमिलावृतमिहोच्यते। माल्यवत्सागरान्तस्य भद्राश्वमिति प्रोच्यते

गन्धवत्सागरान्तस्य केतुमालमितिस्मृतम् ॥ ५२ ॥

शृङ्गवज्जलधेरन्तः कुरुखण्डमितिस्मृतम्। शृङ्गवच्छ्वेतमध्येच खण्डंप्रोक्तंहिरण्यमयम्
सुनीलश्वेतयोर्मध्ये खण्डमाहुश्च रम्यकम्। निषधो हेमकूटश्च हरिखण्डं तदन्तरम्
हिमवद्धिमकूटान्तः खण्डं किंपुरुषंस्मृतम्। हिमाद्रिजलधेरन्तर्नाभिखण्डमितिस्मृतम्
नाभिखण्डं च कुरवो द्वे वर्षे धनुषाकृती। हिमवांश्चगिरिश्शृङ्गीज्यास्थानेपरिकीर्तितौ

नाभेः पुत्रश्च ऋषभ ऋषभाद्भरतोऽभवत्।
तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते ॥ ५७ ॥

अत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च उपार्जनम्। अन्यत्र भोगभूमिश्च सर्वत्र कुरुनन्दन
शाकद्वीपे चशाकोऽस्तियोजनानांसहस्रकः। तस्यनाम्नाचतद्वर्षंशाकद्वीपमितिस्मृतम्

तस्य च प्रियव्रतएवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिरिति ॥ ६० ॥

तस्य पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वचारसञ्ज्ञानि पुत्रनामानि
सप्त वर्षाणि ॥ ६१ ॥

शाकद्वीपे च वर्षं ऋतव्रतसत्यव्रतानुव्रतनामानो वाय्वात्मकं भगवन्तं जपन्ति
अन्तः प्रविश्यभूतानियोविभज्यात्मकेतुभिः। अन्तर्यामीश्वरःसाक्षात्पातुनोयद्वशेजगत्

॥ इति जपः ।

कुशद्वीपे कुशस्तम्बो योजनानां सहस्रकः। तच्चिह्नचिह्नितं तस्मात्कुशद्वीपंततःस्मृतम्
तद्द्वीपपतिश्चप्रैयव्रतो हिरण्यरोमातत्पुत्रवसुवसुदानदृढकविनाभिगुप्तसत्यव्रतवाम-

देवनामाङ्कितानि सप्तवर्षाणि। वर्णाश्चकुलिशकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाजातवेदसं भगवन्तं स्तुवन्ति ॥ ६५ ॥

परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाट्। देवानां पुरुषांगानांयज्ञेन पुरुषं यजः

। इति स्तुतिः ॥

क्रौञ्चद्वीपेक्रौञ्चनामापर्वतोयोजनायुतः। योऽसौगुहेननिर्भिन्नस्तच्चिह्नंक्रौञ्चद्वीपकम् तत्र च प्रैयव्रतो घृतपृष्ठनामा तत्पुत्रामधुरुहमेघपृष्ठस्वधामऋताश्वलोहितार्णव वनस्पतिइतिसप्तपुत्रनामाङ्कितानि सप्त वर्षाणि ॥ ६८ ॥

वर्णाश्चगुरुऋषभद्रविणदेवकसञ्ज्ञाः ॥ ६६ ॥
आपोमयं भगवन्तं स्तुवन्ति ॥ ७० ॥

आपः पुरुषवीर्याःस्थ पुनन्तीर्भूर्भुवः स्वश्च। तैः पुनरमीवघ्नाःसंस्पृशेतात्मना भुवः

॥ इति जपः ॥

शाल्मलेर्नाम वृक्षस्य तत्रवासः सहस्रं योजनानां तच्चिह्नं शाल्मलिद्वीपमुच्यते ॥७२॥ तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो यज्ञबाहुस्तत्पुत्रसुरोचनसौमनस्यरमणकदेववर्हिपारिभद्राप्यायानाभिज्ञाननामानि सप्तवर्षाणि ॥ ७३ ॥

वर्णाश्च श्रुतधरवीर्यधरवसुन्धरइषन्धरसञ्ज्ञाभगवन्तं सोमंयजन्ति ॥७४
स्वयोनिः पितृदेवेभ्योविभजञ्छुक्लकृष्णयोः। अधःप्रजानां सर्वासांराजानःसोमोऽस्तु

॥ इति जपः ॥

गोमेदनामा प्लक्षोऽस्तिसुरम्यो यस्यच्छायया। मेदोवृद्धिगतं लौल्याद्गोमेदंद्वीपमुच्यते तत्र प्रैयव्रत इध्मजिह्वः पतिस्तत्पुत्रशिवसुरम्यसुभद्रशान्त्यशप्तामृताभयनामाङ्कितानि सप्त वर्षाणि ॥ ७७ ॥

वर्णाश्च हंसपतङ्गोर्ध्वायनसत्याङ्गसंज्ञाश्चत्वारो भगवन्तं सूर्यं यजन्ते ॥७८
प्रत्नस्य विष्णुरूपं यत्तत्रोत्थस्यब्रह्मणोऽमृतस्यच। मृत्योश्च सूर्यमात्मानं धीमहि ॥

॥ इति जपः ॥

स्वर्णपत्राणि नियुतं योजनानां सहस्रकम्। पुष्करं ज्वलदाभातितच्चिह्नं द्वीपपुष्करम्

तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो वीतिहोत्रनामा तत्पुत्रौ रमणकधातकौ ॥८१॥
तन्नामचिह्नितं खण्डद्वयम् ॥ ८२ ॥

तयोरन्तरालेमानसाचलो नाम वलयाकारः पर्वतो यस्मिन्भ्रमतिभगवान्भास्करइति
तत्र वर्णाश्च न सन्ति केवलं समानास्ते ब्रह्म ध्यायन्ति ॥ ८४ ॥
यद्यत्कर्मिमयं लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयन् । भेदेनैकान्तमद्वैतं तस्मै भगवते नमः॥८५

॥ इति जपः ॥

नैषु क्रोधो न मात्सर्यं पुण्यपापार्जनेन च । अयुतं द्विगुणंचापिक्रमादायुःप्रकीर्तितम्
जपन्तःकामिनीयुक्ताविरहन्त्यमराइव । अथतेसम्प्रवक्ष्यानिऊर्ध्वलोकस्य संस्थितिम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्या संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने भूसंस्थितिवर्णनं नाम
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

ऊर्ध्वलोकव्यवस्थितिवर्णनम्

नारद उवाच

भूमेर्योजनलक्षे च कौरव रविमण्डलम् । योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ॥
ईषादण्डस्तथैवाऽस्यद्विगुणः परिकीर्तितः । सार्धकोटिस्तथासप्तनियुतानिविवस्वतः
योजनानां तु तस्याक्षस्तत्रचक्रंप्रतिष्ठितम् । त्रिनाभितच्च पञ्चारंषण्नेमिपरिकीर्तितम्
चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयोऽक्षोऽपि विस्तृतः ।
पञ्च चाऽन्यानि सार्द्धानि स्यन्दनस्य तु पाण्डव ! ॥ ४ ॥
अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयोः । ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्द्धंच ध्रुवाधारं रथस्य वै
द्वितीयोऽक्षस्तथा सव्ये चक्रं तन्मानसे स्थितम् ।

हयाश्च सप्त च्छन्दांसि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ६ ॥
गायत्रीचबृहत्युष्णिग्जगतीत्रिष्टुबेव च । अनुष्टुप्पङ्क्तिरित्युक्ताश्छन्दांसिहरयोरवेः
नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः । उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥
शक्रादीनां पुरे तिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् । विकीर्णोऽतोविकर्णस्थस्त्रिकोणार्धपुरेतथा
अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः । ततः कुम्भं च मीनंचराशेराश्यन्तरं तथा
त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम् । प्रयाति सविता कुर्वन्नहोरात्रं चतत्समम्
ततो रात्रिः क्षयंयातिवर्धते तु दिनं दिनम् । ततश्च मिथुनस्यान्ते परां काष्ठामुपागतः
राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते दक्षिणायनम् । कुलालचक्रपर्यन्तोयथा शीघ्रं निवर्तते ॥
दक्षिणायक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते । अतिवेगितया कालं वायुमार्गबलाच्चरत् ॥
तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं स कालेनाऽल्पेन गच्छति ।
कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति ॥ १५ ॥
तथोदगयने सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः । तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पं निगच्छति ॥
सन्ध्याकाले च मन्देहाः सूर्यमिच्छन्ति खादितुम् ।
प्रजापतिकृतः शापस्तेषां फाल्गुन ! रक्षसाम् ॥ १७ ॥
अक्षयत्वं शरीराणां मरणं च दिनेदिने । ततः सूर्यस्य तैर्युद्धं भवत्यत्यन्तदारुणम् ॥
ततो गायत्रिपूतंयद्द्विजास्तोयंक्षिपन्ति च । तेनदह्यन्तितेपापाःसन्ध्योपासनतःसदा ॥
ये सन्ध्यां नाप्युपासन्ते कृतघ्ना यान्ति रौरवम् ।
प्रतिमासं पृथक्सूर्यंऋषिगन्धर्वराक्षसैः॥ २० ॥
अप्सरोग्रामणीसर्पैरथो यातिच सप्तभिः । धाताऽर्यमा मित्रवरुणौविवस्वानिन्द्रएवच
पूषा च सविता सोऽथ भगस्त्वष्टा च कीर्तितः ।
विष्णुश्चैत्रादिमासेषु आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ २२ ॥
ततोदिवाकरस्थानान्मण्डलंशशिनःस्थितम् । लक्षमात्रेण तस्यापित्रिचक्रोरथउच्यते
कुन्दाभा दश चैवाश्वा वामदक्षिणतो युताः । पूर्णे शतसहस्रेचयोजनानांनिशाकरात्
नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते । चतुर्दश चार्बुदान्यप्यशीतिः सरितास्पतिः ॥

विंशतिश्चतथार्कस्योनक्षत्राणांप्रकीर्तिताः । द्वेलक्षेचोत्तरेतस्माद्बुधोनक्षत्रमण्डलात्
वाय्वग्निद्रव्यसम्भूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च । पिशङ्गैस्तुरगैर्युक्तः सोष्टाभिर्वायुवेगिभिः॥
द्विलक्षश्चोत्तरे तस्माद् बुधाच्चाप्युशना स्मृतः ।
ाश्च = शुक्रस्यापि रथोऽष्टाभिर्युक्तोऽभूत्सम्भवैर्हयैः ॥ २८ ॥
लक्षद्वयेन भौमस्य स्मृतो देवपुरोहितः । अष्टाभिः पाण्डुरैरश्वैर्युक्तोऽस्यकाञ्चनोरथः
सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समुपस्थितः । आकाशसम्भवैरश्वैरष्टाभिः शवलै रथः
स्वर्भानोस्तुरगाश्चाष्टौ भृङ्गाभा धूसरारथम् ।
वहन्ति च सकृद्युक्ता आदित्याधः स्थितास्तथा ॥ ३१ ॥
सौरेर्लक्षंस्मृतंचोर्ध्वंततःसप्तर्षिमण्डलम् । ऋषिभ्यश्चापिलक्षेणध्रुवश्चोर्ध्वंव्यवस्थितः
मेढीभूतःसमस्तस्यज्योतिश्चक्रस्यवैध्रुवः । ध्रुवोऽपिशिशुमारस्यपुच्छाधारेव्यवस्थितः
यमाहुर्वासुदेवस्य रूपमात्मानमव्ययम् । वायुपाशैर्ध्रुवे वद्धं सर्वमेतच्च फाल्गुन!॥३४॥
नवयोजनसाहस्रंमण्डलंसवितुःस्मृतम् । द्विगुणंसूर्यविस्तारान्मण्डलंशशिनःस्मृतम् ॥
तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाऽधस्तात्प्रसर्पति ।
उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मलां मण्डलाकृतिः ॥ ३६ ॥
चन्द्रस्य षोडशो भागोभार्गवश्चविधीयते । भार्गवात्पादहीनस्तुविज्ञेयोऽथबृहस्पतिः
बृहस्पतेःपादहीनौ वक्रसौरी बुधस्तथा । शतानिपञ्चचत्वारि त्रीणि द्वे चैकयोजनम्
योजनार्धप्रमाणानि भानिह्रस्वं न विद्यते । भूमिलोकञ्च भूर्लोकःपादगम्यःप्रकीर्तितः
भूमिसूर्यान्तरं तच्च भुवर्लोकः प्रकीर्तितः । ध्रुवसूर्यान्तरं तच्च नियुतानि चतुर्दश ॥
स्वर्लोकःसोऽपिगदितोलोकसंस्थानचिन्तकैः। ध्रुवादूर्ध्वंतथाकोटिर्महर्लोकःप्रकीर्तितः
द्वे कोट्यौचजनोयत्रनिवसन्तिचतुःसना। चतुर्भिश्चापिकोटिभिस्तपोलोकस्ततःस्मृतः
वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ।
षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते ॥ ४३ ॥
अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः । अष्टादश तथाकोट्योलक्षाण्यशीतिपञ्च च
शुभं निरुपमं स्थानं तदूर्ध्वं सम्प्रकाशते। भूर्भुवःस्वरिति प्रोक्तं त्रैलोक्यंकृतकंत्विदम्

जनस्तपस्तथा सत्यमिति चाकृतकं त्रयम् । कृतकाकृतयोर्मध्ये महर्लोक इति स्मृतः
शून्यो भवति कल्पान्ते योऽत्यन्तं न विनश्यति ।
एते सप्त समाख्याता लोकाः पुण्यैरुपार्जिताः ॥ ४७ ॥
यज्ञैर्दानैर्जपैर्होमैस्तीर्थैर्व्रतसमुच्चयैः । वेदादिप्रोक्तैरन्यैश्च साध्याँल्लोकान्निमान्विदुः ॥
ततश्चाण्डस्य शिरसो धारा नीरमयी शिवा । [illegible] लोकान्समाप्लाव्यगङ्गामेरुमुपागता
ततो महीतलं सर्वं पातालं प्रविवेश सा । अण्डमूर्ध्नि स्थिता देवीसततंद्वारवासिनी
देवीनांकोटिकोटीभिःसम्वृतापिङ्गलेन च । तत्र स्थितासदारक्षांकुरुतेऽण्डस्यसाशुभा
निहन्तिदुष्टसङ्घातान्महाबलपराक्रमा । वायुस्कन्धानिसप्ताऽपिश्रृणुयद्वत्स्थितान्यपि
पृथिवीं समभिक्रम्य संस्थितोमेघमण्डले । प्रवाहोनाम यो मेघान्प्रवहत्यतिशक्तिमान्
धूमजाश्चोष्मजा मेघाः सामुद्रैर्येन पूरिताः । तोयैर्भवन्ति नीलाङ्गा वर्षिष्ठाश्चैव भारत
द्वितीयश्चावहो नाम निवद्धः सूर्यमण्डले । तेन बद्धं ध्रुवेणेदं भ्राम्यते सूर्यमण्डलम् ॥
तृतीयश्चोद्वहो नाम निवद्धः सूर्यमण्डले । बद्धं ध्रुवेण येनेदं भ्राम्यते चन्द्रमण्डलम्
चतुर्थः सम्वहो नाम स्थितो नक्षत्रमण्डले । वातरश्मिभिरावद्धं ध्रुवेण सह भ्राम्यते
ग्रहेषु पञ्चमः सोऽपि विवहो नाम मारुतः । ग्रहचक्रमिदं येन भ्राम्यते ध्रुवसन्धितम
षष्ठः परिवहो नाम स्थितः सप्तर्षिमण्डले । भ्रमन्ति ध्रुवसम्बद्धा येन सप्तर्षयो दिविः
सप्तमश्च ध्रुवे बद्धो वायुर्नाम्ना परावहः ।
येन संस्थापितं ध्रौव्यं चक्रं चाऽन्यानि भारत ! ॥ ६० ॥
यं समासाद्य वेगेन दिशामन्तं प्रपेदिरे । दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥
एवमेते दितेः पुत्राः सप्तसप्त व्यवस्थिताः अनारमन्तःसम्वान्ति सर्वगाःसर्वधारिणः
ध्रुवादूर्ध्वंभसूर्यंचाप्यनक्षत्रमतारकम् । स्वतेजसास्वशक्त्या चाधिष्ठितास्तेहिनित्यदा
इत्यूर्ध्वन्ते समाख्यातं पातालान्यथ मे श्रृणु ॥ ६४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने लोकव्यवस्थितिवर्णनं नामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

श्चि न सप्ताधोलोकानाम्व्यवस्थावर्णनम्

न

नारद उवाच

सहस्रसप्तत्युच्छ्राये पातालानि परस्परम् । अतलं वितलं चैव नितलं च रसातलम्
तलातलं च सुतलं पातालंचापि सप्तमम् । कृष्णशुक्लारुणाः पीताःशर्कराशैलकाञ्चनाः
भूमयो यत्र कौरव्य वरप्रासादशोभिताः । तेषु दानवदैतेयनागाश्चैव सहस्रशः ॥३॥
स्वर्लोकादपि रम्याणि दृष्टानि बहुशो मया । आह्लादकारिणोनानामणयोयत्रपन्नगाः
दैत्यदानवकन्याभिर्महारूपाभिरन्विते । पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्याऽपिजायते
यत्र नोष्णं न वा शीतं न वर्षं दुःखमेवच । भक्ष्यभोज्यमहाभोगकालोयत्राऽपि जायते
पाताले सप्तमे चाऽस्ति लिङ्गं श्रीहाटकेश्वरम् ।
ब्रह्मणः स्थापितं पार्थ ! सहस्रयोजनोच्छ्रितम् ॥ ७ ॥
हाटकस्य तु लिङ्गस्य प्रासादो योजनायुतः । सर्वरत्नमयो दिव्यो नानाश्चर्यविभूषितः
तच्चार्चयन्ति तल्लिङ्गं नानानागेन्द्रसत्तमाः । तदधस्ताज्जलं भूरितस्याधोनरकाःस्मृताः
पापिनो येषु पात्यन्ते ताञ्छृणुष्व महामते !। कोट्यः पञ्चपञ्चाशद्राजानश्चैकविंशतिः
रौरवः शूकरो रोधस्तालोविशसनस्तथा । महाज्वालस्तप्तकुम्भोलवणोऽथविमोहकः
रुधिरान्धो वैतरणी कृमिशःकृमिभोजनः । असिपत्रवनं कृष्णोलालाभक्ष्यश्चदारुणः
तथा पूयवहः पापोवह्निज्वालोऽप्यधःशिराः। सन्दंशः कृष्णसूत्रश्चतमश्चावीचिरेव च
श्वभोजनो विसूचिश्चाप्यवीचिश्चतथापरः। कूटसाक्षीरौरवं च रोधं गोविप्ररोधकः
सुरापः सूकरं याति तालं मिथ्यामनुष्यहा । गुरुतल्पी तप्तकुम्भं तप्तलोहं च भक्तहा ॥
गुरूणामवमन्ता यो महाज्वाले निपात्यते । लवणं शास्त्रहन्ता च निर्मर्यादा विमोहके
कृमिभक्ष्ये देवद्वेष्टा कृमिशे तु दुरिष्टकृत् । पितृदेवात्पूर्वमश्नंल्लालाभक्ष्ये प्रयाति च ॥
मिथ्याजीवविरोधीविशसने कूटशास्त्रकृत् । अधोमुखे ह्यसद्ग्राही एकाशी पूयवाहके

मार्ज्जारकुक्कुटाश्वाहपक्षिपोष्टा प्रयाति च । बधिरान्धगृहक्षेत्रतृणधान्यादिज्वालकः ॥
नक्षत्ररंगजीवी च याति वैतरणीं नरः । धनयौवनमत्तो यो धनहा कृष्णमेति सः ॥
असिपत्रवनं याति वृक्षच्छेदी वृथैव यत् । कुहकाजोविनः सर्वे [illegible] पतन्ति ते
परस्त्रीं च परान्नं च गच्छन्सन्दंशमेति च । दिवास्वप्नपरा ये च व्रतल[illegible]श्च ये ॥
शरीरमदमत्ताश्च यान्ति चैते श्वभोजनम् । शिवं हरिं न मन्यन्तेयान्त्यवी[illegible]मेव च
इत्येवमादिभिः पापैरशास्त्रौघस्य सेवनैः । पतन्त्येव महाघोरनरकेषु सहस्रशः ॥२४॥
तस्माद्य इच्छेदेतेभ्यो विमोक्षं बुद्धिमान्नरः । श्रुतिमार्गेण तेनार्चौ देवौ हरिहरावुभौ

नरकाणामधोभागे स्थितः कालाग्निसञ्ज्ञकः ।
तदधो हट्टकश्चैव अनन्तस्तदधः स्मृतः ॥ २६॥

यस्यैतत्सकलं विश्वं मूर्धाग्रे सर्षपायते । इत्यनन्तप्रभावात्स ह्यनन्त इति कीर्त्यते ॥
दिशां गजास्तत्र पद्मकुमुदाञ्जनवामनाः । तदधोऽण्डकटाहश्च एकवीरास्ति तत्र च ॥
चतुर्लक्षसहस्राणि नवतिश्च शतानि च । एतेनैव प्रमाणेन उदकं च ततः स्मृतम् ॥

तदधो नरकाः कोट्यो द्विकोट्यग्निस्ततो महान् ।
चत्वारिंशत्सहस्रैश्च तदधस्तम उच्यते ॥ ३० ॥

चत्वारिंशच्च कोट्यस्तु चतस्रश्च ततः पराः । एकोननवतिर्लक्षाः सहस्राशीतिरेव च॥
तदधोऽण्डकटाहोऽथकोटिमात्रस्तथापरः । देवी युक्ताकपालीशादण्डहस्तेनचापिसा

देवीनां कोटिकोटीभिः सम्भृता तत्र पालिनी ।
सङ्कर्षणस्य निःश्वासप्रेरितो दाहकोऽनलः ॥ ३३ ॥

कालाग्निं प्रेरयत्येव कल्पान्ते दह्यते जगत् । एवं विधमधःसूत्रं निर्मितं चाऽत्र भारत
मध्यसूत्रे कटाहे च पालकांस्ताञ्छृणुष्व मे । वसुधामास्थितः पूर्वे शङ्खपालश्चदक्षिणे
तक्षकेशः स्थितः पश्चादुत्तरे केतुमानिति । हरसिद्धिः सुपर्णाक्षीभास्करायोगनन्दिनी
कोटिकोटीयुता देवी देवीनां पालयत्यदः । एवमेतन्महाश्चर्यंब्रह्माण्डं स्थापितं च यैः

नमामि तानहं नित्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
विष्णुलोको रुद्रलोको बहिश्चाऽस्मात्प्रकीर्त्यते ॥ ३८ ॥

तं च वर्णयितुं ब्रह्मा शक्तोनैवाऽस्मदादयः। विमुक्तायत्र संयान्ति नित्यंहरिहरव्रताः
ब्रह्माण्डं सम्भृतं ह्येतत्कटाहेन समन्ततः। कपित्थस्य यथा वीजं कटाहेन सुसम्भृतम्
दशोत्तरेण पयसा वृतं तच्चाऽपितेजसा। तेजश्च वायुना वायुर्नभसाऽहन्तया च तत्
अहङ्कारश्च महता तं चापि प्रकृतिः परा। दशोत्तराणि सर्वाणिषडाहुः सप्तमं च तत्
प्राकृतं चरणं पार्थ ! तदनन्तं प्रकीर्तितम्। अण्डानां तु सहस्राणांसहस्राण्ययुतानि च
ईदृशानां तथाचात्रकोटिकोटिशतानि च। सर्वाण्येवम्विधान्येवयादृशंकीर्तितंत्विदम्
यस्यैवं वैभवं पार्थ ! तं नमामि सदाशिवम्।
अहो मन्दः स पापात्मा को वा तस्मादचेतनः ॥ ४५ ॥
य एवंविधसम्मोहतारकं न शिवं भजेत्। अथ ते कीर्तयिष्यामिकालमानंनिबोधतत्
काष्ठा निमेषा दश पञ्च चाहुस्त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कला हि।
त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्त्तं तत्त्रिंशता रात्र्यहनी उभे च ॥४७॥
दिवसेपञ्च कालाःस्युस्त्रिमुहूर्ताःशृणुष्वतान्। प्रातस्ततः सङ्गवश्चमध्याह्नश्चापराह्णकः
सायाह्नः पञ्चपञ्चापि मुहूर्ता दश पञ्च च। अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिधीयते ॥
मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजावृतुः। ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वेऽयने वर्षमुच्यते
चतुर्भेदं मासमाहुः पञ्चभेदं च वत्सरम्। सम्वत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः
इद्वत्सरस्तृतीयोऽसौ चतुर्थश्चानुवत्सरः। पञ्चमश्च युगोनाम गणनानिश्चयो हि सः
मासेन च मनुष्याणामहोरात्रं च पैतृकम्। कृष्णपक्षस्त्वहः प्रोक्तः शुक्लपक्षश्च शर्वरी
मानुषेण च वर्षेण दैविको दिवसः स्मृतः।
अहन्यत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ५४ ॥
वर्षेण चैव देवानां मतः सप्तर्षिवासरः। सप्तर्षीणां च वर्षेण ध्रौवश्च दिवसः स्मृतः
मनुष्याणां च वर्षाणि लक्षसप्तदशैव तु। अष्टाविंशतिसहस्राणि कृतं त्रेतायुगं ततः
लक्षद्वादशसाहस्रषण्णवत्यधिकाः पराः। अष्टौ लक्षश्चतुःषष्टिसहस्राणि च द्वापरः ॥
चतुर्लक्षन्तु द्वात्रिंशत्सहस्राणि कलिः स्मृतः। चतुर्भिरेतैर्देवानां युगमित्यभिधीयते
आयुर्मनोर्युगानाञ्च साधिका ह्येकसप्ततिः। चतुर्दशमनूनाञ्च कालेन ब्रह्मणो दिनम्

युगानाञ्च सहस्रेण स च कल्पः शृणुष्व तान् । भवोद्भवस्तपोभव्य ऋतुर्वह्निर्वराहकः
सावित्र आस्तिकश्चापि गान्धारः कुशिकस्तथा ।
ऋषभश्च तथा खड्गो गान्धारीयश्च मध्यमः ॥ ६१ ॥
वैराजश्च निषादश्च मेघवाहनपञ्चमौ । चित्रको ज्ञान आकूतिर्मीनो दंशश्चवृ[illegible]कः ॥
श्वेतो लोहितरक्तौ च पीतवासाः शिवः प्रभुः । सर्वरूपश्च मासोऽयमेवंवर्षशतावधिः
पूर्वार्धमपरार्धं च ब्रह्ममानमिदं स्मृतम् । विष्णोश्च शङ्करस्याऽपि नाहं शक्तश्च वर्णने
काऽहमल्पमतिः पार्थ काऽपरौ हरित्र्यम्बकौ । दैविकेनैव मानेन पातालेष्वपि गण्यते
इति ते सूचितं बुद्ध्या शृणु तत्प्राकृतं पुनः ॥ ६६ ॥

॥ इति वैधात्रव्यवस्थितिः ॥

महादेव उवाच

ऋषभोनाम यन्नाम्ना नानापाषण्डकल्पनाः ।
कलौ पार्थ ! भविष्यन्ति लोकानां मोहनात्मिकाः ॥६७॥
तस्य पुत्रस्तु भरतः शतशृङ्गस्तु तत्सुतः । तस्य पुत्राष्टकं जातं तथैका च कुमारिका
इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रद्वीपोगभस्तिमान् । नाग.सौम्यश्चगान्धर्वोवरुणश्चकुमारिका
वदनं चापि कन्यायाः पार्थ ! वर्करिकाकृति ।
शृणु तत्कारणं सर्वं महाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७० ॥
महीसागरपर्यन्तं वृक्षराजिविराजिते । जालीगुल्मलताकीर्णे स्तम्भतीर्थस्यसन्निधौ
अजासमजतो मध्यात्काचिदेका च वर्करी । भ्रान्तासती समायाता प्रदेशे तत्र दुश्चरे
इतस्ततो भ्रमन्ती सा जालिमध्येसमन्ततः । निर्गन्तुंनैवशक्नोति क्षुत्पिपासार्दिताशुभा
विलग्ना जालिमध्ये तु ततः पञ्चत्वमागता । कालेनकियतातस्य त्रुटित्वाशिरसोह्यधः
पपात शनिदर्शे च महीसागरसङ्गमे । सर्वतीर्थमये तत्र सर्वपापप्रमोचने ॥ ७५ ॥
शिरस्तु तदवस्थं हि समग्रं तत्र संस्थितम् । जालिगुल्मावलग्नं च तस्यानैवापतज्जले
शेषकायप्रपातेन महीसागरसङ्गमे । तत्तीर्थस्य प्रभावेण वर्करी सा कुरूद्वह ! ॥ ७७ ॥
शतशृङ्गस्य वै राज्ञः सिंहलेष्वभवत्सुता ।

मुखं वर्करिकातुल्यं व्यक्तं तस्या व्यजायत ॥ ७८ ॥

दिव्यनारी शुभाकारा शेषकाये बभौ शुभा । पूर्वं तस्याप्यपुत्रस्य राज्ञः पुत्रशतोपमा
पुत्री जाता [illegible]न स्वजनानन्दवर्धिनी । ततस्तस्याविलोक्याऽथ मुखंवर्करिकाकृति
विस्मयं समनुप्राप्ताः सर्वे ते राजपूरुषाः । विषादं परमापन्नो राजा सान्तःपुरस्तदा
खिन्नाःप्रकृतयःसर्वास्तादृग्रूपविलोकनात्। तत्किमित्येतदाश्चर्यमूचुःपौराःसुविस्मिताः
ततः सा यौवनं प्राप्तासाक्षाद्देवसुतोपमा । स्वमुखं दर्पणे वीक्ष्य स्मृतः पूर्वभवस्तया
तत्तीर्थस्य प्रभावेण मातृपुत्रोर्निवेदितम् । विषादो नैव कर्तव्योमदर्थेतातनिश्चितम्

मा शोकं कुरु मे मातः ! पूर्वजन्मार्जितं फलम् ।
ततः पूर्वं स्ववृत्तान्तमुक्त्वा सा च कुमारिका ॥ ८५ ॥

पूर्वजन्मोद्भवः कायस्तस्या यत्रापतत्तथा । गमनाय तमुद्देशं विज्ञप्तौ पितरौ तया ॥
अहं तात गमिष्यामि महीसागरसङ्गमम् । भवामि तत्र सम्प्राता यथा कुरु तथा नृप
ततः पित्रा प्रतिज्ञातं शतशृङ्गेण तत्तथा । तस्याः सम्वाहनं चक्रे राजापोतैः सरत्नकैः
स्तम्भतीर्थं ततः साऽपि प्राप्यपोतार्थसंयुता । भूरिदानंततश्चक्रे दानं सर्वस्वलक्षणम्
जालिगुल्मान्तरेऽन्विष्य ततो दृष्टंनिजंशिरः । अस्थिचर्मावशेषं च तदादाय प्रयत्नतः
दग्ध्वा सङ्गमसान्निध्ये क्षिप्तान्यस्थीनि सङ्गमे । ततस्तीर्थप्रभावेणमुखंजातंशशिप्रभम्

न तादृग्देवकन्यानां न तादृङ्नागयोषिताम् ।
न तादृङ्मर्त्यनारीणां तस्या यादृङ्मुखं मुखम् ॥ ९२ ॥

सुरासुरनराः सर्वे तस्यारूपेण मोहिताः । बहुधा प्रार्थयन्त्येनां न सा वरमभीप्सति॥
कष्टं तया मुदा तत्र प्रारब्धं दुश्चरं तपः । ततः सम्वत्सरे पूर्णे देवदेवो महेश्वरः ॥
प्रत्यक्षतां गतस्तस्यैवरदोऽस्मीतिचाब्रवीत् । ततस्तं पूजयित्वाचकुमारीवाक्यमब्रवीत्
यदि तुष्टोऽसि देवेश! यदि देयो वरो मम । सान्निध्यं क्रियतामत्र सर्वकालं हि शङ्कर
एवमस्त्विति शर्वेण प्रोक्ते हृष्टा कुमारिका । यत्र दग्धं शिरस्तस्यावर्कर्याःकुरुसत्तम
वर्करेशः शिवस्तत्र तया संस्थापितस्तदा । मन्मुखान्महदाश्चर्यं श्रुत्वेदं च तलातलात्
स्वस्तिकोनाम नागेन्द्रःकुमारींद्रष्टुमागतः । शिरसा गच्छतातेनयत्रोत्क्षिप्ताचभूरभूत्

ईशाने वर्करेशस्य कूपोऽभूत्स्वस्तिकाभिधः । पूरितो गङ्गया पार्थ सर्वतीर्थफलप्रदः ॥
दृष्ट्वा च स्थापितं लिङ्गं शिवस्तुष्टो वरं ददौ । येषां मृतशरीराणामत्र दाहः प्रजायते
क्षिप्यन्तेऽब्धौ तथाऽस्थीनि तेषां स्यादक्षया गतिः ।
ते स्वर्गे सुचिरं कालं वसित्वाऽत्र समागताः ॥ १०२ ॥
राजानः सर्वसम्पूर्णाः सप्रतापा भवन्ति ते । वर्करेशं च यो भक्त्यासम्पूजयतिमानवः
स्नात्वाऽर्णवमहीतोये तस्य स्यान्मनसेप्सितम् ।
कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां श्रद्धयान्वितः ॥ १०४ ॥
कूपे स्नानंनरःकृत्वा सन्तर्प्यंच पितॄन्निजान् । पूजयेद्वर्करेशं यः सर्वपापैः स मुच्यते॥
एवं लब्ध्वा वरान्सर्वान्सापुनः सिंहलं ययौ । शतशृङ्गाय पित्रेचवृत्तान्तंस्वंन्यवेदयत्
तच्छ्रुत्वा विस्मितोराजा लोकाःसर्वेचफाल्गुन ।प्रशशंसुर्महीतीर्थमाजग्मुश्चकृतादराः
स्नात्वा दत्त्वा च दानानि विविधानिचतेततः । सिंहलंचययुर्भूयस्तीर्थमाहात्म्यहर्षिताः
अनिच्छन्त्यांकुमार्यांचवरंद्रव्यंचपार्थिवः । तथाऽन्यदपि प्रीत्याऽसौयददौनृपतिःशृणु
इदं भारतखण्डं च नवधैव विभज्य सः । ददावष्टौ स्वपुत्राणां कुमार्यै नवमं तथा ॥
तेषां विभेदान्वक्ष्यामि पर्वतैरुपशोभितान् । पुत्रनामानि वर्षाणि पर्वतांश्च शृणुष्व मे
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः । विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्ताऽत्र कुलपर्वताः
महेन्द्रपरतश्चैव इन्द्रद्वीपो निगद्यते । पारियात्रस्य चैवार्वाक्खण्डं कौमारिकं स्मृतम्
सहस्रमेकमेकं च सर्वखण्डान्यमूनि च । नदीनां सम्भवं चापि संक्षेपाच्छृणु फाल्गुन
वेदस्मृतिमुखा नद्यः परियात्रोद्भवा मताः । नर्मदासरसाद्याश्चनद्योविन्ध्याद्रिनिर्गताः
शतद्रूचन्द्रभागाद्या ऋक्षपर्वतसम्भवाः । ऋषिकुल्याकुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या कावेरी च महीनदी ।
कृष्णा वेणी भीमरथी सह्यपादोद्भवाः स्मृताः ॥११७॥
कृतमालाताम्रपर्णींप्रमुखामलयोद्भवाः । त्रिसामऋष्यकुल्याद्या महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः
एवं विभज्य पुत्रेभ्यः कुमार्यै च महीपतिः । शतशृङ्गोगिरिंगत्वा उदीच्यांतप्तवांस्तपः
तत्र तप्त्वा तपोघोरं ब्रह्मलोकं जगाम सः । शतशृङ्गो नृपश्रेष्ठः शतशृङ्गे नगोत्तमे ॥

यत्र जातोऽसि कौन्तेय ! पाण्डोस्त्वं सोदरैः सह ।
कुमारी च महाभागा स्तम्भतीर्थस्थिता सती ॥ १२१ ॥

खण्डोद्भवेन ब्रह्मण तेपे दानानि यच्छती । ततःकेनाऽपि कालेन भ्रातृभ्योऽष्टभ्यएवच
महावीर्यं सोत्साहा जाता नव नवात्मजाः । ते समेत्य समागम्य कुमारींप्रोचिरेततः
कुलदेवीत्वमस्माकंप्रसादं कुरु नः शुभे !। अष्टौखण्डानिचास्माकं विभज्यस्वयमेवच
देहि द्वासप्ततीनां नो विभेदः स्याद्यथा न नः ॥ १२४ ॥

इत्युक्ता सर्वधर्मज्ञा विज्ञाने ब्रह्मणा सभा । द्वासप्ततिविभेदैःसा नवखण्डान्यचीकरत्
तेषां नामानि ग्रामांश्चपत्तनानिचफाल्गुन । वेलाकूलानिसंख्यांचवक्ष्यामितवतत्त्वतः
कोटिश्चतस्रो ग्रामाणां नीवृदासीच्च मण्डले । सार्धंकोटिद्वयग्रामैर्देशोवालाकउच्यते
सपादकोटिर्ग्रामाणां पुरसाहणकेविदुः । लक्षाश्चत्वारएवाऽपि ग्रामाणामन्धलेस्मृताः
एकोलक्षश्च नेपाले ग्रामाणां परिकीर्तितः । षट्त्रिंशल्लक्षमानंतुकान्यकुब्जेप्रकीर्तितम्
द्वासप्ततिस्तथा लक्षा ग्रामागाजणके स्मृताः । अष्टादशतथालक्षाग्रामाणां गौडदेशके
कामरूपे च ग्रामाणां नवलक्षाः प्रकीर्तिताः । डाहले वेदसञ्ज्ञेतु ग्रामाणांनवलक्षकम्
नवैव लक्षा ग्रामाणां कान्तिपुरेप्रकीर्तिताः । नवलक्षास्तथाचैव माचिपूरे प्रकीर्तिताः
ओड्डियाणे तथा देशे नवलक्षाः प्रकीर्तितः । जालन्धरेतथा देशे नवलक्षाःप्रकर्तिताः
लोलपूरे तथा देशे लक्षा प्रोक्ता नवैव च । ग्रामाणां सप्तलक्षं च पाम्बीपुरेप्रकीर्तितम्
ग्रामाणां सप्तलक्षं च रटराजे प्रकीर्तितम् ।
हरीआले च ग्रामाणां लक्षपञ्चकसम्मितम् ॥ १३५ ॥

सार्धंलक्षत्रयं प्रोक्तं द्रडस्य विषये तथा । सार्धंलक्षत्रयं प्रोक्तं तथावम्भणवाहके ॥
एकविंशतिसाहस्रं ग्रामाणां नीलपूरके । तथामलविषये पार्थ ग्रामाणामेकलक्षकम् ॥
नरेन्दुनामदेशे तु लक्षमेकं सपादकम् । अतिलाङ्गलदेशे च लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥
लक्षाष्टादशसाहस्रं नवती द्वे च मालवे । सयम्भरे तथा देशे लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥
मेवाडे च तथा प्रोक्तो लक्षश्चैकःसपादकः । अशीतिश्च सहस्राणिवागुरिःपरिकीर्तितः
ग्रामसप्ततिसाहस्रो गुर्जरात्रः प्रकीर्तितः । तथा सप्ततिसाहस्रः पाण्डोर्विषय एव च ॥

जहाहुतिसहस्राणि द्वाचत्वारिंशदेव च। अष्टषष्टिसहस्राणि प्रोक्तं काश्मीरमण्डलम्
षष्टिस्त्रिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां कौङ्कणेविदुः। चतुर्दशशतं द्वे च [illegible]तिःलघुकौङ्कणम्
सिन्धुः सहस्रदशके ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥ १४४ ॥
चतुर्दशशते द्वे च विंशतिः कच्छमण्डलम्। पञ्चपञ्चाशत्सहस्रं ग्रामाः सौ[illegible]द्रमुच्यते
एकविंशतिसाहस्रो लाडदेशः प्रकीर्तितः। अंतसिन्धुश्च ग्रामाणां दशसाहस्र उच्यते
तथा चाश्वमुखं पार्थ ! दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४६ ॥
सहस्रदशकं चाऽपि एकपादः प्रकीर्तितः ॥ १४७ ॥
तथैव दशसाहस्रो देशः सूर्यमुखः स्मृतः। एकबाहुस्तथा देशो दशसाहस्रमुच्यते ॥
सहस्रदशकं चैव सञ्जायुरिति देवकः। शिवनामा तथा देशः सहस्रदशकः स्मृतः ॥
सहस्राणि दश ख्यातं तथा कालहयंजयः ॥ १४९ ॥
लिङ्गोद्भवस्तथा देशः सहस्राणि दशैव च। भद्रश्च देवभद्रश्च प्रत्येकं दशकौ स्मृतौ
षट्त्रिंशच्च सहस्राणि स्मृतौ चटविराटकौ। षट्त्रिंशच्चसहस्राणियमकोटिःप्रकीर्तिता
अष्टादश तथा कोट्यो रामको देश उच्यते। तोमरश्चापिकर्णाटो युगलश्चत्रयस्त्विमे
सपादलक्षग्रामाणां प्रत्येकं परिकीर्तितः। पञ्चलक्षाश्च ग्रामाणांस्त्रीराज्यंपरिकीर्तितम्
पुलस्त्यविषयश्चापि दशलक्षक उच्यते। प्रत्येकं लक्षदशकौ देशौ काम्बोजकोशलौ
ग्रामाणां च चतुर्लक्षोबाल्हिकःपरिकीर्त्यते। षट्त्रिंत्रशच्चसहस्राणि लङ्कादेशःप्रकीर्तितः
चतुःषष्टिसहस्राणि कुरुदेशः प्रकीर्तितः। सार्धलक्षस्तथा प्रोक्तः किरातविजयो जयः
पञ्च प्राहुस्तथा लक्षान्विदर्भायां च ग्रामकान्। चतुर्दशसहस्राणि वर्धमानंप्रकीर्तितः
सहस्रदशकं चापि सिंहलद्वीपमुच्यते। षट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां पाण्डुदेशकः ॥
लक्षैकं च तथा प्रोक्तं ग्रामाणां तु भयाणकम्। षट्षष्टिचसहस्राणिदेशोमागधउच्यते
षष्टिसहस्राणि तथा ग्रामाणां पाङ्गुदेशकः। त्रिंशत्साहस्र उक्तश्च ग्रामाणांचवरेन्दुकः
पञ्चविंशतिसाहस्रं मूलस्थानं प्रकीर्तितम्।
चत्वारिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां यावनः स्मृतः ॥ १६१ ॥
चत्वार्येव सहस्राणि पक्षबाहुरुदीर्यते। द्वासप्ततिरमी देशाः ग्रामसंख्याः प्रकीर्तिताः ॥

एवं भरतखण्डेऽस्मिन्षण्णवत्येव कोटयः। द्वासप्ततिस्तथा लक्षाःपत्तनानांप्रकीर्तिताः
षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेलाकूलानि भारत। एवंविभज्य खण्डानिभ्रातृव्याणांददौनव
आत्मीयमपि [illegible]धी अनिच्छुश्चपितेपुच। यतोमान्येतिभगिनीप्रतिक्रुध्यन्तिभ्रातरः
भ्रातृन्प्रति भगिनीच विचार्यैवददौशुभा। तत्कृत्वा सानुमान्यैतान्स्तम्भतीर्थंमुपागता
तदा तेषु च देशेषु चतुर्वर्गस्य साधनम्। सर्वेषां प्रवरं प्रोक्तं कुमारीश्वरमेव च॥१६७
तत्राऽपि गुप्तक्षेत्रं च वेदैतत्सा कुमारिका। गुप्तक्षेत्रे कुमारेशं पूजयन्ती महाव्रता॥
तस्थौ ह्रदेषु स्नायन्ती षट्सुचैवाऽपिसङ्गमे। ततः कालप्रकर्षाच्चप्रासादेस्कन्दनिर्मिते
जीर्णेनव्यंस्वर्णमयंप्रासादंसाऽप्यकारयत्। ततस्तुष्टोमहादेवस्तस्याभक्त्यातितोषितः
कुमारलिङ्गादुत्थाय प्रत्यक्षस्तामवोचत। भद्रे तवाहं भक्त्या च विज्ञानेन च तोषितः
जीर्णः पुनरुद्धृतोऽयंप्रासादस्तेनतोषितः। तवनाम्नाचविख्यातोभविष्यामिकुमारिके
कर्ताचापितथोद्धर्ता द्वौ वै समफलौ स्मृतौ। कुमारेशःकुमारीश इतिवक्ष्यन्तिमांततः
वर्करेशे च ये दत्ताःवरा दत्ताः सदैव ते। तवाऽपि प्रातः कालश्च समीपे वरवर्णिनि
अभर्तृकाया नार्याश्च न स्वर्गो मोक्ष एव च। यथैव वृद्धकन्यायाःसरस्वत्यास्तटेशुभे
तस्मात्त्वमत्र तीर्थे च महाकालमितिस्मृतम्। सिद्धिं गतं वृणु भद्रे पतित्वेवरवर्णिनि
ततः सा रुद्रवाक्येन वरयामास तं पतिम्। रुद्रलोकं ययौ चापि महाकालसमन्विता
तत्र तां पार्वती प्राह समालिङ्ग्यप्रहर्षिता। यस्मात्त्वया चित्रवच्चलिखितापृथिवीशुभे
चित्रलेखेतिनाम्ना त्वं तस्माद्भव सखी मम। ततः सखी समभवच्चित्रलेखेतिसा शुभा
ययाऽनिरुद्धः कथित उषायाः पतिरुत्तमः। योगिनीनांवरिष्ठा या महाकालस्यवल्लभा
अप्सु सा वार्षिकं विन्दंपूर्णेवर्षशते पपौ। तपश्चरन्तीतस्मात्साप्रोच्यतेचाप्सरादिवि
एवम्विधा कुमारी सा लिङ्गमेतद्धिफाल्गुन। स्थापयामासशिवदं वर्करेश्वरसञ्ज्ञितम्
तस्मादत्र नृणां दाहश्चास्थिक्षेपश्चभारत। प्रयागादधिकौ प्रोक्तौमहेशस्य वचो यथा

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे वर्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥

चत्वारिंशोऽध्यायः

महाकालकरन्धमसम्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनम्

अर्जुन उवाच

महाकालस्त्वसौ कश्च कथं सिद्धिमुपागतः। अस्मिंस्तीर्थे मुनिश्रेष्ठ महदाश्चर्यमत्रमे
सर्वमेतत्समाख्याहि श्रद्दधानाय पृच्छते ॥२॥

नारद उवाच

नमस्कृत्य महाकालं वरदं स्थाणुमव्ययम्। शक्तितश्चरितं तस्य वक्ष्ये पाण्डकुलोद्वह
वाराणस्यां पुरि पुरा बभूव जपतां वरः। रुद्रजापी महाभागो माण्टिर्नाम महायशाः
तस्यापुत्रस्य पुत्रार्थे रुद्रान्सञ्जपतः किल । गतं वर्षशतं तुष्टस्ततस्तं प्राह शङ्करः ॥५॥
माण्टे तव सुतो धीमान्मत्प्रभावपराक्रमः। वंशस्य तव सर्वस्य समुद्धर्ता भविष्यति
इति श्रुत्वा रुद्रवचो माण्टिर्हर्षं परंगतः। ततः काले कियन्मात्रे पत्नी माण्टेर्महात्मनः
दधार गर्भं चटिका तपोमूर्तिधरायथा। तस्य गर्भस्य वर्षाणि चत्वारि किल संययुः
न पुनर्मातुरुदरं त्यक्त्वा निर्गच्छते वहिः। ततो माण्टिरुपामन्त्य सामभिस्तमवोचत

वत्स ! सामान्यपुत्रोऽपि पित्रोः सुखकरः सदा ।
शुद्धायां मातरि भवो मत्तः किं पीडयस्यलम् ॥ १० ॥
वत्स ! मानुष्यवासस्य स्पृहा तुभ्यं कथं न हि ।
यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्याऽपि च सन्ततिः ॥ ११ ॥

कदा मनुष्या जायेम पूजा यत्र महाफला। पितॄणांदेवतानां च नानाधर्माश्च यत्र हि
इति भूतानिशोचन्तिनानायोनिगतान्यपि। तत्त्वं मानुष्यमतुलंस्पृहणीयंदिवौकसाम्
अनादृत्य कथं ब्रूहि स्थितश्चोदर एव च ॥ १३ ॥

गर्भ उवाच

तात जानाम्यहंसर्वमेतत्परमदुर्लभम्। किन्तु बिभेमिचातिमात्रंकालमार्गस्यनित्यशः

द्वौ मार्गौ किल वेदेषु प्रोक्तौ कालोऽर्चिरेव च ।
अर्चिषा मोक्षमायान्ति कालमार्गेण कर्मणि ॥ १९ ॥

स्वर्गे वा नरके वाऽपि कालमार्गगतो ह्ययम् । न शर्म लभते क्वापिव्याधविद्धमृगोयथा
तस्यैव हेतोः प्रयतेत्कोविदो यन्न दुःखवित् । कालेन घोररूपेण गम्भीरेण समाहितः
तच्चेन्मम मतस्तात नानादोषैर्न मोह्यते । ततोऽहं दुर्लभं जन्ममानुष्यंशीघ्रमाप्नुयाम्
ततस्तस्य पिता पार्थ कान्दिशीको महेश्वरम् । जगाम शरणं देवं त्राहित्राहिमहेश्वर

त्वां विना कोऽपरो देव ! पुत्रस्याभीष्टदोऽस्ति मे ।
त्वयैव दत्तस्त्वं चाऽमुं जन्म प्रापय मे सुतम् ॥ २० ॥

ततस्तस्यातिभक्त्याऽसौ प्राह तुष्टो महेश्वरः । विभूतीः स्वधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यमेव च
विपरीतश्च शीघ्रं भो माण्टिपुत्रःप्रबोध्यताम् । ततस्ताद्योतयन्त्यश्चविभूत्योगर्भमूचिरे
महामते माण्टिपुत्र न धार्यन्ते भयं हृदि । चत्वारस्त्वांहि धर्माद्यामनस्त्यक्ष्यामहेनते
ततोऽपरास्त्वधर्माद्याः प्रोचुर्नैव तथावयम् । भविष्यामो मनस्तुभ्यमस्मत्तव भयंनहि
इत्युक्ते स विभूतिभिः शीघ्रमेव कुमारकः । निःससार वहिर्जातश्चकम्पेतिरुरोद च ॥
ततो विभूतयःप्राहुर्माण्टे तव सुतस्त्वसौ । अद्यापि कालमार्गस्यभीतःकम्पतिरोदिति
कालभीतिरिति ख्यातस्तस्मादेषभविष्यति । इति दत्त्वा वरं ताश्चमहादेवान्तिकंययुः
सोऽपि बालः प्रववृधे शुक्लपक्ष इवोडुपः । संस्कृतः स च संस्कारैर्धीमान्पशुपतिव्रती
पञ्चमन्त्राञ्जपञ्छुद्धस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् । रुद्रक्षेत्रेषु सस्नौ स जपन्मन्त्रांश्चभारत

कालभीतिगुप्तक्षेत्रगुणाञ्छ्रुत्वाऽभ्युपाययौ ।
स्नात्वा ततो महीतोये जप्त्वा मन्त्रांश्च कोटिशः ॥३०॥

निवृत्तो नातिदूरेऽथ विल्ववृक्षं ददर्श सः । दृष्ट्वा तं तस्य चाधस्ताल्लक्षमेकंजजाप सः
जपतस्तस्य विप्रस्य इन्द्रियाणि लयं ययुः । केवलंपरमानन्दस्वरूपोऽसावभूत्क्षणात्
तस्यानन्दस्य नौपम्यंस्वर्गादीनांभवेत्कचित् । गङ्गोदकस्येवमानंकेवलंसोऽप्यसावपि
तत्र लीनो मुहूर्तेन पुनश्चाभूद्यथा पुरा । ततो विसिष्मये पार्थ कालभीतिरुवाच ह ॥
नायं मम महानन्दो वाराणस्यां न नैमिषे । न प्रभासे न केदारे न चाप्यमरकण्टके

श्रीपर्वते न चान्यत्रयादृशोऽयप्रवर्त्तते । निर्विकाराणिसत्त्वानिगङ्गांभांसीवखानिमे
भूतेषु परमा प्रीतिस्त्रिजगद्द्योतते स्फुटम् । धर्ममेकं परं मह्यं चेतश्चाप्यवगच्छति ॥
अहो स्थानप्रभावोऽयं स्फुटं चाऽप्यत्र प्रोच्यते ।
निर्दोषं यच्छुचि स्थानं सर्वोपद्रववर्जितम् ॥ ३८ ॥
तत्र स्थितस्य धर्मार्थस्तद्वद्भूयात्सहस्रधा । तदस्माच्चप्रभावाद्द्विजानामितःस्वचेतसि
विशिष्टं काशिमुख्येभ्यस्तीर्थेभ्यः स्थानकं त्विदम् ।
तस्मादत्रैव संस्थोऽहं तपस्तप्स्यामि पुष्कलम् ॥ ३० ॥
इदं चेदं तीर्थमिति सदा यस्तृषितश्चरेत् । न स सिद्धिमवाप्नोतिक्लेशेनैवम्रियेत सः
इति संचिन्त्य विल्वस्य वृक्षस्याऽधो व्यवस्थितः ।
जजापमन्त्रान्रुद्रस्य अङ्गुष्ठाग्रेण धिष्ठितः ॥ ४२ ॥
गृहीत्वा नियमं तोयविन्दुं वर्षशतेऽग्निवत् । ततो वर्षशते याते जपतस्तस्य भारत ॥
कश्चित्तोयभृतं कुम्भं गृहीत्वा नर आव्रजत् । स तं प्रणम्य प्राहेदं कालभीतिप्रहर्षितः
अद्य ते नियमः पूर्णस्तोयमेतन्महामने ! । गृहाण सफलं मह्यं श्रमं कर्तुमिहार्हसि॥३५।

कालभीतिरुवाच

को भवान्वर्णतो ब्रूहि किमाचारश्च तत्त्वतः ।
जन्माचारौ विदित्वा ते ग्रहीष्याम्यन्यथा न हि ॥ ४६ ॥

नारद् उवाच

न जाने पितरौस्वीयौ नष्टौ वा सर्वथा न हि । एवमेवापि पश्यामिसर्वदाऽहंसएवच
आचारैश्चापि धर्मैश्चन कार्यं मम किञ्चन । तस्माद्वक्ष्यामिनाप्येतन्नचाप्यस्मिसमाचरे

कालभीतिरुवाच

यद्येवं नोदकं तुभ्यंग्रहीष्याम्यस्मिकर्हिचित् । शृणुष्वाऽत्र वचोयन्मेगुरुराहश्रुतीरितम्
न ज्ञायते कुलंयस्यवीजशुद्धिविनाततः । तस्य खादन्पिबन्वापिसाधुःसीदतितत्क्षणात्
यश्च रुद्रं न जानाति रुद्रभक्तश्च यो नहि । अन्नोदकं तस्य भुञ्जन्पातकी स्यान्नसंशयः
अज्ञात्वा यः शिवं भुङ्क्ते कथ्यते सोऽत्र ब्रह्महा ।

मार्ष्टि च ब्रह्महान्नादे तस्मात्तस्य न भक्षयेत् ॥ ५२ ॥
गङ्गोदकुम्भःस्याद्यद्वत्तन्मध्येमद्यविन्दुना । अशिवज्ञस्य यो भुङ्क्ते शिवज्ञोऽपितथैवसः
हीनवर्ण[illegible]ः स्याद्धिशिवभक्तोऽपिनैवसः । प्रतिगृह्यौगुणौतस्माद्विलोक्यौद्वौप्रतिग्रहे

नर उवाच

एतेन तववाक्येनहास्यंसञ्जायते मम । अहोमुग्धोऽसिमिथ्यात्वमपस्मारोजडोऽपिच
सदा सर्वेषु भूतेषु शिवोवसतिनित्यशः साध्वसाधु ततो वाक्यंनैवनिन्द्याशिवस्यसा
आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यन्तरोहरम् । तस्य भिन्नदृशोमृत्युर्विदधेभयमुल्वणम्
अथवा का हि पानीये भवेदशुचिता वद । मृत्तिकोद्भवकुम्भोऽयं पावकेनापि पाचितः
पूर्णश्च पयसा तस्मिन्नेषामशुचिता कुतः ॥ ५६ ॥
अथ चेन्मम संसर्गादशुचित्वं च मीयते । तदस्यां संस्थितःपृथ्व्यामहंत्वं च कुतोवद
कुतः पृथिव्यां चरसि खे त्वं नैव चरस्युत । एवं विचार्यमाणेते भाषितं मुग्धवद्भवेत्

कालभीतिरुवाच

सर्वभूतेषु चेदेवं शिवएवेति चोच्यते । नास्तिका मृत्तिकां कस्माद्भक्षयन्ति नभस्यके
शुद्ध्यर्थं तेन विश्वस्य स्थापिता संस्थितिर्यथा ।
फलेन पालिता सा च नाऽन्यथा तां शृणुष्व च ॥ ६३ ॥
ससर्जेति पुरा धाता रूपात्मकमिदं जगत् । तच्च नामप्रपञ्चेन वद्धं दाम्नानगौर्यथा
सच नामप्रपञ्चस्तु चतुर्द्धा भिद्यते किल । ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम्
तत्र ध्वनिर्नादमयो वर्णाश्चाकारपूर्वकाः ।
पदं 'श वमि' ति प्रोक्तं वाक्यं चेति 'शिवं' भजेत् ॥ ६६ ॥
तच्चापि वाक्यं त्रिविधं भवेदिति श्रुतेर्मतम् । प्रभुसम्मतमेकं च सुहृत्संमतमेव च
कान्तासम्मतमेवापिवाक्यंहित्रिविधं विदुः । प्रभुः स्वामीयथाभृत्यमादिशत्येतदाचर
तथा श्रुतिस्मृती चोभे प्राहतुः प्रभुसम्मतम् । इतिहासपुराणादि सुहृत्सम्मतमुच्यते
सुहृद्वत्प्रतिवोध्यैनं प्रवर्तयति तत्त्वतः । काव्यालापादिकं यच्च कान्तासम्मतमुच्यते
प्रभुवाक्यंस्मृतंयच्चसवाह्याभ्यन्तरं शुचि । सुहृद्वाक्यंतथाशौचंपालयेत्स्वर्गकाङ्क्षया

तदेतत्पालनीयं स्याद्भूमिजानां श्रुतिर्वदेत्। त्वयानास्तिक्यवाक्येनचेदेतदभिधीयते
एतेन श्रुतिशास्त्राणिपुराणं च वृथैव किम्। अग्रे सप्तर्षिपूर्वा ये ब्राह्मणाःक्षत्रियाभवन्
मुग्धाः सर्वेऽभवन्दक्षा ये हि वेदंगता ह्यनु। तथावेदान्तवचनंसत्त्वस्था ह्यूर्ध्वंगामिनः

तिष्ठन्ति राजसामध्ये ह्यधो गच्छन्ति तामसाः।
सत्त्वाहारैः सत्त्ववृत्त्या स्वर्गंगामी भवेत्ततः॥ ७५॥

न चैतदप्यसूयामो यद्भूतेषु शिवो न हि। अस्त्येव सर्वभूतेषु शृण्वत्राप्युपमानकम्
यथा सुवर्णजातानिभूषणानिवहूनि च। कानिचिच्छुद्धरूपाणिहीनरूपाणिकानिचित्
स्वर्णं सर्वेषु चाऽस्त्येवतथैवस सदाशिवः। हीनरूपं शोधितंसच्छुद्धिमेतिनचैकृताम्
तथेदं शोधितं देहं शुद्धं दिवि व्रजेत्स्फुटम्। तस्मात्सर्वात्मनाहीनान्नग्राह्यंवतधीमता
चेदिदं शोधयेद्देहं नैव ग्राह्यं समन्ततः। सर्वतो यः प्रतिग्राही निहाराहारयोर्न च॥

शुचिः स्यादल्पदिवसात्पाषाणोऽसौ भवेत्स्फुटम्।
तस्मात्सर्वात्मना नैव ग्रहीष्येऽहं जलं स्फुटम्॥ ८१॥

साधुवाप्यथ नाऽसाधु प्रमाणं नः श्रुतिः परा। एवमुक्ते स च नरः प्रहसन्दक्षिणेन च
अङ्गुष्ठेन लिखन्भूमिं चक्रे गर्तं महोत्तमम्। तत्र चिक्षेप तत्तोयं तेन गर्तः स्म पूरितः
अत्यरिच्यत तोयं च चक्रे पादेन सँल्लिखन्। चक्रे सरः पूरितं चाप्यतिरिक्तजलेनतत्
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा नैव विप्रो विसिष्मिये। यतो वहुविधं चित्रं भवेद्भूताद्युपासिषु

तच्चित्रेण न जह्याच्च श्रुतिमार्गं सनातनम्॥ ८६॥

नारद उवाच

अतिमूर्खोऽसि विप्रत्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे। किन श्रुतस्त्वयाश्लोकःपुराविद्भिरुदीरितः

कूपोऽन्यस्य घटोऽन्यस्य रज्जुरन्यस्य भारत?॥ ८७।

पायन्त्यन्ये पिवन्त्यन्ये सर्वे ते समभागिनः। तज्जलंममकस्मात्त्वंधर्मज्ञो न पिवस्यसि

नारद उवाच

ततो विमम्रृशेश्लोकोवहुधासमभागिनाम्। अनिश्चयार्द्धचार्यासौघटाद्यैःसमभागिता
वहुपोतद्रव्यक्षेपः सर्वैः सा समभागिता। एवं कर्तुः फलैः सर्वैःसमंस्याच्चपुनःपुनः

यः शुचिश्च शिवं ध्यायन्प्रासादकूपकर्तरि । जलप्रतिग्रहाभावात्पिबतोऽस्यसमंफलम्
इति निश्चित्य प्रो[illegible]च कालभीतिर्नरं च तम् । सत्यमेतत्किन्तु कुम्भपयसा गर्तंपूरणे
दृष्टा प्रत्यक्षतो[illegible]कथं पिबति भो वद । साधु वाप्यथवाऽसाधु न पिबेयं कथञ्चन
एवं विनिश्चयं दृष्ट्वाऽस्यस्थिरं कुरुनन्दन । पुरुषोऽसौ प्रहस्यैव क्षणादन्तर्दधे ततः ॥
कालभीतिश्च परमं विस्मयं समुपागतः । वृत्तान्तः कोऽयमित्येवचिन्तयामासंभूयसा

ततश्चिन्तयतस्तस्य बिल्वाधस्तात्सुशोभनम् ।
उच्छ्रितं सुमहालिङ्गं पृथिव्या द्योतयद्दिशः ॥९९॥

प्रादुर्भावे ततस्तस्य महालिङ्गस्य भारत । ननर्त खेऽप्सरोवृन्दं गन्धर्वा ललितं जगुः॥
पारिजातमयीं पुष्पवृष्टिमिन्द्रो मुमोच ह । जयेति देवा मुनयस्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः
तस्मिन्महति कौरव्य! वर्तमाने महोत्सवे । कालभीतिः प्रमुदितःप्रणम्य स्तोत्रमैरयत्

पापस्य कालं भवपङ्ककालं कलाकलं कालमार्गस्य कालम् ।
देवं महाकालमहं प्रपद्ये श्रीकालकण्ठं भवकालरूपम् ॥ १०० ॥
ईशानवक्त्रं प्रणमामि त्वाहं स्तौति श्रुतिः सर्वविद्येश्वरस्त्वम् ।
भूतेश्वरस्त्वं प्रपितामहस्त्वं तस्मै नमस्तेऽस्तु महेश्वराय ॥ १०१ ॥
यं स्तौति वेदस्तमहं प्रपद्ये तत्पुरुषसञ्ज्ञं शरणं द्वितीयम ।
त्वां विद्महे तच्च नस्त्वं प्रदेहि श्रीरुद्र! देवेश नमो नमस्ते ॥ १०२ ॥
अघोरवक्त्रं त्रितयं प्रपद्ये अथर्वजुष्टं तव रूपकाणि ।
अघोरघोराणि च घोरघोराण्यहं सदा नौमि भूतानि तुभ्यम् ॥ १०३ ॥
चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये सद्योभिजाताय नमोनमस्ते ।
भवे भवेनाऽऽदिभवो भवस्व भवोद्भवो मां शिव तत्र तत्र । १०४ ॥
नमोऽस्तु ते वामदेवाय ज्येष्ठरुद्राय कालाय कलविकारिणे ।
बलङ्करायाऽपि बलप्रमाथिने भूतानि हन्त्रे च मनोन्मनाय ॥ १०५ ॥
त्रियम्बकं त्वां च यजामहे वयं सुपुण्यगन्धैः शिवपुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकं पक्वमिवोग्रबन्धनाद्रक्षस्व मां त्र्यम्बक! मृत्युमार्गात् ॥ १०६ ॥

षडक्षरं मन्त्रवरं तवेश ! जपन्ति ये मुनयो वीतरागाः ।
तेषां प्रसन्नोऽसि जपामहे तं त्वोङ्कारपूर्वं च नमः शिवाय ॥ १०७ ॥
एवं स्तुतो महादेवो लिङ्गान्निःसृत्य भारत ! ।
त्रिजगद्द्योतयन्भासा प्रत्यक्षः प्राह च द्विजम् ॥ १०८ ॥
यत्त्वयाऽत्र महातीर्थे भृशमाराधितो द्विज । तेनातितुष्टस्ते वत्स नेशः कालः कथञ्चन
अहं च नररूपी यो दृष्ट्वा ते धर्मसंस्थितम् । धन्यस्तद्धर्ममार्गोऽयं पाल्यतेयद्भवद्विधैः
सर्वतीर्थोदकैर्गर्तः पूरितो मे सरस्तथा । जलमेतन्महापुण्यं त्वदर्थं मे समाहृतम् ॥
सप्तमन्त्ररहस्यं च यत्कृतं स्तवनं मम । अनेन पञ्चमानेन सप्तमन्त्रफलं भवेत् ॥
अभीष्टं च वरं मत्तो वृणीष्वमनसेप्सितम् । त्वयाऽतितोषितोह्यस्मिनादेयंविद्यतेतव

कालभीतिरुवाच

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वं तुष्टोऽसि शङ्कर !
त्वत्तोषात्सफला धर्माः श्रमायैवाऽन्यथा मताः ॥ ११४ ॥
यदितुष्टोऽसिसान्निध्यंलिङ्गेऽत्रक्रियतांसदा । अक्षयंतत्कृतंचास्तुयल्लिङ्गे क्रियतेऽत्रच
जपतो यत्फलं देव ! पञ्चमन्त्रायुतेन च । तत्फलं जायतां नृणामस्य लिङ्गस्य दर्शने
कालमार्गादहं यस्मान्मोहितोऽहं महेश्वर ! ।
महाकालमिति ख्यातं लिङ्गंतस्माद्भवत्विदम् ॥ ११७ ॥
अस्मिंश्च कूपे यो मर्त्यः स्नात्वा तर्पयते पितॄन् ।
सर्वतीर्थफलं चाऽस्तु पितृणामक्षया गतिः ॥ ११८ ॥
इति तस्यवचः श्रुत्वाप्रीतस्तंशङ्करोऽब्रवीत् । स्वायम्भुवं यत्रलिङ्गंतत्रनित्यंवसाम्यहम्
स्वयम्भुवाणरत्नोत्थधातुपाषाणलोहजम् । लिङ्गं क्रमेण फलदमन्त्यात्पूर्वंदशोत्तरम्
आकाशे तारकालिङ्गं पाताले हाटकेश्वरम् । स्वायम्भुवं धरापृष्ठे तदेत्त्रितयं समम्
विशेषात्प्रार्थितं यच्च तच्चसर्वं भविष्यति । अत्र पुष्पं फलं पूजानैवेद्यंस्तवनक्रिया
दानं वाऽन्यच्च यत्किञ्चिदक्षयं तद्भविष्यति । माघासितचतुर्दश्यां शिवयोगेच पुत्रक
लिङ्गाच्चपूर्वतःकूपेस्नात्वायस्तर्पयेत्पितृन् । सर्वतीर्थफलावाप्तिःपितृणांचाक्षयागतिः

तस्यां रात्रौ महाकालं यामेयमिप्रपूजयेत् । यः क्षिपेत्सर्वलिङ्गेषु स जागरफलंलभेत्
जितेन्द्रियश्च यो नित्यं मां लिङ्गेषुप्रपूजयेत् । भुक्तिमुक्तीनदूरस्थेतस्यनित्यंद्विजोत्तम
मम चतुर्दश्यष्टम्यां सोमवारे च पर्वणि ।
स्नात्वा सरसि योऽभ्यर्च्य लिङ्गमेतच्छिवं व्रजेत् ॥ १२७ ॥
दानं तपो रुद्रजापः सर्वमक्षयमेव च । त्वं च नन्दीद्वितीयो मे प्रतिहारो भविष्यसि
कालमार्गजयाद्वत्स महाकालाभिधश्चिरम् । करन्धमोऽत्रराजर्षिरचिरादागमिष्यति
तस्यप्रोच्यभवान्धर्मांस्ततोमल्लोकमाव्रज । इत्युक्त्वाभगवान्रुद्रोलिङ्गमध्येन्यलीयत
महाकालोऽपि मुदितस्तत्र तेपे महत्तपः ॥ १३१ ॥

॥ इति महाकालप्रादुर्भावः ॥

नारद उवाच

अथ केनापि कालन पार्थं राजा करन्धमः । विशेषमिच्छुर्धर्मेषु श्रुत्वातीर्थमहागुणान्
महाकालचरित्रं च तत्रैव समुपायौ । महीसागरतोयेऽसौ स्नात्वालिङ्गान्यथार्चयत्
महाकालमनुप्राप्य परमां प्रीतिमागतः । स पश्यन्सुमहालिङ्गं नाऽतृप्यत जनेश्वरः ॥
यथा दरिद्रः कृपणो निधिकुम्भमवाप्य च ।
सफलं जीवितं मेने महाकालं निरीक्ष्य सः ॥ १३५ ॥
पञ्चमन्त्रायुतजपफलं यस्येह दर्शनात् । ततः सपर्ययाऽभ्यर्च्य महत्याऽसौ प्रणम्य च
श्रुत्वा च लिङ्गप्रवरं महाकालमुपासदत् । ततो रुद्रवचः स्मृत्वा महाकालःस्मयन्निव
प्रत्युद्गम्य नृपं पूजामर्घं च प्रत्यपादयत् । ततः कुशलप्रश्नादि कृत्वा शान्तमुखं नृपः
महाकालमुपामन्त्र्य कथान्ते वाक्यमब्रवीत् ।
भगवन्संशयो मह्यं सदाऽयं परिवर्तते ॥ १३६ ॥
यदिदं तर्पणंनाम पितॄणां क्रियते नृभिः । जलमध्ये जलं याति कथं तृप्यन्ति पूर्वजाः
एवं पिण्डादिपूजा च सर्वमत्रैव दृश्यते । कथमेवं स्म मन्यामः पित्राद्यैरुपभुज्यते ॥
न चैतदस्ति यत्तेषां नोपतिष्ठति किञ्चन । स्वप्ने यथाक्रम्य नरं दृश्यन्तेयाचकाश्चते ॥
देवानां चापि दृश्यन्ते प्रत्यक्षाःप्रत्ययाः सदा । तत्कथंप्रतिगृह्णन्तिमनोमेऽत्र प्रमुह्यति

महाकाल उवाच

योनिरेवंविधा तेषां पितॄणां च दिवौकसाम्। दूरोक्तं दूरपूजा च दूरस्तुतिरथापियत्
भव्यं भूतं भविष्यच्च सर्वं जानन्ति यान्ति च। पञ्चतन्मात्रम् [illegible] द्धिरहंजडाः
नवतत्त्वमयं देहं दशमः पुरुषोमतः। तस्माद्गन्धेन तृप्यन्ति रसतत्त्वेन ते तथा॥
शब्दतत्त्वेन तुष्यन्ति स्पर्शतत्त्वं च गृह्णते। शुचि दृष्ट्वा च तुष्यान्तनात्रराजन्भवेन्मृषा
यथा तृणं पशूनां च नराणामन्नमुच्यते। एवं दैवतयोनीनामन्नासारस्य भोजनम्॥
शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्या ज्ञानगोचराः। तस्मात्तत्त्वं प्रगृह्णन्ति शेषमत्रैवदृश्यते॥

करन्धम उवाच

पितृभ्यो दीयते श्राद्धं स्वकर्मवशगाश्च ते। स्वर्गस्था नरकस्था वाकथं तैरुपभुज्यते

अथ स्वर्गेऽथ नरके स्थिताः कर्माभियन्त्रिताः।
शक्नुवन्ति वरानेतान्दातुं ते चेश्वराः कथम्॥ १५१॥
आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च।
प्रयच्छन्तु यथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः॥१५२॥

महाकाल उवाच

सत्यमेतत्स्वकर्मस्थाः पितरो यन्नृपोत्तम !। किन्तु देवासुराणाञ्च यक्षादीनाममूर्तकाः
मूर्ताश्चतुर्णां वर्णानांपितरः सप्तधास्मृताः। ते हि सर्वेप्रयच्छन्तिदातुंसर्वंयथेप्सितम्
एकत्रिंशद्गणा येषां पितॄणां प्रवला नृप ! कृतं च तदिदं श्राद्धं तर्पयेत्तान्परान्पितॄन्॥

ते तृप्तास्तर्पयन्त्यस्य पूर्वजान्यत्र संस्थितान्।
एवं स्वानां चोपतिष्ठेच्छ्राद्धं यच्छन्ति ते वरान्॥ १५६॥

राजोवाच

भूतादिभ्यो यथा विप्र नाम्ना वोद्दिश्य दीयते। सुरादीनां कथं चैव संक्षेपेणनदीयते
इदं पितृभ्योदेवेभ्योद्विजेभ्यःपावकाय च। एवं कस्माद्विस्तराःस्युर्मनःकायादिकष्टदाः

महाकाल उवाच

उचिता प्रतिपत्तिश्च कार्या सर्वेषु नित्यशः। प्रतिपत्तिं चोचितान्ते विनागृह्णन्तिनैवच

यथा श्वा गृहद्वारस्थो बलिं गृह्णाति किं तथा। प्रधानपुरुषोराजन्गृह्णातिचशुनासमः
एवं ते भूतवद्देवा न हि गृह्णन्ति कर्हिचित्। शुचि कामं जुषन्ते न हविरश्रद्दधानतः ॥
विना मन्त्रैश्च य[illegible]तुं न तद्गृह्णन्ति तेऽमलाः। श्रुतिरप्यत्र प्राहेदं मन्त्राणांविषये नृप
"मन्त्रा दै[illegible] यद्यद्विद्वान्मन्त्रवत्करोति देवताभिरेव तत्करोतियद्ददाति देवताभिरेव
तद्ददाति यत्प्रतिगृह्णाति देवताभिरेव तत्प्रतिगृह्णाति तस्मान्नाममन्त्रवत्प्रतिगृह्णीयात्
नाममन्त्रवत्प्रतिपद्यते" इति ॥ १६३ ॥
तस्मान्मन्त्रैः सदा देयं पौराणैर्वैदिकैरपि। अन्यथा ते न गृह्णन्ति भूतानामुपतिष्ठति ॥

राजोवाच

दर्भांस्तिलानक्षतांश्चतोययंचैतैःसुसंयुतम्। कस्मात्प्रदीयतेदानंज्ञातुमिच्छामिकारणम्

महाकाल उवाच

पुरा किल प्रदत्तानि भूमेर्दानानि भूरिशः। प्रत्यगृह्णन्त दैत्याश्चप्रविश्याभ्यन्तरं बलात्
ततो देवाश्च पितरः प्रत्यूचुः पद्मसम्भवम् ॥ १६७ ॥
स्वामिन्नःपश्यतामेवसर्वं दैत्यैःप्रगृह्यते। विधेहि रक्षां तेषां त्वंननष्टाः स्मोयथावयम्
ततो विमृश्यैव विधिं रक्षो पापमचीकरत्। तिलैर्युक्तं पितॄणां च देवानामक्षतैः सह
तोयं दर्भांश्च सर्वत्र एवं गृह्णन्ति नासुराः। एतान्विना प्रदत्तं यत्फलंदैत्यैः प्रगृह्यते॥
निःश्वस्य पितरो देवा यान्तिदातुःफलं नहि। तस्माद्युगेषु सर्वेषु दानमेव प्रदीयते

करन्धम उवाच

चतुर्युगव्यवस्थानां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। महतीयं विचित्सा मे सदैव परिवर्तते

महाकाल उवाच

आद्यं कृतयुगं विद्धितत्तस्त्रेतायुगं स्मृतम्। द्वापरं च कलिश्चेतिचत्वारश्चसमासतः
सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता द्वापरं च रजस्तमः। कलिस्तमस्तु विज्ञेयं युगवृत्तं युगेषु च ॥
ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते। वृत्तं च द्वापरे सत्यं दानमेव कलौ युगे ॥
कृतेतुमानसीसृष्टिर्वृत्तिःसाक्षाद्रसोल्लसा। तेजोमय्यःप्रजास्तृप्ताःसदानन्दाश्चभोगिनः
अधमोत्तमानतासांतानिर्विशेषाःप्रजाःशुभाः। तुल्यमायुःसुखंरूपंतासांतस्मिन्कृतेयुगे

न चाप्रातिर्न च द्वन्द्वो नद्वेषोनापिचक्रमः। पर्वतोदधिवासिन्योह्यनुक्रोशप्रियास्तुताः
वर्णाश्रमव्यवस्थांचतदासीन्न हि शङ्करः। एकमन्यं न ध्यायन्ति परमं ते सदाशिवम्
चतुर्थे च ततः पादे नष्टा साऽभूद्रसोल्लसा।
प्रादुरासंस्ततस्तासां वृक्षाश्चगृहसञ्ज्ञिताः ॥ १८८
वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलान्याभरणानिच। तेष्वेवजायतेतासां गन्धवर्णरसान्वितम्
सुमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु। तेन ता वर्तयन्ति स्म कृतस्याऽन्ते प्रजास्तदा
हृष्टपुष्टास्तथा वृद्धाः प्रजा वै विगतज्वराः। ततःकालेन केनाऽपि तासांवृद्धेरसेन्द्रिये
युगभावात्तथाध्याने स्वल्पीभूतेशिवस्य च। वृक्षांस्तान्पर्यगृह्णन्तमधुवामाक्षिकंबलात्
तासां तेनोपचारेण लोभदोषकृनेन वै। प्रनष्टा मधुना सार्धं कल्पवृक्षाः क्वचित्कचित्
तस्यां चाप्यल्पशिष्टायां द्वन्द्वान्यभ्युत्थितानि वै।
शीतातपैर्मनोदुःखैस्ततस्ता दुःखिता भृशम् ॥ १८६ ॥
चक्रुरावरणार्थं हि केतनानि ततस्ततः। ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ॥
वृष्ट्यावभूवुरौषध्यो ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश। अकृष्टपच्याश्चानूप्तास्तोयभूमिसमागमात्
ऋतुपुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे। तैश्च वृत्तिरभूत्तासांधान्यैःपुष्पैः फलैस्तथा
ततः पुनरभूत्तासां रागो लोभश्च सर्वतः। कालवीर्येण वा गृह्य नदीक्षेत्राणि पर्वतान्
वृक्षगुल्मौषधींश्चैव प्रसह्याऽऽशु यथाबलम्। विपर्ययेण चौषध्यः प्रनष्टाश्च चतुर्दश ॥
नत्वाधरांप्रविष्टास्ताओषध्यःपीडिताःप्रजाः। दुदोह गां पृथुर्वैन्यः सर्वभूतहिताय वै
तदा प्रभृतिचौषध्यःफालकृष्टाः प्रजास्ततः। वार्त्तं यावर्तयन्ति स्मपाल्यमानाश्चक्षत्रियैः
वर्णाश्रमप्रतिष्ठा च यज्ञस्त्रेतासु चोच्यते।
सदाशिवध्यानमयं त्यक्त्वा मोक्षमचेतनाः ॥ १६४ ॥
पुष्पितां वाचमाश्रित्यरागात्स्वर्गमसाधयन्। द्वापरे च प्रवर्तन्तेमतिभेदास्ततोनृणाम्
मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्ता प्रसिद्ध्यति।
लोभोऽधृतिः शिवं त्यक्त्वा धर्माणां शङ्करस्तथा ॥ १६६ ॥
वर्णाश्रमपरिध्वंसाः प्रवर्तन्ते च द्वापरे। तदा व्यासैश्चतुर्द्धा च व्यस्यते द्वापरात्ततः

एको वेदश्चतुष्पादैः क्रियते द्विजहेतवे । इतिहासपुराणानि भिद्यन्ते लोकगौरवात्
ब्राह्मं प्राद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ।
तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमम् ॥ १६६ ॥
आग्नेयमष्टमं [illegible] भविष्यं नवमं स्मृतम् । दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशं तथा॥२००॥
वाराहं द्वादशं चैव स्कान्दं चैव त्रयोदशम् । चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पञ्चदशं स्मृतम्
मात्स्यंषोडशकं प्रोक्तं गारुडं च ततः परम् । अतः परं तु ब्रह्माण्डमेवञ्चाष्टादशानिहि
अस्मिन्वाराहकल्पेच०ग्रासानाकर्णयस्वच । ऋतुःसत्योभार्गवश्वअङ्गिराःसवितातथा
मृत्युः शतक्रतुर्धीमान्वसिष्ठोभविताऽधुना । सारस्वतस्त्रिधामा चवेदवित्त्रिवृतोमुनिः
शततेजाः स्वयं विष्णुर्नारायण इति स्मृतः । करकश्चारुणिर्धीमांस्तथादेव ऋतञ्जयः
कृतञ्जयो भरद्वाजो गौतमः कविसत्तमः ।
वाजश्रवा मुनिश्चैव तथा युष्मायणो मुनिः ॥ २०६ ॥
तृणविन्दुस्तथाऋक्षः शक्तिःपाराशरस्तथा । जातूकर्ण्योऽथविष्णुश्चस्वयंद्वैपायनोमुनिः
अश्वत्थाममुखाश्चैतेभविष्याःसूचितास्तव । धर्मशास्त्राणिलोकार्थंभिद्यन्तेचापिद्वापरे
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः । यमापस्तम्बसम्वर्ताःकात्यायनबृहस्पती
पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ । शातातपो वसिष्ठश्चधर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥
ततो द्वापरसन्ध्यायां प्रवर्तति कलौ युगे । नश्यमाने शैवयोगे जायन्ते योगनन्दनाः
आद्येश्वेतकलौरुद्रः सुतारस्तारणस्तथा । सुहोत्रः कङ्कणश्चैव लोकाख्यश्च महामुनिः
जैगीषव्यश्च भाव्यो वै भगवान्दधिवाहनः ।
ऋषभश्चमुनिर्धर्म उग्रश्चाऽत्रिःसबालकः ॥ २१३ ॥
गौतमो वेदशीर्णश्चगोकर्णश्च शिखण्डभृत् । गुहावासी जटामालीअट्टहासश्चदारुणः
लाङ्गली संयमी शूली डिण्डी ज़ुण्डीश्वरः स्वयम् ।
सहिष्णुः सोमशर्मा च लकुलीशश्च पार्थिव ! ॥ २१५ ॥
कायावरोहणोभावीत्याद्यायोगेश्वराःक्रमात् । एते संक्षिप्यवक्ष्यन्तिशिवधर्मंकलौयुगे
एवं कलियुगेराजञ्छास्त्रसंक्षेप उच्यते । शृणु तिष्यप्रवृत्तिं च हर्षोद्वेगकरीं किल ॥

तिष्येमायामसूयांच वधं चैवतपस्विनाम्। साधयन्तिनरास्तत्रतमसाव्याकुलेन्द्रियाः
कलौ प्रमाथको रागः सततं क्षुद्भयानि च। अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः
न प्रमाणंश्रुतेरस्तिनृणांचाधर्मसेवनात् । अधार्मिकास्त्वनाचारामहाकोपाल्पतेजसः
अनृतंब्रुवते लुब्धा नारीप्रायाश्च दुष्प्रजाः। दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुर्ग्गमैः॥
विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते क्षयः।
उत्सीदन्ति क्षत्रविशो वर्धन्ते शूद्रविप्रकाः ॥२२२ ॥
शूद्राविप्रैःसहाऽऽसन्तेशयनासनभोजनैः। शूद्राश्चब्राह्मणाचाराःशूद्राचाराश्चब्राह्मणाः
राजवृत्त्यां स्थिताश्चौराश्चौराचाराश्च पार्थिवाः।
एकपत्न्यो न शिष्यन्ति वर्धयन्त्यभिसारिकाः ॥ २२४ ॥
तदाह्यल्पफलाभूमिःक्वचिच्चाऽपि महाफला। अरक्षितारो हर्तारोराजानः पापनिर्भयाः
अक्षत्रियास्तुराजानोविप्राःशूद्रोपजीविनः। शूद्राविवादिनः सर्वे ब्राह्मणैरभिनन्दिताः
आसनस्थान्द्विजान्दृष्ट्वानचलन्त्यल्पबुद्धयः । आस्येनिधायवैहस्तंकर्णेशूद्रस्यचद्विजाः
नीचस्यापितदावाक्यंवक्ष्यन्तिविनयेनतम्। उच्चासनस्थाञ्छूद्रांश्चद्विजानांपश्यतामपि
ज्ञात्वा न हिंसते राजा पश्यकालवलंनृप। पुष्पैः शुभसितैश्चैव तथान्यैर्मण्डनैर्द्विजाः
शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः। पाषण्डिनां च गृह्णन्तिब्राह्मणाःकुप्रतिग्रहम्
येन ते रौरवं यान्ति सुदुस्तारं द्विजाधमाः।
तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजास्तथा ॥ २३१ ॥
यतयश्च भविष्यन्ति बहवःकोटिशःकलौ। पुरुषाल्पबहुस्त्रीको नृणांचापत्यसम्भवः
निन्दन्ति वेदवाक्यानि वेदार्थांश्च कलौयुगे। शूद्रैःस्वयंनिर्मितंयत्प्रमाणंशास्त्रमेवतत्
श्वापदप्रवलत्वं च गवां चापि परिक्षयः। कस्यचिद्दानप्रभृतिधर्मस्याऽस्ति न शुद्धता
साधूनांवहवो नाशाःपार्थिवाश्चाप्यरक्षिणः। अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः
प्रमदाःकेशशूलिन्योभविष्यन्तिकलौयुगे। स्त्रीप्रधानानिगेहानिकुचैलास्ताश्चकर्कशाः
वहुभक्ष्यावलिप्ताश्च कृत्या इव भवन्ति च।
सर्वे वणिग्जनाश्चापि चित्रवर्षी च वासवः ॥२३७॥

कुशीलचर्यापाषण्डैर्वृथारूपः समावृतः। बहुयचानको लोका भविष्यति परस्परी ॥
अशङ्कश्चैव पापेषु [illegible] लोको भविष्यति। हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ॥
ऊनषोड़शवर्षाश्च प्रजायन्ते युगक्षये। तथा द्वादशवर्षाश्च प्रसवन्ति स्त्रियस्तदा ॥
चौराश्चौर [illegible] हर्तारो हर्तुर्हर्त्ता तथापरः। ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥

कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान्।
वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाषण्डाः परिपन्थिनः ॥ २४२ ॥

ते तदा प्रोद्भविष्यन्ति तेषां वृद्धिश्च पार्थिव !। दुःखं पुत्रकलत्राद्यं देहोत्सादःसरोगता
अधर्माभिनिवेशत्वात्तमसो जायते कलौ। कलेर्दोषनिधेश्चैव शृणुष्वैवं महागुणम् ॥
तदाल्पेनैव कालेन सिद्धिगच्छन्तिमानवाः। त्रियुगीनां वदन्त्येवंधन्याधर्मंचरन्तिये
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तंकलौश्रद्धापरायणाः। त्रेतायांवार्षिकोधर्मोद्वापरेमासिकःस्मृतः
यथा क्लेशं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्यतेकलौ। युगत्रयेणतावन्तःसिद्धिगच्छन्तिपार्थिव !
यावन्तः सिद्धिमायान्ति कलौ हरिहरव्रताः। अष्टाविंशेकलौयच्चभावितत्त्वंनिबोध मे
त्रिषु वर्षसहस्त्रेषु कलेर्यातेषु पार्थिव !। त्रिशतेषु दशन्यूनेष्वस्यां भुवि भविष्यति ॥
शूद्रकोनाम वीराणामधिपः सिद्धिमत्र सः। चर्चितायां समाराध्य लप्स्यतेभूभरापहः

ततस्त्रिषु सहस्त्रेषु दशाधिकशतत्रये।
भविष्यं नन्दराज्यं च चाणक्यो यान्हनिष्यति ॥ २५१ ॥

शुक्लतीर्थे सर्वपापनिर्मुक्ति योऽभिलप्स्यति। ततस्त्रिषु सहस्त्रेषुविंशत्या चाऽधिकेषु च
भविष्यंविक्रमादित्यराज्यंसोऽथप्रलप्स्यते। सिद्धिप्रादाद्दुर्गाणांदीनान्योह्युद्धरिष्यति
ततः शतसहस्त्रेषु शतेनाप्यधिकेषु च। शकोनाम भविष्यश्च सोऽतिदारिद्र्यहारकः
ततस्त्रिषु सहस्त्रेषुषट्शतैरधिकेषु च। मागधे हेमसदनादञ्जन्यां प्रभविष्यति ॥२५५॥
विष्णोरंशोधर्मपाताबुधःसाक्षात्स्वयंप्रभुः। तस्यकर्माणिभूरीणिभविष्यन्तिमहात्मनः
ज्योतिर्बिन्दुमुखानुग्रान्सहनिष्यतिकोटिशः। चतुःषष्टिसवर्षाणिभुक्त्वाद्वीपानिसप्तच
भक्तेभ्यः स्वयशो मुक्त्वादिवंपश्चाद्गमिष्यति। सर्वेषांचावताराणांगुणैःसमधिकोयतः
ततो वक्ष्यन्ति तं भक्त्या सर्वपापहरं बुधम्। चतुर्षु च सहस्त्रेषु शतेष्वपि चतुर्षु च॥

साधिकेषु महान्राजा प्रमितिः प्रभविष्यति । गात्रेषु व चन्द्रमसो वहुसेनापतिवली॥

म्लेच्छान्स कोटिशो हत्वा पाषण्डानि च सर्वशः ।
वैदिकं केवलं शुद्धं सद्धर्मं वर्तयिष्यति ॥ २६१ ॥

गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां यास्यति पर्थिवः । ततः प्रजाश्चकालेनकेनाप [illegible]शपीडिताः घोरंवाधर्ममाश्रित्यशाठ्ये नचभवन्तिताः । अप्रग्रहास्ततस्ता वै लोभाविष्टाश्ववृन्दशः उपहिंसन्ति चान्योन्यं व्याकुलाःश्रमपीडिताः । नष्टे श्रौतेतथास्मार्तेपरस्परहतास्तदा निर्मर्यादा निष्करुणा निस्नेहानिरपत्रपाः । गृहदारादिसन्त्यज्य ह्रस्वकाःपञ्चविंशतिः हाहाभूताश्चरिष्यन्तिविषादव्याकुलेन्द्रियाः । अनावृष्टिहताश्चैववार्तामुत्सृज्यदुःखिताः

प्रत्यंतांस्ता निषेवन्ति हित्वा जनपदान्स्वकान् ।
सरित्सागरकूलांश्च सेवन्ते पर्वतांस्तथा ॥ २६७ ॥

मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयन्ति सुदुःखिताः । चीरपत्राजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः धर्मस्य वासमात्रंचशाल्वोम्लेच्छोहनिष्यति । उत्तमाधममध्यत्वंसर्वमुच्छिद्यघोरकृत् ततस्तस्य वधार्थायविष्णुःसाक्षाज्जगत्पतिः । शम्भले विष्णुयशसोभूत्वापुत्रोनृपोत्तम द्विजोत्तमैः परिवृतः शाल्वं तं संहरिष्यति । कोटिशोऽर्बुदशःपापान्निहत्यचनिखर्वशः

पालयिष्यति तं धर्मं यो धर्मः श्रुतिपूर्वकः ॥ २७२ ॥

कृत्वा पोतं धर्मरूपं साधूनां परमेश्वरः । गमिष्यति परं लोकं कृत्वा कर्माणिभूरिशः । ततः कृतयुगं भूयः प्रवर्तिष्यति पार्थिव ! । आद्यं कृतयुगं चान्यं तदन्येभ्यो विशिष्यते अष्टाविंशकलिश्चैव शेषः प्रावर्त्त अन्यतः । ततः कृते सूर्यवंशःसोमवंशः प्रवत्स्यति ॥ मरुराजाश्च देवापेः श्रुतदेवाच्च ब्राह्मणाः । इति चातुर्युगी राजन्व्यवस्था परिवर्तते ।

चतुर्युगे च ते धन्या ये भजन्ति हराच्युतौ ॥ २७६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महाकालकरन्धमसम्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनं
नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

महाकाल करन्धमसम्वादे शिवपूजाविधानवर्णनं नारकीणांगतिवर्णनम्

करन्धम उवाच

केचिच्छिवंसमाश्रित्यविष्णुमाश्रित्यवैधसम् । वर्णयन्तिपरेमोक्षं त्वंतुकस्मात्तुमन्यसे

महाकाल उवाच

अपारवैभवा देवास्त्रयोऽप्येते नरर्षभ । योगीन्द्राणामपि त्वत्र चेतो मुह्यति किं मम
पुरा किलैवं मुनयो नैमिषारण्यवासिनः । सन्दिह्याऽन्तः श्रेष्ठतायांब्रह्मलोकमुपागमन्
तस्मिन्क्षणे विरिञ्चोऽपि श्लोकं प्रह्वोऽब्रवीत्किल ।
अनन्ताय नमस्तस्मै यस्याऽन्तो नोपलभ्यते ॥ ४ ॥
महेशाय च भक्ते द्वौ कृपायेतां सदा मयि । ततः श्रेष्ठं च तं मत्वाक्षीरोदंमुनयोययुः
तत्र योगेश्वरः श्लोकं प्रबुध्यन्नमुमब्रवीत् । ब्रह्माणं सर्वभूतेषु परमं ब्रह्मरूपिणम् ।६।
सदाशिवं च वन्दे तौ भवेतां मङ्गलाय मे । ततस्ते विस्मिता विप्रा अपसृत्यययुःपुनः
कैलाशे ददृशुः स्थाणुं वदन्तं गिरिजांप्रति । एकादश्यांप्रनृत्यानिजागरेविष्णुसद्मनि
सदा तपस्यां चरामि प्रीत्यर्थंहरिवेधसोः । श्रुत्वेतिचापसृत्यैव खिन्नास्तेमुनयोऽब्रुवन्
यद्वा देवा न संयान्ति पारं ये च परस्परम् । तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु गणनाकाऽस्मदादिषु
उत्तमाधममध्यत्वममीषां वर्णयन्ति ये । असत्यवादिनः पापास्तेयान्ति निरयं ध्रुवम्
एवं ते निश्चयामासुर्नैमिषेयास्तपस्विनः । सत्यमेतच्च राजेन्द्र! ममापीदंमतंस्फुटम्
जापकानां सहस्राणि वैष्णवानां तथैव च ।
शैवानां च विधिं विष्णुं स्थाणुं चाप्यन्वमूमुचन् ॥ १३ ॥
तस्माद्यस्य मनोरागो यस्मिन्देवे भवेत्स्फुटम् । सतंभजेद्विपापःस्यान्ममेदंमतमुत्तमम्

करन्धम उवाच

कानि पापानि विप्रेन्द्र ! यैस्तु सम्मूढचेतसः । न वेदेषु न धर्मेषु रतिमापद्यते मनः

महाकाल उवाच

अधर्मभेदा विज्ञेयाश्चित्तवृत्तिप्रभेदतः। स्थूलाः सूक्ष्मा असूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकशः
तत्र ये पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः। ते समासेन कथ्यन्ते मनोवाक्कायसाधनाः
परस्त्रीद्रव्यसङ्कल्पश्चेतसानिष्टचिन्तनम्। अकार्याभिनिवेशश्च चतुर्द्धा कर्म मानसम्
अनिबद्धप्रलापित्वमसत्यं चाऽप्रियं च यत्। परापवादपैशुन्यं चतुर्धा कर्म वाचिकम्
अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्या कामस्य सेवनम्।
परस्वानामुपादानं चतुर्धा कर्म कायिकम्। २०॥
इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसम्भवम्। अस्य भेदान्पुनर्वक्ष्ये येषां फलमनन्तकम्
ये द्विषन्ति महादेवं संसारार्णवतारकम्। सुमहत्पातकोपेतास्ते यान्ति नरकाग्निषु
महान्ति पातकान्याहुर्निरन्तरफलानि षट्। नाभिनन्दन्ति ये दृष्ट्वा शङ्करंनस्तुवन्तिये
यथेष्टचेष्टा निःशङ्काः सन्तिष्ठन्तिरमन्तिच। उपचारविनिर्मुक्ताःशिवस्यगुरुसन्निधौ
शिवाचारं न मन्यन्ते शिवभक्तान्द्विषन्ति षट्। गुरुमार्त्तमशक्तंवा विदेशप्रस्थितं तथा
अरिभिः परिभूतं वा यस्त्यजतिसपापकृत्। तद्भार्यापुत्रमित्रेषु यश्चावज्ञां करोति वा
इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिन्दासमं महत्। ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः॥
महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गींच पञ्चमः। क्रोधाद्द्वेषाद्भयाल्लोभाद्ब्राह्मणस्यवदन्तिये
मर्मान्तिकं महादोषं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः। ब्राह्मणं यः समाहूय याचमानमकिञ्चनम्
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्स च वै ब्रह्महा स्मृतः।
यश्च विद्याभिमानेन निस्तेजयति सद्द्विजम्॥ ३०॥
उदासीनः सभामध्येब्रह्महासप्रकीर्तितः। मिथ्यागुणैःस्वमात्मानंनयत्युत्कर्षतांबलात्
विरुद्धं गुरुभिः सार्धंब्रह्मघ्नःसप्रकीर्तितः। तृत्तृष्णातप्तदेहानां द्विजानांभोक्तुमिच्छताम्
यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम्। पिशुनः सर्वलोकानां छिद्रान्वेषणतत्परः॥
उद्वेगजननः क्रूरः स च वै ब्रह्महा स्मृतः। गवां तृषाभिभूतानां जलार्थमुपसर्पताम्॥
यःसमाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम्। परदोषं परिज्ञाय नृपकर्णे जपेत यः॥३५॥
पापीयान्पिशुनः क्रूरस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम्। न्यायेनोपार्जितं विप्रैस्तद्द्रव्यहरणं च यत्

छद्मना वा बलाद्वापि ब्रह्महत्यासमं मतम् । अधीत्य यश्चाशास्त्राणिपरित्यजतिमूढधीः
सुरापानसमं ज्ञेयं जीवनायैव वा पठेत् । अग्निहोत्रपरित्यागः पञ्चयज्ञोपकर्मणाम्॥३८
मातृपितृप[illegible]ः कूटसाक्षी सुहृद्वधः । अभक्ष्यभक्षणं वन्यजन्तूनां काम्यया वधः
ग्रामं वनं गवावासं यश्च क्रोधेन दीपयेत् । इतिघोराणि पापानिसुरापानसमानि च
दीनसर्वस्वहरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् । गोभूरत्नसुवर्णानामोषधीनां रसस्य च ॥
चन्दनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् । हस्तन्यासापहरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥
कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे । पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥४३॥
कुमारीसाहसं घोरमन्त्यजस्त्रीनिषेवणम् । सवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम्
द्विजायार्थं प्रतिश्रुत्य न प्रयच्छति यः पुनः । न च स्मारयते विप्रं तुल्यं तदुपपातकम्

अभिमानोऽतिकोपश्च दाम्भिकत्वं कृतघ्नता ।
अत्यन्तविषयासक्तिः कार्पण्यं शाठ्यमत्सरम् ॥ ४६ ॥
भृत्यानाञ्च परित्यागः साधुबन्धुतपस्विनाम् ।
गवां क्षत्रियवैश्यानां स्त्रीशूद्राणाञ्च ताडनम् ॥ ४७ ॥

शिवाश्रमतरूणाञ्चपुष्पारामविनाशनम् । अयाज्यानांयाजनंचाप्ययाच्यानाञ्चयाचनम्
यज्ञारामतडागादिदारापत्यस्यविक्रयः । तीर्थयात्रोपवासानां व्रतायतनकर्मणाम् ॥४६
स्त्रीधनान्युपजीवन्ति स्त्रीभिरत्यन्तनिर्जिताः । अरक्षणञ्च नारीणांमद्यपस्त्रीनिषेवणम्

ऋणानामप्रदानञ्च मिथ्यावृद्ध्युपजीवनम् ।
निन्दितानां धनादानं साध्वीकन्योक्तिदूषणम् ॥ ५१ ॥

विषमारणयन्त्राणां प्रयोगो मूलकर्मणाम् । उच्चाटनाभिचाराश्च रागविद्वेषणक्रिया
जिह्वाकामोपभोगार्थं यस्यारम्भः स्वकर्मसु मूल्येनाध्यापयेद्यस्तु मूल्येनाऽधीयतेचये
व्रात्यता व्रतसन्त्यागः सर्वाहारनिषेवणम् । असच्छास्त्राभिगमनं शुष्कतर्कावलम्बनम्
देवाग्निगुरुसाधूनां निन्दा गोब्राह्मणस्य च । प्रत्यक्षंवापरोक्षं वा राज्ञांमण्डलिनामपि

उत्सन्नपितृदेवेज्याः स्वकर्मत्यागिनश्च ये ।
दुःशीला नास्तिकाः पापा न सदा सत्यवादिनः ॥ ५६ ॥

पर्वकाले दिवा चाप्सुवियोनौपशुयोनिषु । रजस्वलास्वयोनौच मैथुनं यः समाचरेत्
स्त्रीपुत्रमित्रसुहृदामाशाच्छेदकराश्च ये । जनस्याऽप्रियवक्तारः क्रूराः समयभेदिनः ॥
भेत्ता तडागकूपानांसङ्क्रमाणांरसस्य च । एकपङ्क्तिस्थितानाञ्चपूर्व भेदं करोतियः
इत्येतैश्च नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः । युक्तास्तदूनकैः पापैः पापिनस्तान्निबोधमे
ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ।
अन्तरं यान्ति कार्येषु ते स्मृताः पापिनो नराः ॥ ६१ ॥
परश्रियाऽभितत्यन्तेहीनांसेवन्तियेस्त्रियम् । पङ्क्त्यर्थंयेनकुर्वन्तिदानयज्ञादिकाःक्रियाः
गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायानगेषु च । त्यजन्ति ये पुरीषाद्यमारामायतनेषु च ॥
गीतवाद्यरता नित्या मत्ताः किलकिलापराः । कूटवेषक्रियाचाराःकूटसव्यवहारिणः
कूटशासनकर्तारः कूटयुद्धकराश्च ये । निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमनश्च यः ॥
मिथ्याप्रसादितो वाक्यमाकर्णयति यः शनैः ।
चपलश्चाऽपि मायावी शठो मिथ्याविनीतकः ॥ ६६ ॥
यो भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ।
भृत्यानतिथिबन्धूंश्च त्यक्त्वाऽश्नाति बुभुक्षितान् ॥ ६७ ॥
यः स्वयं मृष्टमश्नातिविप्रायान्यत्प्रयच्छति । वृथापाकः स विज्ञेयोब्रह्मवादिविगर्हितः
नियमान्स्वयमादाययेत्यजन्त्यजितेन्द्रियाः । ये ताडयन्तिगान्नित्यंवाहयन्ति मुहुर्मुहुः
दुर्बलान्नैव पुष्णन्ति प्रणष्टार्था द्विषन्ति च । पीडयन्त्यभिचारेण स क्षतान्वाहयन्ति च
तेषामदत्त्वा चाऽश्नन्ति चिकित्सन्ति न रोगिणः ।
अजाविको माहिषिकः समुद्री वृपलीपतिः ॥ ७१ ॥
हीनवर्णात्मवृत्तिश्च वैद्यो धर्मध्वजी च यः । यश्च शास्त्रमतिक्रम्यस्वेच्छयैवाहरेत्करम्
सदा दण्डरुचिर्यश्च यो वा दण्डरुचिर्न हि । उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीड्यते
यस्य राज्ञःप्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः । अचौरंचौरवत्पश्येच्चौरंवाऽचौररूपिणम्
आलस्योपहतो राजा अव्यसनीनरकंव्रजेत् । एवमादीनिचान्यानिपापान्याहुःपुराविदः
यद्वा तद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् । अपहृत्य नरः पापो नारकी नाऽत्र संशयः ॥

एवमाद्यैर्नरः पापैरुत्क्रान्तैः समनन्तरम् । शरीरं यातनार्थाय पूर्वाकारमवाप्नुयात् ॥
तस्मात्त्रिविधमप्येतन्नारकीयं विवर्जयेत् । सदाशिवं च शरणं व्रजेत्सच्छ्रद्धया युतः
नमस्कारः स्तुति[illegible] नामसङ्कीर्तनंतथा । सम्पर्कात्कौतुकाल्लोभान्नतस्यविफलंभवेत्

करन्धम उवाच

संक्षेपाच्छिवपूजाया विधानं वक्तुमर्हसि । कृतेन येन मनुजः शिवपूजाफलं लभेत् ॥

महाकाल उवाच

प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने शङ्करं सर्वदाभजेत् । दर्शनात्स्पर्शनान्मर्त्यःकृतकृत्यो भवेत्स्फुटम्
आदौ स्नानं प्रकुर्वीत भस्मस्नानमथापि वा । आपद्गतः कण्ठस्नानंमन्त्रस्नानमथापिवा
आविकं परिदध्याच्च ततो वासः सितञ्च वा । धातुरक्तमथो नव्यं मलिनंसन्धितंनच
उत्तरीयं च सन्दध्याद्विनातन्निष्फलार्चनम् । भस्मत्रिपुण्ड्रधारीचललाटेहृदिचांसयोः
पूजयेद्यो महादेवं प्रीतः पश्यति तं मुहुः । सर्वदोषान्वहिः क्षिप्य शिवायतनमाविशेत्
प्रविश्य च प्रणम्येशं ततो गर्भगृहं विशेत् ।
पाणी प्रक्षाल्य तच्चित्तो निर्माल्यमवरोपयेत् ॥ ८९ ॥
येन रुद्रायने भक्त्या कुरुते मार्जनक्रियाम् । तस्मान्मार्जयते त्वेवं स्थाणुर्नैतत्परस्परम्
रुद्रभक्त्या च सन्तिष्ठेन्मालिन्यंमार्जयेत्ततः । भक्तिर्देवस्यतिष्ठेन्नमालिन्यंमार्जतःसदा
गडुकान्पूरयेत्पश्चान्निर्मलेन जलेन वै । गडुकास्तु समाः सर्वे सर्वे च शुभदर्शनाः ॥
निर्व्रणाः सौम्यरूपाश्च सर्वे चोदकपूरिताः । वस्त्रपूतजलैः पूर्णा गन्धधूपैश्च वासिताः
क्षालिताः पूरिता नीताः षडक्षरजपेन च । गडुकाष्टशतं कुर्यादथवाप्यष्टविंशतिः ॥
अष्टादशाऽपि चतुरस्तो न्यूनं न कारयेत् । पयो दधि घृतं चैव क्षौद्रमिक्षुरसं तथा
एवं सर्वं च तद्द्रव्यं वामतः संन्यसेद्भवात् ।
ततो वहिर्विनिष्क्रम्य पूजतेत्प्रतिहारकान् ॥ ९३ ॥
सर्वेषां वाचका मन्त्राः कथ्यन्तेऽतः परं क्रमात् ॥ ९४ ॥

ॐगं गणपतये नमः । ॐक्षं क्षेत्रपालाय नमः । ॐगं गुरुभ्यो नमः । इति आकाशे
ॐकौं कुलदेव्यै नमः ॐ नन्दिने नमः । ॐमहाकालाय नमः । ॐधात्रे विधात्रे नमः

ततः प्रविश्य लिङ्गाच्च किञ्चिद्दक्षिणतः शुचिः ।
उदङ्मुखः क्षणं ध्यायेत्समकायासनस्थितः ॥ ६५ ॥

दर्भादिभिः परिवृतं मध्यपद्मार्कमण्डलम् । सोमण्डलमध्यस्थं ध्यायेद्वह्निमण्डलम् तन्मध्ये विश्वरूपं च वामाद्यष्टादिशक्तिकम् । पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं चन्द्रभूषितम् वामाङ्गगिरिजं देवं ध्यायेत्सिद्धैः स्तुतं मुहुः । ततः पूर्वं प्रदद्याच्च पाद्यार्घं शम्भवे नृप पानीयमक्षता दर्भा गन्धपुष्पं ससर्पिषम् । क्षीरं दधि मधु पुनर्नवाङ्गोऽर्घः प्रकीर्तितः ततः श्रद्धार्द्रचित्तस्य स्नानं लिङ्गस्य चाचरेत् । गृहीत्वा गडुकंपूर्वंमलस्नानंसमाचरेत् अर्द्धेन स्नापयेत्पूर्वं कुर्याच्च मलघर्षणम् । सर्वेण स्नापयेत्पश्चात्पूजयेत्स्नापयेत्ततः ॥

प्रणम्य च ततो भक्त्या स्नापयेन्मूलमन्त्रतः ।
ॐह्रूं विश्वमूर्तये शिवाय नमः ॥ इति द्वादशाक्षरो मूलमन्त्रः ॥१०२॥

वारिक्षीरदधिक्षौद्रघृतेनेक्षुरसेन च । स्नापयेन्मूलमन्त्रेण जलधूपार्चनात्पृथक् ॥१०३॥

गडुकैः स्नापयेत्सर्वैः स्नातं गन्धैर्विरूक्षयेत् ॥ १०४ ॥

विरूक्षितं ततः स्नाप्य श्रीखण्डेन विलेपयेत् । पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्विधिनायेनतच्छृणु आग्नेयपादे । ॐधर्माय नमः । नैर्ऋतके । ॐज्ञानाय नमः । वायवे । ॐवैराग्यायनमः ईशानपादे । ॐऐश्वर्याय नमः । पूर्वपादे । ॐअधर्माय नमः । दक्षिणे ॐअज्ञानाय नमः । पश्चिमे । ॐअवैराग्याय नमः । उत्तरे । ॐअनैश्वर्याय नमः । ॐअनन्ताय नमः ॐपद्माय नमः । ॐअर्कमण्डलाय नमः । ॐसोममण्डलाय नमः । ॐवह्निमण्डलाय नमः । ॐवामाज्येष्ठादिपञ्चमन्त्रशक्तिभ्यो नमः । स्वपरमप्रकृत्यै देव्यै नमः ।

ॐईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातपञ्चवक्त्राय रुद्रसाध्यवस्वादित्यविश्वेदेवादिदेवविश्वरूपाय अण्डजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजरूपस्थावरजङ्गमसूर्तये परमेश्वराय

ॐह्रूं विश्वमूर्तये शिवाय नमस्त्रिशूलधनुःखङ्गकपालदण्डकुठारेभ्यः ॥

ततो जलाधारमुखेचण्डीश्वराय नमः । एवं सम्पूज्य विधिवत्ततोऽर्घं सन्निवेशयेत् ।
पानीयमक्षताः पुष्पमेतैर्युक्तं फलोत्तमैः । गृहाणार्घ्यं महादेव पूजासम्पूर्तिहेतवे ॥
अर्घ्यादनन्तरं शक्तः पूजयेद्वस्तुपूजया । धूपं दीपं च नैवेद्यं क्रमात्पश्चान्निवेदयेत् ॥

घण्टाश्च वादयेत्तत्र ततो नीराजनं चरेत्। भ्रामयेद्देवस्य शङ्खवादित्रनिःस्वनैः ॥
नीराजनं च यः पश्येद्देवदेस्य शूलिनः ।
स मुच्येत्पातकैः सर्वैः किं पुनर्यः करिष्यति ॥ १११ ॥
नृत्यं गीतं च वाद्यं च अलीकमपि यश्चरेत्। तस्य तुष्येदनन्तं हि गीतवाद्यफलं यतः
स्तोत्रैस्ततश्च संस्तूय दण्डवत्प्रणमेद्भुवि । क्षमापयेच्च देवेशं सुकृतं कुकृतं क्षम ॥
य एवं यजते रुद्रमस्मिंल्लिङ्गे विशेषतः। पितरं पितामहं चैव तथैव प्रपितामहम् ।
सर्वात्पापात्समुत्तार्य रुद्रलोके वसेच्चिरम्। एवं माहेश्वरो भूत्वा सदाचारव्रतस्थितः
पशुपाशविमोक्षार्थं पूजयेत्तन्मना यदि । य एवं यजते रुद्रं तेनैतत्तर्पितं जगत् ॥११६॥
किं त्वेतत्सफलं राजन्नाचारं यो न लङ्घयेत् ।
आचारात्फलते धर्मो ह्याचारात्स्वर्गमश्नुते ॥ ११७ ॥
आचाराल्लभते ह्यायुराचारो हन्त्यलक्षणम्। यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये ।
भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते। तस्यकिञ्चित्समुद्देशंवक्ष्ये तं शृणु पार्थिव
त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना । तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च
ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येतधर्मार्थौचाऽपिचिन्तयेत्। समुत्थायतथाऽऽचम्यदन्तधावनपूर्वकम्
सन्ध्यामुपासीत बुधः संशान्तः प्रयतः शुचिः ।
पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकराम् ॥ १२२ ॥
उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि । वर्जयेदनृतं चासत्प्रलापं पुरुषं तथा ॥
असत्सेवांह्यसद्वादंह्यसच्छास्त्रं च पार्थिव । आदर्शदर्शनं दन्तधावनं केशसाधनम् ॥
देवार्चनं च पूर्वाह्णे कार्याण्याहुर्महर्षयः । पालाशमासनं चैव पादुके दन्तधावनम् ॥
वर्जयेदासनं चैव पदा नाऽऽकर्षयेद्बुधः ॥ १२५ ॥
जलमग्निं च निनयेद्युगपन्न विचक्षणः ॥ १२६ ॥
पादौ प्रसारयेन्नैव गुरुदेवाग्निसम्मुखौ । चतुष्पथं चैत्यतरुं देवागारं तथा यतिम् ॥
विद्याधिकं गुरुं वृद्धं कुर्यादेतान्प्रदक्षिणान् ॥ १२८ ॥
आहारनीहारविहारयोगाः सुसम्वृता धर्मविदानुकार्याः ।

वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव वार्तायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥१२६ ॥

उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः । दक्षिणाभिमुखो रात्रौ ह्येवमायुर्न रिष्यते
प्रत्यग्नि प्रति सूर्यं च प्रति गां व्रतिनं प्रति । प्रतिसोमोदकंसन्ध्यां [illegible] नश्यतिमेहतः
भोजने शयने स्थाने उत्सर्गे मलमूत्रयोः । रथ्याचङ्क्रमणे चार्द्रपञ्चकञ्चौचमेत्सदा ॥
न नद्यां मेहनं कुर्यान्न श्मशाने न भस्मनि । न गोमये न कृष्टे च नैवालूने न शाड्वले

उद्धृताभिस्तथाद्भिस्तु शौचं कुर्याद्विचक्षणः ।
अन्तर्जलाद्देवकुलाद्वल्मीकान्मूषकस्थलात् ॥ १३४ ॥

अपविद्धापशौचाश्च वर्जयेत्पञ्च मृत्तिकाः । गन्धलेपापहरणं शौचं कुर्यात्तथा बुधः ॥

नात्मानं ताडयेन्नैव दद्याद्दुःखेभ्य एव च ।
उभाभ्यामपि पाणिभ्यां कण्डूयेन्नात्मनः शिरः ॥ १३६ ॥

रक्षेद्दारांस्त्यजेदीर्ष्यां तासुनिष्कारणंबुधः । सूर्यास्तंनविनाकाश्चित्क्रियानैवाचरेत्तथा
अद्रोहेणेव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः । शिवचित्तोऽर्जयेद्वित्तं न चातिकृपणोभवेत्
नैष्ठुःस्यान्न कृतघ्नः स्यान्न परद्रोहकर्मधीः । न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः ॥
न च वागङ्गचपलो न चाशिष्टस्य गोचरः । न शुष्कवादं कुर्वीत शुष्कवैरं तथैव च ॥
उपायैः साधयेदर्थान्दण्डस्त्वगतिका गतिः । भिन्नाशनं भिन्नशय्यांवर्जयेद्भिन्नभाजनम्
अन्तरेण न गच्छेत द्वयोर्ज्वलनलिङ्गयोः । नाग्न्योर्न विप्रयोश्चैव न दम्पत्योर्नृपोत्तम
न सूर्यव्योमयोर्नैव हरस्य वृषभस्य च । एतेषामन्तरं कुर्वन्यतः पापमवाप्नुयात् ॥
नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत नाग्नौ होममथाचरेत् । न चार्चयेद्द्विजान्नैव कुर्याद्देवार्चनं युधः
खण्डनं पेषणं मार्ष्टिं जलसंशोधनं तथा । रन्धनं भोजनं स्वाप उत्थानं गमनं क्षुतम्

कार्यारम्भं समाप्तिं च वचः प्रोच्य तथाप्रियम् ।
पिबञ्जिघ्रन्स्पृशञ्छृण्वन्विवक्षुर्मैथुनं तथा ॥ १४६ ॥

शुचित्वं च जपंस्थाणुं यःकुर्याद्विशतितथा । महेश्वरःसर्वविज्ञेयःशेषोऽन्योनामधारकः
स वै रुद्रमयो भूत्वा ततश्चाऽन्ते शिवंव्रजेत् । परस्त्रियंनाभिभाषेत्तथा सम्भाषयेद्यदि
मातःस्वसरथोपुत्रिआर्येतिचवदेद्बुधः । उच्छिष्टोनालभेत्किञ्चिन्न च सूर्यंविलोकयेत्

नेन्दुं न तारकाश्चैव नारदयेन्नात्मनः शिरः ।
स्वस्रा दुहित्रा मात्रा वा नैकान्तासनमाचरेत् ॥ १५० ॥
दुर्जयो हीन्द्रियग्र[illegible] मुह्यते पण्डितोऽपि सन् । गुरुमभ्यागतं गेहेस्वयमुत्थाययत्नतः
आसनंकल्पयेत्तस्यकुर्यात्पादाभिवन्दनम् । नोदक्छिरास्वपेज्जातुनचप्रत्यक्छिराबुधैः
शिरस्यगस्त्यमाधाय तथैव च पुरन्दरम् । उदक्यादर्शनं स्पर्शं वर्ज्यं सम्भाषणं तथा
नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् । कृत्वा विभवतोदेवमनुष्यर्षिसमर्चनाम्
पितॄणां च ततः शेषं भोक्तुं माहेश्वरोऽर्हति ।
वाग्यतः शुचिराचान्तः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥ १५५ ॥
अन्तर्जानुश्च तच्चित्तो भुञ्जीताश्नमकुत्सयन् । नोपघ्रातं विना दोषान्नतस्योदाहरेद्बुधः
नग्नस्नानं न कुर्वीत न शयीत व्रजेत वा । दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत्
परिवादंनश्रृणुयादन्येषामपिजल्पताम् । सदा चाकर्णयेद्धर्मांस्त्यक्त्वाकृत्यशतान्यपि
नित्यं नित्यं हि सम्मार्ष्टि गेहदर्पणयोरिव । शुक्लायाञ्च चतुर्दश्यां नक्तभोजीसदाभवेत्
तिस्रो रात्रीर्न शक्तश्चेदेवं माहेश्वरो भवेत् । संयावकृशरामांसं नात्मानमुपसाधयेत्
सायंप्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा ह्यतिथिभोजनम् ।
स्वप्नाध्ययनभोज्यानि सन्ध्ययोश्च विवर्जयेत् ॥ १६१ ॥
भुञ्जानंसन्ध्ययोर्मोहादसुरावसथोभवेत् । स्नातो न धूनयेत्केशान्क्षुतेनिष्ठीवितेऽध्वनि
आलभेद्दक्षिणंकर्णंसर्वंभूतानिक्षामयेत् । न चापि नीलीवासाःस्यान्नविपर्यस्तवस्त्रधृक्
वर्ज्यं च मलिनंवस्त्रंदशभिश्चविवर्जितम् । प्रक्षाल्यमुखहस्तौ च पादौचाप्युपविश्यच
अन्तर्जानुस्त्रिराचामेद्द्विर्मुखं परिमार्जयेत् । तोयेनस्पर्शयेत्खानि स्वमूर्धानं तथैव च
आचम्य पुनराचम्य क्रियाः कुर्वीत सर्वशः । क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तलग्ने तथैव च
पतितानाञ्च सम्भाषे कुर्यादाचमनक्रियाम् । अध्येतव्यात्रयीनित्यंभवितव्यंविपश्चिता
धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः । हीनेभ्योऽपिन युञ्जीत त्वङ्कारंकर्हिचिद्बुधः
सत्यं वाच्यं नित्यमैत्रेण भाव्यं कार्यं त्याज्यं नित्यमायासकारि ।
लोकेऽमुष्मिन्यद्धितं स्यात्तथाऽऽस्मिन्नात्मा योगे योजनीयो गभीरैः ॥

तीर्थस्नानैः सोपवासैर्व्रतैश्च पात्रे दानैर्होमजप्यैश्च यज्ञैः ।
भवार्चनैर्देवपूजाविशेषैरात्मा नित्यं शोधनीयो मलाक्तः ॥ १७० ॥
यत्राऽपि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पार्थिव !
तत्कर्तव्यमसङ्गेन यन्न गोप्यं महाजने ॥ १७१ ॥
इति ते वै समुद्देशः कीर्तितःकिञ्चिदेव च । शेषः स्मृतिपुराणेभ्यस्त्वयाश्रोतव्यएवच
एवमाचरतो धर्मं महेशस्य गृहे स[illegible] । धर्मार्थकामसम्प्राप्तौ परत्रेह च शोभनम् ॥
एवं नानाविधान्धर्मान्महाकालस्य फाल्गुन !। वदतो ध्वनिराकाशे सुमहानभ्यजायत
यावत्पश्यन्ति ये तत्र समाजग्मुःशृणुष्व तान् ।
ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्रो देवी रुद्रगणस्तथा ॥१७५ ॥
इन्द्रादयस्तथा देवा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः । तुम्बरुप्रवराश्चापि गन्धर्वाप्सरसां गणाः
तान्महेशमुखान्सर्वान्महाकालो महामतिः । अर्चयामास बहुधा भक्त्युद्रेकातिपूरितः
ततो ब्रह्मादिभिर्देवैर्वरे रत्नमयासने । उपविष्टोऽभिषिक्तश्च महीसागरसङ्गमे ॥ १७८ ॥
ततो देव्या समालिङ्ग्य नीत्वोत्सङ्गं स्वकं मुदा ।
पुत्रत्वे कल्पितः पार्थ ! महाकालो महामतिः ॥ १७९ ॥
उक्तश्च यावद्ब्रह्माण्डमिदमास्ते शिवव्रत !। तावत्तिष्ठ शिवस्थानेशिववच्छिवभक्तितः
देवेन च वरोदत्तस्त्वल्लिङ्गं योऽर्चयिष्यति । जितेन्द्रियःशुचिर्भूत्वाऊर्ध्वं मल्लोकमेष्यति
दर्शनं स्तवनं पूजा प्रणामश्च ततो जपः । दानं चात्र कृतं लिङ्गेममाऽतितृप्तिकारणम्
इत्युक्ते विस्मितादेवाःसाधुसाध्वितितेजगुः । ब्रह्मविष्णुमुखाश्चैव महाकालंप्रतुष्टुवुः
ततः सुरैः स्तूयमानो वन्द्यमानश्च चारणैः । नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गीतैर्गन्धर्वजैःशुभैः
कोटिकोटिगणैश्चैव स्तुवद्भिः सर्वतो वृतः ॥ १८५ ॥
महाकालोरुद्रभवनं गतो भवपुरस्सरः । एवमेतन्महालिङ्गमुत्पन्नं कुरुनन्दन ! ॥१८६॥
कूपश्चापि सरः पुण्यं महाकालस्यसिद्धिदम् । अत्रयेमनुजाःपार्थलिङ्गस्याराधनेरताः
महाकालः समालिङ्ग्य ताञ्छिवाय निवेदयेत् । एतदत्यद्भुतंलिङ्गं त्रिषुलोकेषुविश्रुतम्
दृष्टं स्पृष्टं पूजितं च गतास्तेभवसद्मतत् । एवमेतानि लिङ्गानि सप्तजातानिफाल्गुन

ये शृण्वन्ति गृणन्त्येतत्तेऽपि धन्या नरोत्तमाः ॥ १६०

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे श्रीमहाकालमाहात्म्ये महाकालकरन्धमसम्वादे शिवपूजन-
[illegible]ाधिनित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणपूर्वकमहाकालशिवलोकप्राप्ति-
वर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

ऐतरेयब्राह्मणचरित्रवर्णनम्

नारद उवाच

ततो मया स्थापिते च स्थानेकालान्तरेण ह । चिन्तितंहृदयेभूयोद्विजानुग्रहकाम्यया
वासुदेवविहीनं हि तीर्थमेतन्न रोचते । असूर्यं हि जगद्यद्वत्स हि भूषणभूषणम् ॥२॥
यत्र नैव हरिः स्वामीतीर्थेगेहेऽथमानसे । शास्त्रेवा तदसत्सर्वं हांसं तीर्थं न वायसम्
तस्मात्प्रसाद्यवरदंतीर्थेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् । आनेष्येकलयासाक्षाद्विश्वानुग्रहकाम्यया
इतिसञ्चिन्त्य कौरव्य ततोऽहंचात्रसंस्थितः । ज्ञानयोगेनयोगीन्द्रंशतंवर्षाण्यतोषयम्
अष्टाक्षरं जपन्मन्त्रं संनिगृह्येन्द्रियाणि च । वासुदेवमयो भूत्वा सर्वभूतकृपापरः ॥३
एवं मयाऽऽराध्यमानो गरुडं हरिरास्थितः । गणकोटिपरिवृतः प्रत्यक्षः समजायत ॥
तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा दत्त्वाऽर्घ्यं विधिवद्धरेः ।
प्रत्यवोचं प्रणम्याऽथ प्रबद्धकरसम्पुटः ॥८॥
श्वेतद्वीपे पुरा दृष्टं मया रूपं तव प्रभो !। अजं सनातनं विष्णो ! नरनारायणात्मकम्
तद्रूपस्य कलामेकांस्थापयाऽत्र जनार्दन । यदि तुष्टोऽसिमेविष्णोतदिदंक्रियतांत्वया ॥
एवं मया प्रार्थितोऽथ प्रोवाच गरुडध्वजः । एवमस्तु ब्रह्मपुत्र यत्त्वयाऽभीप्सितं हृदि
तत्तथा भविता सर्वमप्यत्रस्थंसदैवहि । एवमुक्त्वागतेविष्णौ निवेश्य स्वकलांप्रभो ॥

मया संस्थापितो विष्णुर्लोकानुग्रहकाम्यया ।
यस्मात्स्वयं श्वेतद्वीपनिवास्यत्र हरिः स्थितः ॥१३॥
वृन्दोविश्वस्यविश्वाख्योवासुदेवस्ततःस्मृतः। कार्तिकेशुक्लपक्षे कृते भवत्येकादशीशुभा
स्नानं कृत्वा विधानेन तोयप्रस्रवणादिषु। योऽर्चयेदच्युतं भक्त्या पञ्चोपचारपूजया
उपोष्य जागरं कुर्याद्गीतवाद्यं हरेः पुरः । कथां वा वैष्णवीं कुर्याद्दम्भक्रोधविवर्जितः ॥
दानं दद्याद्यथाशक्त्यानियतो हृष्टमानसः। अनेकभवसम्भूतात्कल्मषादखिलादपि ॥
मुच्यतेऽसौ न सन्देहो यद्यपि ब्रह्मघातकः । गारुडेन विमानेन वैकुण्ठं पदमाप्नुयात्
कुलानां तारयेत्पार्थ ! शतमेकोत्तरं नरः । श्रद्धायुक्तं मुदा युक्तं सोत्साहं सस्पृहंतथा
अहङ्कारविहीनं च स्नानं धूपानुलेपनम् । पुष्पनैवेद्यसंयुक्तमर्घ्यदानसमन्वितम् ॥२०
यामे यामे महाभक्त्या कृतारार्तिकसंयुतम् ।
चामराह्लादसंयुक्तं भेरीनादपुरस्कृतम् ॥२१॥
पुराणश्रुतिसम्पन्नं भक्तिनृत्यसमन्वितम्। विनिद्रंक्षुत्तृषास्वादस्पृहाहीनं च भारत
तत्पादसौरभघ्राणसंयुतं विष्णुवल्लभम्। सगीतं सार्चनकरं तत्क्षेत्रगमनान्वितम् ॥
पायुरोधेन संयुक्तं ब्रह्मचर्यसमन्वितम्। स्तुतिपाठेन संयुक्तं पादोदकविभूषितम् ॥
सत्यान्वितं सत्ययोगसंयुतं पुण्यवार्त्तया । पञ्चविंशतिभिर्युक्तं गुणैर्यो जागरं नरः ॥
एकादश्यां प्रकुर्वीत पुनर्न जायते भुवि ॥२५॥
अत्र तीर्थवरे पूर्वमैतरेय इति द्विजः । सिद्धिं प्राप्तो महाभागो वासुदेवप्रसादतः ॥२६

अर्जुन उवाच

ऐतरेयः कस्य पुत्रो निवासः क्वाऽस्यवामुने !। कथंसिद्धिमगाद्धीमान्वासुदेवप्रसादतः

नारद उवाच

अस्मिन्नेव मम स्थाने हारीतस्याऽन्वयेऽभवत् ॥२८॥
माण्डूकिरिति विप्राग्र्यो वेदवेदाङ्गपारगः ॥२६॥
तस्याऽऽसीदितरानामभार्यासाध्वीगुणैर्युता । तस्यामुत्पद्यतसुतस्त्वैतरेय इतिस्मृतः
सच बाल्यात्प्रभृत्येवप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम्। जजापमन्त्रंत्वनिशंद्वादशाक्षरसञ्ज्ञितम्

न श्रृणोति नवक्त्येवमनसाऽपि च किञ्चन। एवंप्रभावःसोऽभूच्चबाल्येविप्रसुतस्तदा
ततो मूकोऽयमित्येव नानोपायैः प्रबोधितः। पित्रा यदान कुरुते व्यवहारायमानसम्
[illegible] निश्चित्य मनसा जडोऽयमिति भारत !।
अन्यां विवाहयामास दारान्पुत्रांस्तथादधे ॥३४॥
पिङ्गानाम च सा भार्या तस्याः पुत्राश्च जज्ञिरे। चत्वारःकर्मकुशलावेदवेदाङ्गवादिनः
यज्ञेषु शान्तिहोमेषु द्विजैः सर्वत्रपूजिताः। ऐतरेयोऽपि नित्यं च त्रिकालं हरिमन्दिरे
जजाप परमं जाप्यं नान्यत्र कुरुते श्रमम्। ततो माता निरीक्ष्यैव सपत्नी तनयांस्तथा
दार्यमाणेनमनसातनयंवाक्यमब्रवीत्। क्लेशायैवचजातोऽसिधिङ्मे जन्मचजीवितम्
नार्यास्तस्या नृलोकेऽत्र वरैवाऽजननिः स्फुटम्।
विमानिता या भर्त्रा स्यान्न पुत्रः स्याद्गुणैर्युतः ॥३६॥
पिङ्गेयं कृतपुण्या वैयस्याःपुत्रा महागुणाः। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्राऽभ्यर्चितागुणैः
तदहं पुत्र ! दुर्भाग्या महीसागरसङ्गमे। निमज्जिष्ये वरं मृत्युर्जीविते किं फलं मम
त्वमप्येवं महामौनी नन्द भक्तो हरेश्चिरम् ॥४१॥

नारद उवाच

इति मातुर्वचः श्रुत्वा प्रहसन्नैतरेयकः ॥४२ ॥
ध्यात्वा मुहूर्तंधर्मज्ञोमातरंप्रणतोऽब्रवीत्। मातर्मिथ्याभिभूताऽसिअज्ञानेज्ञानवत्यसि
अशोच्ये शोचसि शुभे ! शोच्ये नैवाऽपि शोचसि।
देहस्याऽस्य कृते मिथ्या संसारे किं विमुह्यसि ॥४४॥
मूर्खाचरितमेतद्धि मन्मातुरुचितं न हि। अन्यत्संसारसारं च सारमन्यच्चमोहिताः
प्रपश्यन्तियथारात्रौखद्योतंदीपवत्स्थितम्। यदिदंमन्यसेसारंश्रृणुतस्याऽप्यसारताम्
एवंविधं हि मानुष्यमागर्भादिति कष्टदम्। अस्थिपट्टतुलास्तम्भेस्नायुबन्धेनयन्त्रिते ॥
रक्तमांसमदालिप्ते विण्मूत्रद्रव्यभाजने। केशरोमतृणच्छन्ने सुवर्णत्वक्सुधूतके ॥
वदनैकमहाद्वारे षड्गवाक्षविभूषिते। ओष्ठद्वयकपाटे च तथा दन्तार्गलान्विते ॥४६॥
नाडीस्वेदप्रवाहे च कालवक्त्रानलस्थिते। एवम्विधे गृहे गेहीजीवो नामाऽस्तिशोभने

गुणत्रयमयी भार्या प्रकृतिस्तस्य तत्र च। बोधाहङ्कारकामाश्च क्रोधलोभादयोऽपिच
अपत्यान्यस्य हा कष्टमेवं मूढः प्रवर्तते। तस्य यो देहे यथा मोहस्तथा तं शृणुतत्त्वतः
स्रोतांसि यस्य सततं प्रस्रवन्ति गिरेरिव। कफमूत्रादिकान्यस्य कृते देहस्य मुह्यति॥
सर्वाशुचिनिधानस्य शरीरस्य न विद्यते। शुचिरेकत्रदेशोऽपि विण्मूत्रस्य दृतेरिव॥
स्पृष्ट्वास्वदेहस्रोतांसिमृत्तोयैःशोध्यतेकरः। तथाप्यशुचिभाण्डस्यनविरज्यतिकिंनरः
कायःसुगन्धतोयाद्यैर्यत्नेनापिसुसंस्कृतः। न जहाति स्वकंभावंश्वपुच्छमिवनामितम्
स्वदेहाशुचिगन्धेन न विरज्यति यो नरः। विरागे कारणं तस्य किमन्यदुपदिश्यते॥
गन्धलेपापनोदार्थंशौचंदेहस्यकीर्तितम्। द्वयस्यापगमात्पश्चाद्भावशुद्ध्याविशुध्यति॥
गङ्गातोयेन सर्वेण मृद्भारैः पर्वतोपमैः। आमृत्योराचरञ्छौचं भावदुष्टो न शुध्यति॥

तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुध्यति।
श्वेदितः क्षालितस्तीर्थे किं शुद्धिमधिगच्छति॥६०॥

अन्तर्भावप्रदुष्टस्य विशतोऽपि हुताशनम्। न स्वर्गो नाऽपवर्गश्च देहनिर्दहनं परम्॥
भावशुद्धिः परंशौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु। अन्यथालिङ्ग्यतेकान्ताभावेनदुहिताऽन्यथा
अन्यथैवस्तनं पुत्रश्चिन्तयत्यन्यथा पतिः। चित्तं विशोधयेत्तस्मात्किमन्यैर्बाह्यशोधनैः
भावतः सम्विशुद्धात्मास्वर्गंमोक्षंचविन्दति। ज्ञानामलाम्भसापुंसःसद्वैराग्यमृदा पुनः
अविद्यारागविण्मूत्रलेपगन्धविशोधनम्। एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि विदुः॥
त्वङ्मात्रसारनिःसारं कदलीसारसंनिभम्। ज्ञात्वैवंदोषवद्देहंयःप्राज्ञःशिथिलीभवेत्
स निष्क्रामति संसारे दृढग्राही स तिष्ठति। एवमेतन्महाकष्टं जन्मदुःखं प्रकीर्तितम्

पुंसामज्ञातदोषेण नानाकर्मवशेन च।
यथा गिरिवराक्रान्तः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति॥६८

यथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति वेष्टितः। पतितः सागरे यद्वद्दुःखमास्ते समाकुलः

गर्भोदकेन सिक्ताङ्गस्तथाऽऽस्ते व्याकुलः पुमान्।
लोहकुम्भे यथा न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना॥७०

गर्भकुम्भे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्निना। सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्यनिरन्तरम्

यद्दुःखंजायते तस्य तद्गर्भेऽष्टगुणं भवेत् । इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितम्
चरस्थिराणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः । तत्रस्थस्य च सर्वेषां जन्मनां स्मरणंभवेत्
मृतश्चाऽहं पुनर्जातो जातश्चाऽहं पुनर्मृतः । नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टान्यनेकधा
अधुनाजातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च । ततः श्रेयः करिष्यामियेन गर्भोनसम्भवेत्
अध्येष्यामिहरेर्ज्ञानं संसारविनिवर्तनम् । एवं सञ्चितयन्नास्ते मोक्षोपायंविचिन्तयन्
गर्भात्कोटिगुणंदुःखंजायमानस्यजायते । गर्भवासेस्मृतिर्याऽऽसीत्साजातस्यप्रणश्यति
स्पृष्टमात्रस्य बाह्येन वायुनामूढताभवेत् । सम्मूढस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं सञ्जायते पुनः
स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य पूर्वकर्मवशेन च । रतिः सञ्जायते तूर्णं जन्तोस्तत्रैव जन्मनि ॥
रक्तोमूढश्च लोकोऽयमकार्येसम्प्रवर्तते । तत्राऽऽत्मानं न जानाति न परं नच दैवतम्
न शृणोति परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते । समे पथि समैर्गच्छन्स्खलतीव पदे पदे ॥

सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि ।
संसारे क्लिश्यते तेन रागमोहवशानुगः ॥ ८२ ॥

गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः । तद्दुःखकथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधकम् ॥
ये शास्त्रज्ञाने सत्यस्मिन्सर्वकर्मार्थसाधके । न कुर्वन्त्यात्मनःश्रेयस्तदत्रपरमद्भुतम्
अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्वाल्येदुःखं महत्पुनः । इच्छन्नपिनशक्नोति वक्तुं कर्तुं च किञ्चन
दन्तोत्थाने महद्दुःखं मौलेन व्याधिना तथा । बालरोगैश्चविविधैःपीडा बालग्रहैरति
तृड्बुभुक्षापरीताङ्गः क्वचित्तिष्ठति रारटन । विण्मूत्रभक्षणाद्यंचमोहाद्बालःसमाचरेत्
कौमारे कर्णवेधेन मातापित्रोर्विताडनैः । अक्षराध्ययनाद्यैश्चदुःखं स्याद्गुरुशासनात्
प्रमत्तेन्द्रियवृत्तैश्च कामरागप्रपीडनात् । रागोद्वृत्तस्यसततं कुतः सौख्यं हि यौवने ॥
ईर्ष्यया सुमहद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य जायते । मत्तस्य कुपितस्यैव रागो दोषाय केवलम्

न रात्रौ विन्दते निद्रा कामाग्निपरिखेदितः ।
दिवाऽपि हि कुतः सौख्यमर्थोपार्जनचिन्तया ॥६१ ॥

नारीषु त्वनुभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च । विण्मूत्रोत्सर्गसदृशं सौख्यं मैथुनजंस्मृतम्
सन्मानमपमानेन वियोगेनेष्टसङ्गमः । यौवनं जरया ग्रस्तं क्व सौख्यमनुपद्रवम् ॥६३॥

वलीपलितकायेन शिथिलीकृतविग्रहः । सर्वक्रियास्ववशक्तश्च जरया जर्ज्जरीकृतः ॥६४
स्त्रीपुंसोर्यौवनं रूपं यदन्योन्याश्रयं पुरा । तदेवं जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियम् ॥
जराभिभूतःपुरुषः पत्नीपुत्रादिवान्धवैः । अशक्तत्वाद्दुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते ॥६६
धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च नातुरो यतः । शक्तः साधयितुंतस्माद्युवाधर्मं समाचरेत्
वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते । वातादीनां समूहश्च देहोऽयं परिकीर्तितः

तस्माद्व्याधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमात्मनः ।
रोगैर्नानाविधैर्यान्ति देहे दुःखान्यनेकशः ॥ ६६ ॥

तानि न स्वात्मवेद्यानिकिमन्यत्कथयाम्यहम् । एकोत्तरंमृत्युशतमस्मिन्देहेप्रतिष्ठितम्
तत्रैकःकालसंयुक्तःशेषास्त्वागन्तवःस्मृताः । येत्विहागन्तवःप्रोक्तास्तेप्रशाम्यन्तिभेषजैः
जपहोमप्रदानैश्चकालमृत्युर्नशाम्यति । विविधाव्याधयःशस्ताःसर्पाद्याःप्राणिनस्तथा

विषाणि चाऽभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम् ।
पीडितं सर्परोगाद्यैरपि धन्वन्तरिःस्वयम् ॥ १०३ ॥

स्वस्थीकर्तुं नशक्नोतिकालप्राप्तं हि देहिनम् । नौषधंनतपोमन्त्रानमित्राणिनवान्धवाः
शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् । रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥
कालमृत्युरपि प्राज्ञैर्नीयते नापि संयुतैः । नास्तिमृत्युसमंदुःखंनास्तिमृत्युसमंभयम्
नास्तिमृत्युसमस्त्रासःसर्वेषामपिदेहिनाम् । सद्भार्यापुत्रमित्राणिराज्यैश्वर्यसुखानिच
आवद्धानिस्नेहपाशैर्मृत्युःसर्वाणिकृन्तति । किंनपश्यसिमातस्त्वंसहस्रस्याऽपिमध्यतः
जनाः शतायुषः पञ्च भवन्ति न भवन्ति वा । अशीतिका विपद्यन्तेकेचित्सप्ततिकानराः
परमायुःस्थिता षष्टिस्तदप्यस्ति न निष्ठितम् । तस्य यावद्भवेदायुर्देहिनःपूर्वकर्मभिः
तस्यार्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी । बालभावेन मोहेन वार्धके जरया तथा ॥
वर्षाणां विंशतिर्याति धर्मकामार्थवर्जितः । आगन्तुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधा
ह्रियतेऽर्द्धं हि तत्राऽपि यच्छेषंतद्धिजीवितम् । जीवितान्तेचमरणंमहाघोरमवाप्नुयात्
जायते योनिकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः । देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंख्यया

मरणं तद्विनिर्दिष्टं न नाशः परमार्थतः ।

महातमः प्रविष्टस्य-च्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ ११५ ॥
यद्दुःखं मरणं जन्तोर्न तस्येहोपमा क्वचित् । हातातमातर्हाकान्तेक्रन्दत्येवंसुदुःखितः
मण्डूक इव सर्पै[illegible]गीर्यते मृत्युना जनः । बान्धवैः सम्परित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यता । चतुरन्तेषु खट्वायाः परिवर्तन्मुहुर्मुहुः ॥
सम्मूढः क्षिपतेऽत्यर्थंहस्तपादावितस्ततः । खट्वातोवाञ्छतेभूमिभूमेः खट्वांपुनर्महीम्
विवस्त्रो मुक्तलज्जश्च विष्ठामूत्रानुलेपितः । याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः
चिन्तयानः स्ववित्तानिकस्यैतानि मृते मयि । पञ्चावटान्खनसानः कालपाशेन कर्षितः
म्रियतेपश्यतामेव गले घुर्घुररावकृत् । जीवस्तृणजलूकेव देहाद्देहंविशेत्क्रमात् ॥१२२॥
सम्प्राप्योत्तरमंशेन देहं त्यजति पूर्वकम् । मरणात्प्रार्थना दुःखमधिकं हि विवेकिनः
क्षणिकं मरणे दुःखमनन्तं प्रार्थनाकृतम् । ज्ञातं मयैतदधुना मृतो भवति सद्गुरुः ॥
न परः प्रार्थयेद्भूयस्तृष्णालाघवकारणम् । आदौदुःखंतथामध्येह्यन्त्येदुःखंचदारुणम्
निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरम्परा ।
क्षुधा च सर्वरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ १२६
स चान्नौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति । क्षुद्व्याधेर्वेदनातीव्रानिःशेषबलकृन्तनी ॥
तयाऽभिभूतो म्रियतेयथान्यैर्व्याधिभिर्नरः । राज्ञोऽभिमानमात्रं हि ममैव विद्यतेगृहे
सर्वमाभरणं भारं सर्वमालेपनं मम । सर्वं प्रलपितं गीतं नित्यमुन्मत्तचेष्टितम् ॥
इत्येवंराज्यसम्भोगैःकुतःसौख्यं विचारतः । नृपाणांव्यग्रचित्तानामन्योन्यविजिगीषया
प्रायेण श्रीमदालेपान्नहुषाद्यामहानृपाः । स्वर्गंप्राप्यापिपतिताः कः श्रियोविन्दतेसुखम्
उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशये स्थितम् । नरैः पुण्यफलं स्वर्गे मूलच्छेदेन भुज्यते
न चान्यत्क्रियते कर्म सोऽत्र दोषः सुदारुणः । छिन्नमूलतरुर्यद्वदवशः पतते क्षितौ ॥
पुण्यमूलक्षयेतद्वत्पातयन्ति दिवौकसः । इति स्वर्गेऽपिदेवानांनास्तिसौख्यंविचारतः
तथा नारकिणां दुःखं प्रसिद्धं किं च वर्ण्यते ।
स्थावरेष्वपि दुःखानि दावाग्निहिमशोषणम् ॥ १३५ ॥
कुठारैश्छेदनंतीव्रं वल्कलानां च तक्षणम् । पर्णशाखाफलानां च पातनं चण्डवायुना

अपमर्दश्च सततंगजैर्बन्धैश्च देहिभिः। तृड्बुभुक्षा च सर्पाणांक्रोधोदुःखं च दारुणम्
दुष्टानां घातनं लोके पाशेन च निबन्धनम्। एवं सरीसृपाणां च दुःखं मातर्मुहुर्मुहुः
अकस्माज्जन्ममरणं कीटादीनांतथाविधम्। वर्षाशीतातपैर्दुःखं [illegible] पगपक्षिणाम्
क्षुत्तृट्क्लेशेनमहत्तासन्त्रस्ताश्चसदामृगाः। पशुनागनिकायानांशृणुदुः[illegible] यानि च
क्षुत्तृट्छीतादिदमनं वधबन्धनताडनम्। नासाग्रवेधनं त्रासः प्रतोदाङ्कुशताडनम्॥
वेणुकुन्तादिनिगडमुद्गराऽङ्कुशताडनम्। भारोद्वहनसंक्लेशं शिक्षायुद्धादिपीडनम्॥
आत्मयूथवियोगश्च वने च नयनादिकम्। दुर्भिक्षं गर्भगत्वं च मूर्खत्वं च दरिद्रता

अधरोत्तरभावश्च मरणं राष्ट्रविभ्रमः।
अन्योन्याभिभवाद्दुःखमन्योन्यातिशयात्पुनः॥ १४४॥
अनित्यता प्रभावाणामुच्छ्रयाणां च पातनम्।
इत्येवमादिभिर्दुःखैर्यस्माद्व्याप्तं चराचरम्॥ १४५॥
निरयादिमनुष्यान्तं तस्मात्सर्वं त्यजेद् बुधः।
स्कन्धात्स्कन्धं नयेद्भारं विश्राममंमन्यतेऽन्यथा॥ १४६॥

तद्वत्सर्वमिदंलोके दुःखं दुःखेन शाम्यति। एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशयोच्छ्रितम्
दुःखैराकुलितंज्ञात्वानिर्वेदंपरमाप्नुयात्। निर्वेदाच्चविरागःस्याद्विरागाज्ज्ञानसम्भवः
ज्ञानेन तं परं ज्ञात्वा विष्णुं मुक्तिमवाप्नुयात्। नाहमेतादृशेलोके रमेयंजननि!क्वचित्
राजहंसो यथा शुद्धः काकामेध्यप्रदर्शकः। शृणु मातर्यत्र संस्थो रमेयं निरुपद्रवः
अविद्यायनमत्युग्रं नानाकर्मातिशाखिनम्। सङ्कल्पदंशमकरं शोकहर्षहिमातपम्॥

मोहान्धकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपम्।
विषयानन्यथाध्वानं कामक्रोधविमोक्षकम्॥ १५२॥

तदतीत्यमहादुर्गंप्रविष्टोऽस्मि महद्वनम्। नतत्प्रविश्य शोचन्ति न प्रदुष्यन्ति तद्विदः

न च बिभ्यति केषाञ्चिन्नाऽस्य बिभ्यति केचन॥ १५४॥
तस्मिन्वने सप्तमहाद्रुमास्तु सप्तैव नद्यश्च फलानि सप्त।
सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम्॥ १५५॥

पञ्चवर्णानि दिव्यानि चतुर्वर्णानि कानिचित् ।
त्रिद्विवर्णैरेकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ १५६ ॥
सुज[illegible] पादपास्तत्र वाप्यस्तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ १५७ ॥
सप्त स्त्रियस्तत्र वसन्ति सत्यस्त्ववाङ्मुख्यो भानुमतो भवन्ति ।
ऊर्ध्वं रसानाददते प्रजाभ्यः सर्वाश्च तास्तत्त्वतः कोऽपि वेद ॥१५८॥
सप्तैव गिरयश्चाऽत्र धृतं यैर्भुवनत्रयम् । नद्यश्च सरितः सप्त ब्रह्मवारिवहाः सदा ॥
तेजश्चाऽभयदानत्वमद्रोहः कौशलं तथा । अचापल्यमथाऽक्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः
इत्येते गिरयो ज्ञेयास्तस्मिन्विद्यावने स्थिताः ।
दृढनिश्चयस्तथा भासा समता निग्रहो गुणः ॥ १६१ ॥
निर्ममत्वं तपश्चाऽत्रसन्तोषः सप्तमो ह्रदः । भगवद्गुणविज्ञानाद्भक्तिःस्यात्प्रथमानदी
पुष्पादिपूजा द्वितीया तृतीया च प्रदक्षिणा । चतुर्ती स्तुतिवाग्रूपा पञ्चमीईश्वरार्पणा
षष्ठी ब्रह्मैकता प्रोक्ता सप्तमी सिद्धिरेव च । सप्त नद्योऽत्र कथिता ब्रह्मणा परमेष्ठिना
ब्रह्मा धर्मो यमश्चाऽग्निरिन्द्रो वरुण एव च ॥ १६५ ॥
धनदश्च ध्रुवादीनां सप्तकानर्चयन्त्यमी । नदीनां सङ्गमस्तत्र वैकुण्ठसमुपह्वरे ॥१६६॥
आत्मतृप्ता यतो यान्ति शान्ता दान्ताः परात्परम् ।
केचिद्द्रुमाः स्त्रियः केचित्केचित्तत्त्वविदोऽपरे ॥ १६७ ॥
सरितः केचिदाहुः स्म सप्तैव ज्ञानवित्तमाः । अनपेतव्रतकामोऽत्र ब्रह्मचर्यं चरामि च
ब्रह्मैव समिधस्तत्र ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंस्तरः । आपो ब्रह्मगुरुर्ब्रह्म ब्रह्मचर्यमिदं मम ॥१६९॥
एतदेवेदृशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः । गुरुं च शृणु मे मातर्यो मे विद्याप्रदोऽभवत्
एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता हृद्येव तिष्ठन्पुरुषं प्रशास्ति ।
तेनाभियुक्तः प्रणवादिवोदकं यथा नियुक्तोऽस्मि तथाऽऽचरामि ॥ १७१ ॥
एकोगुरुर्नास्ति तथा द्वितीयो हृदि स्थितस्तमहं नु ब्रवीमि ।
यं चावमान्यैव गुरुं मुकुन्दं पराभूता दानवाः सर्व एव ॥ १७२ ॥
एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो हृदि स्थितं तमहमनुब्रवीमि ।

तेनानुशिष्टा बान्धवा बन्धुमन्तः सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभान्ति ॥ १७३ ॥
ब्रह्मचर्यं च संसेव्यं गार्हस्थ्यं शृणु यादृशम् ।
पत्नी प्रकृतिरूपा मे तच्चितो नाऽस्मि कर्हिचित् ॥१[illegible]॥
मच्चित्ता सा सदा मातर्मम सर्वार्थसाधनी ।
घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ॥ १७५ ॥
मनो बुद्धिश्च सप्तैते दीप्यन्ते पावका मम ।
गन्धो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमम् ॥ १७६ ॥
मन्तव्यमथ बोद्धव्यंसप्तैता:समिधो मम । हुतंनारायणध्यानाद्भुङ्क्तेनारायणःस्वयम्
एवम्विधेन यज्ञेन यजाम्यस्मि तमीश्वरम् ।
अकामयानस्य च सर्वकामो भवेद्विषाणस्य च सर्वदोषः ॥ १७८ ।
न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपास्तोयस्य बिन्दोरिव पुष्करेषु ।
नित्यस्य मे नैव भवन्त्यनित्या निरीक्षमाणस्य बहुस्वभावात् । ।१७९ ॥
न सज्जते कर्मसु भोगजालं दिवीव सूर्यस्य मयूखजालम् ॥ १८० ॥
एवम्विधेन पुत्रेण मा मातर्दुःखिनी भव । तत्पदं त्वाञ्च नेष्यामि न यत्क्रतुशतैरपि ॥
इति पुत्रवचःश्रुत्वा विस्मिता इतराऽभवत् । चिन्तयामास यद्येवं विद्वान्ममसुतोदृढम्
लोकेषुख्यातिमायातिततोमेस्याद्यशःपरम् । इत्यादिचिन्तयन्त्यांचरजन्यांभगवान्हरिः
प्रहृष्टस्तस्य तैर्वाक्यैर्विस्मितः प्रादुरास च । मूर्तेः स्वयं विनिष्क्रम्य शङ्खचक्रगदाधरः
जगदुद्भासयन्भासा सूर्यकोटिसमप्रभः । ततो निष्पत्य धरणीं हृष्टरोमाऽऽश्रुगद्गदः ॥
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलि धीमानैतरेयोऽथ तुष्टुवे ॥ १८६ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च ॥
नमो विज्ञानमात्राय परमानन्दमूर्तये । आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥
आत्मानन्दानुभूत्यैव सन्यक्तत्यक्तोर्मये नमः । हृषीकेशाय महते नमस्तेऽनन्तशक्तये ॥
वचस्युपरते प्राप्यो य एको मनसा सह । अनामरूपचिन्मात्रः सोऽव्यान्नःसदसत्परः
यस्मिन्निदं यतश्चेदं निष्ठत्यपैति जायते । मृणमयेष्विव मृज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः

यन्नस्पृशन्ति न विदुर्मनोबुद्धीन्द्रियासवः । अन्तर्बहिश्च विततंव्योमवत्प्रणतोऽस्म्यहम्
देहेन्द्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशबद्धाः प्रचरन्ति कर्मसु ।
नै[illegible]ऽन्यदालोहमिव प्रतप्तं स्थानेषु तद्द्रष्टपदेन एते ॥ १९३ ॥
चतुर्भिश्च [illegible]र्द्वाभ्यामेकधा प्रणमामि तम् । पूर्वापरापरयुगे शास्तारं परमीश्वरम्
हित्वा गतीर्मोक्षकामा यं भजन्ति दशात्मकम् । तं परं सत्यममलंत्वांवयंपर्युपास्महे
ॐनमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय विभूतिपतये सकलसात्वतपरिवृढनिकर-करकमलोत्पलकुड्मलोपलालितचरणारविन्दयुगल परमपरमेष्ठिन्नमस्ते ॥१९६॥

तवाग्निरास्यं वसुधाङ्घ्रियुग्मं नभःशिरश्चन्द्ररवी च नेत्रे ।
समस्तलोका जठरं भुजाश्च दिशश्चतस्रो भगवन्नमस्ते ! ॥ १९७ ॥
जन्मानि तावन्ति न सन्ति देव ! निष्पीड्य सर्वाणि च सर्वकालम् ।
भूतानि यावन्ति मयाऽत्र भीमे पीतानि संसारमहासमुद्रे ॥ १९८ ॥
सम्पच्छिलानां हिमवन्महेन्द्रकैलासमेर्वादिषु नैव तादृक् ।
देहाननेकाननुगृह्णतो मे प्राप्ताऽस्ति सम्पन्महती यथेश ! ॥ १९९ ॥
न सन्ति ते देव भुवि प्रदेशा न येषु जातोऽस्मि तथा विनष्टः ।
भूत्वा मया येषु न जन्तवश्च सम्भक्षितो वा न च भूतसङ्घैः ॥२००॥
शोकाभिभूतस्य ममाऽश्रु देव ! यावत्प्रमाणं पतितं भवेषु ।
तावत्प्रमाणं न जलं पयोदा मुञ्चन्ति दिव्यैरपि वर्षलक्षैः ॥ २०१ ॥
मन्ये धरित्रीपरमाणुसंख्यामुपैति पित्रोर्गणना न मह्यम् ।
मित्राण्यमित्राण्यनुजीव्यबन्धून्संख्यातुमीशोऽस्मि न देवदेव ! ॥ २०२ ॥
त्वय्यर्पितं नाथ ! पुनः पुनर्मे मनः समाक्षिप्य सुदुर्द्धरारि ।
कमो वशं क्रोधमुखैः सहायैः करोति किं तद्भगवन्करोमि ॥२०३ ॥
सोऽहं भृशार्तः करुणाकरस्त्वं संसारगर्ते पतितस्य विष्णो ! ।
महात्मनां संश्रयमभ्युपेतो नैवाऽवसीदत्यपि दुर्गतोऽपि ॥ २०४ ॥
परायणं रोगवतो हि वैद्यो महाब्धिमग्नस्य च नौर्नरस्य ।

बालस्य मातापितरौ सुघोरसंसारखिन्नस्य हरे ! त्वमेव ॥ २०५ ॥
प्रसीद सर्वेश्वर ! सर्वभूत ! सर्वस्य हेतो ! परमार्थसार ! ।
मामुद्धराऽस्मादुरुदुःखसंघात्संसारगर्तात्स्वपरिग्रहे[illegible] ॥ २०६ ॥
क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमं मुहुरर्द्यमानं शीतोष्णवातसलिलैरत[illegible]ाच्च ।
कामाग्निनाऽच्युत ! रुषा च सुदुर्भरेण सम्पश्यतो मम उरुक्रम सीदतो हि
भवन्तु भद्राणि समस्तदोषाः प्रयान्तु नाशं जगतोऽखिलस्य ।
मयाऽद्य भक्त्या परमेश्वरे प्रभौ स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०८ ॥
ये भूतले ये दिवि चाऽन्तरिक्षे रसातले प्राणिगणाश्च केचित् ।
भवन्तु ते सिद्धियुजो मयाऽद्य स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०९ ॥
अज्ञानिनो ज्ञानविदो भवन्तु प्रशान्तिभाजः सततोग्रचित्ताः ।
मया च विश्वम्भरणे ह्यनन्ते स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१० ॥
शृण्वन्ति ये मे स्तुवतस्तथाऽन्ये पश्यन्ति ये मामिदमीरयन्तम् ।
देवासुराद्या मनुजास्तिरश्चो भवन्तु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २११ ॥
ये चाऽपि मूका विकलेन्द्रियत्वात्पठन्ति नो नैव विलोकयन्ति ।
पश्वादयः कीटपिपीलिकाद्या भवन्तु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २१२ ॥
नश्यन्तु दुःखानि जगत्यपेतु लोभादिको दोषगणः प्रजाभ्यः ।
यथाऽऽत्मनि भ्रातरि चाऽऽत्मजे वा तथा नरस्याऽस्तु जनेऽपि भावः ॥
संसारवैद्येऽखिलदोषहानिविचक्षणे निर्वृतिहेतुभूते ।
संसारबन्धाः शिथिलीभवन्तु हृदि स्थिते सर्वजनस्य विष्णौ ॥२१४॥
पापं प्रणाशं मम च प्रयातु यन्मानसं यच्च करोमि वाचा ।
शारीरमत्याचरितं च यन्मे स्मृते जगद्धातरि वासुदेवे । २१५ ॥
यथा हि वा वासुदेवेति प्रोक्ते सङ्कीर्त्तने विष्णुभक्तस्य वाऽपि ।
मृते हरौ वाऽपि प्रयाति पापं सत्येन मे नश्यतां तेन पापम् ॥ २१६ ॥
मूढोऽयमल्पमतिरल्पविचेष्टितोऽयं क्लिष्टं मनोऽपि विषयैर्मयि न प्रसङ्गि ।

इत्थं कृपां कुरु मयि प्रणतेऽखिलेश! त्वां स्तोतुमम्बुजभवोऽपिहि देव! नेशः
स त्वं प्रसीद भगवन्कुरु मय्यनाथे विष्णो! कृपांपरमकारुणिकःकिलत्वम्
संसा[illegible]रनिमग्नमनन्तदीनमुद्धर्तु मर्हसि हरे! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२१८॥

इत्थं स्तुतः स भगवानैतरेयेण भारत !। वासुदेवो विशालात्मा सानन्दमिदमाह तम्
वत्सैतरेय! तुष्टोऽस्मि भक्त्याऽनेन स्तवेन ते। वरंवृणुष्वमत्तस्त्वं दुर्लभंयदभीप्सितम्

ऐतरेय उवाच

एष एव वरो नाथ! मम नित्यमभीत्सितः। मज्जतो घोरसंसारे कर्णधारो हरे! भव॥

श्रीभगवानुवाच

मुक्त एवाऽसि संसाराद्यस्य ते भक्तिरीदृशी। ग्रहैर्महाग्रहैर्बद्धो नैव ते द्वित्रयोदशी॥
यश्च स्तोत्रेण सततं गुप्तक्षेत्रसमीहितम्। स्तोष्यते वासुदेवं मां स पापक्षयमाप्स्यति
यस्मादेतेन स्तोत्रेणपापं नाशमवाप्स्यति। अघनाशनमित्येवतस्मात्ख्यातिमवाप्स्यति
एकादश्यामुपोष्यैव ममाऽग्रे यःपठिष्यति। स्तवमेनंस पूतात्मा मम लोकमवाप्स्यति
सर्वेषामेव क्षेत्राणां गुप्तक्षेत्रं प्रियं यथा। तथा सर्वस्तवानाञ्च स्तवोऽयं सुप्रियो मम
यानि चोद्दिश्य भूतानि जप्यतेऽसौ महात्मभिः।
तानि शान्ति भगं प्रज्ञां प्राप्स्यन्ति कृपया मम॥ २२७॥
त्वंचवत्सश्रौतधर्मान्सम्यगाचर श्रद्धया। नतैर्वन्धं मयिन्यस्तैराप्स्यंनभिसन्धितैः
यज यज्ञैरवाप्यैव दारान्नन्दय मातरम्। मयि ध्यानेन तीव्रेणमामवाप्स्यस्यसंशयम्॥
बुद्धिर्मनोऽथ भूतानि बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च। त्रयोदशग्रहैर्ये स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः॥
बोद्धव्यमथ मन्तव्यमहन्ता शब्द एव च। स्पर्शो रसो रूपगन्धौ वचनादानमेव च॥
विहृत्युत्सर्ग आनन्दस्त्रयोदश महाग्रहाः। एतान्महाग्रहान्पुत्र शुद्धाञ्छुद्धैः स्वकैर्ग्रहैः
गृहाण ध्यानयोगेन ममैवंमोक्षमाप्स्यसि। एवं त्वं कर्मभिर्वीरनैष्कर्म्यंसमवाप्स्यसि
शुल्वं रसेन सम्विद्धं दक्षो हेम यथाऽश्नुते। वर्णाश्रमाचारव्रता मयि सन्यस्तकर्मणा
मदनुध्यानयुक्तेन मोक्षो नास्तीह दुर्लभः तस्मादेवं वर्तमानो नन्दव्रतपरायणः॥
उद्धृत्य सप्तपुरुषांल्लयं मयि गमिष्यसि। साम्प्रतं प्रतिभास्यन्ति वेदाश्चापठिताअपि

ततस्त्वं कोटितीर्थे तु यज्ञे वै हरिमेधसः ।
याहि तत्र भविष्यं ते सर्वं मातुरभीप्सितम् ॥ २३७ ॥

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्मूर्तिमध्ये विवेश ह । विलोक्यमानो [illegible]मात्राचैवसुतेनच
ततो मूर्तिं नमस्कृत्य वासुदेवस्य विस्मितः । ऐतरेयः स्वजननीं मुदितेवाक्यमब्रवीत्
पुराऽहमभवं शूद्रो भीतः संसारदोषतः । परिनिष्ठागतं धर्मं ब्राह्मणं शरणं गतः ॥२४०
स कृपालुर्मम प्राह मन्त्रं वै द्वादशाक्षरम् । सदेमं जपचेत्युक्त्वा तमहं जप्तवान्सदा ॥

तेन जाप्यप्रभावेण ममोत्पत्तिस्तवोदरात् ।
जातस्मृतिर्विष्णुभक्तिः स्थितिरत्र च सर्वदा ॥ २४२ ॥

इदानीञ्च प्रयाम्येष यज्ञं तं हरिमेधसः । त्वद्रूपं विष्णुप्रीत्यर्थं प्रणम्य त्वां प्रसादये ॥
ततोमहीनगरकाख्येकोटितीर्थतलस्थितम् । यजन्तं सम्वृतं विप्रैःकोटिशस्तमुपागमत्
गेहाय मातरं प्रोच्य स यज्ञे प्रोक्तवान्द्विजः । नमस्तस्मै भगवते विष्णवेऽकुण्ठमेधसे
यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मसागरे । इति श्लोकं महार्थं ते हरिमेधमुखाद्द्विजाः
आकर्ण्याऽऽसनपूजाद्यैः पूजयामासुरङ्गतम् । ततोवेदार्थनैपुण्यैस्तेनते तोषिताद्द्विजाः
प्रददुर्दक्षिणां सर्वां हरिमेधाः सुतामपि । द्रव्यं कन्याञ्च संगृह्य स्वगृहं समुपागमत्
वन्दयित्वा स्वजननीं पुत्रानुत्पाद्य चाऽमलान् । इष्ट्वा यज्ञैरैतरेयो द्वादशीव्रततत्परः ॥
वासुदेवानुध्यानेन मोक्षं पश्चादुपागतः । एवं विधो वासुदेवः स्वयमत्राऽस्ति भारत
योऽर्चयेत्पूजयेत्स्तौति सर्वं तस्याऽक्षयं विदुः । शिवधर्मेषु यत्प्रोक्तं फलंपूर्वंमया तव

तादृशं लभते मर्त्यो वासुदेवप्रसादतः ॥ २५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे श्रीवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवर्णन ऐतरेयब्राह्मणचरित्र-
वर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

सभट्टादि[illegible]न सूर्यमहिमवर्णनमेतरेयाय वाग्दानपुरःसरं भट्टादित्य-पूजामाहात्म्यवर्णनम्

श्रीनारद उवाच

ततोऽहं पार्थ भूयोऽपि जनानुग्रहकाम्यया । प्रत्यक्षदेवं मार्तण्डमत्राऽऽनेतुमियेष ह
सर्वेषां प्राणिनां यस्मादुडुपो भगवान्रविः । इहामुत्र च कौन्तेयविश्वोद्धारी रविर्मतः
ये स्मरन्ति रविं भक्त्या कीर्तयन्ति च ये नराः ।
पूजयन्ति च ये नित्यं कृतार्थास्ते न संशयः ॥ ३ ॥
सूर्यभक्तिपरा येच नित्यं तद्गतमानसाः । ये स्मरन्ति सदा सूर्यं न ते दुःखस्यभागिनः
भवनानि मनोज्ञानि विविधाभरणाःस्त्रियः । धनं चाऽदृष्टपर्यन्तं सूर्यपूजाविधेः फलम्
दुर्लभा भक्तिः सूर्ये वा दुर्लभं तस्य चाऽर्चनम् ।
दानं च दुर्लभं तस्मै ततो होमश्च दुर्लभः ॥ ६ ॥
नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् । जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितम्
इत्यहं हृदि सञ्चिन्त्य माहात्म्यंरविजं महत् । पूर्णं वर्षशतं पार्थ रविभक्त्याह्यतोषयम्
जपेन सुविशुद्धेन च्छन्दसां वायुभोजनः । ततः खाद्द्वितीयांमूर्तिंकृत्वायोगबलाद्विभुः
तेजसा दुर्दृशो भास्वान्प्रत्यक्षः समजायत ॥ १० ॥
तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा नमस्कृत्य रविं प्रभुम् । सामभिर्विविधैर्देवं पर्यतोषयमीश्वरम् ॥
तुष्टो मामाह वरदो देवर्षे ! सुचिरंत्वया । तपसाऽऽराधितोऽस्मीतिवरंवृणुयथेप्सितम्
इत्युक्तोऽहं लोकनाथं प्राञ्जलिः प्रास्तुवं वचः । यदि तुष्टो भवान्मह्यंयदिदेयोवरोमम
ततस्ते कामरूपे या कला नाथ ! प्रवर्तते । राजवर्धनराज्ञा याऽऽराधिता च जनैः पुरा
तथा च कलया भानो ! सदाऽत्रस्थातुमर्हसि । ततस्तथेति देवेन प्रोक्ते तुष्टेन भारत
अस्थापयमहं सूर्यं भट्टादित्याभिधानकम् । भट्टेन स्थापितंयस्मान्मयातस्माद्रविर्जगौ

ततः सम्पूज्य तं पुष्पैः कृतावेशोऽहं रविम् ।
भक्त्युद्रेकाप्लुताङ्गोऽथ स्तुतिमेतामथाऽऽचरम् ॥ १७ ॥
सर्ववेदरहस्यैश्च नामभिश्च शताष्टभिः । सप्तसप्तिरचिन्त्यात्म[illegible]कारुणिकोत्तमः
सञ्जीवनो जयो जीवो जीवनाथोजगत्पतिः । कालाश्रयःकालकर्त्ता[illegible]महामतिः
भूतान्तकरणो देवः कमलानन्दनन्दनः । सहस्रपाच्च वरदो दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥
धर्मप्रियो चितात्मा च सविता वायुवाहनः ।
आदित्योऽक्रोधनः सूर्यो रश्मिमाली विभावसुः ॥ २१ ॥
दिनकृद्दिनहृन्मौनी सुरथो रथिनाम्वरः । राज्ञीपतिः स्वर्णरेताः पूषा त्वष्टा दिवाकरः
आकाशतिलकोधातासम्विभागीमनोहरः । प्राज्ञःप्रजापतिर्धन्योविष्णुःश्रीशोभिषग्वरः
आलोककृल्लोकनाथो लोकपालनमस्कृतः। विदिताशयश्चसुनयो महात्माभक्तवत्सलः
कीर्तिकीर्तिकरो नित्यो रोचिष्णुः कल्मषापहः ।
जितानन्दो महावीर्यो हंसः सहारकारकः ॥ २५ ॥
कृतकृत्यः सुसङ्गश्च बहुज्ञो वचसाम्पतिः । विश्वपूज्यो मृत्युहारीघृणीधर्मस्यकारणम्
प्रणतार्तिहरोऽरोग आयुष्मान्सुखदः सुखी । मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो व्रती व्रतफलप्रदः
शुचिः पूर्णो मोक्षमार्गदाता भोक्ता महेश्वरः । धन्वन्तरिः प्रियाभाषीधनुर्वेदविदेकराट्
जगत्पिता धूमकेतुर्विधूतो ध्वान्तहा गुरुः ।
गोपतिश्च कृतातिथ्यः शुभाचारः शुचिप्रियः ॥ २६ ॥
सामप्रियो लोकबन्धुर्नैकरूपो युगादिकृत् । धर्मसेतुर्लोकसाक्षी खेटकः सर्वदः प्रभुः
मयैवं संस्तुतो भानुर्नाम्नामष्टशतेन च । तुष्यतां सर्वलोकानां सर्वलोकप्रियो व्रिभुः
इत्येवं संस्तवात्प्रीतो भास्करो मामवोचत ।
सदाऽत्र कलया स्थास्ये देवर्षे ! त्वत्प्रियेप्सया ॥ ३२ ॥
योमामत्रमहाभक्त्याभट्टादित्यंप्रपूजयेत् । सहस्रशःकामरूपेसम्पूज्याऽऽप्नोतितत्फलम्
मामुद्दिश्यच यो विप्रःस्वल्पं वा यदिवा बहु । दास्यतेऽत्राऽक्षयं तच्चग्रहीष्येकरजंयथा
रक्तोत्पलैश्च कह्लारैः केसरैः करवीरकैः । शतत्रयैर्महापद्मै रविवारेण मानवः ॥३५॥

सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा येऽर्चयिष्यन्ति मामिह ।
यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तान्प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ३६ ॥
दर्श[illegible]न्मम भक्त्या च नाशो व्याधिदरिद्रयोः ।
प्रणामात्स्वर्गमाप्नोति श्रुत्वा साक्षं च नित्यशः ॥३७ ॥

अभक्ति यश्च कर्त्ता मे स गच्छेन्निश्चितंक्षयम् । अष्टोत्तरशतंनाममामाऽग्रे यत्त्वयेरितम्
त्रिकालमेककालं वा पठतः शृणुयत्फलम् । कीर्तिमान्सुभगोविद्वान्सुसुखीप्रियदर्शनः
भवेद्वर्षशतायुश्च सर्वरोगविवर्जितः । यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतः शुचिः ॥
अक्षयंस्वल्पमप्यन्नंभवेत्तस्योपसाधितम् । विजयी च भवेन्नित्यंतथाजातिस्मरोभवेत्
तस्मादेतत्त्वयाजाप्यं परं स्वस्त्ययनंमहत् । यथाममाग्रे कुण्डंच कुरु स्नानार्थमुत्तमम्
कामरूपकला यत्र तत्र कुण्डं वने भवेत् । एवं दत्त्वा वरान्भानुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत
ततो भास्करवाक्येन सिद्धेशस्य च सव्यतः । वनमध्ये मयाकुण्डं कृतं दर्भशलाकया
कामरूपभवं कुण्डं वृक्षास्ते चाऽपिभारत ! । संलीनास्तन्महाश्चर्यं ममाऽजायतचेतसि

माघमासस्य शुक्लायां सप्तम्यां स्त्री नरोऽपि वा ।
स्नानं कुण्डे शुभं कृत्वा भट्टादित्यं प्रपश्यति ॥ ४६ ॥

तस्याऽनन्तं भवेत्पुण्यं रथं यश्चप्रपूजयेत् । रथयात्राञ्चकुरुते यस्मिन्यस्मिन्नसौपथि
ये च पश्यन्तिलोकास्तेधन्याःसर्वेनसंशयः । पुत्रधान्यधनैर्युक्तानीरूजस्तेजसाऽन्विताः
भविष्यन्ति नरास्ते ये कारयन्तिरथोत्सवम् । गङ्गादिसर्वतीर्थेषु यत्फलंकीर्तितंबुधैः
भट्टादित्यस्यकुण्डे च तत्फलंसप्तमीदिने । तत्र कुण्डेचयःस्नात्वासूर्यायाऽर्घ्यंप्रयच्छति

कपिलागोशतस्याऽसौ दत्तस्य फलमश्नुते ॥५०॥

अर्जुन उवाच

वासुदेवादयः सर्वे वदन्त्येवं महामुने ! ॥ ५१ ॥

भास्करार्घंविनाप्रातःकृतंसर्वं चनिष्फलम्। तस्याऽहंश्रोतुमिच्छामिविधिंविधिविदाम्वर

नारद उवाच

यथा ब्रह्मादयो देवायच्छन्त्यर्घंमहात्मने । भास्कराय शृणुत्वं तंविधिंसर्वाघनाशनम् ॥

प्रथमं तावत्प्रत्यूषे उदिते सूर्ये शुचिर्भूत्वा गोमयकृतमण्डलस्योपरि रक्तचन्दनेन मण्डलकं कृत्वा ततस्ताम्रपात्रे रक्तचन्दनोदकश्वेतचन्दनादिद्रव्यैः प्रपूरणं कृत्वा तन्मध्ये हेमाक्षतदूर्वादधिसर्पींषि परिक्षिप्य स्थापयेत् ॥ ५४ ॥

स्वशरीरमालभेत् अनेन मन्त्रेण । ॐ खखोल्काय नमः । सप्तवा[illegible]नुच्चैः स्थातव्यम्

तेन शुद्धिरुपसञ्जायते देहस्याऽर्चार्हता भवति ।

पश्चादासनस्थं देवं सवितारं मण्डलमध्ये द्वादशात्मकं सुरादिभिः सम्पूज्यमानं ध्यात्वा पूर्वोक्तमर्घपात्रं शिरसि कृत्वा भूमौ जानुनी निपात्य सूर्याभिमुखस्तद्गतमना भूत्वाऽर्घमन्त्रमुदाहरेत् ।

तदुच्यते सूर्यवक्त्राद्विनिर्गतमिति ॥ ५५ ॥

यस्योच्चारणशब्देन रथं संस्थाप्य भास्करः । प्रतिगृह्णातिचैवार्घ्यंवरमिष्टं च यच्छति

ॐयस्याऽऽहुः सप्त च्छन्दांसि रथे तिष्ठन्ति वाजिनः ।
अरुणः सारथिर्यस्य रथवाहोऽग्रतः स्थितः ॥ ५७ ॥

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशनी । इडा च पिङ्गलाचैववहन्तोऽश्वमुखास्तथा डिण्डिश्च शेषनागश्चगणाध्यक्षस्तथैव च । स्कन्दरेवन्ततार्क्ष्यांश्चतथाकल्माषपक्षिणौ राज्ञी च निक्षुभादेवीललिताचैव सञ्ज्ञिका । तथायज्ञभुजोदेवा येचाऽन्येपरिकीर्तिताः एभिः परिवृतो योऽसावधरोत्तरवासिभिः । तमहं लोककर्तारमाह्वयामि तमोपहम् अम्मयो भगवान्भानुरमुं यज्ञं प्रवर्तयन् । इदमर्घ्यं च पाद्यं च प्रगृहाण नमोनमः ॥

॥ आवाहनम् ॥

सहस्रकिरणवरद जीवनरूप ते नमः । इति सान्निध्यकरणम् ॥ ॐ वषट् इत्युच्चाय सूर्यस्य चरणयुगलं पश्यन् भुवि पद्भ्यां पात्रीं निर्वापयेत् पाद्यं तदुच्यते । एवं पाद्यं दत्त्वा बद्धाञ्जलिः सुस्वागतमिति कुर्यात् । स्वागतं भगवन्नेहि मम प्रसादं विधाय आस्यताम् । इह गृहाण पूजाञ्च प्रसादञ्च धिया कुरु । तिष्ठ त्वं तावदत्रैव यावत्पजां करोम्यहम् ॥ ६३ ॥

एवं विज्ञापनं दद्यादनेन मन्त्रेण कमलासनम् । तत्कमलासनं कमलनन्दनउपाविशति

आसन उपविष्टस्य शेषां पूजां नियोजयेत् । अनेन विधानेन ॐसोममूर्तिक्षीरोदपतये नमः। इति क्षीरादिस्नपनम्। ॐभास्कराय नीरवासिने नमः। इति जलस्नानम्। ततो वासोयुगं [illegible] द्यात् अनेन मन्त्रेण। इदं वासोयुगं सूर्य! गृहाण कृपया मम। कटिभूषणमे[illegible] ते द्वितीयं चाङ्गप्रावरणम् ॥६४॥

ततो यज्ञोपवीतं दद्यात् अनेन मन्त्रेण। सूत्रतन्तुमयं शुद्धं पवित्रमिदमुत्तमम्।

यज्ञोपवीतं देवेश! प्रगृहाण नमोऽस्तु ते ॥६५॥

ततो यथाशक्ति श्वेतमुकुटमुद्रिकादिभूषणानि दद्यात् अनेन मन्त्रेण।

मुकुटो रत्नबद्धोऽयं मुद्रिकां भूषणानि च। अलङ्कारं गृहाणेमं मया भक्त्या समर्पितम्

एवमलङ्कारं निवेद्य पश्चात्केशरकुङ्कुमकर्पूररक्तचन्दनमिश्रमनुलेपनं दद्यात् ॐतवातिप्रियवृक्षाणांरसोऽयंतिग्मदीधिते!। स तवैवोचितःस्वामिन्गृहाणकृपयामम ततश्चम्पकजपाकरवीरकर्णककेसरकोकनदादिभिः पूजां कुर्यात् ॥३६॥

ॐवनस्पतिरसो दिव्योगन्धाढ्योगन्धउत्तमः।

आहारः (आघ्रेयः) सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥७०॥

॥ शल्लकीधूपमन्त्रः ॥

ततः पायसादिनिष्पन्नं नैवेद्यं निवेदयेदनेनमन्त्रेण। नैवेद्यममृतंसर्वभूतानांप्राणवर्धनम्

पूर्णपात्रे मया दत्तं प्रतिगृह्य प्रसीद मे ॥७१॥

ततः शौचोदकताम्बूलदीपार्तिकशीतलिकापुनःपूजादि निवेद्य यथाशक्त्या स्तुत्वा सुकृतं दुष्कृतं वा क्षमस्वेति प्रोच्य विसर्जयेत्। ततो भूयो नमस्य हेमवपस्त्रोवीतालङ्कारान् ब्राह्मणाय निवेद्य निर्माल्यं संहृत्याऽम्भसि निक्षिपेत् ॥७२॥

॥ इत्यर्घ्यदानविधिः ॥

यएवंभास्करायाऽर्घ्यंमूर्तौमण्डलकेऽपिवा। नित्यं निवेदयेत्प्रातःस्याद्रवेरात्मवत्प्रियः अनेन विधिना कर्णो भास्कराघ्र्यं प्रयच्छति। ततःसूर्यस्यपार्थासावात्मवद्वल्लभोमतः अशक्तश्चेन्नित्यमेकमर्घ्यं दद्याद्दिवाकृते। ततोऽत्र रथंसप्तम्यां कुण्डे देयः प्रयत्नतः ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकमवाप्नुयात्। तस्मात्सवप्रयत्नेन दातव्योऽर्घोऽत्रभारत

एवं विधस्त्वसौ देवो भट्टादित्योऽत्र तिष्ठति ।
भूयानतोऽपि बहुशः पापहा धर्मवर्धनः ॥ ७९ ॥

दिव्यमष्टविधं चात्र सद्यः प्रत्ययकारकम् । पापानां चोपभुक्तं हि [illegible]र्थ! हलाहलम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे सागरसङ्गमे भट्टादित्यमाहात्म्यवर्णनं नाम
त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

भट्टादित्यमाहात्म्येऽष्टदिव्यपरीक्षावर्णनम्

अर्जुन उवाच

दिव्यप्राकारमिच्छामि श्रोतुं चाऽहं मुनीश्वर! ।
कथं कार्याणि कानीह स्फुटं यैः पुण्यपापकम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

शपथाः कोशघटकौ विषाग्नी तप्तमाषकौ । फलंच तन्दुलं चैव दिव्यानष्टौ विदुर्बुधाः
असाक्षिकेषु चाऽर्थेषु मिथो विवदमानयोः । राजद्रोहाभिशापेषु साहसेषु तथैव च ॥
अविदस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनाभिलङ्घयेत् । महर्षिभिश्च देवैश्चसत्यार्थाःशपथाःकृताः
जवनो नृपतिः क्षीणो मिथ्याशपथमाचरेत् । वसिष्ठाग्रे वर्षमध्ये सान्वयः किलभारत
अन्धः शत्रुगृहं गच्छेद्यो मिथ्याशपथांश्चरेत् । रौरवस्य स्वयंद्वारमुद्घाटयति दुर्मतिः

मन्यन्ते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ।
तांश्च देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपौरुषाः ॥ ७ ॥
आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८ ॥

एवं तस्मादभिज्ञाय सत्यार्थंशपथांश्चरेत्। वृथा हि शपथान्कुर्वन्प्रेत्य चेह विनश्यति
इदं सत्यं वदामीति ब्रुवन्साक्षीभवान्यतः। शुभाशुभफलं देहि शुचिःपादौरवेःस्पृशेत्
अथ [illegible]य विप्रोऽपि शस्त्रस्याऽपि च क्षत्रियः।
[illegible] संस्पृशंस्तथा वैश्यः शूद्रः स्वगुरुमेव च ॥ ११ ॥
मातरं पितरं पूज्यं स्पृशेत्साधारणंत्विदम्। कोशस्यरूपंपूर्वन्तेव्याख्यातंपाण्डुनन्दन!
विप्रवर्ज्यं तथा कोशं वर्णिनादापयेन्नृपः। यो यो यद्देवताभक्तः पाययेत्तस्य तं नरम्
समभक्तं च देवानामादित्यस्यैव पाययेत्। सर्वेषां चोग्रदेवानां स्नापयेदायुधास्त्रकम्
स्नानोदकं वा सङ्कल्पं गृहीत्वापाययेन्नवम्। त्रिसप्तरात्रमध्येचफलंकोशस्यनिर्दिशेत्
अतः परं महादिव्यविधानं शृणु यद्भवेत्। संशयच्छेदि सर्वेषां धार्ष्ट्यात्तद्दिव्यमेवच
सशिरस्कंप्रदातव्यमिति ब्रह्मापुराऽब्रवीत्। महोग्राणां च दातव्यमशिरस्कमपिस्फुटम्
साधूनां वर्णिनां राजा न शिरस्कं प्रदापयेत्
न प्रवाते घटं देयं नोष्णकाले हुताशनम् ॥ १८ ॥
वर्णिनां च तथा कालं तन्दुलं मुखरोगिणाम् ॥ १९ ॥
कुष्ठपित्तार्दितानांच ब्राह्मणानाञ्च नो विषम्। तप्तमाषकमर्हन्ति सर्वे धर्म्यं निरत्ययम्
न व्याधिमरके देशे शपथान्कोशमेव च। दिव्यान्यासुरकैर्मन्त्रैः स्तम्भयन्तीह केचन
प्रतिघातविदस्तेषां योजयेद्धर्मवत्सलान्।
दिव्यानां स्तम्भकाञ्ज्ञात्वा पापान्नित्यं महीपतिः ॥ २२ ॥
विवासयेत्स्वकाद्राष्ट्राच्चेहिलोकस्य कण्टकाः। तेषामन्वेषणंयत्नंराजानित्यंसमाचरेत्
ते हि पापसमाचारास्तस्करेभ्योऽपि तस्कराः।
प्राग्दृष्टदोषान्स्वल्पेषु दिव्येषु विनियोजयेत् ॥ २४ ॥
महत्स्वपि न चार्थेषु धर्मज्ञान्धर्मवत्सलान्। न मिथ्यावचनं येषां जन्मप्रभृतिविद्यते
श्रद्दध्यात्पार्थिवस्तेषां वचनादेव भारत। ज्ञात्वा धर्मिष्ठतां राजा पुरुषस्य विचक्षणः
क्रोधाल्लोभात्कारयंश्च स्वयमेवप्रयच्छति। तस्मात्पापिषुदिव्यंस्या[illegible]त्रादौप्रोच्यतेघटे
सुसमायां पृथिव्यांचदिग्भागेपूर्वंदक्षिणे। यज्ञियस्यतुवृक्षस्य स्थाप्यंस्यान्मुण्डकद्वयम्

स्तम्भकस्यप्रमाणंचसप्तहस्तंप्रकीर्तितम् । द्वौहस्तौनिखनेत्काष्ठंदृश्यंस्याद्धस्तपञ्चकम्
अन्तरं तु तयोःकार्यं तथा हस्तचतुष्टयम् । मुण्डकोपरि काष्ठं च दृढं कुर्याद्विचक्षणः॥
चतुर्हस्तं तुलाकाष्ठमव्रणं कारयेत्स्थिरम् । खदिरार्जुनवृक्षाणां शिं[illegible]लजं त्वथ ॥
तुलाकाष्ठेतुकर्तव्यं तथावैशिक्यकद्वयम् । प्राङ्मुखोनिश्चलःकार्यः शुचौदेशेधटस्तथा
पाषाणस्यापिजायेत स्तम्भेषुचधटस्तथा । वणिक्सुवर्णकारोवाकुशलःकांस्यकारकः

तुलाधारधरः कार्यो रिपौ मित्रे च यः समः ।
श्रावयेत्प्राड्विवाकोऽपि तुलाधारं विचक्षणः ॥ ३४ ॥

ब्रह्मघ्ने येस्मृता लोका ये च स्त्रीबालघातके। तुलाधारस्यतेलोकास्तुलांधारयतोमृषा
एकस्मिंस्तोलयेच्छिक्येज्ञातंसूपोषितं नरम् । द्वितीयेमृत्तिकांशुभ्रांगौरांतुतुलयेद्बुधः
इष्टिकाभस्मपाषाणकपालास्थीनि वर्जयेत् । तोलयित्वा ततः पूर्वं तस्मात्तमवतारयेत्
मूर्ध्नि पत्रं ततोन्यस्यन्यस्तपत्रंनिवेशयेत् । पत्रे मन्त्रस्त्वयंलेख्योयःपुरोक्तःस्वयम्भुवा
“ब्रह्मणस्त्वं सुता देवि तुलानाम्नेतिकथ्यते । तुकारोगौरवेनित्यंलकारोलघुनिस्मृतः
गुरुलाघवसंयोगात्तुला तेन निगद्यसे । संशयान्मोचयस्वैनमभिशस्तं नरं शुभे!”॥४०
भूय आरोपयेत्तं तु नरं तस्मिन्सपत्रकम्। तुलितो यदि वर्धेत शुद्धो भवति धर्मतः ॥

हीयमानो न शुद्धः स्यादिति धर्मविदो विदुः ।
शिक्यच्छेदे तुलाभङ्गे पुनरारोपयेन्नरम् ॥ ४२ ॥

एवं निःसंशयं ज्ञानं यथान्यायंनलोपयेत् । एतत्सर्वंरवौ वारे कार्यंसम्पूज्यभास्करम्

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि विषदिव्यं शृणुष्व मे ॥ ४४ ॥

द्विप्रकारं च तत्प्रोक्तं घटसर्पविषं तथा । शृङ्गिणो वत्सनाभस्य हिमशैलभवस्य वा
यवाःसप्त प्रदातव्या अथवा षड्घृतप्लुताः । मूर्ध्निविन्यस्तपत्रस्य पत्रे चैवंनिवेशयेत्
त्वं विष! ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मेव्यवस्थितः । त्रायस्वैनंनरंपापात्सत्येनास्यभवामृतम्
येन वेगैर्विना जीर्णं छर्दिमूर्च्छाविवर्जितम् । तं तु शुद्धंविजानीयादितिधर्मविदोविदुः
क्षुधितं क्षुधितः सर्पं घटस्थंप्रोच्यपूर्ववत् । संस्पृशेत्तालिकासप्तनदशेच्छुध्यतीतिसः
अग्निदिव्यं यथा प्राह विरञ्चिस्तच्छृणुष्व मे। सप्तमण्डलकान्कुर्याद्देवस्याग्रे रवेस्तथा

मण्डलान्मण्डलं कार्यं पूर्वेणेति विनिश्चयः। षोडशाङ्गुलकं कार्यं मण्डलात्तावदन्तरम्
आर्द्रवाससमाहूय तथा चैवाप्युपोषितम्। कारयेत्सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ
प्रत्यक्षं कारयेद्दिव्यं [illegible]ज्ञो वाऽधिकृतस्य वा। ब्राह्मणानां श्रुतवतां प्रकृतीनां तथैव च

[illegible]श्चमे दिनकाले हि प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः शुचिः।
चतुरस्रे मण्डलेऽन्ये कृत्वा चैव समौ करौ ॥ ५४ ॥

लक्षयेयुः कृतादीनि हस्तयोस्तस्याहरिणः। सप्ताश्वत्थस्यपत्राणिबध्नीयुःकरयोस्ततः
नवेन कृतसूत्रेण कार्पासेन दृढं यथा। ततस्तु सुसमं कृत्वा अष्टाङ्गुलमथायसम् ॥५६
पिण्डं हुताशसन्तप्तंपञ्चाशत्पलिकं दृढम्। आदौपूजांरवेःकृत्वाहुताशस्याऽथकारयेत्
रक्तचन्दनधूपाभ्यां रक्तपुष्पैस्ततथैव च। अभिशस्तस्य पत्रं च बध्नीयाच्चैव मूर्धनि ॥
मन्त्रेणाऽनेन संयुक्तं ब्राह्मणाभिहितेन च। त्वमग्ने! वेदाश्चत्वारस्त्वं च यज्ञेषु हूयसे
पापं पुनासि वै यस्मात्तस्मात्पावक उच्यसे। त्वंमुखंसर्वदेवानां,त्वंमुखंब्रह्मवादिनाम्
जठरस्थोऽसिभूतानां ततो वेत्सि शुभाशुभम्। पापेषुदर्शयात्मानमर्चिष्मान्भवपावक
अथवा शुद्धभावेषु शीतो भव महावल !। ततोऽभिशस्तः शनकैर्मण्डलानि परिक्रमेत्
परिक्रम्य शनैर्जह्याल्लोहपिण्डं ततः क्षितौ। विपत्रहस्तं तं पश्चात्कारयेद्व्रीहिमर्दनम्

निर्विकारौ करौ दृष्ट्वा शुद्धो भवति धर्मतः।
भयाद्वा पातयेद्यस्तु तदधो वा विभाव्यते ॥ ६४ ॥

पुनस्त्वाहारयेल्लोहं विधिरेष प्रकीर्तितः। अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तप्तमाषविधिं शृणु
कारयेदायसं पात्रं ताम्रं वा षोडशाङ्गुलम्। चतुरङ्गुलखातं तु मृण्मयं वापि कारयेत्
पूरयेद्घृततैलाभ्यां पलैर्विंशतिभिस्ततः। सुतप्ते निक्षिपेत्तत्र सुवर्णस्य तु माषकम् ॥
वह्न्युक्तं विन्यसेन्मन्त्रमभिशस्तस्य मूर्धनि। अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन तप्तमाषं समुद्धरेत् ॥

शुद्धं ज्ञेयमसन्दिग्धं विस्फोटादिविवर्जितम्।
फालशुद्धिं प्रवक्ष्यामि तां शृणु त्वं धनञ्जय ! ॥ ६६ ॥

आयसं द्वादशपलं घटितं फालमुच्यते। अष्टाङ्गुलमदीर्घं च चतुरङ्गुलविस्तृतम् ॥७०
वह्न्युक्तं विन्यसेन्मन्त्रमभिशस्तस्यमूर्धनि। त्रिःपरावर्तयेज्जिह्वांलिहन्नासात्षडङ्गुलम्

गवां क्षीरं प्रदातव्यं जिह्वाशोधनमुत्तमम्। जिह्वापरीक्षणं कुर्याद्दग्धा चेन्न विमोच्यते
तं विशुद्धं विजानीयाद्विशुद्धा चेत्तु जायते। तन्दुलस्याऽथवक्ष्यामिविधिधर्मंसनातनम्
चौर्ये तु तन्दुलादेया न चाऽन्यत्रकथञ्चन। तन्दुलानुदकेसिक्तूद[illegible]चैव स्थापयेत्
प्रभाते कारिणे देया भक्षणाय न संशयः। त्रिःकृत्वःप्राङ्मुखश्चैव पत्रे निष्ठीवयेत्ततः
पिप्पलस्याऽथ भूर्जस्य न त्वन्यस्य कथञ्चन।
तांस्तु वै कारयेच्छुद्धांस्तन्दुलाञ्छालिसम्भवान् ॥ ७६ ॥
मृण्मये भाजने कृत्वासवितुःपुरतःस्थितः। तन्दुलान्मन्त्रयेच्छुद्धान्मन्त्रेणाऽनेनधर्मतः
दीयसे धर्मतत्त्वज्ञैर्मानुषाणां विशोधनम्। स्तुतस्तन्दुल! सत्येनधर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥
निष्ठीवने कृते तेषां सवितुःपुरतःस्थिते। शोणितं दृश्यते यस्य तमशुद्धं विनिर्दिशेत्
एवमष्टविधं दिव्यं पापसंशयच्छेदनम्। भट्टादित्यस्य पुरतो जायते कुरुनन्दन! ॥८०
जलदिव्यं तथा प्राहुर्द्विप्रकारं पुराविदः। जलहस्तंस्मृतं चैकं मज्जनं चाऽपरं विदुः॥
बाणक्षेपस्तथादानं यावद्दीर्घवता कृतम्। तावत्तं मज्जयेज्जीवेत्तथा तच्छुद्धिमादिशेत्
एवम्विधमिदं स्थानं भट्टादित्यस्य भारत !।
ममैव कृपया भानोर्जातमेतन्महीतले ॥ ८३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भट्टादित्यमाहात्म्ये दिव्यवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

नन्दभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनेतस्यस्वमित्रेणसत्यव्रतेनसहनास्तिकवादविषयेविवादः

नारद उवाच

तथा बहूदकस्थाने कथामाकर्णयाऽद्भुताम्। यस्माद्बहूदकं कुण्डं कामरूपे यदस्तिच
तदस्ति चाऽत्र सङ्क्रान्तं तस्मात्प्रोक्तं बहूदकम्।

कपिलेनाऽत्र तप्त्वा च वर्षाणि सुबहून्यपि ॥ २ ॥
स्थापितं शोभनं लिङ्गं कपिलेश्वरसञ्ज्ञितम् । तच्चलिङ्गं सदा पार्थ! नन्दभद्रइ तस्मृतः
वणिक्सम्पूज[illegible]धर्मे त्रिकालं च कृतादरः । सर्वधर्मविशेषज्ञः साक्षाद्धर्म इवाऽपरः
नाऽज्ञातं तस्य किञ्चिच्च यद्धर्मेषु प्रकीर्त्यते । सर्वेषां च सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हितेरतः
कर्मणा मनसा वाचा धर्ममेनमुपाश्रितः । न भूतो न भविष्यश्चनसधर्मोऽस्ति किञ्चन
विदोषो यो हि सर्वत्र निश्चित्यैवंव्यवस्थितः । अस्यधर्मसमुद्रस्य सम्प्रवृद्धस्य सर्वतः
निर्मथ्य नन्दभद्रेण आहृतंतन्निशामय । वाणिज्यं मन्यते श्रेष्ठं जीवनाय तदा स्थितः
परिच्छन्नैः काष्ठतृणैः शरणं तेन कारितम् । मद्यवर्जं भेदवर्जं कूटवर्जं समं तथा॥६
सर्वभूतेषु वाणिज्यमल्पलाभेन सोऽचरत् । अमाययापरेभ्योऽसौगृहीत्वैवक्रयाणकम्
अमाययैव भूतेभ्यो विक्रीणात्यस्य सद्व्रतम् । केचिद्यज्ञं प्रशंसन्ति नन्दभद्रोन मन्यते
दोषमेनंविनिश्चित्य शृणु तं पाण्डुनन्दन । लुब्धोऽनृतीदाम्भिकश्चस्वप्रशंसापरायणः
यजन्यज्ञैर्जगद्धन्ति स्वं चाऽन्धतमसं नयेत् । अग्नौ प्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः । यद्यदा यजमानस्य ऋत्विजो द्रव्यमेव च
चौरप्रायस्य कलुषाज्जन्म जायेज्जनस्य हि ।
अदक्षिणे वृथा यज्ञे कृते चाऽप्यविधानतः ॥ १५ ॥
पशवो लकुटैर्हन्युर्यजमानं मृतं हताः । तस्माच्छुद्धैर्यवद्रव्यैर्यजमानः शुभः स्मृतः ॥
यज्ञ एवं विचार्याऽसौ यज्ञसारंसमास्थितः । श्रद्धयादेवपूजायानमस्कारःस्तुतिःशुभा
नैवेद्यं हविषश्चैव यज्ञोऽयं हि विकल्मषः । स एव यज्ञःप्रोक्तो वै येन तुष्यन्ति देवताः
केचिच्छंसन्तिसंन्यासं नन्दभद्रो न मन्यते । योहि संन्यस्यविषयान्मनसा गृह्यतेपुनः
उभयभ्रष्ट एवाऽसौ भिन्ना भूमिर्विनश्यति । संन्यासस्य तु यत्सारं तत्तेनावृतमुत्तमम्
कस्यचिन्नैवकर्माणि शपते वा प्रशंसति । नानामार्गस्थिताँल्लोकांश्चन्द्रवल्लीयते क्षितौ
न द्वेष्टि नो कामयते न विरुद्धोऽनुरुध्यते
समाश्मकाञ्चनो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २२ ॥
अभयःसर्वभूतेभ्योयथाऽन्धबधिराकृतिः । नकर्मणांफलाकांक्षाशिवस्याऽऽराधनंहितत्

कारणाद्धर्ममन्विच्छन्न लोभं च ततश्चरन् ॥ ३४ ॥

विविच्य नन्दभद्रस्तत्सारं मोक्षेषु जगृहे। कृषिं केचित्प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते यस्यांछिन्दन्तिवृषणावृषाणांचैवनासिकाम् । कर्षयन्तिमहाभा[illegible]घ्नन्तिदमयन्तिच वहुदंशमयान्देशान्नयन्ति वहुकर्दमान्। वाहसम्पीडिता धुर्याः सीदन्त्यथोऽधिनापरे ॥ मन्यन्तेभ्रूणहत्यापिविशिष्टानास्यकर्मणः । अघ्न्याइतिगवांनामश्रुतौताः पीडयेत्कथम् भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम्। पञ्चेन्द्रियेषु जीवेषु सर्वं वसति दैवतम् आदित्यश्चन्द्रमावायुः प्रभूत्यैव चतांस्तुयः। विक्रीणातिसुमूढस्यतस्यकानुविचारणा अजोऽग्निर्वरुणो मेषः सूर्यश्च पृथ्वो विराट्। धेनुर्वत्सश्चसोमोवैविक्रीयैतान्नसिध्यति एवं विधसहस्रैश्च युता दोषैःकृषिःसदा। अष्टागवं स्याद्धि हलं त्रिंशद्भागंत्यजेत्कृषेः धर्मे दद्यात्पशून्वृद्धान्पुण्यादेषा कृषिःकुतः। स रमेतत्कृषेस्तेन नन्दभद्रेण चाऽऽदृतम् विसाधितव्यान्यन्यानि स्वशक्त्यादेवपितृषु। मनुष्यद्विजभूतेषु नियुज्याऽश्नीतसर्वदा

केचिच्छंसन्ति चैश्वर्यं नन्दभद्रो न मन्यते
मानुषा मानुषानेव दासभावेन भुञ्जते ॥ ३५ ॥

वधवन्धनिरोधेन पीडयन्ति दिवानिशम्। देहं किमेतद्धातुः स्वं मातुर्वा जनकस्य वा मातुः पितुर्वा वलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा। इति सञ्चिन्त्य व्यहरन्नमराइवईश्वराः ऐश्वर्यमदपापिष्ठा महामद्यमदादयः। ऐश्वर्यमदमत्तो हि ना पतित्वा हि माद्यति ॥

आत्मवत्सर्वभृत्येषु श्रिया नैव च माद्यति ॥ ३६ ॥

आत्मप्रत्ययवान्देही क्वेश्वरश्चेदृशोऽस्ति हि। ऐश्वर्यस्यापिसारं सजग्राहैतन्निशाम्य स्वशक्त्या सर्वभूतेषु यदसौ न पराङ्मुखः। तीर्थायेके प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते श्रमेण संकरात्तापशीतवा[illegible]क्षुधा तृषा। क्रोधेन धर्मगेहस्य नाऽपि नाशमवाप्नुयात् सौख्येनवाधनस्यापिश्रद्धयाऽस्वल्पगो थँवान्। समर्थोहिमहत्पुण्यंशक्तआप्तुंक्वास्तितसः सदा शुचिर्देवयाजी तीर्थसारंगृहेगृहे। नाऽऽपःपुनन्ति पापानि न शैला न महाश्रमाः आत्मा पुनाति पापानि यदि पापान्निवर्तते। एवमेष समाचारं प्रादुर्भूतं ततस्ततः ॥ एकीकृत्य सदा धीमान्नन्दभद्रःसमास्थितः। तस्यैवं वर्ततःसाधोःस्पृहयन्त्यपिदेवताः

वासवप्रमुखाःसर्वे विस्मयं च प्ररं ययुः । अत्रैव स्थानके चापि शूद्रोऽभूत्प्रतिवेश्मकः
स नन्दभद्रं धर्मिष्ठं पुनः पुनरसूयत ।
[illegible]म स्तकः स दुराचारः सत्यव्रत इति श्रुतः ॥ ४८ ॥
स सदा नन्दभद्रस्य विलोकयतिचान्तरम् । छिद्रंचेदस्य पश्यामि ततो धर्मान्निवर्तये
स्वभावएवक्रूराणांनास्तिकानांदुरात्मनाम् । आत्मानंपातयन्त्येवपातयन्त्यपरंचयत्
ततस्त्वेवं वर्ततोऽस्य नन्दभद्रस्य धीमतः । एकोऽभूत्तनयःकष्टाद्वार्धिकेसोऽप्यनश्यत
तच्च दैवकृतं मत्वा न शुशोच महामतिः । देवो वा मानवोवाऽपिकोहिदैवाद्विमुच्यते
ततोऽस्य सुप्रिया भार्या सर्वैःसाध्वीगुणैर्युता । गृहधर्मस्यमूर्तिर्यासाक्षादिवअरुन्धती
विनाशमागता पार्थ कनकाला नामतः । ततो यतेन्द्रियोऽप्येष गृहधर्मविनाशतः ॥
शुशोचहाकष्टमितिपापोऽहमितिचाऽसकृत् । तत्तस्यचान्तरंदृष्ट्वाऽहृष्यत्सत्यव्रतश्चिरात्
उपाव्रज्य च हा कष्टं ब्रुवंस्तं नन्दभद्रकम् ।
दधिकर्णं इवाऽऽसाद्य नन्दभद्रमुवाच सः ॥ ५६ ॥
हा नन्दभद्र यद्येवं तवाऽप्येवम्विधंफलम् । एतेन मन्ये मर्नास धर्मोऽप्येष वृथैव यत्
इत्यादि वहुधा प्रोच्य तत्तद्वाक्यं ततस्ततः । सत्यव्रतस्ततः प्राह नन्दभद्रं कृपान्वितः
नन्दभद्रसदातुभ्यंवक्तुकामोऽस्मि किञ्चन । प्रस्तावस्याप्यभावाच्चनोदितंचमयक्वचित्
अप्रस्तावं ब्रुवन्वाक्यं वृहस्पतिरपि ध्रुवम् । लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमानं च हीनवत् ॥

नन्दभद्र उवाच

ब्रूहिब्रूहिनमे किञ्चित्साधुगोप्यं प्रियंपरम् । वचोभिःशुद्धसत्त्वानांनमोक्षोऽप्युपमीयते

सत्यव्रत उवाच

नवभिर्नवभिश्चैव विमुक्तं वाग्विदूषणैः नवभिर्बुद्धिदोषैश्च वाक्यंवक्ष्याम्यदोषवत्
सौक्ष्म्यंसंख्याक्रमश्चाऽपिनिर्णयःसप्रयोजनः । पञ्चैतान्यर्थजातानियत्रतद्वाक्यमुच्यते
धर्ममर्थं च कामं च मोक्षंचोद्दिश्यचोच्यते । प्रयोजनमितिप्रोक्तंप्रथमं वाक्यलक्षणम्
धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः । इदं तदिति वाक्यान्ते प्रोच्यतेसविनिर्णयः
इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यंयत्क्रमेणहि । क्रमयोगंतमप्याहुर्वाक्यतत्त्वविदोबुधाः ॥६६ ।

दोषाणाञ्च गुणानाञ्च प्रमाणंप्रविभागतः। उभयार्थमपि प्रेक्ष्यसासंख्येत्युपधार्यताम्
वाक्ययज्ञेषु भिन्नेषु यत्राऽभेदः प्रदृश्यते।
तत्राऽतिशयहेतुत्वं तत्सौक्ष्म्यमिति निर्दिशेत्
इतिवाक्यगुणानां च वाग्दोषान्द्विनव शृणु। अपेतार्थमभिन्नार्थमपतत्तं तथाऽधिकम्
अश्लक्ष्णंचापिसन्दिग्धंपदान्तेगुरुचाऽक्षरम्। पराङ्मुखमुखंयच्चअनृतंचाप्यसंस्कृतम्
विरुद्धंयत्त्रिवर्गेण न्यूनं कष्टातिशब्दकम्। व्युत्क्रमाभिहृतंयच्च सशेषं चाऽप्यहेतुकम्
निष्कारणं च वाग्दोषान्बुद्धिजाञ्छृणु त्वं च यान्।
कामात्क्रोधाद्भयाच्चैव लोभाद् दैन्यादनार्यकात् ॥ ७२ ॥
हीनानुक्रोशतोमानान्नचवक्ष्यामिकिञ्चन। वक्ता श्रोताचवाक्यंचयदा त्वविकलंभवेत्
सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते। वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते
श्रोताचाप्यथवक्तारंतदावाक्यंनरोहति। अथ यः स्वप्रियं ब्रूयाच्छ्रोतुर्वोत्सृज्ययद्धृतम्
विशङ्का जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत्।
तस्माद्यः स्वप्रियं त्यक्त्वा श्रोतुश्चाऽप्यथ यत्प्रियम् ॥ ७६ ॥
सत्यमेव प्रभाषेत स वक्ता नेतरो भुवि। मिथ्यावादाञ्छास्त्रजालसम्भवान्यद्विहाय च
सत्यमेव व्रतंयस्मात्तस्मात्सत्यव्रतस्त्वहम्। सत्यंते सम्प्रवक्ष्यामिमन्तुमर्हसितत्तथा
यदाप्रभृति भद्र त्वं पाषाणस्यार्चनेरतः। तदाप्रभृति किञ्चिचन हि पश्यामिशोभनम्
एकःसोऽपिसुतोनष्टोभार्याचार्याऽप्यनश्यत। कूटानांकर्मणांसाधोफलमेवंविधंभवेत्
क्व देवाःसन्ति मिथ्यैतद्दृश्यन्तेचेद्भवन्त्यपि। सर्वाचकूटविप्राणांद्रव्यायैषाविकल्पना
पितॄनुद्दिश्य यच्छन्ति मम हासः प्रजायते। अन्नस्योपद्रवं यच्च मृतोहि किमशिष्यत
यत्त्विदं बहुधा मूढा वर्णयन्तिद्विजाधमाः। विश्वनिर्माणमखिलंतथापिशृणुसत्यतः ॥
उत्पत्तिश्चापिभङ्गश्चविश्वस्यैतद्द्वयंमृषा। एवमेव हि सर्वं च सदिदं वर्ततेजगत् ॥८४
स्वभावतो विश्वमिदं हि वर्तते स्वभावतः सूर्यमुखा भ्रमन्त्यमी।
स्वभावतो वायवो वान्ति नित्यं स्वभातो वर्षति चाम्बुदोऽयम् ॥८५॥
स्वभावतो रोहति धान्यजातं स्वभावतोवर्षशीतातपत्वम्।

स्वभावतः संस्थिता मेदिनी च स्वभावतः सरितः संस्रवन्ति ॥८६॥
स्वभावतः पर्वता भान्ति नित्यं स्वभावतो वारिधिरेष संस्थितः ।
स्वभ[illegible] गर्भिणी सम्प्रसूते स्वभावतोऽमी बहवश्च जीवाः ॥८७॥
यथा स्वभावेन भवन्ति वक्रा ऋतुस्वभावाद्बदरीषु कण्टकाः ।
तथा स्वभावेन हि सर्वमेतत्प्रकाशते कोऽपि कर्त्ता न दृश्यः ॥ ८८ ॥
तदेवं संस्थिते लोके मूढे मुह्यतिमत्तवत् । मानुष्यमपियद्धूर्तावदन्त्यग्र्यं शृणुष्वतत्
मानुष्यान्नापरंकष्टं वैरिणांनोभवेद्धितत् शोकस्थानसहस्राणि मनुष्यस्य क्षणेक्षणे
मानुष्यं हि स्मृताकारं सभाग्योऽस्माद्विमुच्यते ।
पशवः पक्षिणः कीटाः कृमयश्च यथासुखम् ॥ ९१ ॥
अबद्धा विहरन्त्येते योनिरेषां सुदुर्लभा निश्चिन्ताःस्थावराह्येतेसौख्यमेषांमहद्भुवि
बहुनाकिमनुष्येभ्यःसर्वोधन्योऽन्ययोनिजः । स्वभावमेवजानीहिपुण्यापुण्यादिकल्पना
यदेकेस्थावराःकीटाःपतङ्गामानुषादिकाः । तस्मान्मिथ्यापरित्यज्यनन्दभद्रयथासुखम्
पिब क्रीडनकैः सार्धं भोगान्सत्यमिदं भुवि ॥ ९४ ॥

नारद उवाच

इत्येतैरसुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमञ्जसैः ॥ ९५ ॥
सत्यव्रतस्य नाकम्पन्नन्दभद्रो महामनाः । प्रहसन्निव तं प्राह स्वक्षोभ्यः सागरो यथा
यद्भवानाहधर्मिष्ठाः सदादुःखस्यभागिनः । तन्मिथ्यादुःखजालानिपश्यामःपापिनामपि
वधबन्धपरिक्लेशाः पुत्रदारादि पञ्चता । पापिनामपि दृश्यन्ते तस्माद्धर्मो गुरुर्मतः
अयं साधुरहो कष्टं कष्टमस्य महाजनाः । साधोर्वदन्त्येतदपि पापिनांदुर्लभंत्विदम्
दारादिद्रव्यलोभार्थं विशतः पापिनो गृहे । भवानपिविभेत्यस्माद्द्वेष्टिकुप्यतितद्वृथा
यथाऽस्यजगतोभूपे नास्तिहेतुर्महेश्वरः । तद्वालभाषितंतुभ्यं किं राजानंविनाप्रजाः ॥
यच्चाब्रवीषि पाषाणंमिथ्यालिङ्गंसमर्चसि । तद्भवाँल्लिङ्गमाहात्म्यंवेत्तिनान्धोयथारविम्
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे राजानश्च महर्धिकाः । मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिङ्गं यजन्ति च
स्वनामकानिचिह्नानितेषांलिङ्गानिसन्ति च । एतेकिंत्वभवन्मूर्खास्त्वंतुसत्यव्रतःसुधीः

प्रतिष्ठाप्य पुरा ब्रह्मा पुष्करे नीललोहितम् ।
प्राप्तवान्परमां सिद्धिं ससर्जेमाः प्रजा प्रभुः ॥ [illegible] ॥
विष्णुनाऽपि निहत्याऽऽजौ रावणं पयस[illegible]धेः ।
तीरे रामेश्वरं लिङ्गं स्थापितोऽस्ति च कि मुधा ॥ [illegible] ॥

वृत्रं हत्वा पुरा शक्रोमहेन्द्रेस्थाप्यशङ्करम् । लिङ्गं विमुक्तपापोऽथत्रिदिवेऽद्यापिमोदते स्थापयित्वा शिवंसूर्योगङ्गासागरसङ्गमे । निरामयोऽभूत्सोमश्च प्रभासेपश्चिमोदधौ काश्यां यमश्च धनदः सह्ये गरुडकश्यपौ । नैमिषेवायुवरुणौस्थाप्यलिङ्गं प्रमोदिताः अस्मिन्नेव स्तम्भतीर्थेकुमारेशं गुहोविभुः । लिङ्गंसंस्थापयामाससर्वपापहरं न किम् एवमन्यैः सुरैर्यानि पार्थिवैर्मुनिभिस्तथा । संस्थापितानिलिङ्गानितन्नसंख्यातुमुत्सहे पृथिवीवासिनः सर्वे ये च स्वर्गनिवासिनः । पातालवासिनस्तृप्ताजायन्तेलिङ्गपूजया

यच्च ब्रवीषि गीर्वाणा न सन्ति सन्ति चेत्कुतः ।
कुत्राऽपि नैव दृश्यन्ते तेन मे विस्मयो महान् ॥१२३॥

रङ्कवर्तिकस्मतेदेवायाचतांत्वांकुलत्थयत् । यमिच्छसि महाप्राज्ञ साधकोहिगुरुस्तव स्वभावान्नैवसर्वार्थाः संसिद्धा यदि ते मते । भोजनादिकथंसिध्येद्धदकर्तारमन्तरा ॥ वदरीमन्तरेणाऽपिदृश्यन्तेकण्टकान्नहि । तस्मात्कस्यास्ति निर्माणंयस्ययावत्तथैवतत् यच्च ब्रवीषि पश्वाद्याः सुखिनो धन्यकास्त्वमी । त्वदृते नेदमुक्तंच केनापि श्रुतमेव वा तामसाविकलायेचकष्टंतेषांचश्लाघ्यताम् । सर्वेन्द्रिययुताःश्रेष्ठाःकुतोधन्यानमानुषाः सत्यं तव व्रतं मन्येनरकायत्वयाऽऽदृतम् । अत्यनर्थेनभीःकार्याकामोऽयंभविताचिरात् आद्यावाडम्बरेणैव ध्रुवतोऽज्ञानमेव मे । इत्थं निःसारता व्यक्तमादावाडम्बरात्तु यत् मायाविनां हि ब्रुवतां वाक्यं चाडम्बरावृतम् कुनाणकमिवोद्दीप्तंपरीक्ष्येयंसदासताम्

आदौ मध्ये तथा चाऽन्ते येषां वाक्यमदोषवत् ।
कषदाहैः स्वर्णमिव च्छेदेऽपि स्याच्छुभं शुभम् ॥ १२२ ॥

त्वयाऽन्यथाप्रतिज्ञातमुक्तंचैवाऽन्यथापुनः । त्वद्दोषोनाऽयमस्माकंतद्वचःशृणुमो हिये नास्तिकानाञ्चसर्पाणांविषस्य च गुणास्त्वयम् । मोहयन्ति परंयच्चदोषोनैषपरस्यतु

आपो वस्त्रं तिलास्तैलं गन्धो वा स यथा तथा ।
पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥१२५॥

मोहजालस्य यो[illegible]मूढैर्हि समागमः । अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः
तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च शुद्धभावैस्तपस्विभिः । सद्भिश्चसहसंसर्गः कार्यःशमपरायणैः
न नीचैर्नाप्यविद्वद्भिर्नानात्मज्ञैर्विशेषतः । येषांत्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च
तांश्चसेवेद्विशेषेण शास्त्रं येषां हि विद्यते । असतां दर्शनस्पर्शसञ्जल्पासनभोजनैः ॥
धर्माचारात्प्रहीयन्ते नच सिध्यन्तिमानवाः । बुद्धिश्चहीयते पुंसांनीचैःसहसमागमात्
मध्यैश्च मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः । इति धर्मं स्मरन्नाहं सङ्गमार्थीपुनस्तव
यन्निन्दसि द्विजानेव यैरपेयोऽर्णवः कृतः ॥१६३॥

वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ।
नैतत्त्रयं यस्य भवेत्प्रमाणं कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥१३२॥
इतीरयित्वा वचनं महात्मा स नन्दभद्रः सहसा तदैव ।
गृहाद्विनिःसृत्य जगाम पुण्यं बहूदकं भट्टरवेस्तु कुण्डम् ॥१३३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्ये नन्दभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनं
नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षटचत्वारिंशोऽध्यायः

नन्दभद्रस्यसंशयापनोदनाय बालस्य सारगिरापरतत्त्वप्रतिपादनम्

नारद उवाच

बहूदकस्य कुण्डस्य तीरस्थंलिङ्गमुत्तमम् । कपिलेश्वरमभ्यर्च्य नन्दभद्रस्ततः सुधीः ॥
प्रणम्य चाऽग्रतस्तस्थौ प्रबद्धकरसम्पुटः । संसारचरितैः किञ्चिद्दुःखी गाथांव्यगायत

स्रष्टारमस्यजगतश्चेत्पश्यामिसदाशिवम् । नानापृच्छाभिरथ तं कुर्यान्नाथंविलज्जितम्
अपूर्यमाणं तव किं जगत्संसृजनंविना । निरीह वहुधा यत्ते सृष्टं भार्गववज्जगत् ॥
सचेतनेन शुद्धेन रागादिरहितेन च । अथ कस्मादात्मसदृक्षं [illegible] सृष्टं निर्मितं जडम् ॥
निर्वैरेण समेनाऽथ सुखदुःखभवाभवैः । ब्रह्मादिकीटपर्यन्तं किमेवं [illegible] जगत् ॥
काँश्चित्स्वर्गेऽथ नरके पातयंस्त्वं सदाशिव ! ।
किं फलं समवाप्नोति किमेवं कुरुषे वद ॥७॥
इष्टैः पुत्रादिभिर्नाथवियुक्तामानवा ह्यमी । क्रन्दन्ति करुणासार किं घृणाऽपिभवेन्नते
अतीव नोच्चितंसर्वमेतदीश्वर ! सर्वथा । यत्ते भक्ताः समं पापैर्मज्जन्तेदुःखसागरे ॥
एवम्विधेन संसारचारित्रेण विमोहिताः ।
स्थानान्तरं न यास्यामि भोक्ष्ये पास्यामि नोदकम् ॥१०॥
मरणान्तमेव यास्यामिस्थास्येसञ्चिन्तयन्नदः । सएवंविमृशन्नेवनन्दभद्रःस्वयंस्थितः
ततश्चतुर्थे दिवसे वहूदकतटे शुभे । कश्चिद्वालः सप्तवर्षः पीडापीडित आययौ ॥१२
कृशोऽतीव गलत्कुष्ठी प्रमुह्यंश्च पदे पदे । नन्दभद्रमुवाचेदं कृच्छ्रात्संस्तभ्य वालकः
अहोसुरूपसर्वाङ्ग ! कस्माद्दुःखीभवानपि । ततोऽस्यकारणंसर्वंव्याचष्टनन्दभद्रकः ॥
श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं वालो दीनमनाब्रवीत् । अहो हा कष्टमत्युग्रं बुधानांयदबुद्धिता
सम्पूर्णेन्द्रियगात्रायन्मर्तुमिच्छन्तिवै वृथा । मुहूर्ताद्ध्यत्रखट्वाङ्गोमोक्षमार्गमुपागतः
तदहो भारतं खण्डं सत्यायुषि त्यजेद्धि कः । अहमेव दृढोमन्येपितृभ्यां यो विवर्जितः
अशक्तश्चलितुंवाऽपिमर्तुमिच्छामिनापिच । सर्वेलाभाःसातिमानाइतिसत्यावतश्रुतिः
सन्तोषोऽप्युचितस्तुभ्यं देहं यस्य दृढन्त्विदम् । शरीरं नीरुजं चेन्मे भवेदपिकथञ्चन
क्षणे क्षणे च तत्कुर्यां भुज्यते यद्युगेयुगे । इन्द्रियाणि वशे यस्य शरीरञ्च दृढं भवेत् ॥
सोऽप्यन्यदिच्छते चेच्च कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ।
शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ॥२१॥
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् । न हि ज्ञानविरुद्धेषु वह्वपायेषु कर्मसु ॥
मूलघातिषु सज्जन्तेवुद्धिमन्तोभवद्विधाः । अष्टाङ्गांबुद्धिमाहुर्यां सर्वश्रेयोविघातिनीम्

श्रुतिस्मृत्यविरुद्धासाबुद्धिस्त्वय्यस्ति निर्मला। अथकृच्छ्रेषुदुर्गेषुव्यापत्सुस्वजनस्यच
शरीरमानसैर्दुःखैर्नसीदद्भिभवद्विधाः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्तिनष्टंनेच्छन्तिशोचितुम्
आपत्सुच न मुह्यन्ति [illegible] पण्डितबुद्धयः । मनोदेहसमुत्थाभ्यांदुःखाभ्यामर्पितंजगत्
तयोर्व्याससमासाभ्यांशमोपायमिमंशृणु। व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविसर्जनात्
चतुर्भिः कारणैर्दुःखं शरीरंमानसञ्च यत् । मानसं चाऽप्यप्रियस्य संयोगःप्रियवर्जनम्
द्विप्रकारं महाकष्टं द्वयोरेतदुदाहृतम् । मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते ॥ २६ ॥
अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवोदकम् । तदाशु प्रतिकाराच्च सततञ्च विवर्जनात्॥
व्याधेराधेश्च प्रशमः क्रियायोगद्वयेन तु । मानसंशमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवाऽम्बुना
प्रशान्ते मानसे ह्यस्य शारीरमुपशाम्यति । मनसो दुःखमूलन्तु स्नेह इत्युपलभ्यते ॥
स्नेहाच्च सज्जनो नित्यं जन्तुदुःखमुपैतिच । स्नेहमूलानि दुःखानिस्नेहजानिभयानिच
शोकहर्षौ तथादुऽऽयासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ॥ ३४ ॥
स्नेहात्करणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा । अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः ॥
त्यागी तस्मान्न दुःखी स्यान्निर्वैरोनिरवग्रहः । अत्यागी जन्ममरणेप्राप्नोतीहपुनःपुनः
तस्मात्स्नेहं न लिप्सेत मित्रेभ्यो धनसञ्चयात् । स्वशरीरसमुत्थञ्चज्ञानेनविनिवर्तयेत्
ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु । न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकम्
रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते । इच्छा सञ्जायते चाऽस्य ततस्तृष्णा प्रवर्धते
तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी मता । अधर्मबहुला चैव घोररूपानुबन्धिनी
या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ४१ ॥
अनाद्यन्ता तु सा तृष्णाऽह्यन्तर्देहगतानृणाम् । विनाशयतिसम्भूतालोहंलोहमलोयथा
यथैवैधः समुत्थेन वह्निनानाशमृच्छति । तथाऽकृतात्मा लोभेन स्वोत्पन्नेनविनश्यति
तस्माल्लोभोन कर्तव्यः शरीरेच्चात्मबन्धुषु । प्राप्तेषुवा न हृष्येतनाशेवाऽपिन शोचयेत्

नन्द्रभद्र उवाच

अहो बाल ! न बालस्त्वं मतो मे त्वां नमाम्यहम् ।

त्वद्वाक्यैरतितृप्तोऽहं त्वां तु प्रक्ष्यामि किञ्चन ॥ ४५ ॥

कामक्रोधावहङ्कारमिन्द्रियाणि च मानवाः । निन्दन्ति तत्र मे नित्यं विवक्षेयंप्रजायते
अहमेष ममेदञ्च कार्यमीदृशकस्त्वहम् । इत्यादि चात्मविज्ञोऽहङ्कार इति स्मृतः ॥
परिहार्यः स चेत्तञ्च विनोन्मत्तःप्रकीर्त्यते । कामोऽभिलाषइत्युक्तः स चेत्पुंसाविवर्ज्यते
कथं स्वर्गोमुमुक्षा वासाध्यतेद्रुपदायथा । क्रोधोवायदिसन्त्याज्यस्तैतैःशत्रुक्षयःकथम्
बाह्यानामान्तराणांवा विना तं तृणवद्विदुः । इन्द्रियाणिनिगृह्यैवदुष्टानीतिनिपीडयेत्
कथं स्याद्धर्मश्रवणं कथं वा जीवनं भवेत् । एतस्मिन्मेमनो विद्वंस्विद्यतेऽज्ञानसङ्कटे

तथा कस्मादिदं सृष्टं जडं विश्वं चिदात्मना ।
एवं यद्बहुधा क्लेशैः पीड्यते हा कुतस्त्विदम् ॥ ५२ ॥

बाल उवाच

सम्यगेतद्यथा पृष्टं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः । शृण्वेकाग्रमना भूत्वा ज्ञातं द्वैपायनान्मया
प्रकृतिः पुरुषश्चैव अनादी शृणुमः पुरा । साधर्म्येणाऽवतिष्ठेते सृष्टेः प्रागजरामरौ ॥
ततः कालस्वभावाभ्यां प्रेरिता प्रकृतिः पुरा । पुंसःसंयोगमैच्छत्सातद्भावात्प्रकुप्यत
ततस्तमोमयी सा च लीलया देववीक्षिता । राजसीसमभूद्दुष्टासात्त्विकी समजायत
एवं त्रिगुणतां याता प्रकृतिर्देवदर्शनात् । तां समास्थाय परमस्त्रिमूर्तिः समजायत ॥
तस्या प्रोच्चारणार्थञ्च प्रवृत्तः स्वांशतस्ततः । असूयत महत्तत्त्वं त्रिगुणं तद्विदुर्बुधाः
अहङ्कारस्ततो जातः सत्त्वराजसतामसः । तमो राजस्त्वमापद्य रजः सत्त्वगुणं नयेत्
शुद्धसत्त्वे ततो मोक्षं प्रवदन्ति मनीषिणः । तमसो रजसस्तस्मात्संशुद्ध्यर्थञ्च सर्वशः
जीवात्मसंज्ञान्स्वीयांशान्व्यभजत्परमेश्वरः । तावन्तस्ते च क्षेत्रज्ञा देहायावन्तएवहि
निःसरन्तियथालोहात्तप्तलिङ्गात्स्फुलिङ्गकाः । तन्मात्रभूतसर्गोऽयमहङ्कारात्तुतामसात्

इन्द्रियाणां सात्त्विकाच्च त्रिगुणानि च तान्यपि ।
एतैः संसिद्ध्यन्त्रेण सच्चिदानन्दवीक्षणात् ॥ ६३ ॥

रजस्तमश्च शोध्यन्ते सत्त्वेनैवमुमुक्षुभिः । तस्मात्कामञ्च क्रोधञ्चइन्द्रियाणांप्रवर्तनम्

अहङ्कारञ्च संसेव्य सात्त्विकी सिद्धिमश्नुते ।

राजसास्तामसाश्चैव त्याज्याः कामादयस्त्वमी ॥६५॥
सात्त्विकाः सर्वदासेव्याः संसारविजिगीषुभिः। गुणत्रयस्यवक्ष्यामिसंक्षेपाह्लक्षणंतव
शम[illegible]ासस्तो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः।
धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥६७॥
अन्यायेन धनादानं तन्द्रीनास्तिक्यमेव च। क्रौर्यंच याचकाद्यं च तामसंगुणलक्षणम्
तस्माद्बुद्धिमुखैस्त्वेतैःसात्त्विकैर्देवतां भजेत्।
राजसैर्मानवत्वं च तामसैः स्थाणुयोनिता ॥६६॥
बुद्ध्याद्यैरेव मुक्तिः स्यादेतैरेव च यातना ॥७०॥
अमीषां चाप्यभावे वै न किञ्चिदुपपद्यते। कलादो हि कलादीनां सुवर्णं शोधयेद्यथा
तथा रजस्तमश्चैवसंशोध्ये सात्त्विकैर्गुणैः। अस्मादेवगुणानाञ्चसमवायादनादिजात्
सुखिनो दुःखिनश्चैव प्राणिनःशास्त्रदर्शिनः। अष्टाविंशतिलक्षैश्चगुणमेकेकमीश्वरः
व्यभजच्चतुराशीतिलक्षास्ता जीवयोनयः। सकाशान्मनसस्तद्वदात्मनः प्रभवन्ति हि
ईश्वरांशाश्च ते सर्वेमोहिताःप्राकृतैर्गुणैः। क्लेशानासादयन्त्येवयथैवाधिकृता विभोः
अन्नानांपयसांचापिजीवानांचाऽथश्रेयसे। मानुष्यमाहुस्तत्त्वज्ञाः शिवभावेनभावितम्

नन्दभद्र उवाच

एवमेतत्किन्तु भूयः प्रक्ष्याम्येतन्महामते !। ईश्वराःसर्वदातारः पूज्यन्ते यैश्च देवताः
स्वभक्तांस्तान्न दुःखेभ्यः कस्माद्रक्षन्ति मानवान्।
विशेषात्केऽपि दृश्यन्ते दुःखमग्नाः सुराव्रताः ॥७८॥
इति मे मुह्यते बुद्धिस्त्वं वा किं वाल ! मन्यसे ॥७६॥

वाल उवाच

अशुचिश्च शुचिश्चाऽपि देवभक्तोद्विधास्मृतः। कर्मणा मनसावाचातद्रतोभक्त उच्यते
अशुचिर्देवताश्चैव यदा पूजयते नरः। तदा भूतान्याविशन्ति स च मुह्यति तत्क्षणात्
विमूढश्चाऽप्यकार्याणि तानि तानि निषेवते। ततोविनश्यतिक्षिप्रंनाशुचिःपूजयेत्ततः
शुचिर्वाऽभ्यर्चयेद्यश्च तस्य चेदशुभं भवेत् ॥८२॥

तस्य पूर्वंकृतं व्यक्तं कर्मणां कोटिमुच्यते । महेश्वरो ब्रह्महत्याभयाद्यत्र ततस्ततः ॥
सस्नौतीर्थेषु कस्माच्च इतरो मुच्यते कथम् । अम्बरीषसुतं हत्वापर्वतान्नारदात्तथा
सीतापहारमापेदे रामोऽन्यो मुच्यते कथम् मेः
ब्रह्माऽपि शिरसश्छेदं कामयित्वा सुतामगात् ॥८५॥
इन्द्रचन्द्ररविविष्णुप्रमुखाः प्राप्नुयुः कृतम् । तस्मादवश्यं च कृतं भोज्यमेव नरैःसदा
मुच्यते कोऽपि स्वकृतान्नैवेति श्रुतिनिर्णयः । किं तु देवप्रसादेन लभ्यमेकंसुरव्रतैः ॥
वहुभिर्जन्मभिर्भोज्यं भुज्यतेतैकेनजन्मना । तच्च भुक्त्वा ततस्त्वर्थोभवेदितिविनिश्चयः
ये तप्यन्ते गतैः पापैः शुचयो देवताव्रताः । इह ते पुत्रपौत्रैश्च मोदन्तेऽमुत्र चेह च ॥
तस्माद्देवाः सदा पूज्याः शुचिभिः श्रद्धयाऽन्वितैः ।
प्रकृतिः शोधनीया च स्ववर्णोदितकर्मभिः । ९०॥
स्वनुष्ठितोऽपि धर्मः स्यात्क्लेशायैव विना शिवम् ।
दुराचारस्य देवोऽपि प्राहेति भगवान्हरः ॥९१॥
भोक्तव्यं स्वकृतं तस्मात्पूजनीयः सदाशिवः । स्वाचारेणपरित्याज्यौरागद्वेषाविदंपरम्

नन्दभद्र उवाच

शुद्धप्रज्ञ ! किमेतच्च पापिनोऽपि नरा यदा । मोदमानाः प्रदृश्यन्ते दारैरपिधनैरपि ॥

वाल उवाच

व्यक्तं तैस्तमसा दत्तं दानं पूर्वेषु जन्मसु । रजसा पूजितःशम्भुस्तत्प्राप्तं स्वकृतंचतैः
किं तु यत्तमसा कर्म कृतं तस्य प्रभावतः । धर्माय न रतिर्भूयात्ततस्तेषां विदाम्वर ॥
भुक्त्वा पुण्यफलं याति नरकं नाऽत्रसंशयः । अस्मिंश्चसंशयेप्रोक्तंमार्कण्डेयेन श्रूयते
इहैवैकस्य नाऽमुत्र अमुत्रैकस्य नो इह । इह चाऽमुत्र चैकस्य नाऽमुत्रैकस्य नो इह ॥
पूर्वोपात्तं भवेत्पुण्यं भुक्तिर्नैवाऽर्जयन्त्यपि । इहभोगःस वै प्रोक्तोदुर्भगस्याऽल्पमेधसः
पूर्वोपात्तं यस्यनास्तितपोभिश्चार्जयत्यपि । परलोकेतस्यभोगोधीमतःसत्क्रियात्स्फुटम्
पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति पुण्यं चेहाऽपि नार्जयेत् ।
ततश्चेहाऽमुत्र वाऽपि भो धिक् तं च नराधमम् ॥ १०० ॥

इति ज्ञात्वामहाभाग! त्यक्त्वाशल्यानिकृत्स्नशः। भजरुद्रंवर्णधर्मंपालयाऽस्मात्परंनहि
यो हिनष्टेष्वभीष्टेषुप्राप्तेष्वपिचशोचति। तृप्येतवाभवेद्वन्धोनिश्चितंसोऽन्यजन्मनः

नन्दभद्र उवाच

नमस्तुभ्यमवालायवालरूपायधीमते। कोभवांस्तत्त्वतोवेत्तुमिच्छामित्वांशुचिस्मितम्
वहवोऽपि मया वृद्धा दृष्टाश्चोपासिताःसदा। तेषामीदृशकाबुद्धिर्न दृष्टा न श्रुता मया
येन मे जन्मसन्देहा नाशिता लीलयैवच। तस्मात्सामान्यरूपस्त्वंनिश्चितंन मतं मम

बाल उवाच

महदेतत्समाख्येयमेकाग्रः शृणु तत्त्वतः। इतः सप्ताधिके चाऽपि सप्तमे जन्मनित्वहम्
वैदिशे नगरे विप्रो नाम्नाऽऽसं धर्मजालिकः। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञःस्मृतिशास्त्रार्थविद्वरः
व्याख्यांता धर्मशास्त्राणां यथा साक्षाद्वृहस्पतिः।
किं त्वहं विविधान्धर्मांल्लोकानां वर्णये भृशम्॥ १०८॥
स्वयं चाऽतिदुराचारः पापिनामपि पापराट्। मांसाशी मद्यसेवी च परदाररतःसदा
असत्यभाषीदम्भीचसदाधर्मध्वजीखलः। लोभीदुरात्माकथकोनकर्ताकर्हिचित्क्वचित्
यस्माज्जालिकवज्जालं लोकेभ्योऽहं क्षिपामिच। तत्त्वज्ञामांततःप्राहुर्धर्मजालिकइत्युत
सोऽहं तैर्वहुभिश्चीर्णैः पातकैरन्त आगते। मृतोगतोयमस्थानं पातितःकूटशाल्मलीम्
यमदूतैस्ततः कृष्टःस्मार्यमाणःस्वचेष्टितम्। खड्गैश्चकृत्यमानोऽहंजीवामिप्रमियामिच
आत्मानं वहुधा निन्दञ्छाश्वतीर्न्यवसं समाः। नरके या मतिर्भूयाद्धर्मं प्रति प्रपीडतः
सा चेन्मुहूर्तमात्रं स्यादपि धन्यस्ततः पुमान्।
नमोनमः कर्मभूम्यै सुकृतं दुष्कृतं च वा॥ ११५॥
यस्यां मुहूर्तमात्रेण युगैरपि न नश्यति। ततो विपश्चिज्जनको मोक्षयामासनारकात्
तैः सहाऽहं प्रमुक्तश्चकथञ्चिदवपीडितः। स्थाणुत्वमनुभूयाऽथ क्लेशानासाद्यभूरिशः
कीटोऽहमभवं पश्चात्तीरे सारस्वते शुभे। तत्र मार्गे सुखमिव संसुप्तोऽहं यदृच्छया
आगच्छतोरथस्याऽस्यशब्दमश्रौषमुन्नतम्। तं मेघनिनदंश्रुत्वाभीतोऽहंसहसाजवात्
मार्गमुत्सृज्य दूरेण प्रपलायनमाचरम्। एतस्मिन्नन्तरे व्यासस्तत्र प्राप्तो यदृच्छया॥

स मामपश्यत्त्रस्तं च कृपया संयुतो मुनिः ।
यन्मया सर्वलोकानां नानाधर्माः प्रकीर्तिताः ॥ १२१ ॥

विप्रजन्मनि तस्यैव प्रभावाद्व्याससङ्गमः । ततः सर्वरुतज्ञोमे [illegible] कीटभाषया
किमेवं नश्यसे कीट!कस्मान्मृत्योर्बिभेषिच । अहो समुचिता भीतिमनुष्यस्यकुतस्तव
इत्युक्तो मतिमान्पूर्वंपुण्याद्व्यासंतदोचिवान् । न मे भयं जगद्वन्द्यमृत्योरस्मात्कथञ्चन
एतदेवभयंमान्यगच्छेयमधमांगतिम् । अस्याअपिकुयोनेश्चसन्त्यन्याःकोटिशोऽधमाः
तासु गर्भादिकक्लेशभीतस्त्रस्तोऽस्मि नान्यथा ॥ १२६ ॥

व्यास उवाच

मा भयं कुरु सर्वाभ्यो योनिभ्यश्च चिरादिव ।
मोक्षयिष्यामि ब्राह्मण्यं प्रापयिष्यामि निश्चितम् ॥ १२७ ॥

इत्युक्तोऽहं कालियेन तंप्रणम्यजगद्गुरुम । मार्गमागत्यचक्रेण पीडितोमृत्युमागमम्

ततः काकशृगालादियोनिष्वस्मि यदाऽभवम् ।
तदा तदा समागम्य व्यासो मां स्मारयच्च तत् ॥ १२९ ॥
ततो बहुविधा योनीः परिक्रम्याऽस्मि कर्षितः ।
ब्राह्मणस्य च गेहे स्यां योनौ जातोऽतिदुःखितः ॥ १३० ॥

ततो जन्मप्रभृत्यस्मि पितृभ्यां परिवर्जितः । गलत्कुष्ठीमहापीडामेतांयोऽनुभवामिच
ततो मां पञ्चमे वर्षे व्यासआगत्यजप्तवान् । कर्णे सारस्वतं मन्त्रंतेनाऽयंसंस्मरामिच
अनधीतानि शास्त्राणि वेदाधर्मा श्चकृत्स्नशः । उक्तंव्यासेन चेदंमे गच्छ क्षेत्रं गुहस्यच
तत्र त्वं नन्दभद्रञ्च आश्वासय महामतिम् ॥ १३३ ॥

त्यक्त्वा बहूदके प्राणानस्थिक्षेपंमहीजले । काराय्य त्वं ततो भावीमैत्रेयइतिसन्मुनिः
गमिष्यसिततोमोक्षमितिमांव्यासउक्तवान् । आगतश्चततश्चात्रवाहीकेभ्योऽतिक्लेशतः
इति ते कथितं सर्वमात्मनश्चरितं मया । पापमेवंविधं कष्टं नन्दभद्र ! सदा त्यज ॥

नन्दभद्र उवाच

अहो महाद्भुतं तुभ्यं चरितं येन मे हृदि । भूयः शतगुणं जातं धर्माय दृढमानसम् ॥

किन्तु त्वयोक्तधर्मस्य कर्तुकामोऽस्मि निष्कृतिम् ।
धर्मं स्मर भवांस्तस्मात्किञ्चिदादिश निश्चितम् ॥१३८॥

वाल उवाच

अत्र तीर्थे च सप्ताहं निराहारस्त्वहं स्थितः ।
सूर्यमन्त्राञ्जपिष्यामि त्यक्ष्यामि च ततस्त्वसून् ॥१३६॥
ततो वर्करिकातीर्थे दग्धव्योऽहं त्वयातटे । अस्थीनि सागरेचापिमक्षेप्याणिचात्रहि
यदिसापह्नवंचित्तंमय्यतीवतवाऽस्तिचेत् । ततस्त्वांगुरुकार्यार्थमादेक्ष्यामिशृणुव्रतत
अस्मिन्वह्नूदके तीर्थे यत्र प्राणांस्त्यजाम्यहम् ।
तत्र मन्नामचिह्नस्ते संस्थाप्यो भास्करो विभुः ॥१४२॥
आरोग्यं धनधान्यं च पुत्रदारादिसम्पदः । भास्करो भगवांस्तुष्टो दद्यादेतच्छ्रु तेर्वचः
सविता परमो देवः सर्वस्वं वा द्विजन्मनाम् । वेदवेदाङ्गगीतश्च त्वमप्येनं सदा भज
वह्नूदकमिदंकुण्डंसंसेव्यंचसदा त्वया । माहात्म्यमस्यवक्ष्यामि संक्षेपाद्व्याससूचितम्
वह्नूदके कुण्डवरे स्नाति यो विधिवन्नरः । आरोग्यंधनधान्याद्यं तस्य स्यात्सर्व जन्मसु
वह्नूदके च यः स्नात्वासप्तम्यांमाघमासके । दद्यात्पिण्डंपितॄणाञ्चतेऽक्षयांतृप्तिमाप्नुयुः
वह्नूदकस्य तीरे यः शुचिर्यजति वै क्रतुम् । शतक्रतुफलं तस्य नास्ति काचिद्विचारणा
अत्र यस्त्यजति प्राणान्वह्नूदकतटे नरः । मोदते सूर्यलोकेऽसौ धर्मिणाञ्च सुतो भवेत्
वह्नूदकस्य तीरे च यः कुर्याज्जपसाधनम् । सर्वंलक्षगुणं प्रोक्तं जपो होमस्य पूजनम्
वह्नूदकस्य तीरे च द्विजमेकञ्चभोजयेत् । यो मिष्टान्नेन तस्यस्याद्विप्रकोटिश्चभोजिता
वह्नूदकस्यतीरेयानारीगौरिणिकाः शुभाः । सम्भोजयतितस्याश्चकुर्यात्सुस्वागतंह्युमा
वह्नूदकस्य तीरे च यः कुर्याद्योगसाधनम् । षण्मासाभ्यन्तरेसिद्धिर्भवेत्तस्य न संशयः
वह्नूदकस्य तीरे च प्रेतानुद्दिश्य दीयते । यत्किञ्चिदक्षयन्तेषामुपतिष्ठेन्न चान्यथा ॥
स्नानं दानं जपो होमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् । कृतं वह्नूदकतटे सर्वं स्यात्सुमहत्फलम्
त्वयैतद्धृदि सन्धार्यं फलं व्यासेन सूचितम् । वह्नूदकस्य कुण्डस्य नन्दभद्र महामते !
इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी स्नात्वा कुण्डे ततः शुचिः ।

तीरे प्रस्तरमाश्रित्य स्वयं मन्त्राञ्जजाप ह॥ १५७ ॥

श्रीनारद उवाच

ततःस सप्तरात्रान्ते जहौ बालो निजानसून्। संस्कारितोयथाविधिश्च नन्दभद्रेणब्राह्मणैः
यत्र बालः स च प्राणाञ्जहौ जपपरायणः। बालादित्यमितिख्यातंतत्रास्थापयतप्रभुम्

वहूदके च यः स्नात्वा बालादित्यं प्रपूजयेत्।
तस्य स्याद्भास्करस्तुष्टो मोक्षोपायञ्च विन्दति॥ १६०॥
नन्दभद्रोऽप्यथाऽन्यस्यां भार्यायामपरान्सुतान्।
उत्पाद्याऽऽत्मसमान्धीमाञ्छिवसूर्यपरायणः॥ १६१।

रुद्रदेहं ययौ पार्थ पुनरावृत्तिदुर्लभम्। एवमेतन्महाकुण्डं बहूदकमिति स्मृतम्॥
अस्य तीरे स्वमंशं च वल्लीनाथःप्रमोक्ष्यति। दत्तात्रेयस्ययोयोगीह्यवतारोभविष्यति
अर्चयित्वाचतन्देवंयोगसिद्धिमवाप्नुयात्। पशूनामृद्धिमाप्नोतिगोशरण्योह्यसौप्रभुः
पश्चिमायां बुधसुतस्तथा क्षेत्रं स भारत। पुरूरवादित्यमिति स्थापयामास पार्थिवः
सर्वकामप्रदश्चाऽसौ भट्टादित्यसमो रविः। वहूदकक्षेत्रसमं तस्य क्षेत्रञ्च भारत!॥
अस्य तीर्थस्यमाहात्म्यंजप्तव्यं कर्णमूलके। पुत्रस्य वापि शिष्यस्यनकथञ्चननास्तिकः
श्रृणोतीदं श्रद्धया यस्तस्य तुष्येच्च भास्करः। धारयन्हृदये मोक्षं मुच्यतेभवसागरात्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे वहूदकमाहात्म्ये बालादित्यवृत्तान्तवर्णनं नाम
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

देव्याख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

ततोमयाऽस्यतीर्थस्यरक्षणायपुनंजय!। समाराध्ययथादेव्यःस्थापितास्तच्छृणुष्वभोः

यथाऽऽत्मा सर्वभूतेषु व्यापकः परमेश्वरः । तथैव प्रकृतिर्नित्या व्यापका परमेश्वरी ॥
शक्तिप्रसादादाप्नोति वीर्यं सर्वाश्चसम्पदः । ईश्वरीसर्वभूतेषु सा चैवं पार्थ संस्थिता
बुद्धिर्ह्रीपुष्टिलज्जेतित[illegible]ःशान्तिःक्षमा स्पृहा । श्रद्धा च चेतनाशक्तिर्मन्त्रोत्साहप्रभूद्भवा
इयमेव च बन्धाय मोक्षायेयं च सर्वदा । एनामाराध्य चैश्वर्यमिन्द्राद्याः समवाप्नुयुः
येचशक्तिनमन्यन्तेतिरस्कुर्वन्तिचाधमाः । योगीन्द्राअपिते व्यक्तंभ्रश्यन्तेकाशिजायथा
वाराणस्यां किल पुरा सिद्धयोगीश्वराः पुनः । अवमन्य च ते शक्तिपुनर्भ्रंशमुपागताः
तस्मात्सदा देहिनेयंशक्तिः पूज्यैवनित्यदा । तुष्टाददाति सा कामान्रुष्टासंहरतेक्षणात्
परमा प्रकृतिः सा च बहुभेदैर्व्यवस्थिता । तासांमध्ये महादेव्योह्यत्रसंस्थापिताःशृणु

चतस्रस्तु महाशक्तयश्चतुर्दिक्षु व्यवस्थिताः ।
सिद्धाम्बिका तु पूर्वस्यां स्थापिता सा गुहेन च ॥ १० ॥
जगदादौ मूलप्रकृतेरुत्पन्ना सा प्रकीर्त्यते ।
आराधिता यतः सिद्धैस्तस्मात्सिद्धाम्बिका च सा ॥ ११ ॥
दक्षिणस्यां तथा तारा संस्थिता स्थापिता मया ।
तारणार्थाय देवानां यस्मात्कूर्मं समाश्रिता ॥ १२ ॥

ययाविष्टः समुज्जह्रे वेदान्कूर्मो जगद्गुरुः । अनयाऽऽविष्टदेहश्च बुधो बौद्धान्हनिष्यति
कोटिशो वेदमार्गस्यध्वंसकान्पापकर्मिणः । इयंमयासमाराध्यसमानीतागिरेः सुता ॥

कोटिसंख्याभिरत्युग्रदेवीभिः सम्वृता स सा ।
दक्षिणां दिशमाश्रित्य संस्थिता मम गौरवात् ॥ १५ ॥

पश्चिमायांतथादेवीसंस्थिताभास्कराशुभा । ययाविष्टानिभासन्तेभास्करप्रमुखानिच
बिम्बानिसर्वताराणांगच्छन्त्यायान्तिचद्रुतम् । सैषामहाबलाशक्तिर्भास्वराकुरुनन्दन
मयाराध्यसमानीताकटाहादत्रसंस्थिता । कोटिकोटिवृता नित्यंत्रायतेपश्चिमांदिशम्
उत्तरस्यां तथा देवी संस्थिता योगनन्दिनी । परमप्रकृतेर्देहात्पूर्वं निःसृतया यया ॥
दृष्ट्या दृष्टा निर्मलया योगमापुश्चतुःसनाः । योगीश्वरीचसादेवीसनकाद्यैःसुतोषिता

सैव चाऽण्डकटाहान्मे समाराध्याऽत्र प्रापिता ।

योगिनीभिः परिवृता संस्थिता चोत्तरां दिशम् ॥ २१ ॥
एवमेता महाशक्त्यश्चतस्रः संस्थिताः सदा । पूजिताःकामदानित्यंरुष्टाःसंहरणक्षमाः
ततश्च नव मे दुर्गाः समानीताः शृणुष्व ताः ॥ २३ ॥
त्रिपुरानाम परमा देवी स्थाणुर्यया पुरा । आविष्टस्त्रिपुरं निन्ये भस्मत्वं जगदीश्वरः
त्रिपुरेति ततस्तां तु प्रोक्तवान्भगवान्हरः । तुष्टाव च स्वयंतस्मात्पूज्यासाजगतामपि
साचाराध्यसमानीतायाऽमरेश्वरपर्वतात् । भक्तानांकामदासास्तिभट्टादित्यसमीपतः
अपरा चापि कोलम्बा महाशक्तिःसनातनी । कोलरूपीययाविष्टःकेशवश्चोज्जहार गाम्
तस्मात्सा विष्णुना चोक्ता कोलम्बेति स्तुताऽर्चिता ।
सा च देवी मया पार्थ ! भक्तियोगेन तोषिता ॥ २८ ॥
वाराहगिरिसंस्थामांसमानीताचसाऽब्रवीत् । यत्राऽहंनारदसदातिष्ठामिकृपयार्थिनाम्
तत्र कूपेन संस्थेयं रुद्राणीसंस्थितेन वै । तं हि कूपं विना मह्यं न रतिर्जायतेक्वचित्
तस्माद्भवान्कूपवरं स्वयमत्र खन द्विज । एवमुक्ते पार्थ ! देव्या दर्भमूलेन मे तदा ॥
कूपोऽखनि यत्र सक्षाद्रुद्राणाकूपआबभौ । ततोमयातत्रदेवाःस्नात्वाजप्त्वाचतर्पिताः
पूजिता च ततो देवी कोलम्बा जगदीश्वरी । परितुष्टातदादेवी प्रणतं मां ततोऽब्रवीत्
सदाऽत्रचाहंस्थास्यामिप्रसादंप्रापितात्वया । येचकूपेऽत्रसंस्नात्वामाघाष्टम्यांविशेषतः
पूजयिष्यन्ति मां मर्त्यास्तेषां छेत्स्यामि दुष्कृतम् ।
सर्वतीर्थमयो यश्च सर्वतुंकवने स्थितः ॥ ३५ ॥
मेरोः समीपे रुद्राण्याः कूप एष स एव च ॥ ३६ ॥
प्रयागादपि गङ्गाया गयायाश्चविशेषतः । कूपेऽस्मिन्नधिकं स्नानं मया नारद कीर्तितम्
तदहं तव वाक्येन संस्थिताऽत्रतपोधन । गुहेनाऽथ सरः पुण्यंपालयिष्याम्यतन्द्रिता
कुमारेशं पूजयित्वापूजयिष्यन्ति येच माम् । देवीभिः षष्टिकोटीभिर्युतातेषामभीष्टदा

नारद उवाच

इत्युक्तोऽहं पार्थ देव्या तदानीं प्रीयमाणया । प्रत्यब्रवंप्रमुदितःकोलम्बांविश्वमतारम्
अत्राऽस्यमातात्वंदेवि गुप्तक्षेत्रस्यकारणम् । तीर्थयात्रावृथातेषांनार्च्चयन्ति हत्वांचये

इदंचयत्सरःपुण्यंत्वन्नाम्नाख्यातिमेष्यति। ईश्वरीसरसोऽस्यत्वंतीर्थंस्यास्यतथेश्वरी
एवं दीर्घं तपस्तप्त्वा स्थापितामयकाशुभा। महादुर्गानरैस्तस्मात्पूज्येयं सततं बुधैः
तृतीयाचदिशितस्यांस्थितासंस्थापितामया। गुहेनचकपालेश्याःप्रभावोऽस्याःपुरेरितः
धन्यास्ते ये प्रपश्यन्ति नित्यमेनां नरोत्तमाः। कपालेश्वरमभ्यर्च्यं विश्वशक्तिरियंयतः

एवमेतास्तिस्रो दुर्गाः पूर्वस्यां दिशि संस्थिताः।
पश्चिमायां प्रवक्ष्यामि तिस्रो दुर्गा महोत्तमाः॥ ४६॥

सुवर्णाक्षी तु यादेवीब्रह्माण्डपरिपालिनी। सा मयाऽत्र समाराध्यतीर्थेदेवीनिवेशिता
येचैनांप्रणमिष्यन्तिपूजयिष्यन्तिभक्तितः। त्रयस्त्रिंशद्भिःकोटीभिर्देवीभिःपूजिताच तैः
अपरा च महादुर्गा चर्चिताचेतिसंस्थिता। रसातलतलात्तत्र मयानीतासुभक्तितः॥
इयमर्च्या च चिन्त्या च वीरत्वं समभीप्सुभिः। वहुभिर्देवदैतेयैर्दंदौत्येभ्यश्चवीरताम्
इयमेव महादुर्गा शूद्रकं वीरसत्तमम्। चौरैर्बद्धं कलौ चाऽग्रे मोक्षयिष्यति विक्रमात्
ततस्त्वेतां स चाराध्यवीरेन्द्रत्वमवाप्स्यति। निहनिष्यतिचाक्रम्यकालसेनमुखान्रिपून्
तस्मादियंसमाराध्या वीर्यकामैर्नरैःसदा। चर्चितायामहादुर्गापश्चिमायांदिशिस्थिता

तथा त्रैलोक्यविजया तृतीयस्यां दिशि स्थिता।
यामाराध्य जयं प्राप्तस्त्रिलोक्यां रोहिणीपतिः।
सोमलोकान्मयाऽऽनीता पूजिता जयदा सदा॥ ५४॥

एवमेताः पश्चिमायामुत्तरस्यामतःशृणु। तिस्रोदेव्यश्चोत्तरस्यामेकवीरामुखाःस्थिताः
एकवीरेति या देवी साक्षात्सा शिवपूजिता। ययाविष्टो जगत्सर्वं संहरत्येषभूतराट्

वीर्यणाऽऽद्येकवीरायाः कृत्वा लोकांश्च भस्मसात्।
युगैकादशपूर्णत्वे विलक्षोऽभूत्स भस्मनि॥ ५७॥

एवम्विधात्वेकवीराशक्तिरेषासनातनी। पूजिताऽऽराधिताचैवसर्वाभीप्सितदानृणाम्
ब्रह्मलोकात्समानीतामयाऽऽराध्याऽत्रभारत। नामकीर्तनमप्यस्यादुष्टानांघातनंविदुः

द्वितीया हरिसिद्ध्याख्या देवी दुर्गा महाबला।
शीकोत्तरात्समाराध्य मयाऽऽनीताऽत्र पाण्डव!॥ ६०॥

यदा शीकोत्तरस्थेनपार्वत्याप्रार्थितेनच । रुद्रेणडाकिनीमन्त्रः प्रोक्तोदेव्याः कृपालुना
तदा मन्त्रप्रभावेण मोहिता गिरिजासती । तमेवाऽऽक्रम्य मांसंच शोणितंचभवंपपौ
ततो रुद्रशरीरात्तुविनिष्क्रान्तार्तिनाशिनी । हरसिद्धिर्महादुर्गा महामन्त्रविशारदा ॥
सा सहस्रभुजादेवी समाक्रम्याऽभिपीड्य च । मोक्षयामास गिरिशमशापयततान्तथा
ततः प्रभृति सा लोके हरसिद्धिः प्रकीर्त्यते । देवीनां षष्टिकोटीभिरावृतापूज्यते सुरैः
एतामाराध्य सुग्रीवप्रमुखादोषनाशिनीम् । अभूवन्तसुमहावीर्या डाकिनीसंघनाशनाः
तस्मादेतां पूजयेत्तु मनोवाक्कायकर्मभिः । डाकिन्याद्या न सर्पन्ति हरसिद्धेरनन्तरम्
तृतीयेशानकोणस्थाचण्डिकानवमीस्थिता । वागीशोऽपिलभेत्पारंनैवयस्याःप्रवर्णने
या पुरा पार्वतीदेहाद्विनिःसृत्य महासुरौ । चण्डमुण्डौनिहत्यैवभक्षयामासक्रोधतः ॥

अक्षौहिणीशतं त्वेकं चण्डमुण्डौ च तावुभौ ।
नापूर्यतैकग्रासोऽऽस्याः किलक्ष्या या त्वियं हि सा ॥७०॥

इयमेवाऽन्धकानां च तृषिता शोणितं पुनः । पपौ ततो निजग्राहचान्धकंभगवान्भवः
इयं च रक्तबीजानांकृत्वा पानञ्च रक्तजम् । अर्पयामासतंदेव्याश्चामुण्डापीतशोणितम्
एषातृप्यतिभक्तानांप्रणामेनाऽपि भारत ! । अर्बुदानांचकोटीभिर्दैत्यानांपापकर्मिणाम्
कुण्डञ्चास्यामयादेव्याःपुण्यंनिष्पादितंशुभम् । यत्र वै स्पर्शमात्रेणसर्वतीर्थफलंलभेत्

हरसिद्धिर्देवसिद्धिर्धर्मसिद्धिश्च भारत ! ।
विविधा प्राप्यते सिद्धिस्तीर्थेऽस्मिंश्चण्डिकारतैः ॥ ७५ ॥

यश्च पूजयते देवीं स्वल्पेन बहुनाऽपि वा । कात्यायनी कोटिशतैर्वृता तस्यविभूतिदा
एवमेतामहादुर्गानवतीर्थेऽत्रसंस्थिताः । चतस्रश्चापिदिग्देव्योनित्यमर्त्त्याःशुभेप्सुभिः
आश्विनस्य च मासस्य नवरात्रे विशेषतः । उपोष्यचैकभक्तैर्वादेवीस्त्वेताः प्रपूजयेत्
बलिधूपकनैवेद्यैस्तर्पणैर्धूपगन्धिभिः । तस्य रक्षां चरन्त्येता रथ्यासु त्रिकचत्वरे ॥
भूतप्रेतपिशाचाद्या नोपकुर्युः प्रपीडनम् । आपदोविद्रवन्त्याशुयोगिन्योनन्दयन्तितम्
पुत्रार्थीलभतेपुत्रान्धनार्थीधनमाप्नुयात् । रोगार्तोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबन्धनात्

आसां यःकुरुते भक्तिं नरो नारी च श्रद्धया ।

सर्वान्कामानवाप्नोति यांश्चिन्तयति चेतसि ॥ ८२ ॥
कामगव्य इमा देव्यश्चिन्तामणिनिभास्तथा ।
कल्पवल्ल्योऽऽथ भक्तानां प्रतिच्छन्दोऽत्र नैव हि ॥ ८३ ॥
तथाऽत्र भूतमाताऽस्ति हरसिद्धेस्तुदक्षिणे । तस्या माहात्म्यमतुलंसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते
पूर्वं किल गुहो विद्वान्पुण्ये सारस्वते तटे । भूतप्रेतशिचानामाधिराज्येऽभ्यषिच्यत ॥
सचसर्वाणि भूतानि मर्यादायामधारयत् । एतदन्नं प्रदायैव कृपया भगवान्गुहः ॥
यदमन्त्रहुतं किंचिद्वेदबाह्यं च यत्कृतम् । अश्रद्धया च क्रोधेनतद्वस्तृप्त्यैभविष्यति ॥
ततस्त्वनेनभोगेन तानि नन्दन्ति कृत्स्नशः । ततःकेनापि कालेन श्रद्धयाऽश्रद्धयाकृतम्
पुण्यं तान्येव भूतानिग्रसन्त्याक्रम्यदेवताः । ततोदेवा क्षुधार्त्तास्ते गुहायैतन्न्यवेदयन्
स वै तदाकर्ण्यंक्रुद्धोगुहःकालइवाऽभवत् । तस्यक्रुद्धस्य भ्रूपद्ममध्यात्काचिद्विनिर्गता
ज्वालामाला सुदुर्दर्शी नारी द्वादशलोचना । सा च प्रणम्य तं प्राह तव शक्तिरहंप्रभो
शीघ्रमादिश मां कृत्ये किं करोमि तवेप्सितम् ॥ ९१ ॥

स्कन्द उवाच

एतैर्भूतगणैः पापैरुल्लङ्घ्य मम शासनम् ॥ ९२ ॥
मनुष्यदत्तं सकलं भुज्यते स्वेच्छयाऽधमैः । शीघ्रमेतानित्वंतस्मान्मर्यादायामुपानय
एतास्त्वानुव्रजिष्यन्तिदेव्यःकोटिशतंशुभे! । ततस्तथेतिसाचोक्त्वादेवोभिःसम्वृतातदा
मयूरं समुपास्थाय गुहशक्तिः समागता । सरोजवनमासाद्य भूतसङ्घानपश्यत ॥
जघान च समासाद्य देवी नानाविधायुधैः । ततः प्रेतपिशाचाद्या हन्यमानामहारणे ॥
प्रसादयन्ति तां देवीं नानावेषैःसुदीनवत् । केचिद्ब्राह्मणवेषैश्चतापसानांतथोक्तिभिः
नृत्यन्ति देविपद्माक्षिप्रसीदेतिपुनःपुनः । ततःप्रसन्नासादेवीव्रियतांस्वेच्छयाऽऽहतान्
तांतेप्रोचुस्त्राहिनस्त्वंभूतमाताभवेश्वरि । मर्यादांनैवलङ्घ्यामोवयंस्कन्दविनिर्मिताम्
ये चैवं त्वां तोषयन्ति तेषां देहि वरान्सदा ॥ १०० ॥

श्रीदेव्युवाच

वशाखे दर्शदिवसे ये चैवं तोषयन्ति माम् । अरिष्टाभरणैः पुष्पैर्दधिभक्तैश्च पूजनैः ॥

तेषां सर्वोपसर्गा वै यास्यन्ति विलयं स्फुटम् ॥ १०१ ॥
एवं दत्त्वा वरं देवी मुमुदे भूतसम्भृता । एवम्प्रभावा सा देवी सुयानीताऽत्र भारत ॥
य एनाम्प्रणमेन्मर्त्यः सर्वारिष्टैर्विमुच्यते ॥ १०३ ॥
एवम्प्रभावा परिकीर्तिता मया समासतस्तीर्थवरेऽत्र देव्यः ।
चतुर्दशैवाऽर्जुन ! पूजिता याश्चतुर्दशस्थानवरैर्नृमुख्यैः ॥१०४॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीदेव्याख्यानवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि सोमनाथमहि* स्फुटम् ।
शृण्वन्यां कीर्तयिष्यामि पापमोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥
पुरा त्रेतायुगे पार्थ चौडदेशसमुद्भवौ । ऊर्जयन्तश्च प्रालेयो विप्रावास्तां महाद्युती ॥
तावेकदा पुराणार्थे श्लोकमेकमपश्यताम् । तं दृष्ट्वासर्वशास्त्रज्ञावास्तांकण्टकितत्वचौ
प्रभासाद्यानितीर्थानिपुलस्त्यायाऽऽहपद्मभूः । नयैस्तत्राप्लुतंचैवकिन्तैस्तीर्थमुपासितम्
इति श्लोकं पठित्वातौ पुनःपुनरभिष्टुतम् । तर्ह्येवच प्रभासाय निःसृतौ स्नातुमुत्तमौ
तौ वनानि नदीश्चैव व्यतिक्रम्य शनैःशनैः । महर्षिगणसङ्कीर्णामुत्तीर्णौ नर्मदांशिवम्
गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं महीसागरसङ्गमम् । तत्र स्नात्वा प्रभासाय तन्मध्येन प्रतस्थतुः
ततो मार्गस्य सून्यत्वात्तृट्क्षुधापीडितौ भृशम् ।
आस्तां विचेतनौ विप्रौ सिद्धलिङ्गसमीपतः ॥ ८ ॥
सिद्धनाथं नमस्कृत्य सम्प्रयातौ सुधैर्यतः । क्षुधावेगेन तीव्रेण तृषा मध्यार्कतापितौ

---

* माहात्म्यमित्यर्थः

सहसा पतितौ भूमौ स्थूणपादौ विमूर्च्छितौ। ततो मुहूर्तात्प्रालेय ऊर्जयन्तमभाषत
किञ्चिद्विश्वस्य धैर्याच्च सखे! किन्न श्रुतंत्वया। यथायथाविवर्णाङ्गोजायतेतीर्थयात्रया
तथातथा भवेद्दानैर्दीनैः सोमेश्वरोहरः। तथाऽऽस्तां लुण्ठमानौतावेवमुक्तेश्रुतेऽपि च
लुण्ठमानो जगामैव प्रालेयः किञ्चिदन्तरे। उत्थितंसहसालिङ्गंभूमिंभित्त्वासुदुर्द्ध शम्
खे वाणी चाऽभवत्तत्र पुष्पवर्षपुरःसरा। प्रालेय तव हेतोस्तु सोमनाथसमं फलम्॥
उत्थितं सागरतटे लिङ्गं तिष्ठाऽत्र सुव्रत!। १४।

प्रालेय उवाच

यद्येवं सत्यमेतच्च तथाप्यात्मा प्रकल्पितः॥ १५॥
प्रभासाय प्रयातव्यं यदाऽऽमृत्योर्मया स्फुटम्।
ततश्चैवोर्ज्जयन्तोपि मूर्च्छाभावाल्लुठन्पुरः॥ १६॥

अपश्यदुत्थितं लिङ्गं स चैवं प्रत्यपद्यत। ततः प्रत्यक्षतां प्राप्तो भवश्चक्रो तयोर्दृढे॥
दृष्ट्या तनू ततो यातौ प्रभासंशिवसद्म च। तावेतौ सोमनाथौद्वौसिद्धेश्वरसमीपतः॥
ऊर्जयन्तःप्रतीच्याञ्चप्रालेयस्येश्वरोऽपरः। सोमकुण्डाम्भसिशनैःस्नात्वाऽर्णवमहीजले
सोमनाथद्वयंपश्येज्जन्मपापात्प्रमुच्यते। ब्रह्माऽत्र स्थापयित्वा तु हाटकेश्वरसञ्ज्ञितम्
महीनगरके लिङ्गं पातालात्सुनोहरम्।
तुष्टाव देवं प्रयतः स्तुतिन्तां शृणु पाण्डव!॥ २१॥

नमस्ते भगवन्रुद्र भास्कराऽमिततेजसे। नमो भवाय रुद्राय रसायाम्बुमयाय ते॥
शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः। ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शायनमोनमः॥
पशूनां पतये चाऽपि पावकायाऽतितेजसे। भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः
महादेवाय सोमाय अमृताय नमोऽस्तु ते। उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने॥
इत्येवं नामभिर्दिव्यैःस्तवः एष उदीरितः। यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि पितामहकृतंस्तवम्
हाटकेश्वरलिङ्गस्य नित्यञ्च प्रयतो नरः।
अष्टमूर्तेः स सायुज्यं लभते नाऽत्र संशयः॥ २७॥

हाटकेश्वरलिङ्गं च प्रयतो यः स्मरेदपि। तस्य स्याद्वरदो ब्रह्मा तेनेदं स्थापितं जय

एवम्विधानि तीर्थानि महीसागरसङ्गमे । बहूनि सन्ति पुण्यानिसंक्षेपाद्वर्णितानि मे

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथवृत्तवर्णनं
नामाऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यदेहोत्पत्तिवर्णनम्

अर्जुन उवाच

अत्यद्भुतानि तीर्थानिलिङ्गानि च महामुने । श्रुत्वा तव मुखाम्भोजाद्भृशंमेहृष्यतेमनः
महीनगरकस्याऽपिस्थापितस्यत्वया मुने ! । यानि तीर्थानिमुख्यानितानिवर्णयमेप्रभो

नारद उवाच

श्रीमन्महीनगरकेयानितीर्थानिफाल्गुन । तानिवक्ष्यामियत्राऽऽस्तेजयादित्योरविःप्रभुः
जयादित्यस्ययोनामकीर्तयेदिहमानवः । सर्वरोगविनिर्मुक्तोलभेत्सोऽपि हृदीप्सितम्
यस्य सन्दर्शनादेव कल्याणैरपिपूर्यते । मुच्यते चाप्यकल्याणैः श्रद्धावान्पार्थ ! मानवः
तस्यदेवस्यचोत्पत्तिश्शृणुपार्थवदामिते । शृण्वन्वाकीर्तयन्वाऽपिप्रसादंभास्कराल्लभेत्
अहं संस्थाप्य संस्थानमेतत्कालेन केनचित् ।
प्रयातो भास्करं लोकं दर्शनार्थी यदृच्छया ॥ ७ ॥
स मां प्रणतमासीनमभ्यर्च्यार्ऽघेण भास्करः । प्रहसन्निव प्राहेदं देवो मधुरया गिरा
कुत आगम्यते विप्र! क्व च वा प्रतिगम्यते । क चाऽयं नारदमुने ! कालस्तेविहृतोऽभवत्

नारद उवाच

एवमुक्तो भास्करेण तं तदा प्राब्रवम्वचः । भारते विहृतः खण्डे महीनगरकादपि ।
दर्शनार्थं तव विभो । समायातोऽस्मि भास्कर ! ॥ १० ॥

रविरुवाच

यत्त्वयास्थापितंस्थानंतत्रैयेसन्ति ब्राह्मणाः । तेषांगुणान्ममब्रूहिकिंगुणाननुते द्विजाः

नारद उवाच

एवं पृष्टो भगवता पुनरेवाऽब्रवम्वचः ॥१२॥
यदि तान्भोः प्रशंसामि स्वीयान्स्तौतीति वाच्यता ।
निन्दाम्यनर्हान्कस्माद्वा कष्टमेवोभयत्र च ॥१३॥

अथवाऽपारमाहात्म्ये सति तेषां महात्मनाम् । अल्पे कृतेवर्णनेस्याद्दोषएवमहान्मम
मदर्चितद्विजेन्द्राणां यदि स्याच्छ्रावणेप्सुता । ततः स्वयं विलोक्यास्तेगत्वेदंमेमतंरवे
इति श्रुत्वा मम वचो रविरासीत्सुविस्मितः । स्वयं द्रक्ष्यामिचोवाचपुनःपुनरहर्पतिः
सोऽथ विप्रतनुंकृत्वामांविसज्यैव भास्करः । प्रतपन्दिवियोगाच्चप्रयातोऽर्णवरोधसि
जटां त्रिषवणस्नानपिङ्गलां धारयन्नथ । वृद्धद्विजो महातेजा ददृशे ब्राह्मणैर्मम ॥१८॥
ततो हारीतप्रमुखाः प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः । उत्थाय ब्रह्मशालायास्तेद्विजाद्विजमाद्रवन् ॥
नमस्कृत्य द्विजाग्र्यन्ते प्रहर्षादिदमब्रुवन् ॥२०॥
अद्य नो दिवसः पुण्यः स्थानमद्योत्तमंत्विदम् । यत्त्वयाविप्रप्रवरस्वयमागमनंकृतम् ॥
धन्यस्यहिगृहस्थस्यकृपयैवद्विजोत्तमाः । आतिथ्यवेषेणाऽऽयान्तिपावनार्थंनसंशयः ॥
तत्त्वं गेहानि चास्माकंपादचङ्क्रमणेन च । दर्शनाद्भोजनात्स्थानादस्माभिःसहपावय

अतिथिरुवाच

भोजनं द्विविधं विप्रा प्राकृतं परमं तथा । तदहं सम्यगिच्छामि दत्तं परमभोजनम्
इत्येतदतिथेः श्रुत्वा हारीतः पुत्रमब्रवीत् । अष्टवर्षन्तु कमठं वेत्सि पुत्र ! द्विजोदितम्

कमठ उवाच

तात ! प्रणम्य त्वां वक्ष्ये तादृक्परमभोजनम् । द्विजश्चतर्पयिष्यामिदत्त्वापरमभोजनम्
सुतेन किल जातेन जायते चाऽनृणः पिता ।
सत्यं करिष्ये तद्वाक्यं सन्तर्प्याऽतिथिमुत्तमम् ॥२७॥
भोजनं द्विप्रकारञ्च प्रविभागस्तयोरयम् । प्राकृतं प्रोच्यते त्वेवमन्यत्परमभोजनम् ॥

तत्र यत्प्राकृतं नाम प्रकृतिप्रमुखस्य तत्। चतुर्विंशतितत्त्वानांगणस्योक्तं हि तर्पणम्
षड्रसं भोजनं तच्च पञ्चभेदं वदन्ति च। येन भुक्तेन तृप्तं स्यात्क्षेत्रं यद्देहलक्षणम् ॥
यथापरंपरंनाम प्रोक्तं परमभोजनम्। परमः प्रोच्यते चात्मा तस्य तद्भोजनं भवेत् ॥
ततो नानाप्रकारस्य धर्मस्य श्रवणं हि यत्।
तदन्नं प्रोच्यते भोक्ता क्षेत्रज्ञः श्रवणौ मुखम् ॥३२॥
तद्दास्यामिद्विजाग्र्यायपृच्छविप्रयदिच्छसि। शक्तितस्तर्पयिष्यामित्वामहंविप्रसंसदि

नारद उवाच

कमठस्यैतदाकर्ण्य सोऽतिथिर्वचनं महत्। मनसैव प्रशस्याऽमुंप्रश्नमेवमथाऽकरोत् ॥
कथं सञ्जायते जन्तुः कथं चाऽपि प्रलीयते। भस्मतामथसंप्राप्य क चाऽयंप्रतिपद्यते ॥

कमठ उवाच।

गुरवे प्राङ्नमस्कृत्य धर्माय तदनन्तरम्। छन्दोगीतममुं प्रश्नंशक्त्या वक्ष्यमिते द्विज
जनने त्रिविधं कर्म हेतुर्जन्तोर्भवेत्किल। पुण्यं पापञ्च मिश्रञ्च सत्त्वराजसतामसम्
तत्रयःसात्त्विको नाम स स्वर्गंप्रतिपद्यते। स्वर्गात्कालपरिभ्रष्टो धनधर्मीसुखीभवेत्
तथा यस्तामसोनाम नरकं प्रतिपद्यते। भुक्त्वा वह्वीर्यातनाश्च स्थावरत्वं प्रपद्यते ॥
महतां दर्शनस्पर्शैरुपभोगसहासनैः। महता कालयोगेन संसारान्मानवो भवेत् ॥४०॥
सोऽपि दुःखदरिद्राद्यैर्वेष्टितो विकलेन्द्रियः।
प्रत्यक्षः सर्वलोकानां पापस्यैतद्विलक्षणम् ॥ ४१ ॥
अथ यो मिश्रकर्मा स्यात्तिर्यक्त्वंप्रतिपद्यते। महतामेव संसर्गात्संसारान्मानवो भवेत्
यस्यपुण्यंपृथुतरंपापमल्पंहिजायते। स पूर्वं दुःखितोभूत्वापश्चात्सौख्यान्वितो भवेत्
पापं पृथुतरं यस्य पुण्यमल्पतरं भवेत्। पूर्वं सुखी ततो दुःखी मिश्रस्यैतद्विलक्षणम्
तत्र मानुषसम्भूतिं शृणु यादृगसौ भवेत्। पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव शुक्रशोणितसङ्गमे ॥
सर्वदोषविनिर्मुक्तो जीवः संसरते स्फुटम्। गुणान्वितमनोबुद्धिशुभाशुभसमन्वितः ॥
जीवः प्रविष्टो गर्भन्तु कलले प्रतितिष्ठति। मूढश्च कलले तत्र मासमात्रञ्च तिष्ठति॥
द्वितीयन्तु तथा मासं घनीभूतः स तिष्ठति। तस्याऽवयवनिर्माणं तृतीये मासिजायते

अस्थीनि च तथा मासि जायन्ते च चतुर्थके ।
त्वग्जन्म पञ्चमे मासि षष्ठे रोम्णां समुद्भवः ॥ ४६ ॥
सप्तमे च तथा मासि प्रबोधश्चाऽस्य जायते । मातुराहारपीतञ्च सप्तमे मास्युपाश्नुते
अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते ततः । जरायुणा वेष्टिताङ्गो मुखे बद्धकराङ्गलिः ॥
मध्ये क्लीबस्तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्तथा । तिष्ठत्युदरभागे च पृष्ठेरग्निमुखः किल
यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ ताञ्च वेत्ति न संशयः ।
सर्वं स्मरति वृत्तान्तं बहूनां जन्मनामपि ।। ५३ ॥
अन्धे तमसिकिंदृश्योगन्धान्मोहं दृढं लभेत् । शीतेमात्राजलेपीतेशीतमुष्णंतथोष्णके
व्यायामे लभते मातुः क्लेशं व्याधेश्च वेदनाम् ।
अलक्ष्याः पितृमातृभ्यां जायन्ते व्याधयः पराः ॥ ५५ ॥
सौकुमार्याद्रुजं तीव्रां जनयन्ति च तस्य ते । स्वल्पमप्यथ तं कालंवेत्तिवर्षशतोपमम्
सन्तप्यते भृशं गर्भे कर्मभिश्च पुरातनैः । मनोरथांश्च कुरुते सुकृतार्थं पुनःपुनः ॥
जन्म चेदहमाप्स्यामि मानुष्ये जीवितं तथा ।
ततस्तत्प्रकरिष्यामि येन मोक्षो भवेत्स्फुटम् ॥ ५८ ॥
एवं तु चिन्तयानस्य सीमन्तोन्नयनादनु । मासद्वयं तद्व्रजति पीडतस्त्रियुगाकृति ॥
ततः स्वकाले सम्पूर्णे सूतिमारुतचालितः । भवत्यवाङ्मुखोजन्तुःपीडामनुभवन्पराम्
अधोमुखः सङ्कटेन योनिद्वारेण निःसरेत् । पीडया पीड्यमानोऽपिचर्मोत्कर्तनतुल्यया
करपत्रसमस्पर्शं करसंस्पर्शनादिकम् । असौ जातो विजानातिमासमात्रं विमोहितः
प्राक्कर्मवशगस्याऽस्य गर्भज्ञानञ्च नश्यति । ततः करोति कर्माणि श्वेतरक्तासितानि च
अस्थिपट्टतुलास्तम्भस्नायुबन्धेन यन्त्रितम् । रक्तमांसमृदालिप्तं विण्मूत्रद्रव्यभाजनम्
सप्तभित्तिसुसम्बद्धं छन्नं रोमतृणैरपि । वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टविभूषितम् ॥ ६५ ॥
ओष्ठद्वयकपाटं च दन्तार्गलविमुद्रितम् । नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतम् ॥
जराशोकसमाविष्टं कालवक्त्रानलस्थितम् ।
रागद्वेषादिभिर्ध्वस्तं षट्कौशिकसमुद्भवम् ॥ ६७ ॥

एवं सञ्जायते पुंसां देहगेहमिदं द्विज !। यस्मिन्वसति क्षेत्रज्ञो गृहस्थो बुद्धिगेहिनी ॥
मोक्षं स्वर्गं च नरकमास्ते संसाधयन्नपि ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कमठसूर्यसम्वादे जीवस्य देहोत्पत्तिवर्णनं
नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यपारलौकिकगत्यादिवर्णनम्

अतिथिरुवाच

साध्वबालमते वाल कमठैतत्त्वयोच्यते । शरीरलक्षणं श्रोतुं पुनरिच्छामि तद्वद ॥१॥

कमठ उवाच

यथैतद्वेद ब्रह्माण्डं शरीरं च तथा श्रृणु । पादमूलं च पातालं प्रपदं च रसातलम् ॥२
तलातलंतथागुल्फौजङ्घे चास्य महातलम् । जानुनी सुतलंचोरूवितलंचातलंकटिम्
नाभिं महीतलं प्राहुर्भुवर्लोकमथोदरम्। उरःस्थलं च स्वर्लोकं महर्ग्रीवा मुखं जनम्
नेत्रे तपः सत्यलोकं शीर्षदेशं वदन्ति च । तद्यथासप्तद्वीपानि पृथिव्यां संस्थितानिच
तथाऽत्रधातवःसप्तनामतस्तान्निबोध मे । त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणिधातवः
अस्थ्नामत्र शतानि स्युस्त्रीणि षष्ट्यधिकानि च ।
त्रिशच्छतसहस्राणि नाडीनां कथितानि च ॥ ७ ॥
षट्पञ्चाशत्सहस्राणि तथाऽन्यानि नवैव तु। ता वहन्ति रसं देहे जलं नद्योयथाभुवि
सार्धाभिस्तिसृभिश्छन्नं समन्ताद्रोमकोटिभिः ।
शरीरं स्थूलसूस्माभिर्दृश्यादृश्या हि ताः स्मृताः ॥ ६ ॥
षडङ्गानि प्रधानानि कथ्यमानानिमेश्रृणु । द्वौ बाहू सक्थिनी द्वे च मूर्धा जठरमेव च

अन्त्राण्यत्र तथा त्रीणि सार्धव्यामत्रयाणि च ।
त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणामाहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ११ ॥

ऊर्ध्वनालमधोवक्त्रं हृदि पद्मं प्रकीर्त्यते । हृत्पद्मवामतः प्लीहो दक्षिणेस्यात्तथायकृत्
मज्जातो मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज !। मूत्रस्य चैव पित्तस्यश्लेष्मणःशकृतस्तथा
रक्तस्य चरमस्याऽत्र गर्ता द्व्यञ्जलयःस्मृताः । तेभ्यः प्रवर्तमानास्ते देहंसंधारयन्त्युत
सीवन्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमास्थिताः । एका मेढ्रं गताचैकातथाजिह्वांगताद्विज
नाड्यः सर्वाःप्रवर्तन्तेनाभिपद्मात्तथाऽत्रच । यासांश्रेष्ठाशिरोयातासुषुम्नेडाऽथपिङ्गला
नासिकाद्वारमासाद्यसंस्थिते देहवर्धने। वायुरग्निश्चन्द्रमाश्च पञ्चधापञ्चधाऽत्र च ॥
प्राणापानसमानाश्च उदानो व्यान एव च । पञ्चभेदाःस्मृतावायोःकर्माण्येषांवदन्तिच

उच्छ्वासश्चैव निःश्वासो ह्यन्नपानप्रवेशनम् ।
आकण्ठाच्छीर्षसंस्थाऽस्य प्राणकर्म प्रकीर्तितम्॥ १६ ॥

त्यागो विण्मूत्रशुक्राणां गर्भविस्रवणं तथा । अपानकर्म निर्दिष्टं स्थानमस्य गुदोपरि
समानो धारयत्यन्नं विवेचयति चाऽप्यथ । रसयंश्चैव चरति सर्वश्रोणिष्ववारितः ॥
वाक्प्रवृत्तिप्रदोद्गारे प्रयत्ने सर्वकर्मणाम् । आकण्ठसुरसंस्थानमुदानस्य प्रकीर्त्यते ॥
व्यानो हृदि स्थितो नित्यंतथादेहचरोऽपिन । धातुवृद्धिप्रदःस्वेदलालोन्मेषनिमेषकृत्
पाचको रजकश्चैव साधकालोचकौ तथा । भ्राजकश्चतथा देहे पञ्चधापावकःस्थितः
पाचकस्तु पचत्यन्नंनित्यंपक्वाशये स्थितः । आमाशयस्थोऽपिरसंरञ्जकःकुरुतेत्वसृक्
साधकोहृदिसंस्थश्चबुद्ध्याद्युत्साहकारकः। आलोचकश्चदृक्संस्थोरूपदर्शनशक्तिकृत्
त्वक्संस्थोभ्राजकोदेहं भ्राजयेन्निर्मलीकृतः । क्लेदकोबोधकश्चैवतर्पणःश्लेष्मणस्तथा
आलम्बकस्तथा देहे पञ्चधा सोम उच्यते। क्लेदकःक्लेदयत्यन्नंनित्यंपक्वाशयेस्थितः
बोधकोरसनास्थश्च रसानामवबोधकः । शिरःस्थश्चक्षुरादीनां तर्पणात्तर्पणःस्मृतः
सर्वसन्धिगतश्चैवश्लेष्मणःश्लेष्मकृत्तथा । उरःस्थःसर्वगात्राणिसवैह्यालम्बकःस्थितः

एवं वाय्वग्निसोमैश्च देहः सन्धारितस्त्वसौ ।
आकाशजानि स्रोतांसि तथा कोष्ठविविक्तता ॥ २१ ॥

पार्थिवानीह जानीहि घ्राणकेशनखानिच। अस्थीनि धैर्यं गुरुता त्वङ्मांसं हृदयंगुदम्
नाभिर्मेदो यकृन्मज्जा अन्त्रमामाशयःशिरा। स्नायुःपक्वाशयश्चैव प्राहुर्वेदविदोद्विजाः
नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम्। कृष्णं च मण्डलंवातात्तथाभवतिमातृकम्
पक्ष्ममण्डलमेकं तु द्वितीयं वर्ममण्डलम्। शुक्लं तृतीयं कथितं चतुर्थंकृष्णमण्डलम्
दृङ्मण्डलं पंचमं तु नेत्रं स्यात्पञ्चमण्डलम्। अपरे नेत्रभागे द्वे उपाङ्गोऽपाङ्ग एवच
उपाङ्गो नेत्रपर्यन्तो नासामूलमपाङ्गकः। वृषणौ च तथा प्रोक्तौ मेदोसृक्कफमांसकौ
असृङ्मांसमयीजिह्वा सर्वेषामेवदेहिनाम्। हस्तयोरोष्ठयोर्मेढ्रे ग्रीवायांषट्च कूर्चकाः
एवमत्रस्थिते जीवो देहेऽस्मिन्सप्तसप्तके। पंचविंशतिको व्याप्यदेहंवासोऽस्यमूर्धनि

त्वगसृङ्मांसमित्याहुस्त्रिकं मातृसमुद्भवम्।
मेदोमज्जास्थिकं प्रोक्तं पितृजं षट् च कौशिकम्॥ ४०॥

एवं भूतमयं देहं पञ्चभूतसमुद्भवैः। अन्नैर्यथा वृद्धिमेति तदहं वर्णयामि ते॥ ४१॥
तदन्नं पिण्डकवलैर्ग्रासैर्भुक्तं च देहिभिः। पूर्वंस्थूलाशये वायुः प्राणः प्रकुरुते द्विधा
सम्प्रविश्याऽन्नमध्येतु पृथगन्नं पृथग्जलम्। अग्नेरूर्ध्वंजलंस्थाप्य तदन्नं तज्जलोपरि

जलास्याऽधः स्वयं प्राणः स्थित्वाऽग्निं धमते शनैः।
वायुना धम्यमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम्॥ ४४॥

तदन्नमुष्णतोयेन समन्तात्पच्यते पुनः। द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक्किट्टं पृथग्रसम्

मलैर्द्वादशभिः किट्टं भिन्नं देहाद्बहिर्व्रजेत्।
कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादन्ताः शिश्नं गुदं नखाः॥ ४६॥

रोमकूपाणि चैव स्युर्द्वादशैते मलाश्रयाः। हृत्पद्मप्रतिवद्धाश्च सर्वानाड्यः समन्ततः
तासां मुखेषु तं सूक्ष्मं व्यानः स्थापयतेरसम्। रसेन तेन तानाडीःसमानःपूरयेत् पुनः
ततः प्रयान्ति सम्पूर्णास्ताश्च देहं समन्ततः। ततःसनाडिमध्यस्थोरञ्जकेनोष्मणारसः
पच्यते पच्यमानस्तु रुधिरत्वंभजेत्पुनः। ततस्त्वग्लोमकेशाश्चमांसंस्नायुशिरास्थिच
नखामज्जाखवैमल्यं शुक्रवृद्धिः क्रमाद्भवेत्। एवं द्वादशधाऽन्नस्य परिणामःप्रकीर्त्यते
एववेतद्विनिष्पन्नं शरीरं पुण्यहेतवे! यथैव स्यन्दनः शुभ्रो भारसम्वाहनाय च॥

तैलाभ्यङ्गादिभिर्यत्नैर्बहुभिःपाल्यतेनचेत्। किं कृत्यं साध्यते तेन यदि भारं वहेन्नहि
एवमेतेन देहेन किं कृत्यं जनोत्तमैः। वर्धितेन न चेत्पुण्यं कुरुते पशुवच्च तत् ॥५४॥

॥ भवन्ति चाऽत्र श्लोकाः ॥

यस्मिन्काले च देशे च वयसा यादृशेन च। कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते
तस्मात्सदा शुभं कार्यमविच्छिन्नसुखार्थिभिः।
विच्छिद्यन्तेऽन्यथा भोगा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥५६॥
यस्मात्पापेन दुःखानि तीव्राणि सुवहून्यपि।
तस्मात्पापं न कर्त्तव्यमात्मपीडाकरं हि तत् ॥५७॥
एवं ते वर्णितः साधो प्रश्नोऽयं शक्तितो मया। यथा सञ्जायतेप्राणीयथाश्टणुप्रलीयते
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे सम्प्राप्ते मरणेनृणाम्। स्वकर्मवशगो देही कृष्यते यमकिङ्करैः
पञ्चतन्मात्रहितः समनोबुद्ध्यहङ्कृतिः। पुण्यपापमयैः पाशैर्बद्धो जीवस्त्यजेद्वपुः ॥
शीर्षणश्च सप्तभिश्छिद्रैर्निर्गच्छेत्पुण्यकर्मणाम्।
अधश्च पापिनां यान्ति योगिनां ब्रह्मरन्ध्रतः ॥६१॥
तत्क्षणात्सोऽथगृह्णातिशारीरंचातिवाहिकम्। अङ्गुष्ठपर्वमात्रं तु स्वप्राणैरेवनिर्मितम्
ततस्तस्मिन्स्थितं जीवं देहेयमभटास्तदा। बद्ध्वानयन्ति मार्गेणयाम्येनातियथावलम्
तप्ताम्बरीषतुल्येन अयोगुडनिभेन च। प्रतप्तसिकतेनाऽपि ताम्रपात्रनिभेन च ॥६४॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानां महीतलात्। कृष्यमाणो यमपुरीं नीयतेपापकृद्भटैः ॥ ६५
क्वचिच्छीतं महादुर्गमन्धकारं क्वचिन्महत्। अग्निसंस्पर्शवदनैः काककाकोलजम्बुकैः
मक्षिकादंशमशकैर्भक्ष्यते सर्पवृश्चिकैः। भक्ष्यमाणोऽपि तैर्जन्तुः क्रन्दते म्रियते न हि
क्वचिच्च भक्ष्यते घोरै राक्षसैः कृष्यतेऽस्यते।
दह्यमानोऽतिघोरेण सैकतेन च नीयते ॥६८॥
मुहूर्तैर्दशभिर्याति तं मार्गमतिदुस्तरम्। तं कालं सुमहद्वेत्ति पुरुषो वर्षसम्मितम् ॥
तार्यते च नदीं घोरां पूयशोणितवाहिनीम्। नदीं वैतरणीं नाम केशशैवलशाद्वलाम्
ततो यमस्य पुरतः स्थाप्यते यमकिङ्करैः। पापी महाभयं पश्येत्कालान्तकमुखैर्वृतम्

पुण्यकर्मा सौम्यरूपं धर्मराजं तदाकिल । मनुष्या एव गच्छन्ति यमलोकं न चाऽपरे
मरणानन्तरं तेषां जन्तूनां योनिपूरणम् । तथाहि प्रेता म[illegible]: श्रूयन्ते नान्यजन्तवः
धार्मिकः पूज्यते तत्र पापः पाशगलो भवेत् । धार्मिकश्चयथायातितंमार्गंश्रृणुवच्मिते
आरामद्रुमदातारः फलपुष्पवता पथा ।
छायया स सुखं यान्ति तथा येच्छत्रदा नराः ॥७५॥
उपानहप्रदा यानैर्वितृषाः पूर्तधर्मिणः । विमानैर्यानदा यान्ति तथा शय्यासनप्रदाः ॥
भक्ष्यभोज्यैस्तथातृप्तायान्तिभोजनदायिनः । दीपप्रदाःप्रकाशेन गोप्रदास्तांनदींसुखम्
श्रीसूर्यं श्रीमहादेवं भक्ता ये पुरुषोत्तमम् । जन्मप्रभृति ते यान्ति पूज्यमानायमानुगैः ॥
महीं गां काञ्चनंलोहंतिलान्कार्पासमेवच । लवणंसप्तधान्यंचदत्वा याति सुखंनरः
तेषां तत्र गतानाञ्च पापिनां पुण्यकर्मिणाम् । चित्रगुप्तः प्रेतपाय निरूपयति वै ततः ॥
प्रेतलोके स वसति ततः सम्वत्सरं नरः । वत्सरेण च तेनाऽस्य शरीरमभिजायते ॥
सोदकुम्भमथाऽन्नाद्यंबान्धवैर्यत्प्रदीयते । दिने दिने स तद्भुक्त्वा तेन वृद्धिंप्रयाति च
पूर्वदत्तमथाऽन्नाद्यं प्राप्नोति स्वयमेव च । स्वयं येन च दत्तञ्च तथा दाता न विद्यते
न चाऽप्युदकदाताऽसौक्षुत्तृड्भ्यामतिड्पीड्यते । वान्धवैस्तूदकंदत्तंनदीभूत्वोपतिष्ठति
मासि मासि च यच्छ्राद्धं षोडशश्राद्धपूर्वकम् ।
अत्र न क्रियते यस्य प्रेतत्वात्स न मुच्यते ॥८५॥
मानुषेण दिनेनैव प्रेतलोके दिनं स्मृतम् । तस्माद्दिन दिने देयं प्रेतायाऽन्नंचवत्सरम्
तं च स्मशानिकानाम गणायाम्याभयावहाः । शीतवातातपोपेतंतत्ररक्षन्तिपापिनम् ॥
यथेह वन्धने कश्चिद्रक्ष्यते विषमैर्नरैः । प्रेतपिण्डा न दीयन्ते षोडशश्राद्धपूर्वकाः ॥
यस्य तस्य न मोक्षोऽस्तिप्रेतत्वाद्वैयुगैरपि । ततः सपिण्डीकरणे वान्धवैःसुकृते नरः
पूर्णे सम्वत्सरे देहं सम्पूर्णं प्रतिपद्यते । पापात्मा घोररूपं तु धार्मिको दिव्यमुत्तमम्
ततः सपूरकं याति स्वर्गंवा स्वेनकर्मणा । रौरवाद्याश्चनरकाः पातालतलसंस्थिताः
सुराद्याः सत्यपर्यन्ताः स्वर्लोकस्योर्ध्वमाश्रिताः ।
इतिहासपुराणेषु वेदस्मृतिषु यच्छ्रुतम् ॥ ६२ ॥

पुण्यं तेन भवेत्स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययात् । तत्रापि कालवसतिकर्मणामनुरूपतः ॥
अर्वाक्सपिण्डीकरणंयस्[illegible]र्षाच्चवाकृतम् । प्रेतत्वमपितस्याऽपिप्रोक्तंसम्वत्सरंध्रुवम्
यैरिष्टं च त्रिभिर्मेधैरर्चितं वा सुरत्रयम् । प्रेतलोकं न ते यान्ति तथा ये समरे हताः

शुद्धेन पुण्येन दिवञ्च शुद्धां पापेन शुद्धेन तथा तमोऽन्धम् ।
मिश्रेण स्वर्गं नरकञ्च याति देहस्तथैवाऽस्य भवेच्च तादृक् ॥ ९६ ॥
प्रश्नत्रयं चेति तव प्रणीतमुत्पत्तिमृत्यू परलोकवासः ।
यथा गुरुर्मे समुदाजहार किं भूय इच्छस्युत तद्वदामि ॥ ९७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखडे आदित्यकमठसम्वादे जीवस्य पारलौकिकगत्यादि-
वर्णनंनाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सजयादित्यस्तवनं जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्

अतिथिरुवाच

यदेतत्परलोकस्य स्वरूपं व्याहृतं त्वया । आगमं समुपाश्रित्य तत्तथैव न संशयः ॥
किन्त्वत्र नास्तिकाः पापाः सन्दिह्यन्तेऽल्पचेतनाः ।
तेषां निःसंशयकृते वद कर्मफलं हि यत् ॥ २ ॥
इहैव कस्य कस्यैव कर्मणः पापकस्यच । प्रभावात्कीदृशो जायेत्कमठैतद्वदाऽस्तिचेत्

कमठ उवाच

सर्वमेतत्प्रवक्ष्यामि स्थिरो भूत्वा शृणुष्व तत् ।
यथा मम गुरुः प्राह यन्मे चेतसि संस्थितम् ॥ ४ ॥
ब्रह्महा क्षययोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः । सुवर्णचौरः कुनखीदुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥

संसर्गीसर्वरोगीस्यात्पञ्चपातकिनस्त्वमी । निन्दामाकर्ण्य साधूनांबधिरःसम्प्रजायते
स्वयंप्रकीर्तयेच्चाऽपि मूकः पापोऽभिजायते। आज्ञालोपीगुरूणाञ्चअपस्मारीभवेन्नरः ॥
अवज्ञाकारकस्तेषां कृमिरेवाऽभिजायते। उपेक्षतः पूज्यकार्यं दुष्प्रज्ञत्वं च जायते ॥
चौर्याय साधुद्रव्याणां दद्याद्यावत्पदानि च। तावद्वर्षाणि पङ्गुत्वं सप्राप्नोतिनराधमः
दत्त्वा हरति तद्भूयोजायतेकृकलासकः। कुपितानप्रसाद्यैवपूज्यान्स्याच्छीर्षरोगवान्
रजस्वलामभिगच्छंश्च चण्डालः सम्प्रजायते ।
वस्त्रापहारी चित्री स्यात्कृष्णकुष्ठी तथाऽग्निदः ॥ ११ ॥
दर्दुरो रूप्यहारी स्यात्कूटसाक्षी मुखारुजः। परदारांश्च कामेनद्वेष्टास्यादक्षिरोगवान्
प्रतिज्ञायाप्रयच्छन्यो ह्यल्पायुर्जायते नरः। विप्रवृत्त्यपहारी स्यादजीर्णी सर्वदाऽधमः
नैष्ठिकान्नाशनाद्भूयोनिवृत्तोरोगवान्सदा । पत्नीबहुत्वेत्वेकस्यांरेतोमोक्षःक्षयीभवेत्
स्वामिना धर्मयुक्तो यस्त्वन्यायेन समाचरेत् ।
स्वयं वा भक्षयेद्द्रव्यं स मूढः स्याज्जलोदरी ॥ १५ ॥
दुर्बलं पीड्यमानं यो बलवान्समुपेक्षते। अङ्गहीनः स च भवेदन्नहृत्क्षुधितो भवेत् ॥
व्यवहारे पक्षपाती जिह्वारोगी भवेन्नरः। धर्मप्रवृत्ति सञ्चार्य पत्न्यादीष्टवियोगकृत् ॥
स्वयंपाकान्नभोजी यो गलरोगमवाप्नुयात्। पञ्चयज्ञानकृत्वैव भुञ्जानो ग्रामशूकरः ॥
पर्वमैथुनकृन्मेही परित्यज्य स्वगेहिनीम्। वेश्यादिरक्तो मूढात्माखल्वाटो जायते नरः
परिक्षीणान्मित्रबन्धून्स्वामिनं दयितानुगान् ।
अवमन्य निवृत्तात्मा क्लिष्टवृत्तिः सदा भवेत् ॥ २० ॥
छद्मनोपचरेद्यस्तु पितरौस्वामिनंगुरून्। प्राप्तव्यार्थस्यातिकष्टात्परिभ्रंशोऽर्थजोभवेत्
विश्रब्धस्याऽपहारी तु दुःखानांभाजनंभवेत्। धार्मिकेक्षुद्रकारीयोनरःसवामनोभवेत्
दुर्बलवृषवाही यः कटिलूती भवेत्स च ॥ २३ ॥
जात्यन्धश्चाऽपि यो गोघ्नो निःपशुदुःखकृद्गवाम् ।
निर्दयो गोषु घाताद्यैः सदा सोऽध्वसु कष्टगः ॥ २४ ॥
निस्तेजकः सभार्यां यो गलगण्डी स जायते ।

सदा क्रोधी च चण्डालः पूतिवक्त्रश्च सूचकः ॥ २५ ॥
अजाविक्रयकृद्व्याधः कुण्डाशी भृतको भवेत् ।
नास्तिकस्तिलपिण्डी स्यादश्रद्धो गीतजीवनः ॥ २६ ॥
अभक्ष्यादो गण्डमाली स्त्रीखादी चाऽऽसुतस्य कृत् ।
अन्यायतो ज्ञानग्राही मूर्खो भवति मानवः ॥ २७ ॥

शास्त्रचौरःकेकराक्षःकथाम्पुण्याञ्चद्वेष्टियः । कृमिवक्त्रः स च भवेद्धिभ्रष्टोनरकात्कुधीः
देवद्विजगवां वृत्तिहारको वान्तभक्षकृत् । तडागारामभेत्ता यो भवेद्धिकलपाणिकः
व्यवहारे च्छलग्राही भृत्यग्रस्तो भवेन्नरः सदा पुरुषरोगी स्यात्परदाररतो नरः ॥
वातरोगी कुवैद्यः स्याद्दुश्चर्मा गुरुतल्पगः । मधुमेहीखरीगामीगोत्रस्त्रीमैथुनोऽप्रसूः
स्वसारं मातरं पुत्रवधूं गच्छन्नवीजवान् । कृतघ्नः सर्वकार्याणां वैफल्यं समुपाश्नुते
इत्येष लक्षणोद्देशः पापिनां परिकीर्तितः । चित्रगुप्तोऽपि मुह्येत सकलस्याऽनुवर्णने॥
एते नरकविभ्रष्टा भुक्त्वा योनीः सहस्रशः । एवंविधैश्चिह्निताश्च जायन्ते लक्षणैर्नराः
ये हि धर्मं न मन्यन्ते तथा ये व्यसनैर्जिताः । अनुमानेन बोद्धव्यं यदेते शेषपापिनः
येषां त्वन्तगतं पापं स्वर्गाद्वा ये समागताः । सर्वव्यसननिर्मुक्ता धर्ममेकं भजन्ति ते ॥

॥ भवन्ति चाऽत्र श्लोकाः ॥

धर्मादनवमं सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः । तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विवर्जयेत्
लोकद्वयेऽपि यत्सौख्यं तद्धर्मात्प्रोच्यते यतः । धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकार्यार्थसिद्धये
मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥
इति पृष्टं त्वया विप्र! यथाशक्त्यामयेरितम् । असूक्तंसूक्तमथवा क्षन्तव्यं किं वदामिच

नारद उवाच

कमठस्यैतदाकर्ण्य अष्टवर्षस्यभाषितम् । भगवान्भास्करः प्रीतोबभूवाऽतीव विस्मितः
प्रशशंस च तान्विप्रान्हारीतप्रमुखांस्तदा । अहो वसुमतीधन्या द्विजैरेवंविधोत्तमैः ॥
अथ प्रजापतिर्धन्यो यन्मर्यादाऽभिपाल्यते । अमीभिर्ब्राह्मणवरैर्धन्या वेदाश्च सम्प्रति
येषां मध्ये बालबुद्धिरियमेतादृशीस्फुटा । हारीतप्रमुखानांहि का वै बुद्धिर्भविष्यति ॥

असंशयं त्रिलोकस्थमेषामविदितं न हि। यथैतान्नारदः प्राह भूयस्तस्मादमी बहु ॥
इति प्रशस्य तान्विप्रान्प्रहृष्टो रविरब्रवीत्। अहं सूर्यो विप्रमुख्यायुष्माकं दर्शनात्कृते
समागतः सूर्यलोकात्प्राप्तं नेत्रफलञ्च मे। भवद्भिर्धैर्विप्रमुख्यैः सञ्जल्पनसहासनात् ॥

अन्त्यजा अपि पूयन्ते किं पुनर्मादृशा द्विजाः।
सर्वथा नारदो धन्यो योऽसौ त्रैलोक्यतत्त्ववित् ॥ ४८ ॥

युष्माभिर्वर्ध्यतेश्रेयोयस्यवैधूतकिल्बिषैः। प्रणमामिच वः सर्वान्मनोबुद्धिसमाधिभिः
तपो विद्या च वृत्तं च यतो वार्द्धक्यकारणम् ॥ ४६ ॥

वरं मत्तो वृणीध्वञ्चदुर्लभं यं हृदीच्छत। यूयं स्वयंहि वरदामत्सङ्गोमास्तु निष्फलः
देवतानांहि संसर्गो निष्फलो नोपजायते। तस्मान्मत्तोवरंकिञ्चिद्वृणुध्वं प्रददामि वः

श्रीनारद उवाच

इति सूर्यवचः श्रुत्वा प्रहृष्टास्ते द्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥

सम्पूज्यपरयाभक्त्यापाद्यार्घ्यस्तुतिवन्दनैः। मण्डलादीन्महाजप्यान्गृणन्तःप्रोचिरेरविम्
जयादित्य जय स्वामिञ्जय भानो जयाऽमल। जय वेदपते शश्वत्तारयाऽस्मानहर्पते! ॥
विप्राणां त्वं परोदेवोविप्रसर्गोऽपि त्वन्मयः। नितरां पूतमेतन्नःस्थानंदेवत्वयेक्षितम्
अद्य नः सफला वेदाअद्यनःसफलाः क्रियाः। अद्य नः सफलंगेहं त्वया सङ्गमगोपते
वरं यदि प्रदाताऽसि तदेनं प्रवृणीमहे। आस्माकीनमिदं स्थानंन हि त्याज्यंकथञ्चन

श्रीसूर्य उवाच

यस्माद्भवद्भिः पूर्वं हि जयादित्येति चोदितम्।
जयादित्य इति ख्यातस्तस्मात्स्थास्येऽत्र सर्वदा ॥ ५८ ॥

यावन्महीसमुद्राश्चपर्वतानगराणि च। तावत्स्थानमिदं विप्रानहित्यक्ष्यामिकर्हिचित्
दारिद्र्यरोगसंघातान्दद्रवो मण्डलानिच। कुष्ठादीन्नाशयिष्यामिभजतामत्र संस्थितः
यो मामत्र स्थितंचापिपूजयिष्यति मानवः। सूर्यलोकमिवागम्यपूजांतस्यभजाम्यहम्

श्रीनारद उवाच

एवमुक्ते भगवता हारीताद्या द्विजोत्तमाः। मूर्तिं संस्थापयामासुर्वेदोदितविधानतः ॥

ततोद्विजाःप्राहुरेवंकमठंत्वत्कृतेरविः अत्र स्वामीस्थितस्तस्मात्प्रथमंस्तुहित्वंरविम्
इत्युक्तो ब्राह्मणैःसर्वैःकमठोवाग्मिनाम्वरः । प्रणिपत्यजयादित्यंमहास्तोत्रमिदंजगौ

न त्वं कृतः केवलसंश्रुतश्च यजुष्येवं व्याहरत्यादिदेव ! ।
चतुर्विधा भारती दूरदूरं धृष्टः स्तौमि स्वार्थकामः क्षमैतत् ॥ ६५ ॥
मार्तण्डसूर्यांशुरविस्तथेन्द्रो भानुर्भगश्चाऽर्यमा स्वर्णरेताः ॥ ६६ ॥
दिवाकरो मित्रविष्णुश्च देव ! ख्यातस्त्वं वै द्वादशात्मा नमस्ते ।
लोकत्रयं वै तव गर्भगेहं जलाधारः प्रोच्यसे खं समग्रम् ॥ ६७ ॥
नक्षत्रमाला कुसुमाभिमाला तस्मै नमो व्योमलिङ्गाय तुभ्यम् ॥ ६८ ॥
त्वं देवदेवस्त्वमनाथनाथस्त्वं प्राप्यपालः कृपणे कृपालुः ।
त्वं नेत्रनेत्रं जनबुद्धिबुद्धिराकाशकाशो जय जीवजीवः ॥ ६९ ॥
दारिद्र्यदारिद्र्य निधे निधीनाममङ्गलामङ्गल शर्मशर्म ।
रोगप्ररोगः प्रथितः पृथिव्यां चिरं जयाऽऽदित्य ! जयाऽऽप्रमेय ! ॥७०॥
व्याधिग्रस्तं कुष्ठरोगाभिभूतं भग्नघ्राणं शीर्णदेहं विलज्ञम् ।
माता पिता वान्धवाः सन्त्यजन्ति सर्वैस्त्यक्तं पासि कोऽस्ति त्वदन्यः ॥
त्वं मे पिता त्वं जननी त्वमेव त्वं मे गुरुर्वान्धवाश्च त्वमेव ।
त्वं मे धर्मस्त्वञ्च मे मोक्षमार्गो दासस्तुभ्यं त्यज वा रक्ष देव ! ॥ ७२ ॥
पापोऽस्मि मूढोऽस्मि महोग्रकर्मा रौद्रोऽस्मि नाऽऽचारनिधानमस्मि ।
तथापि तुभ्यं प्रणिपत्य पादयोर्जयं भक्तानामर्पय श्रीजयार्क ! ॥ ७३ ॥

नारद उवाच

एवं स्तुतो जयादित्यः कमठेन महात्मना । स्निग्धगम्भीरयावाचा प्राह तं प्रहसन्निव
जयादित्याष्टकमिदं यत्त्वया परिकीर्तितम् । अनेनस्तोष्यते योमांभुवितस्यनदुर्लभम्
रविवारेविशेषेण मां समभ्यर्च्य यः पठेत् । तस्यरोगानशिष्यन्तिदारिद्र्यञ्चनसंशयः
त्वया च तोषितोवत्सतवद्द्विवरंत्वमुम् । सर्वज्ञोभुविभूत्वात्वंततोमुक्तिमवाप्स्यसि
त्वत्पिता स्मृतिकारश्च भविष्यति द्विजार्चितः ।

स्थानस्याऽस्य न नाशश्च कदाचित्प्रभविष्यति ॥ ७८ ॥

न चैतत्स्थानकंवत्सपरित्यक्ष्यामिकर्हिचित्। एवमुक्त्वासभगवान्ब्राह्मणैरर्चितःस्तुतः
अनुज्ञाप्य द्विजेन्द्रांस्तांस्तत्रैवाऽन्तर्दधे प्रभुः। एवं पार्थ समुत्पन्नोजयादित्योऽत्रभूतले
आश्विने मासि सम्प्राप्तेरविवारेच सुव्रत! आश्विने भानुवारेणयो जयादित्यमर्चयेत्
कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति। पूजनाद्रक्तमाल्यैश्च रक्तचन्दनकुङ्कुमैः
लेपनाद्गन्धधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्घृतपायसैः। ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥८३॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकञ्च गच्छति। पुत्रदारधनान्यायुःप्राप्यसांसारिकंसुखम्

इष्टकामैः समायुक्तः सूर्यलोके चिरं वसेत् ॥ ८५ ॥

सर्वेषु रविवारेषु जयादित्यस्य दर्शनम्। कीर्तनं स्मरणं वापिसर्वरोगोपशान्तिकम्।
अनादिनिधनं देवमव्यक्तं तेजसांनिधिम्। ये भक्तास्ते च लीयन्तेसौरस्थानेनिरामये
सूर्योपरागे सम्प्राप्ते रविकूपे समाहितः। स्नानं यः कुरुते पार्थ होमं कुर्यात्प्रयत्नतः॥
दानं चैवयथाशक्त्याजयादित्याग्रतःस्थितः। तस्यपुण्यस्यमाहात्म्यंशृणुष्वैकमनाजय
कुरुक्षेत्रेषु यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करेषुच। वाराणस्याञ्च यत्पुण्यं प्रयागे नैमिषेऽपि वा

तत्पुण्यं लभते मर्त्यो जयादित्यप्रसादतः ॥ ९० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे जयादित्यमाहात्म्यवर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

अर्जुन उवाच

कोटितीर्थं कथं जातं केन वा निर्मितं मुने। कस्माद्वाकोटितीर्थानांफलमत्रोच्यतेमुने

नारद उवाच

यदामेस्थापितंस्थानंप्रसाद्याऽथमयाप्रभुः। ब्रह्मलोकात्समानीतःसाक्षाद्ब्रह्मापितामहः

ततो माध्याह्नसमयेस्नानार्थेभगवान्विधिः । सस्मारकोटितीर्थानांस्मृतान्यत्रगतानिच
स्वर्गात्त्रिदशलक्षाणि सप्ततिश्च महीतलात् ।
पातालाद्विशर्लक्षाणि स्मृतान्यभ्यागतानि च ॥ ४ ॥
अनेन प्रविभागेन लिङ्गान्यपि कुरूद्वह । आयतानि यथा पूजां विदधाति पितामहः
ततोऽभिषेचनं कृत्वा लिङ्गान्यभ्यर्च्य पद्मभूः । मध्याह्नकृत्यं संसाध्यममप्रेम्णावरंददौ
ततो भगवता ह्यत्र मनसा निर्मितं सरः । भगवानर्चितस्तीर्थैरिदमूचे प्रजापतिः ॥
किं कुर्मो भगवन्धातरादेशं देहि नः प्रभो । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा प्राह प्रजापतिः
एतस्मिन्सरसिस्थेयंतीर्थैःसर्वैरथाऽत्रच । एकस्मिंश्चतथालिङ्गे सर्वलिङ्गैर्ममार्चनात्
कोटीनामेव तीर्थानां लिङ्गानां स्नानपूजया । दानेन च फलं त्वत्र यदि सत्यंवचोमम
यः श्राद्धं कुरुते चाऽत्र पिण्डदानंयथाविधि । पितृणामक्षयातृप्तिर्जायतेनाऽत्रसंशयः
स्नात्वा योऽभ्यर्चयेद्देवंकोटीश्वरमनन्यधीः । कोटिलिङ्गार्चनफलंव्यक्तंतस्योपजायते
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
तेषां स फलमाप्नोति कोटितीर्थावगाहनात् ॥ १३ ॥
एवं दत्त्वा वरं ब्रह्मा ब्रह्मलोकं ययौ प्रभुः । कोटितीर्थञ्च सञ्जातं ततः प्रभृति विश्रुतम्
अस्य तीरे पुरा पार्थ ब्रह्माद्यैर्देवसत्तमैः । यज्ञान्बहुविधान्कृत्वा ततः सिद्धिं परांययुः
वसिष्ठाद्यैर्मुनिवरैस्तपश्चीर्णं पुराऽनघ । मनसोऽभीप्सितान्कामान्प्रापुरन्ये तपोधनाः
अत्र तीर्थे पुरा पार्थ अत्रिणाविहितं तपः । कोटितीर्थाद्दक्षिणतःस्थापितंलिङ्गमुत्तमम्
अत्रीश्वराभिसञ्ज्ञं तु महापापहरं परम् । स्थापयित्वा च तल्लिङ्गमग्रे चक्रे सरोवरम्
तत्र स्नात्वाच यो मर्त्यः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः । अत्रीश्वरंसमभ्यर्च्यरुद्रलोकेवसेच्चिरम्
भरद्वाजेन मुनिना कोटितीर्थे सरोवरे । तपश्चीर्णं महाबाहो यज्ञाश्च विहिताः किल
भरद्वाजेश्वरं लिङ्गं स्थापितं सुमनोहरम् । तत्र कृत्वा सरो रम्यं परां मुदमवाप्तवान्
तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या श्राद्धंकुर्याद्विधानतः । भरद्वाजेश्वरं पूज्य शिवलोकेमहीयते
ततश्च कोटितीर्थेऽस्मिन्गौतमो भगवानृषिः । अतप्यत तपो घोरमहल्यासङ्गमाशया
तं कामं प्राप्तवान्धीमान्परां मुदमुपागतः । अहल्यया समायोगमेतत्तीर्थप्रभावतः ॥२४

अस्मिन्क्षेत्रे महालिङ्गं गौतमेश्वरसञ्ज्ञितम्। स्थापयामास भगवानहल्यासरसस्तटे ॥

अर्जुन उवाच

अहल्यया कदा ब्रह्मन्खानितं वै महत्सरः। तन्मम ब्रूहि सकलमहल्यासरः कारणम् ॥

नारद उवाच

अहल्या शापमापन्ना गौतमात्किल फाल्गुन !। पुरा चेन्द्रसमायोगे परं दुःखमुपागता
ततो दुःखार्तः स मुनिःकोटितीर्थेऽकरोत्तपः। तपसा तेन वै पार्थाऽहल्ययासहसंगतः
ततः साध्वी परं हृष्टा अत्र क्षेत्रे सरोवरम्। चकार सुमहत्पुण्यं तीर्थोदैःपरिपूरितम्
अहल्यासरसि स्नानं पिण्डदानं समाचरेत्। गौतमेशञ्च सम्पूज्य ब्रह्मलोकंसगच्छति
कोटितीर्थे नरश्रेष्ठ! अनेके मुनयोऽमलाः। तपस्तप्त्वा सुघोरञ्च परांसिद्धिमुपागताः
राजभिर्बहुभिःपूर्वं तपोदानंतथाऽध्वराः। अस्मिंस्तीर्थेसुविहिताः परांसिद्धिमुपागताः
अस्य तीरे द्विजं चैकं मिष्टान्नैर्यश्च तर्पयेत्। तेन श्रद्धा सहायेन कोटिर्भवतितर्पिता

अस्य तीरे नरः पार्थ! रत्नानि विविधानि च।
गोभूमितिलधान्यानि वासांसि विविधानि च ॥ ३४ ॥

श्रद्धया परया पार्थ! द्विजेभ्यःसम्प्रयच्छति। शतकोटिगुणं पुण्यं कोटितीर्थप्रभावतः

कोटितीर्थे प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यो न प्रयच्छति ॥ ३५ ॥

नरके पातयित्वा च कुलमेकोत्तरं शतम्। आत्मानं पातयेत्पश्चाद्दारुणं रौरवं महत्
माघमासे तु सम्प्राप्ते प्रातःकालेतथाऽमले। यः स्नातिमकरादित्येतस्यपुण्यंशृणुष्वमे
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम्। सर्वदानव्रतैर्यच्च कोटितीर्थे दिने दिने ॥
तत्पुण्यं लभते मर्त्यो नाऽत्र कार्याविचारणा। कन्यागते सवितरि यः श्राद्धंकुरुतेनरः
पितरस्तस्य तुष्यन्ति गयाश्राद्धशतैर्न तु। कार्तिके मासि सम्प्राप्तेस्नानादिकुरुतेयदि
तदक्षयफलं सर्वं ब्रह्मणो वचनं यथा। दृष्ट्वाऽत्र यज्ञमेकं तु कोटियज्ञफलं लभेत् ॥४१
कन्या ब्राह्मेणविधिना दत्त्वा कोटिगुणं फलम्। सर्वदानंकोटिगुणंकोटितीर्थेभवेद्यतः
कोटितीर्थेत्यजेत्प्राणान्हृदिकृत्वातुमाधवम्। तस्यपार्थचिरंस्वर्गेह्यक्षयाशाश्वतीगतिः
कोटितीर्थे तीर्थवरे देहत्यागं करोति यः। तस्य पूजां प्रकुर्वन्ति ब्रह्माद्या देवतागणाः

अस्य तीरे देहादाहो यस्य कस्य प्रजायते । अस्थिक्षेपो यस्य भवेन्महीसागरसङ्गमे
तत्फलं गदितुं पार्थ! वागीशोऽपि न वै क्षमः । एतज्ज्ञात्वा परं पार्थकोटितीर्थंप्रसेवते
दिनेदिने फलं तस्य कापिलंगोसहस्रकम् । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले तस्मादेतत्सुदुर्लभम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथाऽन्यत्सम्प्रवक्ष्यामि शालामाहात्म्यमुत्तमम् ।
संस्थापिते पुरा स्थाने प्रोक्तोऽहं द्विजपुङ्गवैः ॥ १ ॥

स्थानस्य रक्षणार्थाय उपायं कुरु सुव्रत !। ततो मया प्रतिज्ञातं करिष्येस्थानरक्षणम्
आराधिता मया पश्चाद्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । त्रयस्त्वेकाग्रचित्तेनततस्तुष्टाःसुरोत्तमाः
समागम्याऽथमांप्रोचुर्नारदव्रियताम्वरः । प्रोक्तंतानार्च्यंच मया क्रियतांस्थानरक्षणम्
अयमेव वरो मह्यं देयो देवैःसुतोषितैः । स्थानलोपो यथा न स्याद्यथाकीर्तिर्भवेन्मम
एवमस्त्विति देवेशैः प्रतिज्ञातं तदा मुने !। स्वांशेन प्रकरिष्याम द्विजानांतवरक्षणम्
एवमुक्त्वा कला मुक्ता देवैस्त्रिपुरुषैः स्वयम् । अन्तर्धानंततःप्राप्ताःसर्वेऽपिसुरसत्तमाः
ततो मया द्विजैःसार्धंशालाग्रेस्थानरक्षणम् । स्थापिताश्च पृथग्देवास्त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः

पीड्यमाना यदा विप्राः केनाऽपि च भवन्ति हि ।
पूर्वाह्णे चाऽपि ऋग्वेदं मध्याह्ने च यजूंष्यथ ॥ ६ ॥

यामे तृतीये सामानि तारस्वरमधीत्यच । शापं यस्यप्रदास्यन्तिशालाग्रे भृशरोषिताः
सप्ताहाद्वर्षमध्याद्वात्रिवर्षाद्भस्मतां व्रजेत् । प्रतिज्ञाता स्थानरक्षा यदि वो नारदाग्रतः

सत्येन तेन नो वैरी भस्मीभवतु ह क्षणात् । अनेन शापमन्त्रेणभस्मीभवतिनिश्चितम्
शालां त्रिपुरुषां तत्र यः पश्यति दिनेदिने । अर्चयेत्तोषयेद्योऽसौ स्वर्गलोके महीयते॥

॥ इति त्रिपुरुषशालामाहात्म्यम् ॥

नारद उवाच

अथाऽन्यत्सम्प्रवक्ष्यामि मदीयस्सरसो महत् ॥ १४ ॥
माहात्म्यमतुलं पार्थ देवानामपि दुर्लभम् । मया पूर्वं सरः स्नातं दर्भाङ्कुरशलाकया
मृत्तिका ताम्रपात्रेणत्यक्त्वावाह्य ततः स्वयम् । सर्वेष मेवतीर्थानामाहृत्योदकमुत्तमम्
तत्तत्र सरसि क्षिप्तं तेन सम्पूरितं सरः । आश्विने मासि सम्प्राप्तेभानुवारेनरःशुचिः
श्राद्धं यः कुरुते तत्र स्नात्वा दानं विशेषतः ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसम्प्लवम् ॥ १८ ॥
नारदीयं सरो ह्येतद्विख्यातं जगतीतले । महता पुण्ययोगेन देवैरपि हि लभ्यते ॥
यदत्र दीयते दानं हूयते यच्च पावके । सर्वं तदक्षयं विद्याज्जपानशनसाधनात् ॥२०॥
नारदीये सरःश्रेष्ठे स्नात्वा यो नारदेश्वरम् । पूजयेच्छ्रद्धयामर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते
अत्र तीर्थे पुरा पार्थ सर्वनागैस्तपः कृतम् । कद्रूशापस्यमोक्षार्थमात्मनोहितकाम्यया
ततः सिद्धिं परां प्राप्ता एतत्तीर्थप्रभावतः । ततो नागेश्वरं लिङ्गं स्थापयामासुरूर्जितम्
नारदादुत्तरे भागे सर्वे नागाः प्रहर्षिताः । नारदीये सरःश्रेष्ठे यः स्नात्वा पूजयेद्धरम्
नागेश्वरं महाभक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् । तेषां सर्पभयं नास्ति नागानांवचनं तथा

॥ इति नारदीयसरोमाहात्म्यम् ॥

नारद उवाच

अपरद्वारकानाम देवी चात्राऽस्ति पाण्डव ! ॥ २६ ॥
सा च ब्रह्माण्डद्वारे वै सदैव विहितालया । चतुर्विंशतिकोटीभिर्देवीभिः परिरक्षिता
ततो दीर्घं तपस्तप्त्वा मया नीताऽत्रतोषिता । अपरस्मिंस्ततो द्वारेस्थापितापरमेश्वरी
पूर्वस्मिन्नगरद्वारे स्थापिता द्वारवासिनी । नवमी चैत्रमासस्य कृष्णपक्षे भवेत्तु या
कुण्डे स्नानं नरः कृत्वा ताञ्च देवीं प्रपूजयेत् । बलिबाकुलनैवेद्यैर्गन्धधूपादिपूजनैः ॥

सप्तजन्मकृतं पापं नशमायाति तत्क्षणात्
यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तानाप्नोति मानवः ॥ ३१ ॥
वन्ध्या च लभते पुत्रं स्नानमात्रेण तत्र वै । नवम्यां चैत्रमासस्य पुष्पधूपार्घ्यपूजया
विघ्नानि नाशयेद्देवी सर्वसिद्धिं प्रयच्छति । भक्तानां तत्क्षणादेव सत्यमेतन्न संशयः ॥
उत्तरद्वारकाञ्चापि पूज्यैवं विधिवन्नरः । एतदेव फलं सोऽपि प्राप्नुयान्मानवोत्तमः
पूर्वद्वारेतु वै देवी या स्थिताद्वारवासिनी । तस्याःपूजनमात्रेणप्राप्नुयाद्वाञ्छितंफलम्
आश्विने मासि सम्प्राप्ते नवरात्रेविशेषतः । उपोष्यनवरात्रञ्चस्नात्वा कुण्डेसमाहितः
पूजयेद्देवतां भक्त्या पुष्पधूपान्नतर्पणैः । अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् ॥
वन्ध्या प्रसूयते पार्थ ! नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनं नाम
त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीनारदमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

ममाऽपिपार्थतत्राऽस्तिमूर्तिर्ब्राह्मणकाम्यया । तत्रनाहंत्यजाम्यङ्ग ! छत्रदण्डविभूषिताम्
कार्तिकस्य तु या शुक्ला भवत्येकादशीशुभा । तस्यांमदर्चनं कृत्वा कलिदोषैर्विमुच्यते

अर्जुन उवाच

बाल्यात्प्रभृति सन्देहो ममाऽयं हृदिवर्तते । पृच्छतस्तञ्च मे विप्र न क्रोधंकर्तुमर्हसि
सदा त्वं मोक्षधर्मेषु परिनिष्ठां परां गतः । सर्वभूतसमो दान्तो रागद्वेषविवर्जितः
त्यक्तनिन्दास्तुतिर्मौनीमोक्षस्थः परिकीर्त्यसे त्वं च नारदलोकेषुवायुवच्चपलोमुने!

सौदामिनीव विचरन्दृश्यसे प्राज्ञसम्मतः। सदा कलिकरो लोके निर्दयः सर्वप्राणिषु
बहूनां हि सहस्राणि देवगन्धर्वरक्षसाम्। राज्ञां मुनीन्द्रदैत्यानां कलेर्नष्टानि तेऽभवन्
कस्मात्तदेषा श्रेष्ठः ते सन्देहं मे हर द्विज!।
सन्देहान्न सुखं शेते बाणविद्धो मृगो यथा ८ ॥

सूत उवाच

शौनकेदं वचःश्रुत्वा फाल्गुनान्नारदोमुनिः। प्रहसन्निव वाभ्रव्यवदनं स निरैक्षत ॥
स च वाभ्रव्यनामा वै हारीतस्याऽन्वयोद्भवः। ब्राह्मणो नारदमुनेः समीपे वर्तते सदा
स च ज्ञात्वा महाबुद्धिर्नारदस्यमनीषितम्। प्रहसन्निवप्रोवाचफाल्गुनंस्निग्धयागिरा

वाभ्रव्य उवाच

सत्यमेतद्यथाऽऽत्थत्वंनारदंप्रतिपाण्डव!। सर्वोऽपि चात्रवृत्तान्तेसंशयं याति मानवः
तदहं ते प्रवक्ष्यामि यथा कृष्णान्मया श्रुतम्।
स्तोककालान्तरे पूर्वं सर्वं यादवनन्दनः ॥ १३ ॥
महीसागरयात्रायां कृष्णस्तत्राऽऽययौ प्रभुः। उग्रसेनेन सहितो वसुदेवेन बभ्रुणा ॥
रामेण रौक्मिणेयेन युयुधानादिभिस्तदा। स च ज्ञात्वा ज्ञातिसमं महीसागरसङ्गमे
पिण्डदानादिकं कृत्वादत्त्वा दानानि भूरिशः। गुहेश्वरादि लिङ्गानियत्नतःप्रतिपूज्यच
स्नानं कृत्वा कोटितीर्थे जयादित्यंसमर्च्यच। पूजयन्नारदमुनिं युक्तः कृष्णोमहामनाः
उग्रसेनेन राज्ञा वै पूर्वजेन जटायुना। मदादिविप्रमुख्यानां बहूनां चोपशृण्वताम् ॥
उग्रसेनो महाऽराजः कृष्णं प्रोवाच संसदि ॥१८॥

उग्रसेन उवाच

कृष्ण! प्रक्ष्यामि त्वामेकं संशयं वद तं मम ॥ १९ ॥
योऽयं नाम महाबुद्धिर्नारदोविश्ववन्दितः। कस्मादेषोऽतिचपलो वायुवद्भ्रमतेजगत्
कलिप्रियश्च कस्माद्वा कस्मात्त्वय्यतिप्रीतिमान् ॥ २० ॥

श्रीकृष्ण उवाच

सत्यं राजंस्त्वया पृष्टमेतत्सर्वं वदामि ते। दक्षेण तु पुरा शप्तो नारदो मुनिसत्तमः ॥

सृष्टिमार्गात्सुतान्वीक्ष्यनारदेनविचालितान्। नावस्थानंचलोकेषु भ्रमतस्तेभविष्यति
पैशुन्यवक्ताचतथाद्वितीयानां प्रचालनात्। इतिशापद्वयंप्राप्यद्विविधाऽऽत्मजचालनात्
निराकर्तुं समर्थोऽपिमुनिर्मेने तथैव तत्। एतावान्साधुवादो हि यतश्च क्षमते स्वयम्
विनाशकालंचाऽवेक्ष्य कलिं वर्धयते यतः। सत्यं च वक्तितस्मात्सनचपापेनलिप्यते
भ्रमतोऽपिचसर्वत्रनास्ययस्मात्पृथङ्मनः। ध्येयाद्भवति नैवस्याद्भ्रमदोषस्ततोऽस्यच
यच्च प्रीतिर्मयि तस्य परमा तच्छृणुष्व च ॥ २६ ॥
अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवदर्शनम्। महेन्द्रगदितेनैव स्तोत्रेण शृणु तन्नृप॥२७
श्रुतचारित्रयोर्जाता यस्याऽहन्ता न विद्यते। अगुप्तश्रुतचारित्रं नारदं तं नमाम्यहम् ॥
अरतिक्रोधचापल्ये भयं नैतानि यस्य च। अदीर्घसूत्रं धीरं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥
कामाद्वा यदि वा लोभाद्वाचं यो नान्यथा वदेत्।
उपास्यं सर्वजन्तूनां नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥
अध्यात्मगतितत्त्वज्ञं क्षान्तंशक्तंजितेन्द्रियम्। ऋजुं यथार्थवक्तारं नारदं तं नमाम्यहम्
तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च। जन्मना तपसा वृद्धं नारदं तं नमाम्यहम्
सुखशीलं सुखं वेषं सुभोजं स्वाचरंशुभम्। सुचक्षुषंसुवाक्यञ्च नारदं तं नमाम्यहम्
कल्याणं कुरुते गाढं पापं यस्य न विद्यते। न प्रीयते परानर्थे योऽसौतंनौमिनारदम्
वेदस्मृतिपुराणोक्तधर्मे यो नित्यमास्थितः। प्रियाप्रियविमुक्तं तं नारदं प्रणमाम्यहम्
अशनादिष्वलिप्तं च पण्डितं नालसं द्विजम्। बहुश्रुतं चित्रकथं नारदं प्रणमाम्यहम्
नार्थे क्रोधे च कामे च भूतपूर्वोऽस्य विभ्रमः।
येनैते नाशिता दोषा नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३७ ॥
वीतसम्मोहदोषो यो दृढभक्तिश्च श्रेयसि सुनयं सत्रपं तं च नारदं प्रणमाम्यहम् ॥
असक्तः सर्वसङ्गेषु यः सक्तात्मेतिलक्ष्यते। अदीर्घसंशयो वाग्मी नारदं तं नमाम्यहम्
न त्यजत्यागमंकिञ्चिद्यस्तपोनोपजीवति। अवन्ध्यकालोयस्यात्मातमहंनौमिनारदम्
कृतश्रमं कृतप्रज्ञं न च तृप्तं समाधितः। नित्यं यत्नात्प्रमत्तं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥
न हृष्यत्यर्थलाभेन योऽलाभे न व्यथत्यपि। स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तमहंनौमिनारदम्

तं सर्वगुणसम्पन्नं दक्षं शुचिमकातरम्। कालज्ञं च नयज्ञं च शरणं यामि नारदम् ॥
इमं स्तवं नारदस्य नित्यं राजन्पठाम्यहम्। तेन मे परमां प्रीतिं करोति मुनिसत्तमः
धन्योऽपियः शुचिर्भूत्वा नित्यमेतांस्तुतिंजपेत्। अचिरात्तस्य देवर्षिःप्रसादंकुरुतेपरम्
एतान्गुणान्नारदस्यत्वमथाऽऽकर्ण्यपार्थिव !। जपनित्यंस्तवंपुण्यंप्रीतस्तेभवितामुनिः

बाभ्रव्य उवाच

इति कृष्णमुखाच्छ्रुत्वा नारदस्य गुणान्नृपः। बभूव परमप्रीतश्चक्रे तच्च तथा वचः ॥
ततो नारदमानर्च दत्त्वा दानं च पुष्कलम्। नारदीयद्विजाग्र्याणां नारदःप्रीयतामिति
ययौ द्वारवतींकृष्णःसभ्रातृज्ञातिबान्धवः। तीर्थयात्रामिमां कृत्वा विधिवत्पुरुषोत्तमः
तथा त्वमपि कौरव्य! नारदस्य गुणानिमान्। श्रुत्वाश्रद्धामयोभूत्वाशृणुकृत्यंयदत्र च

कार्तिके शुक्लद्वादश्यां प्रबोधिन्यामसौ मुनिः।
विष्णोर्ध्यानसमाधेश्च प्रबुद्धो जायते सदा ॥ ५१ ॥

तस्मिन्दिने नारदेन निर्मितेऽत्रैव कूपके। स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन श्राद्धंकुर्यात्समाहितः

तपो दानं जपश्चाऽत्र कूपे भवति चाऽक्षयम् ॥ ५३ ॥

इदं विष्णिवतिमन्त्रेण ततो विष्णुंप्रबोधयेत्। नारदंचमुनिं पश्चान्मन्त्रेणानेनपाण्डव
योगनिद्रा यथा त्यक्ता हरिणा मुनिसत्तम !। तथा लोकोपकाराय भवानपिपरित्यज
इति मन्त्रेणचोत्थाप्य नारदम्परिपूजयेत्। कृष्णप्रोदितया स्तुत्याछत्रधोत्रार्चनैःशुभैः

शक्त्या द्विजानां देयं च छत्रं धोत्रं कमण्डलुम्।
प्रणम्य ब्राह्मणान्भक्त्या नारदः प्रीयतामिति ॥ ५७ ॥

एवं कृते प्रसादात्स मुनेः पापेनमुच्यते। जायते न कलिस्तस्य न चाऽसौख्यंभवेदिह

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे नारदमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

———

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

गौतमेश्वरमाहात्म्ये योगस्याऽष्टाङ्गानांसविस्तरवर्णनम्

सूत उवाच

इति बाभ्रव्यवचनमाकर्ण्य कुरुनन्दनः। प्राणमन्नारदं भक्त्या विस्मितः पुलकान्वितः
प्रशस्य च चिरं कालं पुनर्नारदमब्रवीत् ॥ २ ॥
गुप्तक्षेत्रस्यमाहात्म्यंश्रृण्वानस्त्वन्मुखान्मुने। तृप्तिं नैवाधिगच्छामिभूयस्तद्वक्तुमर्हसि

नारद उवाच

महालिङ्गस्य वक्ष्यामि महिमानं कुरूद्वह। गौतमेश्वरलिङ्गस्य सावधानः श्रृणुष्व तत्
अक्षपादो महायोगीगौतमाख्योऽभवन्मुनिः। गोदावरीसमानेताअहल्यायाःपतिःप्रभुः
गुप्तक्षेत्रस्यमाहात्म्यं स च ज्ञात्वा महोत्तमम्। योगसंसाधनंकुर्वन्नत्र तेपे तपो महत्
योगसिद्धिं ततः प्राप्य गौतमेन महात्मना। अत्र संस्थापितंलिङ्गं गौतमेश्वरसञ्ज्ञया
संस्नाप्यैतन्महालिङ्गं चन्दनेन विलिप्य च। सम्पूज्य पुष्पैर्विविधैर्गुग्गुलं दाहयेत्पुरः॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥

अर्जुन उवाच

योगस्वरूपमिच्छामि श्रोतुंनारद ! तत्त्वतः। योगंसर्वेप्रशंसन्ति यतःसर्वोत्तमोत्तमम

नारद उवाच

समासात्तव वक्ष्यामि योगतत्त्वं कुरूद्वह। श्रवणादपिनैर्मल्यं यस्यस्यात्सेवनात्किमु
चित्तवृत्तिनिरोधाख्यं योगतत्त्वं प्रकीर्त्यते। तदष्टाङ्गप्रकारेण साधयन्तीह योगिनः ॥
यमश्च नियमश्चैव प्राणायामस्तृतीयकः। प्रत्याहारो धारणाचध्येयंध्यानं च सप्तमम्
समाधिरिति चाऽष्टाङ्गो योगःसम्परिकीर्तितः। प्रत्येकंलक्षणंतेषामष्टानांश्रृणुपाण्डव
अनुक्रमान्नरो येषां साधनाद्योगमश्नुते। अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥१४
एते पञ्चयमाः प्रोक्ताः श्रृण्वेषामपि लक्षणम्। आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय प्रवर्तते

अहिंसैषा समाख्याता वेदसम्निहिता च या । दृष्टंश्रुतंचानुमितं स्वानुभूतं यथार्थतः
कथनं सत्यमित्युक्तं परपीडाविवर्जितम् । अनादानं परस्वानामापद्यपि कथञ्चन ॥
मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं प्रकीर्तितम् । अमैथुनं यतीनां च मनोवाक्कायकर्मभिः
ऋतौ स्वदारगमनं गेहिनां ब्रह्मचर्यता । यतीनां सर्वसंन्यासो मनोवाक्कायकर्मणा ॥
गृहस्थानां च मनसा स्मृतएषोऽपरिग्रहः । एते यमास्तवप्रोक्ताः पञ्चैवनियमाञ्छृणु
शौचं तुष्टिस्तपश्चैव जपो भक्तिर्गुरोस्तथा ।
एतेषामपि पञ्चानां पृथक्संश्रृणु लक्षणम् ॥ २१ ॥
वाह्यमाभ्यन्तरं चैव द्विविधं शौचमुच्यते । ब्राह्मं तु मृज्जलैः प्रोक्तमान्तरंशुद्धमानसम्
न्यायेनाऽऽगतयावृत्त्याभिक्षयावार्तयाऽपिच । सन्तोषोयस्यसततंसातुष्टिरितिचोच्यते
चान्द्रायणादीनि पुनस्तपांसि विहितानि च । आहारलाघवपरः कुर्यात्तत्तप उच्यते ॥
स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवाभ्यसनादिकः ।
शिवे ज्ञाने गुरौ भक्तिर्गुरुभक्तिरिति स्मृता ॥ २५ ॥
एवंसंसाध्यनियमान्संयमांश्चविचक्षणः । प्राणायामायसन्दध्यान्नान्यथायोगसाधकः
यतोऽशुचिशरीरस्य वायुकोपो महान्भवेत् । वायुकोपात्कुष्ठताचजडत्वादीनुपाश्नुते
तस्माद्विचक्षणः शुद्धं कृत्वा देहं यतेत्परम् । प्राणायामस्यवक्ष्यामिलक्षणंश्रृणुपाण्डव
प्राणापाननिरोधश्च प्राणायामःप्रकीर्तितः । लघुमध्योत्तरीयाख्यःसचधीरैस्त्रिधोदितः
लघुर्द्वादशमात्रस्तु मात्रानिमिषउन्मिषः । द्विगुणो मध्यमश्चोक्तस्त्रिगुणश्चोत्तमःस्मृतः
प्रथमेन जयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुम् । विषादं च तृतीयेन जयेद्दोषाननुक्रमात् ॥३१
पद्माख्यमासनंकृत्वा रेचकं पूरकंतथा । कुम्भकंचसुखासीनःप्राणायामंत्रिधाऽभ्यसेत्
प्राणानामुपसंरोधात्प्राणायाम इतिस्मृतः । यथा पर्वतधातूनां ध्मातानां दह्यते मलः
तथेन्द्रियवृतो दोषः प्राणायामेन दह्यते । गोशतं कापिलं दत्त्वा यत्फलं तत्फलंभवेत्
प्राणायामेन योगज्ञस्तस्मात्प्राणं सदा यमेत् ।
प्राणायामेन सिद्ध्यन्ति दिव्याः शान्त्यादयः क्रमात् ॥३५॥
शान्तिः प्रशान्तिर्दीप्तिश्च प्रसादश्चयथाक्रमम् । सहजागन्तुकामानांपापानांचप्रवर्तताम्

वासनाशान्तिरित्याख्यः प्रथमो जायते गुणः ।
लोभमोहात्मकान्दोषान्निराकृत्यैव कृत्स्नशः ॥ ३७ ॥

तपसां च यदा प्राप्तिः सा शान्तिरितिचोच्यते । सर्वेन्द्रियप्रसादश्च बुद्धेर्वै मरुतामपि
प्रसाद इति स प्रोक्तः प्राप्यमेवं चतुष्टयम् । एवम्फलं सदायोगीप्राणायामंसमभ्यसेत्

मृदुत्वं सेव्यमानस्तु सिहशार्दूलकुञ्जराः ।
यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति साधितः ॥ ४० ॥

प्राणायामस्त्वयं प्रोक्तः प्रत्याहारं ततः शृणु । विषयेषु प्रवृत्तस्य चेतसोविनिवर्तनम्
प्रत्याहारं विनिर्दिष्टं तस्य संयमनं हि यत् । प्रत्याहारस्त्वयंप्रोक्तोधारणालक्षणंशृणु
यथा तोयार्थिनस्तोयंपत्रनालादिभिः शनैः । आपिबेयुस्तथावायुंयोगीनयतिसाधितम्
प्राग्नाभ्यां हृदये वायुरथ तालौभ्रुवोऽन्तरे । चतुर्दले षड्दशे च द्वादशे षोडशाह्निके
आकुञ्चनेनैवमूर्द्ध्वमुन्नीय पवनं शनैः । मूर्धनि ब्रह्मरन्ध्रे तं प्राणं सन्धारयेत्कृती ॥४

प्राणायामा दश द्वौ च धारणैषा प्रकीर्त्यते ।
दशैता धारणाः स्थाप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ॥ ४६ ॥
धारणास्थस्य यद्ध्येयं तस्य त्वं शृणु लक्षणम् ।
ध्येयं वहुविधं पार्थ ! यस्याऽन्तो नोपलभ्यते । ४७ ।

केचिच्छिवं हरिं केचित्केचित्सूर्यं विधिम्परे । केचिद्देवीं महद्भूतामुतध्यायन्ति केचन
तत्र यो यच्च ध्यायेत स च तत्र प्रलीयते । तस्मात्सदा शिवं देवं पञ्चवक्त्रंहरंस्मरेत्
पद्मासनस्थं तं गौरं वीजपूरकरं स्थितम् । दशहस्तं सुप्रसन्नवदनं ध्यानमास्थितम्
ध्येयमेतत्तव प्रोक्तं तस्माद्ध्यानं समाचरेत् । ध्यानस्य लक्षणंचैतन्निमेषार्धमपिस्फुटम्
न पृथग्जायते ध्येयाद्धारणांयःसमास्थितः । एवमेतां दुरारोहांभूमिमास्थाययोगवित्
न किञ्चिच्चिन्तयेत्पश्चात्समाधिरिति कीर्त्यते । समाधेर्लक्षणं सम्यग्ब्रुवतोमेनिशामय
शब्दस्पर्शरसैर्हीनं गन्धरूपविवर्जितम् । परं पुरुषं सम्प्राप्तः समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥
तांतुप्राप्यनरोविघ्नैर्नाऽभिभूयेतकर्हिचित् । समाधिस्थश्चदुःखेन गुरुणाऽपिनचाल्यते
शङ्खाद्याः शतशस्तस्य वाद्यन्ते यदिकर्णयोः । भेर्यश्च यदि हन्यन्ते शब्दंवाह्यंनविन्दति

कशाप्रहाराभिहतो वह्निदग्धतनुस्तथा। शीताढ्येवस्थितो घारेस्पश बाह्यं न विन्दति
रूपे गन्धे रसे बाह्ये तादृशस्यतुकाकथा। दृष्टा य आत्मनाऽऽत्मानंसमाधिलभतेपुनः
तृष्णा वाऽथ बुभुक्षा वा बाधेते तं न कर्हिचित् ॥ ५६ ॥
न स्वर्गेनचपातालेमानुष्ये क च तत्सुखम्। समाधि निश्चलंप्राप्ययत्सुखंविन्दतेनरः
एवमारूढयोगस्य तस्याऽपि कुरुनन्दन !। पञ्चोपसर्गाः कटुकाः प्रवर्तन्ते यथा शृणु ॥
प्रातिभः श्रावणो दैवो भ्रमावर्तोऽथ भीषणः।
प्रतिभा सर्वशास्त्राणां प्रातिभोऽयं च सात्त्विकः ॥ ६२ ॥
तेन यो मदमादद्याद्योगी शीघ्रं च चेतसः। योजनानां सहस्रेभ्यः श्रवणं श्रावणस्तु सः
द्वितीयःसात्त्विकश्चाऽयमस्मान्मत्तोविनश्यति अष्टौपश्यतियोनीश्चदेवानांदैवइत्यसौ
अयञ्च सात्त्विको दोषो मदादस्माद्विनश्यति। आवत इव तोयस्य जनावर्तेयदाकुलः
आवर्ताख्यस्त्वयं दोषो राजसः स महाभयः। भ्राम्यतेयन्निरालम्बं मनोदोषैश्चयोगिनः
समस्ताधारविभ्रंशाद्भ्रमाख्यस्तामसो गुणः। एतैर्नाशितयोगाश्चसकलादेवयोनयः ॥
उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्यन्ते पुनःपुनः। प्रावृत्य कम्बलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयम्
चिन्तयेत्परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः।
आहाराः सात्त्विकाश्चैव संसेव्याः सिद्धिमिच्छता ॥ ६९ ॥
राजसैस्तामसैश्चैवयोगी सिद्ध्येन्न कर्हिचित्। श्रद्दधानेषु दान्तेषुश्रोत्रियेषुमहात्मसु
स्वधर्मादनपेतेषु भिक्षा याच्या च योगिना। भैक्षं यवान्नं तक्रं वा पयो यावकमेववा
फलमूलंविपक्वंवा कणपिण्याकसक्तवः। श्रुता इत्येतआहारायोगिनांसिद्धिकारकाः
मृत्युकालंविदित्वा च निमित्तैर्योगसाधकः। योगं युञ्जीतकालस्यवञ्चनार्थंसमाहितः
निमित्तानि च वक्ष्यामि मृत्युं यो वेत्ति योगवित्।
रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्तीव सती च यम् ॥ ७४ ॥
दक्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति। नग्नं क्षपणकंस्वप्नेहसमानंप्रदृश्यच
एनंचवीक्ष्यवल्गन्तंतंविद्यान्मृत्युमागतम्। ऋक्षवानरयुग्यस्थोगायन्योदक्षिणांदिशम्
याति मज्जेदधो पङ्के गोमये वा न जीवति। केशाङ्गारैस्तथा भस्मभुजगैर्निर्जलांनदीम्

एषामन्यतमैः पूर्णां दृष्ट्वा स्वप्ने न जीवति । करालैर्विकटै रूक्षैः पुरुषैरुद्यतायुधैः
पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं भजेन्नरः ।
सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशन्ती याति सम्मुखम् ॥ ७६ ॥
विपरीतं परीतम्वा स सद्यो मृत्युमृच्छति दीपाधिगन्धंनोवेत्ति वमत्यग्नितथानिशि
नाऽऽत्मानंपरनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति । शक्रायुधंचाऽधरात्रेदिवा वा ग्रहणंतथा
दृष्ट्वा मन्येत स क्षीणमात्मजीवितमात्मवान् । नासिकावक्रतामेति कर्णयोर्न्नमनोन्नती
नेत्रञ्च वामंस्रवति यस्यतस्याऽऽयुरुद्गतम् । आरक्ततामेति मुखं जिह्वा चाप्यसितायदा
तदा प्राज्ञोविजानीयादासन्नंमृत्युमात्मनः । उष्ट्ररासभयानेनस्वप्नेयोयातिदक्षिणाम्
दिशं कर्णौ पिधायाऽपिनिर्घोषंश्रृणुयान्नच । न स जीवेत्तथास्वप्नेपतितस्यपिधीयते
द्वारं न चोत्तिष्ठति च शुभ्राद्दृष्टिश्चलोहिता । स्वप्नेऽग्निम्प्रविशेद्यश्चनचनिष्क्रमतेपुनः
जलप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितम् । यश्चाऽभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्रावथोदिवा
प्रकृतैर्विकृतैर्वाऽपि तस्याऽऽसन्नौयमान्तकौ । देवतानां गुरूणाञ्चपित्रोर्ज्ञानविदांतथा
निन्दामवज्ञांकुरुते भक्तोभूत्वा न जीवति । एवं दृष्ट्वा निमित्तानिविपरीतानियोगवित्
धारणांसम्यगास्थायसमाधावचलो भवेत् । यदि नेच्छन्ति ते मृत्युं ततोनासौप्रपद्यते
विमुक्तिमथवा वाञ्छेद्विसृजेद्ब्रह्ममूर्धनि । सन्ति देहे विमुक्ते च उपसर्गाश्च ये पुनः
योगिनं समुपायान्ति श्रृणु तानपि पाण्डव !। ऐशान्ये राक्षसपुरे यक्षोगन्धर्व एव च
ऐन्द्रे सौम्ये प्रजापत्ये ब्राह्मे चाऽष्टसु सिद्धयः ।
भवन्ति चाऽष्टौ श्रृणु ताः पार्थिवी या च तैजसी ॥६३॥
वायवी व्योमात्मिका चैव मानसाऽहम्भवा मतिः ।
प्रत्येकमष्टधाभिन्ना द्विगुणा द्विगुणा क्रमात् ॥ ६४ ॥
पूर्वं चाऽष्टौ चतुःषष्टिरन्ते श्रृणुष्वतद्यथा । स्थूलता ह्रस्वतावाल्यंवार्धक्यं यौवनंतथा
नानाजातिस्वरूपञ्च चतुर्भिर्देहधारणम् । पार्थिवांशं विना नित्यमष्टौपार्थिवसिद्धयः
विजिते पृथिवीतत्त्वे यदैशान्ये भवन्ति च । भूमाविव जलेवासोनातुरोऽर्णवमापिबेत्
सर्वत्र जलप्राप्तिश्च अपि शुष्कं द्रवं फलम् । त्रिभिर्देहस्य धरणं नदीर्वा स्थापयेत्करे

अव्रणत्वंशरीरस्यकान्तिश्चाथाऽष्टकंस्मृतम् । अष्टौपूर्वाइमाचाष्टौराक्षसानांपुरेस्मृताः
देहादग्निविनिर्माणं तत्तापभयवर्जनम् । शक्तिदत्वं च लोकानांजलमध्येऽग्निज्वालनम्
अग्निग्रहश्च हस्तेन स्मृतिमात्रेण पावनम् । भस्मीभूतस्य निर्माणंद्वाभ्यांदेहस्यधारणम्
पूर्वाः षोडश चाऽप्यष्टौ तेजसो यक्षसद्मनि । मनोगतित्वं भूतानामन्तर्निवेशनं तथा
पर्वतादिमहाभारवहनं लीलयैव च । लघुत्वं गौरवत्वं च पाणिभ्यां वायुवारणम् ॥
अङ्गुल्यग्रनिपातेन भूमेः सर्वत्र कम्पनम् । एकेन देहनिष्पत्तिर्गान्धर्वे वान्ति सिद्धयः
चतुर्विंशतिः पूर्वाश्चाप्यष्टावेताश्च सिद्धयः । गन्धर्वलोके द्वात्रिंशदत ऊर्ध्वं निशामय
छायाविहीननिष्पत्तिरिन्द्रियाणामदर्शनम् । आकाशगमनंनित्यमिन्द्रियतादिशमःस्वयम्
दूरे च शब्दग्रहणं सर्वशब्दावगाहनम् । तन्मात्रलिङ्गग्रहणं सर्वप्राणिनिदर्शनम् ॥ १०७
अष्टौ वातात्मिकाश्चैन्द्रेद्वात्रिंशदपिपूर्वकाः । यथाकामोपलब्धिश्चयथाकामविनिर्गमः
सर्वत्राऽभिभवश्चैव सर्वगुह्यनिदर्शनम् । संसारदर्शनं चाऽपि मानस्योऽष्टौच सिद्धयः

चत्वारिशच्च पूर्वाश्च सोमलोके स्मृतास्त्विमाः ।
छेदनं तापनं वन्धः संसारपरिवर्तनम् ॥ ११० ॥

सर्वभूतप्रसादत्वं मृत्युकालजयस्तथा । अहङ्कारोद्भवश्चाऽष्टौ प्राजापत्ये च पूर्विकाः
आकारेण जगत्सृष्टिस्तथाऽनुग्रह एवच । प्रलयस्याऽधिकारश्च लोकचित्रप्रवर्तनम् ॥
असादृश्यमिदं व्यक्तंनिर्वाणं च पृथक्पृथक् । शुभेतरस्यकर्तृत्वमष्टौबुद्धिभवास्त्वमी॥
षट्पंचाशत्तथा पूर्वाश्चतुःषष्टिरिमे गुणाः । ब्राह्मेच पदे प्रवर्तन्ते गुह्यमेतत्तवेरितम् ॥

जीवतो देहभेदे वा सिद्धयश्चैतास्तु योगिनाम् ।
सङ्गो नैव विधातव्यो भयात्पतनसम्भवात् ॥ ११५ ॥

एतान्गुणान्निराकृत्य युञ्जतोयोगिनस्तदा । सिद्धयोऽष्टौप्रवर्तन्तेयोगसंसिद्धिकारकाः
अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च । प्राकाम्यञ्च तथेशित्वं वशित्वञ्च तथापरे

यत्र कामावसायित्वं माहेश्वरपदस्थिताः ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्मत्वमणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा स्मृता ॥ ११८ ॥
महिमा शेषपूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाऽप्राप्यमस्य यत् ।

प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वं चेश्वरो यतः ॥ ११६ ॥
वशित्वाद्वशितानामसप्तमीसिद्धिरुत्तमा । यत्रेच्छा तत्र च स्थानंतत्रकामावसायिता
ऐश्वरं पदमतस्य सूर्यैस्यैताश्च सिद्धयः । ततो न जायते नैव वर्धते न विनश्यति ॥
एष मुक्त इति प्रोक्तो य एवं मुक्तिमाप्नुयात् । यथा जलंजलेनैक्यंनिक्षिप्तमुपगच्छति
तथैवं सात्म्यमभ्येति योगेनाऽऽत्मा परात्मना ।
एवं ज्ञात्वा फलं योगी सदा योगं समभ्यसेत् ॥ १२३ ॥
अत्रोपमांव्याहरन्तियोगार्थेयोगिनोऽमलाः । शशाङ्करश्मिसंयोगादर्ककान्तोहुताशनम् ॥
समुत्सृजतिनैकःसन्नुपमासाऽस्तियोगिनः । कपिञ्जलाखुनकुला वसन्तिस्वामिवद्गृहे
ध्वस्ते यान्त्यन्यतो दुःखं न तेषांसोपमा यतेः । मृद्देहकल्पदेहोऽपिमुखाग्रेणकनीयसा
करोति मृद्भागचयमुपदेशः स योगिनः । पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम् ॥
वृक्षं विलुप्यमानञ्च लब्ध्वा सिध्यन्ति योगिनः ।
रुरुगात्रविषाणाग्रमालक्ष्य तिलकाकृतिम् ॥ १२८ ॥
सह तेन विवर्धेत योगो सिद्धिमुपाश्नुते । द्रव्यं पूर्णमुपादाय पात्रमारोहते भुवः ॥
तुङ्गमार्गं विलोक्यैवं विज्ञातं कि न योगिनाम् । तद्गेहंयत्रवसति तद्भोज्यंयेनजीवति
येन निष्पाद्यतेचार्थःस्वयंस्याद्योगसिद्धये । तथा ज्ञानमुपासीतयोगीयत्कार्यसाधकम्
ज्ञानानां वहुता येयं योगविघ्नकरी हि सा । इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ॥
अपिकल्पसहस्रायुर्नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् । त्यक्तसङ्गो जितक्रोधोलब्धाहारोजितेन्द्रियः
पिधाय बुद्धया द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् । आहारंसात्त्विकंसेवेन्नतंयेनविचेतनः
स्यादयं तञ्च भुञ्जानोरौरवस्यप्रियातिथिः । वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदण्डश्च तेत्रयः
यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डो यतिः स्मृतः ।
अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनम् ॥ १३६ ॥
न विभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते ॥ १३७ ॥
अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं गन्धः शुभो मूत्रपुरीषयोश्च ।
कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १३८ ॥

समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी शुचिस्तथैकान्तरतिर्जितेन्द्रियः ।
समाप्नुयाद्योगमिमं महामना विमुक्तिमाप्नोति ततश्च योगतः ॥ १३६ ॥
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था वसुन्धरा भाग्यवती [illegible]।
अबाह्यमार्गे सुखसिन्धुमग्नं लग्नं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः।।१४०॥
विशुद्धबुद्धिः समलोष्टकाञ्चनः समस्तभूतेषु वसन्समो हि यः ।
स्थानं परं शाश्वतमव्ययं च यतिर्हि गत्वा न पुनः प्रजायते ।। १४१ ।।
इदं मया योगरहस्यमुक्तमेवम्विधं गौतमः प्राप योगम् ।
तेनैतच्च स्थापितं पार्थ ! लिङ्गं सन्दर्शनादर्चनात्कल्मषघ्नम् ।।१४२।
यश्चाऽऽश्विने कृष्णचतुर्दशीदिने रात्रौ समभ्यर्चति लिङ्गमेतत् ।
स्नात्वा अहल्यासरसि प्रधाने श्रद्धाय सर्वं प्रविधाय भक्तितः ।।१४३।।
महोपकारेण विमुक्तपापः स याति यत्राऽस्ति स गौतमो मुनिः ।।१४४।।
इदं मया पार्थ ! तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ।
माहात्म्यमेतत्सकलं शृणोति यः स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ।।१४५।।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या गौतमाख्यानमुत्तमम् । पुत्रपौत्रप्रियं प्राप्य स याति पदमव्ययम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहतायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे गौतमेश्वरमाहात्म्ये सविस्तरंयोगलक्षणवर्णनं
नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।। ५५ ।।

षटपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वरगर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मेशं लिङ्गमुत्तमम् । यस्य स्मरणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥

एकदा तु पुरा पार्थ ! सृष्टिकामेन ब्रह्मणा । तपः सुचरितं घोरं सार्धवर्षसहस्रकम् ॥
तपसा तेन सन्तुष्टः पार्वतीपतिशङ्करः । वरमस्मै ततः प्रादाल्लोककर्त्रे स्ववाञ्छितम् ॥
ततो हृष्टः प्रमुदितः कृतकृत्यः पितामहः । ज्ञात्वाक्षेत्रस्य माहात्म्यंस्वयंलिङ्गंचकारह
चखान च सरः पुण्यं नाम्ना ब्रह्मसरः शुभम् । महीनगरकात्पूर्वे महापातकनाशनम् ॥

अस्य तीरे महालिङ्गं स्थापयामास वै विभुः ।
तत्र देवः स्वयं साक्षाद्विद्यते किल शङ्करः ॥ ६ ॥

पुष्करादधिकंतीर्थं ब्रह्मेशं नामफाल्गुन !। तत्र स्नात्वानरोभक्त्यापिण्डदानंसमाचरेत्
दानं चैव यथाशक्त्या कार्तिक्यां च विशेषतः । देवं प्रपूजयेद्भक्त्या ब्रह्मेशं हृष्टमानसः
पितरस्तस्य तुष्यन्ति यावदाभूतसम्प्लवम् । पुष्करेषु च यत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥६
गङ्गादिपुण्यतीर्थेषुयत्फलंप्राप्यतेनरैः । तत्फलंसमवाप्नोतितीर्थस्याऽस्याऽवगाहनात् ॥
मोक्षलिङ्गस्यमाहात्म्यंश्रृणुपार्थ ! महाद्भुतम् । मया स्थानहितार्थंचसमाराध्यमहेश्वरम्
स्थापितं प्रवरं लिङ्गं नाम्ना मोक्षेश्वरं हरम् । दर्भाग्रेण ततः पार्थ कूपं खनितवानहम्
प्रसाद्य लोककर्तारं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । कमण्डलोर्ब्रह्मणश्च समानीता सरस्वती ॥

कूपेऽस्मिन्मोक्षनाथस्य लोकानां प्रेतमुक्तये ।
कार्तिकस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ १४ ॥

कूपे स्नात्वा नरस्तस्यां तिलपिण्डं समाचरेत् । प्रेतानुद्दिश्यनियतंमोक्षतीर्थंफलंभवेत्
कुले न जायते तस्य प्रेतःपार्थ ! नसंशयः । प्रेतामोक्षंप्रगच्छन्तितीर्थस्याऽस्यप्रभावतः
जयादित्यकूपवरे नरः स्नात्वा प्रयत्नतः । गर्भेश्वरं नमस्कृत्य न स गर्भेषु मज्जति ॥

इदं मया पार्थ ! तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ।
माहात्म्यमेतत्सकलं श्रृणोति यः स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वरगर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम
षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपङ्चाशत्तमोऽध्यायः

नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् । महीनगरके पुण्ये स्थापयामास शङ्करम्
लोकानां च हितार्थाय केदारं लिङ्गमुत्तमम् । अत्रीशादुत्तरे भागे महापातकनाशनम्
अत्रिकुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धंकृत्वायथाविधि । अत्रीशंच नमस्कृत्यकेदारं यः प्रपश्यति
मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् । ततो रुद्रो नीलकण्ठंनारदाय महात्मने
स्वयं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे । कोटितीर्थे नरःस्नात्वानीलकण्ठंप्रपश्यति
जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् । जयादित्यंपूजयन्ति कूपेस्नात्वानरोत्तमाः
न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः । इदं ते कथितं पार्थ ! महीनगरकस्य च ॥
आख्यानं सकलं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपङ्चाशत्तमोऽध्यायः

महीसागरमाहात्म्यवर्णने तीर्थानांसर्वोत्तमत्वेनिर्णयायब्रह्मसमीपेगमनंब्रह्मणा सर्वश्रेष्ठतीर्थायार्घ्यप्रदानावसरेपुलस्त्यं स्वसुतम्प्रतिअर्घ्यपात्रानयनायकथनं सर्वश्रेष्ठतीर्थकृते स्ववाचामहीसागरतीर्थद्वारास्वश्लाघावर्णनं धर्मराजेन महीसागरकृते श्रेष्ठताविषयेऽसहमतिप्रदर्शनं गुहसमागमनेनमहीसागरस्थितस्य स्तम्भतीर्थस्यश्रेष्ठतास्वीकृतिरर्जुनस्ययात्रासमाप्तिश्च

अर्जुन उवाच

गुप्तक्षेत्रमिदं कस्मात्कस्माद्गुप्तश्च नारद । यस्यप्रभावः सुमहान्नैवकस्यापिसंस्तुतः

नारद उवाच

पुरातनीमत्र कथां गुष्टिकाम्य कारणे । शृणु पाण्डव! शापेन गुप्तमासीदिदं यथा ॥
पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्सर्वतीर्थाधिदेवताः । प्रणामायब्रह्मसदो ब्रह्माणं सहितावयुः
पुष्करस्य प्रभासस्य निमिषस्याऽर्बुदस्यच । कुरुक्षेत्रस्य क्षेत्रस्य धर्मारण्यस्य देवताः
वस्त्रापथस्य श्वेतस्य फल्गुतीर्थस्य चाऽपि याः ।
केदारस्य तथाऽन्येषां क्षेत्राणां कोटिशोऽपि याः ॥ ५ ॥
सिन्धुसागरयोगस्य महीसागरकस्य च । गङ्गासागरयोगस्य अधिपाः शूकरस्य च
गङ्गारेवामुखानां तु नदीनामधिदेवताः । शोणह्रदपुरोगाणां ह्रदानां चाधिदेवता ॥
ते सर्वे सङ्घशो भूत्वा श्रैष्ठ्यज्ञानाय चाऽऽत्मनः ।
समुपाजग्मुरमला महतीं ब्रह्मणः सभाम् ॥ ८ ॥
तत्र तीर्थानिसर्वाणिसमायातानिवीक्ष्यसः । उत्तस्थौसहितःसर्वैःसभासद्भिःपितामहः
प्रणम्य सर्वतीर्थेभ्यः प्रबद्धकरसम्पुटः । तीर्थानि भगवानाह विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥
अद्य नः सद्म सकलं युष्माभिरतिपावितम् । वयंच पाविता भूयो युष्माकंदर्शनादपि
तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्पर्शनं स्नानमेवच । कीर्तनं स्मरणं चापिनस्यात्पुण्यंविनापरम्
महापापान्वितारौद्रास्त्वपियेस्युःसुनिष्ठुराः । तेऽपितीर्थैःप्रपूयन्तेकिंपुनर्धर्मसंस्थिताः
एवमुक्त्वा पुलस्त्यं स पुत्रमभ्यादिदेश ह । शीघ्रमर्घ्यं तीर्थहेतोः समानय यथाऽर्चये॥

पुलस्त्य उवाच

असङ्ख्यानीह तीर्थानि दृश्यन्तेपद्मसम्भव ! यथा दिशसि मां तात! अर्घ्यमेकमुपानये
धर्मप्रवचने श्लोको यत एष प्रगीयते ॥ १६ ॥
भवेयुर्यद्यसंख्याता अर्घ्ययोग्याःसमर्चने । ततस्तेषां वरिष्ठाय दातव्योऽर्घ्यः किलैकतः

ब्रह्मोवाच

साभिप्रायं साधु वत्सत्वया प्रोक्तमिदं वचः । एवं कुरुष्वैकमर्घ्यमानय त्वं सुशीघ्रतः

नारद उवाच

तः पुलस्त्यो वेगेनसमानिन्येऽर्घ्यमुत्तमम् । तच्च ब्रह्मा करे गृह्यतीर्थान्याहेतिभारतीम्

ततोह्यलंकृतान्देवान्गन्धमाल्योपशोभितान् । नीराजयित्वाभगवान्सस्वयंलोकभावनः
रत्नसिंहासने रम्ये स्थापयामास मन्त्रतः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच

अशेषजगदाधार सर्वलोकप्रतिष्ठित !। सुप्रतिष्ठाऽखिलव्यापिन्प्रासादेसुस्थिरो भव ॥
त्वयि प्रतिष्ठितेनाथ! वयंसर्वेप्रतिष्ठिताः । त्वदाज्ञयाप्रतिष्ठेयंपूर्णाऽऽस्तांत्वत्प्रसादतः
स्थापयित्वा जगन्नाथं स्पृष्ट्वा तस्य हृदम्बुजम् । आनुष्टुभं मन्त्रराजंसहस्रं सजजापह
वैशाखस्याऽमले पक्षेअष्टम्यांपुष्ययोगतः । कृता प्रतिष्ठा भो विप्राःशोभनेगुरुवासरे
तद्दिनं सुमहत्पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । स्नानं दानं तपो होमः सर्वमक्षय्यमश्नुते ॥
तस्मिन्दिनेये पश्यन्तिमानवाभक्तिभाविताः । कृष्णंरामंसुभद्रांचमुक्तिभाजोनसंशयः
शुक्लाष्टमी यावैशाखेगुरुपुष्ययुतायदा । तस्यामभ्यर्चनंविष्णोः कोटिजन्माघनाशनम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकादशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव
खण्डातर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
भगवन्मूर्त्तिचतुष्टयप्रतिष्ठावर्णनंनामसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

भगवतोनृसिंहमूर्त्तिपरिग्रहवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

ततः स भगवान्मन्त्रमहिम्ना नरकेसरी । इन्द्रद्युम्नादिभिःसर्वैर्ददृशेऽद्भुतदर्शनः ॥ १ ॥
लेलिहानो जगत्सर्वंसमन्ताज्ज्वलजिह्वया । कालाग्निरुद्रंसकलंग्रसन्तमिवचोत्थितम्
रोदसीकन्दरं व्याप्य तेजसा तपता भृशम् । अनेकाक्षिमुखग्रीवाकरपादश्रुतिर्विभुः ॥
सर्वाश्चर्यमयो देवः केवलं तेजसोनिधिः । भयत्रस्ताःसमुद्विग्नानेशाःस्तोतुमपिप्रभुम्
तं तथाविधमालोक्य नारदः पितरं तदा । पप्रच्छ भगवन्नित्थं कथमेष प्रकाशते ॥५॥

नारद उवाच

अनुग्रहायाऽवतरत्प्रत्युतैष भयप्रदः। सर्वे भयात्स्थिरतराः प्रलयाशङ्किनोऽधुना॥
त्वमेव भगवल्लीलां जानासि जगताम्पते !॥ ७ ॥
तच्छ्रुत्वा नारदवचः पद्मयोनिः स्मिताननः। उवाच कौतुकं वाक्यंसर्वेषामुपकारकम्

ब्रह्मोवाच

अवतीर्णं जगन्नाथं दृष्ट्वा दारुवपुर्धरम् ॥ ९ ॥
अवज्ञास्यन्ति वै लोकाः साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणम्।
अतत्त्ववेदिनो मूढा महिमानं विदन्त्विति ॥ १० ॥
मन्त्रितो मन्त्रराजेन येनाऽसौ परमेष्ठिना। पुराऽभिमन्त्रितो येन विददार महासुरम्
तादृग्रूपं सुदुर्दर्शं प्राप्यमेति भयप्रदम्। मूर्तिरेषा परा काष्ठा विष्णोरमिततेजसः॥
यामस्यर्च्यगतिंयान्तिपुनरावृत्तिदुर्लभाम्। नृसिंहाभिमुखःस्तोत्रमिदमाहमुदान्वितः
नमोऽस्तु ते देववरैकसिंह! नमोऽस्तु पापौघगजैकसिंह !।
नमोऽस्तु दुःखार्णवपारसिंह! नमोऽस्तु तेजोमय दिव्यसिंह !॥ १४ ॥
नमोऽस्तु सर्वाऽऽकृतिचित्रसिंह! नमोऽस्तु ते क्लेशविमुक्तिसिंह !।
नमोऽस्तु ते दिव्यवपुर्नृसिंह! नमोऽस्तु ते वीरवरैकसिंह !॥ १५ ॥
नमोऽस्तु ते दैत्यविदारसिंह! नमोऽस्तु देवेष्वधिदेवसिंह !।
नमोऽस्तु वेदान्तवनैकसिंह! नमोऽस्तु ते योगिगुहैकसिंह !॥ १६ ॥
नमोऽस्तु ते सिंह! वृषैकसिंह! नमोऽस्तु नीलाचलशृङ्गसिंह !॥ १७ ॥

जैमिनिरुवाच

स्तुत्वेत्थंदिव्यसिंहंतमिन्द्रद्युम्नंप्रजापतिः। सिंहयन्त्रंसमालेख्यतस्योपरिनिवेश्यच
दीक्षयित्वा मन्त्रराजंसाक्षादाथर्वणोदितम्। आहुर्वैष्णवनिर्वाणं यं वेदान्तपरायणाः
यत्र वेदाश्चचत्वारःसाक्षान्नित्यम्प्रतिष्ठिताः। यमधीत्यमहामन्त्रंमनुःस्वायम्भुवःपुरा
सृष्टिं चकार भगवान्प्राप्तमस्माच्चतुर्मुखात्।
अणिमादिगुणा यस्य फलं स्यादानुषङ्गिकम् ॥ २१ ॥

एक एव महामन्त्रः पुरुषार्थचतुष्टयम् । प्राप्तुं कारणभूतो हि किं पुनः क्षुद्रकामनाम्
एक एव महामन्त्रः सर्वक्रतुफलप्रदः । सर्वतीर्थप्रदः सर्वदानव्रतफलप्रदः ॥ २३ ॥
यथाऽयं सर्वपापौघतूलराशेर्दवानलः । दिव्यसिंहाकृतिर्देवो मन्त्रराजस्तथा ह्ययम्
एनमभ्यस्य यतयो भवरोगं त्यजन्ति हि ।
यस्य ग्रहणमात्रेण ग्रहापस्मारराक्षसाः ॥ २५ ॥
डाकिन्यो भूतवेतालपिशाचा उरगा ग्रहाः । दूरादेवपलायन्ते नेशते वीक्षितुं च तम्
मन्त्रराजं ततो लब्ध्वा इन्द्रद्युम्नश्चतुर्मुखात् । नृसिंहंशान्तवपुषंलक्ष्मीसंश्रितवक्षसम्
चक्रं पिनाकं दधतं चन्द्रसूर्याग्निचक्षुषम् । जानुप्रसारितकरसरोजद्वन्द्वमुन्नसम् ॥ २८
योगपट्टासनाऽऽरूढंद्वात्रिंशद्दलपद्मके । मन्त्रवर्णमये मध्ये कर्णिकाप्रणवोज्ज्वले ॥२९
सुखासीनं साट्टहासं वीक्षन्तं श्रीमुखाम्बुजम् ।
सटामण्डितवक्त्राब्जं दिव्यरत्नोज्ज्वलाकृति ॥ ३० ॥
फणासहस्रंविस्तार्य पश्चाच्छत्राकृतिविभोः । ददर्श वलभद्रं तं हललाङ्गलधारिणम्
प्रजहर्ष नृपो दृष्ट्वा तादृशं पुरुषोत्तमम् । विस्मयाविष्टचेताश्च पप्रच्छ कमलासनम्
भगवंश्चित्रमेतद्धै चरितं मधुघातिनः । विज्ञातुं कथमस्माभिः शक्यःस्याल्लोकभावन!
यज्ञान्ते तादृशं रूपं वभार दारुनिर्मितम् । रथस्थं भगवानेवं प्रासादान्तर्न्यवेशयत् ॥
मामाह पूर्वं वाणी सा गगनान्तरिता तदा ।
अपौरुषेयतरुणा चतुर्मूर्तिर्भविष्यति ॥ ३५ ॥
इदानीमेकएवाऽसौ दृश्यते सुप्रतिष्ठितः । माया वातत्त्वमथ वा तत्त्वतो मे वद प्रभो
श्रवणे यदि मां वेत्सि भाजनं भवभावन !। श्रुत्वैतत्प्रत्युवाचाऽथसंशयानंनृपोत्तमम्

ब्रह्मोवाच

आद्यामूर्तिर्भगवतो नारसिंहाकृतिर्नृप !। नारायणेन प्रथिता मदनुग्रहतस्त्वयि ॥३८॥
दारवी मूर्तिरेषेति प्रतिमाबुद्धिरत्र वै । मा भूत्ते नृपशार्दूल परम्ब्रह्माकृतिस्त्वियम्
खण्डनात्सर्वदुःखानामखण्डानन्ददानतः । स्वभावाद्दारुरेषो हि परं ब्रह्माऽभिधीयते
इत्थं दारुमयो देवश्चतुर्वेदानुसारतः । स्रष्टा स जगतां तस्मादात्मानञ्चापिसृष्टवान्

शब्दब्रह्म परम्ब्रह्म नानयोर्भेद इष्यते । लये तु एकमेवेदं सृष्टौ भेदः प्रवर्त्तते ॥ ४२ ॥
अन्योन्यापेक्षिणौ भूप! शब्दार्थौं हि परस्परम् ।
अर्थाभावे न शब्दोऽस्ति शब्दाभावे न बुद्धयते ॥ ४३ ॥
अर्थस्तस्माच्चतुर्वेदाः शब्दा ह्यर्थाश्चताद्दृशाः । ऋग्वेदरूपी हलधृक्सामवेदोनृकेसरी
यजुर्मूर्त्तिस्त्वियं भद्रा चक्रमाथर्वणं स्मृतम् । वेदश्चतुर्द्धाभेदोऽयमेकराशिरभेदतः ॥
अतस्ते संशयो मा भूदेकस्तु बहुधा विभुः । अवतारेषु चाऽन्येषु न्यायेनैतेनवर्त्तते
भेदाभेदौतथाख्यातौ जगन्नाथस्य ते नृप !। येन ते मनसस्तुष्टिस्तेनभक्त्यासमाचर
सर्वरूपमयो ह्येष सर्वमन्त्रमयः प्रभुः । आराध्यते यथा येन तथा तस्य फलप्रदः
यथा सुशुद्धं कनकं स्वेच्छयाघटितंनृप !। तत्तत्सञ्ज्ञामवाप्येह तत्तत्सन्तोषकारकम्
एवं महिम्ना भगवानत्राविरभवन्नृप । यस्ययावांस्तुविश्वासस्तस्यसिद्धिस्तुतावती
कर्मणा मनसा वाचा विशुद्धेनाऽन्तरात्मना । समाराध्य गोविन्दमत्र दारुवपुर्द्धरम्
चतुर्वर्गफलावाप्त्यै यथाऽभिलषितं तव । अनेन मन्त्रराजेनविष्णुमेनं समर्चय ॥५२
नाऽतःपरतरोमन्त्रोनभूतोनभविष्यति । अनेनाभ्यर्च्चितोविष्णुःप्रीतोभवतितत्क्षणात्
ददातिस्वपुरंचापिभगवान्भक्तवत्सलः । यज्ञैस्तीर्थैर्व्रतैर्दानैस्तपोभिश्चापि तस्यकिम्
नीलाचलस्थं यो विष्णुं दारुमूर्तिमुपास्ति वै ।
तत्त्वं ब्रवीमि ते भूप! श्रुत्वैतदवधारय ॥ ५५ ॥
न्यग्रोधमूलेकूलेऽस्य सिन्धोर्नीलाचलेस्थितम् । दारुव्याजामृतंब्रह्मद्दृष्ट्वामुच्येन्नसंशयः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे भगवतोनृसिंहपरिग्रहोनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

भगवतेन्द्रद्युम्नकृतेवरदानम्

जैमिनिरुवाच

इत्युक्त्वा नृपशार्दूलं लोकसंग्रहणाय वै । सिंहाकृतिं स हृदये उद्घास्य कमलासनः
पूर्वं प्रकाशरूपं यद्विष्णोस्तु प्रकटीकृतम् । रथावरोहणे दृष्टाश्चतस्रो मूर्त्तयः पुरा
ता एव सिंहासनगाः सर्वे ते ददृशुः पुनः । द्विषडक्षरमन्त्रेण बलभद्रमपूजयत् ॥३॥
सूक्तेन पौरुषेणैनं नारायणमनामयम् । देवीसूक्तेन चक्रं च द्वादशाक्षरकेण च ॥
पूजयित्वाऽनुग्रहाय पार्थिवस्य न्यवेदयत् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच

भगवन्देवदेवेश! भक्तानुग्रहकारक !। इन्द्रद्युम्नस्य जन्मानि त्वयि भक्तिम्प्रकुर्वतः ॥
सहस्रं समतीतानि तदन्ते त्वामलोकयत् ॥ ५ ॥
त्वद्दर्शनं हि भगवंस्त्वयि सायुज्यकारणम् ।
यद्यप्ययं भक्तियोगेनेच्छति त्वां समर्चितम् ॥ ६ ॥
तदाज्ञापय येन त्वां भक्तियोगेन भावयेत् । देशकालव्रताद्यैस्तु तथानानोपचारकैः ॥
त्वन्मुखाम्भोजगलितमाज्ञामृतरसं नृपः ।
पिपासुस्त्वां जगन्नाथ! पश्यत्येषोऽनिमेषकम् ॥ ८ ॥

जैमिनिरुवाच

इतिविज्ञापितोदेवःसाक्षात्कमलयोनिना । दारुदेहोऽपि विहसन्प्राह गम्भीरयागिरा

श्रीप्रतिमोवाच

इन्द्रद्युम्न! प्रसन्नस्तेभक्तयानिष्कामकर्मभिः । त्वदन्येनेदृशी सम्पन्न केनाऽप्यपवर्जिता
वरं ददामि ते भूप! मयि भक्तिः स्थिरास्तु ते ।
उत्सृज्य वित्तकोटिस्तु यन्ममाऽऽयतनं कृतम् ॥ ११ ॥

भङ्गेप्येतस्यराजेन्द्रस्थानंनत्यज्यतेमया। कालान्तरेऽपिनोऽप्यन्यःप्रासादंकारयिष्यति
तवैवकीर्त्तिःसानूनंत्वत्प्रीत्यातत्रमेस्थितिः। सत्यं सत्यं पुनःसत्यंसत्यमेवब्रवीमिते
प्रासादभङ्गेतत्स्थानं न त्यक्ष्यामि कदाचन। अनेनदारुवपुषास्थास्याम्यत्रपरार्द्धकम्
द्वितीयंपद्मयोनेस्तु यावत्परिसमाप्यते। मनोःस्वायम्भुवस्याऽस्यद्वितीयेचचतुर्युगे
कृतस्य प्रथमे ज्येष्ठे दशेति ऋतुसंस्थितिः।
ज्यैष्ठ्यामहं चाऽवतीर्णस्तत्पुण्यजन्मवासरम् ॥ १९ ॥
तस्यां मे स्नपनं कुर्यान्महास्नानविधानतः। प्रत्यर्चायांमहाराजसाधिवासंसमृद्धिमत्
पापं विनाशयिष्यामि कोटिजन्मभिरर्जितम्। सर्वतीर्थक्रतुफलं सर्वदानफलं तथा
पश्यतां चापि राजेन्द्र! फलं तावत्प्रद्यते। न्यग्रोधादुत्तरे कूपः सर्वतीर्थमयोऽस्तिहि
स्नानाय पूर्वं निर्माय किञ्चिदाच्छादितं भुवा।
अवतीर्णस्त्वहं पश्चात्तं विविच्य प्रकाशय ॥ २० ॥
संस्कार्यः स चतुर्दश्यां बलिं दत्त्वा विधानतः। रक्षकक्षेत्रपालायदिशांपालेभ्यएवच
कम्बुकाहालमुरजध्वनिषु सुस्वरेषु च। द्विजातयः स्वर्णकुम्भैरुद्धरेयुस्ततो जलम्
ज्यैष्ठ्यां प्रातस्तने काले ब्रह्मणा सहितं च माम्।
रामं सुभद्रां संस्नाप्य मम लोकमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
स्नाप्यमानं तु यः पश्येन्मां तदा नृपसत्तम!। देहबन्धंचनाऽऽप्नोति स पुनर्न तु पूरुषः
कारयित्वादृढंमञ्चमैशान्यांदिशिमण्डितम्। वितानशोभारचितंचन्दनाम्भःसमुक्षितम्
तत्र मां रामभद्राभ्यां स्नापयित्वा पुनर्नयेत् ॥ २६ ॥
दक्षिणाभिमुखं यान्तंयो मांपश्यतिभक्तितः। तत्तद्ध्रुवमवाप्नोतिमनसायद्यदिच्छति
ततः पञ्चदशाहानि स्थापयित्वा तु मां नृप!। विरूपमभिरूपं वानपश्येत्तु कदाचन
ज्येष्ठस्नानमिदं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २९ ॥
गुण्डिचाख्यांमहायात्रांप्रकुर्वीथाःक्षितीश्वर!। यस्याःसङ्कीर्तनादेवनरःपापाद्विमुच्यते
माघमासस्य पञ्चम्यामष्टम्यां चैत्रशुक्लके। एतेकालाःप्रशस्ताहिगुण्डिचाख्यमहोत्सवे
विशेषान्मोक्षदाषाढद्वितीया पुष्यसंयुता। ऋक्षाभावे तिथौकार्या सदासाप्रीतयेमम

आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता । तस्यां रथे समारोप्यराममंमांभद्रयासह
महोत्सवप्रवृत्त्यर्थं प्रीणयित्वा द्विजान्बहून् । गुण्डिचामण्डपंनाम यत्राहमजनं पुरा
अश्वमेधसहस्रस्य महावेदी तदाऽभवत् । तस्याः पुण्यतमं स्थानंपृथिव्यांनेहविद्यते
यत्राऽजुहोः पञ्चशतवर्षाणि प्रीतये मम । ममप्रीतिकरं स्थानं तस्मान्नान्यद्धरागतम्
यथेयं नीलशिखरी प्रासादेनतवाधुना । चतुर्मुखाऽनुरोधेन महाप्रीतिकरी मम ॥ ३७॥
तथा नृसिंहक्षेत्रे वै महावेदी तव क्रतोः । ममोत्पत्तेश्च निलयं प्रीतिकृन्ममशाश्वतम्
बहुकालं स्थितश्चाऽहं तस्यां मे प्रीतिरुत्तमा ।
आत्मा मे पद्मभूरेष प्रासादे स्थापितोऽमुना ॥ ३९ ॥
अस्यानुरोधात्त्वद्भक्तया ह्यवतिष्ठेऽत्र नित्यदा ।
दिनानि नव यास्यामि तथा तस्मादिहागतः ॥ ४० ॥
तत्राऽस्तितते महाराज! सर्वतीर्थमयंसरः । तत्तीरेसप्तदिवसान्स्थास्याम्यनुजिघृक्षया
तत्र स्थितं मां पश्यन्तो यान्ति मर्त्या ममाऽऽलयम् ।
तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां भुवनत्रये ॥ ४२ ॥
तानि सर्वाणि सरसि मत्सान्निध्याद्व्रजन्ति ते ।
तत्र स्नात्वा च विधिवद्दृष्ट्वा मां भक्तिभावतः ॥ ४३ ॥
जननीजठरे क्लेशं पुनर्नानुभवन्ति हि । नवमेऽह्नि समायान्तं दक्षिणाशामुखं तदा ॥
येपश्यन्तिप्रतिपदमश्वमेधक्रतोःफलम् । प्राप्यभोगानिन्द्रसमान्भुक्त्वान्तेमांविशन्तिते
ममोत्थानं ममस्वापं मत्पार्श्वपरिवर्त्तनम् । मार्गप्रावरणं चैव पुष्यस्नानमहोत्सवम्
फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्याद्दोलायां मम भूमिप !।
दोलायां येऽपि पश्यन्ति दक्षिणामुखपूजितम् ॥ ४७ ॥
ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ ४८ ॥
अनयोर्मां समभ्यर्च्य दृष्ट्वा मां प्रणिपत्य च । प्रत्येकमष्टसाहस्रं वाजिमेधफलं लभेत्
चैत्रेसितत्रयोदश्यां कुर्यात्कर्मप्रपूरणम् । चैत्रे मासिचतुर्दश्यां दमनैर्मे प्रपूजनम् ॥
शुक्लपक्षे तु ये लोकाः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ५० ॥

वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयाऽक्षयसंज्ञिता । तत्र मां लेपयेद्गन्धलेपनैरतिशोभनैः ॥
प्रीतये मम ये कुर्युरुत्सवान्मम शाश्वतान् । चतुर्वर्गप्रदाह्येते प्रत्येकं परिकीर्तिताः ॥

जैमिनिरुवाच

इतिदत्त्वावरं तस्माइन्द्रद्युम्नायभोद्विजाः । ब्रह्माणमाहभगवान्स्मेराम्भोरुहसन्मुखः
चतुर्मुख! तव प्रीत्यै सर्वंसम्पादितंमया । त्वदिच्छाहिममैवेच्छानभेदोह्यावयोर्ध्रुवम्
यन्मां माधवमूर्ति त्वं पुराप्रार्थितवानसि । तस्यैवपरिपाकोऽयमवतारःकृतोमया
मामत्र दृष्ट्वा त्वभ्यर्च्य प्राणान्सन्त्यज्य मुच्यते ।
क्रमात्सर्वे त्वया सार्द्धं भूयः सायुज्यमेव च ॥ ५६ ॥
यद्वाचाऽभिलपन्मर्त्योमामत्रहि निषेवते । अवश्यंतदवाप्नोतिसङ्गत्या चाऽत्रभूपतिः
व्रजेदानीं सत्यलोकं त्रिदिवं यान्तुदेवताः । तवायुःपूर्णपर्यन्तमहमत्रस्थितो ध्रुवम्
ततस्तेहर्षिताः सर्वेब्रह्मर्षिसुरसत्तमाः । प्रणम्य शिरसा देवंजग्मुस्तेनिलयं स्वकम्
देवोऽपि च जगन्नाथःप्रतिमारूपधृक्तदा । तूष्णींतिष्ठतिसर्वेषांहर्षमापादयन्नृणाम्
इन्द्रद्युम्नोऽपिधर्मात्माविष्णुभक्तोदृढव्रतः । अनुव्रजन्पद्मयोनिंतेनाऽऽदिष्टोन्यवर्तत
यात्राःसर्वाभगवताआज्ञप्ताःसाधु कारय । अस्मिंस्तुष्टे जगन्नाथे सन्तुष्टंवैचराचरम्
इत्याज्ञां पद्मयोनेस्तु मूर्ध्न्याधाय क्षितीश्वरः ।
नारदेन सह श्रीमान्निधिना च समृद्धिमत् ।
ज्येष्ठस्नानादिकं सर्वमुत्सवं निरवर्तयत् ॥ ६३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांद्वितीये वैष्णवखण्डान्तगतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्यं जैमिनिऋषिसम्वादे दारुब्रह्मणः
सकाशादिन्द्रद्युम्नस्यवरलाभोनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

पञ्चतीर्थमाहात्म्यकीर्तनम्

मुनय ऊचुः

चकार केनविधिनाजन्मस्नानंश्रियःपतेः । अन्यानप्युत्सवान्सर्वान्विधिवद्ब्रूहिनोमुने
नारदेन पुरा प्रोक्तं सर्वं ते मुनिसत्तम । सहि वेद तमःपारे ब्रह्म ब्रह्मसुतो मुनिः ॥ २॥
तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन मुने कौतूहलं हि नः । अहो भाग्यं नरपतेरिन्द्रद्युम्नस्य भो मुने
तस्य तावति कर्मान्ते अत्यद्भुतमिदं महत् । न श्रुता हिनदृष्टाहिप्रतिमादारुनिर्मिता
सजीवतनुवत्साक्षाद्धरं दद्यान्मनुष्यवत् । स्मारंस्मारं भगवतश्चरितं पापनाशनम् ॥
चरितं तस्यनृपतेर्दुर्लभंमर्त्यवासिनाम् । नसन्तोषोऽस्तिभगवञ्शृण्वतांनोमहामुने
तद्वदानुक्रमेणाऽस्मान्यात्राः सर्वाघनाशनाः ।
यासां सन्दर्शनाद्वासो वैकुण्ठ इति निश्चितम् ॥ ७ ॥
यात्रामाहात्म्यवक्ताऽसौ यत्साक्षान्मधुसूदनः । तन्नोवदमहाभागजगतांहितकाम्यया

जैमिनिरुवाच

ज्येष्ठस्नानं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनयोऽधुना । ज्येष्ठशुक्लदशम्यांतुव्रतंसङ्कल्प्यवाग्यतः
प्रातरुत्थाय कुर्वीत पञ्चतीर्थविधानतः । मार्कण्डेयावटं गत्वा आचम्य प्रयतः पुमान्
प्रार्थयेच्छङ्करं नत्वा कृताञ्जलिपुटोऽग्रतः ॥ १० ॥
अतितीक्ष्ण! महाकाय! कल्पान्तदहनोपम !। भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि
ततः प्रविश्य तीर्थं तु वैदिकैः पञ्चवारुणैः । अघमर्षणसूक्तेन त्रिरावृत्तेन वा द्विजाः
स्नात्वा यथावत्स्नायीत मन्त्रेणानेन चान्ततः ॥ १३ ॥
नमः शिवाय शान्ताय सर्वपापहराय च । स्नानं करोमि देवेश! मम नश्यतु पातकम्
संसारसागरे मग्नं पापग्रस्तमचेतनम् । त्राहि मां भगनेत्रघ्न! त्रिपुरारे! नमोऽस्तु ते
एवं स्नात्वा बहिर्गत्वा धौतवासाः सपुण्ड्रकः ।

देवानृषीन्पितॄंश्च व तर्पयित्वा यथाविधि ॥ १६ ॥
प्रविश्य शङ्करागारं स्पृष्ट्वा वृषणयोर्वृषम् । मन्त्रेणानेन भो विप्राः सर्वक्रतुफलंलभेत्
धर्मश्चतुष्पाद्यज्ञस्त्वंस्वर्णशृङ्गस्त्रयीवपुः । गोपते वाहरूपस्त्वं शूलिनंत्वां नमाम्यहम्
अघोरमन्त्रेण ततः पूजयेद्वृषवाहनम् । पञ्चब्रह्मभिरृग्भिस्तु संस्पृशेल्लिङ्गमुत्तमम्
अङ्गुष्ठेनस्पृशेल्लिङ्गं मुष्टिना शक्तिमेव च । पूजयित्वा तु विधिवत्स्तुत्वादेवंपुरद्विषम्
दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् । मार्कण्डेयावटे स्नात्वा दृष्ट्वा देवं तु शङ्करम्
फलं प्राप्नोत्यविकलं राजसूयाश्वमेधयोः । अन्ते शिवस्यसालोक्यंप्राप्यज्ञानंततोनरः
क्रमाच्च लभते मुक्तिं जगन्नाथप्रसादतः । ततो मौनी व्रजेद्देवं नारायणमनामयम् ॥
तद्दक्षिणस्थितं विष्णुरूपं न्यग्रोधमुत्तमम् । दर्शनादपि पापानां पापसंहतिनाशनम्
तं दृष्ट्वा प्रणमेद्दूराद्भावयन्पुरुषोत्तमम् । प्रदक्षिणं ततः कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयन् ॥२५
अमरस्त्वं सदा कल्प विष्णोरायतनं महत् । न्यग्रोध हर मेपापंविष्णुरूपनमोऽस्तुते
नमोऽस्त्वव्यक्तरूपाय महाप्रलयस्थायिने । एकाश्रयाय जगतां कल्पवृक्षाय ते नमः ॥
स्तुवन्नमेत्तुतद्भक्त्या मूले तस्य जनार्दनम् । कोटिजन्मशतोद्भूतपापादेव विमुच्यते
तच्छायाक्रमणेनाऽपि निष्पापो जायते नरः । ततः सुपर्णं प्रणमेद्यानरूपं हरेः पुरः ॥
स्थितो भक्तिनतो विष्णोः कृताञ्जलिपुटोमुदा । छन्दोमयजगद्धामन्यानरूपत्रिवृद्वपुः
यज्ञरूप! जगद्व्यापिन्प्रीयमाणाय ते नमः ।
स्तुत्वेत्थं गरुडं पापान्मुच्यतेऽनेकजन्मजात् ॥ ३१ ॥
वाङ्मनःकर्मनियतोगच्छेद्देवंविचिन्तयन् । प्रविश्यदेवताऽगारंकृत्वातंत्रिःप्रदक्षिणम्
पूजयेन्मन्त्रराजेन सूक्तेन पुरुषस्य वा । द्वादशाक्षरमन्त्रेण यत्र वा जायते रुचिः ॥३३
पूजाऽधिकारिणःसर्वे ब्रह्मक्षत्रविशस्ततः । अन्येषांदर्शनं भक्त्यातयोर्नामानुकीर्तनात्
पञ्चोपचारविधिना पूजयेत्परमेश्वरम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं स्तोत्रमुदीरयेत् ॥
देवदेव! जगन्नाथ! संसारार्णवतारक !। भक्तानुग्राहक सदा रक्ष मां पादयोर्नतम् ॥
जय कृष्ण! जगन्नाथ! जयसर्वाघनाशन !। जयाशेषजगद्वन्द्यपादाम्भोज! नमोऽस्तुते
जय ब्रह्माण्डकोटीश वेदनिःश्वासवातक !। अशेषजगदाधार ! परमात्मन्नमोऽस्तु ते

जय ब्रह्मेन्द्ररुद्रादिदेवौघप्रणतार्तिनुत् । जयाखिलजगद्धामन्ननन्तर्यामिन्नमोऽस्तु ते
जय निर्व्याजकरुणापाथोधेदीनवत्सल !। दीनानाथैकशरण! विश्वसाक्षिन्नमोऽस्तुते
संसारसिन्धुसलिले मोहावर्त्ते सुदुस्तरे । षडूर्मिकूलदुष्पारे कुकर्मग्राहदारुणे ॥४१॥
निराश्रये निरालम्बे निःसारे दुःखफेनिले । तव मायागुणैर्बद्धमवशं पतितं ततः ॥
मां समुद्धर देवेश! कृपाऽपाङ्गविलोकनैः । तत्र मग्नं सुरश्रेष्ठ ! सुप्रसादप्रकाशक !॥

एक एव जगन्नाथ! बन्धुस्त्वं भवभीरुणाम् ।
बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः स्मृतौ ॥ ४४ ॥

शोकमोहौ शरीरस्यजरामृत्युर्वपुर्भवः । त्वत्सृष्टौतादृशोनाऽस्तियोदीनपरिपालकः
अवतीर्णोऽसिलोकानामनुग्रहधिया विभो !। पूर्णकामस्यतेनाथकिमन्यत्कारणंक्षितौ
त्वत्पादपद्ममासाद्य नचिन्ताऽस्ति जगत्पते !। यतस्तेचरणाम्भोजंचतुर्वर्गैकसाधनम्
दर्शनात्सर्वलोकानां सर्ववाञ्छाफलप्रदम् । ततः सीरध्वजं शेषमन्त्रेण परिपूजयेत्
द्वादशाक्षरमन्त्रेण नाम्ना वा प्रणवादिना । एकाग्रमानसो भूत्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत्
जय राम सदाराम सच्चिदानन्दविग्रह !। अविद्यापङ्करहित! निर्मलाकृतये नमः ॥ ५०
जयाखिलजगद्भारधारणश्रमवर्जित !। तापत्रयविकर्षाय हलं कलयसे सदा ॥ ५१ ॥
प्रपन्नदीनत्राणाय स्फुनेत्रसरोरुह !। त्वमेवेश! पराशेषकलुषक्षालनप्रभुः ॥ ५२ ॥
प्रसन्नकरुणासिन्धो!दीनबन्धो! नमोऽस्तुते । चराचराफणाग्रेण धृता येन वसुन्धरा
मामुद्धराऽस्माद्दुष्पाराद्भवाम्भोधेरपारतः । परापराणां परम! परमेश! नमोऽस्तुते
स्तुत्वैवं नागराजानं बलं मुसलधारिणम् । पूजयेज्जगतामादिकारणां भद्रलोचनाम्
स्तुत्वाजयान्तांभोविप्राःप्रणिपत्यप्रसादयेत् । जयदेवि!महादेवि! प्रसीदभवतारिणि
सुखारणिश्रितवतांजयसन्तुष्टिकारिणी । कार्यंकार्यस्वरूपाणांकारणानांचकारणम्

धारणां धार्यमाणानां त्वामादिम्प्रणमाम्यहम् ।
वक्षःस्थलस्थितां विष्णोः शम्भोरर्द्धाङ्गधारिणीम् ॥ ५८ ॥
पद्मयोनिमुखाब्जस्थां प्रणमामि जगत्प्रियाम् ।
सृष्टिस्थितिविनाशादिकर्मणां परमात्मनः ॥ ५६ ॥

त्वमेका शक्तिरतुला त्वां विना सोऽपि नेश्वरः ।
त्वां सर्वलोकजननीं विष्णुमायां तपस्विनीम् ॥ ६० ॥
सुभद्रां भद्ररूपां तां मूलभूतां नमाम्यहम् ।
ततः सागरस्नानाय प्रार्थयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ६१ ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो जगद्व्यापिश्चराचर! ।
निर्विघ्नं सिद्धिमायातु सिन्धुस्नानं मम प्रभो ! ॥ ६२ ॥
नमस्ते जगतामीश! शङ्खचक्रगदाधर !। देहि देव ममाऽनुज्ञां तव तीर्थनिषेवणात् ॥
ततोमौनंव्रजेद्विष्णुंचिन्तयन्सरितांपतिम् । उग्रसेनं स्थितंमार्गेअनुज्ञाप्यसमाहितः
उग्रसेन! महावाहो! वलवन्नुग्रविक्रम । लब्ध्वा वरं सुप्रसन्नात्समुद्रतटमास्थितः
तीर्थराजकृतस्नानसुसम्पूर्णफलप्रद !। सिन्धुस्नानं करिष्यामिअनुज्ञां दातुमर्हसि
ततोगच्छेद्द्विजश्रेष्ठाःस्वर्गद्वारंततःपरम् । येनदेवाःसमायान्तिक्षेत्रेऽस्मिन्पुरुषोत्तमे
भूस्वर्गेजगदीशस्य दर्शनाय दिने दिने । स्वर्गावतारमार्गेण तत्रस्थौवांनमाम्यहम्
मामप्यूर्ध्वं नयेतां वै साक्षिणौ कर्मणां सताम् ।
सागराम्भः समुत्पन्नौ श्रेष्ठौ सर्वगुणान्वितौ ॥ ६९ ॥
मध्येन युवयोर्यामि स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
प्रार्थयित्वा ततो गच्छेत्तीर्थराजस्य सन्निधिम् ॥ ७० ॥
यं दृष्ट्वादूरतः पापान्मुच्यतेमहतोध्रुवम् । प्रक्षालितकराङ्घ्रिकआचान्तः शुचिविष्टरे
आसीनः प्राङ्मुखो भूत्वा लिखेन्मण्डलमग्रतः।
चतुरस्रं चतुर्द्वारं चतुः स्वस्तिककोणकम् ॥ ७२ ॥
तन्मध्ये विलिखेत्पद्ममष्टपत्रं सुशोभनम् । ततोऽष्टाक्षरमन्त्रंतु करयोश्चतनौन्यसेत्
षड्भिर्वर्णः षडङ्गानां न्यासः प्रोक्तो मनीषिभिः ।
शेषौ कुक्षौ च पृष्ठे च न्यस्तव्यौ च ततः पुनः ॥ ७४ ॥
पादयोर्जङ्घयोरूर्वोःस्फिचोश्चपार्श्वयोःपुनः । नाभौपृष्ठेबाहुयुग्मेहृदिकण्ठेचकक्षयोः
ओष्ठयोः कर्णयोरक्ष्णोर्गण्डयोर्नासयोस्तथा ।

भ्रुवोर्ललाटे शिरसि मन्त्रवर्णान्यथाक्रमम् ॥ ७६ ॥
विन्यस्यव्यापकंसर्वैर्न्यासंकुर्यात्समाहितः। प्राणायामत्रयं कुर्यान्मूलेनपञ्चविंशतिम्
बध्नीयात्कवचं दिव्यंसर्वपापापनोदनम्। पूर्वे मांपातुगोविन्दोवारिजाक्षस्तुदक्षिणे
प्रद्युम्नः पश्चिमे पातु हृषीकेशस्तथोत्तरे। आग्नेय्यां नरसिंहस्तुनैर्ऋत्यां मधुसूदनः
वायव्यां श्रीधरः पातु ऐशान्यांचगदाधरः। ऊर्ध्वंत्रिविक्रमःपातुअधोवाराहरूपधृक्
सर्वत्र पातु मां देवः शङ्खचक्रगदाधरः। नारायणो मनः पातु चैतन्यं गरुडध्वजः॥
पातुमे बुद्ध्यहङ्कारौत्रिगुणात्माजनार्दनः। इन्द्रियाणि सदा पातु दैत्यवर्गनिकृन्तनः
एवं बद्ध्वा च कवचं निष्पापो जायते पुमान्। षोडशैरुपचारैश्चमनसा कल्पितैनरः
पुरुषोत्तमं पूजयित्वा यथावद्विधितोद्विजाः। आवाह्यमण्डलेतस्मिन्देवदेवमनामयम्
पूजयित्वा विधानेन यथाशक्त्युपबृंहितैः।
आत्मानं तीर्थराजस्य देवदेवस्य चिन्तयन्॥ ८५ ॥
एवं बद्ध्वाञ्जलिपुटमिमं मन्त्रमुदीरयेत्। सुदर्शन! नमस्तेऽस्तु कोटिसूर्यसमप्रभ !॥
अज्ञानतिमिरान्धस्य विष्णोर्मार्गंप्रदर्शय। एवंसम्प्रार्थ्यभोविप्रास्तीर्थराजजलान्तिके
जानुभ्यामवनिं गत्वा प्रणमेद्भक्तिभावितः। तीर्थराज! नमस्तुभ्यं जलरूपाय विष्णवे
जीवनाय च जन्तूनां परं निर्वाणहेतवे॥ ८९ ॥
अग्निश्च ते योनिरिला च देहो रेतोधा विष्णोरमृतस्य नाभिः।
उपैमि ते रूपमनन्यहेतुमानन्दसम्पन्नमप्रनुप्रविश्य ॥ ९० ॥
इति मन्त्रं पठन्विप्राः प्रविशेज्जलमध्यतः। आवाहयेत्तीर्थराजं भावयञ्जगतां पतिम्
जलाधीशं कृतस्नानफलदानेऽग्रतः स्थितम्। अघमर्षणसूक्तेन नारायणयुतेन च ९२
त्रिरावृत्तेन कुर्वीत पञ्चवारुणकेन च। सकृदावाहनादीनि षडङ्गान्यभिषेचने ॥ ९३॥
आवाहनं पुरः प्रोक्तंसन्निधानमथोच्यते। स्नातुरिष्टफलप्राप्तौ सान्निध्यपरिकल्पनम्
अन्तःशुद्ध्यर्थमाचामेत्पीत्वातदभिमन्त्रितम्। बाह्यावयवशुद्ध्यर्थंमार्जयेत्कुशवारिणा
अन्तः बहिर्विशुद्ध्यर्थं मन्त्रपूतेन वारिणा।
त्रीनञ्जलीन्मूर्ध्नि सिञ्चेन्त्सधौ नाऽन्तर्जले जपः ॥ ९६ ॥

त्रिः स्नायात्स्वकृताघानि कोटिजन्मकृतानि च ।
प्लावितानि जले तस्मिन्भावयन्नघनाशनम् ॥ ९७ ॥

उत्थायाऽऽचम्य विधिवत्प्रार्थयेन्मन्त्रमुच्चरन् । त्वमग्निर्जगतांनाथरेतोधाःकामदीपनः
प्रधानं सर्वभूतानां जीवानां प्रभुरव्यय !। अमृतस्याऽरणिस्त्वंहि देवयोनिरपाम्पते
वृजिनं हर मे सर्वं तीर्थराजनमोऽस्तु ते । जन्मकोटिसहस्रेषु यत्पापं पूर्वमर्जितम्
तदशेषं लयंयातुदेहिमेब्रह्मशाश्वतम् । स्नात्वाऽपिचततस्तीरमुत्तीर्याऽऽचम्य वाग्यतः
धारयेद्वाससी शुक्लेपुण्ड्रकानुज्ज्वलाकृतीन् । शङ्खचक्रगदापद्मतिलकानिचभक्तितः
देवान्पितॄन्यथान्यायं चिन्तयन्भगवद्धिया । तर्प्पयेद्विधिवद्विप्राः सम्यगव्यग्रमानसः
ततः पूर्ववदालिख्य मण्डलं चोत्तरामुखः । पूजयेन्मूलमन्त्रेण मन्त्रैरेभिश्च भक्तितः ॥
नारायणं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदाधरम् । धरारमाभ्यां सहितं केवलं वा द्विजोत्तमाः ॥
ध्यात्वाऽन्तर्यागसंतुष्टं बहिरावाहयेत्ततः ॥ १०५ ॥

आगच्छ परमानन्द जगद्व्यापिञ्जगन्मय !। अनुग्रहाय देवेश मण्डले सन्निधिं कुरु
चराचरमिदं सर्वं जगदत्र प्रतिष्ठितम् । तदन्तस्थस्त्वमेवेश! आसनं कल्पयामि ते
यस्य पादाम्बुजे धौते धर्मेण ब्रह्मरूपिणा । पुनाति तद्भवागङ्गाजगत्पाद्यं ददाम्यहम्
अनर्घ्यरत्नघटितचूडामणिकरोत्करैः । ब्रह्मादयः पादपद्मं चिन्तयन्ति दिने दिने ॥
अनर्घ्याय जगद्धाम्ने अर्घ्यमेतद्ददाम्यहम् ।
आचान्तस्तीर्थराजो वै येनाऽगस्त्यस्वरूपिणा ।
तस्मै सुवासितं वारि ददाम्याचमनीयकम् ॥ ११० ॥

यः प्राप्य मधुसम्पर्कं चकर्ष :जलरूपिणम् । अशेषात्रविकर्षाय मधुपर्कं ददाम्यहम्
यः क्रोडरूपमास्थाय प्रलयार्णवविप्लुताम् । उज्जहार धरामेतां स्नापयामि तमम्भसा
ब्रह्माण्डकोटयोयस्यविश्वरूपस्यसम्वृतिः । आच्छादनाय सर्वेषां प्रददेवाससीशुभे
विना येनाऽनुष्ठितोऽपि यज्ञः स्यादकृतोध्रुवः । तस्मैयज्ञेश्वरायेदमुपवीतं प्रकल्पये
यदङ्गसङ्गमासाद्य शोभन्ते भूषणानि वै । विश्वालङ्कृतये तस्मै भूषणानि प्रकल्पये
यदङ्गसंस्पर्शिमरुत्सङ्गान्मलयजा द्रुमाः । सुगन्धरससम्पन्नास्तस्मैगन्धाऽनुलेपनम्

यस्यसञ्चिन्तनादेवसौमनस्यंहतांहसाम् । तस्मैसुमनसां मालां सुगन्धांपरिकल्पये
यं चित्ते स्थिरमादाय भवाग्निपरिधूपनम् । जहाति तस्मै प्रददे सुगन्धं धूपमुत्तमम्
स्वतेजसाऽखिलमिदंदीपितं यस्य भासतः । तस्मै दीपप्रदीप्ताय दीपमेतं ददाम्यहम्
चराचरं जगत्सर्वमत्ति यो यश्च भावयेत् । अनेन च पुनः पुष्टौ तस्मादन्नं निवेदये ॥
यदीयमुखरागेण सहजावासितेन च । मोहिताः सुरसुन्दर्यस्तस्मै ताम्बूलमुत्तमम्
प्रदक्षिणप्रक्रमणाद्भवाङ्गणविवर्त्तनम् । हन्ति यः करुणाम्भोधिस्तंनमामि जगद्गुरुम्
मन्त्रास्तु कथिता ह्येत उपचारैः पृथक्पृथक् ।
आवाह्य चिन्तयेद्देवं बहिःसंस्थितमात्मनः ॥ १२३ ॥
रत्नसिहासनं दत्त्वा तत्राऽऽसीनं विचिन्तयेत् । पादपद्मद्वयेदद्यात्पाद्यंश्यामाकपङ्कजैः
दूर्वापराजिताभ्यां च संस्कृतं.मूलमन्त्रणात् । सौवर्णेराजतेवाऽपि ताम्रेवाशङ्खएववा
अर्घ्यं संस्कृत्यविधिवद्वारिचन्दनपुष्पकैः । यवदूर्वाकुशाग्रैश्च फलसिद्धार्थकैस्तिलैः
दूर्वाकुशाग्रैर्देवस्य मूर्ध्नि सिञ्चेत्तदग्रतः । सावशेषं क्षिपेद्भूमावेषोऽर्घविधिरीरितः
जातीफलैर्वा कङ्कोलैर्लवङ्गैः संस्कृतं जलम् । दद्यादाचमनार्थन्तु मधुपर्कं ततो ददेत्
मधुसर्पियुतंगव्यंदधिकांस्येहिनिर्मले । पात्रे स्थितं च पिहितं पात्रेणाऽन्येनतादृशा
सुसंस्कृतं फलयुतं स्नपने जलमुच्यते । पट्टकौशेयकापासनिर्मिते वाससी शुभे ॥
यथाशक्ति प्रदेये च वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ १३० ॥
हारकेयूरमुकुटग्रैवेयादिकभूषणम् । यथाशक्ति यथास्थानं देवस्याऽङ्गे निवेशयेत्
उपवीतं हरेर्दद्यात्पट्टसूत्रविनिर्मितम् । कार्पासमथवा विप्रा गन्धचन्दनसंस्कृतम् ॥
चन्द्रचन्दनकस्तूरीकुङ्कुमैरनुलेपनम् ॥ १३३ ॥
तुलसीदलमालाश्च जातीपङ्कजचम्पकैः । अशोकच्छुरपुन्नागनागकेसरकेसरैः ॥१३४ ॥
अन्यैःसुगन्धैःकुसुमैर्मालांमाल्यमथापि वा । मुक्तकानिच पुष्पाणिदद्याद्देवस्यमूर्द्धनि
माला सा प्रपदीना तु माल्यं कण्ठोरुसम्मितम् ।
गर्भकं केशमध्ये तु मूर्ध्नि पुष्पाञ्जलिं क्षिपेत् ॥ १३६ ॥
सगुग्गुल्वगुरूशीरसिताज्यमधुचन्दनैः । धूपं दद्यात्सुगन्धाढ्यं दीपंगोसर्पिषा शुभम्

कर्पूरगर्भयावर्त्या तिलतैलेन वा ददेत् ॥ १३७ ॥
अखण्डितसमुद्धौतंशालितण्डुलनिर्मितम् । सुपक्वमन्नं सुरभि सर्पिषाच सुवासितम्
सौरभेयदधिक्षीरपक्वरम्भासितायुतम् । नानाव्यञ्जनसङ्कीर्णं सोपदंशं सपूपकम् ॥
नानाफलयुतं हृद्यं सुगन्धं सुरसं नवम् । नैवेद्यं देवदेवस्य प्रस्थादूनं न शस्यते ॥
धूपे दीपे च नैवेद्ये स्नानेऽर्घे मधुपर्कके । वस्त्रे यज्ञोपवीते च दद्यादाचमनीयकम् ॥
अन्यत्र केवलं वारिसंस्कृतं त्वौपचारिकम् । नैवेद्यान्ते त्वाचमनंदद्याच्चकरघृष्टिकम्
सगन्धचन्दनं विप्रास्ताम्बूलं च ददेत्ततः । सकर्पूरलवङ्गैलाजातीक्रमुकसंयुतम् ॥
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा मूलमन्त्रमनन्यधीः । स्तुत्वा प्रदक्षिणं कृत्वाप्रार्थयेत्पुरुषोत्तमम्
देवदेव! जगन्नाथ! सर्वतीर्थप्रवर्त्तक । सर्वतीर्थमयश्चाऽसि सर्वदेवमय! प्रभो ! १४५
त्वत्प्रसादान्मया तीर्थराजेस्नानं हि यत्कृतम् । तदस्तु सफलं देव! यथोक्तफलदोभव
सिन्धुराजस्त्वं च विभो! द्रवरूपोऽस्यसंशयम् ।
पापालये निमग्नं मां परित्राहि नमोऽस्तु ते ॥ १४७ ॥
इत्थं प्रपूज्य देवेशं नारायणमनामयम् । तीर्थराजकृतस्नानः सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥
गवां कोटिप्रदानेन क्रतुकोटिकृतेन च । कोटिब्राह्मणभोज्येन महादानैश्च कोटिशः
यत्पुण्यं कर्मिणां प्रोक्तं तदनेन हि लभ्यते ॥ १४६ ॥
ध्यानं दानंतपोजाप्यंश्राद्धंचसुरपूजनम् । सिन्धुराजे कृतं सर्वं कोटिकोटिगुणम्भवेत्
अपि नः स कुले कश्चित्सिन्धुस्नायी भविष्यति ।
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दास्यते च तिलोदकम् ॥ १५१ ॥
क्रन्दन्तिसर्वपापानिसम्भ्रान्ताःसर्वपातकाः । अनिष्टानिपलायन्तेसिन्धुस्नानोद्यतस्यवै
अन्यतीर्थे कृतं पापंसिंधुतीरे विनश्यति । सिन्धुतीरेकृतं पापं सिन्धुस्नानेविनश्यति
सिन्धुस्नानरतंनित्यंदृष्ट्वैव यमकिङ्कराः । दिशोदश पलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा यथा मृगाः
यमोऽपिभीतस्तंदृष्ट्वाप्रणिपत्यप्रपूज्य च । न शक्नोतितदास्थातुं तस्याग्रेपुण्यकर्मिणः
वाञ्छन्ति देवता नित्यं मानुष्यं प्राप्नुयामहे ।
भूत्वा सम्यक्छुद्धतन्वो सिन्धुस्नानं लभेमहि ॥ १५६ ॥

मेरुमन्दरमात्रोऽपिराशिःपापस्यकर्मणः । सिन्धुस्नानेनदग्धःस्यात्तूलराशिरिवानलात्
अप्सु नारायणंदेवं स्नानकालेस्मरेत्सदा । साक्षाद्विष्णुस्वरूपेऽत्रसिन्धौचैवविशेषतः
ब्रह्मघ्नो वा सुरापोवागोघ्नोवापञ्चपातकी । सर्वेतेनिष्कृतिंयान्तिसिन्धुस्नानान्नसंशयः
कपिलाकोटिदानाच्च सिन्धुस्नानं विशिष्यते ।
सकृत्सिन्ध्ववगाहेन कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥ १६० ॥
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वेष्वायतनेषु च। तत्फलं लभते सर्वं सिन्धुस्नानान्न संशयः ॥
य इच्छेत्सफलं जन्म जीवितंश्रुतमेववा । सपितॄंस्तर्पयेत्सिन्धुमभिगम्यसुरांस्तथा
चत्वारः सुलभाः वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः । सुलभानि कुरुक्षेत्रे दानानि विविधानिच
चान्द्रायणानिकृच्छ्राणितपांसिसुलभान्यपि । अग्निष्टोमादयोयज्ञाःसुलभाबहुदक्षिणाः
सिन्धुतोयैश्च सलिलैर्दुर्लभं पितृतर्पणम् । मासं तर्पणमात्रेण पिण्डानां पातनेन च
सिन्धौ वै पितरंसर्वेविमानान्सूर्यवर्चसः । सिन्धुतर्पणसन्तुष्टाःश्राद्धपिण्डसुतर्पिताः
आरुह्य सहसा यान्ति ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ १६६ ॥
आद्यन्तयोर्जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
तीर्थराजेऽभिषिच्य स्वं नरः स्यान्मुक्तिभाजनम् ॥ १६७ ॥
ततस्तीर्थविसर्गं च कृत्वा शुद्धमनाःपुमान् । रामंकृष्णंसुभद्रांचनत्वारूपंविचिन्तयेत्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डेपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येजैमिनिऋषिसम्वादे
पञ्चतीर्थमाहात्म्यवर्णनंनामत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

दारुब्रह्मणःस्नानयात्राविधिकीर्त्तनम्

जैमिनिरुवाच

कृतकृत्यं तदाऽऽत्मानं मन्यमानस्ततो व्रजेत् । अश्वमेधाङ्गसम्भूतमिन्द्रद्युम्नसरः प्रति
यस्य तीरे निवसति नरसिंहाकृतिर्हरिः । नरसिंहमनुप्रार्थ्य तत्र स्नायाद्यथाविधि ॥
नरसिंह! नमस्तुभ्यं यस्य ते क्षेत्र उत्तमे । सहस्रं वाजिमेधस्य क्रतोश्चक्रे नृपोत्तमः
इन्द्रद्युम्नः प्रसादात्ते तस्य क्रत्वङ्गसम्भवे । सरसि स्नातुमायातो मामनुज्ञापय प्रभो !
ततस्तीर्थतटं गत्वा कृतशौचाचमक्रियः । प्रार्थयेदञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्
अश्वमेधाङ्गगोकोटिखुरक्षुण्णमहीतलः । तन्मूत्रफेनादानाम्भः पूरिताखिलपावनः ॥६
स्नातुं तवाऽऽगतः पुण्ये सर्वतीर्थमये जले । पूर्वजन्मसहस्रोत्थं पापं स्नानाद्विमोचय
अन्तःप्रविश्यचततोवारुणैःपञ्चभिर्द्विजाः । स्नायादन्तर्जलेजप्यात्त्रिरावृत्त्याऽघमर्षणम्
अश्वमेधाङ्गसम्भूत तीर्थ! सर्वाघनाशन !। जन्मकोटिभवं पापं त्वयि स्नानाद्विनश्यतु

इमं मन्त्रं त्रिरुच्चार्य त्रिः स्नायात्तज्जले द्विजाः ।
संस्मरेद्विष्णुगायत्र्या नरसिंहाकृतिं हरिम् ॥ १० ॥

आपो नारा इति प्रोक्ता यस्मात्ता नरसूनवः । अयनं प्रथमंचास्यतस्मादप्सुहरिंस्मरेत्
देवानृषीन्पितॄंश्चैव तर्पयेद्विधिवन्नरः । नरसिंहं ततो गच्छेत्पश्चिमाभिमुखं स्थितम्
सिद्धं शम्भुं कृत्रिमंवा पश्चिमाभिमुखं हरिम् । दृष्ट्वा विमुच्यतेपापैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः
तमाथर्वणमन्त्रेण यजेच्च नरकेसरिम् । नारदेन पुरा ह्येष मन्त्रराजः प्रतिष्ठितः ॥१४॥
इन्द्रद्युम्नेन तेनैव चिरादेव उपासितः । नरसिंहाकृतौ नान्यो मन्त्रस्तत्सदृशो द्विजाः
यस्योच्चारणमात्रेण तुष्टो भवति केसरी । अनेनदारुवर्ष्माऽपि ब्रह्मणा सम्प्रतिष्ठितः
पूर्वोक्तैरुपचारैस्तु पूजयेन्नरकेसरिम् । जपाप्रसूनैररुणैरन्यैश्चैव सुगन्धिभिः ॥ १७ ॥
चन्दनागरुकर्पूरैर्लेपयेन्नरकेसरिम् । पायसं सितया युक्तं सौरभेयेण सर्पिषा ॥ १८ ॥

कर्पूरखण्डसंयुक्तान्मोदकान्घृतपाचितान् । संयावान्घृतपूपांश्च फलं नानाविधं तथा
शर्करादधिसंयुक्तं शाल्यन्नं विनिवेदयेत् । दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा नमस्कृत्वा सम्पूज्यनरकेसरीम्
स्वान्स्वानभीष्टानाप्नोतिनरो वै नाऽत्रसंशयः । देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वंचभोद्विजाः
ईशित्वं च वशित्वं च सार्वभौमत्वमेव वा । यद्यत्कामयते चित्ते तत्तदाप्नोत्यसंशयम्
पञ्चतीर्थीविधानं च कथितं पृच्छतां द्विजाः । दिनानि पञ्च कृत्वैतां पञ्चभूतमयेपुनः
न देहे प्रविशेन्मर्त्यो व्रती विष्णुपरायणः । पौर्णमास्यां प्रत्युषसि तीर्थराजजलेपुनः
पूर्वोक्तविधिना स्नात्वा शुद्धाहारो जितेन्द्रियः । एकभक्तव्रतेनैव वर्त्तते प्रीतये नरः ॥
यावत्पञ्च दिनानि स्युस्तावत्कालं द्विजोत्तमाः !॥ २५ ॥
ततः प्रविश्य प्रासादं मञ्चस्थं पुरुषोत्तमम् । रामं सुभद्रां दृष्ट्वाच मुच्यतेपापकञ्चुकैः
सर्वतीर्थमयात्कूपात् कूपादुद्धृतेन सुगन्धिना ।
वारिणा स्नाप्यमानं तु यो ज्यैष्ठ्यां पश्यते हरिम् ॥ २७ ॥
न तस्य पापसम्बन्ध आत्मनिप्रभविष्यति । यात्राकर्तृविधिंवक्ष्येशृणुध्वंमुनयःपरम्
चतुर्दश्यां दृढं मञ्चं कारयित्वा सुशोभनम् । तृणकाष्ठमयं लिप्तं सुधया बहुलं शुभम्
अथवा दार्षदं कुर्याच्चिरस्थायि द्विजोत्तमाः । स्नानार्थंदेवदेवस्यवित्तशाठ्यंनकारयेत्
नानाद्रुमगणाकीर्णं दक्षिणानिलशीतलम् ।
उल्लसत्सिन्धुकल्लोलशाड्वलोपरि संस्कृतम् ॥ ३१ ॥
समुच्छ्रितमहामूल्यवितानवरशोभितम् । विरलाच्छादनं कुर्याद्देवानां दर्शनाय वै ॥
आयान्ति ब्रह्मणासार्द्धंस्नपनायजगत्पतेः । स्वर्गङ्गाम्भः समादायपारिजातविभूषितम्
ब्रह्मर्षयश्च त्रिदशा ब्रह्मणा सहिता विभुम् । मञ्चस्थं स्नापयन्तीह वचनात्परमेष्ठिनः
जयशब्दैश्च स्तुतिभिर्वन्द्योऽयं त्रिदिवौकसाम् ।
तस्मान्मञ्चस्तु कर्तव्यो मण्डितो माल्यचामरैः ॥ ३५ ॥
नानामणिस्रजा हारिदुकूलकृततोरणम् । सुगन्धधूपसुरभिचन्दनाम्भः समुक्षितम् ॥
एवंमञ्चंप्रतिष्ठाप्यतस्यदक्षिणतोद्विजाः । कूपाद्वारिसमुद्धृत्यकलशान्स्वर्णनिर्मितान्
शालायां शास्त्रदृष्टेन विधिना त्वधिवासयेत् ॥ ३८ ॥

सुवासितं जलं तेषु पावमान्या प्रपूरयेत् । चतुर्दशीनिशामध्ये कर्मैतत्समुदाहृतम् ॥
शनैः शनैश्च नीयासुर्हरिं हलिपुरःसरम् । ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याराज्ञासम्मानितादृताः
चामरैस्तालवृन्तैश्च वीज्यमानं निरन्तरम् । पुराकृतामलेपं तं विष्णोरङ्गान्न हापयेत्
यथा सुगन्धलेपेन सुपुष्टाङ्गो दिने दिने । तथा प्रयत्नतः कार्यः कृशाङ्गो नहिपुष्टिकृत्
नयेयुरप्रमाद्यन्तो भगवन्तमनिन्दिताः । प्रमादतो यदि भवेत्पतनं मुरवैरिणः ॥ ४३
बलस्य वा सुभद्रायाराज्ञोराज्यस्यभीतिकृत् । अपिपातयतांहानिःसन्ततेर्बहुदुःखिता
नरके नियतं वासो भवेत्तेषां दुरात्मनाम् । विमुह्यन्तश्चिराद्दारुमयीयं प्रतिमा कथम्
तिष्ठेदविश्वसन्तो ये भगवद्द्रोहिणस्तु ते । नरकं प्रतिपद्यन्ते सर्वकर्मबहिष्कृताः

मूढानां नास्तिकानां च कृतघ्नानां हतात्मनाम् ।
धर्मकृत्येषु जायन्ते अविश्वासस्य युक्तयः ॥ ४७ ॥

अदृष्टं यस्य यावद्धि स तु तेन विनिर्मितः । तदन्ते तस्यक्षीयन्तेप्रासादप्रतिमादयः
न चाऽयं निर्मितः केन द्रुमः सोऽपि प्रवर्द्धितः । वरं ददातियानूनंनचासौप्रतिमामता
निर्मितायां प्रतिकृतौ पुरा मन्वन्तरादिषु । व्यतीतेष्वपि वर्द्धन्तेजनानांचसुपर्वणाम्

भक्तयस्तादृशो विप्राः सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ।
स्वारोचिषेऽन्तरे चैव आविर्भूतः कृपानिधिः ॥ ५१ ॥

वैतस्वतेऽन्तरे सप्तविंशे चैव चतुर्युगे । द्वापरान्ते समायातौ तदा कृष्णार्जुनावुभौ

त्रिदिनानि स्थितावत्र व्रतस्थौ मधुसूदनम् ।
भक्त्या सम्पूज्य तं स्तुत्वा जग्मतुर्द्वारकां पुनः ॥ ५३ ॥

न केऽपि तत्त्वंजानन्तिमानुषींतनुमास्थिताः । अवताराःप्रवर्त्तन्तेविष्णोरस्ययुगेयुगे
धर्मस्थापनया विप्रा लीयन्ते स्वपदे पुनः । पूर्वं च ब्रह्मणा प्रोक्तःस चानेनपरस्परम्
स्थाता परार्द्धयर्यन्तं भगवान्दारुरूपधृक् । सदाऽयं वरदोविष्णुः शुद्धसत्त्वेन भावितः

यस्य यावांस्तु विश्वासस्तस्य सिद्धिस्तु तावती ।
प्रमादीकृतविश्वासो भक्तो दृढमतिः पुमान् ॥ ५७ ॥

यत्नानुरूपं लभते फलमस्मात्सुदुर्लभम् । पुरा वः कथितं सर्वमम्बरीषविमोचनम्

ततस्तस्मिञ्जगन्नाथे परमात्मस्वरूपिणि । विधाय सुदृढां भक्तिं वसध्वं पुरुषोत्तमे
अतोऽयं भक्तितो नेयः श्रीकृष्णमञ्च उत्तमः । सुभद्राबलभद्रौ च राजवत्परिचर्यवै
उत्तोलितेषुच्छत्रेषु चामरैर्वीजितेषु च । कालागुरुसुधूपासु दिक्षु गम्भीरनादिषु
नानाविधेषु वाद्येषु त्वगारे परिपूरिते । तौर्यत्रिके साधुवृत्ते दीपिका श्रेणिराजिते
अन्धकारेऽथ सर्वेषां वर्द्धमाने महोत्सवे । आच्छन्ने श्रीपतेरङ्गे प्रमादपरिशङ्कया ६३
पट्टपट्टदुकूलेषु नीयमानेषु दूरतः । गतेर्वेगात्तदोत्तानीकृतास्ये जगतां गुरौ ॥ ६४ ॥
आवर्त्तदृष्टयो देवा दिवारोहणशङ्किनः । जयस्व राम कृष्णेति जय भद्रेति चोचिरे
एवं सलीलं भगवाञ्जन्मज्यैष्ठ्याभिषेचने । नीयते मञ्चदेशं तु निशीथे ब्राह्मणादिभिः
अहम्पूर्विकशब्दस्तु देवानां श्रूयते दिवि । देवदुन्दुभयश्चैव जयशब्दविमिश्रिताः ॥
ततो मञ्चस्थितं ब्रह्मरूपं प्रत्यर्चया सह । आच्छाद्य सर्वाण्यङ्गानि मुखवर्जं सुचेलकैः
विना निवेद्यं सम्पूज्य उपचारैः पुरोदितैः । अधिवासितकुम्भैश्चशान्तिघोषपुरःसरम्
समुद्रज्येष्ठामन्त्रेण स्नापयेत्सुरपुङ्गवान् । पश्यतामभिषेक्तॄणां कृतकृत्यत्वहेतवे ॥
स्नाप्यमानं तु पश्यन्ति ये नरास्तत्रसंस्थिताः । गर्भोदकेन स्नपनं न ते पुनरवाप्नुयुः
ज्येष्ठस्नानं भगवतोयेपश्यन्तिमुदान्विताः । नतेभावाब्धौमज्जन्तियात्रामुत्कण्ठमानसा
बुद्ध्यबुद्धिकृतः पुंसामनादिः पापसञ्चयः । तत्क्षणान्नाशमायातिपश्यतांस्नपनं हरेः
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रवीमिद्विजपुङ्गवाः ॥ सर्वसन्तापशमनमशेषमलनाशनम् ॥

स्नपनं श्रीपतेर्ज्यैष्ठ्यां यदि भक्त्या विलोकनम् ।
प्रायश्चित्तनिमित्तानि यानि पापानि सन्ति वै ॥ ७५ ॥

तानि सर्वाणि क्षीयन्तु पश्यतां स्नपनं हरेः । नाऽतः परतरंकर्म ह्यनायासेन मोचनम्
ज्येष्ठजन्मदिने स्नानं हरेर्यदवलोकितम् । स्नानदानतपःश्राद्धजपयज्ञादयस्तु ये ॥
विधयःकोटिगुणिताःकोटिजन्मोपपादिताः । स्नानदर्शनपुण्यस्यहरेस्तेनतुलांगताः
भक्त्या यः स्नपनंविष्णोरेकस्मिन्वत्सरेऽपिवा । पश्येन्नशोचतेविप्राइहसंसारमोचने

तेनेष्टं क्रतुभिः पुण्यैः श्रद्धाविपुलदक्षिणैः ।
महादानानि दत्तानि भोजिताः कोटिशो द्विजाः ॥ ८० ॥

श्राद्धानि गयशीर्षादौकोटिशश्चकृतानि वै । पुण्यकालेचतीर्थादौतपांसिचरितानिच
अर्धोदयादियोगेषु कोटितीर्थेषु कोटिशः । स्नातानि तेनभो विप्रायःपश्येत्स्नपनंहरे
सत्यं सत्यं पुनःसत्यंब्रवीमिद्विजपुङ्गवाः !। नाऽतःश्रेयस्करंकर्मशास्त्रदृष्टपथिस्थितम्
मञ्चस्थं स्नाप्यमानं हियः पश्येत्पुरुषोत्तमम् । स्नानाच्छतगुणंपुण्यंलभतेवैनसंशयः

मञ्चस्थितं जगन्नाथं स्नानार्द्रं यस्तु पश्यति ।
सान्द्रानन्दार्द्रचित्तोऽसौ न किञ्चत्पापमश्नुते ॥ ८५ ॥

यदेवपुण्यमुदितं स्नानदर्शनकर्मणि । तत्तत्फलमवाप्नोति दृष्ट्वामञ्चस्थमच्युतम् ॥
एक एवजगन्नाथस्त्रिधातत्रस्थितो द्विजाः । एकैकस्याऽपिस्नपनदर्शनंभुक्तिमुक्तिदम्
जयस्वरामभद्रेति जयभद्रेति योवदेत् । जयकृष्णजगन्नाथ ! जयेत्युच्चारयेन्मुदा ॥
स्नानकाले स वै मुक्तिं प्रयातिद्विजसत्तमाः । अधिवासादिकंतत्रयैःकृतंस्नानकर्मणि
तेषांश्रद्धामुदायुक्तः प्रदद्याद्दक्षिणाःपृथक् । ब्राह्मणेभ्यश्चमिष्टान्नं वस्त्रालङ्करणानिच

प्रदद्याच्छ्रद्धया युक्तो दीनाऽनाथांश्च तर्पयेत् ।
ये द्रष्टुमागताःस्नानं जीवन्मुक्तास्तु ते ध्रुवम् ॥ ९१ ॥

तान्यथाशक्तिवै राजा मानयेत्प्रीतये हरेः । स्नानावशेषतोयेनस्नायाद्भद्रासनस्थितः
नारीवापुरुषोवाऽपितस्यपुण्यंवदामि वः । कल्पःस्याच्चिररोगार्तोह्यपमृत्युं जयेदसौ
अपुत्रामृतवत्सा वावन्ध्यावापिलभेत्सुतम् । सुभगःसर्वलोकानांनिर्धनोधनवान्भवेत्
गुर्विणी लभते पुत्रं दीर्घायुर्गुणवत्तरम् । गङ्गादिसर्वतीर्थानां स्नानजं फलमुच्यते

स्नानदर्शनजं पुण्यं धर्मात्मा लभते ध्रुवम् ॥ ९६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे दारुब्रह्मणःस्नानयात्राविधिकीर्त्तनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

सदक्षिणामूर्त्तिदर्शनंज्येष्ठपञ्चकादिव्रतकथनम्

जैमिनिरुवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि दक्षिणामूर्तिदर्शनम् । पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं यत्रोपलभ्यते ॥१
ततोनानाविधैर्दिव्यैर्भक्ष्यभोज्यादिकैस्तथा । यथाशक्त्युपचारैस्तुगन्धैर्माल्यैश्चपूजयेत्
रामं कृष्णं सुभद्रांच गीतनृत्यादिकैस्तथा । प्रेक्षणीयैश्चविविधैःश्रद्धयाचोपपादितैः
वस्त्रचन्दनमाल्याद्यैःपूजयित्वाद्विजोत्तमान् । भगवद्ब्राह्मणांश्चैतान्महाभागवतांस्तथा
ततोनयेद्दक्षिणाभिमुखांस्तांस्त्रिदशेश्वरान् । उत्सवञ्च महत्कृत्वा पूर्वानयनवद्धरेः ॥
तस्मिन्काले हरिं पश्येद्व्रजन्तं दक्षिणामुखम् । समंसुभद्रांयोमर्त्योनसप्राकृतमानुषः
स्नानार्थमागता देवाः स्नापयित्वा जगद्गुरुम् ।
आकाशेऽपि ससस्वाधास्तावत्कालं स्थिता हरिम् ।
द्रष्टुं व्रजन्तं याम्याशावदनं भवनाशनम् ॥ ७ ॥
धर्मशास्त्रेषु यावन्तिधर्मकर्माणिसन्तिवै । तानिसर्वाणिसन्द्रष्टुंव्रजन्तंदक्षिणामुखम्
स्नानदर्शनजंपुण्यं समग्रं लभते तु सः । स्नातं मुरारिं यः पश्येद्व्रजन्तं दक्षिणामुखम्
नीराजयित्वा देवेशं रामेण सह भद्रया । प्रासादाऽन्तःप्रवेश्याऽथ न पश्येद्वै कथञ्चन
एतत्तु विस्तरेणोक्तं पूर्वमेव मया द्विजाः !॥ ११ ॥

मुनय ऊचुः

भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं ज्येष्ठास्नानप्रदर्शनात् । फलं प्राप्नोति नियतं तन्नोब्रूहिविदाम्वर !

जैमिनिरुवाच

हन्त वः कथयिष्यामि तद्व्रतं ज्येष्ठपञ्चकम् । नातःपरतरंप्रोक्तमृषिभिः शास्त्रपारगैः
श्रौतस्मार्तपुराणोक्तव्रतानामिदमुत्तमम् । इदं प्रथमतः प्रोक्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ १४
ज्येष्ठत्वाद्व्रतमुख्यानां ख्यातं तज्ज्येष्ठपञ्चकम् । समुद्रोज्येष्ठफलदःप्रभुर्ज्यैष्ठफलप्रदः

वर्षसन्दर्शनात्पुण्यं मञ्चकेनैवलभ्यते । मञ्चकेन तु यल्लभ्यं महाज्यैष्ठ्यां तु तल्लभेत् ॥
यन्मयोक्तं पुरा विप्राः स्नानदर्शनजंफलम् । समग्रं तदवाप्नोतिमहाज्यैष्ठ्यांन संशयः

मुनय ऊचुः

महाज्यैष्ठीं समाचक्ष्व यत्र स्नानं महाफलम् । तत्र नः कौतुकं ब्रह्मन्महद्वैसम्प्रवर्त्तते

जैमिनिरुवाच

ज्येष्ठस्य विमले पक्षे या वै पञ्चदशी भवेत् । शक्रर्क्षैकांशगौ चन्द्रगुरू च गुरुवासरे
शुभे योगे महाज्यैष्ठी सर्वपापप्रणाशिनी । सर्वक्षेत्रं सर्वतीर्थं सप्त वै सागरास्तथा ॥
क्रतवश्चमहादानसमूहश्च तपांसि च । विद्याश्चाऽष्टादशविधा व्रतानि विविधानि च
शान्तिपौष्टिककर्माणिसाङ्ख्ययोगस्तथैवच।सर्वेसम्भूयगच्छन्तिक्षेत्रंश्रीपुरुषोत्तमम्
वृन्दशः प्रविभक्तास्तएकैकं क्षेत्रगं प्रति । कस्मै वयं भाग्यवते ज्येष्ठस्नानावलोकने
महाज्यैष्ठ्याम्प्रवेक्ष्यामः परस्परमहम्मया । तत्र यान्ति महायोगेभगवत्क्षेत्रमुत्तमम्
महाज्यैष्ठी महापुण्या भगवत्प्रीतिवर्द्धनी । तस्यां सम्पूज्य देवेशंजगन्नाथंकृपार्णवम्
दृष्ट्वा च स्नाप्यमानं तं पापकोशाद्विमुच्यते ॥ २५ ॥
अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि व्रतं तज्जेष्ठपञ्चकम् । व्रतेनाऽनेन लभ्यं यत्तत्तदेवं ब्रवीमि वः
दशम्यां नियमंकुर्यात्प्रातःस्नात्वायथाविधि । आचार्यंवृणुयात्तत्रवैष्णवंद्विजपुङ्गवम्
इत्थं सङ्कल्पममलं गृह्णीयाद् व्रतमुत्तमम् ॥ २८ ॥
देवदेव जगन्नाथ संसारार्णवतारक !। अद्यारभ्यव्रतं देव यावज्ज्यैष्ठी च सा तिथिः ।
तावद्व्रतं करिष्यामि प्रीतये तव केशव !॥ २९ ॥
सर्वतीर्थाऽभिषेकं च प्रत्यहं व्रतभोजनम् । मूर्तीनां तवपञ्चानामेकस्याऽपिप्रपूजनम्
एकस्मिन्दिवसेदेव! त्रिसन्ध्यंत्वत्प्रसादतः । समाप्यतांव्रतमिदंसफलंचास्तुतेप्रभो
ततः पञ्चसुतीर्थेषु स्नात्वा च गृहमेत्यच । स्थण्डिलेविलिखेत्पद्ममष्टपत्रंसकर्णिकम्
तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भंतीर्थाम्भोभिःप्रपूरितम् । सचन्दनफलैर्युक्तंतन्मुखेताम्रभाजनम्
वाससा वेष्टितं कण्ठे पात्रं चाऽक्षतपूरितम् । तन्मध्येस्थापयेद्देवं सौवर्णं मधुसूदनम्
शुभाङ्गावयवं शान्तं वामे श्रीयुतमीश्वरम् ॥ ३५ ॥

दक्षिणे चगरुत्मन्तं स्पृशन्तं पृष्ठदेशतः । शङ्खचक्रधरं चोर्ध्वे पद्मासनगतं विभुम् ॥
पूजयेदुपचारैस्तमाचार्योवाऽपिभोद्विजाः ।नीलोत्पलानांमालांतुभक्त्यादेवायदापयेत्
दशम्यांपूजयित्वैवं दशकोट्यघनाशनम् । प्रार्थयेत्प्राञ्जलिर्भूत्वा मन्त्रमेतं समुच्चरन्
मधुसूदनदेवेश ! नमस्ते माधवीप्रिय ! । कृपावारांनिधे ! पतितं मां भवार्णवे ॥
एकादश्यां चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदाधरम् । नारायणं पद्मसंस्थं पञ्चनिष्कविनिर्मितम् ।
तदर्द्धं निर्मितं वाऽपि पूजयेत्पद्ममालया ॥ ४० ॥
नैवेद्यं पायसं दद्यात्सितां रम्भाफलानि च । नानाविधश्च नैवेद्यं दत्त्वासम्प्रार्थयेन्मुदा
नारायण! नमस्तेऽस्तु भवसागरतारण !। त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष शरणागतवत्सल !
एकादशेन्द्रियकृतं पापराशिमनुत्तमम् । अनादिभवनिर्व्यूढं नाशयेत्पूजितः प्रभुः ॥
द्वादश्यां यज्ञवाराहं पूजयेत्स्वर्णनिर्मितम् । चन्दनागुरुकर्पूरलेपनैश्चम्पकस्रजा ॥ ४४
नानाविधापूपसारा भक्ष्यभोज्यफलान्विताः । निवेद्य प्रार्थयेद्देवं स्तुतिमेतांसमुच्चरन्
प्रलयार्णवसम्मग्नां धरणीं धृतवानसि । किन्न शक्तोममोद्धारे पतितस्याऽङ्घ्रिपङ्कजे
तन्मामुद्धर गोविन्द! निमग्नं शोकसागरे ॥ ४६ ॥
अब्दो द्वादशमासो वै यावदब्दकृतानि तु । पापानि महदल्पानि इतः पूर्वेषु जन्मसु ।
तद्विनाशयते देवो द्वादश्यामर्चितो नृणाम् ॥ ४७ ॥
त्रयोदश्यां तु प्रद्युम्नं शङ्खचक्रवराभयान् । धारयन्तं पद्मगतं चतुर्निष्कविनिर्मितम् ॥
उपचारैर्यथाप्रोक्तैःपूजयेद्भक्तितो नरः । अशोकपाटलीमालांचन्द्रपूर्णांसमुज्ज्वलाम्
नैवेद्यं चैव पक्वान्नं फलं पक्वं मनोहरम् । दत्त्वा नमस्कृतिंकुर्वन्प्रार्थयेत्प्राञ्जलिःशुचिः
देवप्रद्युम्न! कामानांपूरककामरूपधृक् !। कामाश्चसफलाःसन्तुःकामपाल! नमोऽस्तुते
चतुर्दश्यांनरहरिंपूजयेत्कनकाकृतिम् ।वक्षःस्थलस्थयालक्ष्म्याप्रीयमाणंसटोज्ज्वलम्
व्यात्ताननं साट्टहासं योगपट्टाब्जसंस्थितम् । सुतीक्ष्णनखरं देवंसर्वापद्विनिवारणम्
चतुर्भिर्हैमनिष्कैश्च घटितं शुभलक्षणम् । पूजयेत्पूर्ववद्देवं सोपहारं सुभक्तितः ॥ ५४
जपाकुसुममालां च जातीपुष्पस्रजं तथा । दत्त्वा पुष्पाञ्जलीन्पादेप्रणम्यसप्रदक्षिणम्
यथाहिरण्यकशिपुं लोकानांहितकाम्यया । व्यदारयस्तथा पापसङ्घं नाशयपूजितः

एवं सम्प्रार्थ्य नृहरिं प्रणम्य दण्डवत्क्षितौ । निर्वर्त्यव्रतमेवंतद्व्रतीपञ्चदिनात्मकम्
पञ्च पञ्च प्रदीपांस्तु दिवारात्रौ प्रदापयेत् ॥ ५७ ॥
वस्त्रयुग्मान्पञ्चपञ्चच्छत्रोपानद्युगंतथा । सयज्ञसूत्रान्कलशान्पञ्च पञ्च फलान्वितान्
भोजनान्ते द्विजेभ्यश्च प्रदद्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ ५९ ॥
रात्रौ जागरगीताद्यैस्तथा नानोपहारकैः । तोषयेद्वासुदेवं तु पुराणपठनेन तु ॥ ६० ॥
पौर्णमास्युषसि स्नात्वा श्रीकृष्णस्याऽन्तिकं व्रजेत् ॥ ६१ ॥
रामंकृष्णंसुभद्रांचपूजयित्वायथाविधि । स्नपनंकारयित्वाऽथदृष्ट्वाशास्त्रचोदितम्
स्नानं कृत्वा पुनः सिन्धौ गृहमागत्य तत्र वै ।
यत्र विष्णोर्मूर्त्तयस्ताः कुम्भस्था मन्त्रपूजिताः ॥ ६३ ॥
तासां पश्चिमतोवह्निंसमाधाययथाविधि । अग्निकार्यंप्रकुर्वीतस्त्रैःस्वैर्मन्त्रैःपुरोहितः
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तंनमोऽन्तं नामईरयेत् । देवानां मूलमन्त्रस्तुस्वाहान्तोहोमकर्मणि
चरोराज्यस्य समिधां पलाशानां पृथक्पृथक् । एकैकं देवमुद्दिश्यजुहुयाच्च शतंशतम्
तस्य पुष्पशतं चैव जहुयात्तदनन्तरम् । पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा ब्रह्मणे दक्षिणां ददेत्
आचार्ये दक्षिणां दद्यात्सुवर्णं धेनुमेवच । स्वर्णशृङ्गींरौप्यखुरांनानोपकरणैर्युताम्
महार्घ्यवस्त्रदानानि येन तुष्यति वा गुरुः । सर्वोपकरणैर्युक्ताः प्रतिमाश्च निवेदयेत्
ब्राह्मणान्भोजयेत्सर्पिः खण्डयुक्तैश्चपायसैः । एतद्व्रतं समाख्यातं ज्येष्ठपञ्चकमुत्तमम्
अनुष्ठाय नरो भक्त्या स्नानदर्शनजं फलम् । समग्रं लभते विप्रास्तदा नैवाऽत्र संशयः
एकादशी या तु मध्ये निर्जलासाप्रकीर्तिता । एकांतांभक्तियुक्तायेयथाविधिउपासते
यावज्जीवकृताः सर्वा एकादश्यो न संशयः । व्रतराजमिमं कृत्वा सर्वव्रतफलं लभेत्
यान्यान्समीहते कामांस्तांस्तानाप्नोत्यसंशयः ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे ज्येष्ठपञ्चकादितवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

रथयात्रामहोत्सवविधिकथनम्

जैमिनिरुवाच

अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिमहावेदीमहोत्सवम् । अज्ञानतिमिरान्धोऽपि येनभास्वत्पदंव्रजेत्
वैशाखस्याऽमले पक्षे तृतीयापापनाशिनी । स्वयमाविष्कृताचैषाप्राजापत्यर्क्षसंयुता
तस्यां संकल्प्य नृपतिराचार्यंवरयेच्छुचिः । एकं त्रीनथ तक्षाणं दृष्टकर्माणमादरात्
वृणुयाद्धनयागायवस्त्रालङ्करणादिभिः । तक्षणासार्द्धं वनं गत्वा साधुवृक्षगणाकुलम्
तन्मध्ये वह्निमाधायमन्त्रराजेनमन्त्रवित् । अष्टोत्तरशतंहुत्वासम्पाताज्यविमिश्रितम्
आज्यं तरूणां मूलेतुप्रत्येकमभिघारयेत् । दिक्पालेभ्योबलिंदत्त्वाक्षेत्रपालपशूंस्तथा
वनस्पतये जुहुयात्क्षीरोदनशताहुतिम् । ततः परशुमादाय वृक्षमूलेषु दिक्षु वै ॥ ७ ॥

आज्यसंस्कृतिदेशेषु आचार्यो मन्त्रमुच्चरन् ।
किञ्चित्किञ्चिच्छेदयेद्वै चिन्तयन्गरुडध्वजम् ॥ ८ ॥

नदत्सु तूर्यघोषेषु गीतमङ्गलवादिषु । नियोज्य वर्द्धकिं तत्र आचार्यः स्वगृहं व्रजेत्
अथवास्थानलब्धानिदारूणिरथकर्मणि । उक्तसंस्कारविधिनासंस्कुर्यात्कल्पितेऽनले
आरभेत रथं कृत्वा विघ्नराजमहोत्सवम् । षोडशारैः षोडशभिश्चक्रैर्लोहमयैर्दृढैः ॥
युक्तं विष्णो रथं कुर्याद्दृढाक्षं दृढकूबरम् । विचित्रघटनाकक्षपुत्तलीपरिवेष्टितम्
नानाविचित्रबहुलमिक्षुखण्डविराजितम् । चतुस्तोरणसंयुक्तं चतुर्द्वारं सुशोभनम्
नानाविचित्रबहुलं हेमपट्टविराजितम् । द्वाविंशतिकरोच्छायं पताकाभिरलङ्कृतम्
गारुडं च ध्वजं कुर्याद्रक्तचन्दननिर्मितम् । दीर्घनासंस्थूलदेहंकुण्डलाभ्यांविभूषितम्
चञ्च्वग्रदष्टभुजगंसर्वालङ्कारभूषितम् । वितत्य पक्षतीव्योम्नि उड्डीयन्तमिवोदितम्
दैत्यदानवसङ्घस्य बलदर्पविनाशनम् । सर्वाङ्गं तस्य कनकैराच्छाद्य परिशोभयेत् ॥

रथमेवं हरेः कुर्यात्स्वासनं सुपरिष्कृतम् ।

चतुर्दशरथाङ्गैस्तं रथं कुर्याच्च सीरिणः ॥ १८ ॥

चक्रैर्द्वादशभिःकुर्यात्सुभद्रायारथोत्तमम् । सप्तच्छदमयं कुर्यात्सीरिणोलाङ्गलध्वजम्
देव्याः पद्मध्वजं कुर्यात्पद्मकाष्ठविनिर्मितम् । विरचय्य रथान्राजाप्रतिष्ठां पूर्ववच्चरेत्
यथामन्त्रं यथाशास्त्रंविश्वसेद्ब्राह्मणेषु च । ब्राह्मणाजगदीशस्यजङ्गमास्तनवःस्मृताः
इत्थं सुघटितं चक्रित्रयं देवत्रयस्यवै । आषाढस्य सिते पक्षे दिने विष्णोःशुभप्रदे
प्रतिष्ठाप्य समृद्धेनविधिनापूर्ववद्द्विजाः । रक्षणीयांतथातत्र नाऽऽरोहेत्कश्चनाऽशुभः
पक्षी वा मानुषो वाऽपि मार्जारनकुलादयः । ततो दिनत्रयादर्वाग्रथानामुत्तरे कृते
मण्डपे उत्सवाङ्गे वाप्रकुर्यादङ्कुरार्पणम् । अद्भुतेष्वथ जातेषु शान्तिं कुर्यात्पुरोदिताम्
रथ्यासुसंस्कृताकार्यामहावेदींतथाव्रजेत् । पार्श्वयोर्मण्डलंकुर्यात्पथिगुल्मादिभिःफलैः
सुमनःस्तवकैर्माल्यैर्दुकूलैश्चामरैस्तथा । यथा सुपुष्पिताऽरण्यराजी तत्र विराजते

भूमिः समा च कार्या वै निष्पङ्का सुखचारणा ।
निर्मला च सुगन्धा च सुदूराद्वर्जितोत्करा ॥ २८ ॥

धूपपात्राण्यनुपदं दिशांमोदकराणि च । चन्दनाम्भः परिक्षेपो यन्त्रपातोत्करस्तथा
बहूनि ऋतुपुष्पाणि पुष्पवृष्ट्यर्थमेव हि । नटनर्त्तकमुख्याश्च गायना बहवस्तथा ॥
वेश्या यौवनगर्वाढ्या रूपाऽलङ्कारभूषिताः । मृदङ्गाः पणवाश्चैव भेरीढक्कादयस्तथा
बहवो बहुधा तत्र पताकाश्चित्रितान्तराः । ध्वजाश्च बहवस्तत्र स्वर्णराजतनिर्मिताः
वैजयन्त्यो बहुविधाभूमिगावाहनास्तथा । हस्तिनश्चहयाश्चैवसुसन्नद्धाःस्वलङ्कृताः

एवं सम्भृतसम्भारः क्षितिपालः शुचिव्रतः ।
मुदा भक्त्या च परया युक्तः कुर्यान्महोत्सवम् ॥ ३४ ॥

आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीयापुष्यसंयुता । अरुणोदयवेलायां तस्यां देवं प्रपूजयेत्
ब्राह्मणैर्वैष्णवैः सार्द्धं यतिभिश्च तपस्विभिः । विज्ञापयेद्देवदेवंयात्रायैसंस्कृताञ्जलिः
इन्द्रद्युम्नंक्षितिभुजंयथाज्ञासीःपुराविभो । विजयस्वरथेनाऽथ गुण्डिचामण्डपम्प्रति
तवापाङ्गविलोकेन प्रपुनन्तु दिशो दश । निःश्रेयसपदं यान्तु स्थावराणि चराणि च
अवतारः कृतो ह्येष लोकानुग्रहकाम्यया । तदेहि भगवन्प्रीत्या चरणं न्यस्य भूतले

ततः कर्पूरचूर्णैश्च सुमनोभिरवाकिरेत् । पथि शाकुनसूक्तानि प्रपठन्ति द्विजातयः ॥
केचिन्मङ्गलगाथाश्च केचिज्जयजयेति च । जितन्त इति मन्त्रं वै केचिदुच्चैर्जपन्तिच
सूतमागधमुख्याश्चकीर्तिपुण्यांमुदाजगुः । स्वर्णदण्डप्रकीर्णानांश्रेणीचोभयपार्श्वयोः
लीलयाऽऽन्दोलयन्तिस्मरमत्कङ्कणमञ्जुलम् । स्वर्णपात्रपरिक्षिप्तकृष्णागुरुसुधूपितैः
सुरभीकृतसर्वाशा मुखे व्योमाङ्गणे तथा । चर्चरीझर्झरीवेणीवीणामाधुरिकादयः ॥
शब्दायन्ते सुमधुरं गोविन्दविजयान्तरे ॥ ४४ ॥
एवं प्रवृत्ते समये कृष्णं रामपुरःसरम् । नयन्ति विप्रा भद्राश्चक्षत्रियाश्च विशस्तथा
छत्रमाला समुदिता मुक्तास्रक्चीनतोरणा । रत्नध्वजा हेमदण्डाः पार्श्वयोर्मुरवैरिणः
राजा चतुर्विधावर्णाअन्ये ये च पृथग्जनाः । दीना महान्तश्चतदा समानातत्रभान्तिवै
सलीलचरणन्यासंतूलिकास्तरणेषुतान् । वासयन्तःक्वचिच्छान्तादेवांस्तेरथमन्वियुः
महोत्सवंसमासाद्यगीतकोलाहलानि च । करे कृत्वा जगन्नाथं भ्रामयित्वारथोत्तमम्
रामं कृष्णं सुभद्राञ्च रथमध्ये निवेशयेत् । चारुचन्द्रातपाढ्येन मण्डपेन विराजिते
किङ्किणीमालिकाभिश्च माल्यचामरभूषिते । ससारकृष्णागुरुजधूपपूरितगर्भके ॥
ततस्तान्वासयित्वा तु तूलिकासु सुरोत्तमान् ।
भूषयेद्विविधैर्भक्त्या वस्त्रालङ्कारमाल्यकैः ॥ ५२ ॥
पूजयेदुपचारैस्तैः समृद्धैर्भक्तिभावितैः । नाऽतः परतरं विष्णोर्यात्रान्तरमवेक्ष्यते ॥
यत्र स्वयं त्रिलोकेशः स्यन्दनेन कुतूहलात् । मानयन्पूर्वमाज्ञां तां वर्षे वर्षे व्रजेदसौ
रथस्थितं व्रजन्तं तं महावेदीमहोत्सवे । ये पश्यन्ति मुदाभक्त्या वासस्तेषांहरेःपदे
सत्यं सत्यंपुनःसत्यंप्रतिजानेद्विजोत्तमाः । नातःश्रेयःपरंविष्णोरुत्सवःशास्त्रसम्मतः
यथारथविहारोऽयंमहावेदीमहोत्सवः । यत्राऽऽगत्यदिवोदेवाःस्वर्गंयान्त्यधिकारिण
किं वच्मि तस्य माहात्म्यमुत्सवस्य मुरद्विषः ?।
यस्य संकीर्तनात्पापं नश्येज्जन्मशतोद्भवम् ॥ ५८ ॥
महावेदीं व्रजन्तं तं रथस्थं पुरुषोत्तमम् । बलभद्रं सुभद्राञ्च जन्मकोटिसमुद्भवम्
दृष्ट्वा पापं नाशयति नाऽत्रकार्याविचारणा । रथच्छायांसमाक्रम्य ब्रह्महत्यांव्यपोहति

तद्रेणुसंसक्तवपुस्त्रिविधां पापसंहतिम् । नाशयेत्स्वर्गगङ्गायां स्नानजं फलमाप्नुयात्
घनाम्बुवृष्टियोगेन रथमार्गे तु पङ्किले । दिव्यदृष्ट्याच कृष्णस्य समस्तमलहारिणि
तत्रयेप्रणिपातांस्तुकुर्वते वैष्णवोत्तमाः । अनादिव्यूढपङ्कांस्तेहित्वा मोक्षमवाप्नुयुः
गवां कोटिप्रदानस्य कन्यानामयुतस्य च ।
वाजिमेधसहस्रस्य फलम्प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ६४ ॥
अनुगच्छन्तिकृष्णं ये यात्राकौतूहलादपि । अनुव्रजन्ति नित्यम्वै देवाःशक्रपुरोगमाः
पश्यन्ति ये रथं यान्तं दारुब्रह्मसनातनम् । पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां प्रकीर्तितम्
वेदैःस्तुवन्तिवेदानांवक्तारोमोक्षदायिनम् । इतिहासपुराणाद्यैःस्तोत्रैर्वाऽपिस्वयंकृतैः
स्तुवन्तिपुण्डरीकाक्षंयेवै विगतकल्मषाः । वैष्णवंयोगमास्थाय मोदन्तेनारदादिभिः
कुर्वन्ति वासुदेवाऽग्रेजयशब्देनवास्तुतिम् । ते वै जयन्तिपापानिविविधानिनसंशयः
लयतालानभिज्ञोऽपि गीतमाधुर्यवर्जितः । नर्त्तनं कुरुते वाऽपि गायत्यथ नरोत्तमः
वैष्णवोत्तमसंसर्गान्मुक्तिं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ७० ॥
नामानि कीर्तयन्नस्य तेन याति सहैव यः । अनुव्रज्यात्तत्फलम्वै प्राप्नोत्यत्रनसंशयः
जय कृष्ण जय कृष्ण जय कृष्णेति यो वदेत् ।
गुण्डिचानगरं यान्तं कृष्णं भक्तिसमन्वितः ॥
न मातृगर्भवासस्य स च दुःखमवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥
चामरैर्व्यजनैः पुष्पस्तवकैर्नीलचोलकैः । रथस्याऽग्रस्थितोयोवैवीजयेत्पुरुषोत्तमम्
स वीज्यमानोऽप्सरोभिर्गन्धर्वैरुपशोभितः । अनुव्रजद्भिस्त्रिदशैर्महेन्द्रासनसंस्थितः
भुनक्तिभोगानतुलान्यावदाभूतसम्प्लवम् । तदन्तेच ब्रह्मलोकं प्राप्यमुक्तिमवाप्नुयात्
कृष्णस्य पुरतो ये वै पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वते । ते वै मनोगतान्सर्वान्प्राप्नुवन्तिमनोरथान्
सहस्रनामभिः पुण्यैः पर्यटन्ति रथं तु ये । तेषां प्रदक्षिणं कुर्युस्त्रिदशानतकन्धराः
वसन्ति वैकुण्ठगृहे विष्णुतुल्यपराक्रमाः ॥ ७८ ॥
तस्मिन्काले महापुण्ये देवर्षिपितृसेविते । एकं ब्रह्म त्रिधाभूतं माययाऽनुगतंस्वया
साक्षाद्दारुस्वरूपेण महावेदी महोत्सवम् ॥ ८० ॥

रथारूढःकौतुकवान्यत्रयातिजगत्प्रभुः । तस्मिन्कालेपृथिव्यां तु चरेत्तत्रमहोत्सवम्
देवा अप्युत्सवेतस्मिन्पुरुहूतपुरोगमाः । अभिमानम्परित्यज्य श्रेणीभूताहिपार्श्वयोः
प्रकर्वते महायात्रां तैस्तैर्दिव्यैः परिच्छदैः ॥ ८३ ॥
तेषामग्रेसरस्तत्र देवोऽपि प्रपितामहः । चतुर्दशानां जगतां कर्ता यः परमेश्वरः ॥
सोऽपि तत्र जगन्नाथं रथैयान्तंमहोत्सवे । ब्रह्मलोकात्परावृत्य स्तुवन्वेदमयैःस्तवैः
पदे पदे प्रणमतिः भगवन्तं सनातनम् ॥ ८५ ॥
यद्यप्यब्जनिधेः कृष्णान्न भेदोऽस्ति तथाऽप्ययम् ।
महोत्सवस्य महिमा यत्र सर्वेऽनुयायिनः ॥ ८६ ॥
नाऽतः परतरो लोके महावेदीमहोत्सवात् । सर्वपापहरो योगः सर्वतीर्थफलप्रदः
कृष्णमुद्दिश्य यस्तत्र दानं ददति वैष्णवाः । यत्किञ्चिदक्षयफलं मेरुदानेन तत्समम्
तस्याऽग्रे देवदेवस्य व्रजतो गुण्डिचालयम् । यत्किञ्चित्कुरुते कर्म तत्तदक्षयमश्नुते
उपायनानि नाना वै भक्ष्यभोज्यानिचैव हि । समर्पयन्तिदेवाय तत्प्रीत्यैवाद्विजन्मने
तेषामक्षयपुण्यानि सर्वकामप्रदानि च ॥ ९० ॥
हरेरग्रेसरा ये वै पश्यन्तस्तन्मुखाम्बुजम् । पदे पदे नमन्तश्च पङ्कधूलिपरिप्लुताः
विहाय पापकवचमभेद्यं कोटिजन्मभिः ।
क्षणान्मुक्तिफलम्प्राप्य यान्ति विष्णोः शुभालयम् ॥ ९२ ॥
सर्वक्रतूनां तीर्थानां दानानां यान्तिते फलम् । भगवद्भक्तिभावानांनातःपुण्यतमोमहः
एवं स भगवान्कृष्णः सुभद्रारामसङ्गतः । व्रजन्स्यन्दनश्रेष्ठस्थो द्योतयंश्च चतुर्दिशः
श्रीमदङ्गोपसृष्टेन मरुता सर्वदेहिनाम् । पापानि नाशयञ्छीमान्दयालुर्भक्तभावनः
अज्ञानामप्यविश्वासभाजांविश्वासहेतवे । निसर्गमुक्तिदोऽप्येष यात्रारम्भान्करोतिवै
व्रजन्समृद्ध्या देवानांमर्त्यानां च जनार्दनः । सूर्ये ललाटंतपति मध्याह्ने मार्गमध्यतः
श्रान्ता कर्षजनस्तस्थौ म्लायन्वैतद्रजोवृतः । तत्रातपस्यशान्त्यर्थंदर्पणेष्वभिषेचयेत्
पञ्चामृतैः शीततोयैः पुष्पकर्पूरवासितैः । चामरैश्च जलार्द्रान्तैः शीतलैर्व्यजनैस्तथा
वीजयेत्पुण्डरीकाक्षं सुभद्रां राममेव च । शीतैश्च पानकैर्हृद्यैस्तथा खण्डविकारकैः

खर्जूरैर्नारिकेलैश्च नानारम्भाफलैस्तथा । तथा क्षीरविकारैश्च पनसैस्तृणराजकैः ॥
इक्षुभिः स्वादुहृद्यैश्च फलैर्नानाविधैस्तथा । वासितैः शीततोयैश्च पक्कताम्बूलपत्रकैः
सकर्पूरलवङ्गाद्यैः पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ १०३ ॥
तस्मिन्कालेद्विजश्रेष्ठायेपश्यन्तिजनार्दनम् । पूजयन्तियथाशक्तिन ते संसारजंश्रमम्
प्राप्नुवन्ति द्विजश्रेष्ठा ब्रह्मलोकनिवासिनः ॥ १०५ ॥
रथत्रयस्थितं देवत्रयं ये पुरुषर्षभाः । प्रदक्षिणं प्रकुर्वन्ति त्रिश्चतुः सप्त एव वा ॥
दशप्रणामान्कृत्वाऽन्ते स्थिताः प्राञ्जलयोऽग्रतः ।
पुरा रथस्थितान्ब्रह्मा स्तुतिभिर्याभिरब्जभूः ॥ १०७ ॥
तुष्टाव ताभिर्देवेशं स्तुवन्ति परमेश्वरम् । ये नरा ब्रह्मलोकं ते प्रयान्ति नियतंद्विजाः
ततोऽपराह्णे देवेशं दक्षिणानिलवीजितम् । शनैः शनैर्नयेद्गीतैर्वेणुवीणादिनादितैः ॥
वन्दिनः स्तुतिपाठैश्च कलैर्मधुरिकास्वनैः । निरन्तरैः पुष्पवर्षैश्चामरान्दोलनैस्तथा
एवं व्रजति देवेशेसूर्यश्चास्तंगतोभवेत् । दीपिकानां सहस्राणि ज्वालितानिसहस्रशः
तदालोकप्रकाशेन मार्गशेषश्च नीयते । रथावरोहणेनैषां मण्डपारोहणेन च ॥ ११२
सम्मर्दः सुमहांस्तत्र दिदृक्षूणां कुतूहलात् । मण्डपेवासयेद्देवं गुण्डिचाख्ये मनोहरे
चारुचन्द्रातपे चारुमाल्यचामरभूषिते । रत्नस्तम्भमये स्वर्णवेदिकोपस्कृतान्तरे ॥
प्राचीरवलयावीते सुधालेपसमुज्ज्वले । साधुसोपानघटिते चतुर्द्वारोपशोभिते ॥
त्रैलोक्याडम्बरयुते महावेद्यां महाक्रतोः । प्रादुर्भावो महेशस्य यत्राऽभूद्दारुवर्ष्मणः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येजैमिनिऋषिसम्वादे
गुण्डिचायात्राकथनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

उपकर्तुरगस्त्यस्यजातमेतन्निदर्शनम् । कतादृक्काशिजंदुःखं कतादृक्श्रीमुखेक्षणम्
करिकर्णाग्रचपलश्रीवितंविविधंवसु । तस्मात्परोपकरणंकार्यमेकं विपश्चिता
यल्लक्ष्मीनाममात्राप्त्या नरो नो माति कुत्रचित् ।
साक्षात्समीक्ष्य तां लक्ष्मीं कृतकृत्योभवन्मुनिः ॥ १० ॥
गच्छन् यदृच्छयासोथदूराच्छ्रीशैलमैक्षत । यत्रसाक्षान्निवसतिदेवः श्रीत्रिपुरान्तकः
उवाच वचनं पत्नींतदाप्रीतमनामुनिः । इहस्थितैवपश्य त्वं कान्तेकान्ततरं परम्
श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदन्तद्यद्विलोकनात् । पुनर्भवोमनुष्याणांभवेऽत्रनभवेत्क्वचित्
गिरिश्चतुरशीत्यायं योजनानां हि विस्तृतः ।
सर्वलिङ्गमयो यस्मादतः कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥

लोपामुद्रोवाच

किञ्चिद्विज्ञप्तुमिच्छामि यद्याज्ञा स्वामिनो भवेत् ।
व्रते हि याऽननुज्ञाता पत्या सा पतिता भवेत् ॥ १५ ॥

अगस्त्य उवाच

किंवक्तुकामादेवि!त्वंब्रूहितत्त्वमशङ्किता । न त्वादृशीनांवाक्यंहिपत्युः खेदायजायते
ततः पप्रच्छ सा देवी प्रणम्य मुनिमानता । सर्वेषाञ्च हितार्थाय स्वसन्देहापनुत्तये

लोपामुद्रोवाच

श्रीशैलशिखरंदृष्ट्वा पुनर्जन्मनविद्यते । इदमेव हि सत्यञ्चेत्किमर्थंकाशिरिष्यते ॥

अगस्तिरुवाच

आकर्णय वरारोहे!सत्यं पृष्टंत्वयामले !। निर्णीतमसकृच्चैतन्मुनिभिस्तत्त्वचिन्तकैः
मुक्तिस्थानान्यनेकानि कृतस्तत्रापि निर्णयः ।
तानि ते कथयाम्यत्र दत्तचित्ता भव क्षणम् ॥ २० ॥
प्रथमंतीर्थराजन्तुप्रयागाख्यंसुविश्रुतम् । कामिकंसर्वतीर्थानांधर्मकामार्थमोक्षदम्
नैमिषञ्च कुरुक्षेत्रं गङ्गाद्वारमवन्तिका । अयोध्या मथुरा चैव द्वारकाप्यमरावती
सरस्वतीसिन्धुसङ्गोगङ्गासागरसङ्गमः । कान्तीचत्र्यम्बकञ्चापिसप्तगोदावरीतटम्

सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।